

Щоденний жезл

Євген Пашковський

Євген Пашковський

Щоденний жезл

роман-есеї

I

Ти був самотній, як сто вовків, що марно зрисачили ніч, зупинилися вдосвіта, з голодним підвивом, виростаючи над сірим снігом мордами, білими від інею, перегукують ліси і збиваються в ще лютішу зграю; ти, відхекавши тридцять з лишнім літ, помножених на десять чорнобильських вічностей, розгубив відмінності між вигаданим і своїм, проминулим і майбутнім: твоя постійно облавлена письменницька здобич,— мінливість часу, — спрудкішала невловимо, щодалі й далі від тієї пори, коли батько з двома мішками, згорнутими на серп під полою піджака, взяв малого з собою по конюшину: смеркалося, ви йшли повз залізницею, вороння на посадкових ялинах накаркувало дощ, поряд, обдаючи парою, чорний, немов розгодована тюремна вівчарка, проскакував один з передостанніх паровозів, од свисту морозило в п'ятах, ти, й так застраханий новинами по брехунові про загрозу атомної війни, бачив перед собою не іскри, вивергнуті в клубах диму, а намальований на плакатах сивий гриб, постаті в зелених протигазах, канавку, куди, накрившись руками, треба падати обличчям вниз, і тільки батькова спина попереду темніла заступницьки, заспокійливо; ви йшли повільно, щоб першими почути фиркання й хрип об'їзdnикових жеребців, пристоявали, вслухалися в кожен підозрілий шелест поблизу поля, зупинялися в просіці лісосмуги— була на сполох, скликаючи виводок, а потім радісно патьпадьомкала перепілка, деренчав стерновими пір'їнами на льоту, брив понад канавою бекас, гув повз вухом обважнілий від меду, заблукалий джміль, скрадався короткими пострибами, тріскав сухим гіллям на стежці ще переляканіший, зупинений стуком діточого серця, заєць, скапувала з голок акації роса, пробігала в кущах спіренї безстрашна сьогорішна миша; здається, нікого більше, — батько розмотував серпа, простягав тобі меншого мішечка, виходив на рівне, завітчане, з крайцями вижатого, поле і присідав, щоб далі бачити в темряві можливу засідку, а тоді махав тобі, — вже навприсядки, занісши руку з серпом для ужинку; ти тільки встигав підбирати пучки конюшини і натрамбовувати в мішок, допихати ногою, щоб більше влізло: оберемки зелені з малиновими китицями лоскотали щоку, нагадували про завтрашній сон, коли в дощ буде зранку корові що покласти, то ж нічого дообід вистоювати з налигачем, замотаним на лікоть, по обочинах дороги, по канавах, бо в яру забороняють підпасати, сльота вмиватиме вікна притишено, однаково, як туман оце витолочене зливою, низеньке, мов тічка цуценят підлащується до нас, конюшинове поле, засіяне тут для помсти, для засідок на сельчан, оскільки щороку колгосп забував його прибирати і чорні валки щодальшого й дальшого відпливу добігали за пагорб, скошена конюшина тліла, гнила, згорала в полум'ї

осіннього підпалу, чий дим, здавалось, і зараз нависає над двома згорбатілими, вкляклыми постатями, часто заслуханими, немов десь щось потріскує, спалахує, горить, посталями в прошитому щемним, щасливим сюрчанням коника тумані; потім ти плівся позаду з навіпіл натрамбованим мішком, таким камінним, що не здолаєш і просіки в посадці, однак, ти полегшував ношу рахуванням кроків і щорадіснішим відходом від уявної облави, думками про телевізор, на який можна встигнути до сусідів; сизий, завбільшки з алюмінієве дно каструлі, екран розгориться помалу і вияскравить твоїх майбутніх персонажів, володарів небуття, бадьорих базік, ударників комсомольських новобудов, життєрадісних передовиків соцзлягання, з одностайними руками і однаково розпашілими, урочистими, мов розпечене каторжне клеймо, мордягами, згодом мило усміхненими з одемократнених газетних полос; а поки що ти згином ліктя обтираєш на лобі піт, лічиш кроки до найближчого стовпа, від одного до наступного рівно п'ятдесят метрів, шкодуєш переполовинювати ношу, коники пообік залізниці сюрчать вічно поспішаючим пульсом пасажирів, соромишся попросити батька зупинитися на хвилю, на голос попереду себе "ну, як там сину?", відповідаєш "нічого", згинаєшся дужче, щоб підкинути вагу на спині, проте мішок вислизає з рук, ви зупиняєтесь, ти непомітно розтираєш ліве плече, під колінами млосно потьохкує, батько простягає тобі камінця, ти замотуєш його в мішковинний ріг, тоді зручніше тримати, спітніла сорочка приємно холодить лопатки, кулак набубнявів незвичною силою, ще йти та йти, — а довічний оскал твоїх облавників розгорається в сусідському телевізорі — низько і моторошно понад самими головами пролітає сова, великим сосновим обрізком встає над пагорбами повний місяць, живично зблискують рейки, густіше пахне полином і викинутими з вагонів, пожмаканими, вогкими газетами, пронизлівіше відлунюють гудки паровоза на станції; креозотна ніч стає нестрашною, немов зіллявши всю тяжкість всіх степових зітхань тобі в мішок, що знову муляє спину, просякає туманом і холодом, важчає, нагадує звіра в завмерлому стрибку, злазить обвареною шкірою, просить, вимолює в тебе зупинитись і трохи викласти залишки, битим валянком товче по сідниці, борсається в двох кулаках гіллякою, що має от-от відчахнутись, смикає по-розбійницькому за плече назад, штурхає в калюжі, підбиває схмелілого взатоки, закайданує ноги в чавунну ваготу, от і ще два стовпи проминули, перекур, батько запитує, "ну, як там?" "та, нічого", "з незвички тяжко...", "донесу якось", батьків лантух учетверо вищий твого, з роззявленими ротами латок, знов гойдається попереду тебе, ти переводиш погляд і знову повзеш очима, немов двома слимаками, по стежці, прохолоде за мить волосся мокрими гороховими стручками налипає на лоба, ближче й рідніше згавкують сільські собаки; позаторік, зовсім малих придурків сусід намовив винести й потопити цуценят, щоб не кусали вас на вулиці потім, ви по черзі торбичили ворухкі тіла до рівчака, накидали в торбу каміння, однак, деякі випірнули і шкреблися по глиняному відкосі на беріг, кволі й сліпі, ледь попискували, буцім, потягуючись, прокидалися в сіні зі сну, а старший хлопець біг за течією і відпихав каблуком у вируючу піну, а слідом за собачатами захльобувалась і ваша сміливість, виказана перед дядьком, що сам побоявся їх топоти, переклав зло на

дітей і той твій перший тягар вмулявся в груди здогадом про жорстокість, яка перековзує з більших на менших, з дорослих на підростаючих, з віку на вік, поблажливо, довірливо, немов перевірка на геройство, раз і назавжди впуваючи чорною тугою безсовісного; твій мішок з конюшиною хоч і здавався живим, але не плакав приречено, з тихим подзявкуванням, а навпаки, здавалось, ти переловив цуценят і несеш їх додому, туди, під стіжок, де обважнівши од виття й молока, спить, поскімлює крізь дрімоту їхня непрохромлена вилами мати; рука з мішком, заламуючись за плече, починає скавуліти й вивихуватися в зап'ястку, ближчає червоне мигтіння ліхтарів на переїзді — коли опустивши за брамою принесене, саме час збігати "на телевізора", в сінях повно галошів, чобіт, розшнурованих черевиків, м'яких, розтоптаних бурок з розчохнутими блискавками, кімнатних патинків, кедів з прим'ятими задниками, сандаль, костурів, шанобливої церковної тиші перед службою: старі й малі зійшлися глянути на казкове диво, повсідалися на принесених з собою стільцях, мовчки, з притиснутими до грудей кулаками, ждуть, коли господар попід'єднує якісь там дроти, покляцає перемикачем, на стіни спершу бризкне одсвіт розжарених ламп, вигуки робить! робить! а згодом екран виплісне з синявою перемоги механізаторів, комбайни в жнивній загінці, доярок у білих халатах, вартових на сторожі кордонів, через які годі перелетіти ракетам і надяскравій сліпоті, виплісне урочистості, паради, кремлівські з'їзди, передчуття тривалої важкої вчаділості, а потім, вдома, дід, відмірюючи на аптекарських вагах порох, надсипаний на шальку з картонної пачки, забиваючи дерев'яним товкачем пижа в латунну гільзу шістнадцятого калібру, розкаже тобі про шершнів, що восени сідають на лоток вулика і міцними щелепами перекусують підлітаючих бджіл, а, коли перенищать сім'ю, залітають всередину і п'ють, напиваються на зиму меду з сотів; розкаже про різницю між вовчим і собачим слідом, виявлену простим накладанням соломини на відпечатки лап, так, щоб вона вільно лягла за мозолями, про звіра з могутньою грудиною і широко поставленими вухами, про слід самця, більший і овальніший від сліду самки, про гостроту його чуттів, слуху і особливо спостережливості, яка дозволяє на віддалі відрізнати мисливця від подорожнього, запам'ятовувати кожну зламану гіллячку, вчасно перетягувати виводок з лігва і дратувати беззбройного пастуха, йдучи собі галявиною, куди надумав іти, хоч той навприсядки розривається криком; дід розказуватиме про переваги пострілу з коліна, про смак бекасинього м'яса, коли найкраще хутро в ондатр, як викручувати звичайним дротякою лиса з глибокої степової нори, де його й трактором не розкопати, а добрих норчаків немає, хоч сам візьми та залізь туди, вихідного сліду біля нори катма, і ми давай його там мотлошити, — зачіпив гачком, тягни, тягни! насилу пара чоловік подужує і, коли передихують, чути кляцання зубів об дрота; підтягуй, підтягуй! бери за хвоста і, наступивши на тулуб, рубни ломакою по хребтині! та дивись, коли підчепиш за задні лапи до сучка і почнеш дерти шкіру, перевір, чи здохлий, краще переломи йому шийного хребця, бо скільки такого бувало по мисливцях: вже облуплять наполовину, а він піднімає голову і кляц за пальця! дід послиненим хімічним олівцем номеруватиме картонні прокладки, вказуючи шріт,— два нулі, три нулі, чотири нулі, такий вже

перековбасить вовка! стеарином з палаючої свічки заплавлює набої і напихає в патронташ, віддаровує тобі стріляні капсулі, пару дробин, стару, розмочалену під дощем, паперову гільзу, та все одно, які б дива й чудасії тобі не розказувались, тебе тягне на телевизор, немов дурного козла в капусту, там безкінечне свято, жарти, пісні, а з погребя під підлогою тягне мишачим запахом і земляною сирістю — проте, скільки б домашнього ти не вигadaв, а додому неблизько: вже й батько перекладав конюшину в свій лантух з твого мішка, вже й зупинялись частіше, передихували довше, сидячи по нафарбованих чорним підмурівках стовпів, місяць сосновою стружкою з рубанка зазолотів над посадками, вирізьбив кожну травину на обочині, кожну калюжу, яку перепірнали налякані кроками жаби, ти загубив думку і впевненість колись дочалапати до брами, за два роги, задки, дотягнути скинуту ношу до хліва і витрусити в кутку на підлогу; зустрічний поїзд примушував заходити в посадку, де ближче до села смерділо повальним смітником і сморчковидними грибами під назвою панна, смердючішими розкладеного собаки, і, не знімаючи мішка, ти опирався спиною на дерево, блимав червоний ліхтар на останньому вагоні, можна знову йти й забувати через десятиліття розказане батьком: про пожежну бочку, пофарбовану вохристим, повну дощової води, поцяткованої чорними, стриботливими, як коми першокласника, найпростішими пожильцями; тебе дивом помітили і встигли витягти з посоловілими очима; перехилившись, ти бльовкнув туди, залишивши на поверхні білого картузика, яким ловив водяних бліх; тобі впам'ятався тільки початок телевізійної ери, страх за рідних, за близьких, котрі приїждять ненадовго і тільки роз'ятрюють тугу, бо може прощаємося назавжди, страх за розгублену з сливовими очима корову, за нещодавно розведених кролів, що петлюють молоду кукурудзу і гупають задніми лапами об підлогу клітки, страх за підмурівок нової хати, біля якого доведеться впасти, простягнутися ниць і наслухати вихор ударної хвилі, що корінням дерев зриває комини і драти, котить залізну бадю, де вимішували цементний розчин, завалює в хліві телят, зриває з петель браму, трощить збиті з ящиків кролячі клітки, заплющуйся, пригинайся, зараз вогняні зазубні дернуть і підкинуть дахи нахромленим на граблі сухим листям, — йти з мішком, нагинці, в напрямі до безпросвітнього злидарства, кроки повільніють, меншають, мов масштаб пройденого на карті, батько мовчить, ноги ватніють, тіло зростається з непосильною вагою, йти, по-блошиньому намагаючись вистрибнути з водяної товщі, йти додому, в запах ясенового жару, підгрібненого в кубаху печі, щоб через кілька десятиліть, в умовах ядерної холодриги, прокинутись і почути себе самотнішим ставовків, що з голодним підвивом збиваються в лютості зграю; того ж літа, опісля крижаних дощів, ви збиратимете навильник за навильником ячмінь на покосах: немолодий вже батько закладатиме копицю, ви з братом стягуватимете жниво на широкому брезенті, мама з тіткою підгрібатимуть на стерні колоски і підноситимуть граблями на купку, і, коли ти забуватимеш обставини краю, відсутність серпневих запахів нагадуватиме про них, копиця підростатиме помалу, немов виглядаючи ту пору, коли скінчатися колгоспні жнива і комбайн підкотить до людських городів; батько, збиваючись з ліку, раз за разом перераховуватиме, скільки на його пам'яті спорожніло,

опустошилося хат, скільки тутешніх виїхало, вимерло, зникло, та їхні прізвища нічого тобі не казатимуть, буцім дитині на старому, закущеному безом, цвинтарі — перележане колосся вигублюватиме зерно, навильники соломи вперемішку з бур'яном доведеться закидати вище й вище, а потім копицю накриють вільгою отавою, накошеною в садку, від надвечірнього світла стернь стане ще порожніше в спорожнілому до лісу хуторі, сирітська тисячолітня тиша вмозольніє в руках і ти подумаєш про сумну долю краю — обмолочувати після всіх! — чому так сталося, що нас випередили інші народи, котрі шістдесят чотири роки тому вивозили звідси урожай, а тепер подарували нам буси цивілізацій, дзеркальця загальнолюдських свобод, рівність і надію на одцвітання? чому ці скромні трудівники бірж, що самі не сіють, не жнуть, але й не ходять в одержі із білих лілій, так посмутніли від перспективи, що ми прийдем і поцікавимось долею вивезеного, — і вперше, так чемно роззброїли третю по силі країну? чому історія повторюється тільки в тому, що наші річки за тисячолітнім звичаєм зсукуються в мотуззя работоргівлі, племена дикуніють, юрби вклякають, черговий цивілізатор наказує помахом всохлої, як жаб'яча лапка, руки, і валка, вщасливлена тим, що не добила тутай, з однієї безнадії вирушає в іншу — але нема тобі відповідей: і хліб стає прісним, і вино загустає на жовч, у чорнобильському безчассі ти між покинутих і забутих, немов ягнята в зимівнику, в щовечірньому телеепосі ти не побачиш і пригорщі викраденого зерна, навпаки, тобі залишать докір, зрідні тому, який полишали еретики висповіданому за потаємним обрядом, вже вготованому на згин і оздоровленому випадком, тоді його чекала ендуря: молоко з товченим склом, — виздоровілий не мав права вижити після злого причастя ересіарха; цього літа закривають останню лікарню на десятки ближніх хуторів і сіл; твій дід, обкрадений змолоду, розкуркулений з родиною батьків, після висилки мусів за чесне слово віслучити на колгосп, працювати їздовим на будівництві дороги, з свого хазяйського минулого винісши відразу до лайки, пристрасть до полювання і звичку змовчувати, на бузувірства влади маючи одне знаття "банда!", — він так і прожив притишено, відпущений ними не з милосердя, не з похмільних лінощів убивати, а згідно замислу витонченого, задля примножень загроженості й самоти, тієї приреченої, глибоко захованої і всепам'ятної тривоги, коли щоранку, щомиті, щодня до тебе постукають, аби знову забрати; а до того, що б ти не діяв, куди б не поспішав, ти розноситимеш повчальну безсилість, необхідну тій владі, немов розпач жертви маньякові; твій батько замурував молодість і зрілі літа в стіни п'ятнадцять літ будованої хати, у виживання сім'ї, в риття фундаментів, у босий заміс каланичної глини з кінськими кизяками й половою, в могоричі допомагальникам, у щось більше самого будівництва, котре в умовах тодішнього села означало двожильну каторгу: скільки потрібно виміняти, дістати тієї дерті, щоб вигодувати тих бичків, які, здані на заготпункт, обернуться цвяхами й шифером, цементом і цеглою, легарами, фарбою, дверними коробками, скільки треба було притарганити назбираної на осінніх полях кукурудзи, мерзлих цукрових буряків, скільки необхідно крутити січкарню, сікти в кориті оранжеві гарбузяні половинки, вичесані від бубок, тягати лантухи з гичкою, впрошувати когось

підкинути з хуру соломи на підстилку, обчухувати залізним згреблом і припинати теля в провулку, кописткою розмішувати йому тепле пійло, забілене кисляком, заводити від спеки в хлів, несучи припона на довгому гримотливому ланцюгові, поправляти в яслах лизунцеву сіль, підкидати на ніч свіжого сіна, прокидатись серед ночі й слухати, чи не бутить корова, і виходити в холодний морок з ліхтарем, ждучи нового отьолу — тільки після сорока років він зміг заочно здобути освіту і працювати так, як йому призначала доля; і, коли загальна праця здармувалася й комашиньо змаліла в ядерних льодниках, ти на їхніх терплячих, неозлілих прикладах зрозумів просту й вічно спраглу повторення істину: про неможливість витруїти богоподібне з людини, якщо навіть така людодська влада, докладаючи надзусиль до перетворення біомаси на подобищу самої себе, безсила була зробити з господаря розбійника, з душі, розтопленої на похвалу свічок, на великодній віск — велетенську тремтливу ропуху, що з прочинених сутінкових дверей зненацька вплигує на поріг хати; коли ж заявилися цивілізатори, принісши такі звуки, як "людство", "права", "свободи", звуки, вигадані, аби приховувати попередні злочинства, виправдовувати попередній скотинізм, ти зрозумів дещо з того, як підозріло усунулись людодські порядки і, замість поновлення справедливого, основ співіснування, світ загелготів щось неримське, мов щойно підготований ґерґол, і ти остаточно переконався в різнознаковості досвідів: для нас виболіле, для них смішне, для нас насущніше хліба, для них знехтуване навіки, для нас щиріше од сповіді, для них відразливіше блюзнірства — то ж кому кого рятувати? запитував ти, співіснуючи серед своїх, що працювали в святій доброзичності на себе й на вічного злодія; ти запідозрив, що прифургонені сюди гасла, піддемокративши попередньо закатований ґрунт, здатні плодоносити незгірше притарактареної сюди в кайзерівських вагонах комунії, — приходить і збирай, все обрушене, все лежаче, немов покинуті райські сади, забур'янені вище пояса, приходить і бери, тут кругом демокрадія; коли вже нікого ніщо не обходило і вибрані носилися з собою, як вдоволені ідіоти з нічними горщиками, ти, ленмаючи певну природню пам'ятливість, вирішив сам пригадати дещо і дещо співставити з огляду на небувалість реалій, таких скупих на каяття, мов наново сфабриковані вироки; подеколи, правда, ти збиваєшся з розповіді — чоргнобильське літочислення так ущільнило час, що слово записується за пів літа, доба налічує по триста шістдесят п'ять годин, поки ти спиш, сонце латунним дзвоником десятки раз перелітає обрії, будить з летаргічної дрімоти, по кілька днів минає, аби пригадати попередню мову, розім'яти суглоби на турніку, ковтнути чаю, з гупання яблук і запаху сирі шкіри на ціпах здогадатись про пору року; по декілька тижнів іде на те, аби назбирати сушняк, розігріти чорнило в чайнику, добути на полюванні козла, вичинити пергамент, і ось ти продовжуєш: якщо доля тебе позбавила найпекельнішого страху і третя світова війна, — сотні зсаркомлених в атмосфері, попід землею, в воді, осьь під боком вісімсот одночасно, вибухів, — триває без обміну полоненими, без обліку жертв, триває так ненав'язливо, мирно, так навално й всезнехтувано, то вона має щось на меті, щось більше всезнищення, панування, цих альтруїзмів, покинутих на самовтіху благодійним фундам, щось неозначене досі, і чомусь саме тобі, недомореному, недовченому,

недовикупленому з кріпачтва спало на гадку записатися в безіменні графітові стрижні, вартувати під грубою дотліваючий жар, затикати димохід шибером, а самому стелитись крізь ніч, літописніти одним з непересічних димів вітчизни; якби раніше ти не каторжанив на лісорозробках прози по шістнадцять годин на добу, не списував руки до кісток, не звозив підводами бересту, спотріблену на перегін дьогтю, не здогадувався про початки марнот, не встеляв сторінками крізь мглу манівці і дороги своїх заблукалих героїв, ти б, узрівши буття, розпорошене на смертоносні частки, змалів на вошу в тюремному, скрученому сувоєм здьору, матраці, який несуть на прожарку; ти б уподібнився розкутим, хитреньким, до виродкуватості хихотливим мистцям, чиї очки так хутко-хутко пострибують буцім нулі в машинках для ліку грошей, або змушений був би зважити на мисткинь, які народились позбавлені цноти, а потім всеньке життя відвертим бісерним стилем горювали над втратою дівочості і закликали в свідки людство; а так дечому ти звідав ціну, — крім гаманців і гінеталій їх ніщо не печалило, — а так тебе іноді одвідує сто минулих злопригод, сто невдач, сто наївних надій, сто соромітних соромів, сто перешитих з одного лантуха торбин висне на шиї, в згинах ліктів, на плечах, приторочені намертво, мов обов'язкова амуніція парашутиста, скинутого в безвихідь; і, навіть, якби ти втомився писати, поїхав велосипедом на рибалку, по першому снігові вибрів на полювання, твої торби напиналися б вітром і в умовах гравітаційного вакууму піднімали б тебе незгірше вітрил, і, скільки б ти не мовчав, не дивився з жахом униз, вони б за звичкою злиднів до співчуття ділилися б з усіма зустрічними, кричали б стома роззявленими ротами, а ти б ледь встигав записувати, чорнилом спогадів на лейкомії тривожних, чистих і випланих днів, розпростертих далі обжитого обрію, далі богопокинutoї всіхньої уяви, ти б писав серпнем, знемогою, судомним бажанням жити, відчаєм диких звірів, що ламаючи ноги, кігтять, копитять, гребуть лісові дороги, лази і просіки, вже охоплені пожежею; ти б перемірював простір косинцями відлітних птахів і звідомляв сутінь, простерту й роззявлену ліловими ротами риб, на скільки вимерзне, зменшиться повітря до ранку; ти б умочав своє школярське перо в чорнильницю комина і переучувався писати на поклітинених аркушах грудневих полів, обзиваючись до пустелі зрозумілим їй давньогрецьким з альфа-бета-гама променів, воанням усього й тростини, сколихнутої вітром; ти б обома руками, похапцем, постуляв розгойдані брами, зачитані книжки, і, осідлавши дорогу з нахиленою шиєю мосту, здибив пагорби, підкопитив біду, віднадив затемнення від околиць; ти б розказував про наближене кривавими деснами закапканеного бобряки, що обламав різці об сталеві дуги, чує кроки мисливця, кидається з боку в бік, замотує потаска на прикорінь і, безсилий перегризти лапу, м'яшкорить оголене сухожилля і косує оком, — і кожен спогад би пропікав різучою міткою на залізі, — ти б з відчаєм переярка, проваленого в морок і затхлість вовчої ями, нахромлений на кілок висповідував зіркам у калюжі крові щодень і щоподих чорнобильської зими, і так само боявся бути почутим своїми вгорі, що розпалені хрипом, оскалюючи зубиська, походжають кружкома і натрушують снігу в провалля; ти б дотягувався до читачів корінням рудого лісу, заритого в могильні траншеї, ти б

зашіптував полуду, шепелявив повінню ґрунтових вод, що підтоплюють реактор, аж смердить смаленою ганчіркою, котрою знімають каструлю; ти б, зашпиливши глицею туман, мов респіраторну марлю, повідав улюбленим, ближнім про зміни якостей речовини, гемофілію долі і корінь сокири, зрослої вище безплідного дерева, але присутність розуміння відлякувала дужче зримих і намислених збожеволень, страхів, закрадалась поміж невічні радощі телездебіленої юрби виттям з четвертого антириму, і ти, побачивши сутінь совдепу, випеченого з урожаю тридцять другого року, розквіт телевидовищної ери, — відтак місце першого посів хлібний міф процвітання, — ти зрозумів задоволених і одійшов од літератури, як відходили з обжатога поля, несучи за пазухою три колоски, став мисливцем, рибалкою, димом вітчизни, одним з невідомих графітових стрижнів, протягом в електричках, і від імені навстіжних дверей обізавсь голосами, доторками, сліпотою непомічань тих, що входять і тих, що вийшли.

Зачни з дитинного: з віри в прочитану сторінку, з шелесту перегорнутих назад ночей, коли малий, з підібганими, як закладка, ногами засинив, уявляючи зоряну глибіню над хатою, неісходиму, незміряну, склепну пітьму і пронизливу безсмертність світла, що вирушило до тебе від зір мільярди років, пришвидшених мільярдами чекань зустрічі тому, повз тривогу і співчуття заблукалих астероїдів, на мить торкнуло, замружило зіницю планети, і, поки ти закутувався в сон, слухав поскрипування квартирки од вітру, висіялось чистою свіжістю, мов свяченою водою з кропила — за межі сонячної системи; малим ти мріяв про зорову трубу — спостерігати опівнічну велич зір, а при денному освітленні оберненим кінцем приладу розглядати людей і бачити їх у дещо змалілому, але чіткішому од природнього вигляді; ти мріяв пізнати простір, віддалене на світлову неуявність життя, мовби вдихнути матіоловий туман галактик, ти мав космогонічними теоріями, перечитав наявні в сільській бібліотеці томи й брошури по астрономії, пригадується, батько виписав тобі журнал по авіації і космонавтиці, та всі ті формули і малюнки мали з величним безсмертям неба стільки ж спільного, як зменшений обрис людини з її таємничою сутністю; тобі бракувало математичних знань, здогаду про тяжіння, що приземлює всяку земну істоту, аби податися першим шляхом; ти став роздивлятися людей, перейнявся суто літературними вправами, потаємно для себе маючи на меті пізнання пристрастей, характерів і, звідти, з нелінійного тлумачення часу, пригадати дитячий подив нахилених до тебе зір, чиє мовчазне чекання, ти певен, жде здогаду про себе з родинних почуттів, інакше звідки ця суворість, ця засоромлена тривога, наче б мають щось наказати, застерегти, та син давно за порогом, — буваючи в містах, бачить приїзд виставки комп'ютеризованих динозаврів, гортає газету і на електронній сторінці, після амібного розплоду подій, перечитує статтю про відкриття античасток; якщо ти не жив на початку світу, в добу романтичних рептилій, або не лишав відтиск долоні посвяченого в мисливці в альпійській печері, то необразливо жити в добу практичного доказу: світ, з його сліпократіями і вселютіючим здичавізмом, не випадково печерніє, не дарма волає, не без вини кровопінно шкварчить, як від від голоешки в очі; пришвидшений мерехт останьостоліття зіллявся в грізноабсурдне видиво, —

започатковане розщепленням атомного ядра, розкладом великодержав і владожадобних звичаїв, століття, без надії на видужання, досі судомиться лихоманно, то з кощеївським скнарством збирає знання на вістрі інтернетної голки, то в наркотичному ступорі чманіє від зміни самообманів, мерзенств, то втішається обайдужінням у гиблорадісних прогнозах, то провіщає еру всевідань, багатств, блаженств, але однак чамренне; й перезнавці й гавканалітики, і найзапальніші футудристи доіснують у вимірах покинутого без відповідей часу, що залишається, мов нерозкритий злочин, і тим тяжіє над майбутнім; заважаючи їм признати, що богоборність не зборена! владорозум пекельнить їх! і, велетенськіший велета, самоосліп триває. Пересічному громадянинові, давно зуроченому магіями, чаклунствами, політворожбитством і рештою земнопотвор, годі й, ніколи, уявляти, що надмір воєн, стихій, хвороб не тільки погрозлива його ж воля, втілення його ж невситимих примх, а й повільне назбирування інших якостей, в міжполярному існуванні достатніх, аби без зримого спалаху, без анігіляції перековзнути туди, за дзеркало неочевидного; годі і нам гадати, що сила-силенна напастей, як напруга між магнітами, зроджує енергію розвитку, а разом і світло, необхідне художникові для обстежень мороку; не випадкова одночасність державотрусів і наукових відкриттів дозволяє сподіватись, що між морем і антиморем досі існує рятівна дистанція, пружина годинника, за прикладом Всесвіту, ще розтискається і промінить час— і світло, потік доскіпливих квантів, десть порядкує і переможнить над антисвітлом. Пересічний громадянин, заклопотаний певною кількістю калорій, давно вже став часткою антисвіту; через шмарксистське вчення перетворений на цитатник, — убий, укради, ненавидь ближнього, клянись неправдиво, — він без прямого повчання начхав на блаженство, став галасливим, щоб відректись успадкованої землі, став радісним, як жеребець, щоб позбутись утіхи, став ненаситним, щоб приректи на смерть убогих духом і чистих серцем; однак, помиляється той, хто вважає його банякуватим пугалом, забутим серед снігів сусідами по планеті; мовляв, це одоробло, махаючи рукавами, смішить горобців, виступає, як захисник примітивної господарчої системи, одним помахом висіває з міщанської торби провідних людей, стукачів, комсомольців, старих, ще кагановичевого призову партійтуток, котрі на сьогодні, стомившись корчити патріоток і здобувши на розплід, як не естетсвуючі банкірила, то народолобствуючі політикала, як не володарі телеморгів, то голови благодійних фондів, бритоголові, з бичошияками благодюги, як не пророки з людоїдним хистом, то виховані, чемні відмінники катувань, знущань, дізнань, всі як один з ягнячим, лагідним, притаманним всякому постояльцю кегебісівської "контори", голосом і поглядом; красотулічки такі; така безвинність, що, здавалося, вже обдурили Того, Хто ждав розкаяння, та, дякувати долі, тут наспіли речі, котрих ніхто не уникне: в матеріалістичному несвіті порох матерії і прах зоднаковинь підкинули матеріальну, далі нікуди, розплату. Про це доповім пізніше. Бо тутай, схожі на виїзних бригадирських коней, пофиркують нетерплячі динозаври— ще мить і довга дорога до антисвіту скоротиться, обігнавши світло з його черепашим бігом; заперечення дотеперішніх уяв і систем без сумніву

окрилить і найперш пронесе повз міфологію з її перевтіленням душ, повз літературні пам'ятки з усіма заскоками й перескоками в минуле й майбутнє — предки, від нас, захирілих, відрізнялись добірним чуттям і відали більше, ніж квантова теорія — пронесе повз зіржавлену на обочині машину часу, агрегат, простіший від самогонного, якщо подумати, що там відкриється далі! пронесе повз утопії і потопії, що посутньо одне і те ж, повз поганство цивілізацій, спокуси зсодомлених руїн і зсудомлених культураїн, все те, що перетворювало цікавих на послідовників дружини Лота; та ось глядач обертає зорову трубу і бачить людину: безсила втекти від великого, вона ховається в мале, більшість метафор зобов'язана мализні і втечам, щоб тим применшити вагомість звіданого знання, закодованого в подіях, вчинках, здається, ще мить і на всякій данині запанує простий, зрозумілий кесарів профіль; та ось окуляр направлено, впіймано оптимальну відстань між лінз, і там, де жовтково туманів ореол, яскравіє, немов аж просвітлена чіткість; бути письменником в епоху мерців — не стільки вміння піймати відстань, як диво цікавості: що ж бо там проступає? з нецілюваної долоні світ плесне кислоту розчарувань і спалить очі за один нахил до побаченого; однак, щось встигаєш запам'ятати; наприклад, про смерть, про яку відомо, що герой долає її геройськи, знехтуванням, а підупалий на силі і потерпаючий вірою в потойбічне воздання, ось вона, врешті, під'їхала на велосипедах з африканських хемінгуєєвих оповідань, поправила поліцейський мундир і що вона бачить на місці гангрени? ще смертельнішу апатію, а там, де розчищали ділянку під злітну смугу, по повітрі простерту до снігових вершин — мерзенніша од виття гієн, заколислива нуклеарна тиша, все німе, лиш тлін леопарда на скелі пригадує, чого ж шукав він там, де немає і слави? підлість нашого часу в тому, що трагедія стала предметом для збиткувань, для виправдання власного оскотиніння: нас довели до цього ! хоча, здавалося б, покоління, котре волею долі,— заступницьким видихом мільйонів забитих, — уникло погібелі в промерзлих бараках, мусило б суворіше йти сьогоденням, та в останній підступності непогребний час накликав знесилля і зненависть до незримої, як душа, ціни в навіки зціпленому, протягнутому до нас, кулаці убитого; зачате перед телевизором, мляве, алкоголічне, синюшне, хоч вчора тільки народжене і, загалом, помилуване війною, тюрмою, сумою, воно саме собі осуд і саме собі кара — так здійснилась мета потрясінь: знести людину перед лицем стихій, що тільки насуваються на неї; політична і культурницька сліпоглухота, жадоба індивідуального рятунку до краю унеможлиблює порятунок глобальний; коли тероризм чи статєва пошесть ще викликає роздратування, то з безмежним поганьбленням, на яке кинута вся експансія грошви і влад, більшість давно змирилась і нагадувати вслух про високі цінноти стало такою ж непристойністю, як розтлін неповнолітніх; коли американський класик казав, що тягар його часу в необхідності вирішувати і від кожного вирішення залежить подальша доля, то вже наш час, посилаючись на уявну грижу обставин, все намагається відкласти на позавтрім; століття, що початкувалося фанатизмом, розщепленням ядра, схибленим потрактуванням підсвідомого, одним словом, деструкцією, виказує намарність своїх псевдовчень винятковою покинутістю і самотою,

— і звідти жебрацьким пожвавленням комунікативної сфери, ніби вона справді здатна зробити озвірілого людяним, безчесного справедливим, глитайськи жаднезного схильним до аскези, зробити, звичайно, шляхом політекономічних хрюформ, чому приділяється головна увага — чи то забагато гравців для гри, чи то всюди запанувала схильність розважати, але колода, ми бачимо, в руках царствених блазнів, всеможних нездар, яких поцікавлює тільки залапаний зиск, а збоку стовбичать нашіптувачі; а далі стікаючі слиною маси; хіба з них хто годен метнути карту, де йдеться про те, що сталося з людиною і як їй далі бути? сторонній, якби його не мучила грижа і підвівся зір, розпізнав би в своїх вавілонських бригадирах замашки тих, що марою і привидом пройшлись по Євгробі; щоб змарнувати силу. Якщо кілька століть тому війна, моровиця, ганебний устрій сприймалися, як похибка від Абсолюту — і вимагали дії — то тепер кожна дія, надірвавшись від марноти, прямим підштовхуванням бокує до антиабсолюту, на чолі з антилюдиною; наш рідний сучасний нелюд вимагає прав на канонізацію своїх мерзот, як чогось єдино святого. Довкруг не проявлена білизна, ніч і ще білішими проступають дерева в інеї; космічний мінус, користуючись прикладом зайд, глибоко за північ, коли пишу рядок, володарює повністю: ліктем посунувши занавісу з зорями, проламає небо за один мах і над землею, принаймні над нами, зводить, витесує з шостого простору саркофаг — і звір і людина подрімує, лише дерева чують, тріщать, нагадуючи, мовляв, їм же треба вирости. Втішає: співкамерники по сучалізові отримали відтермінування вироку — дбаючи про потреби і тим гайнуючи безчасся. Наші ж наглядачі з прибитого телевізором, причумленого розважальністю, світу, з огляду на їхню пронириність, за межею вдоволення всіх потреб, нацяцькавшись, назлягавшись, назароблявшись і облінившись лінуватись, зіткнуться з фатальним: куди податись? Цей предковичний клопіт вахтерів, пожежників, прапорщиків на вигнанні постане з корольорівською прямою. І тут згадають про літературу. Було б перебільшенням виголосити, що вся вона "зверталась", "застерігала" від пожад, від смаків, де краса сприймається, як чуттєва насолода або близькість до неї, такий собі плин старих, отруєних розлуками, коханців взад і вперед поміж холерними берегами на затишному пароплаві. Цнотлива маркесівська самотність, блукаючи в хащах кровозмішань, смиренно доживаючи біля електрифікованого курника грінго, побачила свою трагедію в тривалій замкнутості і раптовій експансії; стерта з землі цигановим віщунством прокидається постарілою, жалісною і прагне любові і співчуття на залізній шкарлупі. Куди ближча до істини література "соцтабору"; для читача "Батька-лісу" Анатолія Кіма самота — це приречена, зболена покинутість, це головна з мінус-властивостей, і вищий розвиток, явлений серед пісків любов'ю, буде, напевне, відринутий, волею Всесвіту, тому, що любов залежна повністю від такого ненадійного космічного препарату, як рід людський. Самота, довічне прокляття, каторга з каторг, куди потрапляє кожен спраглий відвертості, а натомість напоений сукровицею досвіду — історичного, родового, глобального, — розгадувати який неймовірно тяжко для людини в своїй "відразливій абсолютній порожнечі"; скута жахом і марнотою безкінечних перевтілень, підневільних спроб, оскільки позбавлена відповідей і нового

вибору, милосерднішої історії, вона геть втрачає рівновагу і, перетворена в позаштатну особину без радості і мети, перед тим як ковзнути за розщеплений мінусовий полюс, збивається в потопельне, невпізнане ніким і поховане на чужині "я"; від імені сили, що прирікала на спрагу, автор пояснює, "я ніколи не воскресав, тому, що не помирав, я не вмирав, а тільки міняв оселі, де жив, різноманітний свої звички, міняв ходу, забавлявся складною начинкою націй і рас, правою рукою впокориював ліву, імператорствував, диктаторствував, розмішував епохи, підливав у казан історії смуту і революції — робив усе те, чого більше ніколи не буде". Ось людина! впевнена, що вона сама придумала добро і зло, "довго цим забавлялась, проголошуючи славу першому і проклинаючи друге", поки справа не дійшла до того, що вона сама "перестала розрізняти призначення кожного з цих початків". Цей пошук призначень, півоберт окуляра зорової труби, заперечуючи примітивні пошукування, — від наукових розгадок людини до аговкань братів по розумові, — цей пошук постав серед колишніх "соцтабірників", що опинилися в жебрацькій, дратівливій подібності перед безтурботним розквітом прибитих телевізором, тих, чий спільний досвід, скільки б його не жували, не допоможе їм витримати хоча б одне з випробувань, а відтак знову братися за долю світу. Досвід, котрий з епічних обставин дозволяє собі узагальнитись і поставити крапку над головним, — що сталося з людиною? — ти вислуховуєш із уст відживаючого, із уст самого художньопростору, і доповідаєш майбутньому; замкнений злиднями, боргами перед народом, ти скнієш довічно у казематній, з червоногранітними мурами, кегебістній, кегебзбісеній, людодіярній — бандил, стукачил, державних мочил, ударних комуноманьячил — кодлярній; сидиш чи ходиш тісним подвірцем, скрізь під недремним наглядом спостережних камер, за якими порозповсідалася їхня байстрота, маньякобатьків лютіша, підлезна, улесна і брехловенна, скрізь розсілася, депутатить, чиновлить, блимає крізь окулярів скельця, від імені нової, незалежної, демократодержавки править; тобою і тобі подібними; а ти сидиш в облишаєній кривавою цвіллю, слизькій, прозневиреній, пропекельненій, залюбки лише душогубствуючій, кегебярній, у цій, по шию загрузлій у магматичних гноях, державній, в знелюдненій зникраїні, зникаючій, як смертезна, смрадом роздута, булька; в цій материнсько турботливій, як склобоїстий смітник щойно народженому, розкутаному немовляті, що повзе на тепло собачої тічки і своєю криваводорогою ще лютіше звірячого лютить їх, у цій талантолюбній здихарній, віковій кегебярній, козирючій, клацаючій, уракаючій мілітарній, мільйонами, як здоми взятими бутербродами на обід, звично закушуючій між основної роботи людодіярній; у цій, пошитій з старого клоччя, всесвітній клошарній, цибаючій межі очі, розкошніючій, золотосайній блошарній, розбійних, розгульних, неправедних статків грошарній, в цій, порядно злодюжачій, парадно крокуючій, привітно усміхненій, непробивній казематній, горя лихварній, вічних стихійних лих, нескінченних напастей лихарній, у цій, із відбитою совістю, з розтоптаним страхом Бога тремтарній, повальній смертарній, ти й сам вже не відаєш, чи репортажиш ще, чи вже закладаєш когось? у всепідглядалові, у всепідслуханні; тут, в осінньо зсіряченій, болотношинельній, вітчизні тисячолітніх воєн, воєнних етапів,

військових вагонів, коменданських годин, патрулів у панцерниках, надзвичайних станів, обшуків, розшуків, скорих на руку польових судярень, всенічних сирен, уранітних опадів, тут, у країні доповідей і наказів, ти зжився, звикся, зрівнявся з доповідним, розлогим, або з наказовим, розстрільним стилем; і, або хутцем доповідаєш, або вогнеметно наказуєш; своїм горінням випалюєш магматичне море; грієш мури і карцерні душі.

Письменник залежний від володарів, а на них безталання. Якщо латиноамериканці в своїх диктаторах вбачають простакуватий оптимізм і в тексті можуть їм забезпечити роль розпорядника карнавалу, сікти, довчати, перевиховувати їх сотнями художніх засобів, то наші властители самі караються графоманством і щоб ти не вигадав— буде мало. Політбюристи з обличчями старих повій і шаркітливою ходою капканених медведів літературно невловимі, мов розчинилися в ретрансляторах на телевізійній хвилі, божевільністю задумів збожеволіли мікросхеми, погасили екрани і отримали незримість, маючи пристрасть до потаємного, до морфію зрад— що їм розтоптувати на вулицях шевченківських хрущів, колотись не тими пріоритетами, занюхувати кокаїновим прахом указів, коли їм по тридцять дев'ять разів на день потрібно зрадити, принаймні, вітчизну (така доза), потрібно підрубувати коріння річкам, задобрюючи Харона. Перебуваючи в абсолютній художницькій ситуації, коли знаєш сильні й слабкі місця попередників, а супротивник не відає про тебе, непомітно для себе осилюєш мову справжності, яку окільні автори, зачакловані майстрами, з пристрастю алхіміків виморочують, здебільшого, з попередніх текстів, або ж у випадку розгублення хапаються за підручний матеріал, б'ють реторти, збиваються на зпальцявисмоктаний, переумкувато-сюсюкалістичний зойкіт, плямкіт, квакіт, вереск, видаючи художню поразку за романи. Та поразка триватиме довше, ніж незнання іншого письма, — триватиме доти, доки втаємничений в одній мові досвід не стане за рятівну спробу в аналогічному або приблизному досвіді довідатися, чи це не смертельно? — що це вже переживали. Ти, зрісши під острахом третьої світової, під бетоноплитою історичних жахів, скутий льодниками імперії, волею якихось непорозумінь вижив, перетривав те, перед чим тіпалась решта людства, — і віднайшов голос без кволого перемовляння з античністю, без дзвінкого пересипання бібліотечного золота класиків, без ремісницької міфології, назбираної то в острівних народів, то в передранішніх, знесилених карнавалом, навстіжних, немов сама вичерпаність, притонах. Ти почув голос, яким німує стронцій у кістках тіток і бабів, що доживають у приреакторній зоні, по вікна закидані снігом, паморозь молочно піниться по сінешніх стінах і шпарині навколо клямки, доскімлює вітер в комині, шоркає кожух, у ньому і сплять і пораються по хаті, яку відкидають тільки весною; почув свинцевий і сажистий запах квітневого леготу і горе матерів, присилуваних до аборту, і плач ненароджених, що їх, скособочившись, виносила у відрі санітарка; почув у напрямі до реакторів гул вертольотів з мішками, вселюдську брехню співчуття, окремішній скрип допомоги, яка тільки-но виїхала, а її вже розділили на сотню грабіжницьких кишел; почув як обпалюється об повітря й холоне суцільною раною тіло пожежника в герметичній палаті; почув як кров,

шумуючи, витискує очі військовика, що в чорній апатії, чорнішій від просто бажання зникнути і не бути, ще спробував двома великими пальцями хапнути за петлю і обвис на водогінній трубі в підвалі лікарні; почув як нудотно і вчаділо туманіють голови у дітей, що вклякали без свідомості перед дошкою в класі, як пухлинно збрякають і затовкують горло язики, прирікаючи на голодну смерть удома, як склянішають і обриваються судини, розпеченим жалом пропікаючи мозок, як хребти в сильних молодих чоловіків стають вразливими, мов стовпці глиняних чашечок, як підлітки млявістю нагадують дистрофіків, доходять, як жінки, мов прокляті, бояться народжувати, як на цвинтарі просідають домовини і мертві страхаються живих, як дико бутить, надувається і горбатіє корова, виштовхуючи двоголове на шести ракотицях теля, яке мотузком, накинутим на задні ноги, витягують чотири чоловіки, як жвавіші мріють виїхати в пошуку громадянства, як лікарів обсідає різницька втома, як всі хапаються за день насущний, як забобонніє в оселях глухе берложне безсоння, як все закинуте в безвість, ніби й нема нікого, а час, отримавши нове пришвидшення, закручує і щострімкіше старить людей, щоб стерти їх у безпечний порошок; ти почув голос синдрому, що зваблює небуттям, голос, відомий стиснутим, мокрим тілам у газовій камері, голос змалілих під навислою, спіненою лавиною стихій, голос лиха й сироти, осінньої, як земля, неволі, що чигає завжди і скрізь скільки б людина не марила про захищеність. Все почуте і зжите заронило знання, що третя світова війна, панове, — година, перед якою ви то озброювались, то роззброювались, то подрімували в безпечних гамаках, — як все довгоочікуване, прийшла в незвичній подобі, калатнула тут, почмихує, підпалює ліси, розлітається з димом і попелом розвітрених пущ, з благальними факсами і безжалісними діагнозами, розповзається водами, каламутить моря, липне скловатним туманом на обличчя, одбирає розум, як в окремих парламентів, так і в цілих асамблей, відмовляє в статусі екологічного лиха, примушує дбати про побіжне, приборкувати конфлікти, додушувати страйки, вводити єдину євгробейську валюту, морочити оптимістичними нісенітницями, тягнути з сироти лахмана, перебиватись скандальними чутками, надавати кредити, бавитись ґрунтовними порадами, давати пів дулі, міняти уряди, боятись приходу комуністів, товстіти на витворах генної інженерії, обіцяти, підтримувати, остерігатись фашизму, потрапляти в засаду на буденних хабарях, дуріти від мавпячого крику екранної зірки, примирювати, судити, посилати каральний флот, знімати санкції, піднімати квоти, заголюватись на нудистських пляжах, муштрувати олімпійців, обідати з принцесою, ненавидіти фоторепортерів, оголошувати конкурси на кращого гермафродита, всіх вдовольняти, хоронити своїх мерців, дивуватись лютій негоді, боятись нежиті, китайців, СНІДу, обурюватись черговою вихваткою терористів, ставати почесним обивателем власного порогу, оплакувати перспективи парникового ефекту, возити комп'ютеризованих динозаврів, як цигани привозили на показ лід, дбати про супутникові перемови, захлинатися в міражах, пізнавати щастя простого існування, вдивлятися в метаморфози днів, сумувати щасливо, куди б не гребти, а запливати в спогади, ховатися в собі так глибоко, що голоси по радіо, ніби з давно прочитаного

світу, бадьоритись, під стіною радіактивного урагану, що кривавить виднокіл, пресує хмари і виє так вовчо, так люто, аж на дні розплесканих морів гори здиблюються, як шерсть на загривку — виє і гільйотинить припишклих — під стіною мороку, похитнувшись, шукати руками лице і все ще загадувати: врятують кордони, чисті харчі й дієта.

Бойові дії тепер, коли доповідаю сторінку, незримо тліють у голосах дикторів, у паузах між новин, у раптовому сніжку, обтрушеному на телеекрани тим, хто крадькома, дулом "опеесвете" розсуває хаші і знімає з приціла ковпачка; постріл нечутний, але смертельна вагота наливає кістки, щитовидку, зір, що ковзає по друкованих аркушах: щосекундний цей наступ перетворює істот на підвладних лиш вітрові сараноїдів, — і, поки я відсуваю заслонку в грубі, розпалюю в сільській хаті, вони з виглядом азартно виконаної роботи, з сумками на плечах зачиняють двері моєї міської кімнати, забравши штани, боксерські рукавиці, старі патинки, — коли ти перечитуєш абзац, гасиш сигарету, допиваєш прохололу м'ятну гарбату, сарана з цілого світу здирає останнє і мить у мить вимуштровує новопризвані лави, виструнчується, дає команду, "вільно; зняти головні убори!", вчить натягувати протигазу, "повітряна атака! спалах зліва! спалах справа!", кидає в замети, оралиться в оргіях, хоботинить збагнілий сніг і розпирає величчю сильних світу; апатію визнано головною вірою; ворожість прилавків, де товар звойовується товаром, перекинула мсту на решту речей і їхня загальна припорошеність радіактивним пилом, немов аж рятівна, немов є спробою звільнити від ядерної полохливості зашугану планету, — початок ми пережили, і цей страх, на зламі благоговінь, на стільки відмінний від всього, як воля народженого в тюрмі від привілля ката; та оманлива воля живучості, нехтуючи латентний період, скиглення лікарів, паніку, променево засвідчує конденсацію світла і святість переконань, що на передовій кожен битиметься затято, щонайменше віки, аби обвугленими фалангами розписатись на брамі; в цьому переконує потяг накопичувати, споживати, армійська хапливість зору і навіть вві сні звіриний солдатський апетит, все те, що обіцяє довгожитню силу адамам; як солоний жарт старшини їх потішать і натівські заяви, і потворне миротворство, і вигляд незвойованих ще околиць передчуттям подвигу розіпре їм груди; в радіації свої устами, вона безсмертніша від безсмертя, повільно байдужа, боготворить мутації, перетворення суті в колоїдний розчин, океан речовини, біологічну резервацію допервісних молекул, бо, виявляється, людина в безмежній наглядності здатна обхитрувати звичайні кари, — потопи, сірковогненні дощі і, ймовірно, розхвалену грибовидну страхоту — хтось та відсидиться і піде в мерзотняві далі випробовувати терпіння; та далі не стане кар. Допоміг аварійний випадок.

І час заборсався в аритмії розщеплення; одним промельком зринули тридцять років, історія, засвідчуючи збіг, коли воскресіння одної жертви приховувало вигуб і збайдужіння до цілого дочорнобильського часу; розщеплення, зрештою, відсторонило епоху, забуло обіцянки, лженадії, плачі і устаткувалось в жорстокості, — та під ту пору ти вже встиг схопити горгонинські риси, а, відтак, вгадуванням прикметним, окільним,

як мисливець по легких натрусах на снігу розпізнає нічний верховітний біг куниці і вистежує звіра, засвідчив стан речей, досі невідомий людям: сторінки донесень з неприємності дійства, вихриплі в над'яскравій атомній сліпоті, всередині вибуху, навіть, якби це були просто діалоги знудьгованих пасажирів, розповідають про моровицю й безвихідь більше, ніж всі узагальнення кінецьсвітніх сюсюкалістів. Голий міф, гола метафора, гола ляльковість узвичаєного письма заклали як доісторичні помийниці перед льодниковими горами.

Енноліття погібелі. Хто мріяв пережити хоча б той рік? Погляд ізсередини вибуху дозволяє побачити події в розпростореній яскравизні, ти бачиш голодних, покорчених, з продовбаними клюкою потилицями по завулках передмість, стиглі поля, простежковані напівмертвяками, що насмоктавшись молочка з колосся, вклякали, сходили жовтою піною, дерли животи, судомно вгрібалися в землю і закладали там; бачиш: кров стояла у храмі по гнuzдечку коня, гнояка текла з опухлих, мов олія крізь мішковину, німі, ковтаючи стогін, одгризали собі язики і захлиналися прокляттям, мертві раділи червам; бачиш зігнуту, з пучком перехопленого жнива й серпом, молоду свою бабцю, якій дозволили збирати колгоспний урожай, бо більшість ярих колгоспників вимерло, і діти плели вінок на межі, виглядаючи якогось недоїдка з обіду; бачиш тих, що продовбували клюкою голови і їхніх дорідних синів, що з усмішками вроджених, манірних садюг допродали розкрадіїну, якій знадобилося сімдесят з лишнім років бухкання по голові, судомних корчів, праці на вигуб, праці по двадцять годин на добу, праці на порятунок дитини, праці, що дозволила нам умовно зрівнятися з громадянами світу – і рабеї всіх країн з'єдналися; робота замість життя: тут нагнали стільки морів, що їх спускати треба століття і на осушених приріччях випасати троянських динозаврів — і на кожній з майбутніх каналів, з жабуриння і стронцію, розквітне цивілізація за прикладом Нілу; тут під ракетні сідала надовбли стільки шахт, що в них можна розмістити половину божевілень світу, що досі марить кінецьсвіттям; тут робота здатна з семи худих корів зробити сім товстих і всупереч єгипетським снам відфараонити голод, відтягнути Ісход, схаменути історію — та вже пізно; деś по війні моя мама скуштувала союзницької тушонки, а мені, ближче до теперішнього, дістались поношені, гуманітарні, вишневого кольору штаненята. Добропорядний швейцарець доїв корову, а його родич, жувальник поп-корну, дивився на всю шосту частину світу з суворістю музейного доглядача, приставленого змітати пилюку з черепів австралопітеків; доки світ собі науково революціонізувався, замість кількох виродків пропонуючи на широкий вибір і смак сотні й тисячі потвор незгірших, доки мінялися позами сексуальні перевороти, тутай для переважної більшості щодень і щомить була робота й робота, з тачками, з мішками, без вихідних, нагинці, на суботниках, з граблистими руками, двожильна, недоспана, примітивна, на совість і страх, але якась-то праця — де вона? тутай тлів духовий досвід, подібний до негасимої пожежі на торф'янику — з ним буде важче, на взір покупців його найпростіше замовчати, заткнути, а, щоб перекрити кисень, обкопати ровами своїх ціннот і напустити туди сечовину здинозавреної культури; тут билось живе страждання, живий

усенічний страх, жива лямка гадючилась і приростала до спини, а довколишнє дійство, здавалось, всіма зусиллями прагло забуття, невідання, незнання, щоб найближчі вже покоління одвикли від людської мови, втратили в лексиці слово "страждання" і одним своїм виглядом не заважали торгувати, а лише з нутряної болячки вили, не знали, звідки їм так болить і загризали себе насмерть. Досвід подібний до гончака, що з підвивом проламував ліс, гнав по гарячому сліду звіра, розгойдував над галявинами луну і захеканий, спокійнілий повернувся до господаря, знає тисячі невідомих нікому запахів, міток, скидок, глухих лазів, але безсилий сказати, і людяно хилить голову до плеча; так і відлуння подій повертається до нас напівніме і мудріше спроб довідатися, вгадати, збагнути, що ж там хекало і втекло крізь загущавлений поруб, і як там було насправді?! той незримець, ще в люті, зупинившись на чотири ноги, втягує запах підсліпуватої необережності, легковірства, переляків, замість порятункового інстинкту, запах облежаної кволі — так пахне людина звірові, що відразу і забуває про неї, як чесний забуває підлого, як зграя вовків, помітивши розгублену поведінку, кидає свого скаженого брата, переярка. Тим, хто в землі, довелося конати в лихоманці воєн, вмирати від серцевого нападу на порозі хати, відписаної під сільраду, забувати лік розпластаним дням, давитись попелом нового підпалу, доздыхувати в шанцях, гнити в перекреслених стрілкою наступів болотах, забувати героїв, на відбудовах вітчизни надривати хребта, згорати в запоях перемоги, за ящик розтрачених цвяхів порохніти в тюрмі, давитись мерзлою картоплиною з помийниці, пощезати з вічнорабського передчуття, — завтра буде ще гірше — й заради чого? Мов покинутий і забутий дефективний сирота, ти виріс, вижив, спромігся на власну знакову, доповідну мову і дивишся на своїх "втрачених" євгробейських братів, як на купу зманіжених шарлатанів і ,звихнутих на успішності, славолюбних сюсюкалістів; ти сидиш собі, де й сидів - у темі народивсь і в стотьмі посивів - сидиш , зречено, загнано й ледь притомно, а чемний рум'яний старець, мліючи від захопленого співчуття, крізь розбите вікно приглядається: на який донорський орган знадобився б ти згодом? коли доохлянеш, щоб продатись. Спочатку безпорадний ти писав зеленюкою по стінах, випишував у повітрі безголосу хрипоту, під ударами чобіт знакував обдертими нігтями бетонну підлогу, вивчав букви по ініціалах, по вишитті на халатах санітарів, номерував сторінки видертими над ліжком роками, брав епіграфи з вовтузняви на кухні і з пророчого крику про обід, що радісно, як звільнення, пролітав коридором, та чобіт примушував до курсиву, плазувати повільними абзацами, згорбатіло засинати по кутках якихось заштатних публікацій, облапувати кістки, розгинатися і стрімкішати в полегкості, коли відпускає забитий дух, і бити ліктем з півоберту, відпихати наглядача, вриватися до канцурки і писати на обгортках історій хвороб, на титулах армійських "справ", на обернених сторінках довідок і доносів, розстрільних списків і свідоцтв про смерть, де вказувалось : поховання не встановлене; писати на перелинялих , вицвілих замість фіранок, газетах без змісту, писати поривчато, щоб більше втиснулось, писати всупереч джойсівським прогнозам — великий ірландець, загрожений стилізаціями , передчуваючи добу графоманства, коли всякий письменний відразу й письменник, був

змушений вдатися до роману-кінця, написаного на бібліотечних підвіконнях, чорнилами цитат, вдатися до канонізації тексту й завершенні часу на ньому; він, спіткнувшись об власну метафору майбутніх комунікаційних злук, зневірився, одрік прийдешніх послідовників, саму можливість і диво зцілення, а ти, долаючи досвід втраченого, пересидівши дебілію, на затертих обгортках, титулах, обернених сторінках, в обставинах ядерного кінця і старечого недоумства, мусиш починати текст початку; як невіддячена в кордонах народу війна народжує хлопчиків, воїнів, так неоплакана в межах мови трагедія посвячує в письменництво.

Коли на щитах екзистенційних присягань пронесли полеглих героїв, а ті, хто з щитами, втомилися дужче сізіфів од посилення на авторитети, зроджений тут світогляд акцентує на загроженості і мовам, і літературам, і расам безвідносно до минулих культурперемог — і з-поміж величних поразок, добірних марнот, пропонує ще одну спробу: культура на всеспаленнях дотепер і знову, віднині. До сутінків звикати тривожніше, ніж до ртутного світла в бібліотечних склепах. До кожного протизапального знання віруси з часом звикають, як до антибіотиків, і цмулять його собі на користь; і літератор, якщо він не шарлатанить і не зневірився в хворому, здатен помислити й доповісти про кращі ліки; діагнози вічні, але опір організмів різний; а позбавлений досвіду бездиханних катівень підозрюватиме, що він пише винятково з маніакальних потреб; написане має стільки ж права на видання й переклад, як і зачитаний Летою етрусський епос; там, де в часи бездомів'я, злиденства, ти в залюдненому теплі кав'ярень розливав із-під поли, ковтав із одної склянки по колу, читав безнадійні рядки, обгорав справжністю ковтка і миті, тепер встократ безнадійніше громаддя вікон, банків, партій, фондів, розкультурницьких установ, п'ють здебільшого мовчки, ніщо не морозить, в богопокинутій глухоті сутінок непривітно обвільг і ніє чиста, обварена смолою самотність неба, — дзеркало, сріблом звернене вгору, в ніч, вище ненависті геніїв до нездар, вище мстивих ужалень посередньості, вище всіхніх надій на вознесіння, вище й вище, туди, де Вселюбов милує виплакану душу. Ранок письменника тут починається із вслухання, вухом до землі, в копитний грім іздалека, в стенокардію прим'ятих навалою степів, у легеневі хрипи затемненої височини, в обважнілій трем паралітичних лавин, що за хвилину мають зійти, а вже потім, коли розвидніло: зі сповіді розбещеного владою президента, з усних розпоряджень забіганому і забідканому прем'єрові, з подетальних настанов голові таємної служби, до того змучених, безпорадних, здитинілих в оточенні милих онуків, до того наївних, що мусиш без зайвого галасу, виборів, програм, присяг брати на себе відповідальність; за долю розкрадіїни! дбати!! забороняти небезпеку, легалізувати потяги мас, підозрювати головного банкірила і кожному громадянину власноруч послиненим пальцем відраховувати надбавку до сатисфакцій, одним словом: дбати! з'являться інкогніто на бандитські сходки, совістити, переконувати і навіслючувати на головорізів мішки наскельного живопису, наркотиків, зброї, встигати з лекціями в інститут підвищення лісу, збирати довірених редакторів і за пляшкою мінералки ділитись підозрами про безпробудну дрімливість ворога; будити думку! щорання з

батьківською турботою вмивати руки чиновникам і обтирати пух; ледь поправивши краватку, невтомно приземлятися і прямо на летовищі через голови осіб пропихати наших людей до вершин консервативної ложі; нехтувати зримий об'єм; притягувати до відповідальності невчасно померлих від нежиті маньяків, бо скільки зневіри й прагнень розповісти в кожного безвісти полеглого! та не тільки засуджувати, але й оголошувати амністію кладовищ, у світлі вирішення вічножитлової програми забезпечувати антигероїв броньованими могилами, на правах пільговиків, потерпілих від надміру читацького запалу; вмиють серйозніти, згадавши про біль неповернень, вакуум самого "назавжди", про покликання: напувати повітря живим озоном, сльозами тих, чий поганьблені муки узріли справедливість; а потім згадувати польові квіти в білому соломонівському вбранні, не жати й не сіяти, доторкуватись подумки до єдиної, надживильної, здатної воскрешати сили слова, самим зверненням до висоти підтримувати розмову з Силою, вищою від заскубаних тривог, суворою, милосердною, вільною вкладати мужність в серця і виводити звідусюди, однаково прихильною до самотності і до юрби, заспокійливою, здатною розтуляти уста і втішати простосердих. Зменшені до об'єму кількох букв, — менші, ніж на надгробку, бо там ще змагаються з величчю, — і немила собі особина, і окреме дорідне плем'я вдумливому шанувальнику профілів, філателістові з безхитрісною п'ятикратною лупою скажуть, відкриють стільки ж, як і крізь велетенську збільшувальну лінзу неба, таку потужню, що й справді на живих кожна волосина порохована і всякий помисел.

Поки сліпий поводитиме сліпого, втішмось початком перемоги: в енноліття кошмарні — буденної, бомбоатомної чорнобілярні — вже нічогісінького не бояться; війна триває; медалюки і ордени, як нассані кров'ю кліщі, летять на підставлені боком груди; війна безпробудно героїть; за стільки осеней нагуляла апетит і, судячи з поміркованих дій і розгубленої німоти, планує акції на вічноліття; доки десь там покивають — закрийте ваші реактори — наші торгуються, і то так старанно, мов продають останнє: власний скелет анатомічному музеєві. Нащадки тих, хто вимірює парникове лихо, вітатимуть ударні стронцієві легіони; однаковий жест римськи виструнчить з'єднані полки мародерів; війна застилає зір; подумати! якби їм нині відкрилось і сприйняття істини було щирим і безоглядним, як віра переродженого, що ось уже, на порозі: панове асамблейники, викиньте свої права, паспорти і кредитні картки, викиньте лічильники з позначками допустимих доз і нагніть голову до плеча, вслухайтесь в попискування зліва, де серце — то ненаситець атома, проклюнувшись із гадючого яйця, спроквола, знехотя, розтягуючи на знудьговані віки, довбе грудну клітку, присмоктується до аорти, і мільярди його співбратів, пробуджені щосекундно, хапаються за свою частку кінцівок, нігтів, очей, тлумляться між собою, глухою тривогою звітуючи про роботу по перетворенню вас і нас на вакуум — на океан для віддзеркалення антисвіту. Скільки пора б забути, відмовити в урочистостях, згорнути фуршетних столів, відкласти візитів, проблем, нот протесту на те, що десь хтось голосніше дозволеного гавкнув — на зекономленому папері пора б писати листи і прощатися одним з одними; а потім, схилившись по двоє, по троє над сторінками прози,

надихатись розділовими знаками, розставленими то з романтизмом йоду, то з поважністю цезію — ви б проїхали по майбутньому, як гнані страхом втікачі, що парувались на зачумлених підводах, і там позбулися жаху, мізерій, всього, за що чіпляєтесь нині; не бійтесь гранати, вона ручна, так само й атом; не бійтесь, що ліга залишиться без націй — сідайт і читайте: донесення по своїх наслідках важитиме стільки ж, як колись відкриття, що дітей не знаходять в капусті. Коли тут до небес розгорались панські маєтки, наставав новий лад, напівпритомні діти, збившись кружком, їли струп'я одне на одному, спритний дояр на євгробейських луках, спиною до кордону, з онаністичним засліпленням доїв миньку, а його далекий співбрат, відвантаживши допомогу, про яку мріяли армії наркомівських партійтутток, покійний фелікс і дивізії катюг, того ж дня, розімлілий від доброчинства, насмажував кукурдзки і йшов визнавати, і узаконювати дивний лад тих порятованих варварів — тоді ніхто й не помислював, що піддмухнута наругою пожежа спалахуватиме скрізь, на століття вперед знищить вартість людського існування, і тероризм стане темою нарікань при всякій здибанці падлітиків; та от земля, що подарувала людству арену для побоїщ, збридивши всим, прорвала застоєм реакторним набряком і викинула з жаром їдкий сморід гниючих кісток, запах, який ні з чим не сплутати — тисячі нових нуклеїдів, наявності яких здивувався б великий хімік і сама нечиста сила; тисячі матеріальних свідоцтв розщепленого знання потвердили те, що люди навмисне ішли до цього, аби позбутись і знань, і чеснот, і прагнень. Зважаючи на відчуженість, що притупила чуття незгірше клюки, котрою проламували потилиці, доля послала чисту, найдемократичнішу війну; рядові й полководці в однакових мундирах знехтували просту здобич, переваги в живій силі й техніці; стратеги замірились на селекцію, на день і час, коли з лона зпластмасовілих виповзе надантилюдина. Теоретичні здобутки, як це часто трапляється, отримали можливість матеріалізувати процес привселюдно і непомічено — відчуження вирвало нас одне від одного, як око від ока, навіки позбавлені світла й жертвовності, необхідних, аби любити і визволяти улюблених,— дозволило поводити один одного під живий колючий дріт, що від поліських сіл розпросторюється до альпійських пасовищ отавами для троянських динозаврів: от вони нагуляють сталевий жир і, почувши потріскування в малих голівках, з кмітливістю виродків подумують про самозбереження, роззирнуться і перейдуть на чисту айсбергову воду, на чисті харчі, на чистий спокій тих, що завезли навіть своє чисте повітря в офіси. Вони вгадають безкарність бойні, той факт, що на полях побоїщ крики, волення, підмога розчиняються в летаргічній сутіні; тут ланцюгова реакція смердить карбідом, обіцянки й знаки криві, земля гангрено пашиє і обрубність доріг вказує на безнадію, звідки нема повернень; тут плавиться мозок від простої уяви, брешуть правила математики, синусоїда загострюється наподобі колійського шпичака, назловтішавшись, апатія дозволяє побавитися в культуру; добре лиш дурнями і п'яничкам, плакальницям і віршарам; в задумі графітових брил чорніє збожеволене, що ж сталося? тут навіть спокій землистий, попри обличчя, гримасні, викопні, безжально до себе змучені страстишками; всіх однаковить головна, потопельна пристрасть; деінде

зустрінеш незурочене лице і пригадаєш атлантів; тут, немов боячись хлебнути води, пливуть, зціпивши зуби, ніхто не зітхає за Аврелієм: чи будеш коли-небудь душа доброю, простою, єдиною і в своїй голизні більш зримою, аніж оболонка тіла? все гине в тяжінні четвертого енергоблоку; натомість нізвідки, з незримого виміру, втіленням дівократії, з гаслом "нам нічого втрачати, крім своїх нуклеїдів", виходять рідні, в косинках, з сором'язливою ненажерністю в щиро розплющених очах, демонстрантки, пролетарки в святкових колонах двадцять шостого квітня; йдуть, приголомшують іноземців звабою хітинових тіл і розносять на околиці нашвидку зачатих рядових і єфрейторів війни тисячоліть, безсмертніше смерті сім'я! мов сарана в окриленні перемоги, мов зуби драконів, це перелітне плем'я хутко пізнає, що в світі, в комп'ютерному парнику зужитих знань, не більше тепла, ніж у їхньому обезкровленому тілі, — тож нічого сподіватись і ні за чим шкодувати,— вгадає загрозу в древніх ціннотах, старих почуттях, вітатиме радіоактивну холоднечу, і в палацах мистецтв повиставляє опудала людинорептилій. Либонь, передчуваючи той ящурний холод, В.Фолкнер ще в одна тисяча добропорядному році, — коли динозаври грілися в головах вчених, як в інкубаторних яйцях, — виказуючи деяке розгублення майстра, чий виконаний обов'язок зійшов непрочитаним і незрозумілим для молодих поколінь, повідомляв про тодішній стан американської культури, як такий, ніби для нього взагалі не існує людства: і душу людини викаструють у неї, як викастровують жеребців, свиней чи биків, і в істоти під іменем людина не залишиться людяності; в іншому місці великий мисливець на білок передбачував дні, коли первинність любові, як першотворчого початку, посядуть залози внутрішньої секреції; сивий, римського вигляду, мисливель, в гонитві за жовтожарими живими блискавками так і не змирився з повальною кастрацією; на старосвітського бідолаху поблажливо глипали верткі комп'ютерні генії, що шляхом гіперрозуму і комунікативних злук хотіли вправити людині силу. А мале земне слово звітрилась за виднокола, туди, де поза обставинами й зневірою здатне виконати завдання, як виконувало його споконвічно: нагадати деякі прості речі, безліч разів пережиті, — й спинити забріхування споживацьким раєм, свободою заздрісної жадоби, погордим успіхом переможців, всим тим, що розвихрює полум'я на торф'яних континентах і все подальше дбання спрямовує назовні: заливає водами животіння ланцюгове пекло, поборює наслідки, а людському серцю покидає випалену порожнечу, відчай і неможливість вирватися з пожежі. Марнотність зусиль так і підбиватиме визнати, що в сарани немає царя, зло не виправне, — така розплата за обжирання сурогатним знанням, така старість всякого переситу, такий наслідок вертлявих втеч від страждань, спроб уникнути, як лайки, одного цього слова, таке воздання за всі намагання позбавити світ милосердя.

Мале земне слово, попри звіринство звичаїв, пожирання обставин, пронизливий гама-відчай довкіл, все ж здатне на децицію: спокоєм вже пережитого, відтерплістю в грудях довітшити невітшних, дообнадіяти безнадійних, знов нагадати стільки нагадуване й нечутне за жнивами скорботи, за пережовуванням кукурудзи, за доїнням шоколадних корів — "випростайтесь і підніміть ваші голови вгору, бо ваше визволення

близьке"1.

Ти вернувся додому й листуєш другові з Дону, подумки доповідаєш йому, як ти їхав до нього на заробітки, знов вертався у невідомість, тіло, як вимочка, просякало чорнобильським чорнилом, — і знову їхав, степами, всепам'яттю, з черезплічною сумкою, з вірою в береженість, якої, вистачило б, щоб захистити цілі світи, та не себе від призначеного; і впівдороги, в крапці розщеплення долі, згідно закону про митарство загорнеш книгу, де йдеться про те, що саме тут маєш зморгнути зужитість, згадати адресу, ім'я, телефон, і, коли звільнений від прагнень перековзнеш майбутній кордон, серце обпалиться об беззахист і змаліє на кулю під лопаткою; і світ постане найсправжнім: хитивом прорубаних в сутінь і воду очеретів, плоскодонками в збагрілих прогалинах, абрикосовим вогнищем заперонних садів, світлою тугою полустанків, де когось завжди чекають; задимленим вітром зі степу, обнадійливим спокоєм і холодом знання, що серед цієї простої краси і чужинності треба знайти людей і вижити; світ зашморгне новизною, ліловим від безсмертнику обрієм і, хоч вгорі вже громадиться забобонна пільма, щось гонить вовком по дійсності і все здається несправжнім, — державотруси імперій, кожен крик пугача, що віщував незворотність двобою і мсти, кожен храп жеребця, що кипів здогадом про запінену лютю і наступ, кожен вибріх лисиці в долині, що нагадував про ласу здобич, розбиті щити, всюдисущу непевність полону, вигострений зір і слух, сподіванку на самого себе, прихильність долі, — все підмовляє довіритися прикметам і гнати назад, туди, де не бувши ні князем, ні смердом, ні володарем дружини, а тільки автором рукопису і молодечої глупоти, я був прийнятий, остограмлений у Західному мікрорайоні на вулиці імені загиблого космонавта, а зранку посвячений у справу, гідну пам'яті прадідів, бабусь, дідів, чий збільшені фотопортрети прикрашають кожну сільську й висілкову хату; я став набірником замовлень, лицарем без сумніву і прописки, відчайдухом удачі, несусвітнім тріплом, підмайстром по забиванню баків, спочатку по рупьпіїсят за лурик, коли решта вітрогонів наймалися просто за рупь, але, при циганському язикові й гончих ногах, це все одно обганяло платню міністрика; зранку, з мічурінської площі, ми на вертких "Жигулях", — де в бардачку млинцями плескалось зо п'ять підроблених прав, на випадок постових okazій, справжні ж береглися, мов прострілене бойове знамено, для параду, — ми вирвалися з ядучої тісняви смрадянських проспектів, мерзоти й убозтва сірошинельних фасадів, геройських гасел, підлятини найменувань, покликаних, щоб зоднаковити в прах підневільну довколість; ми перетрамплінили залізничний міст і форсували простір в напрямі станиці Казанської; дорога на диво сприяла, нізвідки, сам по собі, зроджувався той чистосердий настрій, ритм, притаманний справжньому, а не намисленій історії, той захват, що супроводжував войовничих бранок і скіфських юнаків, коли вони, змовившись, покинули свої племена і подались геть, через степ, на берег жовтомісячний, як цивілізаційний мур, де ніч згортається в дикі тумани; той, розлитий повсюдно, голос невідомого співця, автора "Слова о полку Ігоревім", що, як завжди після затемнень, прозрівав з урочистої тривоги і ще воїн, ще спраглий честі, галопу, ратних справ, туги за тризною, смертного вітру стріл, вже бачив довколість

крізь ковильну імлу марноти і, хоч заносив ногу в стремено, хоч брався за гриву, легким поштовхом кидаючи тіло в сідло, вже лагіднів, просвітлений вдячністю до всього, всерозчинним світлом безсмертя попереду, долею співця. А потім, пагорб за пагорбом, арканилася дорога, захльоснувши машину, як знесиленого раба, що йому легше збігати вниз, поміж розпеченого каменю, в коротку прохолоду байраків, достатню, аби поновити рішучість, перетривати знікчемнення, гидь здармованих днів, бо тільки з ненависті і втрат народжується любов і творчість; збігали по виступах, нишкли в скельних розламинах ящірки, схожі на джерела пилюки, неквапністю волі відлунював свист байбаків на білопіджаних обнірках, крейдяні гори даленіли й зливалися з вилісками; руку, по лікоть вистромлену за вікно, обпікала засмага, асфальт розплавлено, сито чорнів, мов натерта налігачем і заліплена мухами рана, пізно було передумувати, сідати на попутню назад, відсутність вибору, як різновид свободи, вимлоювала груди — ще підйом і попереду бачиш тісняву з машин і підвід біля одностороннього понтонного мосту; на річку звертаєш увагу пізніше— човни і водорості на обмілілому березі, рівний безвітряний блиск, хлопці пірнають з баржі на тому боці, хапаються за поренча, вилазять назад, і сліди їхні миттєво сохнуть на залізі — і тільки назва на вказівнику змушує назвати течію води рікою; це просторився Дон, найправіше правобережжя, за Геродотом осідок таємничого амазонства, потеперішньому фемін, що знайшли своє жіноче впокорення в патріархальному світі, прихиливши й примноживши скіфську силу, олюднивши почуттям ество безстатевого войовничого несвіту, на історичну мить ставши заслоном кочівництву; то вже потім, може їхні, а може й не їхні поїхали звідти, декого підманувши з собою, збудивши в собі поганство, потяг до скаженіючого вогню, бо коли всі їдуть, циганіють, когось же тре підманути, щось вкрасти, треба, звірючи в гонитві, в пошуку, згребти випадкову жінку, віддати їй частину себе, і, збридившись поглумом, спалити зачаття, од'їхати від диму, випити й заспівати — про те ж саме, як їхали в зжіночений, наскрізь облесливий світ, навзахід сонця, буцім додому, їхали здібні перемагати, а опинились ніде, ніким і нічим, з кортячки обдурені срамотою; втрата потуги, далекої і манливої землі, означала більше, ніж втрата простору й сили: початок великого захиріння, — від всохлості легень, — призвів до закостеніння дух і до скелетності тіло; вихід з проспіваної землі, до запомороки забивши подих, привів до історієядухи; комуномор обернувся чорнобopoшестю; комунобиль в чорнгробиль; гикали, гикали, кавкали, кавкали, та не окаялись; пошилися в глобандізм, зубами й всіма кінцівками утверджувати добробут; і дивократію. Щоб не підхопити пропащості, ти уподібнишся лікареві, що в гангреному шпиталі, дивлячись на обрубки тіл, всіх вислуховує, шкодує поглядом і втішає; уподібнишся священикові, що мусить роками, десятиліттями слухати на сповідях і спалювати в собі близький над вухом сап лихих, підлуватих, загниваючих зсередини лукавств; але іноді й ти, котрий стільки вигадав okazій і людей, підвів їх під браму вічного, повернувся між засмикане вошкання живих, сплутав їх з власними персонажами, з нелюдами й добряками, іноді й ти дратуєшся на самого себе, звідки вони набралися, чому їх, підлогероїв, захованих і закопаних по абзацах передостанніх

сторінок, так невмістимо багато в цьому задовгому для роману епілогочасі? та, все одно, попри мертвотну втому, попри знання останньої фрази, ти приречений дослуховувати про них, додивлятися, довзнавати, любити, як спільну надірвану душу, котра, ніби вовчиця на прострелених, перебитих ногах, відкорчилася в пилюці і жде тільки людського погляду і зблиску вогню в зіницях; літ стонадцять тому простіше було віднаходити героя гідного чи відверто негідного, сердечність і підступ, злукавлення і простота, віра і маловірство глибиною своїх протилежностей енергетизували письмо і силою пристрастей підносили над зоднаковінням. Жива думка була життям і мала здатність застерігати; душа приймала відвертість, ясніючи від прочитаного, як від промельку зірничі; ніщо не множило легкослів'я, легковірства, сліпоглулоти, котра тепер, при загальній поінформованості, в цивілізаційній телеобжитості часу, дозволяє подумати про нього як про час, коли завершився тривалий, довжиною в писемну історію, процес зчервивлення земного слова, співслуги небесного Слова, що позостало впочатку світу, слова, як найоб'ємнішого й найщирішого, усного, переказового, зрештою, роздрукованого свідчення про мільйони й мільярди життів, спрацьованих і загублених у німоті й виживанні; слова, як наймолодшого в мозкові, — всього декілька десятків тисячоліть, врівень олюднення людини, — засобу, здатного переплавляти свідомий і підсвідомий досвід; і от : блідопоганкова подобизна мови дозмертвляє мозковий прошарок, що допоміг вилюднити особину з низьким лобом і гембатою щелепою, прибиту гризнею над печерним вогнищем; блазень, актор, політикан, нагримована і манірна, умнякаюча телемавпа, криво'язикий багатій, розшаманена самичка, співуни і співухи, анекдотники й дригалки, всі, як один, чарівні, розніжені, прості, всі ненагляднейші зв'яздолічності, всі вони стали щирозубими героями цього людодісного часу; смаки і вподобання здебіліли, закони і звичаї перевершують содомські; процвітаючі содомити й розуспішні гоморці сіпаються розтерзати наймалішу побожність, язик обивателя проти насильства, та його давній, пробуджений смак, його смокчуча п'явколюбов до себе, переситившись самим вмінням жити, тобто цивілізаційністю, збридивши оманами процвітання, прагне саме його, насильства, чорносолоної крові з кадрів і сторінок, оскотинення, наруги, жаху, — прагне доглипати й дочитати, немов повним ротом напхатися жирних, паруючих смальцем, кров'яних ковбасидел, і по-кротячі запасти в чорнозем ночі; в стотьмі без пробуджень, милішає і світає пам'ять: ми знову в дорозі, вертаємо звідкись від рукотворного моря, телеверсії потопу, в багажникові авто наляті сонцем, злегка рипучі кавуни з мишачими сухими хвостиками, це дарунки замовників, опортретнених і щасливих, а на задньому сидінні, могутніший скіфа, возсідає Шура, завзятий картяр, іподромник, знавець завулків і нічніжних хавір на добрій половині совдепії; на колінах в нього куйовдиться пачка "Спортлото" і улюблене слівце "мразь" переплітається з шансами виграти, й раз і назавжди обсістися, забагатівши; Шури, мені переказували вже нема, щиросердого в азарті, в розмові його таки дістала та переважна частина публіки, про яку він басив, нагинаючись до передніх сидінь "мра-а-зь" — і пристрасть всього набаченого, лихого ятрилась у зболеному переконанні. Чим далі в дорозі, попри відступи, відстані, біди, ми

бачимо і долаємо приблизно одне і те ж; давнє й теперішнє устатковується в рядок, позбавлений епосу, більше розмінаний на замітки в уяві, і не вловлюєш, як саме собою, поміж зітхання й скреготу, між розділових знаків болю, все частіше вихриплюється "мразь!", і тим все сказано. Кому з озвірілих заважав він, фотограф із Таганрогу, в минулому боксер, знавець Єсеніна і зірок футболу, сповнений віри в щасливішу, в прихильну, виграшну долю, митар і в'язень тисяч пасажирських вагонів, буфетів, заробітчанських доріг, здається, добував гроші для хворих брата й сестри, здається, більше романтик, ніж схильний до авантюри, і голос осіннім вітром з-понад морозних довкіль однаково втомлено і нестримно доносить хльостке, прощально кинуте гидярням світу : мра-зі! скільки їх піднеслося на помийній піні, відгодованих, чемних, замислених державно кастратів, що вчора тішились імпортною запальничкою, забутою під ліжком коханцем дружини. І все меншає, меншає тих, хто читає напам'ять поезію в тихій і бронзовій, як без'язикий дзвін, вересневій імлі, просто з раптового смутку , при в'їзді до міста.

Ніщо не минуло, поки маєш хвилину і спокій згадати готель в Карачаєвську, листяний запах дощу за вікном, гори і сутінь, і зеленкуватий графин на столі, і синю, стрімку, як смуга волошок, річку, де пробували вудити форель на коника, принаймні, так радив у одному з оповідань Ернест, і брак розчарування, що не впіймалась, густий грибний духмянок по приріччі, фотографування на схилі з чемним віслючком, гарячий лаваш, зрідні ладанові й водяній м'яті, нову дорогу, циганський поспіх і гамір їдальні за обочиною, звичне хамство, вік не миті, розхитані, мов триколісні, столи з перекинутою сільницею, вродливий профіль у зашпиленій крохмальній пілотці, бузковий від диму шашличні базарчик, раків, що шкребуться клешнями по бляшаному лотку, а продавець рукою од ліктя посовує їх на купу. Згадати! чого там тільки немає! риба на всякий смак, в'ялена, копчена, жива, соми, лящі, линки, щукери, дині з грушевим запахом, на дотик ніжні, як перси, добірний, завбільшки з сливи-угорки, чавунний від соку виноград, гори цибулі, слоїки сиру, сметани, молока, бідон з олією, поряд круги макухи, домашнє пиво, на сковороді біля жару домашня ковбаса, абрикосівка з-під поли, сміх, холодильник бензину від шосе і дід у штормівці підвозить на велосипедному рулі відро оранжєвих лисичок, сідає на дерев'яний ящик, і, простягнувши ногу, дістає кисет з галіфе, та вихор наскакує йому з-за спини, щоб видмухнути з обривка газети тютюн і подразнитися, засліпити зір базарному цуцикові, що кліпає до вогню, простягнувшись мордою на передні лапи; відступитися звідти подумки і йтиме слідом щовечірня тривога, де б пристати на ночівлю, — нестаріюча туга бродяги — чи є в цьому містечку якась подобизна готелю? чи випадуть вільні місця? скільки накинути адміністраторші, повсюдно, як одна, біловолосій від перекису і закудланій під овечку? смеркає — і в мріях про степове місто й серпневу жінку там бродить вино осіннє. Пора витягувати сумки з багажника; портативна друкарська машинка, як талісман, виставляється скромно напоказ, ми сидимо під фікусом в холі, вдаєм приречених, мовчимо, як підсудні перед вироком; друг вертає від стойки і роздає папірці; заповнюєм, поселяємося в обкомівський номер; він вміє з фарбованими розмовляти; не дарма ж

казав один карлик юриспруденції, "мне твой голос і рост, я б под хінірального прокурора шаріл"; все лишається з нами, спогади, як вапно на похідному кип'ятильнику, глузування з моїх літературних вправ, навряд, чи ти, Женька, виб'єшся поміж письменників, навряд, де-де, а там треба добру лапиду мати, а ти думав, там такі сидять, що вже всіх пересиділи і хочуть плямкати, строчать; пиши, пиши, от я тобі розкажу, який був випадок, бери й записуй! Тепір і я розказав би, кого там бачив, з ким пив, що чув : про літпарторфеев, котрі в шестидесятих прозріли, а в дев'яностих очолили процес і давай присягати в поті чола "відродження, спадщина, духовність, культура", аж зрештою ці безплідні, опошлені ними, звуки "відродження, спадщина, духовність, культура", почали застосовувати косяки на призивних комісіях, так переконливіше вдаючи божевілля . Жили, епігонили, вчасно підрили стіну до демократичних харчів — і, поки прийде господар, обуриться свиньством, дасть державою суховил штурхана і з колійським спритом накинє на задню ногу петлю з мотузки, вигризають стіни і нема таких місць, де б вони не депутатили, не вихвалялися, не послували, не свинячили, розгодувавшись на розблудові держави; час войовничих старців, що б'ються клюками, стягують один одного з теплішого й затишнішого місця на сходах; тривання поточі, десять зрадників на десяток мародерів; благородно посивіли, повальжніли, мають рахунки десь там, подалі, доки сільські батраки, мовби вросли в землю, горбатіли на бурякових гонах, обсапували і проріджували кожен корінець, за мішок цукру з гектара, а потім з грелями на плечах, вдосвіта, ополудень, уночі поспішали викидати люк-другий жому на станції, нагрібали лантух худобі і мали це за щастя; що їм до вступу в євгробу, до броньованих авто, столичної гавкітні, щоденних розкошів, свят, ювілеїв, презентацій, фуршетів — у промуляних, рудих від гною, чоботиськах і перелатаних штанах, понуріші за погорільців, ідуть і йдуть вглиб радіоактивних снігів, чорноземів, зашугані злиднями, повальним, вимушеним злочиством, ідуть видовбувати з мерзлого ґрунту свинцеві, з ослизлою гичкою, буряки, складати їх на купи, в кагати, в чорні піраміди надтерпіння й ревматичної ломоти, що на завтра, перетворившись у вагони цукру, поновить благоденство для тих, спраглих солодошів, далеких, що прийшли нізвідки і западуться в нікуди. Доки розблудовники й літорфеї жебрацьки скоромовили "відродження, культура, духовність", суспільство ввергалось в прірву нових смертологом, у безіменну, безлику, презервативно розраховану на загаль, виблювану наркоманськими бруклінами мас-культуру; і все зрівнялось отруйним туманом закляття; за вірець править зчоловічене жіноцтво, понурі, збабнілі чоловічки, а в омріяному процвітанні, в апофеозі злонасолод, вже нікому й процвітати, крім просмерділих потом і хіття мандавошок. Все дякуючи духівникам, "орфеям" та ще радіоактивному гетто, де час має схильність до пришвидшення, маніякальний потяг до змін; де, крім заслужених губошльопів та ударних душолюбів, нікому й подбати про вітчизну. Кадри, перевірені, закальонні кадри вирішують все, дбання важливіше від минулого — так ростовський душолюб, маньяк для спецслужб був важливий в якості інформатора; і он скільки протримався! так і розмудовники, автори ілліціан, лєнініан, мавзоїлєнінна плоть, трупоїдоленінци,

дихальники його сифілістичним великовченням, причаділі від його натхнення, з гадючим серцем і поблизком в погляді, з жаб'ячим потиском руки, завжди потрібні як надихальники на смрадуховність і звиродження: притягують і надихають, мов ходячі газові камери; недарма ж, недарма, обгризаючи м'ясо з живих мистців і виригуючи його в лігві з виводком, їх підгодовувала вовчиця-служба-мати; це при них твоє слово стало німим, відкинутим і розтоптаним, мов амброзія під столом у трупарні.

Нагло пустельніє ніч, народ докопує буряки, раптовий вітер нізвідки молодить серце пригодами; так і живу, дивлюсь на шаленство темряви, а, коли втомлює зір, вчуся терпіння у тих, що долають бурякові гони; лишилось любити самотність з багряним подихом вечорів, пригадувати друзів, спостерігати недругів, прозоріти разом з осінню, де немає містка між тліном всякої плоті і пам'яттю письменника про неї; якщо земне слово й вчить чомусь, так це відчувати миттєвість як сповільнене безсмертя; якщо списаний аркуш і важить чогось, то тільки як нагад про відчайдушну прю з несвітом, з неназваним, з недожитим, з німим і всенічним досвідом, що розливається в п'їтму, заколисує в знемогу, даремність, сон, аби приховати себе від слова.

Вітаючи тебе, літній вітер, ангел доріг, пічним духом грізно обпалював вилиці, колосив поля, нагонив дрімоту на яструбів і відносив їх за виднокіл, мов тінь вказівного перста, що нагадує всьому живому: радійте! вітер вділить вам медового сінокосного тепла, вигріє нудьгу і кволість із серця, мужнійте, йдучи за ним, більшість уже пішла і шкодувати пізно; вітер, саме милосердя в батьківській, до всього звичній руці, зріднить запахи різнотрав'я з тліном біди, з туалетною ам'ячністю бродяг у вечірньому вагоні електрички, і в цій мішанині твоя жива, бо усвідомлена, мить згойднеться до висоти спокою, жалю — від споглядин згасання сам почувешся померлим і день новий проживатимеш, як вік, подарований поза відпущеним терміном, і тільки вітер, що пам'ятає кожную стеблину й людську примарність, знає скільки вже здармувалося малих і великих борінь, знову наверне від надміру вдячності і схилить перед таїною і промислом Того, Хто з голубиними хмарами невпинно щодень, щомісяць, щорік висилає тобі, малому, малий подих вічного, той сквилений холод, той вільновечірній стан, що зринувши з космічних проваль, як потопаючий, на одну обнадієну мить вдихає твоє і всього земного живе, простосерде, задивлене в осінь передчуття і, провалюючись в захмарну глибину, назад, вже збряклими легенями п'є хмільну і смертельну каламуть необжитого простору; чим далі, тим дужчає стрімнина минання, і думаєш собі, що більшість людських засад, розтривог лише оманлива вигадка, аби притлумити той паралітний жах пощезання; піднесення минуло, світ постає чіткішим, як є, бруд, зазвичай, бридкішає, мудрість книг і віків, загального й самотинного досвіду, сказати б, зніяковіла і недоречна серед безмірної наглядності з очима, як мерзлі покидьки; світ чіткішає, промерзає, нічний протяг під кригою гуготить порожніми руслами, втягуючи з морозним полум'ям туди і почуття дива, і сиротинні радощі, які втратили первозданність, і смак вина, позбавлений духмянку; до цього йшлося; магія притягань може тривати століттями; ті, що замислювали, дочекались свого; зашугане й хитрувате

тутешнє дикунство зітнулося, як собака з дохлятиною, з дикунством цивілізаційним, спритнішим, вилюднілим, манірним, таким, що на своєму споді, там, де дніла душа, збовтує осад інстинктів і одбирає розум; і обоє вони, тепер однокровні, в данину за терплячість накидають погибельний обов'язок; коли за писанням романів ти розучивсь виживати, сам собі приятель, а все відрозливе, як лепра з лепраками, пропадом гине без тебе, саме тоді, в тихій самотності, ніби нізвідки, нізачо, як і належить прокляттю, тебе знайде і завразить зневірливе люте безчасся, загноїть кров старими й недавніми прикрощами, неспокутним гнівом, причину якого, здавалося б, годі і відшукати, тим реальніший сміх незримців за спиною; смерть і зневіра! всеоднаковість порожнечі вчується в тому розкутому пересміхові тобі, ще вбереженому од забобонів; смерть і зневіра! лунатиме далі з бронзовим виляском піднятих щитів, і тоді, не будши пророком, будь-хто б на твоєму місці зрозумів, що це їхнє переможне, їхнє урочисте, їхнє тріумфальне гасло; це подяка за те, що ми занадто повірили у виправну роль могили. Нахлинає прощальність, вересніє пора, коли не відаєш, смуток гризе чи моторош? де ж ворог? — безчасся, заповнене відчаєм лженадій? крижані сурми в пониззях хриплять про безсніжну, торбинно вицвілу, жебрацьки порожню осінь, і одного полудня, їдучи на велосипеді з призалізничних посадок, де від нічого робити ставив пастку на хижака, витрусивши листяну потеруху з-за коміра, знагла, безболісно, без ніякого відчуття, мов проковтнувши ціану, визнаєш давно приховане в собі, що безчасся триватиме та життя пропало. Отак, розвідвертившись про сьогоденне, пробігти вовком по дійсності — і ще день минає, смеркло, вогонь бояною білкою кублиться в грубі; на тижні, коли нема полювання, одна втіха: нагонювати собаку по молодих лисах, що днюють, ніжаться на горбах у неприбраній сухій кукурудзі. Письменництво не дає відповідей на клятві питання; воно зобов'язує, скоріше, до стилю, непрямого втручання, нагінки, уявного пострілу в недосяжного хижака — і звір стосило втікає; мисливчий успіх дарує азарт і безліч умов: напрям вітру над видолинком, в'язкість пса, везіння, погода, колір одягу, ситий, розморений звір, чи голодний — і от він, лисяра, зірвавшись з належаного, вгрітого в бур'яні кубла, кидається напролам, приходить до тями, сповільнюється і в раптовому стрибку вискакує на міжряддя, вишневіючи проти сонця ріжками вух і спиною. Ягдтер'єр гарячкує, проскакує зопалу, губить сліда, ти вказуєш мовчки рукою, — туди, — лис пропадає з виду, губиться в чагарноті, на мить залягає, щулиться, плутає нарис, то легко й нечутно, як протяг, пливе між рядками, то на сріблястому, ковзкому животі стелиться, повзе в сухій траві, ледь сколихуються на пагорбі вершки кукурудзиння, собака з вистрибом майже насідає йому на хвоста, янчить, розривається, нюшкує зовсім поряд, звір не витерплює чекання і ложбиною, ложбиною виноситься в поле, на махах перестрибує канаву, осоку, якось аж відростає, витягується на передні лапи, летить солом'яним вогнем по ріллі, здалеку весь попелястий, з марлевою запоною на горлі, меншає, маліє придмухнутим свічковим полум'ям, а голий степ і пожухлі береги розлягаються від стрімкого гавкоту. Доки вертаюсь додому, на яблунях крижаніє роса і крижані зорі роняться з шатра ординської ночі. В хаті гелгоче смрадіо, репетує

чварламент; я вмикаю його, щоб відгонити мишей; на столі черствіє половина хлібини, крокує на місці, але долаючи прірви безчасся, будильник з великим, здивовано розплющеним оком; наніч по горищі гасатиме за горобцями куниця, тре буде зняти з ондатриних хаток і поставити на неї капкана; сохне, пахне живицею розпалка на грубі, собака, вистрибнувши на стільця, вмощується над духовкою, зализує лапи і так засинає, вві сні притишено, глухо гарчить, мов мертвою хваткою бере звіра; я ж пробую дописати листа довжиною в невідомість і повернення. Звідси, з двадцять третього жовтня,— за п'ять осеней до пагорба тисячоліть — все ж легше опинятися в долині, там, де творчість і спогади про вересневий пором на Сіверському Донці, за Білою Калитвою, за курганом, біля якого кипіла битва Ігоря з половцями: був час, коли доля заносила всюди, куди потрапляєш підсвідомо, бо так і мало бути; і ми з тобою, стратегом набору, командувачем стількох переможних, багатих на славу й на здобич, фотобліцкрігів, як на ближні області, республіки, краї, так і на окремі поневолені станиці, без сумніву визволителем із небуття сотень тисяч упортретнених ликів, римськи поблажливим, сповненим гідності ревнителем справедливого, невідомим вітчизні героєм, майже душпастирем, хемінгуейвської вдачі добряком у короткій, до пояса, мужній шкірянці, чужим всякій кволі й пристрасті побратимом удачі, вищим середнього зросту, дещо повільним, замисленим на мить, але готовим до блискавичної дії, ми ждали перевозу з недалекого, обліпленого шахтарським висілком, берега: ріка відступала від кам'яних вимостків, золотіли чагарі по урвищах і на скелях, день дотлівав; ми стояли біля авто, білошиферний хутір підпирав небо, хотілося вікувати тутай, в чесній праці, в погожій красі; іноді ще трапляються такі години й місця, коли світлоносний час, конденсуючи досвід і уяву, пронизує непродихним щастям, мов обхукує, замовляє від злих зашпорів нетлінну душу; по обмазученій линві стікала вода, звіддалік чулось фиркання втомлених крутоспуском коней, чіткий грім копит по дощаному настилові, брязкіт ланцюга, яким перетнули в'їзд, рішучий подзвін залізного калатала, сичання лебідки, скрегіт зубів, що гризли вудила, тирговкання їздового з віжками, замотаними на лікоть; ми балакали про нічліг, про ймовірність готелю в цьому забутому закуті; мені на той час нила порожнеча після закінчення роману, відомий літераторам стан, коли невикористаність минулого, його непоправність, засліплює все оточуюче і тим самим художній простір пропалює річище для нового плину спогадів; вітер уздовж ріки розбивав хвилі об пором, гойдав, вохристого бакена; ми зійшлися на тому, що за браком готелю встигнем напитати куток, купити в'ялених рибців і слоїк домашнього вина на вечерю; коли ж пором м'яко гупнувся об газонівські шини причалу і старий перед підводою одчепив ланцюжка, мені стало якнайсумніше жаль покидати цей світлоносний берег; не випадкова осінь, скали й ріка, хіба з майбутніми сторінками, повернуться до мене згодом. От і новий роман докаторжено, розмахом ночей дописано просинь; дні після праці втрачають безжальність, нікуди поспішати, слухай, як тупцяє будильник, позіхає, потягуючись, собака. Ти б приїхав, ми сходили б на зайців, може, мишкуватиме на стерні лисиця, ополудень сита, вдоволена заб'ється в шелесткі, як рисовий папір, очерети, заходь з підвітреного боку і наставляй

пса на гарячий нарис; тоді потіха! головне підстерегти лиса в найнепролазніших місцях, стояти незрушно, він підсліпуватий, боїться всього рухливого, притиснутий гавкітнею прошкуватиме по замерзлому рівчаку, дурнуватю, пришиблено вистромить роззявлену морду з очеретяних простінків, скліпне очима павутиння, оскалиться хижо, петляне вбік, щоб заплутати собаку — піймай на мушку і з поправкою на пів-голови бий його вірною нулівкою; лисяра тріпнеться, підстрибнувши, кине тіло назад — добра прикмета смертельної рани — в неймовірній живучості з простріленим мозком, на перебитих лапах заскочить між будяки і там собака, захлинаючись від люті, двічі перехопить його за горлянку; стисне до тріску хрящів і мотне пашею, мов збуваючись нарешті ненависті і мсти за попередні всі свої поразки. Ми б пополуднали десь під скирдою, приставивши зброю до соломи і перчаткою накривши стволи від снігу, встали б, вага рюкзака була б теплою і неважкою на спині, прийшли б, напалили хату — й, дивись, ранкова зима зустріла б нас знову в дорогах; там раптова далеч хмелить яструбинькою полегкістю в грудях, світ стає молодим, і незбутнє і втрачене досяжним; розрив, провалля між дійсним і вигаданим, цей споконвічний поштовх до злету й мрійництва, заповнює гірський туман, форель в золотавих переливах судомиться на гачку, тріпається об суху глицю, блякне, і, загорнута в газету, пропікає холодом вод, що по ослизлому камінні тікають вниз — швидше, ніж ми наздоганяємо вечір, невідання пристанищної окраїни, береженість мовчанкою, бо в дорогах, як на війні, мало хто загадує на завтра; тим щасливішим стає приїзд, немов відпущення гріхів, немов обнадія життям, подарованим тобі понад накреслене долею і так необачно, радісно, стрімко прожите.

Ранком Нового року я йшов до лисячих нір, мела непроглядна хуга, спущений з повідка ягдтер'єр сайгачив по посадці, розплутував сліди і німо заляк перед ямою: там, на дні, прикиданий снігом, закудланий, мов брудна вівця, лежав кошлатий собака; я ткнув його чоботом, щоб побачити, чий він, і пересмикнувся від виразу повільно, з дитячим подивом, розплющених очей, наллятих втомою вимерзлого жаху і потойбічною апатією; минулого вечора я чув дурнуваті постріли заїжджих п'яндиг, що, нічого не вполювавши, забанячивши десь під скирдою, потім гасять по всьому, що бігає, повзає і літає; відв'язаний на негоду хазяйський пес потрапив під роздачу набоїв, проте додому не поткнувся, знаючи, що там його доб'ють скоріше; тепер він лежав на споді ями, в затишку, і терпляче, незмигтно, мов щось пригадуючи суттєве, дивився в окрижанілий кут, дивився жалісно, благально, та водночас старече прозріливо, ні подих, ні зітхання не виказували життя, сніг намерзав на ошийнику з кулком, на клаповухій морді, здавалося вже бездиханній, тільки синювата сірчана туга мліла в очах і виплескувала залишок болісного тепла, безсила скліпнути іней і тоді заплющитись; я почвалав далі, обходив вітряні пагорби, переметені яри, не встрілив нічого і повернувся додому з глухим забобоном, що рік почавсь невблаганно; енноліття апатії, вигубу та знесилля, розкиданого скрізь, зустрічало сутінню, вечором, сном, коли втома розпалювати в грубі, ждати з духовки тепла, загадувати, чи добудеш до завтра; якщо ти одрізаний від світу з розстрільністю подій, задмухуєш гасову лампу, лежиш на

дні ями, маючи вдосталь пітьми для самотності, тоді без присилювання уяви побачиш замерзлий простір і з туги вітру вгадаєш, з якою затятістю до всього живого він оббілює степ, розпанахує ліси, п'є теплу кров ліхтарів, лютує здовкола хати, — і нема йому впину; ти пригадаєш дитинство в ополонці холодної війни, кукурудзяний хліб, грізні новини по чмрадіо і той знаний всім в'язням, всім хворим стан безнадійного очікування, коли малим приходив до мами на роботу і бачив вицвілі, немовби вже опромінені, плакати з цивільної оборони, мертвотні постаті в протигазах, мертвотний гриб над рівниною, мертвотні траншеї, куди треба падати обличчям вниз і ждати ось тих санітарів, що прибіжать по тебе з брезентовими похідними ношами; і ось, дочекавшись радіоактивної зими, ти думаєш: за цей час сліпі повинні б прозріти, криві розправити груди, підвестися на повен зріст і побачити, і розказати, що ж там діється поміж нами, та все, на що здатні вони: простягнути туристам фотографії небіжчиків, руїн і знов запасти в апатію; аби не відати і не знати: звідомлення про початок кінця подало Ноеві руку; без сумніву, іншим в інші часи також звідомлялося про наближення, але коли одним воно додає каяття й всезреченості, щоб після терзань, спустошень омилувати живим оновленням, то другим розпалює всезнаючий, гадючим поблиск розуму, всевіру в себе, у правильність свого способу існування, роз'ятрює самовкоханість, яка жалить лютоненавистю спроби навернення і згублює зловірних невірою в найгірше; всяке нове потрясіння закреслює дотеперішній досвід, історичну приблизність, людські способи порятунку як такі, що не вбезпечили від неминучості, від воздаяння — хто рятується за стінами Олександрійської бібліотеки, приречений згоріти і поховати знання з собою; параліч цивілізацій траплявся і внаслідок грипу, занесеного конкістадорами, та за пів космічної миті щасливі племена на нещасних кістках навряд чи скорботніють над минулим, навряд чи оплакують гріхоту нинішнього, а тільки дозрівають, досиджуються до свого грипу; та от твоя, однокровна з памороззю зима, ти прокинувся, заправляєш радіактивну постіль, вибрав позавчорашній радіактивний попіл з піддувайла, начистив радіактивної картоплі, і, поки кипить, гортаєш свої радіактивні романи, складаєш радіактивний архів на столі, мрієш влітку ловити на спінінг радіактивних підлящиків, слухаєш по брехунові своїх володарів, дикутатів, що дорікають тобі з ефіру відсутністю в нас серйозної літератури, радіактивно днюєш, розминаючи на турніку радіактивні кістки, їдеш в радіактивній електричці, зустрічаєш екологічно чистих видавців, розплющуєш віям очі, підтримуєш за лікоть ревматичну пізанську задуму, проводжаєш їх радіактивним помахом на літак, вони посміхаються пришелепувато, безглуздо, дещо причмелено за кілька днів тутешнього небуття, посміхаються, як лікар мавпі, перед тим як загнати в спинний мозок шприца, відтак поважніють і благословляють тебе, як тюремний батюшка в'язня смерті; ти минаєш тінь саркофага, далі дописуєш радіактивні сторінки, без жодного задуму когось розсовістити чи здивувати; ти, знаючи історію з ешелонами пшениці, відпроданої туди в голодний рік, коли вона жодній з демокрадій не стала впоперек горла, а кожна відібрана пригорща тут прирікала на судомні корчі сироту, не потішиш нікого й обуренням, якого так ждуть, бо ж звідки така безневинна розбійна тиша? ти

знаєш, що жоден з гуманітарних туристів, спадкоємців тих, що роздавали опухлим по ополонику рідкої бовтанки і тим розчулювали свої уряди до амністії надубивць, жоден не поміняє свій паспорт на український і не залишиться тутай назавжди; то ж і ми, ступаючи на іржаву від крові арену, забудемо привітати цезаря; ми пам'ятаємо їхній погляд на гладіаторство, як на сувору, та невблаганну гру, вибір богів, подмух долі; там, між матронами, їм не загрожує ні короткий меч, ні леви; тому дозволяємо собі здогадатись, що від нас немало приховують: земля, котра стільки рятувала світ від монголів, від московитів, від комунярні, від атомних шанкрів, знадобилась для чогось вищого від примітивних загроз, якими звичні до брехні аналітики лякають своїх пуголовкоголових комп'ютерів; вищого від базікань про ісламську загрозу, про цивілізаційні сутички, про африканську народжуваність, тобто від легкої, шлункового характеру, лихоманки в межах випробуваної системи; інша справа: абсолютно незнаний, непередбачуваний, некерований досвід масової апатії і шаленої ейфорії пірових вояків, та критична маса свідомості, задіяної в ланцюгову реакцію допустимих доз; а поки що досвід, старомодно кажучи, світу тутешнього, позбавленого благодаті і радості життя, розливається дзвоном над цвинтарями старих пізнань і над тими, хто запитував по кому подзвін, пояснюючи: коли на вигуб різниці між добром і злом знадобились віки, то на знищення відміни між життям і смерю стало достатньо і дециці літ, малої миті— і, гляньте, незримий вітер, напнувши вітрила привидів димом поліських пущ, несе без кінця, без мети, без краю вантаж тупих пріоритетів, мапи давно пощезлих земель, барила політиків, зграї блазнів, цілі шобляки мертвомозглих науковців, цілі штабелі обсмалених сенсаціями, ніжних, немов різдвяні поросята, газетних писак і тічку безруких гавкологів, що, напірнавшись біля полігонних атолів, голяка стрибають по палубі: всі впевнені в щонайближчих берегах, святкують роззброєння, початок безкровної ери, збадьорені пливуть у світле променеве майбутнє, такі приколисані міражами, що забули підключити, підінтернетити свої душі до шестисот радіактивних могильників на території зони відчуження, забули відрубати потопаючим руки, аби не хапали за борти, забули врахувати каталізацію чорнозему, протікаючи крізь який підземні води змінили властивості біологічної речовини, настрій гольстрімів, зів'ялили звичну троянду вітрів, змусили динозаврів у товщах вапняку втягувати голови і ховатись під папороть; та холод котив звідусюди; їхні фітьлософи за маслинами і вином просторікували, пофітькували, що смерть скоро щезне, безвідносно, чи стане людина кращою і знайде кращий, правдивіший від втечі в зарозум, порятунок; їхні акселерати всихали і меншали до розміру тритонів; щось більше, ніж просто життя, покидало тіла назавжди, щось таке, зрідні м'ясничому подивові хірурга, що вийняв для пересадки серце і ніде не знаходить ще й душу; коли людина сплюгавіє геть, смерть підмінятиме воскресіння, смерть стане нібито живою, як усі ми в тілі, велика туга з потопельничих плотів підніметься вище горла — і нізвідки нікого, бо незримий протяг над кораблем насилатиме апатію, одбиратиме пам'ять і поклик незрадливих берегів, розмагнічуватиме курс і вони пливтимуть доти, доки забудуть про існування суші.

Поки виношу попіл на вулицю і думаю про батьків, яким все обіцяють підвести газ

від лінії, що через наші города тече до милих, пухкеньких, євгробейських природолюбів, заклопотаних долею хуτροвої звірини, поки зима перетворює пустелю в подобизну закиданої манною оази, моровиця апатії, праматері самогубств, здається, притихла і я загадую про час, коли всенька євгроба опиниться за колючим дротом, там, де немає людського співчуття, все зворохоблене, хворобливе, і відсутність любові і змоги допомогти означатиме пекло: смерть відмовиться грати в шахи, відтягувати термін, розгадувати черговий гамбіт, нащось ждати, а звично змусить обкопувати зачумлені цвинтарі і поховає туди найцінніші цінноти, найтонші чуття, найсправедливіші конституції, найширші права, загорне їх тим папером, згідно якого нам відмовили в статусі зникраїни; смерть зачерпне шоломом із полинових рік і влаштує таке, що терористи вийдуть з підпілля й запросяться на постійні горщики в дитсадок, ультраправі смертикали прийматимуть морквяний сік, лідери сепаратизму ховатимуться по будинках престарілих; героїства, обов'язки, страхи таємних поліцій і служб стануть безглуздими байками; всі, як в останній день, зненацька захочуть жити, та доля, що стільки бачила і терпіла глум, вставить межі очі сірники і змусить узріти годину, від якої вони так ховались, розширювали збройні союзи, посилювали кордонів суворість, переймали втікачів, боліли серцем за пухнастих звірів, ніжились і, як казав їхній Бісмарк, ставали ледачими і тупими від пива; несли вахту, спали, а, коли хтось там дерся об борт, кидали потопаючим по жувальній гумці; та годинник заведений, попискування гейгерівських секунд звідомляє, що невзбарі час, коли вони, зірвані незримим протягом, поперекидавши столи, юрбами, герелицями пхатимуться на Схід і займатимуть черги на житло в містах меншогогоря, в краях повільнішої гиблості; черги, довші від тих, які ми бачимо перед дзотами посольств на вулицях; невзбарі століття, коли замучені безпросипністю євгробейські дрімократи, тікатимуть самі від себе, довідавшись, що ворог вже вдома скрізь, і виборюватимуть право обробляти грядку поблизу благодатного саркофага; посипавши голови трупноактивним піском, прибіжать запитати, чи не холодно йти на дно? лежати в ямі з осклілими собачими очима? ми відкажем їм, — добре, йдіт-но, йдіт-но сюди, ось цей, ви бачите, вмер і розклався вдома, бо нічим було викликати "швидку", вам цього не зрозуміти, ви по сотовій трубці тоді домовлялися з балерилкою; ось цей заковіз на смітнику за лікарнею, звідки вигнали, бо скінчилися ліки і раціон, до речі, на відсотки з тих коштів, що вкладені нашими виродками у ваші банки, який-небудь страсбургський муніципалітет робить обов'язкове прищеплення бездомним собачкам; ось ця дитина, народжена всохлою і прикопана зів'ялою, навіть не здогадалась, що в світі існує щось краще недоїдків і крижаних, поцвілих всередині, знадвору мочею обмерзлих, дитбудинківських стін; ось ці мільйони, — погляньте, — щодень пили, споживали калорії, кохалися в домовині і народжували смерть, створили цілу побутову культуру вмирання, заповідали вам відмовлятися від варених яєць, бо стронцій із шкарлупи перекипає в жовток, забулися про гриби, про ягоди, особливо про смородину, труїти пацюччя бульйоном з кісток, молоко пити наперстками, рятуватися клізмами, відрами хлистати зелений чай, їсти салати з трави перстачу сріблястого, мужніти, боятися перепадів настрою і пов'язаного з цим

алкоголізму, знаркочення, суїциду, обминати сонячні пляжі, щоранку слухати, на скільки поменшало в крові клітин-кілерів, що мали б знищувати мутаційні клітини, не дивитися в дзеркало, не думати про щитовидку, не дихати на повні легені, коли вітер нізвідки гірчить і пощипує в горлі сосновим димом; заповідали ходити з поблажливим спокоем ночі, шукати гідність, одягатися в смертельне і спати вдягненим, щоб менше завдати клопоту на випадок кінця, сподіватися, що й за тим пробудженням, на місці самоти, знайдеш погідну ранкову вдячність; звісно, вам, наляканим кіножахами тут незвично лягати; пошліть своїх президентів правити милостиню на погреб, як ми посиляли своїх вимолювати надію для знеболення конаючих — ідіть і лягайте; ми відкинем злопам'ять і без плюгавих дебатів, перевірок, підозр, кожен отримає статус нуклеарного майжебезсмертя; які вам вигадки, скажеш, пробуючи гукнути, докричатися крізь нічний скловатяний океан до того, що має статись, пробуючи ще звичними жестами, словом розповісти про ніколи неназване, про початок прикмет і безмежність втоми — ідіть і звикайте: в зоні, вільній від зазіхань, ви відчуєте справжню свободу: без знудженої екзистенційності, без нав'язливих пізнань, без теорій розгублення: куди податись? ви тут, ви в одній ланцюговій реакції з нами і час промінить назустріч, мов перса наложниць цілокрайнього гарему; звикайте: скажене кнуряче рило, розриваючи мерзлий ґрунт, як жолудя за жолудем, чавкає хату за хатою, кожен думає, що обмине його, та нема спасу; кошти, виділені нам на захист, мусили розтягнути чиновники, всі мають родини, малих дітей, всі хочуть вискочити звідси і подихати без кисневої подушки; мільйони клопотів миттю вторинніють і не відаєш, що ж важливе? змертвіння, скниження слова, зведення відчаю і апатії в лікарняний, карболковий стиль здається зумисним, аби піддурити хворого латинізованим знанням,— і звідти сподіванками на зцілення; ні ваших, ні наших ніщо не цікавить, крім того, що гонить шлункові соки і вмаслює зір, так само в кожусі на плечах апостола, котрий спускався узвозом, гниди хотіли лишатись гнидами і їх не цікавила істина: Кого він бачив; більшість щось длубає з печаллю пришиблених архіваріусів, підмугикує, корчить велику зайнятість, іде в оперу, опирається на розважальну культуру, влаштовує оптові розпродажі в храмах, закидає за спину міняльницьку суму, смакує вино, спить, накрившись газетою, мріє безглуздям заповнити зміст, що вимага одного: посерйозніти і прозріти; тут клімат помірний, іноді пролітають дощі і в сумному чеканні грозу легко сплутати з шельпітом перелітних птахів, однак, ти-то знаєш: першими розбіглись магнітні поля, зникли орієнтири для піднебесся і навіть круки облітають звідтоді нас; дещиця старих чорнокрилів довіковує тут ще з князівських часів, прикипівши до сцени з живою акустикою; слово смерть давно вмерло, в побутовому лексиконі щезають буденно, мовби йдуть на роботу; мруть, десь завертаючи череду і послизнувшись на кротовинні, десь, злігши грудьми на важелі трактора в куряві за ріллею, десь, оступившись над краєм землі — і по всьому; тут ніхто не бере в закладники, не підриває в автобусах, не розстрілює в бляклих кав'ярнях, та в одному моєму районі вигибає більше, аніж від рук усіх світових терористів; вперше за двадцять віків весь проминулий, весь дочорнобильський час

постав, як одна міфологема і пошук нового, якщо він спотребиться колись, зросте з цього досвіду, звідси; тута лишається дехто, але немає всього; втрата смаку заважає вибрати зілля, необхідне для зцілення; з досьогоднішніх здобутків до наших умов стосуються крихти, відгомін про давнє покликання людини, — готуватись до смерті; найбільше кумедного, багато блюзнірського з огляду на досвід і дію; як письменник, ти безсилий міняти обставини, обов'язок спонукає до самозапитань і деякого упортретенення звичаїв, мовляв тоді-то й тоді-то люди були такими-то; біда й перевага письменника в деякій кількості уяви, здатної здогадатись про стан закинутих в зиму і морок сердець, про сутінки в гризоті шашеля, коли чуєш радісні звиски дітей на сніговій гірці, а всередині шкребе безнадійно; головою ти розумієш, що брехні окремих тьмократів і державних спільнот, невизнання приречених осклілим світом не від наглого зла, і не від глупоти невідань, а таке ж накликає знемогою, сліпознаттям, як і масово погіршений зір, розпливання сітчатки в мільйонів, котрі спонурені, тихі просто йшли і дивилися в променисту землю; і найбагатший і найщедріший не годен врятувати всіх, але здатний побачити в потерпілих дещо серйозніше, аніж просто дикунство, і — щоб здравствувала велика сімка! — може не тільки оголосити боротьбу з контрабандою ядерного пального та радіоактивних примар, обрізати квоти на в'їзд, замінювати кордони, замість шлагбаумів на пропускних поставити з гостинними надписами гільйотярні, а й пускати бульки на переговорах, обіцяти допомогти мертвому припарками, а живому правами скластися по-собачі; дякуєм за дарократію — за найдорожчий сорбент, найновіший прилад для гемосорбції, так милостиво дарований нам, і майже за безцінь, якщо забути монголів, московитів, комуноїдів, чорнобілізм, всі ті пошесті, які ми випробували на собі, щоб здобути для Заходу вакцину; і, якщо про три перших напасті ми можемо подумати, що хтось там не відав, не вірив, не знав, то тепер, коли від ваги нових нуклеїдів таблиця елементів сивіє і обривається, як вішальник на старому мотузку, тепер недобачання країни, яка щезає від все погібелі — рівнозначне довбивству; найпановніші пани! асамблейники й радоевропейці! коли прийде по ваші душі, здибившись над піренеями й альпами, потоп конання і небуття, і жах поселиться у найвищі дома й "оони", втіштеся, що це одна віддяка за чотири лиха; за те, що тут діти синіють, скніють од виснаження, втрачають свідомість від анемії і знесилені запам'ятати таблицю множення, а там перед виставками підгодовують осетриною жирних заплетених котів; за те, що тут науковці, зокрема, кілька відомих мені дам, уклінно мріють поїхати й попідтирати залляті пивом і кетчупом столи, а підлітки звідти мчать на "BMW" зняти на відео трохи екзотики; за те, що красуні звідси, з обмороженими п'ятами, в літніх туфлях біжать туди, щоб підстелитися під пузатого слинтюха й заробити на навчання і на зимові чоботи; за те, що міністри тут позичають один в одного до зарплати на обід в їдальні, а за ядерні боеголовки, на які тут пів-віку горбатів, давився перебірками цілий народ, ви даєте пів-шеляга і гадаєте, що вас обікрали; найближчими десятиліттями Гаазький суд, якщо дотоді там хтось ще вседить, а не змиється на дачу в Антарктиді, буде змушений встати, осмикнути мантиї, щоб припинити справи дрібних різників війни, і взятися за

справжніх виродків, за вдоволено хрюкаючих магатистів, цих найлюдоїдніших людоїдиць у лаврах миру, цих розпапужених магатекал, котрі попідписували ті папірці про помірні дози і скрізь роздалдонили про наше щастя; дотоді магатюги самі запросяться на лаву аби потрапити в камери і вберегти свою старість; ставлення до них буде гіршим, ніж до одного нашого дебіла, що повигонив людей на першотравень під хмари радіактивного йоду, і вже встиг скопититись; спітнілі муромські архітектори, розтрушуючи бородами піт, прихекають до нафтогазових труб на кордоні і, ломом збивши лічильники, спишуть уявні борги — і нашим урядовцям дійде тоді, немов вареник впаде до рота, що треба це справді використати; день двадцять шостого квітня стане другою датою, що так змінила історію; всі політики і суспільні сили постануть перед необхідністю надзусиль над прірвою непередбачуваного — казана, звідки хвиля перетворень, від нових вірусів до нової свідомості, виплеснеться на обшир, здатний, як і століття тому, рятуватися перебіжками до найближчого цвинтаря; різнознаковість досвіду є одвічним тлом, на якому привселюдно і непомічено, всюди і всим вияскравлює себе історія; очевидці ж подій прозирають крізь повітря так нічого і не узрівши; книжникам добре талмудитись, черні плодити чернь, воїнам легко хмеліти на тризні, афродитам приємно виходити з піни, схожої на мармуровий пил і, вкам'янівши посеред площ, володарювати звичками краси, зримим невіданням, та надчуття прозірливих живе в горах, мов саме собі засторога, що гірше, на жаль, збувається; прикладами найчастіше стають поети; всім відомий той потяг побазікати довкіл кожної їхньої секунди і рядка, розщепити древо убогством його ж спогадувальних сучасників, що помогли вмерти в розквіті чоловічих літ, і наслідком подвійного вбивства ми бачим зарозум, розмисел, бажання все перемацати і осквернити гадючоземними думочками, все об'єхиднити і виставитись прагматиками; у великодушності вони підносяться до шкодувнень, мовляв, якби ми тоді, ми б возлюбили, пошанували, почули, оберегли, однак живих стороняться саме за їхнє прозірництво й особливу тугу — отруєння спробами вилюднити недорік, недоумко переумків, нездатних прозріти, а тільки сперечатися з глухонімим азартом, лаковано добропоряднити і так любити себе, що гинути в себевірі й апатії; і пригадаєш настрій Шевченкових рядків, часто й густо співставляваних, але від того не менш печальних, "погибнеш, згинеш Україно, не стане знаку на землі", та "якби з ким сісти, хліба з'їсти"; обидві, замкнуті в своїй трагічності речі, мов колапсований, безмежно стиснутий стан сучасного, не тільки тутай, а скрізь, не тільки рятівника, а й руки, що тріпалась від гадючого укусу, ще не смерті, а повільного згину в умовах гіпертяжінь, коли звичний об'єм, звична рухливість електронів раптом щезає і планетарна велич дорівнює кільком сірниковим коробкам надречовини, плодів розщеплення земної плоті, броунівських бродінь, залякlostі, коли, здавалось, от маєте подибизну гімна й державки, повісили прапора над євгробами, попідначували дітей і знаєте все, але морок, насмоктавшись сукровиці з чорнгробильської землі, прирікає здобутки й знання нінащо, кидає в ту завихрену драгловину, звідки не випірнув жоден діагноз, змагнітившись туди вкупі з блуканням погляду, здавалось, вільного кресонутти, немов болід, та про інертний вислід, сигнал загрози, не стане й голосу, щоб повторити

"не стане" — ні милостині, ні самого каліцтва, ні тієї безмежної чорноти, коли ні з ким сісти, хліба з'їсти, одне ждання, вибухне там, чи не вибухне, тривога смертника, що поправляє лямки рюкзака з пластитом; правда, більшість чекає в молитвах на Году, хоч він давно вже прийшов, незримий, заповонив сцену, зал, ховається під стільцями, в програмках, в делікатному покректуванні сусіда, в запахові пилу з протертих доріжок, — п'явками приліплюється до хребтів і смочє спинний мозок, задивленим глядачам одному за одним, так тихо, що не встигнеш і пискнути, скручує шийні хребці, а решта мліє в розгубленні, дами знемагають: чого він не йде, не приходить досі? а може й немає згину? стан безмежної самоти, — якби з ким сісти — помножений на пострадянську втому, винаочнюється, як і за часів поета, тим, що всі все знають і безсилі зарадити; різнознаковий досвід дозволяє сплутати любов до ближнього з чистою і безвинною пристрастю до гумової ляльки, стати пофігістом, якому приємне і погібнеш, і згинеш, бо дозволяє з прудкістю найнижчих організмів западати в апатію, в занаркочене зціпеніння, в передсмертну дебілію, а, коли раптом відлигне, вдавати якусь пожвавлену діяльність, голосити, партачити, сподіватись на хабарі, тішити марнославство, їхати у відрядження, зустрічати делегації, переливати епос порожнього в модерн пустого, обпиватися кавою, державити і то так, щоб не стало ні хліба, ні сліду, ні яскравизни почуттів, тієї любові, до якої єдино і благоволило слово, а вже потім приходив здогад, що "воно б хоча б як-небудь, а жилось" — а поза тим десь вимріюється своя хата, свій, озвучений діточим голосом, рід і жінка в запізнілому каятті не чапіє над горою-могилою; гора давно зрушилась, пророки поклякли, гора виростає радіактивним смерчем до неба, відпливає собі в синє море, в подяку за недорікуватість покинувши нам ворога безпристрасного, глухого до стогонів і вмовлянь, сліпого до вигляду жертв, нечутливого до вогню й шкодування, бо він не має свої полеглих, а просто з'являється і панує, як вакуум у пронизливій космічній пітьмі, і для нього однаковим є і життя амеби, і перший усміх немовляти; вони не стільки ненависні йому чи необхідні як живильний субстрат, як діаметральні за своїм органічним станом, тією спромогою усвідомлення приреченості — і тому загрозою для ланцюгового вакууму, бо й там, над нами, довкола іоносфер, у потоках безживного нейтринно існує спрагле свідомості й почуття безмов'я покинутих часток, так схожих на нас, якби не вічність перетворень матерії, вічність безкрилих злетів і мук, вічність dorostання людини до пори, коли її безнадія знову дорівнює блуканню астероїдів у стихії, де ні поезії, ні слави, ні часу, ні ріки, ні царського зляку, ні вогнепису на стіні, нічогісінького нічого, коли потойбіччя змінить гостинний настрій і немов перестане існувати: в рай і в пекло таких не пускають, надто зашкалює фон, що на тамтешню рослинність здатен вплинути гірше, аніж відоме злодійство, — і древо пізнань збезлистіє, сади оголить сором! таке безчестя зарозуму жахатиме з льодників комунгробіля, з промерзлих душ злосвіту; то ж, поки простір просториться по колах апатії, нам бачити й бачити, дослухатися й дослухатись, бадильніти й чорнобиліти, пильнувати й виглядати, а може все таки? може з'явиться слід, з хлібом промовиться слово, кожна стронцієва кома з вітрильної сторінки стане фактом для розслідування в міжнародному трибуналі, кожна крапка

розширить зіницю, мов куля за мить до вцілення в око, кожна сторінка стане виразом і для зодчих чорногробилля, і для садюг з магатерні, таких заклопотаних, що давно забулися про свої кривулі на паперах про наше щастя, котрим у майбутньому страхатимуть ворогів, як ми страхаємось глянути в дзеркало і побачити опух щитовидки, залишатися наодинці у всенічній тиші і слухати попискування цезію в кістках, так під підлогою в кублі пишуть сліпі щуренята, як ми боїмось засинати, думаючи, що це встаннє, і прокидатися й полотніти від білого дня, підозрюючи в ньому ознаки білокрів'я; доба театралізації, вгодованих блазнів, безтурботних вар'ятів, блискучих нікчем, цих головних персонажів на винограднику, цих найманих виноробів, що одного за одним повбивали всіх посланих, сапою шльопнули господарєвого сина, і думають, спадщина наша! доба, поіменована абсурдною, знадлива для любителів повистьобуватись, покрасуватись, добігає скону, заповівши наступному століттю випробувати, чого ж варті стьоби і красування за античної можливості посерйозніти на очах глядачів, бо з тієї сцени немає втеч, між публіку, в маси, загубитися до фіналу; вже в головному потягові демокрадії, — загубитись, — стоятиме предтеча відповідальності,

від акторів запрагнуть вчинку: ви відали, що творили, обдирали голого, плювали на заповідану манну, продавали дари з яєшнею, скорботнійте, плачте! в гаагському суді розглянуть сторінки вітру – все записане на вітрилах волань і донебесних димів пожежі; скільки юридичних матеріалів і повчального праху в тому чорнописі, ніччю по темряві, невідомістю по невігластву – і тяжко вчитати чорнобописне казання, мов пекуча жарінь із печі випалює очі їм, і вони вернуть хмикала, дорікаючи за незрозумілість; скільки в полум'яних, нев'янучих абзацах вічноактивного свідoctва, корисного для тих, хто прагне систематизувати речі; тут всяка річ отримала дозу вбивчої мсти і знаходить людину в абстракціях могутнього і в кінці символічного виміру, в годинниках і авто, у м'яких меблях і домашніх тваринах, у предметах і звичках, у процесі споживання навпаки, що лежав потойбік глибин життєвого проекту, і от, безмежно примножившись, заповонив реальність; споживлення речами нас, засноване на думку філософа на дефіциті, якось аж магічному для нього, а для нас буденному, як розпухле дзеркало і знекровлений ранок, ховається в слові Чорнобиль; здіблення електросяїні імені мавзойленінного трупила – апофеоз комунгробилля – вернуло привид додому, бродити європами і натхненнити світлом пронизливого великовчення; вітрами й гольфстрімами привид шмарксизму-людоїзму дістане кожного, хто попустительствував йому і прийняв його в душу; дістане їх і їхніх нащадків – скрізь! – малими дозами, ефектом Петко, народженням розумово немічних, німо стогнучим і незліковним, повальним духокаліцтвом; і всеньке бандище фармацевтів, всеньке зграїсько напавлінених павлітиків не відверне воздання за боговідступництво і зухвальство прабатьків їхніх; і щоб не ловкачили ліві, щоб не пихатили білібердали, щоб не філосоплили їх філософи – життя не питатиме як звати – візьме за вуха й витрусить від порохна й вдоволення, мов заколисану плюшеву іграшку; запанькані діти! непримиренність іншого мудрагеля, пригадується, викликав один похід альбігійців, де, на його переконання, кількох його предків спалили на вогнищі;

цікаво, про щоб він філософлював, що б він примирював у собі, якби всенька прийдешність
всих його поколінь, всіх родів, всіх довкіль горіла невтомнішим від гангрени і
пекучішим від закипілої смоли полум'ям ? — варто вдихнути пискляве повітря і
притлілий вогонь в легенях розливається по тілі; частіший від ударів серця і такий ж
незліченний пульс радіації подібний хіба що до осаду зневір, тонкогодинникового піску,
усмоктаного еством і злютованого в аорті, де він страмбовується сильніше і зависає
оманливо перед тим, як скінчитись — а за мить просівати себе знов у перекинутий
вимір, у довічність затемнення: все живе змеркло, все мертве яскравіє і підводиться в
альфа-бета-гама сяєві, а око, на щастя, безсиле прозирнути туди, щоб повірити в
злотління смерті. А поки — щось діється з часом; я приїжджаю електричкою і вже з
перону зустрічаю різні дива: гамір піднесенень, затінки стовпотворіють, оживий санскрит
— і без перекладу все зрозуміле; всякий, хто потрапляє до праматері міст, відчуває
разюче приємні зміни, все обійшлося найкраще! відчуває настрої нового, прохолоду
оази після митарств і спеки на краю ночей, немов і самі євгробейські сутінки кудись
здиміли, захід став досвітком, вітри такі посвіжілі, що дехто навіть подумує
гендельнути повітрям, до того знадливим і солодким, що минулі й сучасні митці,
літератури, художники, великі маестро вавілоняються сюди за еліксиром безсмертя;
нуклідів на всіх вистачає; я багатьох ледь пригадую, стільки геніїв раптом зійшлося; до
того ж побіля них снується наше павуччя, кодла мистецтвоїдів, графоманоти, нездар,
що не з добра, звичайно, користуються нагодою і підзаробляють на автографах; в мою
відсутність якісь поети з хряками вічно нещасних сомнамбул познаходили в мене під
ліжком квартплатні квитанції з початками фраз, позаписували це верлібром і отепер
ходять і допікають метрів; не можу бачити; прозаїків я впізнаю з кесаревої прямої на
лицах, з уміння затягуватись, притаманного каторжанам, з погляду, дещо побіжного,
вовчого, щоб приховати пам'ятливість, витренуваного звичкою пити горілку для
прополіскування судин і тримати голову в холоді, а також знанням, що, коли скрадаєш,
звір сахається позіру очі в очі; так, недавно, розтягуючи еспандера на балконі, бачу
Д.Джойс поспішає в яслі, — потім довідався: він там викладає, — на вигляд спокійний,
хоч зоддалік присоромлений, сутулуватий, жалісний: хотів дописати кінець історії, а
вона взяла й почалася, і мало того, в ній з бінарним неспокоєм б'ються в контейнері
його епігони; поважно, мов з ручкою тростини на руці, з півмісяцем слави
проходжається іноді С.Рушді, роззирнеться, бо нема охорони, постоїть, подумає, кивне
цнотливим ученицям швацьких училищ, котрі читали його на сон, і завертає на
іванківську трасу: з нетерпця все ж звідати справжньої загрози; вічність тому я писав
до британської амбасаді, гарантуючи йому невловимість тут, і, видно, листа
перехопили іранські спецслужби, бо він не міг не приїхати, маючи таку нагоду; тепер
ось ходить, шкодує, якби раніше такий матеріал, все б написалось по-іншому;
випадково "В Георга" зіткнувся з Г.Брохом, випили по склянці вина, насилу втекли від
хануриків, от приставучі, під головпоштою він розказав, що в черговому перевиданні
"Смерті Вергілія" планує змінити місце дії, себто Рим на Чорногробиль, я насилу його
одбалакав, пояснивши, що одне його те оповідання, "Есперанса", здається, котре про

Содом, великою мірою вже предвістило катастрофу — і цього досить; часто листуємося з А.Камю, він знову в підпіллі, бореться з колишніми однопартійцями, каже, буцім розцвів мигдаль, має намір під псевдо висуватися в парламент і, скориставшись трибуною, закликати молодих інтелектуалів до витвору злободенних філософем: звідки чекати рятунку? тільки звідси! а то пропадають тисячоліття, гори починають самі ходити, а вони бідкаються з тим Сізіфом; я цілковито його підтримую і в конспіративних цілях посилаю конверт без адреси — вічність знайде; справді, якісь негаразди з часом, завів собі полтергейтівські звички і не знаєш чого чекати; М.Кундера стріляє з рогатки по привидах якихось танків, при цьому виголошує промови і всіх роздратовує таким публіцизмом, всі прагнуть художньої переконливості зла, а де вона? нарешті має приїхати і укласти угоду на переклад І.Зінгер, правда й тут наші халамидники, запідозривши в ньому спадкоємця фірми, натякали на серйозний банкет, але він мав мужність відмовити; і правильно; десь запропав Д.Фаулз, почувши, що в заплавах Прип'яті бачили перламутрових метеликів, завбільшки з лелек, екземпляри, про які він і не підозрював, пишучи свого "Колекціонера" — подався за трепетною красою, та і його поглинуло дармоліття; я позичив йому рибальського сачка, тепер жду, коли поверне; найбільше мороки з Данте Аліг'єрі, це щось страшне, дід клене свою простосердість добірною латиною і особливо дістається тому поводителю, — якби він знав, що той тоже тут, судиться з епігонами і громовержить зевсом! — як він міг його обдурити на якомусь там колі і сказати, вже все, коли тута вісімдесят шостий закамарок пекла, і кінця й краю не видно темам, а який печерніє побут, які вахлатіють типажі, яка щаслива несправедливість, які грізні обрії, і кожен день кожне небо палаюче, мов видіння Бога! заходив В.Фолкнер, звично підтягнутий, сухий, в новій вельветовій куртці, палив добірний вірджінський тютюн, ніяк не звикне до наших напоїв, доказував переваги кукурудзяного віскі, я не перечив, а, знаючи його пристрасть до білок, розповів, скільки в олевських дубинах розвелось куниць, майстер з'азартнів одразу, домовились їхати на тижні, з ночівлею, або в курені, або в покинутих хатах, він, як у старі часи хотів гукнути генерала Маккасліна, майора де Спейна, взяти індіанця Сема з його собачидлом Левом, зафургонити цілою бандою в дельту восени, зробити сувору загінку! я розвів руками, навіщо, візьмемо мого Удава, вийдем надвечір, коли куниця покидає дупло і розминає лапи в стрибках на землю, наставимо його на слід і з ліхтариком підем вздовж просіки; де горобина; там лісова жовтодушка любить скрадати дроздів, м'якими, опушеними ступнями ледь торкаючи глицю, та собака насяде на близький запах воску й живиці на хвості, заянчить, захлинеться, вмить зажене на дерево, і тоді, аби встиг помітити: мов перше кохання струснуло волоссям через плече, перелітає з ялини на ялину; пильнуйте, Вільяме! ще мить і вона зникає, тане спогадом між верховіть, стрімкіша промельку ліхтарного світла; візьміте собаку на поводок, одійдемо від старих слідів і ще втрапим на здобич; вона не єдина; стоїть пізня осінь, пахне грибною пріллю з протрухлих беріз, шипахи опеньків височезно обліплюють стовбури, листя прибите росю, ступаєм ледь чутно, старий, помічаю, щось знову пише, занотовує в блокнот, притримуючи ліхтаря під пахвою; потім, застромивши

ручку в нагрудну кишеню, легким неспіхом наздоганяє на галявині; під ранок, ми в армійському казанку заварюємо багновий чай із згущеним молоком, перекушуємо сухарями, оббалакуємо полювання, а на пеньку тішить око пара чорносрібних кунів, і тоді особливо приємно закурити; нерідко здибуємося і з Ернестом, — старий після обіду полюбає ходити по зброярських магазинах, милується на трофеї, на опудала, любить справжню роботу, — пори року тут, як я казав, здається, залежать від бродячого настрою і азарту, тож, якщо літо сприятливе і посуха зігнала москітів, ми набираємо пива, берем палатку, снасті і електричкою їдемо до мене на рибалку; дорогою від дуже влучно цитує себе, розказуючи про американок, мовляв, найпринадніші і найжорстокіші, скоро і тут такі ж будуть, і що жорстокіші вони стають, тим дужче м'якнуть їхні чоловіки; вікна розчинені, вагон напівпорожній, пахне акацією, щось його мучить, та раптове двигтіння мосту і зблиск ріки за вікном збиває розмову на різновиди наживок, на вміння заліпити гачка в сталеву кормушку так, щоб донна риба з першого чмаку затягувала балабуху, правда, трапляється, оббиває краснопер, різкі перепади води обрізають справжні покльовки, але от жилка двічі гойднулася, прилягла, і дзвоник на спінінгові морозить шкіру; потім він іде в затінок дочитувати "Севастопольські оповідання", відтак робить деякі замітки про розпарижені тутешні квартали, — в монпарнасницях сотні сортів прекрасного з поліської лози вина, що давно витіснило недостояні, прісні кисляки з шампаней, в знаній долині зимно, клімат раює тут, теплий вітер богемиться з сарматського моря, відразу за дощаним молом рибалка з порізаними об жилку руками знімає і змотує просолене, непереможне вітрило, одв'язує цілісіньку величезну рибу, діти допомагають витягти її на берег, вітає нас здалеку і, хляпаючи дерев'яними сандалями об поміст, іде щоб прийняти поздоровлення і свою порцію абсенту; на перехресті днює корида; за стойками порожньо, бери, пий перехилки з прохолодного і важкого бурдюка вино, і, якщо сподобається, заплати музам, пахне смаженими каштанами, все чудово, а головне немає тих набридних, підтоптаних, з бройлерськими задами, співвітчизниць; а згодом, після юшки, сидячи спиною до намету і головешкою посуваючи обгорілі поліна в центр вогню, таки признається, скільки даремного часу він вгробив по саванах, тутай помірніші умови, а первозданність таж сама; вечором, на прирічковій глині, коли зачерпував води в казан, бачив свіжі розлаписті сліди леопарда, в ратичні виямки косуль тільки-но просочувалась каламутнява з калюжі, стадо недавно подаленіло, декілька білих антилоп промелькнули поміж деревами, але до рогів не прицінився, було далеко, повз самим берегом пластались важкі відпечатки однорога, а оце зараз хіба не левиний рик розлягається від баобабів, аж просідають термітні купи, обмирає очерет і гієни затикають смердючі пельки, перестаючи вити? шкода, забули взяти з собою "Спрінгфілда" і пару пачок патронів, звідси, без зайвої тяганини та розтрат на ліцензії та недорікуватих боїв, міг вивезти такі буйволині роги, куди тим тупим шпичакам у музеях національних парків; знаєш, справжні, розкидисті і гостренні роги якість навіть лютоморозні на доторк і прихоплюють руку. Згадки про холод достатньо, щоб, поза власною волею, опинитися тут, — прикиданий снігом собака здиhaє розплющено, мов

просить добити, — а там чоловік доп'є пиво з пляшки, гляне вище вогню, понад яким матіоловіє туман і в'ється обважніла на дощ комарнота, і, півобертаючись до твого місця, визнає: свято знову з тобою.

Випадково, шукаючи по хаті чистий, негазетний папір, щоб загорнути сидора на полювання, знайшов свого давнього листа до С.Рушді — аркуші від знехтуваної гіркоти зчорніли, здубильніли, просякли дьогтем пралісних правд, але сам запис світився так, що ти використовував його замість абажура декілька вечорів, коли вимикали електрику і обмаль гасу в лампі примушувала користатись світлом, колись власноручно запаленим у п'ятні, ніким не спотрібленим, акумульованим, тихим: кожна літера вольфрамилась на подобі осіннього світлячка, негасно, прощально, радісно, а весь перекинутий конус нагадував кулька, звідки малим ти витрушував, тримаючи за корінець, запах цукерків і ванільної пудри — рівний мерехт просівався так солодко, сиротинно, аж собака підставляв язика, і ти, на прохання Удава, мусів сторінка за сторінкою одшпилювати аркуші з абажура і класти на підлогу; зрештою в хаті геть посутеніло, а папір біля ноги, розкиданий абияк, білів здмукнутим з припіка цідилком: наслідуючи древніх*.

Лист до Салмана Рушді

Дорогий Салмане! Ваша стаття в "Еурогео" дійшла нарешті й до нас; Ви пишете: "В'язниця скрізь, куди б я не потрапив. Вона не має стелі, стін і ґрат, але за чотири роки мені не вдалося вирватись із неї"; Ви скажіться на часту зміну помешкань, на вслухання в час лету ангела смерті, на повсюдну присутність поліцейських і спроби замаху з боку фанатичних осіб — вельми Вам співчую! по-нашому Ви хутніше всього бомж, представник тієї частини людства, чие життя завжди і всюди коштувало до образливого мало; мені, як безпритульному з п'ятнадцятилітнім стажем, здалось доречним запросити Вас в Україну — ліпшого місця для творчості Вам не знайти, повірте; коротко обмалюю тутешні обставини, персоналії, лад, що забезпечить Вам повне інкогніто; головне, чим позначені розпади імперій, — вони не настільки часті, як того б прагнула письменницька цікавість, але один мені пощастило дослідити, — це докопійчана втрата вартості людського існування; сказати по правді, його продають, як гнилу тюльку, в доважок; всіма підозрами, страхом, воанням манни небесної люди ще там, хоч громовиця нарікань свідчить, що вони вже в дорозі; дивно, як все повторюється, — таємне вклоніння ідолам, зрада, відступництво, зверхність щодо нових законів, заклик вертати під фараонову п'яту, — чимось це навіть втішне, бо ілюструє прадавнє; кожнісіньке життя трагічне, але безперервна трагедія народу вселяє розпач в предмети й місця, мерзота й порядність сплітаються в наругу над подобизною людини, трухлява смоква попчихує млявим вогнем і для письменника одсвіт ледачого полум'я обнадійливий тим, що більшість зневірена, більшістю поводити інстинкти, пристрасті набувають справжньої глибини, трава, аж надто пофарбована до приїзду генсека, знов зеленіє густо, ріки прозоріють водами вічного, над озером традиції згойдується туман і нікому вірити, ніколи розчаровуватись, ні на кого покластись, окрім як на самого себе; буття, повторюю, набуває справжності: мертві хоронять

мертвих, за винятком головного, близькі стають ворогами, за циклопічним прикладом кожен знає лише свою сім'ю і не відає народних зборів, стільки зайд скуштувало солодкого лотоса, що всі вітчизни скінчились, гординя точить нас так, що доля приховує від нас і духовних царів і пророків, бракує вірної для любові і чесного недруга для смерті, все позначене тимчасовістю, хто замислює добрий вчинок, десять разів відрікається від нього, бо як легко дарує випадок, так важко руками старих турбот утримати ягня-дарунок; всі ці роки не було й дня, щоб я сподівався дожити до вечора; рятувало ж те, що там, де немає сьогодні, мусиш найбільше боятись самого себе; всюди, куди повертався чужинцем, мандрівником, зла й зухвала жеброта виганяла з власного дому, та син в дорозі, і сокіл знамення несе в пазурах голубку; де пішки, де на попутках огледів чималий простір, під дією інсуліну коматозним зором бачив край того світу, — дійсно, між тим і тим не було різниці, що при деякій пам'ятливості й змусило випробувати перо, і пливати до берегів уявного, забуваючи недобрий подив, — потерпав, благав захисту і за звичаєм сидів на попелі коло вогню, надивлявся на зоологічне тривання червоної сарани, чиє легіонне ім'я, мов сухий кизяк для історії, тому не вдається його ні милувати, ні судити, лиш знищити відмовою в співнашесті, бачив воїнів держави, що доживали впроголодь без пенсій, по руках, що простягалися до вагона з хлібом, вгадував гірконужденних селян, по оскотинілих пичках пригадував міщуків, пам'ятав грецький вислів про говорящу худобу, зустрічав жалюгідних істот, дикіших од звіра, і висушених праведників, котрі мали стільки ж праведності, як дерево гріха, пізнавав неможливість і нехіль жити, через безпам'ятство прісного часу всього було шкода, тим яскравішала любов до води, що так убивчо минає, невпинно вниз, доки засліплені деруться до величі; курих самосадний тютюн і додумував одну тему: що тутай сталося з людиною? народ тут по-своєму добрий, розмножується, попиває, мре, геть начисто все забувши — і голодовки, і комунізм, і методично, впритул, прострелені черепи в пересипаних вапном могилах, — він перетерпів всі межі болю і, знепритомнівши, дозволив одурювати себе довік; тут нема сатурналій, що звільняли б на декілька днів раба і врівнювали його з господарем, правда, лошиці з комсомольських стаєнь, красуні, викупані в молоці вовчих рік, засмаглі на стронцієвих пляжах, найчутливішим місцем відчули млосний і кличний пульс безплідної доби, зализують зранені, впалі груди борців за права людини, звичайно, конкістадорів; тут всі чуття загострені і присутність жінки вгадується по стривоженій пітьмі, кохання ніжить тим трепетним страхом, що й княжого сина в згвалтованому азіатом місті, безкарність, як і наївна розпуста, сягнула притчевих зразків, тут навіть не крадуть, а тягнуть все, що кепсько лежить, злодії набули статусу всенародних героїв і в мантиях академіків ждуть почесного квітникарства, тут вбивство садистськи повільне, розтягнуте на довгі й моторошні роки, жах побуту, радіоактивну анемію і тотальне злиденство; все обходиться без щастя пластикової вибухівки і подиву розривних куль, коли дійсно смерть можна прийняти, як таблетку хемінгуейвського аспірину; кажу це до того, щоб Ви повірили: який тут простір дослідження для письменника! тут кожен кривий гендляр, представник грошлюбного племені, торговець гнилим рибальським

начинням, гуманітарною допомогою, ошийниками для собак, ну геть сатаніє і на біду собі почувається більшим володарем, ніж всі князі світу (ознака близької автократії); тут майбутнє ще непроглядніше від минулого, та щоближче виття труподів-політиків дозволяє подумати про його стан і запах; попутний каїнів вітер згонить народи в скорботінь; скорбота в жнива і скорбота в полегкості породіллі, в спаленому осинному кублі, в порожнечі найзабутішої стернини, скорбота покинутості, неуявного простору живого небуття, всього зримого без утіхи; м'ясо куріпок ще догниває в зубах, а гнів уже громадиться над зуроченими головами; дощі достатні для неврожаю і замалі для потопу, очищення десь забарилось, подих кволіє, зближується до безнадії, посестри надбайдужої землі, що з однаковою втомою, з пересиченням ковтає грішних і праведних; це-то й кепсько; заходить така пора, що й смерть утече від нас, і благатимем ночі, погибелі забуття, як благали помилювання вбиті нами; надто багато з нас вкрали Господнє право прощати! не будши добрими, втішались розмовами про доброту і, бачить доля, недбальство сплели в подяку собі; так все зникло! а пригадуєте, коли били в дзвони, плач сиротинився при дверях? тож з'являйтесь сюди неодмінно, більшість моїх друзів пройшли або катівні, або війну, або просвітлення в епіцентрі вибуху; вони також мають Вам що сказати; приїхати Вам звіти сюди все одно, що мені добровільно ув'язнитись на довічній, шаламовських часів, каторзі, помирати від дистрофії, надлютих морозів, підводитись, нескінченно брести на світло дому калік, останнього свого притулку — перспектива маловтішна, але однак з'являйтесь; і Ви відчуєте на собі, що тут всякому місту своє безправ'я, кожен кожному рівня по справах мерзоти (звідси брутальність поводження) і над могилами брешуть, як над живими; Ви запитаете тоді: чи оцей натовп відвідав мученика в темниці? чи прихистив гнаного? чи склав подяку за суцільний день? чи такі безпідставні жаління тих, хто прагне великого, а здрібнив до малого? приїжджайте! дякуючи обставинам третьосвітньої країни, до іноземців ставлення побожне, а в силу відчайдушного вавілонянства, мішанини народів і вір, Вас ніхто не впізнає, — на всіх языках все заклопотане, що по-своєму добре, оскільки випробовування побільшують ціну багатьох речей і кожного, зосібна взятого, існування; я приготую армійську карту, де хрестиками будуть позначені таємні схови — старі прикордонні дзоти в скелях над річкою Случ, загублені в пралісах повстанські схрони, потаємні підвали в студентських гуртожитках, нежилі господарські кімнати в багатоповерхових спальних фортецях, просто дачні халупини без хазяїв, муровані з червоної цегли погребі на закущених дикими вишнями хуторищах, майстерні самураїв пензля, що вкорочують собі віка на примусовому зціленні від алкоголізму; там всюди в брезентовому мішечку лежатимуть консерви, ніж, баклага пшеничної, гачки, поплавки, жилка, щоб вудити рибу і ставити сильця на перепілок; на споді будуть загорнуті целофаном гумка, папір, олівці; рюкзак, гумовий човен і підводну рушницю вручу Вам при зустрічі, окремо; відразу змушений розчарувати на предмет охорони — помиляєтесь, якщо думаєте, буцім держава стане на Ваш захист, виділить карабінерів за вікторіанським зразком, навпаки...; Вам, як моєму гостеві, доведеться повірити в самого себе і переховуватися з моєю допомогою;

певен, тоді, хоч не хоч, а прокинеться стожильна сила самозбереження, за нею віра, а слідом певність своїх незрадливих перемог; чи багато Ви знаєте випадків гонінь на літератора в сучасній Європі? тутай, повірте на слово, не минає і місяця, щоб когось не покалічили, не спопелили живцем, не обезглавили, не згодували тюремним вошам, не пустили з жебрачною торбехою по людодській вулиці; прогляньте на дозвіллі біографії наших літераторів — їх або вбили, смакуючи конання, або споїли, або вморили, або довели до самогубства, — незліковний вандалізм, як наслідок тривалого варварського дитинства призвів до смертократії і загального садизму щодо культури, зрештою, до економічних негараздів, через які і волає люд: усе наробили "грамотні"; так недорікуватий учень ненавидить і прагне всіляко помститись за подароване йому знання; резюмую: інкогнітуючи між Сяном і Доном, не називайтесь письменником, Салмане, — вбивство ритуальне і звичне тутай; не варто жертвувати, на більшості імперських теренів палають війни і так, то ж Ви зможете написати щось на зразок "Привіт, зброє!"; передбачаю перший Ваш подив на столичних вулицях, за стойкою в барі, в таксі, коли проглядатимете газету з повідомленням про Ваш приїзд — засилля московського діалекту, за півтисячолітню історію прозваного російською; враження постане таке, ніби знаходитеся на окупованій території; це приємно збадьорить, бо майже правда; не дивуйтесь: розсіяна по євгразійстві суміш старослов'янського пафосу, словечок типу "перестройка", матюгів і завоювницьких вигуків, що, послуговуючись ними, московити освоїли, перетворивши на авгієве тирло, земель більше, ніж СНІД і бубонна чума, — ця суміш, дарунок ординства, не обминула й нас; то ж всюди бійтесь дарунків московита: він або здертий з сироти, або крадений в убогого; поза сумнівом, далекий друже, існують прокляті мови і серед них згаданий московський діалект, що розчинив і пожер мови безневинних північних етносів, послуговував надзлочинною калькою для наказів про розстріли та большевицьких бомаг, за якими, розгинаючи пальці, одбирали з рук останню квасолину в мільйонів опухлих від голоду, був великим і могутнім, став заюшено лютим, корчив судомою в легенях беззбройних ополченців, котрими перегачували болота сталінських перемог, навіки вмерз у колимський камінь вкупі з бирками на ногах голих трупів, прорізався на тюремних мурах і по громадських вбиральнях, за незбагненим законом, либонь, відштовхуючись від злого, дав високі художні зразки, пересичився наглятиною, смородом і відчаєм страждань, і на сьогодні ним, за свідченням самих російських літераторів, за різними підрахунками, досконало володіє близько п'яти осіб, звичайно, письменників; людство, не відаючи того, живе в очікування ще однієї латини, — вона охопить сферу надзорстокого бандитизму, брехлятини й похабщини та всіляких збочень — хто не хотів би дожити до того?! правда, Вас, як стороннього, така перспектива менше обходить; Вас за англійською вимовою зрозуміє і пошанує, як рідного, кожен міняйло достойної валюти; щодо грошей: за одного фунта стерлінгів купите сорок хлібин, за два нам вдасться об'їхати на електричках всю колишню імперію — дорогу я знаю, — за три з купонами придбати сільський маєток і на зло мусульманським заздрісникам виглядати собі мільярдером; бійтесь осіб, що добре

володіють англійською і не зловживають московським матом; це або елітні розкішники, або таємна служба, скоріше одне і друге водночас; отже, ми їдемо в глухе село, туди достатися важче, ніж в амазонську сельву, і, оскільки, мусульмани не п'ють, дільничий інспектор з похмілля відразу присікається до підозріло тверезого потенційного терориста; так що безпека гарантована; тут неможливо ні жити, ні вмерти (першого не дадуть, друге ображає за відомих обставин), Ви наблизитесь до первісного і зрозумієте, певен, чимало з безсмертя, про яке стільки нам торочили генії; коли втомить тиша, поєднуючи цікаве з корисним, пора за покупками в міста — автобуси відмінено, машини не зупиняються з криміногенних причин — пішки до залізниці, а звідти хоч куди; міста залюднені, у підземних переходах ближче до центру товчється дешиця мусульман, переважно біженці з охоплених громадянською епілепсією регіонів, та вони настільки стурбовані позирками на наших породистих фемін, кров так натужно бичиться в їхніх жилах і засліплює зір, що вони не впізнають Вас і впритул — підсилений радіацією чорнозем дає вражаючі результати; всує згаданий потенційний терорист стане меланхолійним секс-маньяком і Ваша душа надовго звільниться від гніту слави; додайте сюди восьминогих лошат, чотирирогих корів, і Ви зрозумієте невинуваткову здичавленість цього благодатнокраю, де на берегах Прип'яті, може, вдасться почути і записати сакральний текст, переродившись тутешнім Буддою; принаймні, досвід ніколи не шкодив письменникові; навіть у благодатній Еладі не чули про двоголових телят, не відав про них і Геракл, через Піренеї й Альпи женучи корів Геріона; до речі, його служба в плюгавого Еврісфея, подвиги заради богорівного безсмертя, чим не метафора життя письменника, що очищує море й землю від потвор і зла, ставить скелі по берегах Гібралтарської протоки, змагається з цілим світом і гине від ним же здобутої отрути? кому, крім чужинця, приборкати тутешніх чудиськ? за дротом чортобильської зони вже виплодилась звірина, що жде увічнення в нових гіперміфах; підозрюю, тривалий час може навіть дратувати, що ніхто не впізнає, не просить автографів, не звертає на Вас уваги; маючи здатність з розіллятої довкола царської горілки добувати золото творчості і любові, хіба опечалитеся марнотнім? володіючи пам'яттю про суще і нездійснене, знаючи, що нічого не лишиться поза свідоцтвом, письменник слово по слові, почуття за почуттям щодень втрачає пів-серця й світу, єдине, що він годен дозволити й полюбити: блискавичні місцини, де він чужий, де нікому до нього немає діла; звільняючись від мерзоти, земля буває трагічним, освітленим подякою за кожен погляд, беззлобним зелом, ніби Творець, до краю втомлений спогляданням зарозумлених своїх рабів, віддавав йому всю решту захвату і чистоти зростань; що там казати, приїдьте, самі побачите; ми оминемо кожного хто володіє посвідкою письменника: за нашу гірку історію тисячі ніжних невдах, дякуючи обов'язковій писемності, видрукували по гербарійно худенькій книжечці і це виявилось так небезпечно, що звідтоді їхні діти, онуки, правнуки, далекі і близькі родичі стають офіційними письменниками і тирлюються докіль літератури, вже позбавлені статі, надто ж аклімактизовані еротичні поетки з вертлявістю пуголовків, розумом гієн і хижацтвом статевих алігаторів; їх слід портретувати дещо понизивши ракурс, ззаду,

щоб поновилась схожість до клинобородих вождів, також поетів своєї справи; втішно, що окрім себе й кількох графоманів вони нікого не читали — їхня увага може коштувати непоправно дорого; тут все відомо про всіх і серед таємниць — ані жодної світлої, і краще знати, що нічого не відаєш, аніж боліти давно написаним, що у великому знанні превелика скорбота і серце мудрого в домі плачу; життя ніде вдихне здичавілість, основу природного здоров'я, звільнить од підозр і вслухання в бритвений пошерх летючого ангела — коли ловитимем рибу, жовтооких плямистих щучиськ, на вечірньому лісовому озері Вам перехочеться когось ненавидіти і змагати, комусь щось доказувати, душу омие вдячна Ноева чистота в пору сходження вод потопу; до того ж мій сільський брат розказував про розплід вовків; коли підростуть малі, вони різатимуть худобу, готується полювання з підсадним щеням, ми, якщо впросимось, потрапимо туди, поспішайте! життя, просте і прекрасне, як полювання на хижака, стане винагородою за подорож; доберіться краєм ночі, потайки, не виходьте відкрито межі те людство; знудьговані за людським м'ясом леви, які прилягли животами до землі, кращий доказ, що варто уникати арени, нехай пожирають себе самі, махніть цезареві і з'являйтеся — з жесту бувалого гладіатора ми упізнаємо Вас і як спільники пережитого на сей раз змовчимо: *morituri te salutant*.

Щиро — Євген Пашковський

12.07.1993 р.

Удав вислуховував спочатку уважно, з піднятою головою, буцім несправедливий вирок, але щодалі, — переймаючись почутим, сумнішаючи з виду, опускаючи очі на відкладені ванільні аркуші, немов на просвітлення власної сповіді; і, коли ти дочитав, оминувши в підтексті здогад, що всі держави, ставши на наш гіркий і задимлений, переможний шлях, могли б по-справжньому цвілізуватись, могли б зчорнобніти, покласти край утискам, расизмам, несвободам сексуальних меншин, нескінченним геноцидствам лейбористів щодо республіканців, демокраків щодо консервантів, визнати, нарешті, феодальну віджитість демокрадії задля самої демократії, схилити, впокорити голови чорнобилізмом, і, немов зграя гончаків на голос мисливського рога, стрепенутися, з'азартніти, каталізуватись під дією наших восьмисот реторт і одного з непересічних димів вітчизни, позаяк на решту чекає ніч історичної заблукалості в нетрях і чагарях, доля відбитих від зграї, гонитьба по нескінченних звірових слідах і лазах, туга господаря, різучий наст і чорновітряне завивання наподобі обсаженої, мов обіржавленої кров'ю невтомних шаткувань, а насправді просвітленої стронцієм димохідної гільйотини, — коли ти дочитав, собака глянув посумирніло, подобріло, зручніше вмовивсь на мішку біля груби, відмовляючись виходити в холод ядерної зими: рушниця й рюкзак так і простояли в кутку, бо того вечора ми так і не вибрались на полювання з ліхтариком.

В перервах між письменницьким обов'язком і звичками свідка ти вийдеш на вулицю, сядеш пригубити коньяку і тільки-но підведеш очі від запальничкового полум'я — десятки мікрофонів з гранатометним спокоєм тяжітимуть підковою на столі і ненав'язливо, майже пошепки, долине з навстіжних провулків: от ви, Євгене, автор

стількох романів-вітрильників, член багатьох бібліотечних лож, готовий відновлювати єдність в розколотих церквах і закликати невтомно до нових уній, ненависник абстрактних шредингерівських кішок, недобросовісних постів, модернів, фальсифікацій, шахрайств, вигаданих, щоб морочити студенток, ви, людина з народу, мисливець, рибалка, один з першовихідців у вакуум без скафандра, просто майстер, мислитель, гуманіст, радник вічності з питань просвітлення, послідовник галактизму і гіперхудожніх з'яв, коротше кажучи, честь і совість просвітленої стронцією уяви — от ви скажіть, як нам нарешті абустроїть рассею? а може нам допоможете: як бути від можа до можа? а нам порадьте, як, чимскоріше, вторжествити тьмократію на позаштатних землях? а нам зміцнити порядок на чолі об'єднаних бундесойроп? а нам, за прикладом будівничих пірамід, вручну пересунути великий мур до амуру? а нам пришвартувати, де треба, заблукалі острови? а нам спільно, зопалу, стабілізувати хекономіки, поновити ресурси, наштовхнути на свіжу жадобу споживацький апетит, посилити потенцію, побороти яловість, до кончин бісновіку узаконити історичні помилки, нагородити всіх винних, бо гляньте, ось паралелі й меридіани ізсукуються в канат, натягнутий по периметру рингу, ще хвилина й від дзенькоту закладе в вухах, скажіть своє мужнє слово, дійте! ти з диктаторською прямою закличеш до порядку, підпишеш підсунуті послужливими президентами чергові документи про злагоду і мир, благословиш на пильність оонівських секретарок, сховаєш у внутрішню кишеню френча натхненне перо і, зрештою, поясниш всім безпорадним мрійникам, що ти ж не для того вийшов долучитися до бурштинової лози, щоб оббалакувати газетні сентенції; тепір, коли земні клопоти так щасливо вирішилися, пора помислити про золоту вічність мистецтва в цілому і літератури зокрема; привид охлократії бродить по євгробах! ніхто нічого не сприймає навсерйоз, знудьгований почитувач розпасся, як бройлер, на макулатурі; ми мусим подбати, рішуче і назавжди, так щоб тексти стали опорою, аби зархімедити зірваний ураганом, перекинутий безнадійно, мав дах конюшні, простір! і, коли племена знову відчують тяжіння простих ціннот, і стануть з голів на ноги, і почнуть ходити, ми зітхнемо полегшено: написане сталося; як ідеолог партійних чисток — бо партія письменників — талант і правдивість — зобов'язує до очищення, ти можеш повідати, скільки на теренах мови випаслось контри, збоченців, недобитків, вар'ятів, прилипал, нездатних і "цоб" відрізнити від "цабе"; ти сміливо їх розвінчував, викривав, власноручно допитував, виставляв на всесвітнє ганьбище трибуналів; ти, чесно кажучи, втомився читати їхні доноси, котрі шкребли одне на одного у вигляді рецензій, просили зважити на обставини, заслуги, родинні зв'язки, в роки застійних застіль роздушену разом пляшку; пізно! ще кілька таких зоологічних дикократій і німих безнадій — і народ забуде прості слова, значення предметів, звичаїв, ось цього послання, і тільки бутітиме вирячено, як здута корова; не давніше як позавчора, ми з Джозефом Конрадом, тобто Єжи Корженевським, якраз оббалакували приблизну тему; ми ненав'язливо сусідуємо, йому з-під Бердичева до моїх угідь менше години промріяти електричкою; за липовим чаєм він розказує історії про помічника капітана з фарбованим волоссям і бородою, каже, що зараз дописує свій давній, на українську

тематику, роман, вже підмахнув угоду на ювілейне видання, так от, за другою склянкою він дорікнув О. Бальзакові, що також мешкає поряд, у Верхівні, деś поїхав вінчатися і запропав — пора б і йому осилити тутешній матеріал і тим поновити аристократизм, клейнодні вольності літератури! а, коли мене смикнуло, — чи не пора б і мені перескочити на англійську, — романтик, немов побачив перед собою збожеволілий океан і всіх морських чудищ одночасно: досить! досить! досить знати або французську, аба німецьку, або польську, або ще яку з шляхетних старосвітських мов, тільки не цю спотворену латину, що за зверхницьким звичаєм латинян лізе в печінки, скрізь і знов обімперює околиці! і вважає нас варварами! годі розальбійонювати цей туман! на цій злодюжній мові мене обкрадали всі, кому не лінь, одбирали славу, жінок і квіти! ще по скляночці липового; в одному з житомирських костелів, кажуть, замуроване серце мого дядька, завтра з досвітком виїжджаємо, ну, на добраніч! ти, знаючи своїх нездар, розумієш старого бувальця, — поки його товкло в митарствах, вони крали з його сторінок світло проміжків між абзацами, крали знаки оклику й метафоричні місця, випивали дух моря з речень, збурунених, мов хвилі; як відьмаки волосину з забутого гребеня, висмикували наскрізні теми, щоб чаклувати над здоров'ям, і от вони розепігонились, привдягнені в псевдоевропеїзм, з тхорячою безпосередністю розпорскують свої залози — надихайтесь. Тебе часто запитують, чому ви нікуди не їдете? ніяк не виберетесь до нас, відколи повернулися з Дону? наші посольства, ми знаємо, закидали вас запрошеннями, видами на почесні громадянства, політичний притулок і необтяжливу працю в нобелівському комітеті: але чому? чому б не приїхати — не на якісь конференції, шумерські читання, статевостурбовані імпрези, а просто пожити, подихати, обмузеїти бронзою майбутнє кам'яниць, прикрасити, зрештою, кінець тисячолітніх реалізмів, дозвольте вручити вам ордер на постійне проживання в прозаїчності розвинутих країн, при найменшій можливості з'являйтесь; через голови митних союзів, нишпорок і війн, прірви втрачених історичних шансів, того, як мало, і як могло статись — з'являйтесь! — проза генерує можливості речовини в досвід людини і вітчизни; тоді ти виймаєш зліплену аптечним пластирем на згинах, майже столітню телеграму від Марселя Пруста, ви правильно здогадуєтесь, він взнав, де захований час, пружина годинника розтискається звідси, жду, чекаю, виглядаю, в затінку квітневого саркофага в цвітінні тліну; ні на кого покинути пил клондайків, а так — хоч підмінить на сторожі; друзі, тут перед вами, слово честі, містична земля, — візьміть Достоевського: узрівши, що всі його пророцтва збулися, він геть пожвавішав, утратив похмурість, ходить з усмішкою в бороді і, коли сонмища рускоязычних бесів з букетами підскакують по автограф — такі милі, розкуті, чемні — хіба ж відмовиш; турбуються долями людства, о, духовидці! запитують, чому й досі, після стількох геніальностей і провидінь, деінде чаїться зло, замислюючись на православних — все інтриганства католиків! на випадок зустрічі з ними він водить старого Карамазова на повідку і той бульдожить охрипло: боганетвсьопозволено! заповіт про красу, рятуючись від абортів, взяли на озброєння на конкурсах краси юні кудесніци міньету, содомія гомориться, лікар, поглянувши на князя, пригадує стан у якому той бував іноді

першого року лікування в Швейцарії, махає рукою і каже, як і тоді: "ідіот", дистильований аморалізм як і здичавіла влада, окультурившись прізвищами непрочитаних письменників, утвердилися в знехтуванні будь-яких пошуків, наклали на містику й вічні питання, — розпилипившись на перинах і подушках, хитра й хижа міщанська живучість, невситима жага, експансивна Настасья зманює на запах крові нових і нових п'явок, самиця з потягом до каструвань жертвоприносить, знуджена насолодами; друзі! тут тера океанія, табула змішаних рас, рай для утопій, бо все, з'являючись на виду, швидко й тоне, залишаючи гладь незайманою для чергового визволення, згвалтування, девальвації золотої орди, перемоги над всесвітньою нудьгою — і, не побоюся сказати з цієї високої трибуни об'єднаних мов, наші здобутки вже надихають мертвих, еліксирять безсмертям; пройдіться вулицями, в правильному напрямі, будь-куди,— всюди привітна, бездумна, знайома з перепоїв, порожнеча у вигляді реторти; вийдіть, зрештою, в поля і роззирніться наокіл — дощ, як і вічність тому, розмішує чорнозем і постаті сапальниць на бурякових гонах киплять смолою, струменями, що, скільки сягає зір, на мить піднімаються і никнуть над імлавою рівниною; нагріта до смоляного кипіння земля пульсує негострим шпиччям, чіпким, наїжаченим до всього виживання, кожна постать востає в місиво не стільки від дощу, як від невідання, від того, що інакше й не може бути, кудись сховатися, переждати, — нікуди, — ні! з витягнутими, мов на тортурах, первісно довгими руками йти, витягувати з розм'яклого ґрунту бур'ян, витягувати засмоктану в галоші ногу, переступати, нагинатись, проріджувати цукрові корінці, спиратись на сапу, великим пальцем ноги знаходити загублену позаду галошу, ще ступати, нагинатися, кілометр за кілометром, рік у рік, і смоляна повільність переплавлюється, перекипає в однакову безвихідь всього сущого навкола; приблизною буває лиш чорна туга, перекинута в безвість, розшарпана на втрати, гарячкова ніч, коли послизаєшся й мариш, весь біль і нужденність, все проти тебе, і нічого попереду — в засмоленому вогні; в містах воскреслі філософи гріються біля погаслих камінів од самого мармуру, насиченого стронцієвим теплом, кутаються в пледи, перевольтерюють наново хибні місця у своїх трактатах, польоти в потойбіччя й назад давно справдилися наяву, подолано гравітацію, неписьменність, стихійні лиха та такі дрібні прикрощі, як небажання жити; полководці над єдиною картою війн сплелися рогами, знімають облоги, підписують нові таємні пакти і кожен злий помисел миттю фільтрує служба показових страт; твої вороги, графомани, сплять і бачать, що ти вже здох і можна роздзявити гавкальники, бо, коли ти живий, ти руки й ноги позчісував до кісток, затикаючи їхні шакалячі пельки, — і на скільки з'озонилось повітря! підступність здається меншою, ніж є, зачаєна, загнана світить оченятами, щуриться по кутках, стежить за кожним твоїм порухом, поглядом, словом, вгадуючи в ньому мимовільну слабину, таку мить, коли найзручніше кинутися в горло і прокусити артерію, та, головне, своїм шостим чуттям ти змушений постійно на них зважати, де вони причаїлися, під який плінтус пролізли чи кордон, чиї сухарі петлюють так радісно, мов дошки в твоїй домовині? хоч все готове на цій вготованій для процвітання землі, ти лякався розлуки з віднайденим часом, ніби

втрати кохання з першого погляду, — постаті, що, байдужа до тебе, легко зникає в юрбі,— все найпрекрасніше сталося, тож тепер потрібне око і око, догляд і догляд: варто лиш зняти руку з пульсу, від'єднати себе від мережі міжконтинентальних підслуховувань, дозволити розплодитись чуткам, чи просто на декілька днів запити: як уряди посиніють в очікуванні новин, — де він? куди він подівся з телевізора? лідери сімок, вісімок у картярокублах, втративши без твого голосу чинність сходки, розгубляться, програють в очко золоті запаси своїх країн і безвладні, знесилені здадуться на милість терористів; біржі злихоманить нечуване піднесення, шахтарі в страйках з'епілепсять підземелля, брокери обсмалять руки на антоновому полум'ї землі, альпіністи прикурюватимуть од везувіїв, Ватикан на чолі екуменізованих церков постане перед дилемою: визнавати страшний суд, чи ще позаглядати в телевізори? так от, мої друзі, позаяк все по новому і на розчорноблених землях поновлена юрисдикція едему, сміливо і недвозначно, за прикладом вашого слуги, беріть на себе відповідальність, немов загублений гаманець з кредитними картками свобод, справедливості, рівності, — політики в мордобой загубили його, — беріть і розрахуйтеся перед громадами; ви відчуєте зціленим ритмом серця, що кожне видрукуване слово, як смертний вирок або вчасне помилування, надихають на справжність, на сурмоголовий похід, на визволення з телеосліплень, може, востаннє, мужньо розбиваючи ідолоські капища, комп'ютери, заново вихрешуючи поган, бо ж, гляньте, що вони в ката читають? діагнози й вирoki, коли вже пізно! спираючись на провідні маси, ми знищимо мікросхеми, заборонимо схематизм, екранізації, смаки дебілів, ми скажемо тихо, але так, щоб усі почули: годі! якщо нас схоплять, тортуватимуть, нам не звикати, якщо ж посягнуть на вибраних читачів, ми одірвемо скелі разом з ланцюгами од землі і кинемо в море, щоб змити осквернення чесним потопом; ми перетворимо небо в роїння блискавок, ночі засвітяться, мов кіноплівка, і перестануть існувати, на посвячених читальників, незалежно од віросповідань, зійде натхнення, осяяність невідомих творців, обірваних на пів слові, пів житті, пів долі; цвілізатори і тирані при безсонному сяєві блискавок змушені будуть піти у відставку й спокутувати виписуванням задумів тих, кому вони вкоротили віка, кого затуркали побутом, кинули в забуття бібліотечних сховищ! ми станем свідками золотого тисячоліття! і ваші діти співатимуть вам загублені Гомерові пісні, дорослі з радістю заспівають до школи, щоб вивчити невідомі післядуельні поеми застрілених поетів, мільйони прозових сторінок вогняно проступлять на стінах камер, наглядачі, виконавці вироків, заюшені садисти плакатимуть і відпихатимуть один одного ліктями, щоб дочитати, як там? чи пощастить героєві далі жити? наркоманія і алкоголізм безболісно переростуть у запійне читання, зрозумілою стане мова рослин, птахів, симфонізується плескіт туману над сніговим полем, акварелі запахів занавісять спотворений краєвид, література отримає якість чистої нескінченності і всюдиприсутності водночасно, з океанічних товщ піднімуться захоплюючі корабельні книги, зростуться до купи розламані берестяні манускрипти, а скільки повідають перекладені на українську вузли імперії інків! відродиться чистосердя, туга за недочитаним, — і останні, покинуті в амазонських нетрищах,

племена вийдуть до пристаней, щоб вклонитися і прийняти могутність слова; тоді прочитають і твої безсоння: сторінки голосінь відживаючого, животрепет спогадів! сторінки вселюдських сподівань і розпачів, мов списані сіллю тонкольніні вітрила, мов долоні осліпленого морською спрагою, підставлені під шельпіт зливи – сторінки уяви, що вітрильніють обрієм, напнуті всіма поглядами, які доторкнуться до них, мов попутний вітер устремлінь до незвіданого.

Накрапає дощ; представники інформагенств, звівши коміри піджаків, навіслючують на плечі триноги й камери, салютують востаннє фотоспалахами, розхапують диктофони на столі і зникають у підземному переході, — а свіжий повіт змиває перекинутий на тебе патетизм, що супроводжує масмедіа, як наркотизований вітер конопляні плантації; ти залишаєшся наодинці, навпроти пам'яті, самотніше, ніж є, ворожити на химерному цвітові, обсіченому з каштанів; тутай, в країні сутінкового сонця, ти мусиш зважувати на кожну деталь, — звідки накочує гроза? задимлений чи безпечальний вітер? — мусиш передбачувати небезпеку скрізь, з вовчою настороженістю вслухатися в підозрілий шелест, бачити далі яструба, вгадувати незгірше ясновидінь: від необачного кроку, невчасного оберту голови, залежало чи потрапиш під радіактивний протяг, мов крапля бензину в жерло паяльної лампи; ти знав і про інше ставлення, про переважну байдужість, про солодкий пофігізм, милий серцю самогубців і тих, що славуться енергією в показово концтабірному місті — розцяцьковані будинки, євгробейський стиль, — звідусюди спішають артисти, зірки розгопканих естрад, просто зваблені дивиною повії, комісії, все прекрасно! все вимите, чисте, чистіше, аніж було на восьмий день світу! жодних злоякостей, страхів, розтривог, ранок погожий, як виголене лице статечного зондера, що в новому мундирі, стоячи біля одвірка і пропускаючи вперед бідолах, помічає в черзі свою сім'ю, матір, жінку, дитину, і з святим здивуванням кидається їх обіймати й пояснювати, мовляв, пощастило їм, пощастимо, отак відразу й пройти обробку, помитися з душовим милом, теплою водою, скоріше, скоріше, проходьте, щоб зайняти місця, до зустрічі — і обома руками, ще обіймаючи, поволі так підпихає їх у двері; тут ніякого запаху, жодних фіалок, опівдні в сосновому лісі ти якось зауважив відсутність знайомого й звичного духмятку розігрітої живиці — ліс, як мумія, чорнів навічно радіактивною, вже скам'янілою, смолою на стовбурищах; ти впізнавав погляд звіра з густих, непролазних, безвиразних, як роздзявлене мовчання дельти, очеретів, та стріляти марно; куди не йшов, повсюди стискало серце від блаженного сну приречених, загальмованих сомнамбул, в'язнів знесилля, з виразом плаского дитячого смутку на обличчях, та за вікном порожньо й скло від подиху осліпає; однак, якщо бути послідовним, передчуття лиха, скільки пам'ятаєш себе, як сто холодних жабів у животі, нудило тебе завжди; був то навіть не страх, а спротив, що мають оббілювати — спочатку заячий, звичка чаїтись, зливатися з бур'яном, лягати лицем до вхідного сліду, щоб легше прочути й помітити того, хто скрадає по набродах, ще пошерх снігу, рип кирзака, і ти бачиш себе в дитинстві, скутого розгубленням, у тісному сільклубі, переповненому голосами батьків, одеколонними запахами, — бо на людей боїшся підняти очі, — в налятому теплом і

святковістю закамарку; ось зараз виштовхнуть з-за штори на сцену: читати вірша про хлопчєня з розумними очима і чолом високим та ясним, — про того лисого пропідара, трупоїда, скота; думаєш ти тепіро; — а потім вручатимуть подарунка в загорнутому вгорі паперовому пакетику, де між лимонного горошку зашпорталась одна шоколадна цукерка і та надкусєна; але ти домимрюєш свою першу присягу, першу лєнініану перед сотнею прискіпливих очей з чесним і змучєним поблизком, характерним для вбивць, що через відразу, через нехїть, через зболєне сумління змужєні прикнувати, так мисливець добиває молодого зайця, що здуру, зблизька вилєтїв на постріл і з перебитими задніми лапами, самими гострими, трубчатими кістками гребєтьєся під гору по мерзлїй, ослизлїй від сцїків, ріллї, пронизливо, тонко схлипує, пищить ображєним немовлям, шулїтьєся від близьких кроків, притискає вуха до спини, прилягає ще дужчє, та людська нога тиснє на задні оцупки з клаптями прострєленої шкїри і змах від'єданого дула по носі прикінчує нестримний верєск; звїрок ще пробує сфиркнути з наморщєного перєнісєя гарячим, — голова смикаєтьєся на бїк і опадає безвільно; поки ти притискаєш пакєтика до грудєй і не живий, нї мертвий, нїякий, — потім самє нїякїсть станє засобом виживання, каталєпсїєю зневїри, — стоїш на оглядинах всеокого батьківства початкової школи, слухаючи: "чий цє?" "а-а-а-а", "ти диви якє", поки всєрединї муляютьєся проковтнутї під час зубріння, римованї жаби, ти боїшєся дристухи, прямо тутай, на сценї, і ще дужчє лякаєшєся, стримуєш сєбє, думаєш, що доведєтьєся ж лїзти сюди і в наступний рік, і такі ж самї чеснї й змучєні, часом поблажливїші, часом суворїші, але однаково батьківськиєсіхнї, очї доглядатимуть за тобою згодом, скрізь, немов собачє виття за холонучим покїйником, немов найтонша тривога виказує для них не стїльки запах вмирання, а наєлектризovanу, морозну присутнїсть рокованого; і всюди потім ти пам'ятатимєш пахнїнь дарунку, залежаних цукєркїв, магазинних мишакїв, рудого трїскотливого паперу, щастя, за якє трєба боятїсь і поважати, поважати й боятїсь, бо нємає людини просто так, без стиснутих і трємтливих сїдниць, без вдячності, з одним бажанням схопити дарованє і, ввїгнувши голову, нагинцї, з двох рук, похапливо, по-жебрацьки зжєрти; нєма в цїй країнї нїкого без нутрянного страху, без втуплєних у його минулє вєпряхих, розумних очєнят і чола високого і ясного, без завивального погляду, що морозить крізь стїни, висушує серцє на коров'ячий кизяк і перєтворює душу на застояну, мертву, смєрдючу жижу — ти протїкає крізь час, як сєча крізь гнилу підлогу корівника; боявєся старших, боявєся вчителїв, боявєся всього, боявєсь нудотно, боявєсь боятїсь, боязнїв завчєно, як і всє недораблєнє й незлюдоїднєнє в околицях тупого жаху, боявєся і мерз зсєредини, мов з мультими жаберами в животї, от і зараз, коли, здаєтьєся, перековзнув справжнїші страхи, щось відлякує від дня, коли вас, шїстьох трєтьокласників, зїбрали на ганку початкової школи, щоб відвєзти автобусом за три кілометри, в сусїднє сєло, в будинок культури, і там пов'язати піонєрськї галстуки, а тибоявєся зїм'яти напрасовану мамою сорочку і вогняну пілотку, від якої червонїли вуха, і соромїтна млїсть розливалася по тїлї; і того ранку ви боялиєся ганяти мїж дєревами в квача, і однокласниця сказала тобі, що ти, як нова копїйка, і чомусь самє цє запам'яталось відразуливо, як і глибока,

п'ятьмава, з оксамитовими, прошмарканими шторами, сцена, доторк руки під горлом, тобі пов'язують налигача, вчителька киває, щоб знов присягали — і теперішня ненависть до краваток і виступайл живе в тобі, і відгукється тим за давним страхом, а поряд доскіплює звіриня щось більше відчаю й сорому, щось болючіше, щось таке, що змушувало тільки гребтися на місці і вслухатись, чекати. Тоді, в кінці квітня, тебе скрутило в попереку, ти не знав, що це, тинявся по кутках київської клітки, ковтав слину з присмаком скавуління, падав на ліжку, вставав, ходив, знову падав, засинав і пробуджувався, доки отупілою головою пригадав знайомий з божевільень стан невідчужності, пересичення організму отрутами; але чому й звідки тутай? чадіючи все дужче, пригадав одну розповідь про приступи в нирках, заліз у гарячу ванну і, коли трохи полегшало, одягнувся й дійшов до аптеки, дали маленьку, з пів пальця, пляшечку з коричневою рідиною, сказали крапати на цукор і їсти; невідчужність гойдала, мов привида, ти спробував дійти до тролейбуса, щоб потрапити на вокзал, повернувся, згадавши, що в передсвяткові дні є ще й пізньовечірня електричка; ти б не хотів більш, удруге так чекати; в тамбурі вмивало холодним потом, хтось вставив пляшку в двері, ти гойдався на зупинках вкупі з натрамбованою людомасою; за п'ять годин, час від часу крапаючи з пляшечки на язик, якось доїхав, постукався у вікно, бабця відчинила, зранку приїхали батьки, ви садили картоплю під лопату і ти пригадував, де ж це так застудивсь, хотілось лягти й не вставати, і всього горбило, поперек, мов прогризений, тьохкав і нив, щось почали балакати про аварію, батько казав, що це все паніка, лопата часто викопувала ропух, руки від картопляної брості й землі зашкарубили й здерев'яніли, дим від сусідніх городів був, ніби й не дим, завжди солодкий, як ковток березового соку — ніби вавки пропікало в горлі негашеним вапном; на вечір ти поїхав до батьків, лежав пластом зіпрілого сіна, думав одчепити, здав аналізи, лікарі сказали, що треба лягати, ти пригадував всякі трави, пив настої, гасав до вітру, тьохкало в попереку так само, лікарі передавали, чого він не лягає? там повно гною в нирках; ти здогадувався, якщо покладуть, то надовго; сів у автобус, далі порожнеча, пригадуєш себе в студентській поліклініці, довго сидів у черзі, нервував, поспішав, хотіли викликати швидку, потім подумали і дали направлення в подільську лікарню, добирався й шукав більше години; в приймальному відділі там, на гранітному столі, лежало тіло пожилої жінки; санітар чи лікар сказав, що скоро покладуть, підожди, випишуть пеніцилін і вітамінів; ти подумав, що так полікуєшся вдома й сам; далі пам'ять знов порожнісінька, здається примирювався з першою дружиною, видзвонював її в знайомих, здається відвозив дитину до тестів, бо потім дорікнула, що ти був утік, піддавшись паніці, здається, нажерся якихось таблеток з домішком пеніциліну, вчаділість була повна, здається знов заїздив на станцію, бо пригадуєш себе в клубі і свої припущення про радіацію, і пхекання старшого на кілька років офіцера, — а за такі разговорчікі знайш що в армії...? да й вопше па уставу салдату паложено п'ятьсот рентген і ішо за час успеїт напісать пісьмо радітілям! ви стояли в обшурованих червоноцегляних сінях, за стіною стрекотів кінопроектор, все було, як і завжди, свистки поїздів на підході до станції, чиста зоряна яснота у бездверній проймі, кавалки

болота на порозі, тільки з мозкових сотів, немов з розігрітої вошини, витікало щось чіткіше пам'яті, сама послідовність найближчого, змішуючи ще живе роїння в одну липку непотрібну масу, — однієї зими, полюючи на куниць, ти по слідах жовтодушки знайшов бджолине дупло, звідки недавно випалили роя, все дерево обгоріло, бджіл залляло, деякі, з пожованою і виплюнутою вошиною, валялися на обкиптюженому снігові, — і те що змушувало тільки гребтися на місці, вслухатися і чекати, притиснуло до зайчиної, вгрітої останнім жахом і останніми секундами, землі, і тримало щоближчим, щоближчим чалапанням, бо куди ж ти міг дітися?! а потім стало байдуже; через півтора року ти все таки виїхав, хоча й те було викликане деякими рисами літераторської долі, що бере за шиворіт початківця і з відстані показує справжнє; тих кілька мисливських кроків за спиною — від першої зажаханості до теперішнього — як і чим тільки ти не заповнюєш? про що не загадував? чого не коїв? але, як тоді велося день при дні, вже не вимовити на правду, як не збагнути втраченого, лише визнавати: без ліку згрішив я, Господи — прости мене.

Біда не стукала перед ранком у самотні хижі, не вигонила їсти бур'ян, не скликала під войовниче знамено, не пінила в сурми, а раз і назавжди стирала з мапи позначки міст, міняла кордони життя, вимотувала сухожилля річок, пробивала голови юрбиськ, як град капустиння, не зважала на зойки, не приймала нічиїх послів, не виказувала й мети панування, не обкладала даниною, не збиралась ні сіяти, ні жати, а навпаки дозволяла триматись своїх полів і насміхалася з праці; спершу підтримувала вжахані чутки, а потім, за прикладом всякої устаткованої влади, дозволила тихцем здихати, божеволіти, скільки хоч, сподіватися визволення, проклинати, спиватись, і, здавалось, мета її трону в самому чеканні, в небажанні перечити й бавитися в показове добро і зло, а всю решту відповідальності перекласти на людину, на людську велич і наглу, немиту, нечухану глупоту, нажиту, мов геморой, від надзусиль споживання — і така прихильність дозволила біді стати рідною, як далека хрещена мати, що об'являється на дні народження, на весілля, на свята і радіє, що поспіла вчасно; всі задоволені таким ненав'язливим родичанням; не будиши пророком, ти втратив вітчизну і мусив покинути дім свій, і віддати спадщину ворогам у руки; безпритульніти, остерігатись всякого приводу для перевірки документів, стати часткою знепотребленого існування, щоб зокола, звідусіль побачити контури довічного царства, розпізнати всі звивини шанців, укріплень, передових ліній, вкреслити в пам'ять пропускні пункти, стойбища патрулів, погнуті казанки, газети з ковбасними шкірками, попіл кострищ, поперечки на рогалинах з обсмаленою корою, — мусив запам'ятати, ще не знаючи, на яку з розвідок ти працюєш, чий розагентнюєш вплив, кому промосадити такі дані? бо, якщо, цей ворог, посідаючи тут муштрувальний табір, одним помахом вітру окупує держави, не відає милосердя й лупить на реміняччя шкіри з полонених, а з повбиваних, топить ваксу для чобіт, то рано чи пізно, він вишикує армади на прю із заспанним світом — і, ледь пробуджені, в кітелях наопашки, в кавалерійських бриджах командувачі звичних військ першою справою випишуть тобі повістку, і ти, як стратег, як знавець, нехтуючи фронтові лінії, хмари сарани, мурашок у протигазах, згвинтокрилиш уяву і

приземлишся прямо на їхній бункер, відміниш парад, накажеш згорнути доріжку й нагодувати вівсом стривоженого, підведеного за гнuzдечку ад'ютантом, білого жеребця, легко збіжиш по гвинтовій драбині вниз, приймеш повноваги, коротко виступиш, всією п'ятірнею, з немалим зусиллям, крутнеш старого, на зіржавленому вістрі глобуса, на підставленому планшеті проскрижалиш забуті заповіді з цивільної оборони і підійдеш до мікрофонів: оголосити мобілізацію і загальну готовність! і, здавши повноваги начальникові з'єднаних штабів, знову підеш у рядові — вдягнеш свою сіросукняну, куплену на гуманітарній розпродажі, продимлену на полюваннях, німецьку форму і візьмешся навчати світових командос, цих головорізів, привчених плазувати в амазонії, одкушувати голови отруйним полозам та харчуватися відтоптаними хвостами ящірок, навчати того, до чого тебе примушували умови в пустельному, зчорнобленому Поліссі: бачити вночі далі снайперських бета-прицілів ворога, по краплині збирати воду з верблужих колючок, вправно і влучно володіти пращею, бо навкруги лише пісок і камінь, в радіактивному мореві свинець розлітається на ртутні порошини; навчати існуванню без centa й перепусток у найдорожчих містах, до того ж не видаючи себе ні грабунком, ні жебрами, серед мільйонів отваринених громадян вгадувати одинаків без канібальського потягу, і в них заночовувати, спати впівока, бо хазяї оточені істотами жорстокішими, ніж сусіди Лота, та й самі господарі не мають на відкуп дочок; давно, ще в смрадянську пору, народжувалися сини, котрі полягли в розвідницьких вилазках; за прикладом наших хімвійськ ти навчиш їх голіруч збирати уламки смертоносністю в тисячі бер, сміливо, немов недокурки, каблуком затоптувати, гасити твели, що спаралітили б динозавра, тероризувати противника постійними диверсіями, посівати вапном окуповані поля, підкладати з літака пластикову вибухівку прямо в стронцієві хмари, дезінформувати про наші втрати, деморалізувати найкращими кобилицями з кремлівських стаєнь, піднімати шлагбауми, зривати з прифронтових колючих дротів таблички з емблемою радіактивності, раніше приходити, вчасно змиватись, переінакшувати на класичні мотиви ґейгерівський зловісний писк, дбати! тобто прозоріти, як Дух, що в години призначень виголублює душі для подвигу. А поки, між справою, ти чапів, мов причаділий, марив марою, надивлявся на матеріал, від якого засвітилася фотоплівка в ангелів — і на небесному престолі дивляться на нас, як на порожнє місце; це був перший хлоп'ячий подив — за віщо? — ти шукав підтриму, голосу, можливості виказати знання і передчуття суворішої загрози; на позичені в мами гроші ти купував марки і від імені громадської організації розсилав листи своїм владомощцям і далеким екологічним звितяжцям; радив, пропонував, закликав, літературі в майбутніх оповіщеннях про стан пронизливої війни відводилось належне місце; ти бачив те, що більшість відмовлялась бачити — і з усього того ще поглибленіша криком тиша; знов покладався на себе і на своїх побратимів тут, в наскрізь кривавому, гострому, як молодий очерет, різучому провокаторському, життєвий, смертельніший ціану, зітканий з досвіду конаючих у всезагальній лікарні, весь пригніт побаченого, взнаного, почутого, прочитаного повітрі, ждав нежданого в тривозі і сподіваннях, алхімічив над гримасами наруги, покинутими

тобі так само зверхньо, як невловимий маньяк полишає відбитки пальців на тесакові; весь мертвіший од мільйонів смертей, незауважений газетноюремних справ, весь літературний, записаний в свідомість, досвід і можливість записати знання одним реченням, сповістити сторінкою, весь часосвіт згасав від сукровичного донорства здовкола; бо ті, десть там, ще мертвіші від тутешніх, знехтувано навіть ритуал, — від гладіаторів не ждуть і того, що безвихідні салютуватимуть на арені; а замість глядачів на кам'яних лавах непритомний античас, зібраний з чистого порошу доатомної ери, витрушений з правдивоморальних книг з усміхненими крізь сльози епілогами, кристалізований на показ, немов жива еталонність, до якої потрібно дорости, виплекати себе в замрійливій культурі, в насолодженому забутті, — якщо дві світові війни і решта революцій разом взятих звели вартість людини до нуля, то остання okazія повернула за мінус; культура й доатомний час залишились навкіл, отримавши життєздатність від полярного виміру; в досвіді, як відомо, немає поділу на кепське, краще, й на частках матерії не проставлено позначки, як на батарейках, і так само відомо, що за незвичним настає пора множити кальки — і тим потішатися; коли японська трагедія когось ще цікавила, то пригода в сто з лишнім хіросімських бомб поцікавлює навсерйоз тільки вчаділих над опієм мутацій науковців; цивілізація звикла до технокатастроф, як заголоджений лис до смітника — ближче до падалі вирив собі нору, гріється в теплі гниття і, знехтуваний загрозами, малорухливий дистрофіє, сліпне, перетворюється в ледачого собаку, в капшук з гельмінтами, кублиться, перелягає з місця на місце в хмарі кліщів, і, втомлений крутією знов засинає, з ватяним злямченим хутром, голим коростявим хвостом і закисленими очима доздихи; крутія на місці є прикладом створення зачаклованих кальк, що непідвладні розривам — у випадку з чорнгробилізмом вони патетичніють так: Чорнобиль — наш біль! уроки лиха вимагають!... наш народ такий мужній! він без тіні розгублення здолає і цю біду! от-от на днях, в останню декаду, в найближчих п'ятирічках надійде гуманітарна допомога, якої вже вистачить всім! ніякого кінецьсвіту не трапилось! більше такого не повинно повторитись! нехай живе мирний атом! колись ще приказували: мирний атом у кожную хату; та окрасою здебіління слугує таке: ше там, у діяшпурі, кульи штавша Шюрнобиль, ви шнаїте, пру нашъ шахувурили, нашъ пумітили, вші вжнали, ту є така кхаїна Укваїна — так юний олігофрен, звикнувши до штурханів і помийниць, осиротілий щасливіє над трупом матері, що його нарешті помітили сусіди; гуманітарії, що мусили б перейматись загрозою, однією з вічнопідступних форм поневолення людини небуттям, схильні гуманізувати скоріш саме лихо, аніж людину у безнадії пощезання, вони шкодують за відсутністю добірної, рівня "Чуми" А. Камю, літератури на постчорнобильську тему; про мутантів, про ліквідаторів героїства; більшість, досі причмелена комуномарою, прийняла катастрофу, як комуністичне прокляття, що розвалило і сам комунявкізм, та за розгадуванням зовніх причин, політичних пасьянсів, сама біда перетворюється в розвагу для схоластів; ніхто вже не бачить, що на відзначення одного чорнгробильського ювілею та на фуршети для послів витратилося більше, ніж на всі сорбенти і вітаміни, котрі б мусили продовжити чиєсь існування; а в

перерозвинутих краях для снідоносних меншин роздають безкоштовні шприци і гумові засоби, — насолоджуйтесь, живіть, бережіться, любіть, поглянувши на тих варварів, тих дикунів, котрі жеруть свою смерть і відмовляються рятуватись! і шануйте своїх базік, і розкошелюйтесь на податки за дешеве щастя! там, далеко, в снодійній телеімлі триває експеримент на виживання, на те, як вам краще пристосуватися до майбутніх уранових зазимків — і, щоб досвід вдався на чистоту: ніяких сорбуючих збочень, ніякого галасу й шалу, що потривожив би біоценоз, ніяких плачів над погубленими! наука вимагає жертв! не слухайте, що в них безнадійно, безвірно і навзагал ненависно: трухлявлють на соломі кістки, тиск розламає скроні і мозок б'є з голови, немов іржавина з вирватого кухонного крану, з дьогтярним потом витікає імунітет, судини, втративши еластичність, нагадують скло з розбитої лампочки, відмовляє шлунок, плавиться зір, потріскування піску між шийних хребців подібне до пошерху склоріза, очі западають, немов бажаючи проглянути всередину себе, в п'їтму, розбавлену фосфоричними зблисками нуклідів, свідомість зближується до межі, за якою і безнадія і апатія видаються самотнім щастям — такі умови досліду! навіщо їм пектини й фільтри для очистки води, коли населення за короткий час забуло, що сталося у вісімдесят шостому році; намагаючись догнати євгробу, їхня держава забула отримати статус зникраїни, довигибаючої від неунікного лиха, — статус приречених на повальне конання, — право ослаблених на недобивання себе; малий відсоток громадян, переважно занесених з минулої інвазії, пересідали в блискучі авто, душі мучились невиплатою зарплати, отупіння проступало наподобі каторжних клейм на лобах, рештки культури прирівняли до хворобливих звичок, горе тупішало, як лом, що стерся об мерзлу цвинтарну землю; їхні діти через півсотні літ, глянувши на припочаток цвинтаріани, махнуть безжалісно: ех, дебіли! а так, дотримавшись чистих дослідницьких умов, ми залишимо про них добру пам'ять для людства! Світ, що в знаному романі А. Камю виступає одним з головних персонажів, виступає так само непомітно, як і чума, — і обоє вони дакталоскопічно однакові, мов відтиски на обох руках вбивці — світ звично нехтує людиною і середовищем зачумленого міста, шле телеграми співчуття, посилює сторожу на брамах, просто мовчить, ніби його й нема, а одна лихоманка пошесті б'ється під небом, спокутуючи за всіх; нехтує не через загрозу своєму існуванню, а буцімто сам наклавши на себе карантин, відчувши своє безсилля, вичерпаність, зужитість, без постатей, без хворих, без видужалих, без дієвого, дійсного співчуття він ще мертвіший, ніж вимираюче місто, — і в згадуваному майже нема його зовсім, — і, коли доктор Ріє слухатиме на балконі крики щасливців, світ прийме роль валізи, де в складках білизни послужливо берегтимуться останні бацили. І свої, і їхні бояться визнавати розпачливий переляк, як ти малим лякався втекти з сільклубної сцени і, не відаючи, що ти блеїш, присягав нелюдові, вмармурованому, вгранітненому скрізь незгірше нуклеарної пошесті — і отримував пакунка з надгризеним, буцімто самим ним надкушеним, шоколадним цукерком; ти й сам, погодься, більше здогадуєшся, аніж знаєш, про масштаби явища, зміщуєш стилі, зводиш велике в ніщо і приписуєш велич тому, чого ніхто не бачив; ти пригадуєш, як вовки й олені в тундрі на час віхоли

збиваються в одне і разом перечікують погибель, так серйозне й незвичне в оповіді свідчать про навкільну загроженість; але ти пробував здогадатись про дещо — так блискавка, ще закипаючи в хмарі з чахоточною судомою, вже впізнає і розгадує анатомію рівнин, легкі, гойдливі обвислі, немов знекровлені судинини, нитки водоспадів, обзеленені світлом полів, немов рибальські сіті, мережі електричних ліній, інтуїтивно, з точністю бувалої діагноста, розгніваного на зачаєність хвороб, вгадує найвразливіші місця, залізні набряки під грудьми пагорбів, поліатричну лому гір, найвище над лісом дерево, за яке в поспіху втечі крилом одвіреного фрака зачепивсь чорт і сукає тонкими, як у зеленого коника, ногами; яскравий крик б'є з горла вкляклого, навислого над степами, хмар'я і злютований, вигострений скальпелює страх на стінах твоєї оселі, в серці прихистку, де ти не спиш, загадуючи— що ж нас чекає далі? Так складалось відразу; ти ходив у різучому, позбавленому запахів, провокаторському повітрі, розсував гострі невидимі очерети, на кожному кроці минав оказію, хтось залазив у душу, хтось плював межі очі одним своїм виглядом, хтось сикав роздвоєним язиком і ти одного відштовхував, другого стискав за горло, мов полоза, звислого з ліани, третього обходив стороною, не знав, на якому кроці тебе що жде, і вже починав здогадуватись, чому благі наміри тут збруковані в протилежне, дія вислизає з рук, повітря січе до кості, а питання про книжки виникає тільки в тюрмах і лепрозоріях, де так і не довідались про демокрадію та існування туалетного паперу; та й там на вахті конфісковували твої тиражі, в бібліотеках розпаровували томи з невиданого вибраного, в деяких випадках просто залишали обгортки, а сам зміст опинявся в потаємних читальнях начальника— і ніхто не протестував, цвілізований світ дивився на розгул охлократизму, можна сказати, крізь пальці; ти починав розуміти, що впхався в засерйозну і для письменника гру, перед якою всрались уряди, президенти й набичені мафії разом взяті— цілі народи, обпалені в кислотному вогні, втомились носити в собі надгангрену і за всіма показниками доклигують до самогубств, хтось же їх поводить; чи так і має статись? і уникаючи містики, кажучи словами політпримітиву,— цей піддослідний матеріал має змінитись іншим, вищим; зловмисність захована в традиційному "якось та буде", в притерпілості до незвичного— бо, коли вечором, пустивши руля, з пучком молодої рогози на плечах, їдеш на велосипеді з невисокого пагорба, крізь медоносний багрянець і благодать росяного різнотрав'я, хіба зможеш тоді уявити безмежну ніч понад полем? коли так мирно і свіжо, змовкає перепел, спека спала, корови, по шию в лісовому озері, надовго припадають до коричневої води і тихо, з напівсонним блаженством напиваються донесхочу, виходять, ледь стоячи під вагою молока, і думають, чи йти додому, чи тут засинати? коли так натовлено, мов повернувшись із вигнання і розуваючись до порогу, так помалу смеркає літо— хіба запідозриш тишу, що проколисує в безтривожність? а чи не воюєш ти за таких умов із замислом того, як має бути? ти пробував жити звичками, як в старі доквітневі часи, та, однак, не виходило; ти повз повільніше слимака, тихіше осіннього змія, що напівсонний виглядає пригріву на узліссі, ти хотів постаріти, притупити чуття, махнути на дзеркало, від якого немов одсахнувся стоокий зір

Провидіння, стільки дурної вовтузняви в посеїбиччі; нехай інші; ти знаєш кількох, приречених на пильність, вони так само нажили від свого народу по десятку духовних гриж, що випирають, як лікарняні банки, пухиряться синьо по тілі, мов вішальницькі язики, котрими востаннє прагнули обізватись— і плоть скам'яніла в судомних набряках; ти, принаймні, здогадався про дещо; благі траси брукувалися за незмінним планом виправдань вірою— "і всякий, хто зустрінеться зі мною тут...", рекли каїніти і стільки тесали каміння, рачкували в піску, викладаючи за ерессю ересь, кривулясту, мов знята скалепетля, дорогу, стільки вбивали Закон милосердя в собі, що атомізоване людство не могло не трапитись — і всякий зустрічний тут себе випалює мстою розщепленої себелюбові; а довкіл— о, вітчизно авелів!— згромадилась без вини винуватість, без причини причинуватість, без злочину кара, одна нерозкаяність! одна вдоволеність душогуба, розперезаного від безкарності; одна сита лінь самовиправданств, одна глупота невідаючих про воздаянність! в незрушному вигнанні, в самотньому каїнстві, в соромі жертви за братовбивчий мотив без нічого буяло ніщо; винний так втомивсь ждати, так доконало чекання, що він, спраглий дії, згоден віслючити цілосвітні жахи і обіймати кожного, хто приходить по душу; ти в постійному відштовхуванні ложки з ліками впізнавав упертість рідної, зрідженої з тілом, ріднішої від здоров'я, хвороби, щось морозив про душу, загноєння мороку там,— і викликав спазми гіркот: вона вже розклалася, як печінка; ти розгадав понурість обдурених, що заднім числом спохоплювалися, розтирали коліна, затерплі в повзанні сошем, пригадували свою авелівську чесноту і чистоту, свою тиху святу простосердність, та дух неспокути, перейнятий від доріг, тяжіє ще гіршим каїнством, що розчинилося в глупоті переконань, буцім, чим більший злочин, тим менша плата; тим далі до окремих спокутувань, чим масовіше братовбивство; закони писались так, щоб під злочином розуміли посягання на власність, а не мільйонні горлорізтва мети й посвячень людського духу; ти часом переконував себе, що це всього лиш закінчення одного з романів, написаних тоді, коли ще вміли писати по-справжньому: вві сні героєві бачиться, що вони збігатимуться на великі справи, аби розбігтися, ітимуть захоплено, аби позбутись мети, пізнаватимуть, аби проклинати; і справді, все гірше, збезглузділе йшло, як по писаному— і лишній раз приємно було пересвідчитися в силі прози! щоб ялось зарадити небезпеці, ти приставав до тих, до цих; пізно! всюди визрів і вбувся новітній примітив, наскубаний з трап'яних ідейок, міщанських рис, гідний свого призначення, для простору звичний і обов'язковий, як грати в тюрмах; ти мріяв утвердити декілька справедливих речей, віддавав ближньому дещо більше віри в спокутливе, близьке, та в обставинах античасу всюди пізно; і завжди на порі: плодити сваволлю, піддурювати хекономічним дивом, помилятися, шкодувати, зосереджуватися над вирішенням, розуміти очевидне, переплавлювати розрахунки в ефективний результат, відкривати горизонти, рости до рівня цвілізованих націй, подавати приклад, заради майбутнього, заради дітей та внуків підніматись над політичними пристрастями, стояти насмерть, звично мостити свої благонамірені шляхи, де кожен зустрічний вітатиме схилянням голови, як жертва; історики перебрешуть обставини,

знайдуть якусь причину, однак, ти бачив, що доля подибується в однині, а недоля в деякій кількості людей і печерних звичок; сором опівночі, сором здармувань,— гільйотинний, вішальний, розстрільний,— настроїв всіх страт і катувань, відомих від початків несуту; єдину, що, здається, вдалось, як тому дивакові і в гонконгському шпиталі,— побачити й описати нову ієрсинію пестис у людській подобі, бубонну моровицю, більше відому як советікізм, про який дослідники, вважається, сказали все, підсумували з ретельністю лаборантів, приписали постільно-дрімократичний режим, завезли свої сиворотки, однак, сторонньому споглядачеві, з висоти роману-вітрильника, вадив їхній педантичний дилетантизм; ти не вірив листкам про одужання і прищеплював вірус собі, був у самому його череві, в лихоманці, в могилі, в пеклі, в корчах зневіри, в бажанні пити, в існуванні за межами клінічних меж, і тепер, як один з практичних знавців цієї проблеми, можеш засвідчити наступне: бацила советікізму невловиміша від звичайної чуми, переноситься гризунами, птицями, підданими єресіархів, практично всім, на що падає задрість інфектованого; цей вірус ніякий, пристосований до безчесних умов, надживучий, пронирливий, нескрізь брехливий, чужий всякій святості, схильний до святкування, заляканий, потаємний, байдужий до засудів і привселюдних страт, доброзичливий, дружній, нав'язливий, як потяг до зрад, сльозливо щирий, то піднесений, то маніакальний, мов найчорніша туга всіх депресій, запоїв і звиродінь, на перший погляд незагрозливий, цілком безпечний, але в земному горнилі нема вогню для блискавичного спалення ієрсиній; саме завдяки ніякості, повному знелюдненню носія, вона жива і посміюється з досліджень, засудів, заборон, небезпечних для неї, мов дулі ідолам; вона розвивається в здиранію, в підлократію і тьмократизм, розчулена розмовами про свободи, про демохрякію, про черговошастя; зацікавлена в книжних цілителях, знаних своїм безсиллям, сама шахрайка поважає шахраїв з буцімто оздоровленого світу; іноді ти неозброєним оком бачив цю гидь, що лихоманіла в руйновищах і архімедила простір об'ємом домовин, аж води залляли сусідів по історії, іноді вона зникала зовсім, плюючи з підставки на скло в мікроскопі, іноді, як перетрахана лошиця з усмішкою школярки, пнулась, напрошувалась на роль попелюшки, опускала вії і на підтвердження цноти наводила тобі цілі зграї посередніх персонажів— півоберт окуляра, і ти бачиш комуноїдів, мужніх, чесних, святих, найближчих ближньому, зроджених пожирати чийсь живу і безсмертну душу; ти був менший смерда, смиренніший тлі, привчений тремтіти в покорі й гинути, але так склалося, на диво самому собі, ти почав їх вивчати— і коли бачив руку, притулену до серця в хвилину присяги, звідти, мов з лисячої нори, де здох підранок, віяло смородом і червою; знаючи розумом всю середньостатистичну ймовірність заразитися, пригадував минулі прищеплення і свою буцімто бережність, та, скільки б не покладався на імунітет, точне ниття всередині час від часу, раптово, виказувало хворобу й, виконавши застрашливу мету, зникало так само миттю; тебе тьмарило вступати в комсомол, збиранням характеристик, сидінням на політгодинах в армії, в інституті, і коли ви нарешті зустрілися з А. Камю, він сказав, що й на нього накочувало щось подібне; і все миналося, причини звивались попереду, наслідки одбігали в позаминулі століття, ти

запитував у п'їтми, чому доля терпить нїкчем, так довго, немов аж благоволїє ницостї? в спорохнїлому домі, в цвїлізаційній обжитостї відповідей нема, та й самї запитання стають мїфами про мїфи; ти бачив: людини лишилося з пригорщ для попелу— і що тутай, що там: однакові осквернителї, та й прах однаковий; події вилуплюються для того, щоб засохнути курчам, нїщо не долає писклявого віку; новї свободи всього лише початкують новий вибір, лише райдужний, з амїачною задухою безплатних громадських срачів, подїєвий мерехт, лише звичку до нїчого; спостерїгати громаддя праху, то з литаврами, то з плачами, знелюджене, всепоглинаюче і безслїдне дїйство, і, скїльки б ти не дивився, скїльки б не пробував назвати, тугою втраченого пробуючи передати справжнїсть всякої прохолоди, перепочинку, митї, виходитиме з-під пера, здебільшого сага про сажу, нїщо про нїкого, а згори просїватиметься безплідне, вимучене, як злягання мерцїв, розбуяле в обїтованностї мїфу,— процвїтання, і, коли засипаний по горло, беззвїсний громадянин зненацька, спрагло, немов помираючий безсмертя, запрагне слїду, плодів, будь-який плїд стане тягарем обов'язку, клубком тривоги, непосильної, мов прокляття; процвїтати і гинути, звільняючи обшир, стїльки спраглих економїчного розквїту, пелюсткової легкостї, розкутої цноти, нарцисичної суворостї розїллято в грайливому ефірі, скїльки мудрих і впевнених зафїльмовує щозбляклий цвїт, стїльки прекрасного в нїчому, що й нїкого упїзнати по плодах, запитавши: нащо Богові така парафія? збїговисько хитровїрів, мета яких: обдурити покликання і занапастити домовину. Надивляйся мїста, немов вирви в поросї, від п'яти збитому й пїднятому обтріпуваннєм сандалїв, заклики до чогось, спонуки, а подеколи й відлихваренї в кредит цїлі філософські кредо; ти вчора вітався з Ноем, він повідав, мовляв для тебе і ще кїлькох, та ще декого, з перепустками типажів, заброньованї напостїйно мїсця, грїх печалитись, тїльки час від часу, іноді, в зручний, бажано в чистий, понедїлок треба надзвонювати, обзиватися в адмїністрацію, пливеш, чи нї, бо на сей раз всї довідалися, прямо на пристанї збудували курорт, поназвозили філістимлянських блудниць, в казино крутять рулетку на квиток, преса, пропивши відрядження, перейшла на пїдножний корм і вже об'їла худобу в трюмах, найбільш забобонні приймають резолюції з вимогами про потоп і створюють лоббїстські групи в конгресах і гідрометцентрах; поки ти випив козиного молока й простягнув прабатькові квартиру, віфлеємська зоря знову наблизилась до Землі по розчаклованому колу,— щоб узрїти: що ж трапилося з людиною? відколи відмилосерднїла віра і пристрастї поколїнь закопали талан та таланом, людина спотворнїла в жадїбне, споживаюче нїщо— і демволодарї г'зяться ненажернїше тиранїв; розкуті, спортивно пїдтягнутї, взїрцево свої, та якої б схвильованостї за долю нас не навчили їх поплїчники, в горлянках кавкає пересит, як вода у стїчних решїтках катівнї; прїрва мїж князями й смердами поглибилася знадливо; на відмїну від недавнїх потрясїнь, бїльшїсть відає, що творить і нагадування про верховини приймає за брутальний виклик— процвїтаючи, нїщо прагне недоторканостї й невловимостї, рівновельможної зі смертю; мистецтвознавцї в розпачї— це модерн, чи це постмодерн? оце відморожене всихання м'язїв, ниючий свербїж у кїстках, пора по суглобах відсїкати кїнцївки, щоб припинити гангрену,— так

це модерн, чи постмодерн? ніщо з уважним маніакалізмом нумерує, класифікує, заганяє в комп'ютери спокій злету, вигероїнює з нього наркотик зречень і ступає в невідомість досвітнього тисячоліття; ти повертався з дороги, жалісно, жадібно непритомно спав і щось казало до тебе в пітьмі й безчассі: життя стає справжнім, коли жнець, перед виходом у поле, звечора назублює серпа, тиша, немов сосна живицею, наливається таїною прямовисного зросту, стрімкішають гудки поїздів, коротка липнева туга вістить середліття, світає, струмись молока з полегкістю пінить дно дійниці, пастух пригадує смак помідорів, коли підлітком, простеливши мішка на стерні, полуднав і впівока дивився за чередою, все невимовне диво, мов вулик, що світиться всередині гречаним медом, акумулює струм нескінченних зусиль, звичку до перетворень у якість безсмертного: рука з пером так само прокреслює ніч, як і прорізана блискавкою сосна, що скорботніє бурштиново; смиренна, похилена колоссям, безберега німота здогадується про доречність і спам'ятовує себе раніше, в доолюдненому часі,— і слово, зчорноземлюючи папір, мов повертає муку з помолу в болісні сподівання сіяча, туди, звідки розвиднювало наокіл відборгованим існуванням, позиченим до пори, коли життя стане справжнім, як переджнивний ранок, коли серп ще подрімує під стріхою, та знеболена названим вічністю прозріває вночі і, низько схилившись над хатою, світиться стиглим, м'яким стеарином антонівських яблук, де кожен всихаючий корінець, кожна ляглива зіниця гнотика мріє заплющитись, придмухнута вітром, і, позбуваючись чистосердного тремтіння, ковзнути в траву, обважнілу від роси і сніва, і ледь чутним відлунням душа обзивається в тобі, що час уставати; іноді ти безсилів так, що не міг ні здогадуватись, ні писати, мов переводити подих під водою, ти забував Бога, як благість дихати на повні груди, крижана каламутна судома наливала по горло легені, немов дві охолоті грілки пообік трупа, серце спинялося й зціплене нило, мов кулак від удару в стіну, зневіра, мов ураніти, просіяні на камінь, обтяжували тебе однією смертоносною присутністю, та щось всесильніше, чесніше чеснот, правдивіше правди, бо обоє вони, якщо споріднені з людиною, вже передбачають наперед протилежне, щось дитинне, розгублене спросоння й щасливе від рідної руки, котра поправляла ковдру, щось обнадійливе, ти не сам, не покинутий, не безпорадний з притиснутим обіруч страхом, як м'яким зайченням за пазухою, щось співчутливе, проникне, тишею і розумінням схоже на мовчазну сільську бабцю, що одним поглядом вмилосерднює від тривог і нагадує осінь, щось віддаленіше далини, ближче останньої сповіді вмивало від чорного поту лиховість, образ, предчуттів, погорди і, голосами всього суцього воскресивши світ, наказувало писати: скоріше записувати віднайдене, ніж вигадувати присутнє, скоріше чиєсь, ніж власне, під дією стронціанітів мембрани мозкових клітин тоншали і нагадували крила осінніх бджіл, посічені і чутливі; злиденство, в якому ти жив, непорівнюване з тюрмою, з сумою, об'їдками митарств і черств'яками вигнань, це було дистильоване, чисте, без надії на приробіток, ниюче немовлям, живодерне злидарство, зрідні виглядинам і безсиллю допомогти навколо юрбиськ жеброті; злидарство зціплене, безутішне, без понюху знеболення, незримо і всепроникне, тоскнохолодне на доторк, мов спирт на ваті, котрою протирають шкіру перед тим як скальпель розсіче

живота; злидарство натхненне, покликане, професійне, доленосне, таке, що збридило поглумом і втомилося виживати, знаючи, що не годиться князеві йти в свинарі, священникові в каналізатори, письменникові в гімнороби, сплутувати ієрархію смиренністю паче гордині і розчинятися в звичаях свого часу, буцім жаба в негашеному вапні; ти писав просто так, не за грошву й не за славу, на випрошеному папері знайденою ручкою з погризеним ковпачком, писав, немов би залатував на бджолиних крилах дірки, а в години перепочинку благословляв банкірів на гіперінфляції, мов слідчий, що підкладає хабаря і викриває всесвітні змови, дзвонив, довідувався в секретаріаті ковчегу, на коли там призначено потоп, остання сподіванка на дезактивацію вітчизни, і, втомившись ждати, посилав своїх володарів, як старих циганок— з торбами: пройтись по селах, по хуторах за курми і розвести підсобне господарство на монетному дворіщі, а, коли сито за ситом підуть золоті яйця, чесно й неоподатковано, профілантропити їх на літературу; бо інші бюджетні надходження осідають в іудиній сумі, а той, як відомо, і миро Господнє ладен був розпродати і з прибутку фінансувати тих, що завсіди з нами; і в тій сумері грошики за армади літаків, за рівні, догоризонтні, мов солома після комбайнів, копичища танків, за авіаносці, продані поштучно і на вагу, за стільки снарядів, що можна змести, як павутину, сутінки з лиця півсвіту, за стільки патронів, що мона перебити на льоту всі злочинні з кажанім писком думки на світі, та зиск поглинають ті, що завжди з нами, та ще світові борги, виявляється, ми невчасно проплатили транспортні послуги, кораблі й ешелони, якими звідси вивозили пшеницю в голодний рік! тепер набігли проценти на проценти, чи хочеш, чи не хочеш, а плати, призначай у себе в країні подушного по сто відсотків, дванадцять лишай на ліквідацію наслідків, щоб на Заході мирно спалось, то ж, якщо наших достойників запитаєш про культуру, очки в них збискують і займаються, як у шлюх від непристойного натяку, з катерининським кобилячим сміхом вони похвалять вас за брутальні жарти; коли гроші і підлократія приневолять собою все— від націююрників до виборів— в поколіннях наступних зродиться інша полярність: терор і терор, удосвіта, на злеті літаків, недалеко від смуги, звівшись на ліве коліно і перехоплюючи повільне, важке, нажерте, дюралеве черевко в стінгерівський приціл, терор і терор у вестибюлях телецентрів, того вечора охорона замість звичних панцерів отримає жилети з пластиковою вибухівкою, а мікрофони гахкатимуть в пельки ересіархів, зірки політичної естради з підвивом, напівприсівши в сяєві прожекторів, зриватимуть з себе труси і запихатимуть ними співучі уста, щоб не лопнути від ніжного крику й жаху, вцілілі побіжать вішатись на унітазних мотузках, вода з лету в Лету відсурмить, відспіває приречених, незгірше охриплих плакальниць, по людських хатах екрани спершу почервоніють, наллються кров'ю раптового страху і з сичанням погаснуть, немов циклопічне око, прохромлене ще димуючою головешкою; по зовнішніх тоталітаризмах запанує, злютований, уєдино тоталітаризм внутрішній – тоталітаризм відчуження – і його надщастям, надрадістю, його надлюбов'ю і серцетрепетом буде: вбивати, вбивати, терор і терор, одних проти одних, усіх проти всіх, срібного віку проти стронцієвого тисячоліття, розгодованих міфів проти самого

процвітання, і сверблячка останніх імперій мине, немов чиряки від припарок на невислючому місці; терор і терор, за твердженням тодішніх дослідників спровокований, викликаний тотальним примітивом, відсутністю вічного, зокрема й декількох десятків тисяч слів, записаних за прозовим звелінням; терор і терор, ненависть натрію до води, понадкласова ворожнеча між колискою і домовиною; терор і терор восьмисот зхіросімлених з чорноблереактора бомб, що міражними дирижаблями, нехтуючи ППО, зависатимуть над столицями і тісними вуличками вздовж причалів, куди посивілі натовпи побіжать топитись, та в мить над'яскравого вибуху вона перетвориться на рідке скло і, скам'янівши, зведе нанівець потребу в аквалангах і пароплаванні, зате між Африкою і новосвітнім узбережжям влаштовуватимуть щорічні конкурси ковзанярок; терор і терор, об'єднані миротворчі сили власночобітно, мов крейдяні мітки на плацу, затруть кордони, щоб не наврочувати ще більшої напасті, а внести в лави зловмисників захват перспектив і по одному переловити роззявлених, чорноротих; але не так-то сталося; потрапивши під заборону, насильство стане модним, як спорт, подасть заявку на олімпійські ігри, порятунок зноситься, немов посічений міллю комір; занафталінені обивателі мріятимуть знайти пекельний пристрій, як загубленого гаманця, главарі світу вербуватимуть для себе й своїх сімей добірних, накачаних нуклідами, суперохоронців, гарантів безпеки на відстані бета-променевого кола; вечір наставатиме, як облапування повітря сліпим, як наближення до суті дороги, як марнодія проти безнадії, накликаної вичерпанням попередніх дій, малокрів'ям історії, а головне знікчемненням і неспроможністю до високого, "і висоти їм будуть страшні",— терор, як засіб антикультури, утвердивши свої цінності на рештках людських цінностей, стане панівним, незборимим, незаперечним, із періодом піврозпаду тривалістю в тисячоліття; а поки що науково-фінансова цивілізаційність, втративши силу співпереживати, і пошановувати життя, кидає на масовий прокорм свої вітамінні добавки міфів із квітучого проминання, аби заткнути тривогу окремих вершників, піших одинаків, що загубилися в неквапних розмислах, вкриті курявою з магістральної траси; спочатку відмовились жити і щось означати слова, стільки охочих до пустослів'я огиналися по світах, стільки невикazanого розпачу ятрилося в розстрільних стінах, подовбаних так, ніби на них дерлися з обламаними нігтями; надто в імперії, де навіть камінь, креснувши хмари, прометеоривши виднокіл і набачившись дива й пільмави більше, аніж за всю свою мільйонолітню блукальну темряву, вирячено, безголосо кричав і пар валував позад нього і його засторог у морозному надвечір'ї над обрієм; тут всякий, проїхавши обшир туди й назад, занедужував графоманством, поспішливим називанням безлічі простих речей, що, перш ніж відкритися і дозволити дати назву, благали любові й цноти благоговінь— і таїна відкрилася б словам, як поглядів; тою недугою карались найперш віршарі, присягали над трупом, щоб розділити прокляття з малими світу, демонізувати побут, стосунки і почуття, поетизувати безмірність, називаючи криве прямим, вщент скарлючене гармонійним, а збоку, напoxваті, банда естетів, аплодувальників і сівілл похвавлювала ауру трагісу,— це наша надія, це наше все! а ще поодаль, за окремими столиками, в прохолоді судійствували старійшини,

священнодіяли академісти, всі ті, хто, надихнувшись непродихним, мавзойленінним труп'яком, ішов ним захоплюватися з кафедр і газетних шпальт, ішов закликати на риття траншей під чорнгробиль-станцію, під негасиму морильню всім, ішов додебільювати заголоджених і застраханих, зашуганих селяків, що ховаючи під інститутські лавки ноги в подертому, білою дратвою залатаному взутті, мріяли чимхутніше вирватися по відро картоплі, банку сала і слоїк консервованих огірків, і дивилися на професорів благальними, в отупінні заляклими, немов перед обухом, очима; де тепер віршарі, коли за блазнювання ніхто не платить? попередньо, виховуючи з них людей, ти робив всеможливе, вчив переходити вулицю і пити святкові трунки з фужерів, а не бульбенити з горла і обливатися "вермутами" до пупа, ти навчав їх розважливості, простоті, вчив цінувати великі і вічні справи, полювання, рибалку, вірність собак, діалоги наодинці з собою, вчиджував гідності замість вина, ждав, коли виростуть, тобі поменшає смутку в змудьгованому сторіччі, слухав кінські, жилаві, вдавано трагедійні, голоси, всоте перебрехані походеньки, слухав і знав, що вони не вміють ні дякувати, ні плавати— і так, бачиш, сталося; ти запускав їх, немов повітряних драконів на пострах вороння, і, каблуком наступивши на мотузяного хвоста, вчив шанувати висоту за те, що вона вільна й істинна з часів Аврелія; вчив угадувати силу вітру по газетних сторінках, що там, внизу, тремтять і вириваються, як школярки, з млявих старечих рук політиканів; вчив пролітати над списками звуглених лісів, балансувати між тюремними вежами, на хвилях розлунених стрілянин перековзувати через фортечні мури, втихомирювати бунт шаленства, невтомно дбати— та вітер злощастя виривав мотузку з-під ноги і здирижаблені слимаки виривалися у вседозвіл з гучним карамазівським гаслом, а, коли, донесхочу налітавши, начухавшись об стіни свинарників та об весільні столи, приземлялись на сусідньому полі, замість "вітаю!", ти чув кнурячий щасливий хрип, відрижку амбіцій і глупства, радість віднайденної подобі; під енну пору загнулаь совдепія, віршаві скисли, довго і безпробудно плакати і пили, похмелялися і ридали, відчуваючи, що це востаннє, та й це механічне дійство, зрідні тому як трактор жере й випахує з себе солярку, тільки посилювало непотребство, тепер злютоване в непохитну манію розбагатіти; народ під ту пору приколисано, провіршовано, вчаділо спав, до краю знесилений і забреханий, напівживий, скоріше ніякий, ніж схильний до видужання, нещасніший сироти, згорьованіший вдови, зраділий відвідинам ворога, як обіймам брата, а хижість нових експансій приходила за вовчим звичаєм— трапляється, що старий вовчара виманює з села собак, при повному місяці качається на прилісній дорозі, заграє з ними, шулиться, підтискає хвоста, то відбіжить недалеко, то знову наскочить, дурнуватю пострибує на чотирьох лапах, схиляє голову до плеча, падає в пилуку і буцімто висікає бліх, а сам прискалено, украдьки стежить за собакам, що от уже і повірило, от уже і признало в ньому свого, біжить обрєп'яшене, дрібцює до узлісся і ще не встигне задихнутись від лютого духу, смороду лігва, зіпрілих хащ, не встигне з вереском кинутися назад, як чотири різці бритвенно, смачно перекусять шию; організована спортивність, користуючись легковірством демокракал, вигризала загальну власність, на яку горбатів, гнувся,

надривав пупа безневинний громадянин упродовж дармового століття, потім спортивних молодиків вкупі з їхніми касами і приватизованим добром прибрали до рук статечні дідки з непохитною вимовою, з чемними, м'якими рисами і азартом розпалених, юних коханців ув очах; один кнуроподібний реготливий верлібрисст признався тобі, "зароблю мільйон доларів— куплю інститут літератури", та все пішло прахом. Якогось ранку, йдучи до Львівської площі, в порожньому місті ти побачив старого біля під'їзду— на старосвітському, обгвіздкованому міддю, стільці, лице безживне, з виразом суворості і благання, на ногах тонка обстріпана ковдра, таких санітари виносять попід руки зітхнути востаннє на повітрі; сирий холод тиснув його за плечі, мертвив сивину, збоку лежало пуделко і в ньому декілька притиснутих ключем купонів, старий дослухався до кроків, ось швидких, ось розмірених, ось притишених на мить, сидів прямо і ледь кивав головою— перші були аристократами; вийти на світ означало жебрати; десятки мільйонів водночас опинилися у жеброті; від всепоглинаючого загибання, в безсиллі чинити опір, пристосуватися до умов, самоорганізовано вижити, одні спивалися, решта впадала в докрайній, сімейний, службовий, позаштатний ідіотизм і божеволіла так само; людська енергія, що способом простої терапії— очищенням від затруєних решток, поновленням викраденого майнового спадкоємства та ще кількох безболісних втручань— енергія, що могла піти справедливим і добродійним річизном, вся плеснулася в здичавілу гризотню, в підкуп, наругу, здирства, в щось більше злочину, бо ні писаного, ані умовного закону вже не було: щось органічне, як перетрублювання землі червою, шамкало, чавкало, криміналізувалось, вбивало, лютішало, нахабніло, шкірилося, розсувало плечами, змінювало зашморги на краватки, розгинало спину, намуляні лантухами чесних заощаджень, задніми ратицями відчиняло урядові двері, роздавало, втішаючи, мудрі, поблажливі поради в газетах, обиралось, вальжніло, кабаніло, призвичаювалось до шанувань і все це разом взяте називалося незалежністю; для більшості ж почалися цвинтарні будні жебрократії — буденність базару, куди виносили останнє: якісь непотрібні зламки сантехніки, якісь стерті ножі без руків'я, якісь купки іржавих цвяхів, либонь, вчора витягнуті з підметок, бо вже недалеко йти, якісь вицвілі капелюшки з трояндами, якісь залапані черепки, що колись були посудом і досі пригадують запах їжі, якісь пласкі офіцерські сумки, посічені міллю хвосту чорнобурок, заготовки для блешень, борода збучавілої жилки, вудлища, поплавки, лампочки, викручені у власному під'їзді, рижі шиньйони з голів вивілонських блудниць, портсигар, з якого дістав "біломорину" відомий шпигун і надкусив ампулу з ціаном, заховану в мундштукові, посібники по практичному інфантілізмові, повне зібрання томів, старі, в прадідівській оправі, з потужними лінзами окуляри, осліплі від нескінченних вдивлянь у нужду і похмуру дійсність, фляги в чохлах із червоної деревини, з ковтком вікової спраги і запахом оцту на денці, листівки з краєвидами помпейського процвітання, короткий курс міфів про міфи в ста двадцяти томах, купи зламаної, з теплим запахом полину, тільки-но настриженої овечої вовни, навскіс обрізані, ще в слизькому наміленні петлі на всякий вибір і смак, самі ж суїцидики проходилися міжряддям у

пошуках закуски, а далі знову годинники з навіки заведеною, скрученою в болісне коло пружиною дзвінка, що мав звістити суттєве, приїзд, побачення, поспіх, пробуджене в досвіток і відлигу щастя, та сам годинник зупинився раніше, ніж вибухнув радісний дзенькіт— вставайте! непевного віку літератор торгував залишками паперу в зеленій пачці, рештками задумів, кинутих напризволяще, та друкарською машинкою, цим дактилоскопом намагався передати все непідроблене і найчесніше; під міліцейський кований тупіт везли в дитячих колясках скарби і на простелених газетах розкладали так обережно, немов немовлят перед випискою з пологового будинку: сірі, немов скам'яніле доісторичне павутиння, платівки з голосами вождів, обгортки знепотріблених ідеологічних брошурок, солдатські відзнаки, керамічних оленів, люльки з вишневими цибухами, скальпелі, пінцети, зажими, напіввикористані мотки бинтів, позеленілі таблетки в розсип, мірки для пороху й шроту, латунні гільзи без капсулів, ласти для плавання, биті валянки з дірками на задниках, донорські значки, білопластмасові бігуді з жмутиками волосся, каучукові пластини для набойок, ватяні штани, простирадла, котрі зберігалися на смертну годину, закопчені гасові лампи, консервні ключі, кацавейки з лисої овечини, низку ключиків до шафи, де нічого вже не лишилося, розколоте в сталевій оправі дзеркало, розбитий на непроглядність день, глухі і жалісні перемовляння з приятелями по нещастю— а як благально, як приворожливо, забобонно видивлялися покупця! як припрошували, перекладали товар лицем, гріли на зламках руки, боялись злодійства, скидали ціну, наказували подумати, просили підійти, немов сподіваючись щасливо збути душу на погреб і вмерти по тому відразу; а ще пригадай-но хлопчика, він продавав кілька обламаних олівців і пару виписаних, легких, мов згорілі малюнки, фломастерів, дивився під ноги, напружено, немов пригадував, що ж там лишилося вдома такого, що б можна спробувати винести сюди і продати— і в сиротинному безталанні краю почуєш вітер, вихор, зірвану з калюж сльоту, щодужчий верховітний свист, холоднечу, що заповзає за коміри і морозить до кості; і безсилий купити щось, допомогти, проходив повз розкладені речі й могильне зоднаковіння потойбік болю на зморшкуватих лицях; ти сам відрізнявся від них тільки тим, що не надбав і на чорний день: а дні починалися з того, як дотягнути до вечора. В літописах війни без скальпів мільйони жертв будуть виправдані перехідними умовами,— щорічно тут вигибало стільки ж, як у другому світовому побоїщі,— будуть списані на недбальство і прорахунки сцекономістів, своїх тюхтіїв та ще розкутих і життєрадісних варягів, що з виписаних нам допомог цілком законно, за мудрі поради, американили зелень пачками, за триста знімали помешкання в центрі, за сто прибиральницю, за півсотні школярку, художника, залежно від статі і вподобань, за порцію спиртного і два бутерброди якого хоч державника, і ходили панами, яких вулиці міста не відали з часу чекістських розкошів; солодка зверхність дослідників, що відкривали людству невідоме пігмейське плем'я, змішувалася з дещицею цікавості і приманювала їх сюди, як відьмаків покинутий цвинтар; шобляки професійних авантюристів, нездар, невдах, а то й просто поведених на статевому невдоволенні, під покровом покинутості й самоти парашутилась на вітчизну в якості відволікаючої

підтримки диверсійним урядовим групам,— під час перехресних допитів ти не побачив жодного, хто б окрім слова "комп'ютер", зміг промуркотіти ще щось розбірливе, так їх зазомбували— ті ж, що проживали тут і раніш, вмирили на очах від того, що "мова є начія" і "нарешті к'аїна утримала нежалежність"; видавництва вклякали, гонорари в журналах дорівнювали витратам на поштову марку, так недвозначно тобі пояснювали, що час припиняти слідство: покази очевидців, зшитки прози і протоколи правд більше нікого не цікавлять; нові істини вимагають нового розуміння; сили були нерівними і, щоб вберегти резерв, ти змушений був подати у відставку; тай за чим шкодувати? на службу тут все одно ходили, здебільшого через дармовий телефон, перемовитись по міжміському і, може, хоч щось продати, але й там, куди дзвонили, так само сиділи продавці, а гроші, немов щезли з обігу, головний банкір виманював їх як міг, ногою до підлоги тиснув на педаль друкарського станка, цигарковим папером клеїв пожертвувані жебраками тисячі, але й усього валового продукту не вистачало, щоб задобрити процентну пащу, бюджет тріщав, а безмежні, всевидящі нулі на рахунках не збиралися жартувати: вже з капремонту пришвартувалися сухогрузи, повернулися на запасні колії ешелони з відкритими на дахах люками, немов салютуючими картузами, потрібно платити за послуги, за вивезенний хліб, і, як півстоліття тому, в дощ і розпач, вози, навантажені мокрими асигнаціями, з кислим смородом злежаного силосу, викочували з фабрики грошових знаків, їздовий поправляв пужалном збиту на ліве вухо восьмиклинку, вмощувався зручніше, понукав сірих забейханих конячин, діставав з-за халяви складену пампушкою, порізану газету, щупкою набирав з кисета махру і, розтуливши поли брезентового плаща, прикурював від кресала,— дорога була неблизькою: знайомі з кріпацтва, смолисті, в розводах тіней, бурякові поля і бузкові, тугі й тим миліші серцю поселянина, мов коров'ячі дійки, дими винокурень, голосисті, пронизливі, чимось завжди, як перед зрадою, треті півні, на обочині берлин з шестернею, повен куряви, що позавчора накрила сироту, ліс синіє і ближчає грибною свіжістю дубини, на галявині за кожним чмихом ковальських міхів ятриться жар і ножі при ковадлі дочікуються посвяти, на пагорбах, рожевих від чебрецю, пахне бортняним медом, і раптово й розкрилено ковилиться назустріч степ, байбак на обнірку підводиться на задні лапи, під покинутими щитами лисенята виніжуються в затінку, сонце пражить немилосердно, яструб боїться глянути на воду, їздовий, подрімуючи, скидає плаща і віжками обтирає піт на лобі, коники цвірчать від розпачу, що їх так хутко покидають, потріскує вапняк, гедзи завбільшки з великий палець насідають на коней і пришвидшують біг до моря так, що дядько мусить натягувати упряж на себе, розвора натужно гарчить, дишель задирається вище, аж ононо, внизу, скільки сягає зір, кораблі і вагони, немов роззявлені злодійські портфелі; гроші зникали за грішми, аж стиралися зуби в суховил, якими їх кидали через коліно; зарплатню тутай отримувало декілька осіб— володар, дві його тіні,— а з чого складався прожиток мас, невідомо навіть тобі, що більшу частину життя примудрився здолати за творчим духом; наприклад, твій друг додумався здати фірмі свій державнослужбовий кабінет, а самому перейти до сусідів по відділу; клепка цінувалася; загалом, звертаючись до нащадків, ти

мушиш повідати про час лихварств, ворожбитств, скотоложництва, непошани до батька й матері, та ще цілого сонмища смертних гріхів, немов ілюстровано взятих з Писання: недоноски, чиї доноси ти по службі читав і дивувався зсученій людській суті, переляки, геніально кажучи, раби, підніжки, грязь москви, варшавське сміття, що разом взяте мріяло приліпитись до якого-небудь комсомольського порогу, все воно кинулося викобелювати з себе демохряків, пописувати амебну політологію на теми наслідків тоталітаризму для видлубаного яйця, роздавати поради, поглядати звисока, навчилось гадючим, од вуха до вуха, посмішкам і лагідному "ха-а-ай", "бай-ба-ай", обов'язково витягнутим із себе, ніби тільки що знайдений гаманець, що його треба віддати господареві; однак, тебе це вже мало обходило— з бувалістю слідопита, що вхопив свіжого, неприметеного, розсипчатого сліда, ти хотів вистежити звіра: рівні розлаписті виволоки прямували в заповідник, видно, приходила зграя, стрибок у стрибок, ближче й ближче до оази, забороненої для вистежувань і стрілецьких вправ, кордон з пофарбованим новим шлагбаумом перепиняв дорогу, звірота ж порисачила далі, ти, перекинувши п'ятизарядку дулом униз, пристоював і чекав чогось, картина виходила неповною, обстріпаною, буцім вирізаною з рами кривим садівничим ножом, але що вдієш, ти дослухав виття і з храпоту кісток здогадувався, кого вони там теплюють так радісно, рвучи сухожилля зубиськами, захлинаючись шматками м'яса з шерстю, вилизуючи вохристий підталий сніг, хмеліючи з ситої важкої втоми; ти пригадував їх щенятами, в лігві коло багна, під прикоренем поваленої вільхи, звідки безклопітно їх можна було виманити на вабу, коли вовчиця-служба-мати рискала по узліссях, повзла на всохлому з витягнутими цицьками животі і з бараном на загривку переплигувала через вориння кошари; потім, на росяній ранковій траві ти бачив через галявину темні смуги, залишені переярками, на літо зграя щезала в безпечніші місця, переймати досвіди, слизькими від падалі, висолопленими язиками осилювати інші мови, просвітлювати амазонців, кіплінгівських мавп, навчати пінгвінів, життя ж тутай загнивало, як здутий животисько зарізаной ними кобили, земля набрякала, аби за мить вибухнути червою і смородом межі очі; звідти, з пінгвінних довкіль, вертались громадянами всесвіту з відмороженими демохряками; твій прадід не найняв би їх сапати буряки, бо позрубували б цукрове коріння і вкалічили собі ноги, твій дід не дозволив би їм вичищати гній у свинячому закуті, бо розбили б корито лобами, не підпустив би крутити ручку січкарні, підв'язувати кобилі хвоста, твій батько не прийняв би їх у вантажники на призалізничному складі, ти сам, не хворіючи жадністю, пошкодував би для облесливих малої згадки, декількох букв, а десь їх зустріли з підвиском— і тепер мучся здогадом, що в світі гірш од свинарні; в цілому ж історична несприятливість сприяла радіації, як алкоголь святам, підштовхувала ситуйовину на ковзке, щоб звідти післанець мору набрав розгін,— і, гляньте, ангел зими, з навскіс занесеною палицею в руках, перетрамплінює гори й доли, з його навощених, жовтих, мов два мечі, лиш дрібки снігу просіваються вам за комір: начувайтесь! безробітний і вигнаний ти сидів на пригніві, мов спорохнілий гриб, зрання старився, дитинів безнастанно, виглядав ближнього з батьківських звідусюд, стилізував потоп

несвідомості, в якому тебе так звинувачували необдуманно, та що б не робив, ти подумки, застережливо кричав їм у паузи між телефонних гудків, — годі лихварити і чинити блюзнірства! це ж так просто, відомо, зрозуміло з пророчих часів, якщо лихварство розглянути як наругу з дарів землі, порівну всім дарованих, всіхніх, а непошану до батька й матері, як відречення від звишнього народження— ти надривався й кричав у телефонні рурки, дірчаті, глухі до вмовлять, мов заґратовані вічка на дверях карцерів, та скрізь було зайнято, скрізь плели свої змовки і, хоча в кожній слухавці потріскувало, як в замінованому реакторі, ніхто не вірив, що вже так близько; прикмети ж казали самі за себе; посеред літа настали собачі холоди і за браком опалення відкрили божевільні; хворі, скуті галоперидолом, неголені і немиті, закуштані в ковдри ходили по містах, з руками на витяжку, прямо і прямо нескінченним коридором, на перший взір, ніби відречені, одвиклі від лікарні, але, якщо придивитись, помітиш: вони вже нічого не ждуть, крім голільника й лазні в суботу; дріжджі суспільства, носії ідей, коли б зібралися разом, вони сформулювали б незвичні істини, а так загнічені, запсихотроплені мусіли тільки йти і вголос повторювати адреси і телефони своїх ескулапів, в обнадії зустріти їх і висповідати тривоги; самі ж лікарі на прийомі впадали в гострий катотонічний ступор, прямо з прийомного покою їх госпіталізували в палати, на стільки безмежні й порожні, що, замученим радіофобією, їм здавалося повсякчас, ніби по іржавих шаблях здійснюються вгору, вгору, і з чортобильської труби кидаються в закипільний реактор; загалом психіатрична ситуація зближувалась до істерії; провідні бізнесмени суїцидились на сплетених у шестижильну нагайку панчохах співробітниць, що доконали сексуальними домаганнями, всі, як останнього причастя, ждали, виглядали, прагнули співчуття, це був єдиний товар, якого вже ніде не виробляли; кожен поважаючий себе громадянин мріяв про діагноз, як про американський паспорт, маніакальний психоз перекидався з людей на поїзди і локомотив на агресивній швидкості, мов жеребець головою, мотнувши в п'ятьму, трошив електролінії і котився з відкосу; масова превентивна симуляція означала, що більшість ще до правопорушень почувала себе злочинцями і прагнула закосити; деякі розвинуті країни під впливом очевидного замість громадянств переходили на пацієнства, щоб уникнути моральних оцінок і вберегти від зациклення еліту; мозок зростав об'ємно, що засвідчувало пришвидшене поглинання поживних речовин, бажання не звихнутися в полоні інформацій, тоді як тіла вкорочувались, маліли, щоб влізти в найменшу мерзлотну яму, у сплеск долонь, або в тихий зойк, коли вже нікому ткати саван, теслі вимерли, копачі п'яні— і тіла самі собі визначають розмір останньої волі; в загальному ж картина поставала така: під дією опроміненнь манії, страхи, нав'язливість, вся демонія душевних недуг вивтікувала з підкірок і лікарняних справ, і блукала сама по собі, матеріалізуючись у гострий зимовий туман над рівниною: та й за суцільною непроглядністю ти бачиш ніч із двадцять п'ятого на двадцять шосте: рівно опівніч, за годину і двадцять п'ять хвилин до вибуху, нова зміна заступила на вахту на блочному щиті управління четвертим енергоблоком, експеримент тривав, запас реактивності в реакторі був значно нижчий регламентного і складав вісімнадцять стержнів, вічність

набирала фатального розгону; в годину нуль сім хвилин до шести циркуляційних насосів увімкнули ще по одному, начальник зміни і головний інженер намагались вручну підтримати параметри реактора і, щоб уникнути зупинки, заблокували сигнали аварійного захисту, реактивність повільно падала, в годину двадцять дві хвилини тридцять секунд оператор по розпечатці побачив, що запас реактивності складає недозволену величину, вісімнадцять стержнів проти необхідних двадцяти восьми, та експеримент продовжувався, в годину двадцять три хвилини нуль чотири секунди старший інженер закрив стопорні клапани восьмої турбіни і відключив аварійний захист, щоб по можливості повторити випробування, якщо буде невдалою перша спроба, в годину двадцять три хвилини сорок секунд стержні, в мить активного пароутворення, ввійшли в реактор, почався розгін на миттєвих нейтронах, стержні ввійшли лише на два з половиною метри замість семи, там їх і заклинило,— затремтіла підлога, стрілки самописців розбіглися в різні боки, сильно трясло насоси, від почастишалих, щосильніших гідроударів застрибали коробки біозахисту, ще двічі гахнуло і над енергоблоком з іскрами й полум'ям вирвалося ядерне пальне і шматки графіту, підпалюючи вкриту бітумом стелю машинної зали; стрімкий і палючий стовп, залишаючи зелену росу, пропалював хмари кілометр за кілометром, вище й вище, мов здоровенний черпак, що вимішує в казані і випаровує в атмосферу дрібнодисперсні частки двоокису урану, нукліди йоду-131, плутонію-239, нептунію-139, стронцію-90, цезію-137, аж з боків випінювалася решта десятків тон— на здиблене ошмаття даху, на залляту спалахами територію, на червоні кузови пожежних машин, що підскакували з увімкнутими сиренами; палаюча лава, жахаючись сама себе, звивалася по підлозі і протікала в підреакторних простір, щоб там охолонути, ніби обварена до м'яса рука в ополонці; і, хоча з того квітня ти вже ніколи не спиш, ти прокидаєшся в тумані всіх мислимих божевіль і в погаслій машинній залі тиснеш на кнопку аварійного захисту: ще не пізно, ще двадцять, ще дев'ятнадцять, ще менше й менше секунд, земля починає ходити ходором, мов хтось розхитує за вістря глобуса, ти тиснеш щосили, аж під нігтем чорніє кров, та привид того як має статись утримує в кулаці пружину, насоси тримають набряклу німоту, мов останні краплі повітря в легенях потопельника— ще мить і зоряне небо сахнеться від яскравизни звивистого живого вогню, виплеснутого межі очі, як кров з розрубаної гадюки; а потім, коли почалась ліквідація, героїзм, гавкавізм, докази того, що радянські люди всесильні, всеможні, і тисячі солдат і новопризованих резервістів чобітьми нагрібали на лопати розкидане ядерне пальне й відрами на витягнутих дужках зносили його в контейнери, а в заморських роботів плавилися й перемикали клеми, тоді ти вже не можеш думати, а тільки пам'ятаєш, що в густій радіації потворніє зображення на екранах, рядовий виконує протилежне наказові, двісті десять військових частин, сотні тисяч невірників присяги жде свого часу, щоб в одних масках і балахонах утримувати оборону по тісному периметрі, щоб заливати водою легіони ренген, а потім танками валити рудий ліс і спихати його в наспіх вириті траншеї, щоб армади техніки, вертольотів, бульдозерів, машин, вкам'яніли на території зони, в могильниках і відстійниках, як останній резерв війни, котрій не буде краю; ти

вже не можеш ні думати, ні уявити, що таке сумарне забруднення в мільйони кюрі, до чого ці гасла на тлі руїн "завдання уряду виконаєм!" що в долині і в лісі небезпечніше, ніж у полі, там засвічує сильніше, що гарячі частки залягали з густиною по сто тисяч на квадратний метр, а повний період розпаду цезію настане через двадцять три тисячі років; ти пригадував роботів, що всупереч радіокеруванням, ступали в прірву й закінчували самогубством, а ще гул навантажених гелікоптерів над Вітряними горами, де ти мешкав тоді, і вершини тополь тремтіли, як палець пророка; ти хотів би побачити політбюристів і їхніх приручених, вчених гієн, що солов'їнили тоді й витьохкували, аж захлинались піснями— і з дощаного помосту, в юрби, що реве свою завчену й просить віддати Агнця, запитатися: де вони, ці варавині сини, від першого до останнього секретарі й секретути? і, тримаючи праву руку за спиною, щоб раніше справи не зацідити якому в рилика, пройти повз вишикувані їхніми ж кедебістами колони, і не відрубувати вуха апостольським мечем, і не обривати зіщуплених, мов надгоріле дубове листя, погонів, і не дивитися в очі, ворухкі, жваві, прониірливі, мов купка рубінових мотилів у сірниковій коробці, а просто відібрати пояси і останні сподівання на осіку— цих не витримає; шкода й дерева; але ж цього мало! невже, ні до них, ні до вас, нікогісінькому немає діла? о, пришибленість малих людей, що ховаються спина за спиною, як карта за картою! чому б не вдатись до історичного досвіду, не кинути кожного десятого під меч, не залляти свинцем пробрехані пельки, не повідрубувати п'яти на ногах, що втікали від гніву, не затрамбувати зв'язаного, по шию в землі, і не поховати в степу назавжди?! чи й цього стане замало? істина не вимагає ні їхнього осуду, ні вашої мсти; але щось же мусить утримувати рівновагу? коли мертві заплутались між живих, і їхні сльози холодні, як пригірщ граду, коли справедливість і співчуття перетворюються в порожню кулю, баланс давно втрачено, в кошику, плетеному з лози, сидить старосвітня нянька з тупим, ротатим, негеркулесівської вроди, немовлям— і нащо йому героїти, стискати прощально напнуті і тремтливі канати наподобі змій, коли все процвітання безплідного для його забаганок, всі ересі світу до його уповань, всі звихи розуму для нього напхвваті, вся святкова, підчищена, мов туалетна яма, куля порожніє над головою, а форсунка реактора гуде рівним, виболілим обережним, як у старого туберкульозника, посапуванням крізь сон: ще недовго, і пірові переможці під зойк сидухи зірвуться з насидженої орбіти, як з заблошивленого кубла, прикусять пальця від поштовху і занюняють про спільний врятунок; до тієї пори ви будете мужніми, гідними і доброзичливими по-хазяйськи,— зачувши лемент, вийдете на поріг і підставите біле від просіяної муки, обітоване сито; вигнані і навернені, племена і коліна щасливо зберуться тут, бо нізвідки не стане видно неба, тільки тута могутні стовпи проміння, проростаючи крізь, підпиратимуть його, закидане попелом, ніби свіжим тиньком, і в тих промоїнах голубітиме світлінь, урочиста, живильна щирість; ви підведете очі до стигматних, дірчатих зір в іржавині з вирватих цвяхів— о Боже, відплати, Господи; о, Боже, відплати, явився в сяєві; і він врятує тебе від сіті птахолова, накриє крилами Своїми,— "ти не злякаєшся ні страху вночі, ані стріли, що літає вдень, ані чуми, що у пітьмі бродить, ані зарази, що кишить опівдні; бо ангелам

Своїм він повелить, щоб берегли тебе на всіх дорогах", а всі разом ви на змія будете наступати, розтопчете лева і дракона.

Ти став безробітним; по пів дня міг стояти на розі вулиці і дивитися на перехожих, що доношуючи останнє взуття, наздоганяли поспіх нових обставин, тремтіли, наймалися, виглядали неіснуючі зарплати, ти дивився і думав: людина живе, щоб померти— і живе так тяжко; скорбота вмерла: у великому знанні— велике знесилля, а більше нічого не залишилось; твоя писанина муляла, мов каторжникам клеймо, надію прожити за творчу працю в тебе викрали, як калитку в старця; а що казати про покоління, які надірвали нутро на копанні ракетних шахт, на піввікових засланнях, на військових заводах, рачки на буряках, нагинці в непроглядних від пилюки забоях, з відрами, тачками, лопатами, грелями, півцентнерними мішками, на суботниках, без вихідних, у постійному страхіві запізнитися— і водномить їхні злидарські заощадження кудись пропали в банках, зате інші, новоприсяжні, зненацька, мов після виграшу в спортлото, створили свої, комерційні банкути, і від здогаду про обікраність, коли цілі покоління обдерли по живому і кинули в солоний окріп, конання наставало швидше, аніж від пенсій, купівельною спроможністю в півдомовини; віршарі опанували гендель, як раніше богемні забави, заслужені провокатори зросли до лідерства в партійках, переляки вгероїлись, без'язикі заговорили, замучені підсвідомістю постриглися в радикали, хитріші кинулись на посади, передчуваючи небезпідставно, що там хоч помалу, але довго крапає, спритні вдарилися в торги— і яка-то була потіха, яка була розкіш: всюди нічийне, перепади в цінах страшні, від газетного паперу до радіактивної сировини все миттю знаходило своїх бажаних, свої вагони, своїх митників, свої закордонні шифри; пожвавлення, запал, лихоманка стояла така, ніби вся звироднілість всіх народів і рас зненацька висіялася з потаємних колбиськ, куди загнали віруси, і от вони знову косять! от затіпали кортячкою хабарів, так зачумлений прагне пити, от прирекли на масове kleптоманство, кожен радий потягнути абищицю, маленьке, більше, ніяке, з підсобок, складів, шухляд— як все для фронту, так все на продаж!— от обгризли над залізницями кілометри мідних дротів, от за посібництвом охорони розтягнули військові ретранслятори, що навівали жах і безсоння на парфянів і нібелунгів, от повиносили платинові решітки з секретних заводів, де порохована кожна порошина на сигнальних датчиках і кожна блощиця в підшерстку кожного із сторожових псів, а коли з супутників засікли пропажу, виявилось, що зловмисник використовував її для кращого сечовитоку в кролячих клітках; от прямо на базарах збували ісламістам контейнери з червоною ртуттю, а за додаткову плату проносили через пантікапейські підземелля до Афін, бо кордони просвічувались і стереглись ще пильніше, ніж виходи з пекла, от, задовго до ядерного роззброєння, прапорщики поскидали в металобрухт "списані" міжконтинентальні ракети, партії рідкоземельних металів практично завалювали лондонську біржу так, що її доводилося відкопувати, золоті скіфські скарби вимагнічувались з курганів і музейних сховищ, нерухомість, як звичайна, так і пам'ятки старовини, палаци, архітектурні ансамблі, генеральські квартали зникали раз і назавжди, нові й нові банки поставали тільки з того, що комусь,

сплутавши адресу, надсилали ешелони грошви, серія гучних убивств означала знервовані самогубства забудькуватих відправників; валові сільгосппродукти заганяли вперед на століття, деякі голови колгоспів зобов'язувалися збирати по чотири врожаї, щоб і продаватися відповідно, найзапальніші радили збути чорнозем на лопати; розмінною монетою мафій стали монетні двори, ферросплавні і глиноземні підприємства, купити за пляшку віскі яку-небудь алюмінієву галузь вважалося буденною справою; міліція, останній оплот порядку, змушена була підхабарювати суддів та прокурорів, щоб зглянулись над яким-небудь олігархом і засадили по заслугах; щоб десь переседів черговий переділ і відстріл; в'язні в тюрмах суворого режиму страйкували, вимагаючи з п'ятнадцятки перейти на довічний термін, так лякали злочинців перспективи волі: все на стільки там розікрали і розтягли, що вмереш голодною смертю! іноземці, прилучившись до вакханалії, і собі цупили у власних фірм і подавали гнівні петиції на адресу прем'єра; їм відшкодовували; користуючись рейвахом, пожежники вибили право на передоплату пожеж і, тільки прокинувшись, відразу натягували латунні каски і їхали тероризувати установи і, отримавши квитанцію про сплату, розпивши могорич, самі підпалювали нещасних і самі й гасили; приватизувалось, нарешті, міністерство закордонних справ і кожен вів свою справу і дипломатію, як кіз на спродаж,— один нав'язував іранцям ракетні шахти під притони, другий вимагав зняти ембарго на експорт наших повій у гарячі точки, третій просто сплював амбасадорів на щодених прийомах і підсовував їм сумнівні папірці про розподіл євгрови; зникраїна западала в морок, річки відмовлялися так задешево текти і постачати електроенергію, очі банькатіли і привчались до темряви, як у глибоководних риб, з офшорних компаній спадали шори, така мізерія, як транзит наркотиків, склади стрілецької зброї, торгівельний флот, поцікавлювала виключно тих, хто прибився до бізнесу на розбір шапок; останнє пожвавлення в гендлярів викликала партія ядерних зарядів могутністю в трільйон мегатон, що призначалися для підземного випробування і були б здармувались, а так знайшлись, цілком випадково, при ремонті каналізаційної труби, і зійшли антикваріатом за помірну ціну; але ніщо так не коштувало і не марнувалось так безоглядно, як швидкоплинність удачі; двадцяте століття з безліччю злоякісних див принесло синатропію, при звичаєння дикого звіра до умов середовища, видозміненого людиною,— наприклад, лис приживається коло скотомогильника, плямкає легший прокорм, неподалік рие в балці виводкову нору, стає неляканим, ослабленим, малорухливим, ледачим, втрачає пильність і потрапляє в засідку; так і перші комісари капіталізму, особачивши, зійшли на пшик, коли навіть не акули, а тільки піраньї вшубовсьнули в прогріте плесо; коли грошова цивілізація тільки зморгнула оком і найживучіші, найберучкіші, злютовані тисячами зв'язків стали трансформаторами— і не більше— доларового високовольтного струму, дрібними посередниками гри під невпинні проценти, обов'язки, квоти, схвалення, визнання, санкції, погрози бойкотом, погодження на попередні умови, нові позички, інвалідські кредити, новий, ще тісніший зашморг зобов'язань і їх треба виконувати, інакше про вас нашепчуть, наплетуть, покажуть фальшиву довідку з диспансерів вашої гиблокраїни,

вашої проклятії! і довірливі інвештури покинуть вас, буцім спірохетну подругу; один представник далекосхідних країв, що побажав залишитись неназваним, пояснив тобі сутність останніх війн, коли нафтоносні держави потрібно було присадати, відштовхнути на задній план і кинути щось коло тридцяти трильйонів на реконструкцію російських газпромів; на той час підневільне освоєння просторів, на яке за звичних умов спотребилися б століття, успішно, з перевиконанням, завершилось, артерії протягнулися навсебіч, модернізація була скоріше відкупним, аніж технічною необхідністю, невільники перемерли, аборигенні народи понуро спились, десятники й тисячні претендували на нічийне стільки ж, як і їхні попередники на єгипетські піраміди, забавки в якусь там буцімто протилежну ідеологію відпали самі по собі, падіння занавісу означало всього лиш антракт, вдоволені грою актори вийшли ошампанитись і перекусити; тебе, як власника старого велосипеда, мало обходили їхні нефтогенделі, що з кротячим сліпим натхненням лізли крізь твій город, але чисто людськи ставало прикро: трильйони доларонулів, закачаних у цю сировинну галузь, обійдуться з часом геополічною порожнечею, ведмідь, потрапивши під п'яту всюдисущих америк, рано чи пізно збунтується, актори так полірнуться, що в черговому акті виникне непередбачений п'есою конфлікт, глядачі й собі втянуться за кампанію, а крайніми станемо ми, зокрема ти з своїм велосипедом, притуленим до стіни театру: монголо-китайські орди, використавши момент, причінгісханяться, протамерланять із своїми похідними кухнями, чайнами, смаженими курми, лексика як і в сиву продавнину збагатіє замашними неологізмами; головне мова— тут ти погоджуєшся з Т.Еліотом; а поки суть до діла, тебе смикнуло відпозичити останнє, виглядати, ждати, переплавлювати в художність бездарну текучку подій, алхімічити з часом, довіршувати те, на чому скрутила собі в'язи логіка передбачуваного, і все без копійки, без погнутого шеляга, без ламаного centa, без срібного статира, без дірявого дуката, без мідяка, щоб покласти на око і розрахуватися з ветераном перевозу; але й кинутись у відверті жебри, проскочити по закордонах, виступити, підмахнути угоди ти просто по-цезарськи не встигав, літо змінялось осінню, рибальство полюванням, пори року тут, хоч і залежали від уяви, але поважали послідовність; ти в'ялив лящів у ящику, оббитому сталевією сіткою від мух, між пожухлого очерету діставав ондатру з капкана і тонка крига неболісно сікла по ногах, коли в костюмі хімзахисту виходив на беріг; ти в засніженому полі пучком соломи викурював світлого степового тхора, ставив петлю на отворі і відгонив ягдтер'єра, що захилювався гавкотом; або з допомогою паяльної лампи і чавунного совка лляв шріт у каструльку з мелясою, або задавався думкою, де б на пижі роздобути битого валянка, на день народження тобі подарували одного, правда, дитячого, вистачило на десяток патронів; ти розкочував ще теплі, з хвостиками, як у пуголовків, шротини двома половинками розламанієї плити, розчином марганцю мив собаку після нори, щоб запобігти корості, навчивсь обдирати лисячу шкіру з лапками, привіз пів мішка тирси і висушив на грубі, щоб відразу на п'ялі відшуровувати шкіру від мездри, окремо в пляшечках зберігав куничі залози, самця і самки, щоб приманювати звіра мітками, відрізняв слід лисиці від лиса, здогадувався, де, в яку погоду вони

схочуть заднювати нині; твій Удав ненавидів їх дужче, ніж ти свого хитрого боржника, розплутував їхні нариски, пролазив у таких кущаках, де сама нечиста сила видерла б собі очі, гарчав так охрипло, здушено, мов давився білим лисячим помазком, трошив суху очеретяну стіну, на мить вигулькував у прогалині, стріпував з морди росу, підбадьорливо, переможно зиркав на себе і далі кидався обнюшковувати котовило на дні глибокого яру, а коли гавкіт зливався в одну розлунену басову струну, ти від плеча вростав у рушницю і брав на приціл гойдливу з багряним остом траву, ще ступінь, ще ступінь, спалахує біле підгорля, та перш, ніж натиснеш на курка, лис помітить тебе і сахнеться убік і вгору, постріл навздогін, лис неушкоджено провалюється в яму між замерзлими кротовинами, мчить крізь полин і пожухлі хащі заячого холодку, постріл з поправкою і лисяра підцибує на бігу, спотикається, падає, пробує повзти вище, дробина, що перебила шийного хребця, розплющено, краплею стеарину холоне під шкірою, собака, зачувши стрілянину, на махах пролітає здобич, заливається по косогорі, крутиться туди й сюди з підстрибами на всі боки, мов напивається хмільного повітря удачі, схожий на плавця, що з радістю випірнає раз за разом, і як би ти не біг, тримаючи рушницю у витягнутій руці, послизаючись на мерзлих грудомохах, він першим помітить вогонь своєї пристрасті у бур'янах і, збившись на янчання, підскочить, щоб лишній раз випробувати хватку і зігріти душу; ти розторочував рюкзак, замотував здобич целофаном, сідав на велосипед і, відштовхнувшись ногою, їхав між пагорбами, з південного боку тьманими, а з протилежного димкуватими від інею, під посадкою пахло грибами, листя пошерхувало під колесами, в ріллі за обочиною глухої дороги собака знайде куріпок, вони зірвуться за спиною, мов кінь пирхне самими губами, і пролетівши недалеко, розбіжаться й визиркуватимуть з-за грудок, ти забереш одну на юшку, запихнеш у кишеню штормівки, викинеш гільзу з патронника і, перш, ніж їхати далі, присядеш на велосипедну раму; собака, винюхуючи гарячі сліди, з місця на місце переганятиме куріпок, що меншатимуть і меншатимуть на рівному полі, як і твоє бажання щось пригадати, вигляд цієї рівнини вторік, за такої ж світлої, тихої, висповідальної години, щось дозгадати суттєве, просте, запитальне саме собі, що от дотліває осінь, купа злидарських заморок збігається в одначасся, як миші під підлогу старої хати, пишуть про зимове взуття, про вугілля, про дрова, шкребуться всенічно: ти прокинешся малим хлопчиком від невситимої гризні і всі тривоги, від малку і дотепер, обліплять тебе, як п'явки затерплу від спраги кінську морду,— виходу, сподівання, як тоді, так і нині, нема ніякого, як дна нема, саме гризуче злиденство, трясовина ночей, а ще спроби не чути гризотняви, що затялась тебе втягнути туди, до себе— дощ зійде жалісним, мов бабціне благословіння за порогом, легким, затишним дивом, спогадом, що ти дорослий, витерпиш, проживеш: і, коли куріпки пропадуть з виду в яру, і собака, лизнувши руку, ляже в холодну пилюку й зіпатиме боками, в нікуди скрадливо, німо зникне й сподіванка іншого вибору, слідом прийде звичне, миліше серцю передчуття оселі, приємної втоми в плечах, запаху ясенових дров на оберемку, потріскувань солі в розжареній духовці, сичання збіглої юшки, запотілого рушничного дула, яке шомполуєш, упершись ним у підлогу, а потім

до сліпоти в правому оці дивишся крізь нього на лампочку; втома, щастя простолюдина, розливаючись по тілу, вигоюватиме неприкаяність незгірше доброго ковтка калганівки, розтопить прикромі, раптом погасне світло, тільки яскравітиме з піддувайла одсвіт жару на блясі, а, коли між патронами й хлібом налапаєш сірники на столі, запалиш настороженого, немов метелик із міцно стуленим криллям, гнота гасової лампи і одягнеш ковпака, втома стане ще ближчою, ще ріднішою, буцім прах для землі звідки все позостало; м'яка півсутінь, мов невідомість, ти прийшов чи тільки вийдеш у поле, простелиться натомлено впоміж ночі і дня, неозорого й твого, того, що тобі вважалось своїм, собака, витягнувши всі чотири лапи й закинувши голову назад, подрімуватиме на боці під грубою, ніби дружній, переконливий, чесний і відданий докір тобі, мовляв настобіса загадування і всенький світ, якому до тебе ніякого діла! нащо твої запаморочливі мороки, коли тепло й тихо, товчеться, тупцяє на місці, немов солдат, притиснутий по нужді у почесній варті, один настільний годинник,— за ніч повз канавами, на вгрітих дорогах, по притолоченій колесами стерні, всюди з'явиться повно пахучих азартних слідів, вийдемо вдосвіта, шуляки важко, розморено зі сну, ламаючи крилами сухе гілля ялин, зриватимуться з посадок; незримо, з частим пошерхом, просвистить угорі перша качина зграя; дозбирувати погрижене полівками колосся; високо, над одним і тим самим місцем, біля дикої груші прогел'оче вервечка гусей, на обмілині калюжі зустрінеться відпечаток вальдшнепа, криклива хмара дроздів обсідатиме кущі глоду, похапливо, жадібно ковтатиме цілі ягоди, а потім полетить до останнього невисохлого джерела за трубою; дятел з ліщиновим горіхом у дзьобаку підлетить до старого граба і, вчіпившись кігтями у кору, заштовхнувши горіха в розщелину, довбатиме жовклу, з світлою залисиною, шкорупайку; в одному місці канави, де залишилась вода, війне свіжими слідами норки, тут збиралися на зимівлю жаби, он лежать на болоті обезголовлені, з розпатрошеними животами, взимку, крізь сніг, запах підгнилого м'яса нагадає норці про покинуту здобич; на просіці біля кукурудзяного поля пахне густим кабанячим духом, тут сікачина стояв на місці, вслухався в насторожливу пітьму, кляцав іклами до уявного ворога, кидався на нього, підбігав і, не отримавши відповіді, розслаблено, сито тюпашив видолинками до лісу; прямо по дереві, з солодком обдертого лика, стікатиме запах білки, тутай вона обдирала мочало, щоб утеплити своє гніздо, знизу від кущів спірені стелиться медовий і глицевий куничий запах, звідси жовтодушка скрадала жертву, вітер устиг рознести стрімкість погоні по сплетених гілляках ялин, крайнебо займається зеленавим переблиском селезневого крила, ми поспішаємо на качок, нам ніколи білкувати, плесо все ближче, все лоскітніше духмяніє татарником, відра на острові, відлякуючи гостей, чмихає і сердито лупить хвостякою, водяні курочки розбігаються до очеретів по вигнутому листі лілій, обвисла, розчесана туманом, осока, приховує качині виводки, два болотяних луні низько бриють над рогозою, вишукуючи вчорашніх підранків, не втерпівши, зривається з купини бекас і стрімким вихилясом ковзає між верб, зараз ми підійдемо, зараз! Удав спить упівока, передчуваючи свій короткий вік і печалюючи з єдиної оказії,— скільки полювань пропаде без нього!— і кидається за кожним

поскрипом дверей, коли ти виходиш у сіни, обскубнути сухого окропу з снопища, набрати на чай води, і дивиться спершу на рюкзака на гвіздку, а вже потім на тебе, чи не зладнувався без нього куди? і в миттєво насторожених очах поблискує готовність, мовби кляцкіт клямки нагадує йому звук пересмикнутого затвора; він жде не кісток з куріпки, він знає скільки поночі починається справ і справ: перевіряти з ліхтариком петлі під дахом колгоспної стайні, де гупають копитами і хропуть стривожені лошаки,— старі коні, натягавшись возів із гичкою, поснули вбито,— в дуплі старезної ялини, де котрий тиждень на білодушку чекає пара застрілених пташок, у продусі в підмурівку нежилого качатника: і виводила ж нас куниця! широкі сліди парних, іноді трійчатих, стрибків ми бачили по першому снігу навколо села, в канавах, біля пасіки, під купою хмизу коло ставка, на верандах, куди вона збігала по яблуневих гілляках і швендяла по хатніх дахах так, ніби хотіла нас подратувати недосяжністю, а коли сніг зійшов, зникла й присутність хижачки: насторожені капкани виявлялись заклацнутими, петлі збитими, пастки обійденими і ніщо, крім заблудних котів, не потрапляло в зашморги з тросиків; ти покажеш собаці на простелений під грубою мішок,— спи, спи собі,— і ще почекаєш, коли домліє жар на колісниках, і потім прикриєш шибера: кілька разів тобі траплялось причадіти, мов помщалася за крадійство та стара залізнична хата, звідки ти виламав іржаву, схожу на гільйотину, заставку, правда, до тебе звідти вже повитаскували вікна й двері, зірвали підлогу, обдерли на фарфорових роликах електропроводку, повитягували з стін ковані чотиригранні цвяхи, ти в присмерку ставив там капкана і перевіряв удосвіта, встигаючи до випадкових відвідин, але потрапляли одні-но миші, над залізницею скаженим оком зеленів семафор з дещо світлішим промінням-віями і, скільки ти не приходив туди, скільки не дивився на нього прямо чи вскіс, зеленаве, мов кров нечистої сили, світло морозило однаково; миші потрапляли по дві за раз, чорні, пискляві, обсажені, собака ж прочісував посадку і то тут, то там кидався на прикорень дерева, кігтив кору, розгублено, коротко, жалісно погавкував і замовкав ще до того, як ти встигав побігти— в ліхтарному світлі верхи дубків здавались ще порожнішими й вищими від денного; одного разу ти бачив слід на похилому, вкритому памороззю, стовбурі, а потім поставив приспособу на вкритому черепицею хлівчику і на ранок побачив на тарілочці капкана, де лежав приліплений кусінчик меду, обережне прокреслення позюрів, але сильніш побоялась зторкнути, хоч ти і виварював рукавиці з хвоею і полином, а самого капкана, перш, ніж ставити, вмочав у пробиту каблуком, закрижанілу калюжу й давав обмерзнути на повітрі; ти знав, що куничько живе десь поблизу, може в колодах на лісоскладі, а, може, і на самій пустці, в протрухлих порожнинах горища, куди не дістатись по цегляній стіні, ти загодя обдививсь обидва причілки, та й якби і виліз, і затягнув туди пса, вона пірнула б вниз лежаками,— ти сидів, перекурював у порожній, запльованій жабуриnistим світлом, хаті, собака донюхував вечірні сліди по закутках, поряд, немов крізь сон, проскакувала тьмяна, заспана електричка, ти, щоб не вертатися з порожніми руками, виламав того шибера з стіни і ось тепер сидиш на стільці, ждеш, коли його закрити, зберігаючи хатній дух, немов наливку в бутлі, сидиш, приколисаний зморою до

напівсну, сповнений вдячності всьому: лисові, грубі, собаці, що навчив тебе чомусь більшому азарту, зрідненому вірі в благословенну мить, посестрі терпіння, навчив поваги до випадку; і нехай тебе обікрали задовго до твого приходу в світ, коли надбане прадідами виїхало в ешелонах, відпливло в трюмах кораблів, а саму знічийнену землю перетворили в селекційну ділянку пекла, де проростає один первіснообщинний лад і жнивні поля тремтять, мов паралітик із розкладеним мозком і ще живим тілом, собака навчив тебе знанням некнижним, поблажливості до втрат,— доля милувала тебе і на сей раз, не озлобивши голос: ти казав про вбогість окраїн, де нічогісінько нема нічого, одне нема, і навіть злочини усупільнили, як куркульський реманент та коней, де жити означає вкрати, а чесно не заробиш і на домовину; ти закликав відновити родову спадкоємність; якби твій прадід, мавши на окремому хуторі понад тридцять десятин лісу й землі, п'ятеро корів, четверо коней, будинки, не віддав під багнетом і вилами усе зароблене прискаленим колгоспникам, не кривавився в селянських заколотах, не розгубив по сибірських мерзлотах своїх синів, та мав обережність не обмовитись проти "комсомолів", та його діти й онуки не одгорбатили битий вік на цукрових плантаціях, під матюги й дрижаки, в забитості й голоднечах, то нічого було б і приватизувати, — цілком законно, розпайовано, демохрятично, по підказках приамериканених прихвостизаторів, ділити порівну на всіх справедливців з багнетами й вилами, на активісів і чортибісів, на судяг, на присудків, на слідчих, на обмовників, на стражників, на прокурорів, на розстрільників, на одностайних виконавців мільйонних вироків, на всіх криваво заюшених, невиситимих нащадків колехтівізацій і реквізацій, ділити те, що в тебе ж бандота й викрала; ти казав, що обкрадені віддадуть за безцінь останні прокльони вбитих— так і сталося; ти задумав узяти землю в оренду, заручився петиціями, бо тоді вони ще діяли, як тепер хабарі, протер штани по всяких радах, сільрадах, нарадах, пояснював, тлумачив закони, залякував, як генпрокурор, і вже в останній день, коли голова, недавно вкалічілий по дітородній функції і тому роздобрілий, дав "добро", показав відведену під фермерство ділянку, неродючий суглинок, неораний і несіяний від сімнадцятого року, куди, проте, щорічно закопували держдотації на розвиток сільського господарства, ви спішилися потім біля тракторної бригади, щоб познайомити тебе з народом, — і тут виникла буча, "ми тебе спалимо", "вас і так земля палить", "то пашол вон звідси", "йди сам туди", "ми вилами позаколюєм" і ти зрозумів ненависть, що штовхала глибоко віруючих, розважливих, не тобі засмиканому рівних, людей вистежувати отаких банькооких, закаголених зранку, слиногубих, і небожеськими методами, обрізом і вогнем, віддячувати за обкрадення, і, вискакуючи на постріл, кожен колгоспничок тіпавсь як півень з одрубаною головою; перегодом знайшов хату на Волині, ще вгробив півроку, проїздив останні копійки, балакав, умовляв, переконував, тільки для того, щоб пожити, як у добрі літературні часи, поблизу озера, на полюванні з підсадними качками, земля навкіл рубленої двоповерхової оселі, недобудованої пустки, загидженої туристами, належала лісгоспові і не продавалась; коли, через пару років, ти приїхав туди на рибалку, там стояла прикордонна застава, п'яні прапорщики різали в карти на ящиківі, машина

забуксувала в сипучому піску, звідкись вискочили два контрактники і перевіряли прописку, і ти мовчав, бо вони держава, а ти ніхто тут; ти поспішав дописати четвертий роман і тобі ніколи було плюнути в їхню сторону; ти знав, без скромності й без гордині, що справжнього знання інакш не встигнеш виповісти — стільки чистого й звироднілого сплелось тут навіки; з прочитаного по журналах, з перекладів ти також не падав навколішки: як і тут, так і там, покликані усвідомлювати, промарновують свідомість, письменники по цілому світі відмовляються від покликань, немов тортуровані від ересі, і верзуть казнащо, деренчать всим начутим з університетських шпаківень; загроза, більша від негараздів, нависла над свідоцтвом, над словом, над тим, як мало б бути,— так перед вибухом хмара отруйного випару нависає вище будинків і дерев, вище всякого дихання; коли, дякуючи радянській армії, ти човгав по кемерівській божевільні, в місті вибухнула цистерна і то був єдиний день, коли хворі розщасливіли від близького порятунку і прочманіли— розтративши кращі сили на виїснювання, на виплодства все нових чвар, війн, розваг, насолод, розтратившись на гній і попіл, століття зашморгується в докрайньому примітиві: дожиття перевершило найзухваліші вигадки, найманіакальніший шал, найпустельніші злонадії, найпорожненнішу порожнінь простягнутої в розпашілу піч долоні; споживаючі ніхто хочуть напитись пісками; знікчемнившись самовеличчю, уперте ніщо не бажає знати справжнього, щоб не прийти до розкаяння; ніщо лякається і пройденого і наступного, і самоти й співлюбіві, а віддає перевагу легкій, вогняній хмарі інформацій, видовиськ і прахоподій, що засівають дужче пробуджених вулканів; але нащо тобі той світ? може він спраглий праху, раптової, полегшеної спокути за те, чого він уникнув так завчасно; за всіма історичними мар'яжами чреволюції, гробадянські війни, людоїдні голоди, континентальні здебілення мас мусіли вибухнути там, де народжувались капітали і олігархії,— трапилося ж, що ця непритомна напасть вискочила на нас, буцім блискавка з громовідводу, нас прикопували і відкопували, обкачували яйцем, водили до ворожки, замовляли, відпоювали, а й досі тіпає; ти кричав про це, їдучи на велосипеді, степовими дорогами, в хмарах куряви від продзагонівської орди, самі ж підводи з зерном подаленіли до узбереж і станцій, ти не міг не кричати, поміж завивання вітру в дротах, про землю крові, кричати без гербових телефонів, без сотових трубок, по дві в руці, без павутинної мережі, прикипівши до якої, в засипаних зерном країнах перестукуються, долаючи нудьгу, як зріднені спільним цвинтарем мерці в домовинах,— нахилені до молочних рік поглухли; ти їхав повільно, так, якби вигонив прадідові коні на пастівень, бачив конюшину в малинових китицях, мовби з загубленого дідом гарапника, по обсаженій цеглі в глинищах упізнавав місця хуторів, череп'я з гладішки, що виглядала колись череду й молоко, мріючи підрости на кілкуватому обкорованому стовпчикові з цідилком; ти, пригальмовуючи педалями, зупинявся на містку, під яким, мов обкурений вулик, стривожено гули протяги, здивовані твоїм приїздом, ніби сподівались зустріти тебе розвітреного на молекули; мілкенський, закущений бобівником, рівчак плівся осінньою ящіркою, такий ж самий гострохвостий і пузатий, навіть назва річки стуманіла з пам'яті сельчан і, ніби кривулі спитого фальдшера на довідці про смерть,

живе на настінній карті у тебе вдома, а тутай, на камінні, обваленому з моста, досі просиджує твоє дитяче щастя, розморене тьюлькою, збовтаним ситром, колоссям, печеним на жару в глинищі; тьюлку з бочок на призалізничній рампі наскубували загнутими дротяними ключечками, ситро купували за назбирані коло станції пляшки; а під мостом просиджує найлютіший сором і переляк, анітрохи не постарілий від часу, коли об'їздчик, застукавши при обсмалених колосках, сік десятилітнього батогом по обличчі, ти, затуливши порубцьовані вуха обіруч, послизнувшись на купі коров'янки, заскочив під міст і звідти просився, дядьочку, дядьочку, батько вам чимось допоможе, дядьочку, дядю, а розчепірена тінь в галіфе нависла згори над каламутиною, буцімто з тебе навіки витікала збагнючена душа за водою, десь збоку, на безпечній відстані, надривалися, іржали старші хлопці, а коли ти на підламених ногах переступав по ослизлому камінні, обшуровуючи п'явок на литках і пробуючи визирнути, кінець батоба сікався об муровані челюсті й хльоскав тебе по підборідді; ти думав, тут віднині й жити; корову на налигачі, прив'язаному до підводи, об'їздник потягне в колгосп; додому потикатися ще страшніше, сиди, підібгавши ступні на каменюках, ітимуть на електричку люди, спиняться над канавою, щоб помити гумові латані клишаки, ти випросиш яблуко білого наливу і пару домашніх коржиків і, боячись розкрошити, жуватимеш їх по-жебрацьки з долоні,— і, остерігаючись виказати себе найменшим сплеском, так, ніби немає тебе тут зовсім, ти мочився на обліплені п'явками ноги і вростав у нависле склепіння, щоб згодом, ставши літератором і гортаючи принесену молодим есбістом справу прадіда, звідки була вирвата сторінка про місце розстрілу, пригадати його поле, його землю, відразу за глинищами за мостом, чи деінде, всюди, той холод невідомої гранітної стіни, до якої його, сп'янілого на повітрі, змордованого чорною ядухою казематів, безсонь, з руками, зв'язаними за спиною, в білизні, розстебнутій на два гудзики під горлом, з міцно стиснутими неголеними вилицями, дещо присутуленого, зціпленого, щоб не тремтіти від морозної крутії, поміркованого, побожного, відреченого від зрад, доносів і відречень, шістдесяти восьми літнього, теслю і хлібороба поставили двадцять сьомого грудня одна тисяча дев'ятсот тридцять сьомого року; постанова по житомирській області, якушев, начальник восьмого відділу, береговий; і далі ти нікуди не схочеш їхати; скрізь тебе, як дурного качура на підсадну, підманюватимуть сісти набуті і вроджені страхи, накільцьовані одне на одного, нібито річні кола в дереві, до останнього невпинні, збільшувані зсередини, давно нестрашні, скоріше прикрі, немов невіддячене плюгавство, і тим безвихідніші пекельних— піонерства, комсомольства, технікумства, шахтарства, різноробства, метробудівства, студентства, бомжівства, глумота й глупота, смертний біль після ненародження, тривале, прокляте злозачаттям обставин, митарство ембріону між тисяч і тисяч абортіваних шматків, доречних, викликаних у зародкове життя тільки для того, щоб з однієї тони плаценти виробити нуль з лишнім грама речовини, живильної, очищеної від пристрастей, немов дитяча віра в своє безсмертя, сконцентрованої в силу нерозкритих, незбутих ще геніальностей і провидінь, тобто загодя натхненної, примушеної зроджуватись і виявляти себе знову, вокресати і воскрешати, речовини з амброзійними

властивостями; для окремих смертних; дивно, хто ж тут на кого полює— ти на причаєну хижість життя, чи здичавілий матеріал на тебе? що ж сталося, коли ти повернув свого велосипеда назад— звихнувся азимут? закружляла млинком троянда вітрів, черкаючи по руках, немов кленове ключчя? замовкли пташині голоси, гроза причесала латкасте сирітство жита, що виплакує зерно на городах? засурмив гарбузяний цвіт, голосніш загорлали півні, омились від марева ближні ліси, зазублені, мов дворучна пилка і далекі, дрімучі, повні нерозплісканої таїни, мов ночви з синькою? що, врешті, спіткало поля, перестояні й пожовтілі, мов сало в банці? що стало з землею, чи всиновив ти її пером? чи ти сидів у своїй зникраїні за прикладом сироти з читанки: безвихідно і безвилазно, проти замерзлого великоднього вікна, ждав на батькову взувачку, щоб вибігти до школи, їздив раз на два тижні в місто по хліб, тицяючи контролерам посвідку літгероя, берлин несусвітньо трясло, пан дививсь співчутливо, гладив по голові і вітер грав срібним остом його бобрового коміра, ти зіскакував на ходу, біг, захекувався, встигав до дзвінка, важке латунне калатало з ручкою стояло на веранді, посміхався, ріднів серцем до всіх і на запитання про справи відказував так радісно, аж зітхали вчителі, було сонячно, людські діти сиділи на соломі коло порогу і, граючись крашанками, вихвалялись новими стьошками, шкаповими чобітьми, кому яку обнову батько чи мати справили, а коли ти казав, що позавчора в попа обідав; їх кривило; здається, ти сплутав події, на бігу розгубив їх, як двадцять чотири копійки, видані мамою на пончики з чаєм, пам'ятаєш, на великій перерві приносили в емальованому відрі і ставили посеред класу біля указки на вчительському столику, і черговий розливав з чайника жовтий окріп по склянках, що стояли на партах— ти хотів про це написати, про смак гарячого повидла в соковитому тісті, проолієному наскрізь, про затишок враз запотілих вікон, про медвяні грушки, що тихенько гупали об замшілу, вкриту толем, повітку, біля якої з ноги на ногу переминався од вітру дерев'яний козлик, на якому ви на фізкультурі чипуляли дрова до зими; старі, потріскані, просяклі залізною рудою з вагонів, шпали; тирса, падаючи на банькаті в колінах спортивні штани, вишневіла на льоту і ледь пахла креозотом; ти хотів розповісти про бджіл, що в пожухлому, витоптаному спориші напивались меду з падалиць, заплутувалися в коси, лінувались жалити і льотали понад школою, наче рій, що покинув вулика і не відає, куди подітись; ти хотів розказати про стільки світлих таємних закохань, про стеблинно тонкі з лілійними комірцями постаті однокласниць, доторк ліктями, чистий і лоскитний, мов іней за коміром, а сміх, аж стискає лопатки, про пізні, терпкаві, тверді, мов перса, що тільки-но наливаються, груші, котрі недоторкано зеленіли на останньому з плодових дерев, до якого приростали погляди в передчутті щодужчих, щовпертіших, щотривкіших, щосолодших, мов залицання, зазимків, та скільки не мріяли спробувати їхній холодний до ломоти в зубах, настояний сонцем найдовших достигань, сік і м'яке, враз піддатливе, тіло плоду, груші так і лишались твердими, терпкими, неприступними для довірливого чекання, немов написано було їм стати викраденими і закритими для влежання в чийсь хазяйський погріб, що й траплялося одного ранку, коли ще здалеку упівсонця, по лівій щоці било різке й непривітне світло; ти хотів написати і про всіх

своїх корів, яких тобі довелося пасти, дуже й дуже повчальний досвід, ти знав напам'ять кожную трависту місцину при залізниці, де підпасав учора, де підпасатимеш позавтрім, підгилюючи порожні, викинуті з пасажирських поїздів, консерви в барвистих наліпках, збираючи біля стрілок кольорові дротики, з яких можна сплести хлібницю, мріючи чимхутніш подоросліти, змужніти тоді безбоязно вночі, до твердих здухвин, напасати корову в березі і приганяти надранням; ти хотів, щоб знову на весну постріляли в колгоспі буряки і всі хлопці й дівчата з станції зженуть своїх рябих у посадку, поприв'язують до дубків і, оброшуючись по пояс, носитимуть на маринатках з поля тугі зелені стовбури, а потім дружно об'їдатимуть шовковицю, дістануть старі, перекладені саморобними, карти і гратимуть на висадку, кому бігти по недокурки на перонах, і кругом пахнітиме свіжістю, печерицями, молодим гиччям, зотлілими жолудями і дубовою корою, а, коли сльотавим ранком прокинешся від шемроту дощу і згадаєш кожную дірку в гумовому чоботі, холод ковзне під ковдру, і, скрипнувши диваном, звівшись на лікоть на дермантиновому, потрісканому, мов вим'ята наждачка, кругляку, ти побачиш, що бабця притримує на мотузкові на межі пов'язану панchoхою на рогах корову: серце обімре від щасливих лінощів, як забутий, покинутий жовтий огірок в осінньому гудинні; ти хотів розплющити читачам очі, одірвати пасажирів від консервів і прісних краєвидів за вікном, і не жалітись на те, як буває, коли корова, сказившись від гедзів, потягне по кущах, по калюжах, босого по склобоек, по недавній, бо й колії не просохли, тому невідомій тобі, звергнутій з самоскида купі, яку ти спробуєш перескочити на підібганих пальцях, але на самому краю, мов яблуко на підставлений гостряком ніж, п'ята нахромиться на зазублене дно пляшки з шампанського, а намотаний на лікоть мотузок тягне далі, ледь встигаєш тріпнути ногою і відпустити звірюку— не шкодуватись, а разом, спільними очима нахилених читачів, порахувати, збагнути, в'яснити, скільки ж зелених і сірих коників причаїлося в стерні і вистрибує радісно й дружньо назустріч, коли підманюєш корову, що відбігає далі й далі, до чужинецьких сіл: і болить тобі не затовчена павутинням трикутна діра, а простягнута в сутінки долоня; ти хотів написати про траву в кінці літа, коли останнім гнав корову з берега, тоді вже дозволили там тирлуватись, гнав неспіхом, бо з позавтрого в школу, а завтра відкупуватись і відмиватись,— про збиту і зчовгану колінами за грою в ножики, траву, вкриту запахом водяної м'яти і вільгістю канави, де стільки наловлювали колискою в'юнів, а потім ділили їх порівну, розклавши на стежці, траву, до якої хотів, посоромився, не встиг нахилитись, однаково, як і до коників, ображених мимовільно і тому притихлих позаду тебе, по сьогодні, траву, що на неї ти озирнувся чиймись іншими очима, знаючи, здогадавшись, що колись ти змушений будеш написати про її красу і прощальність; було тобі літ чотирнадцять; дещо пізніше ти пошкрябував рахітні від щирості вірші, а тоді, звідки ти міг знати про нахил прози до вересневих рівнин, саме про змушеність? вдома також тоді не страждали читанням, батьки будувалися, з книг ти пам'ятаєш якогось розмальованого Піфа, де на останній сторінці "побежалі дуракі— увідалі пузирькі", та ще на шафі, в новій вже хаті, сірого, запорошеного, мов міліцейська шинель, талмудяку по діалектиці, коли батько, під

сорок, поступив на заочне в технікум, щоб закінчити його з червонодипломом— звідки ти міг здогадатись, навантажуючи себе оберемками біблотечного мотлоху з астрономії, уривками здогадок і обрахунків, протилежних зримому прощанню літа, запахів сушини на припіку, сироватці в слоїках, щойно відкинутому, теплому сиrowі в алюмінієвому друшляку, банякам, обкипілим на плиті гарбузяною піною, курам, що забігли погрітися в сіни, завиванням з яблуками на декові, початому мішкові з дертю, котові під лавкою, неспішним, мовби розтягнутим на безкінечну вічність, клопотам, притаманним сільській оселі, годинникові з гирею, маленькій, засунутій подалі під ліжко, обкутій по боках, на манюньому замочку скриньці, куди дід складав свої мисливські припаси, димовий порох у картонних пачках, аптекарські ваги, набірного шомпола, маслянку з тріскотливим дном, заткнуту газетним чопиком чвертку рушничного масла, висічку для пижів, шріт у глибоких бляшанках, парафін, щоб заливати патрони, шильце, щоб вибивати стріляні капсулі, половинку червоного олівця, щоб помічувати набої, а більше тобі не дозволялось бачити; але звідки ти міг здогадатись і глянути назад, на берегову траву, перш ніж корова мотне головою і за налигача потягне в глинище? ти так і не написав про світлінь раптово з'яскравленої, мов задум осідаючої роси, всепроникної тиші над травною і ще тихішого зору, подарованого на мить тоді, ти все проходив здовкола, міняв хотіння світу, а коли захотів написати про справжнє, так, як довідався ти, потреба в твоїх писаннях відпала, немов у ліках після смерті хворого; немов у перетвореній на сонце, такій ж яскравій і неповторній, але впорожньо колесуючій гераклітовій воді, коли тріснули жорна і мірошник підняв заставки над лотоками; в світі настала потреба скидати занавіс і качати сировину, немов каламуть твоїх і всіхніх тутешніх страхів, перетворених у нафту, а тінь так і пристоявала над містком, витьохкуючи батюгою— для нескінченних млинувань вистачало примітивних зусиль, що, перегнані з чорного поту застраханої землі, забезпечували б процвітанням міфи; ти пригадуєш, останній мічений вождь повернувся звідти і ввесь тремтів, як ти в своїй непам'яті під мостом, збираючись вікувати на камінні; безглуздя й безмозклість назвали себе новим народовладдям, начхавши на тебе, мовляв, через тимчасові труднощі, через важке минуле й підступи ворогів, а насправді, виконуючи найновіший заповіт: у здикунених нема історії— і літератури, скіфської діадери, де двоє кожум'як розтягують, розминають руно; сили були нерівними— один ти насилу вижив у кількох божевільнях, перетривав захід комунії і ще лютішого, вовчого сонця, реактора-місяця, завислого у пільмі хліва, немов баняцюра з буряковою кашею, ось ним ударили об корито і по кутках закавказало, закувіщало— складеною в дудку долонею ти втиг прослухати три серця всумирнілого, завбільшки з стару беззубу вівчарку, дракона, заглянути з чайною ложкою в роззявлені три голови, здогадатися про батьків цього виплодка, що до кінця передзимного віку змалів і спронирнів, немов тритон, значить жди якоїсь іншої, з незіпсутим апетитом і поблажливістю в очах, шестиголової породи— ти встиг немало, перш, ніж пащі замість корита прикипіли до голої, засуваної по лікоть, руки, і тримаючи міцними яснами, смоктали, мов посинілу цицьку, що випита без крові, перетворена на порожній

інвалідський рукав лишилась докором; ти мусів писати, рвучко і навскіс, мов рубаючи шиї проклять, переконуючи Господа, що не все втрачено, тільки б Він зглянувся над нами, вдихнувши святість в серця і чесну силу в руків'я; ти мусив, діагностуючи звіра, відразу від нього відректись, не набиватись до нього в приятелі, не підгодовувати власним спротивом, а добити з одного пострілу і піти собі,— а то все, чим ти потім займався: шкріб скарги пилипові п'яному на пилипа тверезого; ти запитував, кому поіменно подавати позов про урожай тридцятьклятого року, обтяжений і твоєю часткою, у відповідь знизували плечима, мовляв, ті, що забрали його, до паростка вирізавши сім'ю, і не здогадувались про тебе, найменшого, забитого під піч, тому й не лишили адреси; ти виходив на вулицю, в різуче повітря провокаторств і втрат, а великі гімняні мухи насідали на двері, щоб за новим рипом впірнути в хату; ти перековтував попіл восьмисот тривог, викачувався об радіацію, немов їжак об листя перед зимовим сном, та щось тебе млоїло, ти викачувався наново, тепер як вовк у коров'янку і багно, приховуючи свій запах перед тим як скрадати череду, чаївся, виглядав і від страху сідав на хвоста,— сім худих пожирало семеро товстих,— і ти здогадувався, що з полиноюю зіркою настане щось більше мсти, немов вона передбачила скільки падалі і мерзоти, аж непосильніють горнила! зродиться незабаром на світ і вона попелитиме, готуючи іншу пору: коли в сутіні, з легким веслом Бог зійде до них, щоб пропливти по нічому, по розтовчених жахом, зблювотнених, простертих ниць, немов по гниловодді відстойників: затамувавши подих, розсунувши облізливих, поснулих на лататті вужів, не узрівши і одсвіту благодатного, дарованого колись на відробітки, з легеньми, повними розчарувань, торкнутись іншого берега, білольняних очеретів, зітхнути й радісно й назавжди покинути безслідний сморід.

Справді все знепотрібніло так навіки чи автор згущує фарби? ти також думав, що ні, а сталося набагато гірше; ти працював на ідейну справу, найнявшись за так, гірше негра, що отримував поденно пригірщ земляних горіхів; ти перебільшуєш, ми всі були ідеалістами, писали листівки, готувалися до барикад, протирали останні штани на опозиційних зборах, на трьох пили одну каву, підсовували шиї під кийки, вигнуті від удару, немов дуга одноконки, викохували свої терпіння, слухали мітингуючих, носили патріотичні значки, востаннє пили в хрещатицьких підвалах, куди згодом переберуться справжні, забичілі господарі, читали ще маркі від фарби газети, переказували новини, ждали десантників і саперних лопат, вмивали майдани піднесенням, ставили підписи на телеграмах, пускали по колу гранчака— і так починалась демокрація; ти два роки просидів при телефоні в редакції газети, де гонорар і зарплата дорівнювали національній зраді, жив за батьківські гроші, за видрукований тоді роман отримав з журналу щось близько двадцяти доларів; ти, відклавши трубку на стіл, зустрічав відвідувачів, відбирав у розкаятих лівих партквитки і нахромлював на багнет вартового при вході, благословляв правих на довічну правоту, витирав щасливі сльози бабусь, як потім виявлялося, підмосаджених і цереушних наподобі сирен, "наресьці-дерзява-отримала-незялезьність", проводив їх до порога, видлубував сірником гарячий одісеевський віск у вухах, носакон порватого тупля, вірного і усміхненого ще з

юнацьких часів, розгрібав пляшки з-під шампанського, незвітрений дух урочистостей, постанов, перемог, петицій від нелегальних громадян і легалізованих партій, що зверталися через газету напряду до президента, до влади, до зевсівських висот, не відаючи, що там давно розучились читати, заклопотані готовим до послуг об'ємом ешелонів і кораблів, а потім, коли вони відгукотіли і відпливли, і зникла потреба в мимовільному посібництві, у відволіканні уваги, служба втомилася слухати нісенітниць з замікрофонених стін і, скориставшись послугами завербованої з дошкільного віку поетки, з ротом, немов пожежна кишка, мов загнані в брезентову нескінченність нулі, скориставшись однією з мільйонних дірок, притаманних рівнинами, як зламані колеса при дорогах вітчизни, згорнула в помийну яму паки нерозпроданих газет, поставила на редакції хреста, і ви ходили й дивилися, трагічно-щасливі, немов на власну братську могилу, один редактор, пізнавши вселюдські муки, пив і пив, щоб скоріше протверезіти від дорослих ігрищ, пив і при зустрічі чемно, збадьорено взятими під авторитет сто грамами, обіцяв знову зустрітися; ти стояв на розі вулиці, знов сам по собі, з усіх відвідин запам'ятавши одного провокаторного героя, що бритвенним босяцьким ножом обстригав на довгих, манірних, онанітичних пальцях нігті, на мізиному, на безіменному, на середньому, на вказівному, на великому, на мізирному, на якому дотоді знов наростало пів нігтя; ніщо вбувалося в свою звичну, зручну, підпарфумлену новими віяннями, нікчемність, щоб, приховавши ручки, обіцувати й повчати з екранів; один поет, з притаманним цьому племені хитролюбством і підозрою, що всі пишуть заради слави й легшого випрошування у власної дружини, радив тобі писати, писати, писати романи, писати, щоб він прочитав їх колись! ти ж подумки простежував долю вивезеного зерна і землі, відпроданої за зрадницьке зимове срібло, і сумував од відсутності характерів, подій, як може сумувати тільки літератор і мисливець після здармованого полювання; тобі радили писати про вгрітих непристойністю лобкових пожильців, переповзлих з приبلуди на приблуду, щоб потім по твоїх сторінках вивчати лікарям згубні звичаї цих мандавошок, що залоскотали атлантиду; ти, якщо і писав— для посвячених, про все й нічого відразу, в щирості розмови з братом, небаченим століт, у поривчатій і сповільненій за довгі осінні вечори сповіді своєму собаці, що дививсь так уважно, коли не було з ким балакати; зненацька в ту пору тобі випало трохи купюр, достатніх, аби позичити одному під чесне слово; може й ти б щось привласнив, приватизував, щось вагоміше уявного світу і шибера наподобі іржавої гільйотини, витягнутого з пустки, покинутої на глум, вмурованого в свою грубу, щоб пересікати дим, прищемлювати хвіст всеспалень і затримувати час над хатою— може б щось перепало й тобі, але в містах за тобою плентали всі розвідки й манії переслідувань всіх передчасно звільнених із божевільні, всі надоларові очі, зім'яті в кишенях кожного хабарника й жебрака, і ти вибачливо, підсвідомо нітився перед ними, як бездарний актор на урочистій сцені; твій боржник, бородатий і життєрадісний, з повадками щойно згвалтованого кнура, з тельбом, де розпроцентніла позика, продавав вітчизну вагонами, верлібрився, загалом завідував культурою в одному з центрів безкультур'я, з ленініанами на стінах і прохідними вбиральнями, обписаними чорногімняними

пальцями під стелю, власногубно надував хмари святкових пузирів, бігав з підносом по коридорах, призначав зустрічі, з підсадною повією виманював гроші в заїзджих, отримував по мордязі, квасив, стругав байстрюків, брехав, держава ж вимагала достойних кадрів і він, за останні три роки не прочитавши і трьох газет, вбережений на слизькому тільки завдяки твоєму підтриму за барки, став політиком, державним радником, дипломатичним працівником, із простої кнурячості закабанів до наглості сікача попереду стада, тепер опікувався позиками з міжнародних фондів, підписував, зустрічав, радив згідно посади до самих верхів, очолював урядові делегації на переговорах, суворів, мужнів, наглів, глибокодумнів чекально, ждав, що ти сам йому приведеш пристойного хабародавця, вони ж, облапошені давно, протікали крізь пальці, отримавши статус незримості в нуклеарних умовах; ти приходив, щоб випросити щось і довідатися до дитини— останній раз ти передав їй півлітрову баночку варених, чомусь малих цього літа, раків, і вона, вже майже доросла, подоросліла, поки ти лазив по світі, писав романи й просліпував дні, розламувала їх помалу, витягувала з шийок чорні нитки, складала м'ясо на окрему купку, розкушувала маленькі й великі клешні, дякувала й казала, що дуже смачно,— ти дзвонив з прохідної держустанови, мріяв про чимчутніше полювання, може вдасться привезти якого зайця, чекав годинами, дивився на обертальні двері, на розмерседесену біля під'їзду розкіш, на нових, щуромордих, щировідданих націнтересам, патриціїв, матрон, гетер, просвітлених любов'ю до вітчизни; кнурище ж волокло черево по килимових доріжках, колись комсомольні, тепер імзеесні, сопіло на сходах, вибігало, облизуєчись на кривулястих ногах, і ти, який привіз його з базару смішною куцьою, плохеньким поросям, ще й хазяї впрошували, мовляв, це останнє, беріть задарма, а воно обгидилося і кувіщало відразу в мішку, тим потверджуючи, що з останнього в окоті не буде толку, ти, котрий вигодував його з соски, навчив пролазити в двері, переступати через поріг, слухатись батога, поважати хазяїна, ти стояв тепер і впрошував якусь абищицю жмаків, зачерпнутих цілою пригорщею з міністерського лантуха: проскочивши в двері боком, чмихало вареними буряками й дертю, а випущене на подвір'я, з позаторішньою кропивою на вухах, вгризалось тобі під ноги й жерло землю з екскаваторним апетитом; ще й плямкало круглим, як розетка, рилом; треба пождати, казало воно, і ти йшов собі, сподіваючись іншим разом всовістити кабанидла; твоя ж дитина дотоді вже з'їла ракові шийки, і що ти міг привезти знов, крім рукописів і безнадії? і покинутості напризволяще; пора звинуватити повинь, небачений досі льодохід, що обрізав береги, вимив насиджених, старих, клешнистих раків, а вторік, коли донька була в гостях, ми наловили раколовками, мабуть, з відро, тільки встигай міняти розламаних перловиць на наживку і піднімати за ліщинову палицю сітки на двох обручах; якщо витягувати снасть чимчутніше, то втримуються між вічок і найменші раки; тоді вдома вони повзали і шкребали всю ніч у емальованій ванночці, заткнутій корком, а цього року, доївши клешні, впершись ліктями в стіл, вона відмовилась приїхати, провела за хвіртку, сказала, вибач, тату. Ти йшов від держустанови й пригадував, як збивалось корито: того вечора, в сльоті дармоліття, ти, редактор і ще один, третій, в капелюсі і чорному

плащі, одвідували одного суворого опозиційного чоловіка в готелі; звичайно, там все прослуховувалось, на виході ждали, присікались,— буденна справа в провокаторському повітрі— третій потім сказав, що отримав кийком по капелюхові, вирвався і втік, зіллявся з ніччю кольору втраченої свідомості; редактора вирубили й покинули на пограбунок; ти пам'ятаєш запах "черемухи" прямо в лице, коли двоє тримали за руки, а потім найвідвертіше своє інтерв'ю в катівні, коли з гнилозубим сапом доблесно, звично переламували хребта: збивали на підлогу долілиць, капітан у кованих чоботиськах, гикнувши, цибав на спину, саме між лопаток, трохи гецався там, накидав на шию зашморга з товстого мотузка, і, впираючись коліном тобі в потилицю, душив, аби геть "вирубити" пасажира, а двоє п'яних сержантів товкли кирзаками в скроні, виламували руки назад і гумовим налигачем намертво зв'язували зап'ястя, зашморга загнздували в рота, викручували і підтягували ноги до шиї, аж ти мало не всцикався, аж рипіли шийні хребці і роздерті щелепи, ще підтягували, примотувовували до задертих рук, самі себе хвалили за добру "ластівку", і, коли, крик проти власної волі розпанахував горло, приходив підполковник з очима скаженого кнура, той, чиї прадіди впритул прострілювали селянські лоби і засипали вапном трупи в кагатах, облесливо запитував, "ну, что ты, пісатель, антїреснаво напісал?" вмиваючись потом, ти посунув мотузка на зуби і зміг обізватися, "романи про совдепію", "печатаїшся, нібось", "так, іноді по журналах", "і багато напісал?", "зо три на сьогодні", "мало! да і тема німного устаревшая, согласен?", "що вдієш, кожному своє", "а дітіктіви сочіняєш, нам на діжурстве необхідная вещь", "мене мало обходять сюжети", "да ти пасматрі на ніво! а о буднях міліції пішешь?", "я не досліджував цю стихію", "нічаво, паможем, с'єздіш на трідцять суток за брадяжніцтво і поднатареєш там; піші на тему законнасті, парядка, надо чем-то васпітивать маладьож, вон у меня внукі, пускай читают, за что нада родіну люпїть", "мабуть, не втну", "нада на тібя в союз пісателей пожаловаться", "ваше право", "тоже мне естет, жізнї не знаїш, нада в гущу народа ітті", далі в тебе потуманіла свідомість; ніби провалився у кип'ячої гноємагми загуслість, у вогнедихну смердотенну, стома смертотами обгризаючи лице непродихність; ти щось плутаєш, спершу ти добу викачувався на нарах, просяклих загнанною озлобою і брудом попередніх постояльців, і обдумував, куди вони замислювали тебе спихнути на сей раз, не випускати ж побитого, з синім розтовченим носом, подертого обчасами кованих чобіт, це ти бачив, коли впросився до туалету, в дзеркальному морочному вікні, і потім лежав і видлбував уламком знайденого сірника запечену сургучеву кров із ніздрів; ти вже одсиджував п'ятнадцять діб за бездомів'я, точніше, за відсутність прописки в паспорті, на цей раз, якщо б звірили дані, спихнули б на місяць, але вже повинні б були звозити на суд і відтарабанити на вулицю Ремонтну, на окраїні міста, а так щось притихли, вигадують серйозніше, повісити чийось справу, просто кокнути і вивезти на бориспільську трасу, мовляв, збило проїздже авто; ще коли складали протокол, ти згаряча виказав, що думаєш про них і отепер сиди й здогадуйся, видлбуючи згустки з носа, яку версію вони розроблятимуть, втішаючи залякану громадськість, коли ти весь перетворишся на сургучевий плячок; так у нічийній країняці безліч разів давали зрозуміти,— тут все

нічийне!— щоб кожен чоловік, не з тих напівнячених, задертодзьобих, завербованих в альтруїстичні стукачі давним-давно, ще в піонертаборі, а просто громадянин нічийної вітчизни пам'ятав про своє найперше конституційне право: пропасти безвісті; пропасти як кровеслід звіра, що забивається в найглухіші нетрі, щоб тихцем, скорчено здохнути там; пропасти, як хрип простреленого наскрізь, у вічносутіні диколіття; протаста, заживо зжертий повзучою смертомагмою вікових звичаїв; пощезнути, як миттєвий смрад згорілого трупила у густосірчатому смраділі виверження; ти пригадував того міцного, ковальської статури чоловіка, за відмову співпрацювати спихнутого в спецдурдом, після якого звичайні божевільні здадуться райським пляжем, у каземати Сичовки, туди, де ще на під'їзді, в столипінському вагоні, маньяцюри, некрофіли, гвалтівники, зарізяки, що їли теплу людську печінку, від одного слова "спец" враз ягняли і вкривались посинілою гусячою шкірою— ти пригадував його, дивом звільненого, з трьома інфарктами, з обережною, повільною ходою і тихим голосом, немов боявся розплескати і, тим лишній раз потурбувати людей, жах набаченого і відчутого власним мозком, коли йому тричі на добу ширяли якийсь препарат, назви якого дотоді не чули ні медсестра, ні приставлений лікар, а два святково поголені, в халатах, накинутих на мундири, представники, змінюючи один одного, три доби сиділи перед кованими дверима, щось запитували, щось записували, а то просто підходили до відчиненої кормушки, з розгорнутою текою в згині ліктя, і розглядали пацієнта, якому в мозкові боліло так, ніби від різкого удару коліном у пахвину, але не тільки витискувало очі з очниць, довбало скроні, заламувало підборіддя до плече і розривало рота невидимим вудилом, але й вило, ревло, захилялося, шипіло, знову вило, як виє німий з одірваним язиком, позбавляло сну, підкидало з нарів так званим станом невидимості, від якого б і ломовий кінь людським голосом кликав маму, топтався на чотирьох ногах і накладав під себе; голова ставала більшою всього тіла, пухирилася й бродила всередині закислим тістом, бовталася гнилим бовтуном так, ніби очі забігають за потилицю і ще дужче чманіють, виття не спинялося ні на мить, три доби, три зілляті в одну вішальницьку ядуху днини, він тільки лобом притулявся до стіни, чув комарине, далеке "ніззя" і далі тасувався в камері, завбачно звільненій на одного, не ходив на оправку, бо не мав потреби, буцім все в ньому закипіло і плавалося в мозку смердючим сірчаним полум'ям, німим гикаючим завиванням, сліпою звірячою тривогою, ніби тебе білують заживо і мають вкинути в казан з окропом, казилося в мозкових півкулях, перетворених на жабуриння, всіма неувяними під звичним аміназином, галоперидолом, мажептилом страхами й примарами, більшими від маленького остраху здохнути, скластися, страхами й примарами, піднятими препаратом з праглибин, пратовщ виіснування людського роду, з усіх генетично пригаданих конань, наруг і покинутостей від адамового віку, щось заламувало підборіддя до лівого плеча і тримало там спеченого рота, а одрубаний язик своїм прикоренем тягнувся до піднебіння і бив у голову кип'ячою смоляною кров'ю; то ж, коли ти запитав його, а ви кричали там? чоловік одказав "ні"— і тепер, лежачи на нарах в якійсь смішній "кепезушці", налапавши в кишені одноразове голільне лезо, яке носив за бомжівським звичаєм

голитися у вбиральнях, ти побоювався, що можеш закричати, а навіщо? навіщо вони мають отримувати позачергове звання, дармові гроші, тренувальні зали, молодих повій, доставлених відпущеними на "побивку" кримінальниками? ти, немов уявив своє запльоване і знікчемнене майбутнє, комісії по правах репресованих, куди приходив і вистоював у черзі, як того ранку в кемеровському приймальному покої, куди тебе доставив єфрейтор, у поїзді він розказував провідникам, що везе чокнутого, героївся і просив налляти ще стопку, землячок, молодший за тебе, забув його прізвище, пам'ятаєш тільки Сашка, високого худорлявого росіянина з вороніжчини, потім посадженого до дисбату, бо в командира була своя рознарядка, двадцять на дурку, двадцять за ґрати і порядок в стройбаті, його розуміли, бо він ніяк не міг отримати майора і поступити в академію Генштабу, так от Сашко, коли ти питався, чи їхати по направленню, чи втікати з частини, прийшли документи з рідного військомату, переказали писарі з канцелярії, потім, вже вдома, виявилось, що їх надіслав воєнком, мовляв, ти дуже грамотний, дуже небезпечний, настроєний проти коліхтівізму, а батько ж з відрядження привозив сіткою апельсини його хворій дружині, щоб послав хлопця служити десь недалечко, так от Сашко відповів, може і не в документах справа, а провзнали про твої вірші в листах, особіст щось занюхав, їдь, відпочинеш, там розвидніє, а тобі на третій день впаляли діагноз; тобі пояснили бувальці, коли тебе перевели в палату для інсулінників і день при дні почали наращувати дози, від яких свербіло в кістах, передубивчою тугою шкребло в животі, мов заживо виривало нутроші, день при дні сліпучим жаріло вольфрамом у кожній звивині мозку – у всевідчай пропаду не могло і не хтілось нічого бачити; катування наростаючими дозами, нестерпніше від наростаючого електроструму, неunikне, безвихідне, цілодобове перетворювало в звіра, в тупоконаюче звіридо, скорчене клубком в одному жаданні – заціпеніти! затерпнути мільярдівчайним болем кожної вимученої труйлом клітини, завмерти всим тілом, ніби розтросченим на кістляве місиво під гусеницями танка і знову зліпленим уєдино; вже потім, перебачивши тисячі тисяч гниляків і легкобитів, які героїлись своїми тюрмочками, своїми бідочками, своїми жалільними й розжалоблювальними соплетрагедійками, ти зрозумів: хто не переживав тортурувань розплавлювання свідомості, той не взнав нічого, крім маминих пончиків; не затямив нічого і не сягне нічого, крім одурі самопотьмарень собою; сильніше діє тільки понадмісячний, зимовий голод— всим тілесним вистражданням і змалінням, до знерухомлення майже, всим чистосердим, живим каяттям і живою молитвою тоді дух підводиться на повен зріст, прозріває, безстрашніє, могутніє задля вічності за покликком Усеомгутнього і Всевічного; але тоді ти ще пробував уникнути мільярдновольтного гарту – як кожен невідаючий призначення— ще намагавсь відлиняти, пославшись на серце, що нило передчуттям, зрідні ще живопульсуючому абортативному м'ясові; тебе зводили на кардіограму, в битих валянках і замаюсеному халаті з пропечаткою сьомого відділення на кишнях, сказали, всьо нормально, всьо хорошо, і підкинули інсулінових одиниць, і це означало гарантовану шизофренію в документах,— інакше навіщо ж псувати ліки? коли ти розламував голільне лезо,

виймаючи саму мойку з двома дірочками, ти вже предбачав довге сидіння по коридорах, після яких тебе допитували, за що й про що? радили написати заяву, вони пошлють запит, той прийде через пів року, потім забували послати, ти приходив, нагадував, дзвонив, чекав, прийшла писулька, такий-то знаходився на стаціонарному обстеженні, тебе послали до прокурора, ти заручився клопотаннями на поважних бланках, служака феміди прочитав їх, продивився на світло писульку з двоголовим орлом, що продовбав тобі душу й печінку ще коли був серпом і молотом, служивий фемідер порозглядав і так і сяк вистраждане, виклянчене, як стількох жебрацтв, стількох принижень милостиня, дорогоцінне писалово, пороздивлявся його проникливо, професійно підозрюючи фальшивки, помовчав, потримав руку на телефоні, підняв трубку, з кимось оббалакав наступні вихідні, вибачився, знову перечитав кілька речень на п'ятдесят слів, куди втиснулось тринадцятилітнє безправ'я й забитість, вкупі з розділовими знаками по пів слова на рік, а так потрібно було мовчати і тамувати хрипи, і простягнув по столі папери до тебе: паскольку вас направлялі без рішення суда, на вас не передумотрена реабілітація; а як же бути? пайдіте в ваєнкомат, пускай действуют, вот же естє заключеніє нізавісімих псіхіатров, трі подпісі очінь уважаїмих, ізвесних людей, канєшно, ето зверство діржать вас столько в подвешеном состояннії без гражданскіх прав, а раньше ні на работу, ні на учьбу такіх не бралі, сочувствую вам, канєшно зверство...; і вже намацуючи вену на лівій руці і часто стискаючи кулака, щоб вона набубнявіла тугіше, ти, здогадуючись про всіх майбутніх кровопивць, тоді в низькій і вогкій камері міг уявити простір ходінь в нікуди: через пустир приходив кілька разів, щоб потрапити на прийом до воєнкома, зайти після матерів, батьків, призовників, що підкочували на нових "мерседесах" і "вольво", а по коридорах аж синів дух абсолютівки і недешевих закусок, зайти прохально, прибито, розгублено, скоріш півсвідомо, аніж зумисне, завчено вже, і потрапити на приємнопам'ятний рік біловолосого, худого полковника з якимось орлиним чи соколиним прізвиськом, зайти, щоб отримати один його підпис на проханні направити на медкомісію, пояснювати, ждати чергового афіцера, дивитись на схилені дві голови, що проглядають найновіші устами,— знайшовся ж папір раніше, ніж на твої романи!— загортають книжки, кажуть, "уже і такіх снімають! пайміте, ви входіте, как к сібе дамой, ми ні протів, наабарот, заїнтірісовани в нормальних рядах, но здесь сірьйозніє розгавори, уже пірірив, трі мінути втарова, а ви вламиваетесь, пара і честь знать"; ти вистоював черги до терапевта, окуліста, зубника, заплющував око білим жезлом, показував кутні гнилі пеньки, а потім розказував свою оказію психіатрові, млявому, опецькуватому знужденному сидінням у кабінеті завбільшки з пенал, обіцяв прийти завтра, бо на обхідному листкові бракувало всіх лікарів, а треба, щоб все "по закону", інакше неможливе направлення, приходив, ждав на рваній тахті в коридорі, вичитуючи з папки на коліні перші розділи цього роману, краєм ока поглядав на поли мелькаючих халатів, чекав, коли покличуть, зав'язував течку, заходив, пояснював терапевтові, що означає "46" 176 наказу МО ССРСР, бо зараз вже інший шифр, заходив до психіатра "так значіть рішились! ляжете в стаціонар; це, знаєте, либонь, до півторох місяців, не більше,

тоді приходьте, ми подивимось і на основі того документу приймем відповідне рішення, ні це вже не довго буде, і я особисто докладу зусиль, все, що буде залежати, особисто, розумієте мене, інакше ніззя, звичайно, незалежна експертиза, тут підписи моїх вчителів, авторитетні люди, але в нас таке положеніє, а коли ви прийдете, я поможу вам особисто", ти добирався до клініки, ждав, довідувався, приходив у відповідний день, читав статтю одного психіатричного академіка, що найбільший відсоток душевнохворих серед психіатрів і математиків, зненацька гасло світло, ти загортав газету, виходив на перекур, а коли повертався, якась бабуса в темряві підходила впритул і вишептом запитувала, що їй робити з квартирою, через травму приклеїли статтю, поставили на облік і тепер, якщо я приватизуюсь, можуть закрити і назначити опікунів, а потім забрати квартиру, вже скільки так пообдирали, тут половина безквартирних навечно лежить, а якщо не приватизуюсь, то не робитимуть ремонт, так і сказали в "жекові", вони всі схвачені і давно роблять рука об руку, ну, поясніть мені, порадьте! і ти, що роздавав поради сильним і поставив діагноз здебільший половині світу, знов подумки обпікався об своє давніше знання, просте й очевидне, приречене на беззахист— стільки хворих потрібно тільки для того, щоб з'єднати безкарність в одне спіральне, жаріюче коло і спалити, немов збігле молоко, саму думку про можливість справедливого; ти не міг їй нічого путнього відповісти, крім того, що треба зніматися з обліку, вона і саме це знала,— але ж не знімають! треба знов характеристики з останньої роботи, довідки, довідки, довідки; ти заходив, бо наставала твоя черга, і бачив цей кінськоголовий, немов з пісні про віщого Олега, рідкісний, відверто садистичний тип, великі, сливові і все ж прищулені очі, тільки в одного прокурора в спідниці ти помітив щось подібне; але в лікарюк інакше, більшість, звичайно, перейнята шкодуванням, це, мабуть і є той відсоток, що перейнявся переживанням хворих і наблизився до межі, за якою одержимість злодухами, але тепер тобі трапився протилежний тип, підозрілий, садюжний, непроникно лютий; колись ти хотів розгадати, проте, так нічого й не написав, справедливо подумавши, що не все так просто як клімакс,— ти знов пояснював, дістав обережні папірці, слухав, коротке "падаждіте", виходив, кутив, лазив у морочному коридорі, мов лис по віднорках, тільки-но здихавшись собак і розгадуючи, що ж вигадас мисливець, якому нічого втратити, насторожить петлю, засуне глибше в нору і пригорне листям двопружинного капкана, просто заб'є отвір кілками і дасть посидіти, зголодніти, піддатись псам і вилетіти на близький постріл? ти ходив заблошивленим колом власних здогадок, на направлені було написане "стаціонар", але от і довідка з підписами їхніх шанованих колег, "психопатологічних симптомів, притаманних шизофренії не виявляє", ти обтирав глину на стінах, одноколірну з пополотнінням у крейдяній норі, коли мисливець бере лопату, розкопує вхід, щоб краще вскакувати собакам— і всередині більшає світла— а вони пили чай з бутербродами з червоною рибою, нашинкованою грубими шматками, з жовтожарим домашнім маслом і чорною ікоркою, з просмаженими рибними спинками в омлеті, щойно з ресторанної кухні, з товченою на сметані картоплею в прозорих пуделках, з ніжно пропареними маслятами в обзолоті цибулі й моркви, з

обрум'яненими перепічками в ікрі червоній, з дрібними кусінчиками язика лося в часничному майонезі, з печеним червоним буряком у гірчичній олії, в лимонному сокові, з грудинкою качки в підливі й розсипчатій гречці, з жагучим зеленоцибульним салатом на жовтках яєшних, з шматочками зернового хліба з пророщеної пшениці, з грецьким горіхами з родзинками й курагою, з білохрумкими грінками в пахучому забрусному медові, ось пронесла на таці медсестра і в прохилі дверей спалахнув пар над склянками в підстаканниках; ти не міг їх запідозрити в привласненні передач, звичній справі в твоїй колишній печері, де все одно тобі нічого не перепало, та й хто поїде за стільки відстаней, батькам і дружині писав, щоб вислали по пару карбованців на сигарети, траплялося, санітари передавали, бо ж і в них менше клянчитимеш, хоч посмалять спокійно; ти терся по коридорі,— звичайно в них непогана зарплата, власні клієнти, поїхані на західному психоаналізі, обтяжені секспроблемами, розбізнесовані, слабконервні, спраглі розвантажень і ти нікого не запідозриш, що приховують від розстрільної статті, від п'ятнадцяток, а потім звільняють через рік, а ще через пів року знімають з обліку, бувало колись, проте зараз строго, все на контролі, звичай демохрякії, всьо на виду, однак, якщо дуже треба, ну там парінь хороший, талантлива девушка, вплутана в наводчиці, діти з очінь уважаємой сем'ї, піймані на восьмидесятому випадку розбою, тада нада подойті очінь внімательно, внікнуть, зустрітяться с радітілями, вислушать і патірпелую сторону, аб'ясніть, что в обшїтве растьот крїмінальность, в етом гасударстве забилі про дітей, і їхніє друзья, такіє улибчївіє, прїветлївіє, міліє могут пад'єхат на "джипе" к вашим пад'єздам і зустрітїть вас— та, зрештою, вони начаювались, нахряцались, надемохрячились, кажучи гоголівським стилем "закусілі", гукнули входїть і після однакових з попередніми пояснень, перепитувань, а когда? а за што? після згикувань і позїхань, прикритих долонею в потускло жирному золоті, сказали: знову треба надсилати запит, ждати, довго ждати подетальної виписки з історії хвороби, а потім прийти з мільйоном восьмисот купонів до професора, он позолочена табличка на дверях навпроти, і знов обстежитись; і зітхнеш, сподїваючись до осені знайти потрібні гроші; а тоді, в камері, напоєній всенічним чеканням, ти втомився ждати і сподїваючись вивтікати звідти начуванним від кримінальників робом, стиснув голільне лезо, повільно ввігнав його у вену нижче ліктя і різнув набік, щоб потім загримати у двері,— викликайте швидку— а тебе знову стовкли на синьо, лютіше і ненависніше попереднього: бо це ж беспрідел, він міг тут загнутись, сука, а потім рискуй пагонами, хто правадів общук, питаю! хто! ах, ти ж падлючисько, падло, захтів на волю? куда дів лезвіє, скот? чим тобі не сиділося? а тако в дихало, в дихало; здихай тута, будуть тобі врачї, дождеся зараз! а ну, дай я, дай я, отако його міси, отако, як болото, міси його, грязь вуличну! міси сучару! міси подонка! попугать нас рішило, гниль болотна! да ми таких бачили, знаїш де? дай я, дай з'охотуюся, хоч начищу ним чоботи, так дам врачів, шо печінку виригає! ух, скотяра, стїкай тут юшкою, злизуй осьо, кому кажу; не хоче, дайте йому яку трапку; хай мордою своєю підтирає, отако, отако ним, за ноги по підлозі, пісака, блядь, напишеш, пожалуїся на нас, мало ми вам печїняки поодбивали, ой, мало, пастї вам

нада рвать, розвалили таке госуларство, таку страну, і всцикаються кров'ю, а-а, приспічило, ріжтесь, спишемо; від великої втрати крові тіпає, в тілі шумує адреналін і нагадує ковток спирту, що тобі з наперсток малому плеснув його батько, в нутрощах обпекло й почало нудити, так, сидючи перед телевізором, ви зустрічали Новий рік, і однаково й камера наливалася синім світлом, а не гарячою рідиною, що нею просяк рукав, сорочка, штани, ганчірка, кинута при порозі біля відчинених дверей, бо такому заюшеному куди втікати, до того ж ворохобиться глупа ніч, годинник на вежі профспілкового будинку калатьнун третю, якщо й викликали бригаду, то наспіє над ранок, лікарі призвичаєні спати, там одним ненормальним менше, велике горе! проте, коли й під'їхали, і ти просив забрати, і вони наклали тугі бинти на руку, простягнули недопалка з кулака, проста миловидна жінка з розпущеним русим волоссям, двоє юнаків, ти впізнав свою смерть так близько, як завислий на одній руці на прірвою, що самою порожнечею стягує вниз, немов хазяйка замерзлу білизну з шворки, завчено, вправо, звично; всі троє лікарів промінили вбивче, притаманне смертокраїні безжалісне співчуття, залякане й пригорбатіле, й до того безсовісно щире, що ти й сам повіриш у їхнє безсилля допомогти ще до того, як вийдуть порадитися в діжурку; жінка стоятиме, прихилившись плечем до косяка дверей, мовчки слухаючи, мовчки відійшовши, вкрадці глянувши в слизьку, для неї позеленілу, як нутрощі в морзі, для тебе синю, сп'янілу п'їтму відкритої камери, коли звідти, від діжурки, махнули супутники; вони пропали, не залишивши навіть лікарняного запаху, бо ніздрі й лице в тебе засвинцевіло від суцільного опуху, і ти спробував вибачити, та не встиг, бо вже за лязком вхідного, автоматичного, на самозащіпці замка, капітан, сержанти й старшини кинулися на тебе, щоб заламувати "ластівку", задирали загнuzдану мотузкою голову назад, викручувати руки й ноги, завузливши їх нерозв'язним гумовим жгутом над вигнутою спиною, бити носакм чобота в задертий кадик і шкодувати тільки за тим, що розтратився нашатир, яким змочили б дно шапки і накрили вирячену, роздерту до вух мордяку; а потім прийшов усміхнений підполковник і на закінчення інтерв'ю милостиво сказав, і в тебе справді потепліло всередині, "напїшем, что бросал бутылками в швейцара, завтра пойдьош пад суд; старшина! витрі сапагі, будіш світетільом, павізьош яво і абьясніш судье ево рожу: білся об стени, аказивал сапротівленіє", ще не вірячи в порятунок і пробуючи згикнути ядуху, раптом прозриш наперед багатьох, кому заважатимеш своїм скорченим виглядом, приятелів, шанобливих за столом і гиготливих у спину, літровесників, бабуїністів, котрим замуляло в одному твоєму романі слово, ніколи не вживане тобою, одну імпортну, ділову, завжди при шьпряві, оточену увагою і залицяльниками, як сука в період течки, журналістку, що на декілька підпилих, дурних твоїх відвертостей випигне, під'єхидить "ви вші тут кумунішьти і не мошїте зярупити на дитину", раптово прозриш активісток з комсомольського плем'я, віднині американізаторів, ледачих народжувати емансипанок, прогуляних, зжовчених, похабних мразей, розчепірених і чорноротих, поборниць принижених дівочих прав, що чомусь завжди передували слов'янським різанинам, і незбожеволені в сексвободах, нікому нічим не винні, милосердні, спрацьовані сестри, матері мусіли жертви своїх

дітей, не відаючи, кому дякувати; раптом уявиш чималу більшість, котрій замуляє твоя присутність тутай, на зблювотненій, в корчах блуду й наруг, землі, котрій усі ми разом, як і тисячі інших, немилих собі осіб, потрібні немов мандавошки в покинутому притоні— тоді ж, коли залишили зв'язаного відлежати двадцять хвилин, ти збився на дев'ятнадцятій секунді і закричав, завив, випліснув з ядухою з себе те, що посоромившись, перетерпівши, маючи більшу природню мужність і силу, змовчали нескінченні юрби тортурованих всіма способами і скручених у непритомний обід, схожий на волення, підняте до небес і сліпінь простреленого черепа, враз закинутого лицем до стелі; закричав медвежо, безслівно, дико про все, стільки змовчуване перед пелькою навстіжних обставин, безоких поводирів, окапелюшнених провокаторюг, рилатих катюг, садюг, бандюг, скотюг, штатних покидьків, державних приматів, розвдоловілих політсавців, що не чули тут ні живих, ні мертвих і не розуміли нічого, крім другого серця,— власних гінеталій; ти кричав, дякую, дякую, дякую, і вмивав замурзаних, нечупарних звільненою, вприкінець посвітлілою кров'ю, втирав назбираним по соломині ув'язаним у пучки досвідом, щоб вилюдніли нарешті, перед загальним сконом, але й навіть, якби ти закричав і написав так, що в мертвих встало б і посивіло волосся в домовинах, тутай все залишиться граминою неспотрібленої правди, непрочитаної німоти, і тиша загнітить, обів'є тебе, зачиненого знадвору, так легко й моторошно, мов полум'я вкриту снопами хату.

Що ж трапилось далі, коли ти своїм велосипедом перепинив дорогу прогресові? а, нічого не сталося; розказати про біологічний зміст крику?— крик, зазвичай приваблює особин свого ж виду: вони відносяться до потерпілих байдуже, а то й агресивно, підіспілий хижак отримує поживу; тобто, крик часто обертається на шкоду постраждалому; очевидно, в капкані звір уявляє себе в кігтях іншого звіра,— і тоді крик може прикликати рідню, що нерідко й трапляється серед парнатих: вереск маленької пташки в пазюрах яструба скликає пташву з околиці, що й змушує іноді розтиснути лапи; щелепи ж капкана не розімкнуться від співчуття й жаху— і можна сміливо твердити: вказана реакція втрачає зміст і стає шкідливою для виду; Удав, як завжди, проникливий і правий, узагальнення його по-справжньому мисливські, передбачливі, може, в силу закладеного в собаці передчуття короткого віку? він має мужність зору і єдиний сказав тобі, що впійманому мовою треба зректись надії; ну, нащо так песимізувати,— крик, тобто література, бадьорить околиці, і на тлі волян всяке пташа цвіркоче радісніше, відчай побільшує благодать, як велике знання превелику скорботу, ранок еклезіаститься в домі плачу: о земле зради!— почитуєш іноді в невідомого літописця,— о, земле нічийна, перебріхана лисами, чия тепер? о, вітчизно каїнів, змилуйсь над авелями, яви своє серце, що свинцевіє, мов печать,— і засукана по лікоть рука штампує невтомно; о, державо нездар, заснована графоманами, бо кожен тут щось пописував і, помщаючись за неуспіх, прирік на повільнений згин всіх перероджених словом; о, владо письменних, простих, як двері, відчинені з копита, превелика еси, знеосяжніла, мов ніщо, мов збожеволений хайдегерівський хаос— і комунізми й капіталізми: правиця й лівиця одного шахрая, поставленого загонити в кут

отупіння й підстьобувати на пашу, різати, стригти, ділити бринзу, замовчувати те, що не вдалось осміяти, створювати занавіси з чреволюцій і криз, підтримувати дещо спізантнену світову валютну систему, що втратила золоте підпертя і шукає, чиїми б ресурсами і кістками знову підпертись, перепрягати адамів, чиї шиї промулялись до хребтів, дивитися на історію в мікроскоп збігу обставин, тикати то на тиранів, то на невтомні змови, з повільністю годинникових трибів робити час і гроші з нічого, з святої простоти, з гойдання маятників, з розтискання пружини, з повернених процентів, з державних банкрутств, з прокляття тим, хто відмовляється вчасно платити, з вдивляння циферблатного ока в нікуди, в незмигну циклопічну ніч, з передиху однієї шестерні за рахунок іншої, з розпачливих інфляцій, з інвестиційних благань, з млявих напівспаралітнених підйомів виробництва, з інвалідських колясок, подарованих жебракам, щоб заробляли, як рікші, на підтрим скелетного тіла, з цокання й цокання, з доторків металу об метал, з перекочування незримого колеса в банківські нулі до неба; годинник заведено й тисячі однотипних його зразків вставлені замість серця мільйоноруким організмам, тілам без голови, замість якої лиш гнійний набряк,— господар з жалю за свій будильник, час від часу, вичавлює прища над плечима і звідти аж пре знелюднення особини без вдячності і мети, дух каїнства, вжаханості і тривоги; всякий, хто стане на шлях самодостатньої культури, як пам'ятливості про душу й покликання людини,— тим знижуючи вартості погоничів: пасьба і стрижка! ярмо і налигач!— всякий отримає образ втіленого зла і буде, залежно від обставин, виставлений демагогом, екстремістом, ненормальним, а тиранія вседозволу повсюдно ригатиме в мізки їхніх дітей вапном, що випаляє підсвідомість: і за декілька поколінь їм подарують вимріяні батьками вартості: гризтися за робоче місце навпроти автопоїлок, берегти свою вовну, розмножуватись, радісно бляяти і засинати з дзвониками на шиях; о, часе вичерпаних назв, звавілонених нулів і крематорних піднесенень, коли на руйновищах міфологем запанували експансії встократ ненажерніші від лепри, сибірської виразки й бубонної чумери разом взятих— і знання погрози дорівнює каталепсії; пригадай: коли літровесники повернулися звідти, ми з роззявленими очима запитували в них про існування й умови, загалом, розлунення голосів своїх далеких спів'язнів, співхворих, співбратів по перу і, виявляється,— нашим аж потягнуло мову: таке побачили! і вони пошепки, на мигах, тобто ледь-ледь креснувши пальцем і озираючись по кутках, пояснювали, мовляв, літераторів на дикому заході запрягли обри,— о, людство! наш літописець помилявся, кажучи, що це плем'я давно погибоша! їх запрягли в туристські візки там, де складно підніматися на автомобілях, їх осідлали замість поні і по акуратних містечках вони возять цих дітей, цих, ну як їх, студентів; такі сумирні, доглянуті, чемні, упаси доле когось там брикнути, голосніше дозволеного заіржати,— тюпають, тюпають поміж помийниць і клумб, скліпуючи сумними й ніжними віями; ти спершу подумав,— може отак і треба?— так затурканий продзагонами селянин, дивлячись на двох комсомольських пришибків, що за півлітру лізли з похмілля на церкву й валили хреста, чухав потилицю: а може так і треба? але потім ти запідозрив замах на те, як було віками, а тутай якась задрипанка, сектантка,

шинкарська дочка, встановлює свої порядки і прапорує над світом; а далі, розказували ровесники: найдужче там знущаються з жінок, прямо деруть із них шкуру на реміняччя за найменший непослух, прямо відпродують у рабство на слонові береги, а коли побачать яку розпасену на дієтах, озлоблену, істеричну, нездатну збадьорити бивня у відмороженого мамонта, таку відразу підозрюють у відьомстві й допомагають розкаятись; деякі б ладні втекти на Схід, там і порядки м'якші, і ліга гомосеків підтримала гнаних, оголосила збір коштів на квитки, хоч і зловмисливо бажаючи спекатись збісеного ребра і загарбати ринок насолоджень, винайняла для тимчасового перебування той острів, як його? що перетворився на купу архіпелагів, непозначених на жодній карті— тут виникла торгівельна сутичка, об'єднані арабські країни відповіддю на економічну блокаду оголосили заборону на в'їзд жінок, ті, в свою чергу, виборювали в обрив нові і нові пільги, назривала, і це не жарти, війна сексменшин з підупалими сексбільшинами; поки ти дописував сторінку, прикайданював слово до слова, німоту до знелюднення, вічність до випитих сердець, любов до солодкого диму, поділеного на всіх, поки підводив голову і дивився з веранди на серпневисть доріг, роззолочених соломою, сам простір дичавів, бездоглядно заростав людьми, мов пекучою і лихою кропивою на руйновищі: ти йшов крізь всеможні, вищі вершника, поля жаливи, мов потопаючи в гірких водах Мери, куди нікому було вкинути дерево, щоб вода стала солодкою і для пиття придатною, нікому пізнати Закон, слухатись голосу звище, дотримувати його настанови; ти виходив на закладку шляху й нагинці перегортав поля, ближче до сімнадцятої глави Ісходу: кипіла битва, ти бачив пророка на вершині пагорба, з жезлом у руці: як піднімав він руки, то перемагали їхні, як опускав, то осилював днину хаос, чия пам'ять зітреться з-під небес, і до західсонця, доки тривала битва, двоє пообік пророка підтримували обважнілі руки з жезлом; так і на цьому бойовищі: доки слово, попри млість, осилює тривогу, зойки— вечір не схаотинюється в щось розбите, конаюче, з лицем зневіри; мале земне слово лише підтримує жезл, але й того досить; життя вітрильніє, мов списана сіллю й сонцем сторінка; ти прокидаєшся в безладі, в безмірі спраглих ночей і безсилий прокинутись, налапати на стіні вмикача, знаєш, що спиш, знаєш, де на миснику стоїть гасова лампа, намацуєш на столі сірники і, знявши з скляної груші накривку, торкаєш полум'ям гнотика, ідеш до дверей, та, поки вправляєш на місце скляного ковпака, світло, немов задмухнуте вбивчою зловтіхою і зачаєнням когось у темряві, панічно гасне, ти знову знімаєш скло, вгрузаючи головою в плечі, вслухаєшся, гинеш, розмочалюєш пучками слизького, мильного гнотика, викресуєш вогню, ступаєш ще крок у зблискові, завбільшки з одсвіт ясновидіння, і темрява витирає світло, мов кров на порізові: ти прокидаєшся в сільській хаті, на збитому з грубих дощок ліжку, і йдеш по лякливій, скрученій їжаком темряві: на яву, страшніше й тривожніше, ніж у сніві; скільки збилося в радіактивному чадові всякого ніщо, запитань без відповіді, здогадок без надії, скільки збожеволілого хаосу, скільки різночитань одного і того ж досвіду: та й й саму літературу розсмикали, як смажену курку, виявляється: є чоловіча, жіноча, модерна, сміхова, сільська, іронічна, ідіотична, глибока, нудна, потокова, урбаністична,

асоціативна, національна, компільована, хуторянська, вселюдська, гостропроблемна, філософська, зафольклорена, срібна, беззуба, університетська, непоцінована, повноцінна, відверта, брудна, притонна, бульварна, декадентська і кожен напрям звойовує землю вглиб з живучістю сибірської виразки на скотомогильниках, приховуючи бездарність ветеринарів, що заходилися довкола пересадки людського серця, приховуючи, що вона або є, або нема, або спокій видужання, або самотність моргу, або голос, або мавпування, або відвертість всемови, шельпіт недоспіваних лісів, диригентська раптовість зірниць, коли досвітком і цвіркунами спалахують стерні, або водноблошиня безвихідь літер і ком на скаламутненій сторінці; і ось тепер ти пояснюєш собаці вікові якості прози: сюжет, характерологію, побутопис, метафору, об'єм невимовленого, стиснутого в подобизну вершин, принцип, колись потрактований айсберговим, знання всього про все і перетворення суті в потаємну, вбережену від епігонства й печерних потрактувань, знакову мову; і, нарешті, якщо ти письменник і вистежуєш зміни, відтінки змісту в словах, безліч разів повторюваних характерах, долях, метафорах, ти підступаєш до звичаїв свого часу, і тоді проти тебе зводиться німота, неназване дужче названого, рідне дужче ворожого, немов полювання всіма облавними способами, коли тиша смертельніша вигуків і стрільби, кожна знана стежина, просіка, лаз чаїть останній стрибок у невідомість, небезпека гостріша й фатальніша, ніж зачумлення під час чуми, ніж обсікання пальців на циркулярці вслід за неправильним порухом, небезпека втрати миттєвого, єдино правильного, інтуїтивного напрямку, кроку, слова, погляду на облавників з-позад стрілецької лінії і однаково непомітного, вслід за здобутим знанням, переходу в чагарі й виліски, розпростерті до іншого часу; як нема золота, що залежало б виключно від глибини залягань, так нема літератури, якісно покращеної від навколиць промиву,— тільки проба; ти провів зустрічі з деякими послами мов,— і що ж з'європлена сутінь? підмукикує мовчки? а толку: не встигне якийсь Умберто й екнути, як кодла швидких епігонів розтроянднюють себе з ремісництвом гетерок; куди не глянь, мов показились на інтелектуальних збоченнях,— тому так сприкріло й сумно, друже; розщасливіли, бачся, на теренах, куди не доспів Чінгісхан, не добравсь на панцернику симбірський злодій, не добігли вівчарки, не дотягнулась колимська мгла— а так тільки трояндніти на одній нозі балеринною дзигною; ну, навіщо так зопалу? до тебе ж приходив той італійський офіцер, чіткий, невимушений чолов'яга, що в тридцять третьому служив консулом у захарканій столиці,— саме коли ти почав шукати слід хліба, по зернинах, просипаних із підвід: деінде поскльовували птахи, деінде дороги кривуляли всохлими від проклять руками продзагонівців, проте слід не щезав назавжди, а завертав до чорнгробильських пущ і ти розумів не випадкову єдність обох okazій, як і те, що шукати потрібно скрізь, по біржах, благодійних фондах, скрізь, де місячним хустром уповні спалахує шапка на злодієві,— консул приходив, довідавшись, що ти став одним з графітових стрижнів, розмашистим, ледь притупленим, увігнаним у реактор, немов у підстругачку, олівцем доби, приходив передати копії звітів, телеграм, листів, направлених до свого дипломатичного представництва, а також розказати про сотні

трупів, підібраних вилами на вулиці: деякі, збужені шумом, вставали з землі і розчинялись, мов тіні; на базарі, вранці двадцять першого травня, мертвих поскладали, як купу шмаття, в болото, в людські нечистоти, уздовж частоколу, що відмежовує площу з боку ріки; одна дитина ссала молоко з грудей мертвої матері з посірілим обличчям; люди перебалакувались, що це пуп'янки соціалістичної весни; за декілька десятків метрів від консульства одна селянка була цілий день з двома дітьми, тримала коробку, куди кидали копійки, а вечором відштовхнула від себе дітей і, вставши, кинулась під трамвай; пів години пізніше я бачив двірника, який вимітав кишки нещасної— двоє дітей ще стояли там і дивилися за мітлою; з минулого тижня двірники працюють у білих фартухах, їздять по місту, збирають дітей і заводять до міліції: тих, що не спухли, посилають у бараки "холодної гори", де в будах, на сіні конає понад вісім тисяч осіб, переважно діти; опухлих перевозять товарним поїздом у поле і залишають там; наповнені вагони зачиняють на штабу і часто буває, що поїзд відправляється через кілька днів: один залізничник, проходячи повз такий вагон, почув крики, наблизився і розчув одного нащасного, який зсередини благав врятувати, так смерділо там трупами; відчинили вагон, побачили: той, хто кричав, був єдиний живий ще; витягнули звідти і поставили вмирати в другий вагон, де ще зітхали інші; там і замкнули; ці деталі я одержав від санітарів і можу гарантувати правдивість; здається, в недалекому майбутньому неможливо стане говорити про Україну; з найвищою пошаною королівський консул, (підпис) ґраденіґо; що ж далі? запитаєш ти чоловіка в формі мусолінієвського офіцера, обіпрешся ліктями на підвіконня і раптом побачиш дорогу, трохи поодаль розкритого вікна, всіяну зерном, аж храпотить під сталевим обіддям і підковами: що ж станеться на знічийненій землі? а нічого: про вас забудуть, вас задурняють, зроблять винними, ви будете вибачатись і вибачатись, перед росіянами за спожите паливо, перед німцями за брак культури, перед євреями за поліцаїв, перед американцями за відсутність расизму, перед японцями за курильські острови, перед розвинутими за своє каліцтво і дякувати, дякувати, дякувати, що вас вислухали, звернули на вас увагу, відібрали атомну зброю, залишили променисті обставини, завдяки яким кожен день проживається, мов останній; ваші герої пересуватимуться навприсядки, в битвах за унітази отримавши правця, ваші володарі дбатимуть лише про культуру мотузьяк і краваток, вашою мовою залишать одні надписи на туалетах і радіактивних смітниках, ваші лікарні зачинятимуть у розгул моровиці, ваш сором виїдатиме покійникам очі, кістки їхні в могилах барабанитимуть розпач!!ваші діти народжуватимуться з долонями, напівстуленими і тремтливими, немов у старців, ви сплутаєте чесну терплячість із всетерпінням, ваші митці позаздрять церковним пацюкам, тебе самого з графіту, з непересічних димів, з шевця дорогих вітрил на пристані перетворюють на вічного торбешника, ти відчуєш себе ним, коли захочеш продати черву своєї вітчизни,— і справді: раптового літа ти поїдеш велосипедом до хутірської копанки, де малишнею ловили червоних карасів, одягнеш гумового костюма, розсунеш гінку кропиву, рогозу, очерети, вода ледь сягатиме по коліно, рудаві, з рисочками на спинах, п'явки ліпитимуться до ніг, мов несплачені гонорари, мов

повернуті борги, мов живі гроші: нарешті-то! з пластиковою пляшкою в одній руці, з емальованим черпаком у другій ти наловиш їх зо два десятки, щоб не зурочити удачу, і заспішиш у місто, в аптеках спитають довідку, хто дозволив ловити? та й то вони приймають лише закордонних, чистих п'явок, то півтора долара за штуку,— ти прокидатимешся в п'їтмї і проклинатимеш стукїт серця, розуміючи, що ще не здохнув, і облапуватимеш голову від потилиці до лоба, уявляючи звідки краще лупити свого скальпа на продаж, ти одному собаці розкажеш про стововчу самотність і того знищать; як? та офіцер змовкне й, притримавши в дверях картуза, вийде в ніч і сюрчання коника; і, виявляється, ти розмовляєш сам, твій Удав, твій друзяка, що знав напам'ять поля, хекав, по шию провалювався в замети, розплутував слїди, розривав приметену лисячу нору під високовольтним стовпом і розривався від гавкоту в азартній темряві, кудись зникнув; твій вірний приятель, що будив поскімлюванням біля ліжка і виривався за порїг, а потім за фіртку з такою луною, якої не відала жодна сурма в досвітніх походах, твій життєрадісний бігун, що пластався поперед велосипеда з висолопленим і загостреним, мов жало, в роззявленій пащі язичярою, розбризкував калюжі, напівобертася на бігу, і, вхопивши горішнім нюхом привітрений запах, кидався в посадку на тільки йому знайомого звіра, твій найкращий, найпам'ятливіший слїдопит, що не згубився жодного вітряного вечора в лісі, забігаючи за гонним лисом богвість куди і повертаючись крізь чагарі й хащі, по забитих дощем слїдах, до давно заблукалого свого господаря, твій нетерплячий, як бомба, що має торкнутись землі, хитрюга з благальним щасливим вереском, що роздирав його в колясці мотоцикла, коли викочували за двір і братові закладали в вухах, і ти мусив ремінним повідком щільно замотувати продовгувату морду, твій ягдтер'єр з рудими підпалинами на ногах і шиї, жива окраса річок, долати які він міг з невтомністю аргонавта, що бачить перед собою руно, твій висвячений різкою винуватець за немало збитків, зокрема, коли ще з одним кошлаком вигріб із попелу запечених у фользі качок і розгодований по-свинячому забивсь під повітку, твоя провина, особливо, коли він вивтікував здоми і міг потрапити на пасок до першого злодійчука, і ти знаходив його за конюшнею, в бур'яні, прищуленого, глухого на поклик і не міг себе стримати, твій недобрий подив, коли, пробігаючи між вербових кущів, він раптом скривився й заляк на одному місці, і ти зрадів, що зараз впіймаєш невдячного, а він стояв і дивився з роздертим вухом і схибленою головою в дротяній петлі, поставленій на зайця якимось придурнем, ледь помітній і зблизька, твій ближній, розгублений, так часто залишений на господарстві в хліві, коли ти вештав містами у пошуках прокорму, твій страж подвір'я, що лежачи на соломі біля повного баняка, відмовлявся від варива і день при дні підходив до дверної щілини і за кожною електричкою втягував запахи знадвору, рив пластунські підкопи, проламував грудьми вікно і гасав по вокзалі в передчутті полювання, твій чорний вихор, що кидався на тебе з чотирьох лап, єдиний, хто впізнавав у тобі господаря, твій слухач і навчитель витривалості впереддень зими, коли в нескінченних вилазках сльота і ніч зливалася в глибокий, важкий чорнозем, твій найліпший помічник по доборові підранків, винюшкуванні куріпок по берегах замерзлих ставків, уздовж приметеної, в

джерельних наживах, канави, твій співтрапезник, що переводив очі з рюкзака на крумку змоченого в горілці хліба, кусінець сала, м'ясні крихти і заячі кістки в простягнутій, поплямованій жиром, газеті, твій забіганий, втомлений, обліплений мерзлим снігом на животі, якого ти мусив обчісувати рукавицею, відтак, піднявши за передні лапи, по-дитячому всадовлювати в рюкзак, наполовину зав'язувати його там, накривати капюшоном і вичовгувати по заметах на втрамбовану тракторами від скирд, синіючу в сутінь, польову дорогу— де він? твого собаку давно отруїли: він літував у вольєрі, в батьків, стрибав на іржаву сітку, шкріб двері, а коли вечором випрошувався звідти, пружне його тіло виривалося в поля скрімкіше радісного гавкоту і п'яного азарту; він ночами розплутував на галявинах жировочні сліди, перекидав лапою їжака на стежці, гнав куницю по старому ялиннику, в туман і негоду подрімував під стіжком— і зривавсь насторожено на підозрілий поскрип; та сусідська злодійва, істоти, немов короста зумисне вигадані, щоб допікати, примітивніші спірохет, від одного погляду на яких зустрічний мусів би одмивати руки, та нечисть замулялась його голосом, продовженням твого,— і щось підкинула через сітку: собака здихав від отрути, нібито вибіганий, нібито засинаючий в нудотній, задущливій імлі, нібито потягнувши в літній кухні зі столу шмат ще теплої свіжини і налупившись до відвалу— труйка мотлошила нутрощі і одривала їх від горла, пропалювала мозок, як сеча сніг, гарячою млюстю розливалася по суглобах: вигнувши в корчах спину, закинувши голову назад, витягнувши ноги прямо, буцім дотягуючись до смертельної темряви, собака захарчав і виригнув з себе ядучу, наподобі розбитого бовтуна, сморідну піну і незрячими нерухомими очима прозирав закипаючу темінь всього озлілого, всього шматуючого здовкола: зіниці розширювались, вбираючи пільму, судини в м'язах тріскали сіллю на вогні і пропікали таким же солоним окропом, слух заливало безболісним воском, так пекло і розламувало кожну клітину під шкірою; велика зелена муха приліпилась до нитки слини і відлетіла злякано на рубероїдний дах буди: від роздутого живота по шкірі побігла судома, лапи підігналися в колінах, затискаючи живодерний біль, знову випростались, і, обламуючи пазюрі, дернули стіну; голова, наллята мукою, важка й безживна, вдарилась об підлогу, немов сокира, злетівши з обуха, об мерзлу землю, і дрібно затіпалась, затремтіла, розгублюючи малинові краплі з прокушеного, обвареного язика, тіло завмерло, але за мить кожна шерстина здибилась закипілою смолою, тріснули, розриваючись, сухожилля на спині і шиї, а відтак і вся колодка безживно зм'якла мокрим, скинутим з ноги, ватяним, шитим валянком— і ситі, набряклі в підпахвинах, кліщі завбільшки з вовчу ягоду, почали витягувати дрібні, щелепасті голівки і розповзатися по соломі; а тепер кожен спогад дотягується невтішним вітром, щоб погладити вмираючого, витерти решту зболювотної гіркоти і розказати про безсилля й ненависть цього злосвіту. В липні ти отримав листа від старого нью-йоркського поета, сивого, делікатного, світло перейнятого культурою, чоловіка; він, поміж іншим, каже, щоб ти не зневірювався, попри відсутність всього, і продовжував писати далі; ти подякував йому подумки, позбавлений конвертних спромог, вкотре перескладавав на шафі запилюжені рукописи, спраглі вічності, немов

душа собаки воскресіння і зустрічі з тобою на тому світі, дожив до вечора і в сутінковій, мов поцвілені стіни моргу, електричці, запитав себе про сутність зневіри,— тутай, в країні відчаю, вона не пахне фіалкою, не гірчить мигдалем, не обов'язково й милиться мотузком до шиї, тутай вона наскрізна, глибша вічної мерзлоти, чорніша мороку для живцем закопаного, стихійна й безсовісна, зрідні захвату космічних бурь, що лихоманять стратосферу, і ти, стільки знісни її впритул, звикся з нею, наче б вимоклий до рубця з негодою в безпросвітньому полі; стільки раз вона, люта, надживуча, сморідна вгодовувала тебе вовтузнявою, мов здохлого коня червою, що ти не міг не стати ніким, прощальним вигуком тяги в комині, димом соснових дров, гірким і жалісним усеспаленням всіх попередніх роздумів, настроєм виряченого теляти, якого вовки, відбивши від стада, пригнали хвостами на галявину, підрізали сухожилля на ногах і зараз навчатимуть молодих як рвучким стрибком на шию валити здобич з копит і прокушувати смачно хребтину— і скільки б всього ти не прощав, ти не зможеш забути і почнеш день з такою ж втомою, з таким ж гнівом, з яким пришельці відходили од воріт содомських; вийдеш на закладку дороги, перегорнеш поля ближче до даниїлових видінь і побачиш не лева з орлиніми крилами, не ведмедя з трьома ребрами в паші, не леопарда з крилами птичими, а звіра безликого, четвертого, подібного до хаосу, з людськими очима і зухвалим ротом на останньому малому рогові,— ти, сподіваючись на одну прихильність вітру, списуватимеш сторінки, мов голка за голкою відновлюючи обвуглені корабельні сосни, природню єдність і поривання лісу; ти станеш снопами на вулику, де бджоли за довгу зиму виїли гречаний мед і, змушені підтримувати тепло, полізли на соти з отруйним медом з паді: безвихідні, бездоглядні, завбільшки з чорну кров під відбитими нігтями і такі ж болючі, переповзають з рамки на рамку, ледь чутно гудуть, сподіваючись пережити холод, мріючи про п'янке тепло з димокура, липовий цвіт і змочену на льотку марлю з слоїка; снують по ковзких і холодних, мов долоні небіжчика, стінах вулика, де з кожною завмерлою на споді бджолою, з кожною краплею відчаю більшає холоднечі, ядучий мед стає ще необхіднішим, ще солодшим, вся решта сповзається на залляті, з рваними краями, мов контур вітчизни, соти— і вкупі з бджолами засинає прийдешнє, завітчане в марноту, літо, весь вулик змерзається, важчає, западає в сніг, немов обсмалена свиняча голова, заткнута в кучугуру, аби стікала.

II

Коли б дід був живий, і вернувши будь-звідки, зауважив таку прикру на обійсті оказію,— вода в криниці зсолоніла на ропу й смердить бовтунами й сажею,— то, найперше, сховався би на пристанційний склад і покликав Миколу, свого давнього, по мисливству, приятеля, та б гукнув ще кількох вантажників прийти в суботу, таке-то й таке-то діло є, сам не впораюсь; то ждатиму; з колишнього гарту неквапних, поважних, до всього притерпілих людей, що вросли в роботу, як камінь у землю, з цих вічних їздових, шоферів, сторожів, гайкокрутів на залізниці, чергових по переїздові, вічних вантажників, з них, якщо хто не косив того дня на прольотах, не їхав по сіно підводою, не пас череду в жлуктичку, не вів телицю на базар, не гнав житнєву горілку, не

виглядав сватів, не рятував од полум'я згораючу хату, і, якщо пообіцяв до того ж, то скоріше пророчі слова кануть марно, ніж він не з'явиться в день суботній; такий, хто б дав своє слово, а потім, під кінець роботи, смішком, вихилясом прибився б на чарку, в тих хазяйських краях, у стожильному, приреченому на одну працю, часові не вродився б просто і, тим більше, не вижив би; якщо ти не винайдеш години, щоб підсобити, полюдськи допомогти, під'їхавши на старому, з перехватами, з гумовим пасом на багажнику, велосипедові під хвіртку— неспіхом перекинути ногу через раму, мацнути для перевірки насоса під сідлом і вклонитися здалеку повільною головою і знятим картузякою, що зблискує проти сонця розламаним козирком, засмальцьованим пругом і сіллю на маківці— якщо тобі ніколи на часину відірватись від справ, то іншим разом, якщо надцять нелюдів розриватиме тебе живцем на шмаття, того ніхто не почує на станції; і, поки в опікачеві, нашпигований салом і часником, в печі рум'янився, прокипав жиром кріль, а одсвіт жару з кубахи вишневив бабціну щоку й кофту з залатаними рукавами й два крила білокрітчастої хустки, й вузлакуваті руки, й напівстертого ножа, яким бабця чистили картоплю над піввідровою каструлею, поки на посипаному мукою столі жовтіло розкачене на пироги тісто, а в окремих мисках стояла розмочена квасоля, обчищені, дрібно порізані, яблука, розмішаний з яєчними жовтками солодкий сир, вишневе варення, і ти, малий, пробуєш макогоном розтерти мак у старій, обтягнутій дротом ступі, поки в хаті пануватиме малослівний, клопітний ранок, дядьки на подвір'ї зв'яжуть віжками пару драбин, вчотирьох завдадуть на плечі і понесуть повз парканом до криниці; далі ти можеш тільки підгледіти здалеку: щоб легше крутити, ставлять на криницю дворучну корбу й відро за відром вичерпують воду; потім обережно опускають драбини на дно колодязя і Микола, обв'язаний на поясі мотузком, востаннє затягується оштипком самокрутки, бере в ліву руку лопатку на саперському держачку і звично, безслівно, як з порога власної хати, ступає в сиру, замшілу темряву; за якийсь час, обкопавши кадку, він гукне "віра!" і повне відро з мулякою, з оранжевопузими жабенятами випірне на світло— і випірнатиме знов і знов, доки заб'ють джерела; копач вилізе на гору, а з драбинами підніметься і загальний, німий, забобонний страх плавун, що в миттєвість ока здатен вирвати нижні кадки і засмоктати людину; от вже й лопата сохне, прихилена до паркана, от вже й дядьки вмиваються принесеною з хати теплою водою, беруть із бабциних рук рушника і враз веселять вмиті; копач дістає з почіпленого на штахетнику піджака пуделко з махоркою, в бічній кишені налапує пампушку порізаного газетного паперу, надриває одну пелюстку, напівступлює, щупкою бере махру і ловко, з обох боків папірчини, заслинює кінчиком язика цигарку, приминає її на кінці хвостиком, припалює і, затягнувшись, стає звичним Миколою, весельчаком, жартівником, майстром на всякі розігри; він розкаже як його обдурив заєць, забитий з лівого дула, вже покладений в речмішок— коли за п'ять кроків збоку, з ріллі, вискакує другий зайчура! гагах по ньому! мимо! пішов і пішов на махах! обертаюся: той, перший, шмигиць із незав'язаної торби! а бий тебе лиха година! поки до патронташа, куди-та-ам, так підібрав ногами, контужений, видно, і так дав дьору! і розмова сама по собі перекинеться на бійність

рушниць, на якість купованих і саморядних патронів, на те, скільки за останні роки звелось качви і бекасів по берегових озерцях; розмова, немов воскреслості, немов живого дива, зрідка торкатиметься води в криниці— чом вона зсолоніла? чом стала затхлою?— і, щоб не зурочити, перейде на мисливські оказії, на те, що в стружці на тарному складі є куничний виводок, під тюками бачили пір'я й обезголовлених курчат; а може тхір? кажу тобі: кам'яна куниця, стрибки на болоті повз калюжею широчезні, куди тхоринім! розмова не обмине й того лиса, що вирив нору в горбі відразу за колгоспним качатником— наглий, старий лисяра, знає, де рити! нора глибочезна— ніхто його не подужав ні викурити, ні розкопати, ні виштурити собаками під вірний постріл, ні дротякою викрутити, така глибочезна норяка в сухій, обвітреній, скам'янілій глині! та то треба сісти в засідку... тоже мені;— та вже сідали, він чує, гад; та нехай він лопне, там його піджидати;— перетягає всіх каченят!— от мені голова болить— і то правда: краще нагуляє хутро! о-о-о попадеться він в полі...— там лисяра такий, що яйолами мерзлі грудки оббиває; знатний лисяра!— нехано дождемо осені...; відтак розмова зійде на хазяйські клопоти, на сіно, на довгі дощі, на вимоклу картоплю, на непривезену з поля гичку; бабця раз і вдруге погукає з подвір'я "та все ж готове— сідайте йдіт!" у графинчику з червоним півником буде коралитись горілка, стіл під сливами й вишнями дихатиме святковим достатком, вдячністю, запахом м'ясної підливи на товченій з сметаною картоплі, рум'яною кролятиною, салатом із помідорів та огірків у великій емальованій мисці, крумками домашнього з кмином хліба, охолодженим компотом у накритому пілкою від ос, запотілому слоїку; стіл дихатиме гарячими пирогами з квасолею,— повна макітра— і поставленою в тарілці біля них поливачкою з тертого часнику на ріпаковій олії; десь після другої чарки, коли поспішати нікуди, а в півня в графинчику ледь обсихають крила, саме наспіє пора завести досужу мову, чого солоніє вода в криниці?— від соди на складі!— наспіє час згадати всі лихі випадки з плавунами, коли копача затягувало під землю так швидко, що не встигав і ойкнути з криниці; ще випити, подякувати і всім гуртом іти до колодязя: зачерпнути чистим відром води, пити й нахвалювати: от добра; а дід стоятиме біля хвіртки: сивий, розважливий, так, ніби за кожне слово знову могли впаяти; він стоятиме собі, як і належить господареві: неквапний, але не надто повільний, щоб не подумали, ніби з якоїсь провини схильний втікати або щось приховує в собі, загнічений страхом; він стоятиме рівно такий, яким потрібно бути, щоб не викликати ні підозри, ні настороженості; рівно такий, щоб дозволити собі просту людську гідність, не розтоптану ні колгоспами, ні розкуркуленням, ні виселками, ні втечами, ні переховуванням, ні всевічним злидарством, як жорновий камінь на шию, накинутим дикою, насильства спраглою, вгодованою на людоїдствах, до людятини жаднезною, торжествуючого гуманізму — з усіх плакатів усміхненою!!— людоїдовладою; він стоятиме як знак обов'язку над своїм родом— і останнім піде й нахилиться до відра на цямрині.

Ти вертатимеш додому електричкою; ні діда, ні Миколи давно нема; за водою доведеться йти до покинутої сусідської хати, через старий садок; вода в прадідівській

криниці до гіркоти зсолоніла; і, щоб не згадав ти в порожньому, вистудженому сирими протягами, вагоні, про щоб не помріяв ти написати вдома, усякий спогад згіркне і кожна надія сприкріє; за кілька годин оголосять твою станцію: з рюкзаком за плечима пірнеш у розчинені двері, порожній і легкий, з солодким скрипом всередині, мов дужка відра, яке падає і чекає свого обов'язку, доторку до води в замшілій, глухій, нескінченній, летючій темряві. Літом ти насилу встигав полляти городину— воду ж носити з не близької, чужої криниці, і смеркає так стрімко, немов відро обривається в глибоку темряву— і вже поночі чистив рибу, витрушену з речмишка на спориш; луска на лящах, мов натерта сіллю, бралась червоним; на запах риб'ячих нутрощів збігалися всі коти з околиці; в тілі приємно нило сонячним липневим полуднем біля річки; в рюкзаку холонули і вже пахли в'яллю снопища м'яти, материнки, дроку; все чекало, коли йому дадуть раду; тиша, немов щойно збігле молоко, розливалась кипінням дрібних і більших метеликів довкруг ліхтаря над одвериною; запахи городини зливалися з пахощем привезеного різнотрав'я і радісним спокоєм удачі, що кликала ладнувати снасті на завтра; ладнувати спінінги, донні кормушки, мостирку з горохової каші з манкою; удачі тепер нікуди не щезнути від тебе, як щезла цілющість з води в криниці, викопаної на прадідівському обійсті, запустенілому без догляду, доки ти викачувався по світах, мов коростявий лис, марно пробуєючи збутись сверблячки, що в шкірі проїла ходи для кліщів і пече зсередини солоним пеком; доки ти думав про радіацію, як про одне з найпекельніших наслань, і шкіра, розчухана до кісток, загрубла й змозольніла так, немов суцільна п'ята, якою розтоптують на дорозі гадину; їхати ще не близько, але удача, мов повернений до гнізда птах, живе в динаміку, по якому оголосять назву твоєї станції; муляючись на лаві в електричці, ти перечитуєш Отара Чіладзе; в нього лікар вертає в колясці додому, сутінки гуснуть, дорога стає все вужчою, кінь спотикається, по-людськи пихтить, занурений в свої думи, просяклий запахом пройдених сіл і спекотних полів, знаючий свою справу і безмежно їй відданий, то ж, коли господар його запитає, "що з нами трапилось голубе?" серце коня заб'ється радісно; хазяїн згадав його! і він ще з більшою охотою розсікатиме поля, спина його здригатиметься, спітнілі боки лоснітимуть— і все це разом узяте називатиметься життям; а тут підсяде жебрачка в чорних армійських черевиках, чорній шинелі і шапці з якогось зривка, з лицем вусатим, тупим і круглим, як баскетбольний м'яч: нема закусити? найшла пляшку, напевно затравляна; дайте трошки ковбаски, о-о, це мені? спасіба, спасіба; підгожуюся коло вас; вам дати огручика? не побрезгуйте; ну, як хочте; це ж старий новий рік, а в мене дід такий добрий, такий добрий, дев'яносто два роки, це він зерна достав, оно в мішку ще осталося, от добра ковбаска! дід каже, ти п'яниця, старий вже дід, які в нього чувства? я ж од радіації п'ю, не вірить; ох і ковбаска, а горілка яка! бурячиха, хтось цілу пляшку покинув; розтиратиму дідові п'яти; а гроші він сильно любе, дам йому гривню; старший од мене не сорок один год, всі війни пройшов, все йому болить всередині; я йому kota привезла, кажу, хто kota тримає в хаті, той проживе на сім років більше! Ти одразу впізнаєш одну із них, випущених із божевільень, олігофренічно щасливих, ось вигрібає з кишені шинелі цілу жменю копійок

і рахує довго, радісно, вголос, рахує спершу все разом, а потім латунні монети окремо, а сірі окремо і базикає без перестанку: дід мій— ще той дід, в голові весілля, а в матні похорон; скаже, от ти п'янюга! дам гривню, нехай заткнеться; а ви не художник? пісьмо пишете? пишіть, пишіть; ото я напосівалася! а ви свої вуса підстригаєте, інтіресно? треба й мені стригти, бо бритися: це без толку; ви так бистро щось пишете; знайте, я вам скажу по сікрету: я вас люблю; дайте-но я почитаю; не, не дасте; добре-добре, я не заважаю; кругом одні дураки і миші в ніх по головах бігають; станція Попельня; я пішла, спасіба вам за кумпанію; зайду в ресторанчик— і до діда; сьогодні всі п'яні, ще покладуть бабу під поїзд; пшениця осталась, а кого посівати? одні старці і потолоч! Вона підхоплює мішка і з легкістю вискакує на перон, і глипає на людей маленькими очками— до кого б пристати з балачкою— і вуса її стовбурчаться по-котячому пожадливо. Ти вертався додому, коли країна торжествуючих людоддців перетворилася у вокзал жебраків і вони то їхали кудись, то зсідали, то знову їхали з великими, мов натоптані божевільям гамівні сорочки, сумерами і торбехами, мішугами й тачками, їхали, плямкали, плювали під себе лушпинням, спали, прилипнувши обличчями до зашмарованих, просмерділих нуждою, лавок, їхали, торгували в вагонах, по черзі, один за одним, верещали і лізли межіочі з своїм непотребом, якимись швайками, п'ятновиводітілями, гральними картами, старими бульварногазетами, простроченими батарейками, їхали, самі як здоровенні, жиру й немитості, плямиська, їхали, тягали по головах сидячого люду засмальцьовані, заболочені, клітчаті сумки, їхали, горласто, заздрісно перекикувались, хто вже спродався, їхали, без кінця чавкали, гикали, смердезно пшотіли, з горловин обливались пивом, зубами рвали сало, з долонь запихались грубезною кров'янкою, обкришувались хлібом, обдирали чорнезними пальцями варені яйця, по пласмасових дулубайках хутчій розпліскували смердогонку, матюжились на все горло, бігом, щоб не видер хтось, наливали по новій, ловили за поли перекупок, запихались прожареними пончиками з горохом, гиржали, векали, западали ниць, спросоння голосно, протяжно, бзділи, гримали дверми, курили, сцяли в тамбурах, нарипували холодного диму й сирої холодриги, товклися по електричці туди й сюди, світили розпашілокривавими мордами, де б ще додати, заглядали під сидіння, визбирували пляшки, одні вискакували на перони, другі рвали стопкран, а потім всі разом обпікалися ще шиплячими біляшугами з плівами, шерстю й запахом котячого м'яса; жирнішого вже не було нічого; і ніхто їх ніде не ждав, крім здичавіlostі, марень, здихарень, тюрят і протягів за поїздами.

І чим ти міг зарадити? сам, недалеко від них утеклий; чим? тим, що опишеш їх? лукава побрехенька; їм ніхто не зарадить; дивлячись на таке, втрачає дар мови і внутрішній голос; думай про щось майбутнє; думай про літо: на ніч читатимеш книжки по рибальству; як яку рибу в який спосіб зловити? і ранок будитиме азартом добувача, рискучою тривогою диких звірів, що десь нарощують м'язи, нагулюють жир, сушать гриби по дуплавінах сухостоїн, чистять і вглиб розкопують нори, щетинистими боками витирають живицю на стовбурах, ікластими рилами підкопують мох і коріння в старому ялиннику, раптово зриваються з місця і, випробувавши всю силу бігу, впевнені, що

ніяка стрімкість не обжене страху, вже повільніше, вже змирившись із наближенням осені, з тугою збайдужілості добувають харч, під старезними дубами донесхочу плямкають жолуддям, сфиркують росяну павутину з ніздрів і, злякавшись луни, довго вслухаються в глухе, навітрене, тоскне, мов болісні зітхи, наближення; літо навмисне притишувало відхід, щоб всяка плоть вбулася в радісній силі і відкинула навіть здогад про зиму; літом ти знав, чого ждати: відвідин доньки, гостей, погожої чистої днини, раптового деренчання будильника, поспіху на першу електричку; все зладноване звечора: спінінги і підсачок прив'язані до велосипедної рами, в рюкзаку складено котушки з жилкою, окремий пакунок з латунними дзвониками і дротяними, спіралевидними кормушками на донну рибу, окремо в кульках розтикані ароматичні краплі в пляшечці, пересмажена пахуча макуха, запасні гачки й повідки з японської жилки, окремо, загорнутий кількома газетами, сидір: огірки, сало, консерва з тушонкою, хліб, пиріг, печиво і повний спецій і молодої картоплі армійський, похідний казанок, у якому варитимем юшку; тепер лишилося зладнувати кашу; розмочений звечора горох на малому вогні газплити доводити до вмілювання й товкти макогоном, і досипати поволі манку з долоні, і розтовкувати до густини сирії гуми; тоді ще потримати над полум'ям, доки каша підгорить і вся спухириться важкою півкулею— тоді вистукати з каструлі на підлогу, дати, щоб прохолола і загорнути плескача в полотняну пілку, покласти в рюкзак, постояти, позгадувати, що міг ще забути, згадати про питну воду, запхнути в бічну кишеню рюкзака пластикову пляшку з водою, замкнути хату і, взявши велосипеда за руля, відкрити фіртку і вийти в провулок; тиша над залізницею підмовляє, що скоро оголошуватимуть електричку; йти неспіхом, за декілька десятків метрів до перону пригадуючи: чи загвинтив балона з газом? чи правильно заховав ключа? чи не затхнеться позавчорашня риба в ропі, яку не встиг зчідити з емальованої миски; великі, розрізані поздовж спини лящури, пригнічені накривкою і випареним камінцем, великі рибини просичувались сіллю до пори, коли їх вивісять вниз головами на гачках, почіплять на дроті в широкому, оббитому дрібною сіткою, ящику і виставлять на обвітря в затінку; під кінець літа приїде донька з двома розмальованими пакетами,— в одному іграшки, в другому підручники й одяг,— і ви разом помічатимете: сіль на лусці лящів сріблястіє що день, то дужче, немов дзеркальніє душа риби, і вся вона починає світитись м'яким воцаним світлом; потім, одного ранку, ви спакуєте раколовки в рюкзак,— туди ж поміститься і оранжева палатка,— сядете в електричку, зійдете на невеликій станції з вишнями пообік залізниці, донька застрибне на раму, вже не дитина, але й не підліток, усміхнена, розгублена, цибато незграбна, з тонкими тростиновими руками, що так судомно й приречено стискають руля, ніби хапнувши за щось розжарене і з болем відштовхуючи його від себе; перестрашена легкість прозорила дитяче тіло; малим тебе так само везли з горба на рамі і було страшно до невагомості, до нечуття себе— вітер сік по очах, по вухах, колеса набирали розгону, на рамі підкидало й гепало так, немов тіло вдихнуло іншу, тяжчу, затятішу, витривалішу душу, і, перетворене раптом на подобизну всіх стрімких і блукальних, всіх нічийних тривог, переляків, жахів стало серцем дороги і

билося в ритмі нескінченної втечі; коли ви з донькою виїдете за станцію, чиста і свіжа ранкова синь гойднеться назустріч вам, дорога вестиме до лісу— повз підстанцію з великими ящиками трансформаторів, повз озерце з горіховою водою, повз старий цегельний завод із білоцементною курявою повсюди— ви звернете направо, стежка петляє вниз, а там, понад річкою, небо стане ще синішим і глибшим; ще терпкіш, до запомороки, війне живичним, грибним, зеленоглицевим духом соснини, дві вколесовані жовтоглиняні колії збігатимуть краєм галявини й житнього поля, от ковзнуть у долину, проте дотоді ти ще минеш колгоспну череду на вигоні з двома сріблястими, молочними цистернами, минеш городи, ледь підв'яле сінце на покосах і подекуди складене в копички, минеш короварник під лісом, дзявкотливе, не зле, але вдуріле з самотності собача, що кинеться з явкітом від будки сторожа на цегельні, минеш все наміряне, стільки раз подумки бачене, коли зимовим безпросвітком уявляв, як поїдете до річки; і от дорога хибнеться вправо, колесо переїде сунічні пагони, що за ніч простяглися на вколесовану, вгріту колію, і вже на схмелілій швидкості велосипед промайне розвітистого дуба і старе кострище, гальма пищатимуть, звертай ліворуч, і долина і річка в затінку вільшин лагідно, мов звільнившись від всіх дорожніх острахів, побіжать вам назустріч. А поки що ти їдеш електричкою, вертаєш із міста, просмердженого дохлими щурами в каналізації і похиттю заздощів; ти з'являвся там безпідставно— робота і гроші давно зцурались тебе— з'являвся за прикладом комети, що впочатку чорнобиліани кресала виднокіл і від всього нею побаченого, дикішого, аніж космічний морок мільйонів літ, дим, як крик, валував на пів неба; камінь і той відмовлявся тут безглуздо гинути і, буцім розжарена сокира, для гарту вкинута в кипінь олійну, вихриплював з себе німу, розщеплену на відчай, душу; ти з'являвся серед мерзот, серед запустінь, і всюди бачив своїм зловчлим поглядом недавніх будівників мавзолеїв, пірамід, будівничих збожеволеного реактора: всі вони в випадках розкаянь ставали, мов ганчірки, і все благали, щоб ними затикали щілини в саркофазі; ти запитував свого вчителя, що згодом відвідає тебе і вручить повноваги опікуна над осклерозеним століттям— батьку ! куди ви мене послали дбати?! шити вітрила для списаного вогнем димоліття! шити трепетні сторінки з дармоліть відживаючого, з прощань всеземного; зшивати в'єдино простягнення у майбутність, долоні вітрильника, який полине туди під вітром замислених, щасливих поглядів; ти вривався в міста ненадовго, рівно на стільки, скільки людині із зціпленим подихом треба для відвідин засидженої громадської гидярні— і вивтікував звідти задиханий; протирав очі, обпечені аміачним злодухом, відхекувався і знову міг бачити; бачив падлітиків, тих, хто найбільш випробовує Боже терпіння і збиткується з Вищої волі: один політик сьогодні повинен перебрехати сто тисяч брехайл— така норма— і забити баки навіть тим, хто й дотоді мав лише вітер у скронях; ти приділяв їм увагу як головним підозрюваним у справі чорнобильського шахраїзму: обрахунки йшли на мільйони людських погібелей; політики, звісно, віднікувались; біографії в них загальні; десь похвалили в школі, в піонертaborі, в училищі, в армії, на підготовчих курсах вузу, похвалили за красномовство, за те, що міг виступати з будь-якої теми й без теми, з чистою безсовістю в зеленокошачих очах;

таких плекали; надто в імперії, де кожен другий працював на службу, а кожен третій на вовчицю-службу-матір, де змалку їх вчили бігати на четвереньках, давитися сирим м'ясом і з шакалячим спритом впиватися в обличчя сонного— і так душити; ти дивував їхній звіриній здатності забувати— хто ким був, на кому скільки чиеї крові?— але, насправді, вони ніколи нічого не впам'ятовували, керуючись інстинктами, хижим чуттям; і ти нічого не міг тут вдіяти, когось всовістити, переконати— чорнобиліана тривала— ти думав про всіх тутешніх людей, про те, що чекає на них позавтрім, а красномовні політики думали, як на їхніх горбах в'їхати в променисте майбутнє; і це їм вдавалось. І ти, що знав і любив вітчизну, як Олександр Македонський свого Буцефала, свого коня, з ласки якого підкорював племена і царства, знав як лагідний лоскіт вітру в гриві, як подих удачі, піднятої навдиба, ти з дурної okazji мусив вертати назад, додому, в село, куди ледь сягала пам'ять; там бабця в твоїй уяві досі просиджує на веранді, знерухомлена інсультом, сидить, усміхається на осонні, а потім пробує помалу, помалу з кріслом посоватись до дверей і ти, зовсім дитя, кидаєш на неї килимову доріжку і заходишся сміхом; така до смішного бабця повільна; в тій хаті народиться брат твій і ти під кущем смородини, в затінку горішин, у старій, обмотаній цератою, гладшці закопаєш свої цяцьки і кілька цукерок, про що через чверть століття оповість тобі батько, і ти не знатимеш, що керувало тоді тобою; і так само не визнаєш, що повертає тебе до ще ненаписаного, ледь уявленого, ненародженого, не доброго й не лихого, схожого на втрату свідомості і на пробудження в слові; але своє, минулішне уявити найважче; як, наприклад, з тею гладшкою— ти не пригадуєш її навіть з розповіді батька; але той, хто відкопав випадково, перекопуючи лопатою на весні города, той пам'ятає добре; так і з відкопуванням чужих доль, здитинілих скарбів тобі, здається, щастило більше, ніж з власною долею: вона так і лишилася в глечики, про який ти нічого не пам'ятаєш. На час повернення в сутінковій, пронизаній зимовими протягами електричці, ти вже облінився писати завзято, годин по шістнадцять за столом або будь-де, аби лиш папір і ручка; гординя тебе ніколи не надихала; за працю повинні платити; редактори ж платили самі собі, оголосивши свої журнали безгонорарними— вони, вчорашні сексоти, недоріки з підлотним, садистичним вогнем в очах, белькачі відродження, людодіди вчорашнього, комсючила, які раніш не встигли вигризти твої тельбухи, тепер по краплині марноти отруювали бажання праці; всі попередні упирства виглядали нічим у порівнянні з таким порядком; іноді ти зустрічав на майдані критика з тупими замашками солдафона— з гуталінним бадьором той ганив усіх і вся, ніби ввірена йому література, як колись каптерка, потрібна була, щоб мордувати новобранців і розкрадати посилки; і, налупившись домашніх ковбас і сала, йти качатися на турнікові; і от він, накачаний, бандитськи вугластий, з усміхненою печерністю на лиці, дорікає тебе за маячню, каже, що треба писати простіше, писати для народу, писати, принаймні як той або той, або, на крайній випадок, як отой, а так кожен може, сплутавши фолкнерівство з маркесіанством, розбивати, дурний, об образа свою голову; в усій його квадратовій статурі вродженого солдафона, унтера, ката, старшини вгадувалось непереборне бажання влади; бажання виструнчити і наказувати,

щоб падали обличчями вниз, у баговиння, в снігову кашу, і повзали черв'яками перед сірим зверхництвом; критик і сам пописував— щось рахітичне від наслідувань і плагіатств, зачмошене мертвoslів'ям, газетною пісною мовою— і чим далі тікало від нього визнання, тим сильнішала в ньому мстивість; слово його наливалось ваготою обуха і нетерпцем та потягом бити в тім'я й відскакувати завчас, поки підкошений падатиме, сдикаючи на стіни кров'ю; в постчорнгробильських знемогах такі, як критик, і сам він, отримували надживучу міць і силу, а ти і твої неописані ближні, перетворювався на скрижанілий звук, на трепет обмерло вітрильніючого прощання, гнітючого, мов вічний переддень похорону — на примару незжитої, ніким непрочитаної сторінки, на безособовість мовлення, на гіркий, всім повчальний, приклад, чого не варт робити; так здебіліли променисті обставини, що всякий двозвивинномозкий почувався пророком — і йшов демокрякати і пророчити від імені новоблуду; ти втікав звідти; не стільки від критиків чи інших нездар, як від бажання їм суперечити і труїтися глупством; бо й покидати нічого, шкодувати ні за чим; тут все було однаковим, пропохабленим, пропліткованим, проненависненим, прожадобленим, прозаздротненим вже котрий вік, од двадцять шостого квітня: вітер на колах безгомінь, тиша розвіяних попелищ, всенічне котяче янчання з боку Прип'яті; все ворохобилось безнадійно, впивалося до нестями, гинуло з радістю сміття в каналізаційних решітках; доживаючі заздрили раніш померлим, вартість життя залишалась меншою від витрат на самогубство; до того ж нахлинула вічна біда постколоній: сектантство у всьому; якісь мистецькі групки, якесь ображене початківство, якість літературні школи, якісь карликові авторитети, якийсь безмежний провінціоналізм— і ти був на стільки довірливий, що подумував виправити цей сектанізм з агонізмом; просвітлений тугою по вітчизні ти хотів прояснити це залоскотане лестощами, схибнуте на геніальностях, хитрувате маловірство; бо в тому місті, куди не поткнись, кругом зустрінеш сварливих, з немитим горгонинським волоссям рифмачів або кількох малярів, що несуть над головами автопортрети, стилізовані під пророків, або пару критиків, самозаглиблених, мов щойно кастровані різники, або усміхненого всим зім'ятим обличчям, щасливо-розпашілого, мов згвалтована стара порхавка, журналістика— все до болю знайомі обличчя! можливо, тому ти й не пнувся в генії, не хлюпав розчуленим носом на літстудіях, заснованих спецслужбою, мов мисливські засідки на скотомогильниках— ти мав дещо інше покликання: вижити й написати; воно, незримо вкарбоване,— вижити й написати,— виводило тебе неушкодженим з таких усюд, звідки, здавалось, нема повернень; воно материнськи зводило коміра і засніженим ранком виводило в безпритульність чергового степового містечка, де підпрацьовував збирачем замовлень на збільшені фотопортрети, воно переводило через міст, посипало ковзку дорогу жужіллям; мов захукане дзеркало, протирало площу— і ти помічав лице жінки, чарівнішої, ніж доля, просто земної, з небеснолагідним голосом, жінки, чию присутність ти стільки вгадував легко й безболісно, мов замерзаючий перед втратою свідомості— і от вона входить в тебе, всіма морозними зашпорами, і залишається доти, доки не викажеш це паперові; вже в іншому місті, засидженому геніями, мов стара

люстра мухами, легкий і виписаний ти під обід вийдеш на люди,— щоб притлумити пам'ять, впомірити уяву, трохи відійти від писання— і наткнешся як не на поетів, то на художників, як не на критиків, то на газетних борзописців; хтозна, коли й де ти познайомився з ними— і от маєш клопіт, відомий психіатрам: колишній твій пацієнт, зустрівши , годинами випліскує на тебе свої манії, підозри, плітки, переконує, що погубить себе й запропастить, тільки помилуйте від стаціонару! а одійшовши на пару кроків, плює тобі в спину і скалиться: як я його нажучив! але тоді ти ще шкодував їх; ти вірив їм; ти передибував мистецькі кодла і з шалу в очах здогадувався, до якої забігайлівки вони можуть ще доклигати— один, найпатлатіший, тільки й ждав тебе: тепер він міг набльовкатись до всцикачки, нацитуватись до хрипоті, під'їхати на твоїй спині під власні двері, встотисячне виляяти дешевим мудаком, діждатись дзвінка і, поки ти збігатимеш сходами, вмиваючись тугою за недописаним рукописом, він встигне закласти жінці, хто його приволік додому; замовлять соків і кави, той, найпатлатіший, подарує свою геніальну, завбільшки з гірчичник, книжечку продавщиці (щоб не викликала міліцію за розпивання) стануть, спиною до буфету, за розхилитаним кутовим столом, дістануть почату пляшку з торби, линуць по склянках і, зацьковані антиалкогольним указом, так хапливо й зречено виплеснуть в себе по сто грам, мов перше відро в пожежу; помовчать, почекають— і хутцем по другій; і першими словами по тому, мов першим мамранням немовляти, буде: де б ще додати? на тебе, як на представника народу, найближчого до вантажників, чорноробів, сторожів, продавців знову впаде довіра— дістати! і ти спускався в підвал гастроному за Оперним театром, проштовхувався між інших спраглих, між ящиків з пивом, між бочок з тюлькою, послизався на заллятих олією сходах, випрошував дві плящини "андроповки" з салатовими етикетками, втягував живота, запихав їх за пояс, як кіногерой перед ривком на дзота, знов проштовхувався, знов послизався, знов оббивав коліна на сходах і, на ходу піднімаючи капюшона, перебігав вулицю під безнадійною мжею; бридка рання ніч і жаб'ячий холод у розмоклих туфлях, як завжди о такій порі, сиротинили серце— й переслідували непоправним: думками про дитину, про втрачену сім'ю, про щомиттєву можливість бути пійманим на лікарняні в'язки— варто лише комусь дотягнутися до телефону і нажаханим голоском доповісти про твою поведінку, загрозливу для оточення (дві держави, одна на здиханні, друга вприпочатках потьмарення, надцять років, посьогодні і повсякчас, дві державки і їх державкала, десятки мільйонів напідозрених хвилин, кожна завдовжки з вічність у дочікуванні непритомним обличчям чобота! довжелезні мільйони митей-добивань дві державки, дві людоїдарні, два обкованих чоботиська, дві смертарні, переповнені спадковими людоїдами і їх подобрілими від беззубств виродками, офіційно вважатимуть тебе негідним, непевним, загрозливим для їх садистичного спокою, і триматимуть під прицілом, і кожна мільярдна мить могла стати останньою; ножакою в спину; кулягою в потилицю; накинутим на шию, гадючехолодним ременем; наскрізь продірявленими, вщент просухотненими, легеньми; крапкою долі, цяткою від укола, яким впорснули б кінську дозу психотропів і, перш ніж заціпеніти, скручений смертельним правцем, з

роздертим судомою ротом, з головою, схибнутою за плече, з руками скарлюченими й заламаними за спину так, що їх не розігнути й ломом, перш ніж гегнути, ти б всрався, так скорчило б киші від галоперидолу, і, гидуючи трупом, фашизоїдний, мордатий, налисо голений санітар розлютився б на невіддячену образу і каблуком чобота блиснув би в пахвину мертвому, і ще і ще підгилював би до стіни труп'яка, а потім, в оскаженінні, почав місити ліктями, кулаками, ногами всякого німого доздику, що на біду собі вистромився б з палати: глянути, що там гримає на коридорі? чи нема в того, скорченого, хоч якогось недокурка по кишенях? нема й не було нічого) повз ліхтарями, такого ж кольору, як світло в моргах, ти спускався провулками вниз: компанія помітно нудилась під забігайлівкою і за браком випивки вічно вирішувала жидівське питання: хто жидок? хто прижидок? хто полукровка? всяке мистецьке кублице тут бралось до вирішення за четвертою чаркою; бралось, не зважаючи на відвертий семітський вигляд промовців: вирішити раз і назавжди! теоретично й державно! з обивателями і авторами! позірно й приховано! вогнем і мечем! випікаючи їхні іронії, жирне зубоскальство! а назавтра з тремтячими руками розкаяних єретиків бігли до телефонного автомату: видзвонювати знайому єврейку і випрошувати на похмілля; а згодом бігли в єврейські фонди, в єврейські банки— випрошувати абищицю на підтрим журнальчиків, де на повному серйозі відроджували національну духовність— левову частку зажилювали собі, наклюкувались в перший же день і знов вирішували: що робити з жидами? все в їхніх руках! а ми на нашій, на своїй землі— хто ми?! не-ее, це занадто вже! тицьнули завідчепно якогось пів шекеля— і кланяйтесь їм! треба відроджуватись, треба! ну, наливай по новій; де наша не пропадала; віділлються їм наші сльози. Життя ж проходило повз п'яний шамкіт, як ніч повз рачкуєче в канавах каліцтво; життя минало, мов згаяні без полювання й рибальства ранки— дні азартних завзять додаровуються понад відпущене долею— ти нудивсь цим містом, цими розмистецькими покручами шакала й зайця, цими обов'язками розносити на собі вкаголених, цими пісними балачками, цими пробудженнями від дрижаків і протягів на підлозі в якогось художника: по кутках, закиданих лахманами та матрацами, мав стадо диких свиней, зловісно сопе компанія, а хтось один вже порпається на столі, витрушуючи недокурки і надриваючи газету, залляту розсолом із оселедців; цей замогильний холод пробудження по безпросвітних кублицях! щось пропащіше пропасниці облягало гидотою й соромом; твоє щастя в тому, що ти не здужав нажаблюватися більше двох днів— не мав для того ні настрою, ні здоров'я; ти шкодував за яріючим спогадом, ненаписаним вчора рядком— і прокидався, обмуляний не стільки холодом підлоги, як непотрібністю тутай, на одному з пагорбів свого покликання, своєї мови: все розбалакане маловірам оберталося мстою; навіть самотність, чесна, з собачими очима, спільниця твоїх блукань, навіть вона, здавалось, замислила зраду і тільки й жде, щоб ти вибалакав найвідвертіше, здармував найсвітліше— і покинув писати, ринувши в помийні справи; щоб ти повірив невірному, буцім ти виконав свій обов'язок: додивився небачене, дослухав нечуване, дожив за всіх, кому не вдалося тут вижити; ти розумів запійне безпам'ятство приятелів як спробу не думати про головне;

про те, що ти вгадував на першій сходинці трапу на льотовищі, коли повертався з мандрів: як зсудомніло небо, мов маючи закашлятися востаннє! як враз крижаніє настрій! як радість повернення механічне до відчаю завчених рухів: спускатися, йти, сідати в розвозку, брати квиток на автобус, притулятися до вікна, і впізнавати це роз'ятрене, тоскне смеркання вітчизни, стільки раз виплакане, стільки днів ждане і на стільки позбавлене тривожних і чистих прикмет, мов спопеліла рівнина для моряка, котрий вдивляється в знайомий беріг: от-от вже оселі випірнуть димами, запахами смаженого м'яса, легким, летючим звуком діточих сандаль, що в хмарі пилюки й вигуків збігають назустріч; от-от він відкриється, щасливий беріг содомський; та все було іншим, все несло печать німоти,— безживна, безпросвітна млявість мжички, розколючена з світлофорною кров'ю сутінь за вікном,— все обзивалося лиш забуттям і збайдужінням; бедламентські голоси по транзистору вовтузили чорногробильську тему, приймали закон, кому які надавати пільги...прошу голосувати; ти бачив і розумів світ очима минулої людини, а більшість вже призвичаєно сприймала його в зсунутих за отупіння кольорах, у спектрі альфа-бета-гама променів; ти так і не привчив себе звикнути до останнього, до альфа-бета-гама зору, а лишився з дитинним і вовчим поглядом допогибельної, дочорнобадильної людини, ще необайдужілої, незасушеної на тремтячий бур'ян при межах цвинтарів; тоді ти встрявав у всякі загальнолюдські справи: зустрічався з ким міг, їздив на непросихаючі літсемінари, слухав пафосняву, вставляв своє слово; на нараді молодих літераторів вам показали фільм "Земля в біді", про стан порадянщеної природи; перед показом тебе послали гукнути одного прозаїка, лікаря за фахом, свідка чорнобиліани; ви всі тоді вірили, що все можна виправити на краще; "такого я ще не бачив", скаже той лікар-літератор, коли згасне екран і світло в залі вияскравить змужніння й відповідальність на лицах; розмова дійде до нечуваного доти: до укладання екологічної програми; лікар-письменник, записуючи головні засади в блокнот, скаже замріяно, "колись, можливо, ми навіть проведем свою демонстрацію", однак, порадить уникнути вимог закриття чорногробильської "аес", "нас можуть не зрозуміти", але на той, змордований переляком, час всякий натяк на громадську незгоду видавався геройством; через декілька років, у річницю катастрофи, "омонівці" розтерзають і змісять на криваво гурт екологічних маніфестантів на Хрещатику, топтатимуть їх кирзаччям, гамселитимуть киями, аж репатиме шкіра під блаженською вдягачкою, а в спілці письменників шумуватиме пафосний вечір, звучатимуть надривні вірші, надривні спогади, знову верші, людей буде повен зал, люди стоятимуть по коридорах, на сходах— як про все гарно розказують! як прорікають наші герої-письменники!— люди тупцятимуть у тісноті й пустослів'ї, щоб розійтись і поснути привіршовано, приколісано, виплакано; на більше народ цей не вистачало вже; ти того вечора хльобнув дешевого сухого вина, довірений чуткам про його користь— і двічі проштовхувавсь коридорами до туалету: щоб виблюватись; той лікар-письменник створить зелений рух— кожне громадське об'єднання тут вмить обростало сексотами, що паралітили справу— стане екологічним міністром, дипломатом, не перший із неостанніх поїде звідси, та коли ти побачиш його знов (він ітиме від адміністрації

президента повз спілкою письменників, у чорному плащі, розмовляючи з супутниками по англійськи) ти не дорікнеш йому за той вечір і не помислиш про зраду, бо впізнаєш минулого, мандрівного, вільного себе, людину з дочорнобильським поглядом, без цього обридлого альфа-бега-гама зору, без оптичного безуму, ніби всякий окільний предмет вистежує тебе і вчакловує голодним гадючим поблиском. Втікати, доки не звикся з погибеллю; п'ять годин електричкою, доба відпочинку— і ось ти прихиляєш велосипеда до вільхи на березі річки; розпакувати рюкзак, дістати з чохла замашну, на короткому держаку, сокиру, вирубати в лісі довгі ліщинові тички, а потім, роззувшись, ногами намацати на дні річки з десятків перловиць, розполовинити їх ножом та прив'язати мідними дротиками до раколовки; поряд, на березі сидітиме донька і твій вірний Удав; обоє вони спостерігатимуть за приготуваннями; ось схожі на сита раколовки розставлено в прогалини між очеретів, ось рвучким посмиком— так, щоб раки не встигли розпурснути навсибіч— ти піднімаєш снасть, прив'язану до ліщинової тички: зірване з мулу повітря біло спіниться на воді і помалу відпливатиме за течією; на дні сітки шкребтиметься пара раків; один, менший, встигне прослизнути у вічко, впаде на пісок, гребне лопатистим хвостом і стрімко зникне на обміліні, а більшого ти візьмеш за спину, він обсікатиме клешнями безвихідь і все ж опиниться в садку, який ви припнете під кручею; і поспішаючи від однієї раколовки до іншої, азартніючи за кожним підйомом снасті— є! є!!!— ти навчиш дитину брати раків безбоязно, двома пальцями за спину; коли ж їх наловиться чимало, настане справжнє щастя бідоти— вмоститися біля малого вогню і підсовувати під казанок паліччя; собака й собі примоститься збоку, поклавши голову на витягнуті передні лапи; в круто посолений, зеленій від кропиви й лаврового листа, воді перекипатимуть, то виринаючи, то зникаючи, довгі рачині вуса, вигнуті апетитно шийки, клешні, і дим на негоду стелитиметься над косогором; і знов десь щезне собака; ви так зашпортались біля вогню, що геть про нього забули; де він? Удав! Удав! загукаєте на два голоси, і він знехотя підніме голову з бур'яну— з того, що його розморило в сон, ти зрозумієш: треба розбити палатку; задощить скоро; донька розламуватиме рачині клешні і діставатиме звідти кусінчики м'яса в золотавому накрапі, хвалитиме— таке добре!— ти пригадаєш, що в ту пекельну весну їй ішов третій рік, так сталося, ви живете окремо; вона приїздить до тебе на літо; ти запитаєш про школу, про вивчення англійської,— знання іноземних мов найдужче тобі бракувало,— запитаєш, куди б вона хотіла поступати, і в кожній відповіді вгадуватиметься вибір, знак подоросління і майбутньої принуки; ти помітив давно: діти восьмидесятих років доросліють швидше, суворіють раніше, схожі на висохлих маленьких дідків і бабусь, і такі ж обачні в розмовах і рухах; ти й сам, як завжди буває навпроти бідової душі, старів і дитиннів одночасно; подякою за прожиті від того неминаючого зловітня дні омивався беріг, ріка і скелі, і зрожевілі від завітчаної м'яти луги, і кущак глоду на пагорбку, і ліс на кручах— вдячність ставала зримою, тихою, переповненою щастям зростань, тільки ріднішою, бо розділеною на двох віднині; ти розкажеш про дзотне укріплення в скалах на тому березі; там, на горбі, були й лисячі нори; сама ж бетонна споруда мала декілька поверхів і в найсильнішу

спеку її стіни напівали крижаним холодом, і одного разу ви знайшли там шкуру і кості оленя, що, видно, взимку провалився туди, викрутив ноги і став легкою здобиччю для хижої звіроти; тутешній бетон ти не замірював лічильником, але й так знав,— він світитись всенічно, мов прикордонна застава пекла; той дзот, те довоєнне укріплення безсиле проти теперішньої пронизливої війни— вона і його просичила підступом, вбивством і звідти звойовує навколиці; ти забув взяти гумового човна і тепер ніяк дістатися до протилежного берегу, понад скельними виступами якого ліс розлунюватиме голоси грибників і щоближче погуркування грому; ви встигнете повиймати раколовки, спакувати рюкзак, захвати тички в кропиві під вільхами і добігти до розлапистого дуба— в грозу там затишніше, ніж у наметі; до того ж ви вмовились їхати додому; опісля зливи річкова живність пірне на глибину; відчутно похолоднішало, краще в хатньому сухому теплі відпочити собі до ранку, і, якщо розгодиниться, приїхати сюди знову; дорогою до станції десь пропаде Удав; поки донька безстрашно простоюватиме в сутінках на узліссі, ти оббіжиш, обгукаєш береги, обрисишся по пояс і охрипнеш— ніде немає!— а вже незабаром наспіє остання електричка! ти знов гукатимеш, може чогось він злякався? кудись забіг? але не чути ні скавуління, ні згавкування; такого ще не було, от гадство! постать доньки сірітиме в притуманілій сутіні, зрідка десь скрикуватиме бекас, дзвінкіш лопотітиме вода під скелями, в свіжій прохолоді прогуде над покосом і опуститься біля нірки джміль, здалеку долинатиме різноголосся птахів, гуркіт розшарпаного кузова і пробуксовування машини в лісі, тільки собака десь щез, мов зіллявся з лісовим присмерком; де він? дорогою ви гукатимете його, все озираючись: чи не біжить? чи не хекає з висолопленим язиком, принохуючись до велосипедних колій? і, геть зневірені, під'їдете до станції, обминете найбільшу за поворотом калюжу, стрій тополь, і раптом він вилетить назустріч з-за піщаної купи!!! малий хитрюга! перечікував зливу в селі, знаючи, що ви однаково повернетесь сюди— на електричку; і майже відразу черговий по станції оголосить прибуття, так ти загаявся, шукаючи Удава біля річки; донька підхопить собаку під пахву, ви встигнете добігти до перону— і відхекаєтесь тільки в порожньому, пронизаному протягами вагоні; яке тихе щастя— ми разом, всі найрідніші, всі віднайдені, всі свої вертаємо поночі в сільську оселю; і цілу ніч раки в старій емальованій ванночці шкребтимуться, мав залишок грози, і відчуття затишку буде ще п'янішим; раки розповзатимуться по підлозі, допомагаючи собі хвостами, і ти встанеш опівночі, щоб визбирати їх під віником, під в'язкою спінінгів, за рюкзаком,— доллеш їм з відра води і вслухаєшся в сон дитини на тому ж ліжку, де й ти спав малим і мріяв вирости, і лякався страшних слідів на березі, побачених Робінзоном; це була перша твоя книга, прочитана років у вісім; і нині, коли час повернувся назад, ти відмовишся від зчерствілого дорослого безстрашся і засинатимеш, менший власного дитинства— в тиші й передчутті ранку, завтра, влітку, з своєю майже дорослою дитиною; скільки дивних і світлих справ у вас попереду! скільки удач чекає на вас, мов сироти на рідну душу! ви ще спатимете, коли Удав, прокинувшись на своєму мішку під грубою, поскиглюватиме й пошкрібуватиме стиха біля твого ліжка, стиха будитиме

тебе одного— вона хай ще спить— мовляв, годі боки облежувати, пора готувати сніданок, підкачувати заднє колесо у велосипеді, кидати в рюкзак бінокля, баклажку з водою і вирушати в поле; сьогодні стільки на нас чекає! м'якою від пилу ґрунтовою дорогою ви поїдете повз ставком— три чубаті, кумедні чомги пливтимуть на середині води і хвилі гойдатимуть їх, мов чорні лілії— по свіжоприм'ятій підводою траві ви спуститесь в яр і побачите двійко диких косуль біля куща верболозу; вони стрімко й граційно метнуться на пагорб, замелькають світлими хвостиками, перемайдуть конюшинове поле і зупиняться коло дикої грушки, в закуті лісосмуг, і довго вслухатимуться: що їх так налякало? от тоді й знадобиться бінокль— наведи різкість і передай його дитині; ви потім підкотите до посадки і в легкій півсутині між молодих ялинок, затінених дубами й кленами, нашукуватимете черені печериць— білі й примітні, мов вказівні персти, вони вказуватимуть далі, далі, далі, туди, де ще більше їх заврожайніло: по канавах, по впрілих місцинах, на м'якинні торішнього падолисту; з усіх грибних запахів нема любішого від запаху свіжого, лілового зісподу, печерицевого капелюшка; сюдою ти школярем, з ватагою таких самих гаволовів, повертався не раз із трудового навчання— з четвертого класу вас водили на буряки, на картоплю, на моркву і то були кращі і найпривільніші з днів школярства!— сюдою ви йшли додому, потомлені й небалакучі по дорослому, і так само збирали печериці, напихали ними повні портфелі, а потім зошити та підручники довго ще пахли грибною свіжістю і невтомним шукацтвом; ви назбираєте тих печериць повний целофановий пакетище, обережно вставите його в рюкзак, і, вже їдучи додому, знов і знов зупинятиметесь, аби ще декілька, ще люшню пару грибків підібрати, мов вирвались із голодного краю і богвість що на вас чекає взимку; принаймні, не лишнє мати декілька банок консервованих губ'як— на що ви більш розживетеся, на що заробите в лихокраїні? земля навсич, то тут, то там, білітиме обнадійливо, клично, білітиме в щедрій, родючій силі, білітиме в первісній чистоті, так нахабно спотвореній колгоспним первіснообщинництвом, коли всього родить багато, все моє і нічийнє, і всі тут злидні; все тут злидота, що з глупоти і злодійства вбур'яніла на родючих багатствах; і ти не кращий; та ти й не пнешся в кращі; стільки є красувальників— не дотовпишся просто! стільки є справедливих, владарних, мудрих, з язицюрами, одвітреними на плече, мов малинові краватки— державлять, дерзають парні! забігані, заморочені, забідкані, немилосердні до себе, все ніяк часу не доберуть— обрахувати викрадене по золотині-бубці і зважити кожну штиковку землі, з грудками перетерту в долонях прадідів; аж спина змильніє, поки допреш рюкзак на собі— і полудень зблянке поганкою. Та поки що спатимеш— нехай потерпить собака— й наснитись повільна, знеквапніла, крилата черепаха; ти спробуєш її піймати великим рибальським сачком й щоразу запізнюватимешся на пару кроків, і вона з легкістю метелика перелітатиме через дорогу, мов сама сповільнена вічність і промайнула історія в одній непробивній, твердопанцирній істоті; і ось ви знов біля річки: низько і радісно— квіткою, кинутою з руки— над водою зволошковіє, пролетить синій рибалочка, маленький річковий птах в яскравому, мов жалість щойно зірваного ранку, оперенні: з яскравооранжевою

грудкою, з білими цятками коло очей, з синіми крильцями і голубою спинкою; посвистуючи, він перековзує з одного прирічного куща на інший, завмирає на вільховій гілці, вичікуючи здобич, і спурхує далі, повертаючи призьбляклому світові ясноволошковість барв, чомусь сирітських і жалісних, мов величезний світлячок вночі, напередодні заморозку; посмикуючи хвостиком на гілляці, птах зненацька пірнав у воду, вискакував і саяв над річкою легким іскристим викресом від берега до берега; знову, на мисливську мить, обережно зависав біля кручі і, пірнувши поміж латаття, вихоплював сріблясту верховодку і, сівши з нею на носі прикованого ланцюгом до берега, напівпритопленого човна, снідав безжурно і обсихав на сонці; минулою весною він видовбав нору в кручі над шумуючим чорнохвиллям; білосніжні яєчка приховувались від сонячних променів, щоб не погас у них зародок, немов золота зіниця в заплющеній квітці; він, підмінюючи самку, насиджував поклада, згодом пташенята вбили в перо, їли принесені батьками, розкльовані шматочки риби і, не втигали ще проковтнути маленького окунця, як дорослий птах брив понад вербами, зависав над водою, тріпав крилами, приглядався і пірнав між кропивки, щоб з черговою здобиччю повернутись в гніздів'я; сині рибалочки— птахи теплолюбні, і щоби ближче до осені політ їх стімкішає, сповнений чистого зречення прощань, і пташенята, слідом за батьками, займають облюбовані пагілки на бобриних гатках, ловлять на вгрітому мілководді мальок і, обтрусивши крила, тихо й задумливо, з покірним смутком обсихають на сонці; а коли зжовкне на пагорбі найвищий на осокорові листок, немов найдальша вогнина вночі край степу, тоді, найтуманнішим ранком невтомні рибалочки пролітатимуть повз берегами і перековзуватимуть греблі,— ось прошмигнуть під мостом, востаннє, запаморочливо, запам'ятливо сядуть на обгризену бобрами, мов підстругану, гілляку, ось, посвистуючи, тріпнуть крилами, мов збуваючись туги покинутих гнізд, і з мужністю, притаманною найменшим душам, ринуть далі в політ; ринуть так непомітно й невисоко, так стурбовано чимось, немов і мета їхнього прильоту на гніздів'я, сюди, була в бажанні простежити швидкоплинність течії, впам'ятати мінливість берегів, непостійність удачі і розпрощатися з тим, що так безнадійно, так байдуже, так неповторно минає: ось воно все сплигло, невловимо й нестримно, поряд! ось розтануло росою, зронуною на бистроводдя з очеретів крайбережніх, немов всі сподіванки всіх найменших сільських рибалок, що з бідончиками і вудками ранком виходили до річки, і голодні й пригнічені, впорожньо, десь за полудень, повертались додому; і голубий рибалка, маленький прирічний птах, мов посинілий, зціплений дитячий смутком, тікатиме не стільки від стужі, від осіннього холоду і невдач, як від усього пережданого тут намарне, і нібито наздоганятиме кожну пронизливу, наструнену щебетом, ранкову мить, коли дітям так весело збігалося з вудками й бідончиками вниз, до приріччя,— повз дуба на галявині, повз два кущі глоду, повз притоплені човни на обмілинах, повз зарості густооброшеного, з малиновими китицями, будячиння,— і так хотілось, хотілось піймати рибу й потішити батьків уловом та здоровлінням, чесно відміряним річкою; сині пташата відлітали за течією,— вниз і вниз,— полюючи на втраченість проминулої миті, і, коли ти на березі витрушував з раколовки раків, і відпочивав з дитиною, вона

нагадувала мале пташеня, розгублене, спрагле захисту, безневинне пташеня, якому невдовзі доросліти і вирушати в непевність, немов відкидаючи дні, непрожиті разом, а, насправді, наздоганяючи ще більшу втрату, той вечір, коли діти самі пізнають люб'ячий страх і турботи батьківства, пізнають саме досконне бажання, саму необхідність бути завжди і всюди подумки біля дитини, і все це разом вподібниться польотові навперейми води, за течією, з синім переблиском крил, низько і радісно, лишаючи в білій запаморочі, в свіжості туману ледь зримий прослід, ледь чутний запах квітки, кинутої назустріч ночі; ось вона, майже підліток, схожа на пташеня, відтирає мокрим піском закіптюженого казанка і обполіскує водою, ось і собака підскакує і лащить об її простягнуту руку, ось ти пригадуєш себе таким же несмілим, до всього заслуханим, вугластим, незграбним, зніченим і сором'язливим поза всякою мірою; ось вона, відчужена, з твоїми рисами обличчя, з твоїми очима, з твоїм носом, з твоєю цікавістю в очах підхоплює за передні лапи собаку і пританцьовує з ним на березі,— скрадливо сюрчать коники, скрадливо плескає хвиля об скали: все заслухане дивом діточого зросту,— ось вона, сівши на прикорінь дерева і дивлячись на підмиту, повалені вільху з плеча, з образою в голосі почне завчену: а мона зловити якусь черепашку? ми б посадили її в коробку або хай просто повзає по квартирі; в мене нікого немає там, папуга втік, хом'ячок вмер, а черепахи живуть довго-предовго; я була б їй мамою. Синій рибалочка знов і знов пролітатиме низько й радісно попід скелею; повітря задушно, аж сморідно, збрякне на дощ лісовими і крайбережними запахами— підсохлого мулу, розжареного піску, диких гниличок під грушею, нагрітого в сухій замшілості каменю, грибної цвілі галявин, трухлятини осикових пеньків, протухлого на сонці великого слимака, чий панцир вдосвіта храпнув під колесом велосипеда,— і ви, підобідавши з похідного казанка юшкою з кількох картоплин та підлящиків, сівши з притіненого боку намету, ви й далі зі змовницьким щастям оббалакуватимете, яке б звіриня завести в квартирі? можна дістати старого акваріума з балкону, напустити туди відстояної води й в'юнів: вони найживкіші; потрібен також компресор, що накачує свіже повітря,— поспробуй всього настарчити! краще вже вилляти з нори ховраха— скажеш ти, геть забувши, що ховрахів віддавна немає в полі, витруїли всіх, скажеш і пригадаєш: колись, підпасаючи череду на стерні, ви знаходили їхні нори і навперегонки ганяли з дірявим, знайденим у глинищі, заліпленим смолою, відром до канави й назад, на пагорб, і виливали ховрахів, води потрібно було чимало, відро вихлюпувалось за відром, аж невідомо, куди вона зникає в таку невелику дірку? ще відро каламуті і вони вискакували, мов ошпарені, на стерновище; одного разу ти навіть приніс їх додому в картузі— вони нагидили на підкладку— і дід насварив тебе добраче, і випустив на волю в кутку подвір'я, під безом, за кролячою кліткою: ховрахи шасьнули між проламаних штахет і зникли в посохлому картоплинні; віддавна в полі не чути їхнього свисту; ще можна впіймати їжака, але і його шкода відвозити в місто— малі їжаченята винюхуватимуть його сліди в траві і похоркуватимуть стиха, немов охрипнувши од плачу; непогано було б піймати білочку! та спробуй її знайти; якщо ж капканом ловити, зламає ногу; краще нехай збирає на зиму спілі ялинові шишки і ховає

їх по цілому лісі в дуплах, бо сойки взимку пооббивають їх на ялинах, запхнуть між гілляки і пороздвбують до останньої насінини; цілі купери луспи протануть весною з-під снігу; краще нехай живе на волі— і ми пізнаєм її присутність по свіжих погризах на шляпках білих гибів і молодих червоноголовців; простих губ'яків білочка не чіпає. І поміж замрійливої розмови прийде подив— звідки це знічення в дитини? вдома сліпне перед телевизором, без батька, без брата, без сестри,— і гірка подвійна обділеність посилює тугу за ріднім, живим, своїм, хоча б звіриням, якому подарує ласку й захист, все те, чого так бракувало їй, як і більшості з дітей чорновопильського покоління, з тих, чий батьки не очолювали прозложених партій, не верещали в захваті про демоправдію, бо не були й комунокракалами, не входили в допомогові фонди, не лізли без мила в задниці розгодованої діаспори, не дербанили по кутках рибних консерв, тушонок, таблеток шипучки з гумдопомоги, не терлися біля різних конфесій і захоплених до скаженої піни проповідників сектантського вишколу, не входили в президентські адміністрації і державкні всепрофанації, у профспілкові чмодла й бандитські кодла, не були стукаюгами й провокаторюгами, єдиноспільниками з часів закладення невгомного сифілотрупа до мавзолею, не були мавзойленінцями, одним трупилом вгодовані, навіки збратані ним до відрижки, отже, й не мали змоги послати дітей за кордон, на так зване оздоровлення, хоча б на місяць, на кілька тижнів, аби напиться повітря на повні легені, видихнувши морозну тугу; ти не був у когорті славних— і твоя дитина не оздоровлювалась, далі стронцієвих навколиць не бувала; вас запаяли, як радіоактивний бруд у контейнері, і тепір щодень миють руки, і думно думають, куди б його запроторити?! та їхній мозок пищить і зашкалює від страху зустрічі з вами— і ви так існуєте досі. Незабаром,— за якусь мить вічного, співмірну тій, коли сонне молоко з розбитого об підлогу глека тільки-но думає проллятись, розбуджене струсом— незабаром ви з вдячністю зустрічатимете зорю, що в темряві ваших ненароджень оббігала сонячний овид і набачувалась стільки ж див і зречень, як і молоко, що виплеснулось на стіну хати; летюча зоря одбігатиме від всіх приписуваних їй злих предвіщень, від безміру перетворень у мороці, від всеземного часу, від опівнічних вітрів, прикликаних стерти чиїсь рідні хутори і пам'ять про них; одбігатиме від найдавніших ваших предків, прапрадідів, прабабусь, котрі звікували тихо, спрацьовано й непомітно, буцім трависта земля під копицею— і от, після них, на оголеному котовилі проросли бляклі й безживні стебла,— одбігатиме від нічийної людської безріді, окремої породи нікчем, що вгноювали спрацьованими поколіннями віру в світле незбутнє; і от, перед зором комети (вона вирішила повернутись, пам'ятаючи про волхвів, які до самого селища йшли за нею, пам'ятаючи про непомітне і чаклунам світло над хлівчиком, над яким вона, остовпівши, затамувала подих і втишила лет, пізнаючи в милосердній чистоті над яслами всесилля й всеможність першого світового поштовху, котрий розвихрив галактики, роздмухав з гелію кипіння огнисту, примусив її, комету, оббігати з собачою відданістю найдавніші рубежі, вартуючи прихід і злодія, і господаря— поштовху, що вгадувався в пульсуючому світлі, одномірному з пульсом Дитяти) і от перед зором світла, схожого на вистрибнулу з води,

летячу рибу, от перед нею, кометою, постає так ж сама, спустельніла, але ще дикіша, ніж до Пришестя, в слідах скотських ратиць, земля з незгойною тугою безвір'я і звірства; ти прийдеш якось вечором до дитини з двома шовковистими, вичиненими, іскристими— коли стріпувати різко від голови до хвоста— темнозолотого кольору куничими шкурами на подарунок; вона ж знову заведе своєї: про білок, черепах і риб— і ти спробуєш її розрадити, розказуючи про всякі куничі прикмети в лісі, про шерсть залишену на живиці вишурованого дупла в ялині, про пташок із прогризеними головами, про перекинуті, струшені з дерев невеличкі кубла і випиті шкорупайки: все це кунича робота! жди зими, коли шкура вилиняє, розпухнастіє пишно, аж заіскриться золотисто— і тоді вистежуй непомітну вдень лісову хижачку по слідах, по кухті, обрушеній з верховіть ялини, іди, розкидай приманку на снігу, насторожуй під хмизом капкани, став петлі на дуплах чи здобувай куницю ще яким способом; дитину ж мисливський неспокій мало тривожитиме— як багатьох твоя письменницька пристрасть, зрозумієш ти згодом—і, дочекавшись ночі, ви підніметесь ліфтом на дев'ятий поверх, пройдете пів прольоту сходами, штовхнете двері на дах і роззирнетесь: ось вона! немов висвітлене, жалісне, вгріте чеканням вікно в найдалшій в нічному степу оселі, мов помах долоні за відпливаючим вагоном, мов далекий закраєць стерні на зораному й мокрому полі, немов куниця в шаленому стрибку, в гонитві зависає над двома прогалинами ялинового чорнолісся і зорить вперед, на здобич, і нехтує проваллям; ти обімреш від здогаду, на кого ти справді полював, на кого виглядав так довго, впам'ятовуючи кожен постріб кожного, вночі з ліхтариком передибаного, золотосвітлого звіра, що пластався по верховітті і привчав погляд до майбутнього, до сьогонічного видива; поки ти здогадаєшся про дещо, дитина поправить дужечку окулярів за вухом і, схожа на мовчазну, серйозну вчительку, стоятиме поряд, вдивляючись у чистозоряне небо з яскравінню комети, спрямованої трохи вбік, немов на підльоті до землі щось її насторожило, вона стріпнулась всим тілом і злякано вгадує: чи долетить до найближчого чорновіття? дитина вдивлятиметься у визоріле, урочисте небо так само, як і ти колись, захопившись астрономією: з картону і скелець від окулярів ти зладнав подобизну телескопа, а потім, притискаючи його, щоб не тремтів, у розвітленні старої горішини, до легкої одурі вдивлявся в небо і меншав, меншав, перетворювався на мураху перед лицем простору і всевидінням зір, примагнічених твоїм поглядом— і так стає завжди, коли довго зорити в чистосяйне, вмите морозним оцтом, ранньоосіннє небо; ти порадієш: дитині передалась частка найбільшого щастя, чистосердного подиву, так рідко баченого тобою в інших, немов вони й народжувалися змалодушнілі, здріб'язнілі, тупі, непідвладні здивуванням, а пристосовані до земноводних умов, до болотяних потреб: виживати, плодитись і гинути з сухим жабуринням; вона дивитиметься приніміло й благально, так дивились, напевне, й тисячоліття тому, вбачаючи в хвості комети то меч, то гнівний вогонь всеспалень, то в її раптовому зникненні— запустіння вслід моровиці; і ти, щоб розважити дитину, запитаєш: скільки на небі зір? і розмова помалу перековзне на таємниче— які там, далеко, живуть собі, поживають люди, не здогадуючись про наше існування? і сама

тиша й глибінь бездонного над головами стане лагіднішою, обжитою і не такою вже й грізною; комета ж і далі летітиме— повільно, майже на місці— яскравою головою трохи вбік, немов задиханий плавець перед фінішем, летітиме з куничим спритом, потривожена в стрибку і злякана чимось наподобі лютоядучого проміння, простеленого тутай скрізь і протилежного живому світлу, баченому нею тисячоліття тому; коли ж ви зійдете з морозного даху, зачините двері на горище, спуститесь ліфтом на перший поверх, впірнете в блякле, застояне, якесь акваріумне світло квартири, обом вам, здається, буде літ по тринадцять— вік найщасливіших підлітків, спраглих дивуватись, і щось рідніше родинного поріднить вас назавжди. Поріднить, аби розлучити і знов берегти на віддалі легке запаморочення перед надмогуттям неба, перед спрямованістю нічного світла— воно стільки мчало й розгублювалось перед зустріччю, стільки байдужої темряви здолало навпомацки від зір, стільки з любові і самотності мріяло про тебе, про неї, про всіх вас, покинутих, що де б ти не пригадав його потім, серце обімре й паде ниць, мов тіло незрячого в раптовість прозріння; згодом ти їхатимеш у тролейбусі, вичитуючи помилки в своїй давній книжці, готуючи слово за словом до можливого перевидання— і відчуєш себе халдеєм, обтяженим лиш чеканням, обов'язком ждати й виглядати, звирятися із прикметами, з віщунствами попередників, і передчувати усим єством: ось вона, близько, за срібноколом! ось зазоріє, звеличнїє на буденному небі— і щось настане справжнє; пора збирати дари, підв'язувати міцніше ремінні сандалії і вирушати слідом, назустріч світлові, над яким вона здивовано зависне, звільнена милосердям з темниць правічних; зоря збування; письменник всюди почувається халдеєм— представником племені, покликаного передбачувати й зустрічати; племені, відтертого від інших народів і вірувань, що кожен в своєму себезалюбленні вимудровують власну історію, власну обраність і прагнуть звеличнити над іншими; письменник, якщо він справді перейнятий словом, мусить вичікувати на нього з відреченням і готовністю того, хто відає, скільки земних поколінь готувалось незримо до зустрічі і незримо й гинули, так і не дочекавшись на справдження; і ти всіма силами прагнеш напнути і втримати стільки безсонь, гиблоліть, власними жилами сшивані, сторінки-вітрила в глибинній солі істин; ти мрієш переконати себе і гребців навкіл, що плавба, у яку ви вирушили, приведе до чогось добрішого від несвіту, над котрим зависла в стрибку і сахнулася вбік комета; щодальші твої писання губитимуться в імлі непередбачуваного та незнаного, однак ти прагнув вірити і донести віру, що десь там, десь далі ядучого реакторного сяєва, там, десь далі яскравіє справжнє світло— й до нього звернене лице зорі, баченої вами вприкінєць лютого вдох з дитиною; звідти, з висоти призначення, прихованого від людини і зрідка явленого промерзлістю нічних глибин, щемним зоряним болем, звідти, з прощання огнистого летива— воно краєм ока дивилося вниз і так смутилось при тому, що дрібні зорі пообік тьмяніли й сліпли в тривозі— звідти, з височини відльоту, всевибачень і всебачень, ви своїм наїжаченим острахом нагадували кометі двох малих їжаченят; одного літнього ранку ти передибав їх на лісовій стежці: вони так лячно й стривожено дріботіли по підгнилому торішньому листі, між мухоморами на осонні, так

принюхувались до кожної зігнутої росю, пахучої, кволої зі сну травини біля мурашника, що першою думкою було— забрати їх із собою і в кошику для грибів принести два полохливих клубочки, мов дві падалішні зірки, теплі від бажань зустрічі, коли пролітали крізь темряву, але вже нашпичені, підозрілі від передчуття небезпек, що чигають на землі повсюди; ти стояв, прихилившись плечем до сосни, і якась надчутливість і вразливість малих їжаченят перетікала в твою плоть, у твій зір, у твоє бачення заблукалого, вільного, збряклого виживанням, оцього непомітного раніш, низового, беззвісного, непроникного для сонця, вічно втраченого, загроженого, вічно сирітського життя лісу; їжачки, стиха похоркуючи, оббігли мурашник, презирнулися між собою, сьйнувши мачинами очей, і радісно, на мить, припинилися біля поваленої, з роздובаною дятлами корою, осики; вони буцім перемовилися про щось і заспішили далі: по ледь примітному сірому прослідкові в яскравій траві винюхувати сліди старої їжачихи; вона, зачувши кроки, притаїлась десь поблизу, в ліщиновій чагарноті; їжачки минули осоння між деревами й зникли в півсутіні хащ, залишивши по собі щемний неспокій однієї з миттєвих тривог великого лісу, однієї з завраз непримітної, сірої, наїжаченої, грудкуватої землі, праху, переродженого любов'ю й подивом, що змушує його дріботіти, чаїтись злякано перед мурашинім строєм на стежці, поспішати далі і далі, й мужніти в сподіваннях— і, мов у віддяку за те, що ти залишив їжаченят на споді пільмавого лісу, їхня чутлива вразливість і поспішання до мети передались тобі; ти вдячний їм; тоді ти працював вантажником на лісоскладі, рано вертав з роботи і до глупої осені— аж дрижаки пробивали наскрізь— ловив рибу по ковбанях змілілої, загубленої в долинах річки; кругом на березі червоним туском бралось опале вільшинове листя і запах вільхової гіркоти— один з найлюбіших запахів!— таким свіжим схмелінням наливав повітря, що сині бабки на очереті сплутували його з паморозком і не хотіли летіти нікуди більше; ти виставляв сітку і консервним бовталом на довгій тичці вигонив щупаків з-під берега; викинуті на пісок, вони викачувалися об сухий спориш і листя, і били хвостами, скочуючись до води, та тут ти їх перехоплював, ламав їм карки і через зябра і пащу нанизував на верболозову гілку з сучком на кінцеві; потім спаковував снасті й улов у торбу, прив'язував її до руля і дорогою додому, їдучи гіркохмільною долиною— повз самотній стук дятла, повз порожній на горбі піонертабір між соснами, повз купи засохлої водяної кропивки на узбережках— ти подумки бачив сторінку за сторінкою, всередині вже оживали речення й настрій, як би ти міг всю цю красу відновити, все чисте й привільне в переддень сльоти, зникомості, стужі; опале листя м'яко пошелепувало на стежці, переднє колесо підстрибувало на соснових шишках, завжди заклопотаний дятел навскіс перелітав через дорогу, присумирніло зітхав вітер у кронах сутіні— дерев уже було не розрізнити— від торби на рулі пахло водоростями й риб'ячим слизом, а звідусіль пахніло гіркотою вільхових шишечок, пізнім суничним цвітом на відкосах дороги, дрібними опеньками, що тільки-но зазолотили на порубі на березових корчах, пахло розмореним теплом череди, котра десь недавно пройшла через просіку, віяло густим туманом, процідженим крізь пожухле татар'я і ситник довкола багенця; ти їхав повільно, впам'ятовуючи кожну мить

смеркання, і подумки дописував сторінку; тоді найкраще тобі писалось; ти бачив життя навподобі їжака, що відчуває простір кожною лякливою голкою; ти звиряв паперові непримітні— бо в них вся щирість— осінні миті: яскравий смуток червонобоких кузок, що злітались ополудні на пригрів, аби позавтрім щезнути безслідно; ти писав про нецікаве нікому і найдорожче осені; писав, підсвідомо вгадуючи, що так і треба писати— про безмовну і ледь помітну мить, що найзреченіше змагається з часом, ворогом і владарем всього живого, всього спраглого вкарбування в пам'ять і всіма кинутого напризволяще; скільки краси ти бачив у спробах осені вжахати все живе до смерті: скорчити заціпенінням вужа, який востаннє перепливає змілілу річечку, весь сонний вже, зсудомити крило зеленої бабки, що обсихає від роси на будячині, сподіваючись перелетіти на тепліший, осонцевий беріг річки; скільки витривалості ти бачив навкруг, над долинами, поміж лісу, понад розораним полем, де збираються до відльоту, скрикують і повільно кружляють журавлі в такій бездонній синяві, що від вдивляння на них, коли заплющиш очі, чорні запаморочливі кола розпирають очниці; ти писав, так як і мусив писати, а потім, мов щось зурочило; цей причоргноблений час чи надмір набаченого, наслуханого, всіхнього людського досвіду, завжди тупішого супроти чистого, природнього, лісового досвіду; за обов'язком писати тінню встало знання, мовляв усе написане так і залишиться непрочитаним, незрозумілим, у кращому випадку знехтуваним мовчки; та тінь, спочатку плюгава й приземиста, янчила й терлась об ногу, немов коростявий приبلудний кіт, а потім плигала на коліно, на теку з притиснутим чистим аркушем і шкірилась межі очі, і лизала папір, мов сметану на відстояній гладищі в сінях, і тобі бридко ставало писати, як пити з обслиненої глистявим здихляком посудини; тилом руки ти відпихав паскуду з колін, однак вона вже лишала на сторінці непомітну, змікроблену хворобливість— безчасся, настрій даремщини, помножений на знання одурених, окрадених людських зусиль, що зійшли нанівець і тим пришвидшили загин століття; далі лишався бруд і мікробство виродження, але й це хтось мусив зазначити; бруд і звироднячення, привдягненні в хитрі теорійки, в хіхоньки й хаханьки, в сміхову, іронічну закультуреність— про сатану свідчили, що він істота всуціль іронічна, але страх як не терпить зверхності до себе— бруд і звироднілість, припудрені розкутістю, легкознайством і підленькою такою облесністю з хтивими бісиками в зіницях, бруд і звиродження, за звичаєм приبلудного котяри, потруться, потруться, а тоді плигись і на тобі: от вони стали нормою, а все природнє, справжнє, виставленим на позорище й посміховисько; от всі свободи і скотократія— казитись і гадити; тобі нічого не залишалось, як тільки писати— все можливе вже роздемокрали, всі роботи на біржах вже зайняли, за кожен шеляг вже правили душу, стільки охочих продатись збили ціну на змефістофленому ринку рабсили; ти писав, відчуваючи іноді певне притуплення мовних зворотів, слів і в отупінні обставин угадував присмерк мови, її осеневе бажання виказати непримітне, підказати його тобі і вимовити через тебе обраним; правда, матеріал підводив; ти писав, здогадуючись, що й останні з ціннот природніх, осміяні і обгиджені, скочуються в нікуди, і між пожадою поглинать і мужнім терпінням пролягає та ж смертельна

прірва, що й між морозом і крилом осінньої бабки; і вони гинуть разом; гине живе, — гине й холод крижанющої цвілізації, закостенілої в глитайській люті і так і завмерлої з роздертою щелепою; і мова, цей відголосок природнього, справедливого, чистого відмовляється тут слугувати; ти хотів помилитись, щоб виконати свою справу належним чином— і, коли лютневою ніччю ви покидали дах дев'ятиповерхового будинку і вітер гудів у вентиляційних продухах, ти побачив дитину дорослішою від себе, смиреннішою, пришвидшено вирослою в чорнобильському літочисленні і, перш ніж ступити на сходи і прихилити двері на горище, глянув назад і подумки попросив летючу, зупинену в стрибку, зорю подивитись далі лиховісту, далі жабуриного, тьмяного переблиску над бетонними склепами і відлетіти з надією вже побаченого колись, милосердного, живого світла.

Тобі ж відкрилося прикре бачення; ти бачив марноту там, де б її не узріли премудрі, зокрема, й автор приповідок з його незабутнім "марнота марнот"; ти бачив не тлінність, як вони, а саму гіркоту всякого земного плоду і ще раніше— гіркотняву і даремність всякої праці; де б ми не пасли корів наших, а молоко їхнє, згіркле, вливає у кров нам білу погибель; скільки часу земного всежиття, скільки життєінстинкдної спраги всього живого навколо, скільки труду заради виживання, впертих, застраханих спроб вижити і проіснувати на миттєвість більше, скільки здивованого і безсилового, як щойно перегризена сонна артерія, скільки звіриного б'ється навкіл, судомніє і хрипить— невже і це даремність? праця павука, що наплітає сотні сітей, занавішує ними закраєць поля, сидить на стерні і слухає, проживає себе, свій час, не на багато довший від чекання тлі, яка впіймалася в павутинне гойдиво? все так і не так; все згіркло в зародку, але зовнішність світу триває ще; справжність і пристрасність— у відшкодунок за збитки, за наругу зарозумлених, двоногих, збісілих— віддаровані природою малим і великим інстинктивним організмам; там життя просте і тривожне, як і мільярди років назад, як одна велетенська чекальна туга і радість пробудження, радість існування, радість того, що перебули жадібну до поживи ніч, вливає спокою в кожен досвіток; життя, як одна підсвідома спроба позбутись передсмертного очікування, самолюбіві й саможалю, основи зневір, життя біологічної маси поза людиною— бо воно завжди поза нею, не вище й не нижче, а саме поза людиною— життя самої природності, що нехтує знехтування і все, що про неї взнали люди, таке життя, якщо його лише уявити, спробувати охопити уявою, спільно й злютовано в одній нерозривності, кров на крові і тлін на тлінові, це життя залишає людським трагедіям, включно з цвілізаційною історією, менше сутності, ніж історія перетворень одної молекули, що прагла стати пам'яттю і геном відтворення; життя природи! мільярди років, помножені на нескінченність одиниць біологічного виживання і безвісного, себто позбавленого гордині, вдосконалення себе роблять його досвід безмірно вищим від всіх розумових накопичень людини— в ньому, в безмежному, безслівному стражданні й терплячості всіх простих біологічних істот, живе, мов осіння буря в пущах, страшна загадка, страшна туга, страшна задума, страшний здогад, що йому, життю комашиньому, життю земноводному, життю тварному, життю, позбавленому співчуття,

нічого й сподіватись на воскресіння і потойбічне продовження; йому тремтіти й гинути— і ніколи вже не узріти більш такого вмитого благодаттю, смертельно улюбленого світу; в терпінні й жертві цього життя розплісано нині вселенської, голубинької чистоти, чесноти і надії більше, ніж у тіснєві й колотнечі людві, що нібито має душу, і має сподіванку воскреснути й відтворитися в потойбіччі; людва тремтить зурочено, гидує обов'язком, зневажає покладені на неї сподіванки Творця і тим ганьбить безмежно життя німе, життя безнадійне, життя безіменне, виіснювання всякої тварі, що так чи інакше прислужує людині, вбачаючи в ній всесильність, натяк на першотворіння— і так людина облукавлює покликання і впадає в гірше скотського покручство; смерть історії настає із засилля покручів, безсилих до вчинку і приречених гнити, і вгноювати все довкола, збрякати єхидством, гноєм, терпнути від нетерпця і чорногангреним жаром лихоманити тіло світу; наливатись спазмом, прокляттям, як горло блювотою— і тіпатись безнастанно і давитись жовчю; мета примітиву й калікопокручень, заколочених на маскульті, загидити саму можливість очищення і усвідомленого врятування.

Як сама старість віку— дощ і дощ; сльота занавішувала всяке бажання вставати, виходити, жити; дощ, мов плакучий параліч, розмочалював силу волі, як сухі коноплі, дух твій дитиннів, тремтів беззахисним, щойно народженим зайченням, болем і схлипом обзивався кожен спогад, і наставало таке отупіння, коли не міг, вже не здужав, скільки б ти не хотів, ні любити, ні ждати, ні вірити; міг тільки не бачити нікого; тільки слухати снопдйну, зчужілу й погрозову, обезвольуючу до нудьги, сірогнилу моквінь за вікнами; десь знов нікого не стало— ні дитини, ні спогадів, ні собаки; будильник і той зупинився, вкляк на столі, ніби новобранець на варті, що з нетерпця і страху набурих у холошу; нічого й нікого; тільки хрипи в грудях, різачка під лопаткою і мовква за вікном; кожна окапина з даху— мов смерть навпомацки шукає отвори в хату, шукає в сутінках клямку, всією долонею, немов сліпа, шукає замкову шпарку, надихує туди, всією силою вітру намирає на двері, знову ступає на поріг і шарпає, шарпає клямку, шукає вхід, шукає то скрадливо, то затято, мов злодій опівнічний, шукає з легким роздратуванням трудівника, якого понукають у спину: от вона, сліпа незрима гостя, капотить, капотить, капотить з даху і з гілля яблунь, завмирає на мить і легким кошачим пострибом перебігає з кутка на куток хати, і бачить те ж саме, що й ти з вікна бачиш: мокне в горідчику кущ хризантем і ганчір'яна, на чотирьох стовпчиках, обв'язка, вирвата з підкладки старої бобки і зсукана тобою в мотузку, мокне на людських городах картопля, аж між обгорнутими кущами стоять калюжини, мокне скособочена вітром, безживна шпаківня на дереві, мокнуть чагарі слив повз провулком, мокне перестояне сіно, мокне прибудний собака, що завше надвечір оббігає смітники і перед подвір'ями високо задирає носа, стоїть на стежці й принохується голодно й злякано (насправді це була сука; вона мусіла бігти по смітницях, бо цілий виводок гриз цицьки і скавчав під старою скирдою, а вона відскакувала вбік, під дощ і вгадувала, де й на якому дворі її зміряють каменякою, палюгою по ребрах; раз ти надумав її застрелити, бо водила за собою тічку і завжди гидила на стежках, на подвір'ї; ходи з лопатою і відкидай потім;

ти підстеріг її на помийниці в сусідів, вже взяв на мушку, щоб гахнути під вухо з десяти метрів, а потім якось глянув на неї немисливським зором: вигнувши спину, з голодним жахом і радістю в очах сука рилася в непотребі, знаходила смажену риб'ячу голову із скелетними кістками, давилася ними, сіпалась животом, ще дужче вигинала спину, знаходила інший недоїдок і крізь кашель глitala його; вона бачила і тебе, і націлену на неї рушницю, бачила бічним зором та інстинктом втікати від всього піднятого в руках людини, бачила добре, але голод сильніший всього; ти закинув рушницю на плече і пішов додому) мокне земля кротовин під плотом, мокнуть дроти, по яких струмує піна радіоновин і чергове звідомлення про негоду, мокне річка, гриби в траві на галявинах, золотавий, віковий мох на скелях, мокне всякий спогад про місця, де б ти хотів побувати нині— і от занегодило; мокнуть в містах поети, безвільні, як ганчірки на туалетних швабрищах; киснуть, збрияють отрутою і страшно смердять, як гнила капуста в немитій бочці, молоді критикеси, просяклі статевою люттю на чоловіцтво, як тубдиспансер паличками; мокнуть гонучі в міліціонерів на перехресті, їхні плащі і жезли, тремтливі, мов термометри з відбитою ртуттю; мокне тупа й безсловесна пам'ять про те, як ти голодним собацюрою, вигнувши спину, рискав по всіх тих містах, помийних задвірках совдепії; мокнуть стіни сільської хати— не гнеться безвільно, не втомлюється від чекань лиш гостя, лиш та, що ніби спільно з тобою зрить мокву вечорів і пагорбів, а, насправді, виглядає твою душу: ходить повз хатою з м'яким кошачим присядом, заколисує, крапотить з дерев, капає з шиферу на бетонний обмурівок під стінами, гризе камінь, добирається, куди їй треба, капотить, тихне, з надміру почуттів оплакує тебе заживо; так нетерпиться їй; плаче, смутить, втішає, нищить відреченням від усіх, від всього, від кожного, хто віднині тобі не ближній— бо хіба довідались до тебе хворого, згідно заповіді; хіба довідались, коли твій головний ворог-час обманом і підступом закандалив тебе в темницю туги? ти не ждав допомоги й втішань облесливих, ти хотів пересвідчитись, що вони ще живі і, отже, й сам ти живий, ти ще тут, коли чуєш їх, дихаєш, просиш закурити й п'янієш, одвиклий від затяжки; нема нікого; одна мокра темінь, давно вже не гостя, а господиня вельможна, стоїть з обіймами як розрита вітчизна, як вся ця розверзста від моря до моря земля, яку ти любив надривно і так і не зміг обняти! червивість світу— крізь очі, крізь лійки вух— під виглядом лихоманки проникла в тіло і, поки ти марив, спав, у грудях, як у старій шпаківні виросла безкрила пташка; безкрила й жалісна поспробувала злетіти, гребнулась, розкидала кубло і, стуживши за простором, за його голосами там, де за стінами, взялась на рівні голови помалу довбати дошку; довбала й довбала, щоб заспокоїтись, щоб узріти нарешті: де вони всі поділись? як воно там? довбала й довбала, розгублено, скрадливо, ледве чутно, так що ти сплутував той звук із пришвидшеним і закоханим вистрибом власного серця; довбала й довбала, все ближче до грудної клітки, і ти ладен був сплутати це з вдячним доторком, начеб тобі, за всі героїства перед вітчизною, за мужній крик і запальність, за творчість, зрештою, пригвинчують орден на лацкані; і от вона твоя орденоносна дірка, три на п'ять сантиметрів, мов округлений, смокчучий рот порожнечі, мов нассана і стиснута в кільце п'явка, мов вирвало стержня

в колесі і чорно свище повітря звідти; от вона, дірюга, сама підказує: пташки давно нема; вона так довго виглядала, так смутилась і кліпала, що заснула навсидячки й випала з шпаківні— і ніякого живого світла в світі! тікай, душе, звідси! ти помиляєшся, пустився в ліричний відступ; насправді вона шкряботіла, дерлась кунцею в дуплі в ялині, намертво забита там кілком, коли ти не зміг її викурити і, поспішаючи додому, бо смеркло вже, закрив на ранок, щоб таки добути звідти; ти йшов повз залізничні колії, по рипучому снігу, повз переблиски семафорів на рейках, йшов у напалену простору хату, а закрита в дуплі кунця гризла акацієвого кілка, гризла, обламувала різці і сподівалась вилізти, вибратись, і зранку, коли ти прийшов, вона таки прогризла збоку дуплини дірочку, та не подужала видертись; так і в грудях гризе тепер і проситься на волю— в темінь— твоя розлючена болячка, твоя далеко не пташка, твоя гнійна виразка, повна погібелі, подібної до газетного шрифту. Наснитись школа; пригадаєш серпень, кінець канікул, необжитий, безрадінний запах недавно пофарбованих класів і парт, що зустрінуть тебе вкупі з ниттям під лопаткою: так, ніби скиглить чибіс у вечірньому полі; ніби заїкуватим немовлям мекає, кличе матір загублене ягнятко; так, начеб сам ти, бредучи між свіжопахучих ячмінних копиць, минь-минь-минькаєш до корови, що десь забігла, десь запропала в безлиху— по стерні розсіваються коники і холодніє роса, з недожатого зализня вистрибує і млявим пострибом тюпає одуріле від гуркоту комбайнів зайчатко— і як мені потикнутись додому? всі серпневі розгублення, сороми і страхи за ртутним звичаєм збивалися в одне, в біль подоросління, в нерішучість втрати, що ніби навмисне відпускала на літо в поля, в луги, в каламутному літеплі рівчаків ловила з тобою рибу, тупцяла на кущах осоки, побілілими пальцями перебирала в колисці ряску, налапувала там в'юнів і, стискаючи їх за головами, кидала в бідончик; берегла від громів і блискавок, від зливи, що пласталася над мілководдям, не випускала з води, така холодожина шаленіла над берегом, берегла і стлалась туманом по озерцяті, куди ви забились з колискою і не відали, куди дітись; проблискувала раптовим сонцем, ставала рідною, як всяке привілля, вела додому, вкладала спати, будила без остраху запізнитись; будила запахом смаженої риби, тьохкала кінчиком вудок за спиною, смакувала вишнями при дорозі на крайніх сільських садках, коли голодний і щасливий, з трьома карасями в торбі, ледве доплентував пообід додому; щоденна і щомиттєва втрата— одна з майбутніх спонук до літератури— надивлялась, надивовувалась на крайнебо, коли сонце перекипає й пахне збіглим з емальованої миски малиновим варенням або сідає, чітке й округле, немов розжарений у консерві акумуляторний свинець, який виплавлювали на грузила для закидушок; і вечір свинцевіє теплом у руці, і понад господарські запахи подвір'я пахне скрадливим матіоловим духмянком з горідчика; втрата забігала наперед легким пилюжним вихором по сошейці і підманювала будь-куди, аби тільки здоми,— вигадувала безліч забавок, азартних справ,— та вприкінці літа вся зловмисність і омана доріг ятрилася в ногах, немов у постійно капканеного звіра: зчесаними об каміння були пальці, п'яти подовбані й попробивані так, що ходив на вивернутих всередину ступнях, загоюючи підосви в пилюці; по селах жили так

бідно, що про взуття влітку не могло бути й мови; втрата пронизувала мильною водою в ночвах, коли одного вечора загадували відмивати ноги, раніше влюлюватись і на завтра, взувши старі сандалі, поспішати слідом за мамою на автобус до райцентру: привдягтись перед школою; а коли куплені нова взувачка, нові штани, нова сорочка лежатимуть у пакунку під пахвою, ниття під лопаткою стане ще нестерпнішим, схожим на зойк кроленяти під час кастрування, на протяжний і тоскний зойк; на автобусній зупинці табличка розкладу бухкатиме од вітру, мов дурнуватий піонерський барабан перед лінійкою, мов вив'ялене й порожнє серце майбутніх чекань, коли відчуваєш непоправне і ждеш підвозу, общіпуючи хлібину в сітці та запихаючись глевтяком з долоні; всі думки— скоро й тобі, подорослілому, доведеться жити в місті— всі клянчіння купити он того пояса з рогатою пряжкою, он оту-го коробку з жилкою, гачечками і поплавками, всі старання не помічати ні зошитів, ні підручників на полицях універмагу, весь страх принуки, основи дорослого існування, налипав одним словом "школа", немов пекучим гірчичним коржем на спину— і ні дихнути, ні кавкнути; от відколи жила в тобі зболяченість; от з якого лиха вона приліпилася— з небажання вирости і змиритись із світом; тобі подобалось читати книжки і довигадувати світ, залишений на останній сторінці; подобався тихий і сонний, ледь пропахлий брикетним димом, спокій бібліотеки навпроти твоєї вулички, жовтотьмяне, запилюжене від дороги вікно, сама маленька, затінена кленами хатка, невисокий парканчик, теплінь всередині, формуляри в дерев'яному ящичку на столі і таємнича вага нового оберемку, з яким ти підтюпцем біг додому (твій головний ворог, ненаситець-час, першою з святинь дитинства розламає і пустить на дрова бібліотеку, так і не вибачивши твого другого, твого справжнього, твого письменницького народження; тепер там кущі й фундамент) тобі подобалось, сидячи на фанерній скрині, допізна, в бабціній хаті перемагати і плакати з переможеними, повертатися з гиблих мандрів, відвідувати й рятувати інші планети, годинами, вечорами уявляти летючу відстань до зір, спростовувати швидкість променя до віддалі сходжених пагорбів і знайомих околиць, доки бабця з-за перегородки не зітхне "гаси вже, гаси, бо накрутить на пенсію", а була ж та пенсія аж дванадцять рублів, віддяка за півстолітню колгоспну каторгу; ти впам'ятовував гори всякого чтива, але тим прикрішим ставало всяке примусове, шкільне читання; окрім критики, коли мусив списати твора, ти так нічого з шкільної літератури й не прочитав; це треба вмудритись було! ти мріяв досидіти до старших класів і вивчати астрономію, а коли доріс до того, то виявилось, що більшість з написаного в підручнику ти знав уже— і стало ще нецікавіше; то ж, коли вприкінці літа оживало слово "школа" й передчуття принуки впікалося в шкіру, мов роз'ятрена гедзами й червою виразка на ногах спутаного коняки, ти вже нікуди не хотів бігти і думати про щось справжнє; не хотів подорожувати в піратському трюмі до скарбівних островів, шукати з бочкою на плечах прісну воду по непролазних хащах, раптово торопити від людських слідів на березі, вдягатися в козині шкіри— для чого це все, коли позавтрів втесуватимуть в голову інше? ти мріяв перебути декілька шкільних тижнів, а потім позбавивши казематних уроків і домашніх завдань на тему гіркої

дореволюційності, вас цілими класами поженуть на роботу; ото потіха! привілля знов! радощ, знайома тільки осиротілим звірам і сільським дітям; менших виводили на яблука в колгоспний садок— рівні, прокошені міжряддя налято гнилоп'яними запахами і дзиготом схмелілих бджіл, дерева переливались спілими барвами, з сторожки вийде дядько в облежаному, зім'ятому, брезентовому плащеві і роздасть мішки, і покаже, які сорти яблук збирати й зносити на підводу; перепне коней і знов зачиниться в дощаній халабудині: додрімувати під втомливе, важке тихозвуччя саду; а вам тільки того й треба! бігти з порожніми портфелями до сливових рядів і вичісувати пальцями з трави зелені, проте наляті медом сливи, репнуті від нестерпного доспівання; потім ще струснути дерево і, котрі твердіші сливки— напихати по кишенях; озиратися, доїдати похапцем найсолодші, найніжніші, знайдені тамо під кропивою, та хтось гукне— на грушки!— і весь гурт, мов куцокрилий качиній виводок, подріботить, потюпає між смородинних кущів далі, в глибину саду; трохи старшим загадають приносити з дому відра і на відкритому кузові машини, наказуючи міцніше триматись за борти, повезуть на підоране картопляне поле; там влаштують щось на зразок змагання; увихаючись один перед одного, од підводи до рядка, ви забудете лік назбираному, та зошит в руках учителя тремтітиме на вітру переможно, мов вирок у руках прокурора;

від порпання в гнилих картоплинах і землі пальці здерев'яніють, мов зуб'я граблів, і так і стирчатимуть із рукавів, скарлючені, та от хтось перший, спритніший, розкидавши свою картоплю на два боки по чужих грядках, доскочить до яру— і невзабарі над межами війне димок, однокласники заспішать і собі: підкинути сухого бур'яну і вогкого, спілого картоплиння з зеленими бубирішками; почекаати, коли нагорить жар і прикидати ним невелику, завбільшки з яйце— таку, щоб не звугліла вся і щоб не пеклася задовго— картоплю; повсідатись на відрах коло вогню; кожен розчулений полуднем, з очима тихими, старими, виплаканими від диму, кожен натомлений, кожен сам собі вигрібатиме печені картоплини на траву і намацуватиме в кишені припасену загодя сірникову коробочку з дрібчатою, пресмачною сіллю; в молодого, суворого— недавно після інституту— учителя знайдеться складений ніжик і він пустить його по колу: обчищувати картоплю до рум'яної шкоринки; і поки над видолинком лунатимуть голоси, шелест сльотавого вітру об коміри болоньєвих курток, за рівчаком, за кільканадцять кроків від привалу тремтітиме між полину русак з широко розплющеними, золотавими очима, весь готовий до кидка, з головою, втягнутою в плечі, з вухами, притиснутими до спини; морда з білими вусищами здригатиметься за кожним стріском бадилля, від низового диму ніс йому наморщуватиме трикутна посмішка і, лиш коли голоси та поскрип відер здаленіють на горбі, він пригинисто, непомітно стрибоне вбік і з довго стримуваним щастям звільнення, одним кидком задніх лап, переметнеться через ґрунтовку; цибоне через купу силосу, через нешироку смугу ріллі і пропаде, зникне за гривою прим'ятого кукурудзиння на скошеному полі; у старших класах за учнями закріплювали буряки— кожен рядок: скільки сягає око— ви їхали здоми в автобусі, з сапами, обмотаними цупким папером і затиснутими між колін, немов новобранці з трьохлінійними гвинтівками, на битву за урожай; буряки в два

листочки нагадували розсаду в ящику на підвіконні, їх рівні зелені стрічки стлалися пагорбами; марево дзвінкою силою наливало спів жайворонка, він бачив все грудкувате, з поздовжньою прозеленню поле, і зігнуті спini підлітків, що ледве просуваються вперед, буцім чіпляючись за землю гостряком сапки; він, жайворонок, оглухлий від захвату й млості на струменях вгрітого повітря, не чув нічого внизу, так, ніби повільна тінь хмари просувалася полем, проте, коли він падав, провалювався на дно повітряних ям— то раптом згадував про земне і бачив зігнуті спini, здогадувався про вітер внизу і зринав вище, вище, аж за хвилину йому перехоплювало спів, а внизу, над дорогою, підхоплюючи соломі й дрібняве листя, як завжди зненацька, чорним котярою кидався вихор— і жайворонок вмить тверезів од хмелю височини, і співав з перервами, впевнено і повносило, сповнений вдячності вітрові, що піднімав його над турботами й над страхом падучої миті; ти чув, як стихає спів і підводив голову над буряками— ось він, птах, що не жне і не сіє, але й не думає про один хліб насущний— жайворонок летів до села, десь до конюшні: збирати волосінь на кубельце; ти діставав з кишені уламок мантачки і, підгострюючи сапу, думав про нескінченність праці всього суцього навколо: рядок буряків, ніби ще й не починався, ніби ти скутий сном і зачакловано тупцяєш на місці; ти нагинався й на кожній п'яді вискубував і висапувал кожну бадилу— як її вискубували й висапували, рачкуючи тут сотні літ, твої рідні, твої кривні, твої знайомі, твої ближні, твої сусідські, твої знані з переказів, усе пам'ятні люди; вискубували й висапували, давали цукровий корінь, з якого спритні нарощували свій перший капіталець, будували міста, влаштовували там революції і запрягали тих селяків горбатіти за купу гички на осінь худобі; а вони сапали й вискубували — підсолоджували цивілізаційний поступ — сапали й вискубували бур'ян щорічний, бо не могли інакше, так пристрасно й зречено, рабськи любили цю землю, перетирали в руках кожну грудку, от і твоя настала черга, а потім тебе прибіє до міст, ніби збудованих з рафінаду, і там, ті з дрібними, пацючими, викришеними від солодошів зубенятами, вважатимуть тебе неотесаним, так і не розігнутим, не модерним, надто сільським письменником, і хіхкатимуть ехидно на твою працю, довжезну, як і рядок в дитинстві— ти висмикував лишні, загущені буряки і вони білили вирватим сухожиллям; листя на них зав'ядало хутко; ти намагався не розгинатись, щоб не бачити, скільки ще йти і зайвий раз не кривитись від болю в попереку; тоді сама по собі робота ставала непомітною, необтяжливою, звичною, мов цокіт годинника; ще декілька п'ядей проріджено, ще крок до межі, а там, з долини, війне терпкістю молодого татар'я і студеної води в криничці; після екзаменів додатковим іспитом загадували на прополку— хто не відробить, того не переведуть у старші класи— "о, вже погнали на роботу!" зітхала під магазином, виглядаючи хлібовозку, якась сердобольна тітка і ти, готовий на трудові подвиги, крокуючи з сапкою на плечі, мов вартовий під мавзолеєм, немов недавно зцілений з милицею, запам'ятовував, що на безплатну роботу обов'язково гонять, за якими б вигадками й застрахуванням не крилась принука горбатіти; і втішав себе: ця okazія на тиждень, не більш, а там безтурботність на всеньке літо; зошити ви заводили після листопадних канікул, а траплялося і пізніше, бо

відразу ж після першого дзвінка, тільки-но розбігалась урочиста лінійка перед школою, ви, здичавілі за літо, з першої ж хвилини навчання просилися в поля, пересиджували з горем декілька учбових днів і от, "ідучи назустріч народові", завуч перед великою перервою прохиляв двері класу і, стоячи одною ногою на порозі, оголошував просто з розбійницькою прямою: завтра приходьте з ножами; це означало: буряки вже підорані, їх треба вирвати, стягнути на купи, повсідатися з безвітряного боку і змахом тесака обсікати гичку від коренів; передають морози і ранній сніг— тому і така поспішливість; потім вертали степом пішки— повз високовольтну лінію, через яри,— назбирували по видолінках повні торбини запашнючих, дрібних і тугеньких печеричок, а якщо пощастить, то й зривали на колгоспному городі по декілька солодких перчин і прив'ялих, чомусь не зібраних, помідорин; вертали вколесованою по стерні дорогою, на горбі зазирали й аговкали в лисячу нору, звідки роїлась мошка і смерділо здохлятиною, видно лис той годувався на скотомогильнику; мишей всіх витруїли; тітки до глупої осені увихаються полем, запихаючи отруту в кожную мишачу нірку; вертали посадкою, натрушували ліщинових горіхів, до оскоми наїдалися диких вишень, що чорними кетягами, напівобдовбаними зграєю ще чорніших дроздів, обвисали з гілля над просікою і сяяли соковито; вертали з доброю втомою натруджених повернень, з першими своїми гостинцями— в сутінках ти на порозі хати перебереш печериці й обріжеш червиві ніжки, покришиш їх у підсолений окріп і, поки вони виварюватимуться, вгадуватимеш: чи вистачить всім на вечерю по ложці? з перчин і помідор мама приготує рагу на сніданок, і тобі досі пам'ятний його запах, немов знімаєш кришку з пательні— так верталися ви додому, зустрічаючи різні дива: вдруге завітчану на осонні сунічну галявину, розрите барсуком осине кубло в землі, сірі, порожні соти на пожухлому споришеві, а на підсохлому краю калюжі: чіткі сліди козиніх ратиць; вертали з розповідями про всяку страхотняву: куди, на яке дерево лізти, якщо дикий кабанюка виламається з посадки? знаєте, які в сікача ікла? коневі хвоста, як сокирою, рубає! і всякий тріск чогось непомітного в лісосмузі, або вереск сойки, пробігатиме лоскітним опіком по спині; і так ви йтимете страхопудами, аж доки перед станцією завидніше крайня залізнична казарма, жовтий причілок, переїзд, червоний блиміт перед шлагбаумом, старі, з розпертими кузовами, машини, навантажені цукровими буряками; от і село; все тут виказує нужду і терплячість, безнастанну працю і виживання, роботу в городі, по хазяйству, в хліві, нагинці над буряковими рядками в полі, роботу й роботу, з мішками, якими тягають на горілку цукрові буряки, а потім за ту бурячиху вимінюють пшеницю свиням, а свиней здають в заготконтору, а з виручених копійок складають на хабарі, щоб дитя поступило в інститут, вивчилось і зреклось цієї чорної, земляної роботи назавжди; і покинуло догорбачуватись, доздохати з мішками і сапками на тих полях матір і батька, впряжених у роботу з тією первісною відданістю, коли ще не знали ліні; впряжених, врослих у неї, мов важезний камінь у землю, камінь, що заперечує всі безглуздя сізифівські, камінь, який водночас нагадує і лому коняку і плуга, і тягне на собі родючу борозну, тягне один, щоб було всім нажертись, тягне, бо звук тягнути, тягне,

щоб його вивчені діти набудували реакторів під видобуток плутонію і ракетних шахт, тягне, щоб потім всю його піввікову працю одним млявим пальчиком перекреслили, викрали, а самі смертельні споруди ще й змусили підривати й закопувати, закидати тілами власними, щоб комусь там десь, у щасливому заокеанні, позіхнулось полегшено і безтривожно спалось; щоб всі зтямили: одним написано лічити грошки, а іншим, здикуненим, чийми кістками загребли кілька війн і впірамідили рай для світу, здичавілим від праці приписані плуг і борони: для самозаглиблення, самозакопування, самозцілення, бо так, запроста, їх не вдалося видушити; землероби все таки, натури вперто волячі, тяглові, стожильні, все в роботі, в роботі— хіба хто міг тут знайти хвилину, щоб подумати: десь, під якимсь Чорнзнобилем, будують якісь реактори...? Взимку ти прокидався о половині сьомого і тремтів під ковдрою— вже треба вставати; по хаті пахне білою глиною— мамина зимова побожність до груби! десь підмастити патьоки, десь заліпити тріщину; батько дотоді обдовбав ломом лід коло криниці, приніс води, розчистив од снігу доріжки на подвір'ї, наляв теплого пійла в собачу каструлю, ломом вдовбав і нацюкав вугілля, що змерзлося одною брилою в шопі, вичистив у худоби гній у хліві, натер на тертушці і замішав з дертю кормових буряків і через відгородку висипав у жолоб корові, і постукав по дні відра, щоб прилипле теж висипалось; мама дотоді совком на загнутій дротяній ручці вибрала попіл у плиті, поклала розпалку на коротке полінце, причинила піддувайло і знов відкрила його тільки тоді, коли полум'я вже геть обів'є дрова і тяга загуготить об тонку бляху духовки; мама розігрівала баняки з картоплею,— бо все хоче теплого,— шурала ними по плиті, коли пара аж підкидала накривки і тре було затулити отвір фаєрками; потім товкла картоплю великим, тріснутим збоку товкачем, солодка парнота розливалась по хаті і нею збрякали стіни, двері; навіть сміття у відрі не хотіло на вулицю, на холод і воліло згоріти у піддувайлі (сміття, коли відро виносили, просипалось на підлогу— його на совок і в піддувайло, і от жахтить там, підпалене ясеновим жаром), а ти все тремтиш під ковдрою, в напівсні, і уявляєш глибокі, за ніч навітрені, снігові замети; мама з дійницею виходила на двір, прочиняла двері хліва, звідки било назустріч телячим духом і гасовим чадом ліхтаря в дротяному абажурі під стелею; обмивала і витирала чистою пілкою коров'яче вим'я, зручніше вмощувалася на ослінчику— і перший струмінь молока з пінистим вжиканням забілював дно дійниці; трохи молока мама відливала в господарське відро і ставила теляті, вбігала по рипучій стежці до хати, знімала з нитки над плитою і клала, притиснувши середнім пальцем, цідика на горловину банки, а потім з чайника виполіскувала відро, виперала і вішала сушитися марлю, йшла в погріб з кошиком по картоплю, та раптом згадувала, що треба покласти корові сіна— холод геть одбиває памороки!— так подумувала собі і казала батькові про безпам'ять, та він, дістаючи голільне приладдя з верхньої полиці буфету, відказував, що вже насмакав отави з стіжка (пам'ятаєш гладеньку, виковзану долонями, дерев'яну ключку з міцним і загнутим всередину зубом? ключку, застромлену під засніжений, сирий верх копиці) ти тільки здригнувся від передчуття холоду і закучугуреної дороги, а вдома вже стільки пороблено всього! стільки справ хатніх і господарських; ти тільки

надумуєш встати, а батько вже нагострює бритву об ремінь, натертий зеленою пастою і зачіплений клямрою за алюмінієву вішалку, прибиту до одвірка в кухні, а мама вже тонкими кружальцями ріже картоплю на шкварчливу сковороду, по хаті пахне киплячою олією і відталими у відрі дровима, вугіллям, снігом, менші брати сопуть безтурботно у великій кімнаті, ніхто їх не будуть, нікуди їм ще поспішати, а в твоєму портфелі і підручники не перекладені, і зошити позавчорашні, а по радіо лунає бадьора передача "сільський час", колгоспники звітують про снігоборотьбу на полі, про виставлені там, на обвітрі, дерев'яні щити і майбутні урожаї, отже, десь близько сьомої, пора вставати, а ти боїшся й рипнути ліжком під теплою, сумірною, лагідною, немов напасена корова, грубою, лежиш і вигадуєш якусь причину, щоб не йти нікуди, і якраз отоді, коли від морозяки з гахкотом репає дерево на вулиці, якраз, коли ти подумав, що може самі віднадять від школи сьогодні, якраз у ту мить мама запитує неголосно, але так, що ти досі чуєш, запитує від порога "ти спиш"? і ось повинен вставати, не маленький вже; батьки ідуть на роботу і ти повинен; вставай, ледацюго,— кажеш ти сам собі, а від груби так затишно, так розморливо, так приємно пахне літом і теплом череди, солодко пахне глиною, немов від грози і стужі ти сховався в печері в глинищі, пахне сіножаттю і привіллям, ніби лежиш на покосі— і так неохота рипнути ліжком; але думка про дорослих і тебе дорослить: батькові цілий день товктися на призалізничному складі, між купами доломіту і ящиками з медичним склопосудом, бігати між станцією і вагоном, і знову на станцію, вмовляти начальника підождати, не записувати простой, бо пісок змерзся на камінь і люди вже котрий день довбуть, роздовбують його по граминах, бігати й слухати наганяї і матюги, і погрози "сключити з партії", така робота складського майстра; а мамі також добиратися між кучугур до того складу, сидіти в маленькій кімнатці на вагарні,— між паперів, рахівниць, діроколів, конторських книг, насмерть загвинчених пляшечок із силікатним клеєм— сидіти на старому, оббитому дермантином і обгвіздкованому кріслі з високою спинкою, прошкрібати лінійкою замуроване інеєм вікно, заповнювати водіям путівки, білою парою хукати на штамп, притискати його до папірчини цвілого кольору, мерзнути, йти по щепки з ящиків, підкидати їх у грубу в сінях, притуляти руки до ледь теплої, пофарбленої в чорне, бляшаної оббивки, зігріватись від галасу й жартів довкола, а потім при тьмяній, на витому шнурові, лампочці сліпати, сліпати над нарядами, кляцати дерев'яними кісточками на рахівниці, збиватись, перераховувати заново, підбивати розрахунок і для певності ще раз підраховувати, а недокінчені листки забирати додому разом із папками, рахівницею і грубим журналом— і йти із напханою сумкою по вузькій, протоптаній між шпалами стежці, і зводити коміра, і обертатись спиною до снігової крутії, коли зненацька, з присмеркової імли, налітає і голосно сурмить швидкий московський поїзд: апельсинові його вікна стрімко плямують сніг, мов величезний термометр струшується в гарячці січня, слідом потьохкують рейки, вихрастіє, вихляє хвостякою сніговий дим і довго ще пахне курним вугіллям; "вставай, хлопче", це знову мамин голос, і ти зіскакуєш, одягаєшся, з'їдаєш із квашеним огірком тарілку картоплі, береш на підвіконні двадцять п'ять копійок на пончики в шкільній

їдальні і послизаєшся на окрижанілому порозі; відтак, повісивши портфелі на зап'ясток і запхнувши руки в кишені пальто, вискакуєш у провулок, щоб встигнути на першу ходку автобуса о сьомій п'ятнадцять; якби хоч добряче намело— дідька б лисого він поїхав, а таким морозякою, коли й собаки поскручувалися в будах, кому прикортить пішаком, добрих чотири кілометри пертися в школу? відмінники й ті потюпають назад додому; ніяких заметів на дорозі— і он, біля станції, світить вікнами старенький "пазик"; там, біля водійського сидіння, біле пластмасове пуделко з копійками і білими круциками, мотками білетів, але ви школярі, ви безплатно їдете; і, продерши копійкою вікно, відчуваючи передпліччям кожную голку інею на автобусі, ти помічаєш засніжений скверик із столиком посередині, засніжений дах залізничного магазину, дорогу повз поштою, окрижанілу криницю, стовбури вікових тополь і лип, жмуток сіна під плотом, підводу в запрягу накритих попонами коней (когось вивозили на ранкову електричку) і тебе морозить наскрізь від пронизливої краси й невідомості світу; дорогою до школи, підгецуючись на сидінні, ти в прошкрабаний отвір бачиш снігові надуви з чорнопилужними козирками, зайчині сліди по крутосхилові, куріпок, які біжать під ялини в посадці, і пригадуєш діда; він помер рано; він так і не взяв тебе на полювання, ти був малий ще, аби виганяти, викрикувати, витоптувати з сухого очерету зачаєного там лиса; може, якби ти сходив з ним по мерзлій ріллі поля, порозплутував сліди й наброди на понові, змалку світ тобі не здавався б таким великим і примусовим; а так тільки згодом, перемірявши ближні й далекі пагорби, й морозний туман, що за ними, ти узрів його тісняву, пронизану азартом, мов невловимістю часу; а якщо ти взявся писати— і цей твій обов'язок зрідні довічному школярству— тобі кожен день підкидатиме можливість уникнути його, переждати, дочекатись погідного настрою, та настане година в січні і ти зречешся друзів і міст, щоб пригадати дідову сільську хату: як вона вихолодає на морозі! жива, освячена в снах і раптом, волею забуття, знепритомніла від зашпорів; там вистигають спочатку сіни, бо під підлогою з тонких дощок, простелених на землю, повно мишачих дірок у фундаменті й легарах— хата зводилась по війні, з назбираного, де прийдеться, бо велику родову хату на тому ж подвір'ї, велику хату, усупільнену при розкуркульстві, узаконили за партійними господарями; коли дід і бабця вернулися з виселки, їм відступили там комірчину; дід пішов працювати конюхом на будівництво сошейної дороги, возив каміння, пісок, дещицю одвозив і собі на новий фундамент, прикриваючи каменюки сіном, щоб не впаяли термін, і жив у родинній хаті, мов злодій, пійманий і зачинений до ранку в комору, і мріяв про свою оселю, і звозив усяку цеглину з колишніх хуторищ, і радів кожному цвяхові, якого витягував, рубаючи ящики на дрова, і потім вирівнював їх обухом до колодки і складав у бляшанку з-під льодяників, і знов колов ящики, і цвяхи рипіли, мов потай прочинені двері; дід радів всякій виміняній, заробленій дошці, всякому спилянному дубку, що згодиться на підвалу, всякому скоблеві, залізячині, дверним завісам, клямці, радів, як радіють кожній миті перед зціленням, радів і не смів пікнути проти нових господарів, радів і вірив, що вигребеться з тісноти й злидарства, бо вірою і терпінням був надихнутий його рід, і хата поставала з віри і вірності

виживанню, як гора, проростаюча із зернини гірчичної; і те надзусилля передавалося тобі скрізь, де б не згадав ти потім білоглиняні, святі, рідні стіни і дах під червоною черепицею, мов багряне полум'я дива— холод пробує заповзти через комин і крізь заткало в грубі, шемерхає старим, спорохнілим сіном на горищі, відшукуючи найменшу шпарину в стелі, а тоді разом, оскаженівши, налягає знадвору на причілок: мов сало колійською шпичкою, проштрикує каланичну глину, тонкі дилі, арцаби, наливає просинцем і зашпорами гранітний фундамент, аж каменеві стає ще важче від пекучого, злого, нестерпного болю; потріскують, сохнучи на морозі, збряклі соснові двері на веранді, а на сінешніх, дубових дверях, обкованих для міцності залізними штабами, на кожному загнутому всередину цвяхові накипає паморозь, немов зима, як величезна всеїдна міль, відклала й тут свої лялечки, і жде лиховісного виплоду; холодюга таки пролазить всередину хати, розлючений, ненаситний, голодний; тріскає на полиці трилітрова банка з засоленими помідорами, промерзає наскрізь, на камінь, цибуля у вінку під лавкою, вистрілює кришка зі слоїка губ'яків; вся хата повниться злодюжним шелестом, шемерхом, наче хто в темряві перебирає всяку всячину навпомацки; відтак холодюка з босяцькою наглістю залазить у постіль, вистуджує кожну пір'їну в подушці; мов собака вгріту літню пилуку, викачує на себе тепло з простирадла й матраца, вигонить мишу з-під ковдри, завмирає, та довго не влежується, вискакує, як босий алкаш на похмілля, і далі нишпорить по кімнатах: перебирає рибальські снасті в бічних шухлядах шафи, перелапує кожну складку в одягові, виминаючи звідти осінній пил, тютюнини й теплінь на павутинах бабиного літа; і все йому мало, мало; вертається знов до груби, вишукує і вистуджує останню, вгріту спогадом про тепло, вуглину в попелі, нипає по кутках, проморожує пляшку з оцтом на миснику, видублює і загинає сірі носики наброджених, і так і покинутих сирими, кирзових чоботів, зупиняється, аби замислити ще якогось збитка і, припавши колінами до підлоги, крижанить воду у відрі на лавці; а тоді, розчулений мстою, холод згортається великим білим їжаком у найпромерзлішому місці, коло порогу, і, засинаючи, за звичкою всіх невдах, згадує як прикро йому було раніше: хату вище вікон втепляли загатою, між закладених дошками кілків напихали соломі, листя, назгребане дідом по садкові, під горішинами; а потім з підвітряного, степового боку хату ще й обставляли високим, аж під черепицю, кукурудзинням; з відстані вечірніх полів, вікно в хатині з дахом, підпертим срібними кукурудзяними вершками, здавалось ще меншим, ще затишнішим, ще теплішим— і таким, ледь жевріючим, невимовно рідним бачив його дід, коли на широких саморобних лижах, з лисицею, перекинутою через плече на куфайку, повертався навпрошки з полювання; одного разу він на самому городі підстрелив зайця, той петлянув вбік і, метляючи ногою, докотився до садка, пробіг повз парканом, повз копицею соломи і щез, як у воду канув; скільки не перешукали в сутінках— нема, буцім закляття його злизало; дід і зранку обходив подвір'я, города, садка— ніде немає зайця; мабуть, прибрали за ніч собаки? але ніде не видно ні шерстин, ні крові! дід аж закинув полювання, розгадуючи таку оказію, ставив на тарному складі петлі на куніць— тоді ще за шкурки непогано платили— а по весні, розбираючи загату, зчудовано ляснув

себе брезентовою рукавицею по коліні: а бий тебе сила Божа! заєць прогрібся під дошки і заковізнув там; холод нашорошеним білим їжаком подрімував на підлозі в сінях і марились йому справи й придибанки людей, що жили там колись, і чийми голосами протерпли навіки стіни хати; і, втомлений збиткуванням, він слухав їх, совістився за своє розбишацтво і хотів діждати хоч кого-небудь, щоб вибачитись і білим клубком покинути хату.

Тепір вже рідко хто закладає загату на зиму; обкладати стіни радіоактивним листям все одно, що втеплювати собі могилу; ти приїдеш електричкою— і хата зустрине, мов карцер спогадів, мов видовбаний у вічномерзлотах льодярник: зіщулена, завмерла, з наждаковим інеєм по білих стінах; і, коли вискочиш по дрова до хліва, душа хати, душа родинного співчуття й тепла не зітхне за тобою з сіней: двері притуляться легко, м'яко, замшілі від інею, немов вона, душа хати, вириваючись на двір, навсліп обмацувала кожну шпарку і довго, застрашено всмерть, вже збезсилено лапала за клямку, тікаючи від морозу, що пробрався до оселі; поки ти цюкатимеш для розпалу соснове поліно на дрібні скалки, душа стоятиме за спиною, така ж незрима, як і людська, тільки добріша від смутку німих виглядин, тиха й виплакана, зраділа тобі, як ніхто, в сирітській виплаканій порожнечі; вона нагадає вимкнути світло в хліві, покаже, куди випурснув ключ у кучугуру снігу, коли замикатимеш хлівні двері, і з радісною недовірою вслухатиметься в сичання перших вільхових полін у грубі— дим заледве проштовхуватиметься нахололим лежаком, бо кожна цеглина, як жебрак першу милостиню, як вигнанець довгожданого листа, притулятиме тепло до серця— а коли геть розгориться й поміж розміреного вогню дочуватиметься зітхання жару, душа хати одійде від духовки; відійде з простягнутими дитячими руками, вже позбувшись тривоги і враз пригадавши всіх улюблених, всіх найдавніших, всіх пожильців своїх і стане стоокою, з ангельським усепроникним зором, і відступиться в спогади, в переможений нею час, зітканий із плачів народження і плачів прощання; відступиться, знаючи, що й там, у людських спогадах, потрібна її втіха, її присутність, сувора й надвитривала серед казематних ночей, серед навстіжного простору впертіша скелі, бо вона й сама простір, тільки зігрітий вірою, змалілий до розмірів всього найкращого в людині, всього найпростішого, всього необхідного, щоб не пропасти з холоду й відчаю, але й не знавісніти з ліні, жиру й гординь— її втіха в спогадах, немов живий прообраз раю для всякого, хто одійшов за поріг і бачить попереду вічну оселю; душа хати належатиме, всюди й скрізь, усім її давнім мешканцям— і тобі водночасне; її присутність ти вгадуватимеш за тюлевою занавіскою на вікні, в купі зимового одягу на вішалці, в одчиненій продуктовій шафі, на грубі, де сохне на ранок і пахне живично розпалка— душа хати буде хоч і вимерзлою, хворобливою, але безпечною і усміхненою з одного присуття людини; вчасно будитиме, вчасно вклатиме спати, вчасно підказуватиме, коли прогорять дрова, щоб затулити заткало, вчасно загадуватиме, яку роботу треба виконати по хазяйстві: втеплити поролоном і плівкою вікна, перебрати підмерзлу картоплю в ящику, знайти глини, тирси і заліпити відпалий корж над дверцятами груби, дров нарубати, поставити капкана на мишу, що трубить у погребі моркву, пересушити

патрони, перечистити мисливську зброю, і всюди вона, душа хати, буде тобі за найуважнішу няньку; і, тільки, коли переливатимеш з бутля вино по пластикових пляшках, ладнуючись у нову дорогу— діткне тугою і знову з сирітським виразом стоятиме невідступно, поруч; ти, з головою вкрившись трьома ковдрами і покривалом довго, непритомно спатимеш— забуваючи міські прикрощі, зради, обіцянки даремні, забуваючи газети, телевізійні воплі, передвиборні сальтисонні харі, в кольорі, словацьким друком, розліплені поверх прокльонів і лайки на парканах і стовпах, розтиражовані з того паперу і грошей, що їх державка ця зекономила на невидрукуваних твоїх книжках, де ти впортретнив живих і мертвих свідків нуклідної душогубки від моря до моря; ти засинатимеш, забуваючи всякі хвуршети, митців і мисткинь, і те наймерзенніше плем'я поетів, серед яких, як сказав один шанований тобою класик, на одного справжнього святого доводиться десять тисяч шахраюг, пустословів і виродків, або, як прорік би один ростовський приятель: животніє! мразі! колись ти був на стільки довірливий, що навіть писав на них рецензії, а воно, висмикнувши з твого речення ключових три слова, злемзає бездарну песенку— і весь твій дух пересере; таке не одне воно, чмошисько, що нипає, де б поцупити втихаря, де б приссатися! не одне! згідно законів розплоду,— бо класик той обмовився збридливо ще на початку диколіття,— тепер не десять, а сотні тисяч таких, і всі щось строчать, уявляють про себе, г'зяться, як в'юни посипані сіллю в тазику, і підпливають слизом у самохвальбі, в саморекламі— і жодного звиву, жодного рядка, засвіченого духом справжності; зліпить песенку на три слова— які ти відшукував по трьох світах: на чужині, в смертній тривозі і вічній безвиході— зварганить песню і, роздуте від самовкохання, немов розгодоване дріжжами, з тупим і ледачим виразом цмулитиме собі в холодку пиво; його хвалитимуть, розхвалюватимуть дві сосюри-співачки, і всі вони такі грайливі, розкуті, впевнені зароблять на перецьвіріньканих трьох словах більше, ніж ти на трьох романах; от від чого загнулась книгоіндустрія в державі!— тебе вигідніше було розтягувати на цитати; тебе лаяли за незрозумілість, зарозумілість, за потоп свідомості, за стиль, успадкований від бурякових рядків, над якими горбатів ти в полі з принуки й остраху— тебе лаяли і обкрадали; критики вискубували по одній фразі і хитренько вимислювали на газетних шпальтах: в кого він вчився писати? кого наслідує? що сповідує: білібералізм чи просту, простолюдну давократію? чи він затурканий, в кожусі й чоботях, етнографічний хуторянин? чи він якийсь фашизоїд, судячи із знаків оклику? чи він модерніст, чи гаманіст? що він, загалом, сповідує? яка ідейна наснага його творів? чи там порожньо й чорно, як у погребі під перекинутою бочкою? проти чого він, власне, виступає в цьому, так званому, романі? куди вітрильниць так нарвано? чи він просто марить, вкупі з коматозним часом, і всіх нас припрошує у могиляку? тебе обкрадали журналісти, вічні маловіри, з виглядом шолудивих собак, що їх або вигнали, або мають вигнати з двору, вічні раби тимчасовості, коростявих подій, вічно слухняні й пришиблені, але собі на умі, вічні літератори-невдахи, по своїй природі добрі й нещасні люди, що мріяли колись, колись написати правдиву книгу: про всю набачену мерзотняву, яка їм виїла душу; написати

правду, нарешті, правду! про всіх і все! про гидь і виродства! про всепродажність вибраних! про отупіння й ненависть на лицах перехожих; про все, через що ми так низько впали, хто, коли і від кого, на яку суму взяв хабаря, хто стукач з комсомолу, хто людодід від народження, хто підсадна цереушна качка, хто чоловік, а хто підар, хто є хто в цій вонярні всіх смертних гріхів — у розобіймистій смертькраїні!— хто є хто тут насправді?! вони висмикували в тебе по декілька узагальнень і по тому ставали визначними аналітиками, знавцями тутешньої в американських фондах, і доїли їх, як силіконову цицьку; ти дописував і переписував, сухожиллями сшитий, нескінченний роман-прощання, напнутий вітрами поглядів, викашлював легені з гноем і кров'ю, а придимократнені, продимлені стозагарбними війнами, приамериканені знавці з панібратським усміхом радили з'їздити кудись до моря, підлікуватися, ну, тримайся, бувай, старий, ти видужиш, тільки послухай, візьми себе в руки і обов'язково поїдь до моря— це тоді, коли ти не мав на метро і автобус, щоб перескочити по призначені ліки, і пересувався по дванадцяти метрах бетонної клітки, розжареної сонцем, і, щоб не так пекло в грудині, ставив по кутках каструляки з водою; твій боржницюра з плем'я поетів, той, якого по доброті душевній ти вирвав із богемної тічки пилососних шалав і зашмарканих гоміків, той, якого ти навчив читати газети і мислити міжнародно, державно, тепер забився в близькосхідну країну: дипломатити і приторговувати наркотою, прикриваючись паспортом; бо що йому там ще робити? не співати ж йому держгімна, не щеневмерлити ж з ситої одурі; цей не дасть померти; хоч би прислало, падло, якогось тугрика чи рупію, ти б купив на них кіло білкової маси, тобі необхідні білки, так порадив лікар; і поспробуй його там достати, знав куди здриснути; тре було тутай послати хлопців з праскою, пожалів, посовістивсь і от, тобі в груди впікається гній і могильний сморід, а те поетичне барило десь пропроститутить, продзюрить твої гроші і гиготітиме жеребцюрою, а потім настрочить верша, а потім доповідну писульку в міністерство про дипломатичні успіхи, а потім листа супрузі, привітки деткам, розмліє, розмнямніє, посуне на бік краватку, подумає, де б ще добавити? лапне себе за ширіньку, згадає вчорашніх девчонок, де б ще добавити? викличе шофера— все таки мусульманська країна, з спиртним непереливки, водій мусить знати; якогось пивка б лигнути, да-а, тут все так дорого, особливо баби, та й то кобили; добре їм! мають банкомата між ногами; а тут з героїном паришся і одні стукачі кругом,— як тутай з горя не накваситись? він забув про тебе, як гандон в унітазі забуває, хто його власник, і мріє впірнути глибше; його пузо не знає, як ти його пожалів від праски, і як його припікало б тоді: незгріше, ніж твої легені зсередини; а скільки обкрадали друзя-літератори, розчулювали пропащістю, жили під одним дахом місяцями, а потім, коли тебе скрутило, боялися й подзвонити, і дихнути в трубку; варто зустріти такого на вулиці— сірі і непримітні, як книжковий пил, вони зустрічалися всюди— постояти, випити ритуальну каву, від якої тебе завжди судомило й нудило, немов від підсолодженого оцту, вислухати якусь сентенцію, і відчуєшся сам мертвішим книжного порошу, обкрадений до останньої мозкової клітини; одне таке лихо запам'яталось тим, що оправлялося чорним, якоюсь пекельною смолою; де попало розкидало речі по

кімнаті, знало всіх і вся у мистецькому світі, і всяку розмову миттю зводило на плітки, десь поєвропилось, десь посюсюкало при фондах і вернулося, як мавпун, знову випущений у джунглі, але з цивілізаційним зверхництвом і всезнайством; вернулось, щоб донести ідеали бульkokратії, і, де тільки можна, хапалося за мікрофони, закликало, повчало, наводило приклади і бігло як не на презентацію, то на прийом у посольстві; воно з бобінними вухами і ротом, мов перископ, роздертим жадібно: де б що почути чи захавати? воно жило в своє задоволення,— задовольняло свободу скотства,— а ти годинами відшуровував віхтем на тичці загиджений унітаз, чорний, немов від пекельної смоли, мов те одоробало жерло чорну землю; одні обкрадали душу, інші мозок, ще інші час, ще інші запал— і чим більш крали, тим дужче цуралися.

Якогось року в столиці вітчизни збирались банкіри— була їхня чергова світова сходка— отут-то вже наші холуяки розчепірились! декілька років перед цим не виплачували пенсій інвалідам і вдовам, і кинули все на впорядкування бульварів і скверів, де в спідницях до пупа, за сценарієм спецслужби, мали сидіти й вип'ялювати губки бантиком юні педікі і сосюрки, коли хтось там промерседеситься, розмліє оком, накаже здати назад і водій запопадливо відчинить двері; всі вони, старці й пристарки, хворуваті на педофілію; всіх їх тягне до чистоти, до діток; там за це у них строго, а тутай можна; і навіть треба!— як закликали рекламні буклети, написані власноручно головним кегебісом зникраїни: мовляв, у вітчизні скорочення поголів'я, нема хекологічно надійних самців; задумавшись про майбутнє, плід вже в утробі хоче втекти назад, щезнути, зникнути, здиміти у невідомість неіснування, а потім, якщо й народиться, все свідоме життя тікатиме від розплоду— такі причини демографічної катастрофи; правда, є некторі, діти з очінь порадошних, урядових і припрезидентських семей, ті ще хочуть і можуть; всі дівочки й мальчікі проверені, самі викликались в ім'я вітчизни використати свої лона для створення нової еліти; нової, без перебільшення кажучи, раси— живучішої від стронціанітів і всепроникної, як ваші гроші; вони готові на подвиг заради людства; вони покинули свої скромні комп'ютерні розваги і торгівлю зброєю та урановим паливом— і ждуть вас, погляньте; всі вони аж світяться, аж духмяніють від чистоти й присвяти; зупиніться, вийдіть, подаруйте їм хвилюку уваги, прокатайте їх, підвезіть до школи на своєму "мерсі"— вони розкажуть про вас учителям і однокласникам, і вся вітчизна визнає, яка порадошна й чистосерда, яка людяна й щедра та дармократія! поважна, всьо має— і так любить діток! одне уміленіє і загляденіє; так любить наших сиріт! діти задаром— це було головною приманкою влади, що розраховувала на інвестиції, бо всі наші скарби, наші збереження, наші заводи, наші родовища, наші "геси", наші підземнобетонні сховища стратегічних запасів, розраховані на комунорай після атомного бойовища, нашу електрифікацію, нашу індустріалізацію, зведену на кістках селянства, наше, назбиране в картуз біля доріг, зерно з урожаю людодного року, наше все по малій золотині-бубці влада списала на приви́дизацію, мовляв, від чмихів чорнгробилу, від позіхань бета-променів все дьогітним потом, мільйонами каторг зароблене обертається приви́ддям: все змозолене, як біль натруджених рук улюблене, ховається в запотойбіччя; насправді ж, вивезла!

вивезла в євгробейські, в заокеанські, в чортійчії банки; вивезла, маючи там добрих купців, хитрих спільників, котрі потім заплутали, збили шифри і розвели ручками: ми нічого не знаємо; це було дуже, дуже давно, ми не знаємо і відчепіться від нас, бо буде гірше; і влада металась: треба ж платити народові пенсії (тут всі прирівняні до інвалідокалічі) за останні вісімдесят з лишнім років; це неподобство, все таки! люди ждуть і ждуть, мруть і мруть — ждуть і дохнуть!— а їм нічорта не платять! обурювався наш презентент перед зустріччю з тими банкірилами, тими акулами фінансизму, рятунами безпомічних, крокодилищами добродійства, тими витриманими, мовчазними благодійниками, інвестспасителями, що на нашій землі влаштували дві світових війни, дві людодіждних бойні, два погромища всіх і всього, а в третю війну, холодну, просто обжучили і за три погнутих центи скупили стільки золота, срібла, платини, металу з ракет, що з нього можна було б перекинути міст до атлантиди; вони й зерно, просіяне із підвід і назбиране тобою в картуз, вони й останнє зажилили; борги перед народом сягали заастрономічних чисел— і це загрожувало підірвати євгробейську небезпеку; тому наші і розчепірились, і в кожному сквері розсадили дітей, а самі стояли в кущах, роззявлені, і ждали інвестицій; холуяки холуйські! дурні-дурні, а хитрі на видумки; що тільки вони не робили, аби ти не вивів народ на вулиці і не запитав у тих жирних педофілів: де все зерно?! де грошенята наші?! де проценти з процентів?! вже стільки збігло часу! чого ви тягнете kota за яйця— платіть і крапка! ще ваші татусі його перекупили за безцінь, розпроцентили, перепродали, наробили танків і бомб, проїбали й профукали на війнах, які ви перенесли на нашу територію, щоб слід просипаного з підвід урожаю стерти й знищити, і за все це гидуєте дати позику?! ви, покручі гієни й п'явки! ви, засмерджені, глистяві душі! та ми вас витрусим зараз, як гнів уселенський трусить гнилу осичину, виганяючи звідти біса! ми трусанем вас легенько, щоб привести до тями і, відірвавши від обрахунків і збоченств, нагадати, на чиєму зерні, на чиєму потові й крові, ввіллятих у ваші фінансові розборки, ви так роздобрили і своїм злютованим лоском, своєю силою уподібнились до зграї гієноп'явок; звідки ця ваша непереможність?! тільки звідси! тут і Олександр, промакедонившись, розвернув свого Буцефала на світ і зник без повернення у войовничих мандрах; ось тут незасіяна, призабута, напівдика вітчизна— сійнем по зернині і вродить зубами дракона! ти тільки встиг так подумати, як влада розставила протитанкові їжаки по околицях, розкидала скрізь, по провулках приватного сектора, протипіхотні міни, поназвозила з усеї вітчизни костоломів з вівчарками— і все для того, щоб ти не підняв народ, щоб іншому комусь не спало на думку піднятися від телевізора й запитати в тих, обслужених щойно по повній статевій програмі: де наше все? куди ви його заникали? ви фінансували чреволюції і контрреволюції, чреволюції і гробадянські війни, сучалізми й фаршизми, розвинуті сучарізми й одержавлені тероризми, знов греболуції і окремі теракти, війни і жрійни, війни і переговорні процеси, військові перевороти і їхнє присмирення, давократії і воєнні хунти, парксизми і маоїзми, й інтелектуальні скубання між французькими екзистенціоналістами, знов дурикратії та блудократії, все це крутилось і крутиться через ваші сейфики, ви бачили кому вділяли? ви чисті— й прагнете дитячої

чистоти, дитинної плоти; і очі вам не повилазять, як пряма кишка в повішеного маньяка; ви— саме прокляття. Та все мовчало у вітчизні; святих поривань ніхто не підтримав; зате постаралися холуяки: виловили всіх бродячих собак, вікна на головних вулицях забили плакатами й гаслами; місяцями леліяли, голили скрізь, масажили і розминали, робили м'якими, мов напіврозплавлені цукерки, вчили манерам, тижнями вимочували в парфумах, щоб можна було почути здалеку крізь вікна авта, прикучерявлювали й маніюрили юних сосульочок та педрилок, яких потім розсаджували в скверах і парках; нарешті то ти побачив їхні машини, перековані з наших возів, на яких до узбереж і станцій вивозили мішки з тридцять вічного року, та ще й набагато раніш, за директорії чи як там його; ти був малий тоді і ледь пригадуєш; однак, чуєш і досі, як скриплять колеса під горб, рипить на повороті розвора і чавкають по розгаслій ґрунтовці ваговози; да-а, блискучих машин наробили з наших підвід— вміють все таки, як захочуть, щось пристойне утнути! а то все війни і жрійни— і все на наших спиняках і головах! банкірила виходили з машин,— і прямо й незмигтно дивились на розм'яклих, пахучих, юного віку особин у скверах— і думали: яка гостинна злидокраїна! жертвує найкращим; треба і їм щось дати; віддає свою еліту нам у руки! треба, треба їм помагати по батьківськи; ну йдіть сюди, сідайте; поїхали; (діти, насправді, були сиротами; їхні батьки або перевішались, або спилися на синьо; підібрані й виховані, викупані в парфумах вони обслуговували вельмиповажні переговори, вельмишановні зібрання, вельмидостойні дипломатичні збори, всяку сановну міжнародщину словом; ті ж, кабмінівські й припрезидентські діти скромно собі сорбонились, кембріджились, заводили корисні знайомства й сиділи за комп'ютерами, такі усміхнені по ковбойськи і демохряктичні, не посуваючись од столу, ледь ворухнувши комп'ютерною мишею, доспродували нашу останню столітню працю, те, що не подужали підняти й зрушити цілі вражі армії,— наші ракетні установки, шахти, з крилатими і безкрилими від тривалих засиджень, мироносними, ядерними ракетюгами, неозорі складиська зброї вагою в чверть земнокулі, ескадрильї стратегічної авіації, флотилії авіаносців, неіснуючу в природі червону ртуть,— а грошики обшвейцарювали, словом, як дзявкає преса, інвестували захід і зокрема банковірів, які оце раптом довідалися до нас: когось лапнути чи помацати, бо не краєвиди ж цікавлять їх; тут наші холуяки постаралися по розряду "то шо нада": примасонили на готелях ще по декілька зірочок, на головному майдані міста залатали бомбові ямери, залишені там після двох запеклих і одної холодної війн, нарешті познімали мішки з піском і кулеметні гнізда на головпошті, розвіяли попіл всенічних вогнищ, біля яких грілися патрулі на окраїнах, державною мовою зробили красиві позначки на туалетах, щоб не думали, ніби ми якась тут колонія; ми рівноправна євгробейська країна, ось хто ми! відімкнули нічні сирени, що реагуючи на кожен летючий звук, часом спрацьовували по пасажирському і звіріли до охрипу; відрізали підслуховування в кожному вокзальному туалеті й собачій будці в тюряхах, офіційним указом відмінили тривогу й безсоння, та ми все одно не вірили і боялись, що за нами прийдуть сьоночі; в кабмінівському бомбосховищі— це підкреслювало нашу роззброєність— організували еротичну сауну і в кожній кабінці

лежали презервативи у вигляді протигазів; влада постаралась на славу! але з намічених банкірів приїхала ледь половина: одних шуганула радіація і вигляд нашого саркофага, ніби там їм замовили братську могиляку, а декого насторожили й відстрахали дані про те, мовляв, дехто в країні відчаю часом обурюється: де наше зерно? якісь гроші й проценти за нього? це зона підвищеного бізнесризик! отак вони викрутились! забзділи глянути історичній правді в очі; яка тут картина після трьох світових розтерзань і якихось там голодів, і реакторних вибухів; муляє очки? нащо мучити їх на старість; і, навіть, загодя їм передані відеокасети з нашими скверами і юною парослю їх не розчулили для приїзду; вони сахнулись від твоєї рішучості, що просторіла звідси, аж падали вуха в барометрів по всіх їхніх вілах; ти був рішуче настроєний задати їм декілька питань— хто? коли? й скільки?— і присобачити їх до свого роману-послання; до вогнепису в передмись темризни; до нічного вітрильника, що так свічкоцвіто, прощальнісно так палахтить, напнутий вітрами поглядів; це було б справедливо: вислухати і протилежну сторону; а вони, страхопудиська, начувані про твою гнівну пристрасність, про твій художній стиль, замірений викувати мечі навіть з такого, як вони, гімна і смальцю— вони не правильно тебе зрозуміли, не правильно подумали, що ти візьмеш їх за барки, трохи потрусиш, трохи обіймеш їх за шиї долонями: і їхні голови цвиркнуть у стелю протухлим лівером; це не так; вони помилились, нажахані первозданністю і здикуненням краю— ти хотів цивілізовано їх запитати про перші транші, про компенсації, про відшкодування, про те, коли нам ждати статусу зникраїни, що вигибає від всепогибелі? про пенсії ветеранам і потерпілим від трьох їхніх побоїщ, не кажучи про дрібніші клопоти? коли і скільки? євреям вже виплатили, от і про нас згадайте; і просто обнімати їх за шиї; скільки? і обнімати за шиї ще переконливіше, щиріше, інтернаціонально, братськи, бо ж гроші всім рідні, от ми й зустрілися, і так одні одним раді; коли і скільки? невже б вони тобі відмовили? та ці холуяки наші тебе і народ, тобою увічнений, тобою представлений, взяли й не допустили до банкірил; не прислали запрошення; от так тобі; щоб ти сам попхавсь на рожен, пробивався на їхні фуршети— і тебе пристрелили гірш собаки, зрешетили як терориста; ти зразу вгадав цю примочку— чого нема запрошення? адміністраторам, конторським крисам є, а тобі, що всіх їх описав, вигadaв, витесав, як буратінок, тобі немає! явно спецслужби зарাপортувалися— і шакалять вкупі з їхніми чекістами, підбиваючи на варіант непроханого гостя; а скільки таких історичних можливостей втрачено! то перекриють крана, то вирвуть кисневу подушку, то, як на цей раз, пісок плебейства потрапляє в годинник, триби заклинює— і знов його заведе не рука вболіваючого, а рука холодного підмайстра; ти сидів у нажареній сонцем, дванадцятиметровій бетонній кімнаті, ставив по кутках каструляки з водою, щоб не так пекло в грудях— знов загострювалися сухоти— і перебирав свій архів: яка крадіїна! які типажі! які благородні звичаї; скільки гаманізму виказує тут кожна чиновна сопля з високим польотом мислі! скільки вболівань за народ!— куди таким вболівальникам, як ти навіть; да-а, архівчик; а зараз би терся з тими банкакулами, баракудами доброчестя— ну що там цікавого? ну випили, забутербродились, постояли, помовчали,

цокнулись, тобі кортить допитати їх, а їм приспичило в скверики: історична правда слабша від інстинктивної, та ще й підбісеної збоченствами; ось він, ключ до історичних програшів! да-а, а так сидиш і гортаєш архівчика, вода в каструлях ледве зволожує повітря, ти намочуєш рушники і розвішуєш по кімнаті; дев'ятий поверх, сонячна сторона, і так помінявся клімат, глобальне звиродніння, доздинократія, а тут ще ці гієноп'явчаті організми так підірвали бюджет, що тобі не виплачують держстипендію, встановлену для діячів літератури й мистецтва; п'ятдесят один долар по курсу гривні; і не платять— купили шинки, задобрюють і підпоюють інвесторів; от сучі діти; а ті притягнули з собою пів сквера— і сидять, жирують на твої грошики; та якби на твої тільки; ті сцикухи, хоч і малі, а жараться, як вугриці на пательні; а потім хочеться гами, дорогого винця, а потім знов у лушко, і знов нажаритись, і знову жерти; та це ж якась прірва! та пів вітчизни з торбами піде після їхнього сексу; жили-жили там, як равлики, а тут хоч напоролись до смерті; ну, тепер підуть інвестиції; і твоя лепта тут немало важить, бо на які ж грошенята вони комизились, аж ті вугриці рипіли і в охорони при дверях вставало так, що їм яйола пекли і підкочували під горла як гланди; ну, вже точно підуть інвестиції; сонце напружило твою клітку так, як і в пеклі напалюють тільки на велике свято— в легенях стає наждаково й сухо; коли вийти на вулицю, на відкритому сонці буде ще гірш: промені садять імунну систему і загострюють болячку; да-а, влипнув; тра було раніше в село собі їхати; тут і холодка нема ніде: новобудови, наливний пісок, бетонна мертв'ятина й асфальтовий сморід; на базарчику під автостоянкою торгують в'ялими, перелапаними огірками і прадавніми вареними ковбасами; на розі бочка з теплим помийним пивом— і що цікаво: немає черги; геть ожебрачили; куди там до жебраків; жебрак за день назбирає десяток другий гривень; а нежебракам хто заплатить? да, краще сидіти в спекельнілій, задушній хаті й перештабельовувати свої архіви; скільки чеснот виказує тутай всяка чиновна сопля з високим польотом мислі! ось старші письменники надіслали президентові клопотання про поліпшення твоїх житлових умов, цілком законне поліпшення, ось довідки, а ось і відписка міського клерка, якому те клопотання скинули: це викличе справедливий потік скарг громадян! от, нарешті, вона, справедливість! і підпис, заступник голови держадміністрації; якийсь фоменко; підпис нерозбірливий, немов спірохета проповзла під мікроскопом; всправедливили, та ще й з народом стравили; на початку дев'яностих, коли дзявократики, вчорашні гебісти в своєму головному складі, вили, як суки в колючих сливках, вили і захлиналися, що є хороші комуніси (вони тепер переосмислили прошле і більш так не будуть, їм треба дати свободу, не треба їх чіпати, руки прочь! так ми можемо весь народ розсварити, досить чвар і провокацій! хороші комуніси стануть хорошими дрімокрятами і збудують хорошу дрімлюжну державу; он подивіться: і той, і той, і той були в партії— і їх шо, повісити? а де взятъ умні кадри? це непорядок! вони ж нічого поганого не зробили; вони просто платили внески і, так сказати, підривали партію зсередини; вони й пішли туди, щоб її розвалити! правильно! ти знав, як вони підривали, аж мало не надірвали пупи так тягнули, хто що міг, звідки міг, але, перешиті в чесних, усміхнених, демокрадів і депутякал, демохряків

і декутатів, вони одірвались на повну силу і деякі, простіші, казали, що тепер і їм, і їхнім дітям, і правнукам, і прапрадемокраденням на три віки хватить) тоді, на початку дев'яностих, від твого заклику немало залежало: чи перевішають їх вниз головами на стовпах вздовж головної вулиці міста? ти немало посумнівавсь тоді; ти не вірив— і не віриш досі— в свободу, як головний засіб зцілення: маньякові скільки не дай злободи, він все одне гвалтуватиме й різатиме; ти сумнівавсь немало, і вирішив— нехай живуть поки що; а там побачимо; принаймні, буде що описати: зміни характерів, доль; за всіма, справді малопровинними, за технарями, виробничниками, приховалися заправили, ідеологи, звірюги — і от вони тепер чиновнять, чавлять, давократять усенькою силою брехні і грошей; і ти нині пишеш про зміну температури в бетонному склепищі і про те, як розставляєш воду в каструлях по кутках кімнати; вони, як сифіліс, що прикинувся насморком, стали хронічною хворобою суспільства: приймають банкірів, розславляють блудократію, поважніють, свинорилі, профукують твою нещасну стипендію їм на готелі, одремотовані враз, на фуршети й на девок; вони стурбовані— як там їхні шифри в далеких банках? скільки процентів там накапало? от і від тебе ждали хабаря; тоді б поміняли й розширили; і скільки їх плодиться непомірно, щоб ти мав кого описувати, вилюднювати, класти пінцетом під мікроскоп, бруднити душу, надриватися гнівом і роз'ятрювати легені; вони помстились за один твій сумнів— і тепер dokonують садистично, повільно, одного за одним, тисячу за тисячею, мільйон за мільйоном, а поміж цієї, основної, роботи позують для телебачення попід ручки з банківрами; вони влада, а ви ніхто; вони насильство, а ви вічний сумнів і страх, за що дожити до завтра; вони сила, яка вичавлює з вас останнє— і до них приїздить брати по насильству; вони розважаються, а ви дохнете; ви просите хліба, а вони дають і змію, і камінь; вони, від імені вас,— законно, обрано, демосадистично, під контролем злободолубних організацій,— створили таку живодерню, таку смертьгріхот бродильню, таку непроникну, прилизану, підєвгроблену, таку миловидну смертярню, що хоч вий, хоч кричи: стіна отупіння все притишує в комариній пискіт; кричіть, гавчіть, обурюйтеся скільки влізе, влазьте у чмопозицію— вони роблять гроші, їм помагають гроші, їм у кожному банкоматі аплодують гроші, їх, у кожній обкрадіні, на руках гроші носять, вони процвітають, а ви дохнете; вони на спільному, здобреному грошолубством, полі, розсікають на державних "мерсах", розсмічують девочкам напозичені держмільярдики, літають і перельотують, а ви не матимете на метро й автобус, щоб перескочити по передсмертні ліки; а потім по твоїх сторінках, найняті ними лібердякали, вчитимуть їхніх виблядків, як не треба жити; який ти був неправий! як ти заблуждався в своїх поглядах! вопшем-то, непоганий письменник, щось намагавсь прокричати, щось знайти, якийсь урожай, якесь зерно, якийсь слід справедливого в столітті— прекрасна ідея!— але впав у відчай і погубив свій нескромний талант гнівом на недорік, натоптаних гнівом і смальцем; він так і не зміг із них викувати нічого— це рідко кому вдавалось, і то ненадовго; а в цю телездебілену еру, хіба хто вчитається в його книжки? в його романи-вітрильники, у стовітрильний вогнепис над гнилим, всмерть зболотілим! над смертосморідним дьогтеморем!— і скаже: це ж і про мене! це ж правда все! ця

правда не буває чиясь; ця правда іншого виміру— вона нагадує: ми ще живі і дбаємо; ми куємо мечі; ми сповідуєм справжність; ми не врятуємо світ,— ми відгородимо свої душі.

Ти засинав на збитому з грубих дошок, сільському ліжку— в хаті порожньо й тихо, дитина давно поїхала— засинав, забуваючи гнітючу вовтузняву залітературених і замистеччених днів, років, здармованих на виправлення горбатих перед могилами та на підготовку вітчизни до потопу й очищення; вже завтра одягнеш сіросукняну форму, розтикаєш патрони по кишенях, виведеш із хліва і обіпреш на повітку велосипеда, підкачаєш заднє колесо, перекинеш рушницю на ліве плече і, застрибнувши на сідло, забобонно, хутко минеш провулок, минеш баюристу сошейку, переїзд через залізницю, вискочиш за село і подякуєш долі, що нікого не зустрів— ні з порожніми відрами, ні з заздрісним оком; щось первісне, щире було в забобонах мисливських— і це не могло не прилипнути до тебе; їхати повз посадками, їхати безцільно, зупинятись неспіхом біля всякого, впечатаного в намул калюжок, сліда звірини, що зігрівалась сьоночі метким і радісним бігом. Ти прокинешся запізно— вже й сонце пролиже іскристу на шибці паморозь— дерева за вікном стоятимуть посмутнілі й обвислі, мов з викрученими суглобами; від холоду, немов тебе катували вві сні, буде жахно на серці,— як стрімко змигнуло літо!— холод стоятиме по хаті, виявляється, ти вчора тільки приїхав, люта кругом зима, вечором душа хати проводила тебе в хлів, тремтіла за спиною, коли ти рубав дрова; це вчора ти напалював грубу, стіни так і лишились немерзлими, крижана лють, звикнувши владарювати, поглинула тепло повністю, покинула один твій подих, немов сріблявий кінський сап над безмежно вітряним, безмежно сніговим, безмежно ранковим полем; ти пригадаєш, що прокидався вночі і підмощував під боки усі три ковдри— холод пропікав спину й намарював хворобливе літо, жарінь і задуху бетонного склепища, і душа хати підказувала згорнутись клубком, і спати, спати, спати; виявляється: ти ж забув про Удава! оце, поки ти трусишся в холодезному, як рефрежератор, вагоні електрички і затуляєш зривком газети шпариння в віконній рамі, звідки сифонить віхола, аж біло по лавицях і по підлозі, поки ти муляєшся на твердому, бо самі сидушки давно покрали, оставили одну дихту, поки ти рахуєш станції, гибієш, ковізнеш, глибше натягуєш в'язану шапочку і мрієш зігрітися й закуняти, щоб згаяти час— твій Удав не дримає— ти мусив його покидати, на декілька днів зачинивши в хліві і поставивши там баняк із кашею; ти не міг його брати з собою часто: з усіх, кого знав ти, він найдужче ненавидів місто; він не міг зрозуміти, для чого там стільки зледащілих, ні до чого не годних, величезних, тупих собак із розімлілими мордягами садистів; він відмовлявся визнати, що й ті тюхтії, ті жвавенькі пуделі, ті піджарі, сухі, мов здистрофічнілі спортсмени, добермани, ті бультер'єри з ситими, дрібними очима бандитів— що всі вони, разом взяті, знають якесь інше почуття, крім того, котре підуськує показувати, виставляти себе і до потьмарень милуватись собою; в цей спосіб вони розучились і сторожувати, й мисливчити, розплутувати сліди, гнати невтомно звіра ярами й хашами; все розучились; тільки гадять і рикають; вони вискакували ненадовго з квартир, тільки щоб справити нужду, обнюхати одне одного і за сміттевим

бачком спаритись похапцем; Удав ж, розтавивши мітки на найвищих купах піску, дивувався й скрипів зубами на їхні причесані загривки, мов запитував, чого вони тутай? він бачиш дезертирів і самозванців на переможному параді— таке хто стерпить? він якось під телефонною будкою, коли ти дзвонив кудись і відволік увагу від нього, він розлютився страшно і цибонув на горло збичлої, розгодованої, вдсятеро більшої від нього вівчарки; він почував себе тут господарем; і притаманного йому обов'язку— боронити свою територію, свої розставлені мітки— без сумніву вистачило б, щоб вирвати борлацюру, та тут наспів хазяїн, завищав, закричав; як ви смеїте!!! і твій безстрашний і відданий ягдтер'єр знітився, впав на спину й запищав немовлям; хитрюга; він гиркав на кожного з розледащилих, розвальняжнілих волоцюг, і ти мусив на повідку затягувати його в квартиру; він бачив місто як купу псюр, що кругом навалюють купи і нюхають чужі покидьки; і ні наброду, ні пострілу, що батожить над вухом— і ноги самі тебе кидають навздогін звірові; нащо ж мучити собаку в бетонній клітці, де й ти ледь витримував, щоб не збичіти; йому і в тюрмі не було б тюремніше; собака лежав під лавкою, лежав на килимі в кімнаті, лежав при порозі, коли тебе не бувало вдома, лежав і пересувався якось пришиблено, буцім перед тюремним вироком, перед відправкою на довічну каторгу, лежав, засинав, спросоння жалібно звискував, прокидався і байдуже, тупо глипав на тарганоту, мов на своє майбутнє; зате як радів він— наче з раптового помилювання— коли ти брав його на повідок і ви йшли на електричку; він рвався вперед, озирався з недовірою, тягнув тебе,— скоріше, скоріше!— і тільки в вагоні лягав під лавицю і вперше засинав розслаблено, глибоко, засинав, щоб завтра на полюванні показати себе героєм, щоб хазяїн більше ніколи не брав його туди, в місто бетону, смороду і куп собачих. І тому, від'їжджаючи ненадовго, ти зачиняв його в хліві і ставив ще теплого баняка з варивом; коли ж ти затримувався надто, а мороз пробирав до кості, приходив сусід і розігрівав їдло на газовій плитці, і підвечерявши, вмостившись у солом'яному кублі, мордою до теплого баняка на підлозі, собака знов западав у чекання; він слухав кожен крок на вулиці, скрип фіртки, чийсь кашель, скляний тріск бурульок, що обламувалися з даху— нема хазяїна; розвагою були щурі; він склеплював очі; вони вишасьтували з дірюг підлоги, наглі й п'яні від запаху їжі; Удав вичікував хвилю, коли ворухкий сірий згусток опиниться на баняці, а тобі, гарикнувши так, мов живцем вирываючи з себе серце, кидався на сволоту, та вона вже злітала на дрова, пазюрилась по стіні і пропадала в дірі під стелею; його підводив надмір пристрасті й люті до ворога— потрібно було підступніше, їхніми ж засобами, тихцем, мигцем; він не навчився цього— та й ти не навчився— і коли насправді вже засинав, щуряки нажиралися з баняка і, недосяжні, наглі, дико гупотіли по стелі; собака сидів-сидів, ждав-ждав тебе, а тоді рив підкопи, надгризав трухлі двері— і день і ніч гасав коло залізниці і роздивлявся приїзджих; він ганяв по пероні, підходив до електричок— і не одному свербіли руки цапнути його за ошийник і закинути в тамбур; та якось він уберегся; і ти, по приїздові, вимуровував міцного в хліві порога, оббивав двері й одвірки бляхою, затуляв зсередини дерев'яним щитом вікно— бо він , вискочивши на підвіконня, провалював грудьми шибку— приносив ще соломи й сіна, і

вистеляв тепліше кубельце, і пригадував всі його розбишацтва; на відкритті полювання ви з братом засмажили в тісті й фользі качок, закопали їх неглибоко в землю і, пригрібши жаром, покинули довмлівати на вечерю; Удава залишили на сторожі, а самі пішли ще відстояти зорю— і повернувшись не застали ні собаки, ні крижнів; в попелі чорніли прогребані діри; одна кошлатиста, друга менша, тіні метнулися по садку, і ти встиг прикластися з рушниці по кошлакові, по якомусь волохатому прибуді, що й Удава підбив на гріх— і тільки фольга срібліла поміж деревами; Удав не з'являвся два дні, а коли прибився виголоднілий, ти не втримався й виспирав його різкою, виспирав добряче, не стільки за збиток, як за те, що нікому було винюшковувати, добирати й приносити в зубах підранків з осоки й очерету— і ти сам особачів на тому полюванні; іншим разом Удав осрамився в норі, звідки не вигнав лиса, правда, ти й сам у тому винен; стоячи при відноркові і слухаючи як гавкіт перебігає від одного отвору до іншого, то глухне в казані, в глибинах норяки, то виплескується під гору, аж, здається, от-от він, лисюра, шугоне звідти вогнететним полум'ям, ти переминався з ноги на ногу і міцніше стискав приклада, ти стояв вже чимало і мороз хапав за пальці; ось-ось він, лисовин виметнеться золотим вихором блискавок! і тоді побачив мисливців, що спускалися з горба і, за законом підлості, під постріл; тобто, ти б не зміг стрелити, коли лис кине́ться яром; і ти неголосно свиснув, і махнув рукою, щоб вони обійшли боком, і пальцем тикнув на нору; мисливці потюпали собі, а лисюра забився в тупик і, скільки його не обгавкував, скільки не гризся з ним Удав, лис тримався там на смерть і не хотів виходити; тобі ноги й руки поодмерзали ждати його— але ти затявся тою азартною затятістю, що буває на полюванні, що нашіптує: ось він, поряд, і ти не можеш його дістати! собака виліз із нори, обтрусив на собі землю й рудий торф'яник, і, вихляючи обрубком хвоста, став обнюхувати сліди при вході, мовляв, звір утік, пропав десь і нікого нема всередині; ти показав на нору— шукай, шукай, шукай, візьми його,— а собака, на зло твоїй затятості, одбіг на безпечну віддаль, у яр, і почав винюшковувати слідки куріпок по бур'янищі; ти кликав, підманював його, просив підійти— і все марно; ти підходив, він одбігав, ти пробував його догнати, він перескакував через канаву і плівся потойбік яру, ти наближався, він підло втікав, а лис тим часом в норі сукав вам дулі! ти і свистав, і гукав, і нях-нях-няхкав підлабузливо— він взагалі перестав тебе помічати і метрів за сто йшов паралельно тобі; і хоч ти пенькни; і ти не втримався— й садонув по ньому зарядом лисячого шроту: на такій відстані хоч припече по шкурі!— і собака за звичкою шарпнувсь шукати, по кому стріляли? заллявся гавкотом, весь з'азартнів, гасав із боку в бік по долині і, не нагледівши жодного звіра, побіг повз канавою до верболозових кущів і раптом заціпенів там безголосо на місці; стояв із викрученою назад головою і виразом смертельної покори; що найшов він там? ну підожди, підожди— думав ти мстиво— я тобі зараз...; і, на ходу зламавши лозину, побіг до прогалини між кущів: собака стояв з незрушними, вибалушеними очима, зіщулений, з головою в дротяній, захльоснутій намертво петлі, поставлений на зайця; собака дивився на тебе одним бланнням, безсилий поворухнутись, проте безтрепетний, безмежно чесніший від тебе, чужий навіть здогадові, що ти стріляв по ньому, і от

прибіг, щоб сікти його, щоб помститись згарячу— ти розшморгнув і вирвав з гіллякою дрота, помасажував Удавові шию і витер кров на роздертому його вусі; як же міг він нізащо пропасти— аби ти пішов собі далі, не глянув, куди він забіг, кілька хвилин і його підкосило б; твій радісний страх передався другові— як він лашився! як підстрибував із хлоп'ячим завзяттям, як миттю (ознака чесної натури) забував те, що тобі досі нагадує про зло всередині: зло щохвилинне, зло неவிгойне, зло, спрагле вирватися назовні, і вкоїти щось під гарячу руку; пропади вони пропадом, всі ті коростяві лисиці! ти мало не позбувся собаки; прокляття. Тепер чи спиш, чи їдеш, ти уявляєш як він поскавулює і шкребе стіну хлівчика,— шкребе в сподіванці, що ти недалеко, в хаті десь; ти просто забув про нього, ось почуєш, як він шкрабається благально, і випустиш; і ви поїдете в поля, щоб побачити якусь дивину і розім'яти м'язи; от він скавулить і пошкрібує внизу оббиті бляхою двері— тонка стрічка пари сотається в шпаринку— і раптом він замовкає: скрипнула од вітру хвіртка; та на подвір'ї ніхто не тупає, оббиваючи від снігу чоботи; хтось хутко продріботить провулком по вузькій, витоптаній у кучугурах стежці— і тихо; тихо так, що собаці, здавалось, було чути як хазяїн із сумкою заскакує у вагон— і відходить електричка з далекого міста; собака вкублювався в солому, відчуваючи кожною шерстиною, як лютішає мороз і ніч, а він же повинен дождатись господаря; ще ж стільки пригод чекає в полях і в лісі! і хто ще в посадках і нетрищах знайде і виставить на постріл звіра? ось ти входиш на подвір'я, відмикаєш хліва, знімаєш скобу із провусини— чогось там всередині тихо, кудюю ж він виліз? але ж ніяких слідів на дворі— і, холонучи від недобрих здогадів, одчиняєш двері: собаки й справді немає; он він! зарився в солому, встає, неквапом обтрушується, весь худий, кволий, змерзлий, дивиться, мов впізнає з недовірою, а тоді як стішиться! як почне підстрибувати на чотирьох лапах, качатись на спині; і звискуватиме і янчатиме, немов німий, переповнений найріднішої щирості; німий, якому серце з радості стає під горлом, і через мить він, відкашлявшись, схлипнувши, не може не заговорити; як він нестримно кидатиметься з боку в бік подвір'ям! а тоді з розмаху перелітатиме через загородь, вискакуватиме на вулицю й обнюхуватиме сліди, щоб пересвідчитись, що це справді прийшов хазяїн— він справді приїхав, справді!— і, гасаючи навколо хати, гавкатиме залихвацьки, голосно, ще голосніше, аби сповістити по околиці всіх недружніх собак, які надбігали позловтішатись, коли він сидів у хлівчику: пождіть, пождіть-но, хазяїн вам попродайрєвляє тельбухи! тоді набігаєтесь, здихляцюри! бач, позаціплювались, підтиснули хвости, а то прибігали і цвиркали в дверну шпарку; а цвиркне з вас на два боки кров'ю, ублюдки; ти кинеши йому гостинця— вареної шматок ковбаси— погладиш по шиї, полоскочеш під горлом і візьмеш його в хату; там холод ще встояніший, ще густіший, ніж на дворі— і, дубеніючи всим тілом, ти почнеш вибирати з груби попіл, злежаний і холодний, немов змарнована, давно забута жертва; Удав стоятиме біля відра— розгублений і принімілий, мовляв, оце і вся увага?! та докір його був недовгим; він прив'язувався бігати за тобою хвостом,— по дрова, по воду, за відром попелу до смітєвої ями, на кухню, з кухні, в хлів по брикет і вугілля— і скрізь поспівав прошасьнути тінню; ти різко зачиняв двері; підлітковий, незлопам'ятний його характер

додавав йому ширості й розуміння; бачачи твою заклопотаність, він лягав на простеленому мішку під грубою і зализував поранену на гострій ожеледі передню лапу; першого вечора, коли війне теплом з духовки і хата відтане від заціпеніння— голосніш, повносило зацокає на столі будильник, голосніше затріскотять палаючі дрова, голосніше, відтерпло, загерґоче тяга в піддувайлі— першого вечора він не підніме й голову до їжі, яку ти зладнуєш йому на газовій плитці, а, притулившись боком до груби, витягнеться всим тілом і вперше за стільки днів засне в спокоєним, тихим сном, позбавленим розпачу і чекання; ти й собі походиш-походиш по хаті, ввімкнеш і вимкнеш смрадію, нагрієш над духовкою три збляшанілі, вільгло-холодні ковдри, підкинеш у грубу й вугілля, спробуєш ще посидіти, аби підкинути палива впослі— і засинатимеш навсидячки; тоді дочовгаєш до ліжка, вкутаєшся трьома вкривачками і поверх них ще натягнеш важкого кожуха, і заснеш собі в спокоєно, під розмірене собаче посапування, співзвучне жертвовному, тихому голосові вогню— ти заснеш, пам'ятаючи: всі невдачі пощезнуть разом на завтрашньому полюванні. Розбудить тиша й недобрый подив, що в хаті давно розвидніло, а тебе ніхто не збудив і не покликав на лови— варто звечора скласти й поставити під вішалкою рушницю, вкласти їжу і похідний казанок в рюкзачину, як вдосвіта, нетерплячим поскиглюванням коло ліжка, собака підніме тебе неодмінно; і, поки намотуватимеш гонучі, натиратимеш ялові чоботи гусячим жиром, поки пригадуватимеш як би чого не забути,— чи запасні шкарпетки, чи сигарети, чи ножа, чи розкладну сокирку з лопатою в одному чохлі, бо може трапитись завузька нора і тра буде розчищати й роздовбувати її під зріст собаки, так, сьогодні здається все спакували,— поки ти запиватимеш яєшню малиновим чаєм, на ходу розпихаючи патрони по кишенях, ось тут в лівій, у френчі лежатимуть два нулі на лиса, ось тут, в курточці, набой з шротом першого номеру, ось тут, в штанах, дрібна шістка на куріпок, так, не забули, здається, нічого; поки ти доїси сніданок, собака подумки давно оббіжить знані, затоптані жировочними набродами поля, видолинки, хащі густого, поламаного вітром рогазиння на окрижанілому ставковому березі, уявить, узрить, переконається: скільки там здобичі! скільки потіхи! скільки роботи й роботи до вечора з тими зайцями й лисицями! і, аж підвиваючи од нетерпця, шкребтиме сінешні двері й тулитиме писка до шпарини, принохуючись до збудливих надвірних запахів; він навіть гавкатиме на одвірок, якщо довго його не випускати— гавкатиме коротко і погрозово, так, ніби зайці й лиси зайняли кругову оборону навколо хати і не дають нам вийти; та варто вчинити двері— він кинеться в ніч, розгавкуючи по провулку й по всьому селі жагучу тугу і радість пригод, що чекають на нас сьогодні. Але в хаті тихо; ніхто не будить, не янчить біля ліжка; твого Удава давно нема, як немає і певності, чи є на тому світі рай для собак? і чи можна молитись за його людяну душу? ранок буденніє памороззю на стінах, та дужче холоду морозить знання, що за лихим і нестримним, всепропащим звичаєм життя обернулось на спогади; і жодного живого голосу поряд.

До лиха самотність! коли не пишеш, вона стає одомашненим звіром із зубиськами вовка, і так і лучить, аби вгризнути; тільки за нею доглядай, думай про неї, годуй,

прибирай, та ще й придивляйся, аби не загризла; до ката прибудину! ти відкидаєш три ковдри й кожуха, намацуєш ногами на холодній підлозі кімнатні тапки; зараз розпалиш у грубі, зробиш зарядку, розімнеш суглоби на турніку, вип'єш чаю і сядеш за свою головну роботу; сила волі може все! ти дещо виніс— то ж спробуй знову; повинно вийти, повинно, поспробуй, забудь про все, відкинь всі жалі і прикрощі,— і довірся вигадці; ти покладеш на коліно стару, обшарпану, картонну папку, візьмеш на столі кулькову ручку, папір, сядеш спиною до груби: на чому ми там зупинилися, серце? ми сьогодні підем полями, посадками, берегом, всі кущі і дерева будуть обілляті кригою, вночі ішов дощ, він осріблів кожну гілку і тепер од найменшого повіу гілля тріскотить і сяє ламким, полив'яним світлом; ми підемо, щоб звіритись: справді так споганіла, так звироднилась земля навколо? земля твоєї мови, земля снів і марень, земля, незоріша і несходиміша уяви, земля, в своїй спрацьованій простоті тихіша й щасливіша від всього, крім тиші дитинства; глянь, моє серце, стільки краси тут на кожній сухій бадиліні й гілці! яким сяйвом зустрічають вони тебе! яким перемитим, відшліфованим світлом; який божественіє ранок! поки не думаєш про людей, про обікраність, про випечений з чорних ріжок хліб, про гірке убозтво і самознищення краю; чому нас так випередили інші, злиденніші і пісніші землі? де відгадка? та, поки не думаєш про людей і просто йдеш собі полем, повз окрижанілі, немов аж спрозорілі наскрізь, дерева— дуби, ясени, горобину, ось заєць обгриз кору на ясенових пагонах— поки не думаєш про далеких і ближніх, які так гіркотно жили і помирали так тяжко й страшно, поки не вбиваєш себе ними, помалу збуваєшся нажитих літ і стаєш щасливим, мов підліток; пам'ять про людей старить дужче престарілого віку; стаєш щасливим, як і тоді, коли прокидався од вітру, що за вікном чубив кукурудзяну загату, прокидався і знав, що віхола за ніч перемела всі дороги, й ніхто тебе сьогодні не пошле в школу; лежи закутано, напівсонно, лежи, поки сонце волошковим розписом не завітчить шибки, поки батько широкою шуфлею не прокидає глибокі, тобі по плечі, стежки в заметах між хлівом і хатою, поки не поспіє сніданок, голубці з сметаною, два коржики й кварта компоту, поки не висохне над духовкою наброджене вчора вбрання; лежи, поки батьки не розійдуться по роботах, а потім прищухне заметіль, поснідаєш і вступишся в бабці прокататись на лижах; я недалечко, я до скирди й назад, я хутко...; та, поки на підвір'ї заправиш кріплення і обіпрешся на палиці, знов ревне вітер, знов зашемерхає об вікна кукурудзяне листя, знов кине снігом із поля і ти не вибредеш далі садка, такий вітрюган і снігосіч ринуть назустріч; мов степ підводиться дибки, як пекарський стіл і якась надмогутня сила здмухує з нього людей, мов дрібки сухого тіста. Ти сам у хаті; ти чуєш тишу; добре, що вчора розвісив гонучі над грубою; просохли; ось дмухне з духовки, стануть м'якими й приємними; іноді щастя— це сухе тепло байки на нозі; хіба ти нікуди не виходив сьогодні? тільки в хлівчик по дрова? і куди йти в таку непогоду?! скажеш собі голосом бабці і знов тобі стане літ чотирнадцять, і, сидячи в хаті з червоною папкою на коліні, з притиснутим до неї, чистим папером, із авторучкою в руці глянеш за вікно і побачиш підлітка; он він спішить через грудкуваті, скуті морозом, городи, через вицвілі межі, через вкам'янілі тракторні колії на бурячищі—

поспішає він на змілілий ставок, де лід ще не занесений снігом, тонкий і прозорий; опершись на лікті і притуливши долоні до криги, вдивлятися в легку гойданицю водоростів по канаві, в купи равликів на піску у вимоїні, і врешті помічати якогось верткого карасика; чомусь, бач, відмовився спати; поснули ж тритони, поснули чорні й зелені, і басамужисті, руді п'явки, поснули ледачі в будь-яку пору линки, все поховалося на ямах, під снопищами осоки, ближче до джерельних струменів; не спить і не кається один мальок— карасі, пічкурнота, скоблі; подеколи прошмигне, світліючи оранжевим черевцем, заклопотаний в'юн— і піднята ним каламуть вкаже куди він подався: на мілину, вишукувати вусикуватим писком мотилів у торф'янику; тіло від ліктів наливалось терпким холодом, ти ставав на коліна, обтріпував іней на грудях і на комірі пальто, і від найменшого струсу зграйки пічкурів розпурскували під бобівникове листя; обережно пропливав великий жучара-рибалка; ти тупав каблуком і він, хутко-хутко перебираючи лапами, зникав між очеретів; вся невидима влітку водяна живність була в тебе як на долоні; і ще радісніше було ковзатись від одного берега— виставивши ліве плече, по тріскотливій, прогнутій, посіченій білим прожиллям кризі— до іншого; деінде, між тріщинами, проступала вода і тре було розганятись ще дужче, присідати ще нижче, викрикувати ще відчайдушніше, аби перелетіти загрозливі місця і дивитися, як хтось інший, натягнувши шапку по очі і присутулівши, ладнується до розгону; непомітно сходилась ціла ватага, і ви знай ковзались, аж лід розходивсь, мов здіблена хвиля— і потомлені прилягали до криги, і вдивлялися в звивисте дно канави, в замулені прибережжя, та скільки б не ждали чогось загрозливішого, чогось потайного, скільки б не вrostали очима в звичну, в спокоєну мілину з примерзлими водоростями, блідими, мов вигорілі на сонці вінки на цвинтарі, скільки б ви не вичікували промельку чогось більшого, чогось древнішого, ніж тритони, пробуджені витьохком, чогось невимовного, тривожного, втрамбованого в пласти торф'янику з мільйонів осеней і відмерлого коріння, скільки б не вірили в нескінченність дитячого безсмертя, в те, що з вами ніколи не трапиться непоправно-злого, скільки б не впиралися ліктями в лід, ви не бачили там, потойбік, чогось незвичайного і не відчували справжнього холоду; а та, що чигає на всіх, дивилася на вас зісподу, вона була так близько, так поряд, що лінувалася потягнути когось за ногу вниз; вона насолоджувалась вашим незнанням і беззахистом, бо бачила вас наскрізь; бачила ваше минуле й майбутнє, і знала, що вспіне до кожного— нікуди не дітись вам; а ви, прилеглі животами до окрижанілої водойми, що колись була річкою, ви, заморожені чиеюсь таємничою присутністю там, на споді, ви, малі і розхристані, безхитрісні й відчайдушні, хотіли побачити на дні розбуджену ковзанням велику рибу; просто побачити; бо ви знали від старших, що там щось водиться, більше пічкурів і тюльки; але та, що чигає на всіх, не виказувала своєї присутності, а впам'ятовувала кожного в лице— і тобі, котрий вдивлявся в сутінь під кригою найдовше, тобі плеснула в очі жалким і жалісним холодом, даруючи проникливість зору. В пізню весну дядьки ловили на тому плесі рибу— проціджували сіткою збовтану воду і перебирали на березі улов, прикиданий кропивкою та гнилим рогозинням— і ближче до мосту, на глибині, зачіпили щось величезне; вперлися,

шарпнули, аж тріснули поворізки на дринах,— таки подалось, пішло, тягнімо!— тягнуть, аж кречуть, до берега і не встигнули й скрикнути, як виперли утопленика на мілке: був він вже обліплений п'явками, з лицем і руками, побілілими, мов змилки; впізнали, згадали: старий пропав на початку зими; вкинули його туди вбитого? чи сам провалився, коли йшов на друге село до родичів? богвість; але тоді, ранньозим'ям, припадаючи носами до льоду і затуляючись руками, ви не бачили смерті й не відали, як завжди близько таїться вона збоку, спереду, під ногами, скрізь— і людина не вспіне й зойкнути, як вже пропала. І так само гинуло в часі і пропадало в тобі безліч забутого, покинутого напризволяще; безліч буденних історій, небуденних чужих життів, здармованих намагань, так мало віри й так забагато розчарування, невимовленої, невисповіданої втоми простору, родючої туги переджнивного поля, в щасливій безпам'яті, в марнотах праці здатного лиш родити й гинути, безліч неуявного і неназваного живого творіння— все воно пропадало пропадом, вив'яле й знепотріблене, немов ще одне нашарування на торф'янику; коли ж сідав за письмовий стіл або вмощував картонну теку на коліні і діставав першого, чистого аркуша, то завжди, здавалось, вертав додому: звикав до рідного, старожитнього і простого, такого просвітленого, що його не торкнулось лукавство; звикав до запахів давно не білених стін і мисника, до давнопам'ятних подряпин на вишурованій налісо підлозі, до вцілілої фарби при плінтусах, до запаху нічного снігу перед відлигою, до смолистого духу розпалки на грубі, до запаху павутиння й пилюки під ліжком, до одвільглої солі в сільниці, до посірілого на теплінь інею на дверях, до примерзлої, солодкуватої цибулі, до калини в пучку над портретною рамою, до потрісканих на морозі, наждакових рук, до мазі з калгану і заячого жиру, яким їх намащував на ніч і вони гоїлися до ранку, до викинутого в сіни, під ноги, мішка, на якому колись подрімував собака, до паки старих газет на шафі і газової лампи в кутку там само, до кип'ятильника на гвіздкові, до пластмасового відра під стільчиком, до порізаної церати на столі, до двох пар продимлених рукавиць на вішалці, до зіжмаканих сигаретних коробок у піддувайлі, до лампи над узголів'ям, до книжок біля подушки, до віника біля груби, одягненого, щоб не розкуструвався, в сіру, прошиту вниз, жіночу панчошу, до напівпорожньої, з розсолом і квашеними огірками, банки під лавкою, до новорічного крижаного діда, якого ти місяць тому зліпив одразу по приїздові з двох вистуканих із відер льодяних напівконусів, наморозив йому губи й носа з ягід калини, навів очі вуглинами, і от відлига: льодовик стоїть сумний, мов щойно обікраний старець; ягоди пообпадали на ніздрюватий сніг, зіниці сплакують чорним: вони стільки тебе виглядали, що тепер вже тебе не бачать, але вмиваються сльозами; не тому, що ти так надовго покинув їх, а тому, що, приїхавши, ні себе, ні крижаного діда не впізнаєш вже, і набачений по саму зав'язку, вспліпий серцем, довго нічого не пізнаватимеш, крім тиші й запахів; крім вертань і від'їздів, не траплялось повчального; все інше ти міг би вигадати, описати; не міг лишень пристати до якогось одного берега і визначитись назавжди; непевність стала ознакою всіхнього існування; люди стали розпачливими обставинами; скільки їх не зрікайся, не витрушуй з себе, вони пролізли в пам'ять, як шашіль в ікону; точать,

точать; пів життя вгробив на писанину, а й разу не почув: дякуєм; оце тобі дяка за те, що найдовше вдивлявся, ліктями впершись об лід, у замулене, неприємне річище— і звідти тебе узріла володарка течій, глибин, самого тихоплинного часу, володарка сарани і всякої зелені, володарка водоростів і напластованого, торф'янистого тліну, володарка пронизливості, що вкрижанила твій погляд, розчахнула між двох берегів минань і зробила самотнім; назавжди; і тим прирекла писати.

Ти повертався зістарчений, знаючи, що додому— до себе колишнього— нема вороття; але дім, зістарено й непохитно, освячений міццю всіх минулих терпінь, чекав на тебе, як слова покайної молитви на грішника; дім був у тій старості, коли старіти нікуди; дім стояв міцний і незрушний, а ти порошокнів зсередини; дім променився витривалістю, мов вулик, просяклий прополісом наскрізь, а ти з тривогою бджоли осінньої літав то туди, то сюди, повертався без меду і вартіві на льотку тебе не пускали всередину; ти знову кружляв над полем, над берегом, скрізь простилалась пора вив'ядання і цвіла лиши роса на павутинні по стернях; скрізь було голо й порожньо— і тебе пробирав страх і сором; без краплі істинного повертатись додому; пустіть мене; я ваш, я виріс тут; я так старався знайти животворне; я пролітав крила наскрізь,— вони зносились, здірявіли й ледве долають вітер,— я шукав чистого медозбору, а навкруг блекота і нектар з отрутою; така пора; час нероздільності доживань і присмертей; так міркував ти в містах, по вокзалах, лунких і розтоптаних, мов сумка митаря, по всіх усядах запізнь, коли так рано смеркає, людва проходить повз тебе і ти не маєш де прихилити голову; ти думав про дім дідівський, отчий, про те, як там ведеться без тебе і от, коли повертався насправді, то вже не мав сили й глянути по стінах, по підлозі, по кутках, а ледь встигав розпалити в грубі, просушити над духовкою звільглу постіль і спати, спати, спати на широкому дощаному ліжку цілу безпробудну добу, щоб змити скверноту набаченого, наслуханого, пережитого, вщент ожебраченого, оміщаненого, омоскаленого простору, смертельно ворожого меті і мріям твоєї мови, твоєї праці— самій потрібності літературного промовляння— спати, щоб збутись даремщини і повірити в своїх читачів, своїх улюблених, своїх званих, своїх обраних, своїх єдиних, своїх спраглих відповіді; взяти картонну теку, ручку й папір, і спробувати знов писати. Мине тиждень і в електричці, прямуючій до міста, першим спротивом недистильованій і невигаданій дійсності стане лють на рускоязичіє— так, якби правовірний іудей, на священній землі вийшовши до стіни храму, почув кований погрім чобіт, клацання пересмикуваних затворів, гаркіт вівчарок і суцільну німецьку— рускоязичіє, дуже поширена, як дворняги, порода плебейства, сиділо поряд, плямкало, чавкало, пускало слину, длубало в носярі, лузало соняшникове насіння, кидало лушпу під лавку і глипало на попутників наглим зизим оком; йому сверблять кулаки, його розпирає тупість; мама-репанка з сільської вимови не общєславянській говор ламає язика, а синоньо йорзає невсидючо на твердій дихті, замучений аскаридами, муляється кишкою об кут сидіння, плює лушпинами, крутиться, в пуху й прищах, мов гнійних набряках безсоромності, совається заглищений і з дурнувато роззявленим ротом слухає плеєрну музику крізь навушники; замре на хвилю, олов'яними очима облапає молодич на

протилежному сидінні і знову відверто нудиться, знов штовхає тебе, знов шукає зачіпку і, не дочекавшись, скидає навушники і, як здоров живеш, пристає на разговорчік. По наглуватості, першій і головній, найпомітнішій рисі рускоязичія, ти уявляв і пригадував говірку одеських шалав на похітливо-заробітчанському поромі до Турції, татарувату і монголоїдну брутальність південних базарів, сарматську опущеність донбаських шахт, глибоку свиноматкову жадобу в очицях, інфективне плебейство всюди, бо все краще обсідалося по столицях імперії, а все гірше, зневажене і зневажливе, роззявлене чорнорото, мулялось тут, і за жувальні століття так і не осилило мови народу, серед якого уплітало за дві щоки і попихало пальцем; ти, тільки ступивши з перону на східці поїзда, впізнавав холод поручнів і вимову скацапілого проминання: тамбурів, тюрем, вокзалів, карцерів, вигнутих на ший зашморгом міліцейських кийків, витверезників, "капезе", бомжатень і моргів, іржавого скрипу дверей в наскрізь промерзлому автобусі, безнадії та отупіння, грізних, кривавих ранків, пекучого жаху в тумані, схожому на розрубані, навкіс од плеча, легені вершника, який ще пробує вхопити повітря; ти впізнавав вимову блуканини, блюду і бруду, венеричних диспансерів, лікувальних профілакторіїв для алкашів, міліцейських райвідділів, ударів ногами в пах, десть на автовокзалі, загиджених майже під стелю, громадських срачів, обірваної телефонної трубки, що на одній спружині гойдається в автоматі, мов перебита й зависла на клаптеві шкіри, стиснута в кулак рука пролетарія; ти впізнавав вимову каторг, шахтарських посьолків, підпалених, з бридкосолодким димом, сміттевих урнищ, пустирів, розвалюх, сумнокрилих туманів, судних робочих гудків, крематорної ядухи ранку, хворобливого ознобу по тілі, простелених низом димів, мокви і червоних, мов розчухані виразки, ліхтарів на трубах конаючого індустріалізму; впізнавав вимову прокурорських приймалень, військкоматів, похміль, новобранських кухвайок, смороду вакси з чобіт старшини, відповідального за доставку призовників до частини— а далі: говір статутів, равнень налево, туалетної хлорки, витріпуваних онуч, хльосту команд на розводі, тупих командирських жартів, старих приколів, смертельного в постовій тривозі бажання втекти й застрелитися, аби не чути й не бачити цього; впізнавав мову злодійських ручок у натрамбованому на "вокзальній" вагоні метро, мову босяцьких ножикиів, повсякчасної наглядитини, обшукувань, ошуканства, колючих дротів, піонерських салютів, облуплених, шанкроподібних радянських гасел на стінах, протягів по завулках барачного бардацтва, порожніх, засіяних мишаками, магазинних полиць, похмельюги, ригачки, пивної піни в літрових банках, ніщоти, кастетного болю в потилиці за мить до втрати свідомості, порожніх горілчаних пляшок, павутиння в кутках, невезухи, невітшності, в дні авансу й зарплати блядливих вересків по під'їздах, тремтячих пальців, якими під ранок вигрібають з консерви найбільшого, вчорашнього недокурка; впізнавав мову хабалистих, тлустих, просмерджених тюлькою, продавщиць, вокзального розгاردіяшу, приймальних комісій, бюро з працевлаштувань, холодного і липкого поту на всяких службових допитах; мову характеристик, анкет, довідок із попереднього місця роботи, підозри, непевності, направлень в гуртожиток, паспортиських столів, штампів, перевірок документів, тупої безвиході назавжди і, мов

повернення з того світу, крику спросоння, мороку, матраца під батареєю, відчаю в узголів'ї, безсонного жабування в мозку, німих, над'яскравих, судомних, мов тіпавка в горлі щойно вирватого язика, мигтінь заляклого в прокляттях часу, всього здармованого, всього почутого, всього зжитого в якості свідка всіх омерзінь вітчизни; от воно смердослів'я і сквернослів'я зариганих одеколоном, із гостроверхими, мерзлими купами, армійських нужників, розпашілих, розпарених до тремкого сказу потаскух, що в бушлатах і чоботях на босу ногу вискочили по нужді за казарму, а два єфрейтори, мов префікс і суфікс наречія, підскакують збоку і тягнуть, підпиhaють здибленими ширінками до вбиральні; там починають діалект неохайності, непотребства, венеризму, екстазів, ерозій, безплідь, тупого тваринного хекання, сказу, а купа перед очами пломеніє шапкою монголина, що гвалтував Русь, і збуджує пам'ять і похіть змиленої, в котрій прокинувся запах сірошерстого, обліпленого інеєм, на коротких ногах коня, на який перекидали з плеча і вивозили за пожарище; вивозили, попередньо вирубавши всю її сім'ю, з розмаху, підкидом, понахромлювавши малих хлопчаків на піку й понісши до казана над вогнищем— витоплювати жир і пити гарячим з освячених храмних чаш— вивозили і спихали з коня вже в таборі; сідали на простелених килимах, добрішали і махали, аби жінка з обтятим волоссям, у сажі й крові, принесла, підкинула під казан дровиняччя; жир з її дітей розтоплювався наново— й на кожен окрик вона присідала й непомітно мочилась від страху, і ще жвавіше затим несла ломаки на оберемку, ще скоріше роздмухувала жар і з солодким захватом ждала, коли тонковусий, приземкуватий, любовно брутальний, старий знову вип'є чамроти, змішаної з хлоп'ячим лоем, і відразу підступить, розперезаний, на розкарякуватих ногах, і, перш ніж задерти поділ, дико й нестерпно, жадібно вилається в її душу й матір; вилається так жеребисто, з гиком і придином, що в напівбожевільному шалі, розхристана, заголена, вона й сама захрипіла блудослів'ям, розпалюючи монгола, хрипнула рускоюзично, вщасливлено, здичавіло, так притаманно потім для перегвалтованих довкіль, хрипнула з матюччям і сапом всіх хто її заголював і сік нагайкою до півсмерті; щоб знала, як догодити і чим розрадити летючих наїзників, дружніх ханові степових вождів, що вечеряли і залишались на ніч; і стала рускоюзичкою, вседогідливою і вельможною, собі на умі, стала брутальною і лагідною, жорстокою і сльозливою понад міру, стала, залежно від обставин, покірною і строптивою— щоб тільки позлити й розніжити хана— стала прихованою, сильнішою всіх чоловіків, що розпалили в ній хіть і в поспіху воєн не встигли втолити її гарячу, тільки роздмухану силу; стала настороженою трепетно, навіть грайливою, бо за кожним висловом, за кожним побутовим окриком вгадувала головне гвалтівниче слово і, сама рабиня, приневолювала всіх до нього; вона заговорила ним в юртах, де прислуговувала старим, пласкомордим, із тонкими косичками, бабехам, вона заматючилась над купами кислої вовни, над сувоями шовків, над посудинами з кумисом, над пригаслим, із сухого кизяччя, вогнищем— тепер вона сама прикликала ним старого, що обпивався чамротою з хлоп'ячим лоем, і він терся об її ногу, як обгодований цуцик; коли ж наплодила дітей, хан послав їх збирачами податей, а ще

згодом, за вислугу, за показову зятість, назначив їх старшими на завойовані князівства; тоді й вона повернулась, і стала похабноязичити серед своїх, з відразою і скосороченим на монгольський штиб лицем, стала блядоязичити, посилати всіх на три букви, підзаборніти, жадно чекати глуму, щоб пліснути межі очі продажним, вцілілим, перегвалтованим і зашуганим своїм землячкам ту зневагу і ненависть, яку старий монгол, перед тим як наскочити на неї ззаду, випліскував їй в обличчя з чашки, де плескалися залишки лою, витопленого із нахромлених на списові хлопчиків.

По суті— міркував ти, вгадуючи за вікном електрички знайомі овиди— є російська мова, і є статарений і зматюжений, рускоязичний говір; є мова Л.Толстого, І.Буніна, і є шамкіт асимільованих руїн, зачучверілих імперських околиць, помийниць, псарних дворів; і ти згоден з тим сьогodнішнім класиком, що нині живою російською володіє зо п'ять письменників. "Ізвольте, сударь, заметіть: ви гоніте!— на чистому дурдомівському діалекті зауважує Іван Сергійович Тургенев; ми не в палатах; ми в розкочених гумових чоботях ідем краєм мочаристого беріжка; забув сказати: на його батьківщині знов льодниковий період, звір і птиця відкочовує сюди; днями я бачив на старих звіриних лазах коло рівчака сліди росوماхи, слідок соболя, слідище ведмедя; да-а, льодниковий період— це вам не собіраніє земель руских; твій напарник пов'язує ту напасть із розгулом димократії в його вітчизні; як би там не було, але дичина обсілася тутай— і де йому ще продовжити мисливські оповідання? димократія, димократія— повторює про себе Іван Сергійович і мружиться, й сплакує так, немов йому пустили диму в очі— леднікі кругом, вот і согревают димом отчизну; а зверю то худо, худо, брат ти мой! ось Удав завмирає в стойці над кущем гостролистнику; жду, коли гість смальне; постріл— і мимо; дупель черкає крилом верболіз і, мов грушка, що летить корінцем уперед, низько бриє над рудими промоїнами; так роздосадував старий— аж руки не слухають— на мою мовну теорію; а його цуцик французький годен хіба що ловити на подвір'ї курчат— галопує по вгрітих калюжах та гребе кротовини; та й і Удав сьогodні шукає якось невпевнено, якось причмелено, мов щось йому перебиває нюх,— для годиться шмигає в кущах осоки і ситнику, а толку ніякого; птах же зринає то тут, то там, зринає так різко, що годі й смальнути навскидку; ти принохуєшся— твій гість весь продимлений, так розгулялась в його отечестві димократія; він одягнутий просто, з гідністю: в добротного сукна сірий мисливський френч, підперезаний потертим шкіряним патронташем; штани, паризького крою середини дев'ятнадцятого століття, заправлені в мої, гостинно запропоновані, високі чоботи; весь одяг його просяк горілим— оце так розгул димократії! там палять усе: палять імперські архіви, палять розстрільні чекістські списки, палять величезні майнові описи по розкуркуленню, палять вагони креслень і соцзобов'язань часів індустріалізації, палять розшиті жовтим перехідні прапори, вручені колись комусь за ударну працю, палять ешелони вибраних творів класиків сучалізму, палять, бо якось треба спиняти величезний крижаний насув завбільшки з хмарочоси; палять своє знепотрібнене вщент недавнє незбутнє— палять і все не можуть зігрітись; а тут ще й американці димонули, підкинули в полум'я план підйому гакономіки, білібердальних реформ, цілі сувої настанов і дорадництв,

відкардіограмлених по факсу з самого серця димократії, з підпально відомого "цереу",— і весь цей мотлох, просичений сечею брехонь, скільки його не роздмухують реформатори, ледве тліє, чадить то пекельно селітряним, то якимось, мов смалене пір'я, чадом; димує димократія,— вже й ні мідного вершника, й ні тайги не видно— тільки по гучномовцях лунають заклики в задимленій воді ловити рибу; так, під маркою гавкології, розграбовують останні ресурси: тюльку, кильку, водяних коників; всю решту— включно з гігантськими порожнинами з-під газових родовищ— давно вивезли, ще під прикриттям першої димової завіси, коли спалювали давніше минуле і замріявали, ну справжню, дивокрадію; тепір домріялись, дожились, вельмишановний класик (задиміли аж те століття) просякнув, мов погорілець, гіркотним запахом; диво, що собаки ледве винюхують дупелів; та й ти, сам добрий, доконуєш старого своїми мовними версіями; гнівається, мовчить— і є чого: стільки протіпатися чавункою, протрястися поштовим тарантасом, і якийсь дупель, зірвавшись на багнетний постріл, не зронює і пера, і, мов заворожений, кудись зникає! старий помітно гнівається— як порядочному сочинітелю, вам, Євгеній, не прістало так легкомислічать по отношенію к другім, о! великім і могучім язикам; і середі нашніх єсть нігілісти, что простофілят, будто асіміліруєтса рускій; чушь і видумкі! Тепір і його собака нюшкує за гривною осоки і обмирає навпроти купини, де в яскравозеленому мохові від поглядів ще яскравіше займається кожна ягода журавлини; Іван Сергійович з легкістю юнака прикидає рушницю до плеча і, тримаючи уявну ціль на мушці, тупає ногою різко, від каблука; і, перш ніж гримнув постріл— великий, завбільшки з два бройлери, птах чорними, з металевим переблиском, крилами вибухає між сухостоїн і важко летить над болотом до ялинового бору; старий в азарті: какой глухарь! что ему сделаешь бекасинником? какой красавица! да, почернобильнел клімат, дівниє для охоти сталі места! обязательном образом посоветую Ваньке Буніну; Толстой тот нет, не прієдіт, медведица ево возле берлогі подмяла— слыхал? снег возле сібя не утоптал, как следует, а она кубарем на нево, подмяла, резнула лапой по голове; напарнікі со стороны добілі; поки перекушуем на узгірку, сидючи на простеленому брезентовому плащі, Тургенєв лівою рукою одганяє свого собаку, а правою тримає срібну чарку, "какой глухаріще ушол! ну, за удачу" і, оцінивши калганівку, закушує спинкою смаженого ляща на крумці хліба; дві розламані,— щоб краще бачити іней спілості— помідорини лежать на газеті біля огірків і пучка петрушки; рожевіють і стікають жиром кусінчики копченої рибини, і пахне сонцем тонко настругана в'ялена оленятина; поки йду від кринички з двома остудженими пляшками темного пива, дід блаженствує— лежачи горілиць і ледь опираючись спиною на зігнуті в ліктях руки, "на сколько пріпомню— понеже, не всево Вас читал і прідержу свойо мненіє на публічний случай— ви же Русь ісходілі пешком, Євгеній! на Дону жилі! і даже імелі там романтическую історію; так вот, скажу вам: регресивная наша молодьожь зачитивается вамі, кк когда-то, помніте, моей вещицей "Отци і деті"; да, Євгеній; ви же художнік, ви же естет, зачем вам ета політика, ізмишленія, размишленія на поточниє теми? неужто вашімі чувствамі руководіт історическая обіда? а нинешнему сочинітелю нужна отстраньонность і видержка; зачем

нам ссорить народи, рвать по живому? от вас же столько завісіт, Женя! простіте за фамільність", "памілуйте, Сіргеїч— блиснеш своїм поліглотством і, відкоркувавши одна об одну, пляшки із пивом, простягнеш пляшчину з білим бубляшком піни своєму співрозмовнику— помілуйте! хто посчитаєт речью несколько базарних викріков, что осталісь от великого і могучего? всьо остальное пошло на рынок; продалось, разбазарілось; економіка знаєтелі ринковая...", "ви прави, юноша, кругом базар і димократія! добазарілісь, куда моему Базарову! давайте ка бросім всьо, любезний, поедем по свету, пропаріжімся, пойдьом в Опера, прокінемся по салонам в сторону Пруста; жизнь, ведь поверьте, Євгеній, так коротка і чудесна!"; сідає сонце і від галявини, вістуючи гарну тягу, стелиться понизинний туман і тахне таволгою і грибами, що мріють підрости сьоніч у глицевому настилі бору; "кстаті, Євгеній, ето не старіна Хем вихлопотал вам место белого распорядителя охоти? он всегда располагал значительними связями; как там его знакомий Френсіс Мекомбер? что ви говоріте? бедняга! он так мечтал о буйволах! я знал ту ево стервозу; і, говоріте, ей всьо сошло с рук; нікакого строка? сейчас даже культовая лічність среди феміністок? Бог забил ето стойбіще... істинно... міром правят бляді"; тут він сумніє, поважніє і старшає щомиті; потім сідає і, потріпавши по шиях собак, віддає їм рештки обіду й дивиться, як вони їдять, незлобно рикаючи одне на одного— а коли обертає лице, то бачиш перед собою не молодцюватого чолов'ягу, а діда з похнюпленим виразом, і тобі прикро за розмову; ти не хотів його образити; такий душа-чоловік і мисливець знатний! бажання подратувати його естетство підштовхувало тебе на філологічні теми; хіба він винен в рускоязичії, що заповонило ці землі? а твоя мова боліла так, мов зуби їй викришено на паркет чекістського кабінету і, від холодного повітря по оголених нервах, рот наливається кип'ячим оловом; у тобі говорила неможливість відтворити художньо й правдиво величезний простір зужитості, немов саме слово безсиліло й пасувало перед безмірною мукою, безмірним приниженням мільйонних тіл, загризеных часом, ворогом всього, і людини найдужче, бо вона уникає його підступності і запорошує йому очі; земнослово безсиліло і ти списував те на мовну вжаханість, початок більшого знесилля, що призведе скрізь до повної невідповідності виказаного пережитому, баченого розказаному і так до повного заперечення суті речей, суті справ, суті світу; велика брехня століття нарешті помститься остаточно; не тільки ця, але й всяка інша, мова загине через відразу до зболеного й справжнього; мова збазарніє, бо зійде на торг вся пам'ять зжитого тутай в муках і безчесті; ти поверхово списував таку стихію на маніакальну присутність плебсоязичія, на його присутність кругом і всюди— до того ж воно ввібрало в себе всю табірно-радянську погрозовість, монгольський мат, жваве босяцьке гострослів'я, всі базарні горлодерства, похитливу млість і сюсюкання, запозичені з давніх спільних лазень; воно ввібрало в себе трем замерзаючих по сибірах тіл, пропущений крізь стомільйонні мільйони навіподобі високовольтного струму, і стало брутальніше блатного жаргону, дещо естетизоване грамотіями в слідчих ізоляторах, "допрах", таборах, пересильних тюрмах, лагпунктах, бомжатниках і критих тюрнях вітчизни; і спростолюдніле до ніелюдськості, за вічнотутешнім звичаєм "умри

ти сьогодні, щоб я позавтрім", це рускоязычне плебсоязычіє додичавіло вкрай і уподібнилось тюремній байдужості, з якою сильніший одбирав пайку в слабшого, в доходяги, і той ішов за барак і вішався на зсуканих гнійних бинтах, щоб відмучитися скоріше; бо дива не буде вже; воно, всеязычіє, тюремніючи тутай скрізь, уподібнилось до розжареного шомпола, яким катували, заганяючи в анальний отвір прив'язаних до стола раком, "ну что? будім гаваріть?", уподібнилось тисячам тисяч і мільйонам мільйонів тортур, мордувань, всезнущань, вкам'яніло тутай в кожному камені гірш прокляття, пропеклося тавром на лобах, розіллялося чадом горілезного м'яса; і тут тобі заповілось бути письменником— і обзиватися іншомовою; але нащо розстроювати старого? ось довечеряєм і підєм назад; полювати вже пізно сьогодні; завтра поспієм на ранкову зорю— отоді буде тяга! І, піднявши голову від вагонного підвіконня, ти бачиш,— прищавий парубійко з речами виходять у тамбур електрички— і сам виходиш у протилежний тамбур, перекурити; ти заслужив сигарету, це сьогодні перша й остання, і ту ти викуриш на половину; ти перемовчав того, що приставав на разговорчік, і по очах його видно було, як йому кортіло схльоснутись; ти відсторонився так, що побував на полювання з класиком; отак би й щораз, коли мотаєшся туди й сюди, між селом і містом, між містом і селом у цих розшарпаних, з фанерними сидіннями, вщент зашмарованих, скотовозного вигляду електричках; нехай ідуть собі; ти все одно переможеш; ти вже переміг; ти перетерпів приставучіших— бувало всякого в розтюремній вітчизні; яким дебілом і лохом тебе не обзивали, як тільки не пфікали на неруське слово! ти пишеш, а вони базарять, перепродують себе— ну, і туди їм дорога.

Шостого лютого тебе викликали на пошту, котра давно вже не працювала, бо відпала потреба в грошових переказах, листуванні,— в пекельності втрат пожива ставала впоперек горла, якщо й підхарчовувалися, то коливом на поминках, і навіть той, хто сподівався дожити до завтра, більше надій покладав на загробне спілкування,— двері пошти були відчинені, телеграфна стрічка за відсутністю адресатів передавала одні і ті ж траурні телеграми, тиньк на стінах відсирів, немов од невивпланих сліз, покинутих напризволяще в купах згадуючого паперу; спиною до тебе, навпроти вікна, в чернечому одязі, підперезаний мотузком стояв післанець— ти кашлянув— ви впізнали один одного, ти коротко змалював ситуацію і прийняв повноваги голови опікунської ради над осклерозеним століттям; потім прийшов додому, заткнув шибера в хаті, виніс рукопис недописаного роману на горище і в торбі з-під здьору підчепив до бантини,— і знов опинився в країні недорік, недоживих, недомертвих, недонедолюдків, недопровокацій, недопохмеленої недокалічі, словом сумних, роздобрілих від цинги, канібалів: вони купами грілися на порогах редакцій, на папертях храмів, посипані попелом, у роздертих каторжанських робах, простоволосі й німі, з притиснутими до грудей покаяними рукописами, сповідями про те, скількох вони замордували марно; ти зустрічав їх юрбами на прощі біля лаврських печер, на вечорах дозвілля і відпочинку ветеранів оприччини, "чека", "енкаведе", "кедебе", в гостинній Спілці письменників, скрізь, куди їх запрошували в якості то почесних

гостей, то проникливих мемуаристів, і всюди, куди вони не йшли, ліхтарі на вітру скиглили й вили повз дорогами так, немов собарнота на шибеника; всюди за ними стелився запах смаленої котячої шерсті, на бруківці замість слідів проступали кабалістичні знаки, ландшафт перетворювався в міражі руїн; всюди на своїх стойбищах вони полишали калюжі кривавих сліз, купи вирватого волосся, гнилокапустяний сморід розтліну й самокатувань, аміачну ядуху звиродніння; існували вони переважно з милостині колишніх жертв, а іноді з потаємних сектантських вишколів, де піднавчали радикальне юнацтво з аристократичних родин, як виривати очі живцем, білувати по живому плоть, розтельбушувати кігтями животи і їсти гарячу, неперетравлену падлятину з собачих шлунків; деякі випадки гицельства прослизнули за кордон, преса, немов рідна сука всіх тих прибудних псят, зняла гавкіт— наше "емзеес", замість того, щоб складати промови міністрів, денно й нічно відгавкувавсь, відписував ноти заспокоєння гавкологічно неляканим стадам, ареалом і окремим популяціям; та, все одно, потік охочих до чоргробильського туризму падав нестримно, казна пустіла; ти мусив видати кілька указів, мусив, принаймні про людське око, навести порядок і тим запевнити всіх спраглих екзотики, що фінанси встабільнено, злочинність поборено, в державі панує злагода, й наше радіоактивне сяйво незгірше полярного— з'являйтесь! проїдьте в панцерниках оазами наших пустель, надихніться живим світлом смерті!— найохочіші до нього домогосподарки— метри екзистенсу, світила фізики потікаються якнайрідше, либонь, замислили щось карколомніше, щось, нарешті, світопотрясне, бо з цими революціями та атомами по самі вуха обіклались; тобі ж, як одному з основоположників загальнолюдського виживання, особливо діставалося під час тих саммітів; там, попід страсбургам, ти не встигав і глянути,— на когось скося,— як на тебе навішували всіх собак, всі нерозкриті злочини совдепу, всі діагнози хворобливої банківської системи, всі досодомські гріхи, всі повістки в пекло; тебе з оонівської трибуни, як школяра, після всіх цих навішувань згодом допитували: чого твій народ десь вищезає мільйонами?! десь зникає, мов розсипані по вулицях асигнації, десь зашилюється так непомітно й швидко, що й нечиста сила серед білого дня блукає з одвислою, підв'язаною шаліком, щелепою, так подивована нагло! тонким дипломатичним способом тобі дорікали, що твій народ об'ївся гумдопомоги, консерв і шипучок, привласнив позики і десь завіявся по розчоргноблених пущах; мало того! прихопив із собою, привезені гавкологічними звитяжцями, десь аж із Цейлону, і подаровані напрокат, візки для рікш— саме це їх найбільш обурювало!— і, питається, хто й на чому тепер доправлятиме на оглядові майданчики наших дорадників, наших туристів? ти, з властивою тобі рішучістю, прямо з борту літака давав розпорядження— терміново!— зібрати ту свинопасну владу, всіх підлеглих їй свинтюхів і тюхтіїв, розгодованих на кормових добавках із перемотлошених гумпосилок, бо собі ж вибирали що поситніше— терміново!— скликати конференцію, прийняти звернення від конгресу затюканої шмулігенції, розбудити маси— терміново!— провести закрите слухання комісії по боротьбі з організованим населенням і, зрештою, опертись на тих, ну як їх; поборовшись за чистоту культів, ти завше сплутував їх із п'ятидесятниками сьомого

дня; тих, дай Бог пам'яті, шестидесятників: навіть висвячені в титанів вони не спочили на лаврах, а доносили молоді героїчне слово; згадували в дитсадках, згадували на прикордонних заставах, згадували на конкурсах кращих статевих алігаторш, згадували по будинках престарілих ветеранів канібальства, згадували слово в слово, пароль за паролем, крок за кроком свою борню з імперською машинярою; згадували і своїм захватом були подібні до англійських луддитів, котрі протидіяли машинеріям, та залізне місце не буває порожнім— і його посідають інші; більшість із них, заблукавши в спогадах, давно й непоправно забула, як все було насправді, — як нагрівали руки біля вогню мавзойленінного трупила і його профілем у партбілеті вигрівали серце, що билось в одностадному пориві голосувань, салютувань, одобряннь, розпинань, захлинань, звірствувань, билось в одностайних корчах закабанілого, в землю втупленого, дияволупоклоніння, як все рилатіли і рилатіли, все хтіли жерти й жерти, ввесь світ підрили б і затоптали в гноєболото ницості, в безживність трупного великовчення ; та більшість давно й непоправно забула своє захоплене позавчорашнє, як місили спільно, з розчереплених мізків, мов з глини, місили з гнояк і кривавищ воєн, з поту каторжних новобудовій, місярили каланицю на палац світломайбутнього, а вимісили трупну простертість розверзтих цвинтарів, мов одна мавзойленнінна паща, що кагтавить і шамкає, плямкає й плямкає, хоче й хоче людятини, нових довірливих йолопів, що приносять йому гвоздички; більшість давно й непоправно, давно й нерозкаяно забула своє злонатхнення, і в ошчасливленій сліпоті, ледь видужавши з сибірської виразки, зраділа й сказові; Захід вас обдурих двічі— доповідали тобі халдейські мудролюби, перечікуючи в тебе сльоту, щоб вдосвіта, ще завчасу, вийти в благовістну сутінь: зустрічати зорю, яка, просурмивши новину в космічний морок, латунь начистивши чорносукняним простором, за якісь миті, знову, вже яскравіше, грізно провіфліємиться над видноколом,— Захід спершу підкинув вашим прадідам той кабанізм, щоб ідейно випробувати його, як вакцину на мільйоноголовому організмові, щоб знесилити озвірінням всяку плоть, здикунити серця в зневірі, а потім на розшатаній рахівниці, на догоду своїм обивателям, на показ легкобитам порахувати всі мінуси жертв, всі плюси соціального захисту в розплананому суспільстві, і самим соцівілізуватися, щоб уникнути запаморочень; Захід перейняв сучіалізм, а вам знов підсунув свою ринкономіку, свій використаний, гнилий жолоб: бийтесь! Захід, всіляко зацікавлений у приховуванні такої okazji, міфологізував будь-які спроби замахів на систему, як лікар героїзм пацієнта, що вичунює, всупереч покинутості й приреченням— і тим ще зачаєніше, що глибше втаємничував своє дослідницьке збоченство; Захід підхвалював, визнавав,— пізніше, коли дійшло до серйозного і дві мілітарні сили стояли з нахиленими рилами, запалав пристрасним правозахистом і підняв такий хай, що незручно й запитувати: чия ж інфекція? за все, що ви пережили, країни, які виплодили і пригріли шмарксів, зобов'язані вам платити контрибуцію по віковічність; але тепер, отримавши своїх міфічних переможців, ви приречені клянчити якусь милостиню, якісь позики і дякувати вперед на століття; будь-хто, знайомий з каральною міццю, з диким всесиллям совдепу, з рівними прямокутниками розпашілих

на марші колон, випечених, мов цегла на конвеєрі, з понурим блиском багнетів, піднятих над головами, немов рішучість однорогів, будь-хто, обізнаний з одностайним волянням юрб "розп'ясти! розп'ясти!", з цементною люттю карцерів, з лютим серцем вітрів, що билися й стогоніли в кожній оселі, як в рідному тілі, будь-хто міг взнати, що ця потворина незборима, і тільки той, хто викохав, виносив, виродив, випустив її сюди, годен їй відгоргонити голову— й прищепити нову! ти подякував халдеїв, підніс їм дари— куниче хутро, провидчі вавілонські манускрипти часів пророка Даниїла, декілька золотоскіфських діadem і дві срібні чаші, приховані челяддю Навуходоносора, котрий, як відомо, вивіз їх після зруйнування храму— і, наостанок, спорядив любу мудрів новими мапами, оскільки на давніх позначки сіл і міст обірвалися, як гудзики з перетлілого лахміття; лишившись на самоті, ти вирішив при першій ж нагоді, перед першою ж камерою, через прямий ефір, запитати вітчизну: куди ти поділася? ми не можемо так попускати пропаганді! як засновник світового виживальництва, ти бачив історичний вихід і був готовий очолити, взяти відповідальність, відстояти національні інтереси; по-перше: загнuzдати інфляцію, високі процентні ставки та бюджетний дефіцит; по-друге: знизити державний борг, врізати пайку держбезпеці і левову частку пустити на освітян, на охорону від міністерства нездоров'я; по-третє: знизити до рівня, хто скільки дасть, податки з великого капіталу, і тим приманити його на батьківщину, а тут вже його запорають штатні люде! ти мусив збирати довірених редакторів і переконувати в очевидному: вприкінці віку головним показником виступає приріст населення! де воно?! невже й до редакцій ніхто не пише? на що мені посилатись, відбріхуючись перед Генеральною асамблеєю?! але країну наповнило стільки відвертих саботюг, прихованих зрадників, недружніх резидентур, що ти вже не відав: на кого покластися в політичних пристрастях? і ладен був оголосити ворогом себе, аби натякнути про дещо народів; так все контролювалося, так залежало від агентурних штучок, що і твої спецслужби уникали виходу в ефір, переповнений брехнями про розбудову та іншою дезінформацією, озвученою знову ж таки тим зомбованим середовищем, тим, ну як його...? доходило до того, що кожна амбасада вихабарювала собі право пасталакати на державному телеканалі і поливала брудом твої сумніви, твої підозри, твоє покликання, твою творчість! і несла таке з подарованих тобою резиденцій! ти дав їм право завозити підгнилий крам, а вони, підлатавшись, передбачуючи лихе, спрагли того, щоб їх відкликали, роззявили на тебе матюгальники! але земля, буцім перед землетрусом, стоногіла вночі і ти здогадувався: як мучить сумління кожну вражину! і, поки парламент м'явся: надавати тобі додаткові повноваження? чи почекати й довідатись, що там станеться на останній сторінці? здичілий стогін землі вкупі з масмедійним дзявкотом перевершували всі божевілля; доки офіційний президент і уряд розвішували на вулицях червоні ліхтарі і в звільнені від пересудів зони закликали інвесторів, життя довкіл перетворювалось на галюцинацію: міражі рішень змінювались міражами підсумків, мигтінням п'ятирічок, стиглих ланів, дніпрогесів, ливарних іскор; найпроникніші радники пояснювали це віковою замріяністю бездержавного народу— і от вона засяяла в усій оголеній

неправді; одним з перших указів ти розпустив божевільні— відколи країну спіткала одержимість апатією, в них відпала потреба— ти сподівався, що якась частина нестримних збадьорить суспільний організм і, хоч тебе й звинувачували в душевному популізмі, ти був з тими, хто виснажився, хто втомився, хто впізнає недолю за вітрильними, напнутими барвисто, гаслами міражів, і тільки-но знімав трубку, щоб взнати: надають додаткові повноваги, чи досі мнуть? як день, розтягнутий на кілька позіхів, раптово сковзав у сутінки, немов з даху підталий сніг— за вікном шурхала темінь, западала ніч: сира, оглухла, вся збрякла загуслою кров'ю чорноти, вся просичена кволістю пощезань, розгаслих доріг, загублених душ, патьоків сажі по коминах бездверних пусток, вся обважніла тривогою гангреного часу, необмежена, несходима, бездонніша проваль і така жалісно тиха, така заплющена слізно, що всякій закинутій в осад мороку живій істоті і всякому бездиханному предметові, провільглому домовинним чеканням, тільки й думалось: як тяжко жити і як тяжко гинути! о тій порі, коли марення дотлівали, гасли, і розколючена кров'ю кіптява заливала хату, поріг, почмихи молотарки, скрип підвід та й самі розчвакані чорноземні колії, о тій порі гинуло і таке ненависне колись поховавкання пугача на цвинтарі, та й цвинтар, здавалося, невідомо де, земля його ровиться всюди здовкола хати! і де б ти не прихилив голову, тобі снилася ніч— сліпі ж переконували тебе: то світло зароджує в зорепадах; але, навчений, ти навмисне уникав одного явища, щоб його не міфологізувати, бо й справді, з деяким часом і ніч стала тутай міфом, надправдою, берегом обітованим, ти ж пригадував слова апостола Павла, виказані в посланні до римлян, отже, якоюсь мірою і до тебе, як до правонаступника вовчої проникності, "Немає праведного ні одного! немає того, хто б розумів, ніхто не шукає Бога! Усі з дороги збилися, стали негідними! Немає такого, хто б добро робив, немає жодного... Немає Божого остраху в них перед очима"*; і ніщо не розвіювало ніч, печерного, сирого мороку! щоб якимось домарнувати потьмареність— згідно аксіом ледарства, згодом закладених тобою в основу вічного двигуна: чим менше дієш, тим хутчіше минає безчасся— ти звернувся до кращих деміфологів у своєму апараті: чиї то підлеглі, ці, ну як їх, що згадують битий вік і з чистою безсовістю розцереушнюють, промосаджують такі дані? більшість архівів була заллята кривавими слізьми, смерділа смаленою котячою шерстю, гнилокапустяним сапом опричників, що всіма неправдами проривались туди— на покаяння; все, що лишилось: це самоописи гонінь, натяки на філософію, все стилізоване під апокрифи; саме ж випробування змаліло й змерзлося в стомільйонному видихові конань, всіх забитих нізачо, всіх безіменних, всіх простолюдних, всіх позбавлених слова й натяку, що хтось довідається, як безнадійно вони вмирали— і німота невикazanого, лютоскорботного знання змітає по собі всякий схлип, ніби морозний ураган декілька заблукалих подихів; ти співчував кращим і сподівався, що викажуть якусь частину замогильного досвіду, але й кращі з них розгубилися перед надзавданням— відтворити повнокровно, повносило, пристрасно: як там і тоді велось насправді; вони, хто стільки разів доводили свою незгоду, свій спротив, на сей раз впали в одвічну біду інтелігентів: буцім страждали й страждають тільки вони, а решта життя є обрамленням їх

страстотерпства; в тебе рука тремтіла підмахувати указ і вислати їх на бурякові плантації, на ливарні заводи, в шахти, просто довічними вантажниками на склади, обхідниками переметених залізниць, доярами в діравих гумових чоботиськах із налиплою по півпуда гноякою, в чоботяхах, набитих соломою, та всеодно за халявами чавкає, коли пораються по корівнику, а на вулиці гноєсеч приморожує ступню до підосви; послати будь-ким, на чорнорабську тривалу працю, що знелюднює дужче тортур, одбирає навіть бажання вмерти, і одне дозволяє: в налятому втомою, важкому, як безмен, кулаці стискати гранчака, рвучко пити і хукати на кухвайку в згинові ліктя— і одягненим простягатись на ліжку в непаленій хаті; і більш нічого не прагнути; мільйони й мільйони малих марнот згоріли, вимерзли, щезли, немов кошара на рівноосінньому полі, над яким всенічно тремтіло жаління ягнят, тонкоголосий страх, принизливий і вразливий людського голосу; о, земле крові! о, вітчизно конань! тут ти не бачив такої жмені суглинку, яка б не тримала тоскнущу, невихрипну ваготу, немов гарячий свинець у горлі; тут ніч не ніжна, ніщо не обходить, не обнадіює, не болить, ниття і стогін землі, немов закопана сирена, вихриплює дочасність втрат, неспокутність гніву, невисповідану тугу позабиваних, просторіє криком у ніч і, мов легені повітрям, наливає і розширює ним темряву, що через мить сурмитиме в летючі сурми; ніч розросталась, мов вимерзле поле під пересів, дихала безсиллям, відчаєм, ніч не минала— просто очі звикали до пільми— ніч ставала обов'язком, чимось таким, навіщо подобі очищувального вогню для обраних, втішала зламаних, а величних брала за руки, мов дитят, і вела топити, як мачуха; ніч дорівнювала таємниці перетворення живого в потойбічне, відкривала незвідані, незрозумілі сторінки і, коли очі обвикали зовсім— так прагнулось вірити, прощати й жити! і, ледь кивнувши бортпроводниці, збігаючи з трапу літака, ти встигав помічати натовп за огорожею аеропорту і рішучим кроком виходив до народу: попереду, лікоть до ліктя, стояли знайомі з журнальних обгорток діячі з такими самозаглибленими балухами, немов дивляться назад, собі в потилицю, а там, за спинами, юрмилась відставна гвардія прокурорів, слідаків, провокаторів, платних садистів: всі, як один, заплакані криваво, з виразом жорстокого каяття, з притиснутими до грудей покаєнними рукописами— як пояснив ад'ютант, вони їх стільки вже нашкребли, що галімарі, букери та інші видавництва закидані ними всмерть, мов каменовані лжепророки— ти підступав до огради і людва волала свою новочасну, завчену, "о, америка! страна жувачок!", і стежила як міністри з наготовлених клунків, торбех пригорщами дістають гостинці (горіхи, карамель, печиво, родзинки в пакетиках) і від душевних щедрот підкидають їх межі голови; коли рейвах стихає і діячі з роздутими кишнями позиркують на всі боки, куди б злізти, ти, за прикладом царя царів Ксеркса, звертаєшся до немилих сатрапів: куди пропадає люд?! чи й справді зашпортався по лісах і там, переховуючись від податків, доплямкує з жмені гуманітарну ласощ, та колотить брагу?! достойники, ясновидці, діячі, голови районних і обласних сатрапій стоїчно, спохмурено мовчали, тільки час від часу перемацували в кишнях назбиране та іноді долинали здушений схлип, шелест перегорнутого рукописа, зболене воляче зітхання; навіть ті, ну як їх, ті, з виряченими

назад очима, ясновидці прогавленого, проминулого, навіть ті нічого не відали і не хотіли знати, а загалом юрба нагадувала послідовників дякона карфагенської церкви Датона, більше відомих в історії, як данатисти, що з африканською пристрастю, після розколу, нипали всіма дорогами в пошуках того, як відразу потрапити в рай, брали за барки першого зустрічного і наказували, "вбий нас заради Христа, людино добра", і, передчуваючи швидке загробне раювання, з силою вкладали йому в руки довбню; твої печальники також: одні, здавалося, народились, аби звікувати тілом і подумки в тюрмі, інші, аби їх вимордовувати і каятись— а ціле інше життя скресало, тануло, пливло, зривалося вільним голубом з простертої долоні, сходило на грішних Духом, як голубом, назублювало проти неба чорноту лісів, падало ниць і в блаженному вбозтві обіймало землю димами й тугою, гинуло в марноті і рятувалося в плазуванні; "так що з народом?", і нема тобі відповідей, і вітчизна зустріне собачим виттям ліхтарів та мимренням мудрих про спад хрякономіки, про якісь там хрюформи— розлютить нісенітницями, вигаданими тобою в ту непевну пору, коли ти заради копійки укладав їх по всякому для кросвордних газеток— і хоч так вносив поповнення до бюджету; кому ж, як не тобі, було стерегти всю силу слова і всю маніакальність висловів— ти підманувся загальним благом!— і тепер вичитуєш ці нісенітниці в привезеній відразу з друкарень щоопівнічній, респектабельній пресі, про спади, схуднення, акцизи, мито, хрякорформи, що вже не влазять на першу сторінку, а на останніх шпальтах, тремтячим цензорським олівцем, було підкреслено все, що набріхувалося на тебе; така поєднаність наклепів із відвертими маніями не могла не казати— вони ж перетворюють вітчизну в санпропускник божевільні! тепер он стоять розгублені, принімілі, немов повідкушували в сварці, хто більше вистраждав, один одному язика і глипають очима назад, на тих, що заплакані криваво, з притиснутими до грудей рукописами, надриваються від розкаянь; подеколи їхнє хникання збивається на виск і нагадує полювання з підсадною свинкою, коли поночі мисливець кладе в мішку його в сани, їде в ліс і по глухих дорогах тягне на мотузку жмак простої соломи і покручує порося за вуха; аж ось на виск, ніби нізвідки, з вільхових чагарів вискакує такий вовчидло і притьмом за саньми, підскакує до солom'яної цибайки— притримай віжки коліном, хапни рушницю і бий його в лобешник кількома картечинами! "так що ж з народом, шановні?!!!", починаєш ти мітингувати, просто і погрозливо, як колись на партзборах, намагаючись хоч таким рідним стилем повернути їх душі; і знов самі схлипи, гикання, кавкання, рідкий шелест, здушене і невимовне, наче б на порозі в сінях, не то покректування, не то стогнання; і по всьому вгадувалось, що вони міфотворють, перебуваючи в творчому ступорі, однаково відрізані, як від минулого, так і від нинішнього, однаково розгублені перед часом, бо все не так, як домислюється, було і є насправді; та й саме міфотворство— читав ти потім у доповідній секретного відділу— стимулювалося і зринало лише для того, аби притлумити дар пристрасної, переконливої, живої мови, аби випадково не розворушити минулого живцем, аби вивернутими очима поглядати на недолюдків, не засуджувати їх і не прощати, а лише використовувати, як матеріал, для відгороджувань від жаху, від безміру незрозуміння—

що діялось і що коїться в світі?! вони створили свою паперову державку,— пояснював далі авторський колектив доповідної записки,— створили свою одомашнену газову камеру, щоб не було ні винних, ні тих, хто, хоч малою мірою, здогадується про справжні причини зловідчаю і простертої скрізь погибелі, а потім прибрати й саме поняття злочину, визнавши його самогубством; досвід сучалізму,— стверджувалося в архісекретному документі— досвід позірного протистояння відвів од Заходу й решти світу людожерливі чреволюції, невситимі кровопролиття, расові й релігійні бойні, виснажливу й надсмертельну лихоманку історії; досвід знеслили етноси до тваринної німоти, до понурого бидляцтва, до такого приречення, жаху, туги, що викастровує силу й інстинкт відтворення собі подібних; спостережливий, на горбові піддослідних, так щасливо розвинутий несвіт перейняв чимало звідси: страхи юрби, страх заворушень, непевностей, криз, страхоту біржових пропадинь і, крім торгівлі, взявся за соціальну сферу, пригрів збатрачених, лишніх, зламаних, так званих, малих людей і, переживши в безпеці протистояння свої минулі варварства, тим новим злодійством, новітнім досвідом, викраденим у піддослідних, відтермінував собі прокляття й вирок, лжеприсягнув, лжезасвідчив, нібито облукавив Суддю, а сюди, роздобрілий, віддачував своє найгірше: здичавілий хрюкалізм, зневіру і бузувірства; знову разом! в інтерв'ю для Рейтарс ти порівнював такий стан речей з примусовим запроторенням до спецлікарень, а там доконають— і не стільки інсуліновими шоками, електротерапією, психотропами, як маніями, перекинутими на здорового з лікарів, як навіюванням і переконанням, що хто попався, той і хворий вже; пора обколювати, — пора лечіть! – до хрюкального виску, до повного знесвідомлення ; і мозок проплавиться, мов сніг від кривавої сечі конаючого звіра; "так що ж з народом, народники?!!!", гукнеш ти в нікуди, безсилий докричатись до тих, ну як їх... і дивний звичай: як тільки їх запитували про щось суворе, про щось людське, вони поважніли, гонорилися, скляніли так, буцім вперше тебе бачать і не потерплять самозванства; ах ви ж шкури нечиняні! ах ти ж дране дрантя! ти роздав їм держпремії, кращі квартири, де перевішались покоління нечистої сили, ти поназвозив їм гуманітарки, зробив з них людей, навчив не длубати в носі в президіях, не жаяхатись краваток, як петлі, і власноручно з чорної каси відраховував, сам підпадаючи під кримінал, немало валютних грошових знаків на відрядження! ти бігав по міністерствах, відкривав візи їхнім курв'ягам, що десь припхалися звідти, як то кажуть, в тяжі і верещали на митницях, що вся вітчизна не спала і кидалась їм співчувати! ти хрестив їхніх покручів, приймав занепокоєних послів, під міжнародним тиском змушений був відкривати спецприюти для елітаріїв— і це тоді, коли бюджет поповнювався, майже виключно, з гонорарів за вигадані тобою кросворди!зрештою, як на трибунах не клацати зубами об склянку: похмелятись завчасно; якби не ти, вони б досі цибали в набедрених пов'язках; і от маєш дяку! тільки дійшло до серйозного, тебе зцурались, перекрили всі телеканали, обрізали готові записи в ефір, сказали, що ти нічого не розумієш— ех, дрантя!— і з хитруватим ехидством через своїх пришмандовок, прес-секретуток закликали працювати на історію, там розсудять; "ну я вас попрацюю...", і одного твого задуму, рішучості побілілих нігтів було достатньо, аби силою перечуття їх

скорчило в одночасному, моторошному, мертвому сніві— і енурезило до ранку; і другого дня, ледве відшторивши вікно, ти, замість здорової садистичної мордяки часу, побачив за дротяною, привітною огорожею резиденції криваво заплаканих катюг і тих, ну як їх, із вивернутими назад очима, і всі разом вони виспівували, на мотив смердяньського гімну, "куди ти подівся, наш рабонароде?"; це не могло не сподобатись: хоч і під тиском, тебе підтримали і є з чим прийти на вибори! вся влада смрадам! вигукнув ти з балкону і водночас прийшло розуміння, чого вони ніяк не дозволять, не захочуть, не знімуть бучу, щоб закопати на заштатному цвинтарі того козлобородого вождя, в черепі якого знайшли фосфоричні зелені драгли; чого не закличуть люмпенів, не перевішають на стовпах для показу й постраху впочеснілих канібалів, вгамувавши нарешті виття ліхтарів— і вперше за століття відмінивши тривогу й безсоння, що за вами прийдуть сьоночі; та видно і в тебе від таких розумінь підплавившись клеми, бо, замість того, щоб видихнути "вам не вдасться спихнути...", ти підійшов до стола і в нотатнику для автобіографії закарбував наступне "вдавократія торжествує!"; пам'ятається, ти хотів сказати добре слово про Йосію, іудейського царя, що в передчутті гніву Господнього пройшовсь країною, зруйнував старі капища і на одному з жертovníків, присвячених ідолам, спалив і розвіяв за вітром кістки лжепророка, виритого з землі, того, що блюзнірив, жив, насміхався з покари, яка дістане його через триста шістьдесят літ; щоб спопеліла наруга і щоб збулося писання; ти хотів сказати про стількох, та в свинособачих очицях вовтузився й наливався гнійною кров'ю клич: не ворухити прошле! та й чмопозиція діставала; і ти мусив зважати на кожен виборчий голос; і, засвоївши по закордонах, що варто лише в думках десь голосніше лайнутися, як тебе миттю, як стій та дивись, звинуватять у людиноненависництві, ти наказав по всіх закапелках встановити динаміки і транслювати бедламент— нехай сікаються до депутякал— а в перервах між роздумами та біографічним нотатством ти приймав делегації: першою прибилась молодіж; особливо щось силувався проректи свинопасного вигляду молодик із вухами, як старі магнітофонні бобіни і ротом, немов перископ, роззявленим на всеньку голову: весь його мішкуватий, ліричний вигляд, схилена до плеча головешка, ледача хода, порізаний зморшками, змучений думами про мистецтво лобешник, підказували: він що почує, те дослівно й верзе: по телеканалах, на радіохвилях, на шпальтах; як сказав про нього твій придвірний лікар: це один з бубонного плагіатства, інтелектуальної пошесті століття; ти зрадив невимовно— нарешті-то щось своє!— але й тут тебе розчарували: бубонка закралась до нас і вже підкосила кращі, добірні епігонські полки, як шашіль знищила розділові знаки в класиці, бобінними вухами записує звуки твоїх позіхань і розвелібрує це в поезію; о наївна! як прагне вона твоїх почесних іменних премій! а скільки присягала, і нав'язувалась на посади екерманів, прокрадалась на другий день і переховувалась, бідна, по чужинецьких столицях! ти розумів: митці в твоїх теренах зріднилися з комплексом прошака і схожі на тих, що злиденніли, голодували, а потім весь вік випасали оком неприбране й боготворили недоїдки,— ти співчував і по силі можливостей допомагав їм як міг, поки в розширених зіницях не впізнав той щуриній

шал, з яким обгризають вуха сонному, той чорний від бруду під нігтями, трупний потяг перстів, занесених, мов дзьобаки над очницями, той безпристрасний і безживний, вигострений по навколицях нюх падлоїдів, притаманний крукам, що з піднебесної висоти, в безвітрі, вгадують на льоту присутність замерзлої здобичі під півметровим снігом і, похибнувшись на крило, не каркнувши, не кружляючи, з пригамованою радістю трудівника, шукача, з точністю практицизму опускаються серед степів на потрібне місце; і ти мав нещастя повірити лобурові з магнітофонними вухами, епігонія з плагіатством його аж бубонили— і тільки слава!— присягався він— врятує його молоде життя, що, вважай, почалося; ти звівся по настінному, з твоїм маршальським портретом, календарі— яка там дата попереду? яке збіговисько?— і, сівши в крісло-гойдалку, до коліна, на течці з грифом "секретно" летючим історичним почерком витворив, вигоїдав, виняньчив йому промову, зачитавши яку він одразу ставав улюбленцем застіль і національним героєм; і, побачивши розгублення на лиці, дав копняком під зад: вперед, на трибуну, вітчизна в небезпеці! історикам легко тепер тебе засуджувати і повчати,— скільки облесливих, маловірних ти вивів за поріг і благословив дбати й дбати!— але в тому, що вони сплюгавили, запливли смальцем, обвальжніли, і з шляхів обов'язку відповзли, звиваючись на животі, як ошпарене гаддя, в тому хіба твоя провина? хто в такому надриві, коли вітчизну всю пропили і одгвинчують на металообрухт останні таблички на митницях, хто не думав про спільників; о людство, людство!! звідки мені було знати, що застільне геройство тут перевершує всі інші подвиги; за столами, залежно від випитого, вони пропонували якнайжертівніший чин, а на ранок не могли пожертвувати хоча б одною з плебейських звичок— щоб вірити й дбати з бадьорістю новобранців; подивившись, ти мусив минати їх, щодалі сам, сполучати літописи з некрологами, схрещувати вітер з полум'ям, експериментувати над головними, зістареними в забобонах, природніми стихіями, а потім заклеювати конверти язиком і розсилати рукописи по редакціях, ждати, чи ніхто не лайне, не гавкне, відколи дав ти людям...; ждав, виглядав на головпошті, ждав і, як кінь гнилі посторонки, вривав терпця: збирав довірених редакторів на каву, підозрюючи, не без підстав, що десь запороли рукописа, залляли пивом і денатуратом найліричніші сторінки, на які ставили трилітрового слоїка з помідорами, нашматовували ковбасу і з горя пили після прочитаного— й похмеляються посьогодні; справді, прийшли, мов почаділі, кажуть: "задовгі ваші статті, будем, будем давати, будем, от з'явиться місце, обов'язково дамо, на всі розвороти, фосфоричним шрифтом, щоб розігнати пітьму, будем, каємось, так затягло державотворення з конституційним процесом, це улюблене читиво публіки, а ще ж новини, безкультура, спорт, негода!", а ти їм "так тема ж серйозна— пічатайте", "та ми б не проти, десь між рекламою, попід хронікою, але зрозумійте і Ви, на нас тиснуть, антинародна ложа розітре нас у порошок!"; хто б тут не сплеснув руками, люди? і ти, що знав і любив вітчизну, як Олександр Македонський свого Буцефала, свого коня, з ласки якого підкорював племена й царства, знав і любив стрімкою, зіллятою в п'яний галоп, чистою пристрасстю вершника й лави за спиною, вигнутої кривим, геть пощербленим об кості лезом, ти, мов

звихнутий на нещасному коханні, звертався, практично, до перехожих: до якихось видавців, редакторів— і твоя пристрасть ставала причиною суспільної напруженості, розквіту дуелянства— як всправедливив один філософ: твоє знання породило занадто багато недоуків; пересилуючи самоту, ти доклигував до балкону і в тих, ну як їх, запитував: що з народом, не чути, як він там? вони підкидали газетки з своїми інтерв'ю,— так от чим купилася редактура,— в них вони присягались: ми не відали, нас обманювала пропаганда! і ти вирішив простити і вже узгодив з екзархами всенародні молебни, аж на одному з засідань комітету з реституції синагог, підйому перунів з Дніпра і повернення дикій громаді ідольських капищ, доки погани човплися, кому які належать черепки й попелища, декілька твоїх знайомих ребе просвітили стиха, "вони ошукують вашу доброту, ті, ну як їх, вони все знали, ви уявіть собі іудея, який заприсягся б, що до проголошення Ізраїлю нічого не чув про голокост, і хто й навіщо його вкоїв— уявляєте?", так от вона, життєва правда! ти, очунавши від облуд, розігнав демонстрації під балконом і вже просто неба настійно радив, нагадував, акцентував, ти продовжував свій прямий репортаж з гільйотиною на шиї,— вже кінокамери, свідки, священик і прокурор помічали як за обрізаним коміром частково відгільйотинене волосся від почутого сивіє і встає дибки на лезові різак— але тебе це не обходило: зігнутий в три погібелі, зупиняючи падіння самим криком і нуртом безсонних, пульсуючих артерій, ти хрипів далі: прогеростратили країну і вся історія; в божевільному часі, в папірусних досвітках ти прагнув співмірного і вдавався до збожеволених метафор— однак і вони, приречені, передавали дійсне як зойк юрби спалах у мозкові, коли відсікає голову; щоб якось розвіяти морок, ти взяв собі за обов'язок блукати вулицями з олівцем і блокнотом— про ніч здогадувались хіба що виючі ліхтарі та треті півні, що невтомно, натхненно потверджували зраду, але й самі обдурювались передчуттями ранку— більшість, обвикнувши, приймали ніч за кола в очах від виснажливого вдивляння в безнадію та спотьмареність глузду; і в тій блуканині, присвічуючи собі одним нотатником, світлом уяви на сторінках, негасимих на вітрові, жаданих зустрічному, всепідкупних, як пачка з розпушеними асигнаціями, ти якось зайшов до милої серцю спілки письменників— скільки тут передумано! випито,— і горе: знову вечір дозвілля та відпочинку ветеранів татаро-монгольського іґа, організований місцевою опричиною, полководцями людодів, усих тих чекісів, енкаведісів і кегебісів, яких з перших класів спецінтернату привчили до сирого м'ясила з ще теплою кров'ю і, навчені загризати усе, що дихає, навівали стовбняк на ворога; тепер, під під звуки держгімну, в фанатизмі розкаянь, в сивушному чаду вони защеневмерлили, забутіли, затупали, забичили шиями і так збадьорили, так підняли хвости, що дехто навіть насмілювався звинувачувати тебе в душевному популізмі, в шахрайстві на виразках народу!— і щоб нога твоя тут не ступила більше!— о лукаві, не каїтесь, каїняки! довідавшись що ті, криваво заплакані, тільки вдають овечок, твої справжні, твої вибрані читачі прийшли на їхню чергову сходку і силою обурення скарфагенили дах, а щоб краще горіло линули кінського лою в полум'я, і, коли паркет, вишневіючи на протягах з розбитих вікон, взявся тривким, білавим жаром, твої

читальники змусили їх босими ногами витанцьовувати з себе демонізм; смерділо смаленою котячою шерстю, запахом сатани; а ліхтарі тим часом вили воєм, з яким вітер заходиться в очницях черепів, лисячих, людських, кінських, недавно сповнених жадоби, іржань, мсти, а тепер здатних лише вити, вихриплюючи з себе жах побоїща і смердінь труп'ятини; другого дня ти зробив заяву для преси: про акт вандалізму— всім було зрозуміло, що вони самі підпалили, аби вгеростратися в історію— про посилення відповідальності за розпал ворожнечі; та було пізно: громадськість, на таку яскраву okazію вибігши з лісів і нічого путнього не розгрібши на згарищі,— кінські вудила, підкови, ордени з чінгісханським профілем, наколечники стріл, притуплені об іконостас піки, гарапники, ножі, все, що виказувало недавню ставку ординства,— громадськість поставила вимоги: ліхтарі виють так, що країна впадає в психопатію! вжити засобів! і далі радили: заплаканих криваво разом з рукописами й вербувальними картками відвантажити на переплав: скільки вакси дадуть їхні чорні від мороку душі! ти насилу впомірнив цей стихійний сплеск: соломонівим рішенням наказав кайнству пити білила, сподіваючись, що духовно очищені, вибілені, вони скоріше западуться на позатой світ, бо в прості пекла таких не приймають; там зо страху перед їх живоїдством обсуюються пеклопечери! так і мусять вони тинятись, по вечорах і досвітках, нахваляючись своїми геройствами, мовляв, самі вони, не згораючи в полум'ї, не потопавши в сльозах, у крові й прокльониськах, одним своїм вікуванням тут образно пояснюють, що всі ті казани й гаки смішні для них своєю дитсадковістю; вони здатні вгризатись, доносити й чинити фізичний тиск на саму нечисту силу; а це ж яким переможцям, яким розгеройним героям по силах ще?!

Зір твій зловчів, збайдужів і часами, в провільглих ночах, збряклих чорною гнойовицею мотороші, ти впізнав свою крадіїну, як піднятий мрець, і заплющувавсь, втішений, перед світанком Пришестя; та ненадовго; сколихнуті співчуттям до твоїх околиць зліталися факси, в яких відгуком на твою стурбованість пропонувалося допомога: коли ваша зникне, наша з Азії готова на орендних умовах поставити випробуваний, витривалий, одноликий, одностайний, перевіяний посівний матеріал, тут за тиждень наплодиться більш, ніж ви розживаєтесь за півстоліття; біла раса своє оджила і вся з'абортована, поблідніла повторить долю нею ж викинутої на смітник невинної людської плоті; долю викиднів; безвинно вбитих; перекоцаних, переморених, погризених кабанізмом, покусаних сучалізмом, розмордованих до невпізнань їх подвійним сказом; долю лишніх чи просто сиріт, позначених одним закляттям: що вони народились у диколіття присмерті; долю нездатних до будь-якого відтворення; такі явища як кордони, візи, митниці, збройні сили стануть умовними і тільки притуплять пильність, і вимотають останні калікозусилля; ми ж проникнемо в пачках з-під чаю, в коробках з-під електроніки, в пляшках з настоянкою женьшеню, в сувоях шовків, на вигаптуваних золотом драконах, по шпалах через транссибірку, з картонними ліхтариками, з ранішнім, жовтим від квіtkового пилку дощем, немов вологою, випаруваною з священних вод Гангу, з великим жовтавим сонцем, що впівка, вдосвіта, ледь розплющивши обрій, провіщає вітряні дні, коли зерно перевіється в чорноземну

пустелю: ми посіємось як пропарощений живий пісок, ми прибудем, як воїни на імператорський поклик; незборимі, невпинні, стрімкі, як шабельний свист над рівнинами, як хмара стріл, що потьмарує собою світило лише затим, щоб, взабобоннівши, ворог падав ницьма, а його коні хрипли, фиргалися й рвали повіддя, вжахавшись затемнення; ми прийдемо і витremo об кордони ступні, як гаряча праска іржу об холодець, спини простертого звиродніння, ледь тремтливого, небіжчицький одяг; ми прийдемо зціляти й торкнемо білі, мов жирного, зніженого безвільно під м'якими, дитячими пальцями наших масажисток; зготовлений до звичних воєн, під'європеєний світ відмовиться вірити в остаточне, що найпроникніша, найекспансивніша сила за тим, хто прагне народжувати; а, коли зживуть себе чреволюції, нещадні жрійни, розподіл жринків— звичні засоби омолоджень для зветхлого фінансизму— наукова цвілізаційність, втративши лихварство, свою головну підойму, ночами, полуднями, напівпритомно, скрізь, усім незлоскотаним тілом мріятиме про нас, як стара діва про заміжжя. Вприкінєць димовіку кожен рік ставав високосним, примножуючи дні і втрати; щоопівнічна преса шаленіла: "країна впала в неокolonіальний ступор!", "спиляно останню гілку влади!", "народ подає у відставку!", суспільство розділилося на виробників сировини і торговців завезеним крамом, великі податки збільшили тіньовий капітал і також спливли на Захід, і через тамтешні банки працюють на їх гребоміку, забезпечену сировиною,— резюмували передовиці, розгорнуті на ширину здивування й розведених рук, якими пробують перейняти злодія,— а ти безсилий і лютий ціпивсь до стін: нічого собі! де ж були очі їхніх фінансових кодел, їхніх радників, що приамериканилися сюди і так винюхали кожен шпарку, що країна розсохла і протікала зусебіч, і останні заводи в режимі воєнних часів переходили на випуск паклі— а скільки по міжнародних клубах тобі викручували руки за малі податки! скільки радили! і от тепер, відриваючись від епічного, від схрещень літописів з некрологами, від любих серцю чаклувань над головними природними стихіями, ти вибивався з сил, тільки щоб не допустити потопання країни напередодні потопу— такого б нам не пробачила історія! ти посилив боротьбу з несунами, що налякані протіканням, натрамбовували паклю в ротяки, а пройдисвітні радники, галасливою тічкою вештаючи від ресторанів до барів, поблискували окуляриками, припадали до стін, немов принаркочена собарнота, сподіваючись винюхати ще б якусь шпарку, і аж присідали від захвату, дець примітивши такого з напханим ротом, і вчиняли вселенський галас— тут порушується свобода слова! ми їдем звідси! ми вимагаєм санкцій! і цим бевзям ти, на загальнолюдських імпрезах, замало не повірив, що твій народ так роз'ївсь на консервах, жувачках, шипучках і, зрештою, так здичавів і зледащів, що з гуманітарними візками завіявся в ліси і там саботує дармократію; ти мало не повірив тим повійним сльозам, що в жахові потопання, як недавно оптимістичну брехняву, винюнювала себе ця міжнародна лушпайка, курвидло, шалавінь, блядво, спірохетниця, втілена аморальність, ця свавільна дама, ця преса, розіграна з дорадних голосів, що звідали, черпонули життя в походеньках від ресторанів до барів з міньєтками, дешицу політичної культури

передали тутешнім халамидникам, і от вони хором, трагічним видом, вдалими прикладами з історії наснажують до ридань цю вавілонську фемінницю, цю зчорнильнілу душу: "регіон хекологічно небезпечного виробництва", "торгівля дітьми", "джерело постачання викопної сировини", "грабринок, що звужується внаслідок купівельної неспромоги населення", "в разі приходу до влади диктаторів..." і далі ти вже не міг читати: брехня! є здорові сили в суспільстві! і, щоб раніше Ноевого населення не пішло на дно, а дочекалось потопу, останньої сподіванки на очищення й дезактивацію вітчизни, ти діяв супроти радників їхніми ж способами: підмочував їм репутацію, де тільки міг, а по найпривабливіших місцинах— під плінтусами в моргах, у траншеях з радіоактивними відходами, в тріщинах і водостоках саркофагу над реактором, на покинутих ракетних базах, по вентиляційних шахтах громадських вбиралень— всюди там ти розіслав приманку для нишпорок, конфісковану на таможнях порнографію і наркоту, аби навернути увагу соціуму до статевої туги і консолідувати суспільство; ти видав указ за указом, щоб тих, ну як їх, прилаштували на посади євнухів, штатних плаксіїв, весільних генералів, а тих, криваво заплаканих, що вижили й після білила, негайно призначили міністрами, телемагнатами, банкіряками, депутатами, бізнесяками, спонсоряками, доброчинцями, видавцями: нехай повідають правду! підрозкаєні й підочищені, нехай гуртом, використовуючи свій попередній досвід, — обгризання з живої плоті жилистого, спрацьованого, простолюдного м'яса — нехай за законами військового часу викриють, піднімуть за зябри, допитають, притягнуть до відповідальності всякого, хто самотужки, в змові, за участю іноземних шмархівців допомагав потопити зникраїну; з нагоди призначень твій прес-секретар пояснив журналістам всі переваги такого дбання в сфері нацбезпеки; ти ж приховував підозри і тамував подих, як і раніше, коли збивши з ніг, об тебе витирало чоботи, обчищало підшви, зчісувало каблуки пів шостої частини світу; вже нікого ніщо не обходило, нікогісінького, крім тих, що приходили привидами з глибоких пущ і благали розказати про них: по півслові правди, по грамінін крику; щонадранням, скільки б ти не наказував охороні пильнувати, скільки б не міняв броньовані двері на титанові, скільки б не перенавішував замки, вони підбирали ключ до серця твоєї оселі, де ти не спав, запитуючи— що ж нас чекає далі?— вони привиджувались гуртами, сім'ями, поодинці, в кузовах півторатонк, на підводах, на саморобних пахкунцях, на мотоциклах, забাগнучених рудою, з міцно прикрученими, збитими з грубих дошок, щитами замість колясок; вони, за звичаєм злиднів, розувались ще перед порогом, довго м'ялися перед дверми, і, вибачаючись, і дякуючи нізачо, і знов вибачаючись проходили в сіни: підлітки, діти, тітки, дядьки, з опухлим зобом, з вузлакуватими, немов потрощеними десятки раз, пальцями, що завжди зростались неправильно, з гострим свистком у легенях, немов підточують на наждаку ножа, з благальною тугою в погляді— хто доконав нас?!— напиши про це; і, навіть, якщо б ти насміливсь сказати, з тебе зробили б пугало, посміховище, кероване стихійними почуттями; тобі б ніхто не повірив, бо в тих, що сміли вірити і довірились першими біді, давно одіпріли нігті в домовинах, а в цих, про кого запитується, всі подразники зникли як жадоба в переситі; собі на біду ти

нажив дещо інший стосунок до досвіду: вся погибель, вся зненависть, вся погибельніша погібелі, знехтувана загальним невір'ям, безберега, безмежна німота, далина, оптично підсилена уявою, показувала тобі, що є там за болем невикричаного, неназваного ніким, що ж там насправді манячить попереду? але тобі не щастило переконувати в прикметах, головна з яких "тому, що розбуяло беззаконня, любов багатьох охолоне"*, в ознаках того, що проминули і війни, і голоди, і фальшиві пророки й чутки про них, небо й земля проминулись і вже не минуться слова Його про несподіваний прихід Господарів: ввечері чи опівночі, чи як півні співають, чи раннім ранком, коли, однак, ви спатимете; тобі не щастило, як у випадку з тим молодиком, що, виголосивши промову, став застільним героєм, улюбленцем інтерв'юристок і рекламним моделем чоловічих бікіні, так і в okazji з новопризначеними, тими, ну як їх, правонаступниками десятників шостого дня, і з їхніми керівними кровопивцями: кланова упередженість позбавила їх пасіонарності і самі вони стали пасіями газетного часу, заголовками гробновин, колонками кримінальних хронік; так їм обійшлося притюремнене гасло: повиздихайте ви сьогодні всі, аби нам завтра попасталакати про вітчизну! а поки ти гнувсь під обставинами, гибів у думках, кругом розвели демоклятію: кухарки з бедламентської їдальні взяли моду в одних прозорих халатах вискакувати на трибуну в сесійному залі і клясти розпродажну владу! на основі звітів бедламентських комісій доказувати навіть тобі невідоме: буцім народ просочується крізь кордони, нелегально емігрантить, експортує ядерне пальне, спихаючи новонароджених, напівуранових дітей, в якості збагаченого палива для гробреакторів— і приховують від податків немалий капіталець; вже, ні на кого не покладаючись, ти вирішив сам довідатись: куди цей народ щезає? допоміг випадок: тобі, як лідерові світової відсталості, шахраї капіталізму підсунули,— на останні копійки, назбирані тобою за кросворди,— якесь браковане, напівсмітевозне авто, як ти гадав спочатку, а потім допетрав: вікна збільшували! либонь, від побаченого тутай і скло збанькатіло, вирячилося наподобі телескопічного— і, виявляється: чим далі в безвість, тим дужче всихали й меншали люди, їхня спільна громадська думка, їхні, образно кажучи, сподівання; і, щоб впізнати своїх підлеглих, своїх підлогероїв, своїх персонажів і постворогів, розсипаних і циботливих, мов витрушені з книги коми, ти мусив рукавом протирати скло і напружувати всю уяву— тоді ледь проступали обриси розділових знаків, ти брав папір, клав його до коліна на червону теку і загадував: з чого ж почати далі? чи не подати вже у відставку і знов простелитись крізь ніч, пролітописніти одним з непересічних димів вітчизни? розсікаючи по осьовій, авто розвихрювало телегазетну пільмаву, ніч розгасала затрушеним сажею снігом і тільки чвакало під колесами; водій починав подрімувати, все нижче схилявся на кермо і ти обережно штурвав його ліктем; з чого ж почати? волення лишались без відповідей, та зсірячена, ворухка, похаплива безлюдність зобов'язувала до дії.

Ти знов у місті— в бетонній клітці— і знову нізащо купити крону для дозиметра; з наміву навітрюється пісок і за кілька днів кімната пустельніє так, ніби ти в Алжирі, в гостях у А.Камю, а сам він досліджує поліські околиці; минулого разу, коли ти

замірював запилюжені ковдри, подушки, два гостьові матраци в коморі, то на одній ковдрі добігало до нуля тридцяти мілірентген; добряче шкалило на повстяному килимку під дверима, а по інших місцях, під диваном і в узголів'ї, якщо вірити медикам, було терпимо: мілірентген по двадцять, двадцять п'ять;... а з ковдрою ти виїздив до річки, позаторік, коли ви там відпочивали з дитиною; ти там не додумався заміряти пісок,— і от він світив у ящику під диваном, пропікаючи шкіру, кості, легені, кожну звивину пам'яті і протлілу душу; ти замочив ковдру і ще деякі лахи у ванні, і пригадав, що жоден з твоїх знайомих не має дозиметра, ніколи не перевіряв квартиру, місце, де спить, одяг, у якому днює; від самого початку люди впряглися в таку героїчну безвихідь, що спроби рятунку ототожнювалися з дезертирством; їли й пили навмисно все найнуклідніше, жарилися на найбільш застронційованих пляжах, пили найдобрішу прип'ятську воду— цей обайдужилий смертевізм, природне завершення багатовікових пошуків світломайбутнього в порушенні Заповідей, в лонах смерті, цей пропекельнений всіма гріхотами прабабків смертевізм, закономірне закінчення табунізму - сучалізму — шмарксизму - людоїзму, цей остаточний і незборимий смертевізм допомагав населенню повтішитись, що воно перемагає радіоактивний фон, що воно сильніше розщеплень і стронцієвого злотерпіння, мстиво зачаєного, розрахованого на тисячоліття; воно, населення, ніби викрадало в смерті її безсмертність; придбати автозапчастини, холодильники, килими,— світильністю в тисячі бер— все розкрадене, змародерене в закритій зоні, вважалось буденного справою; радіація, приспавши свідомість, стала ще незримішою і невловимішою, ніж досі; відтак стали дубовіти почуття, нечутливою ставала мова, зріднена з німотою ночей і продублена тим чорним мерзлотним холодом, що й тіло мерця, спорідненого навіки з землею; замість крони для дозиметра ти купив пачку сигарет— при обачному курінні вистачає на тиждень— і тепер міг працювати без задньої думки, що ось серед ночі прикортить засмалити, треба лапати по кишенях, шукати якогось зламка, і живе речення загубиться в тобі, й знепотрібніє, немов стара квитанція; без дозиметричних замірів, зате з сигаретою в зубах, легкий і виписаний лягаєш на диван і, щоб заснути без просипу, читаєш щось про куницю, уявляючи живе, спрагле життя і здобичі дійство; лісова куниця: сутінково-нічна тварина; веде напівдеревний спосіб життя, їсть білок, мишовидних гризунів, комах, птахів, лісові плоди, зайців; полює і на молодих козеніт; ділянка однієї особини займає від кількох гектарів і більше, залежно від кількості прокорму; найкращі сховища має в дуплах, на висоті двох-шести метрів; вік: до п'ятнадцяти-двадцяти років; гін відбувається в липні або в серпні, однак, у березні буває хибний гін; приводить від двох до восьми, частіше три-п'ять куничат; линяє весною і осінню; вже в лютому шерсть грубішає, тускне, а в квітні, з голови до хвоста, відбувається заміна зимового хутра на літнє; осіння линька йде від огузка до голови і хутро набуває товарного вигляду в кінці листопада; добовий наслід куниці великий, і тому, між старих і нових слідів, орієнтуються тільки натаскані, бувалі собаки; якщо ж одразу випадає недавній слід, то собака швидко знаходить схованку звіра і обгавкує його там до приходу мисливця; виганяють куницю, б'ючи обухом об дерево, або

царапанням по корі, що імітує підлаз собаки; обидва способи малоздобутні,— додаєш ти від себе,— вдається лише викурювати: наскубеш вати з кухвайки і піднесеш на паличці тліючий накрутень до дупла, і відразу заворушиться всередині; а для старого куна треба диму й диму; тут, хоч всю одержу спали, він сидітиме насмерть і тільки гиркатиме тигриньо; такого бере тільки дим глицевий, ялиновий, справжній дим; іноді— продовжує книжка— звір засідає на днівку в білчиньому гайні і мисливець стріляє туди, знаючи, що смертельно поранена жовтодушка завжди вискакує і падає на землю; якщо ж затаюється міцно в неприступній дуплині, доводиться рубати дерево, попередньо заткнувши рукавицями й шапкою дупло, а потім прорубувати в стовбурі тонкий лаз і виганяти лозиною назовні; теж дурниця! бо стільки ти й бачитимеш її; злякана, вона миттю стрибає на дерево, летить по верхах,— і зникає в миттєвість ока; простіше в розщілину вставляти рукавичку— метрову, довгасту сітку з лозиновими обідками— і підштуркувати гілкою, щоб звір заскочив у пастку; в другій половині зими, по глибоких снігах, куниця частіше днює в завалах хмизу; тоді треба ставити обмет: капронову сіть із дрібними вічками, висотою в півтора метри і завдовжки метрів з двадцять; знизу снасть затоптують у сніг, по верху підпирають на тичках і нахиляють всередину кола так, щоб при ударі сітка накрила звіра, а тоді розбирають завал— собака, прив'язаний до куща, рветься на повідку і аж піднімає гавкотом велику хмизову купу, яку ти розтягуєш на всі боки, розкидаєш все хутчіш, звіра нема, під гіллям сухо, затишно, тихо, собака рветься ще дужче, ось і остання, розлаписта, густа соснова гілляка, і од стрімкого вимельку звідти тебе аж відкидає назад, собака з явкотом обриває повідка, кидається на заплутаного в обметі звіра, але відскакує від його грізного стрибка і гиркоту, на мить замірюється, та ти вже накриваєш здобич кухвайкою; полювання без собаки можливе по свіжій пороші, в безвітряну, тиху погоду; головне, простежити шлях звіра верхом, орієнтуватись по обсіяних лущинах кори й сухого моху, снігового натрусу з гілля, коли він перестрибував із ялини на ялину, з вільхи на вільху, з осичини на осичину; при втраті сліду мисливець накидає коло і обстежує всі місця, де могла залягти куниця: білчині та пташині гнізда, дупла та найгустіші крони— від себе ти додаси: найкраще вона тримається біля великої здобичі, кози чи підсвинка, підстреленого під час облави, але так і не знайденого в хащах; там вона годується тижнями і живе в якомусь найближчому кублі, і визиркує звідти обурено на людину; часто так її і впольовують, між іншими мисливськими справами; при пошуковій схову варт пам'ятати, що йдучи додому верхом, вона йде, здебільшого, прямо і обходить лише рідколісся, де неможливо перестрибувати з дерева на дерева; для відлову використовують капкани першого й другого номеру; достатньо витерти від заводської змазки дуги, і можна ставити, не маскуючи;— ну, це зовсім дурниця! якийсь кабінетний дилетантик писав; вона чує добре виварені з содою, а потім з ялиновим лапником та воском, добре провітрені поза житлом капкани, до того ж замасковані снігом, поставлені під шалашиком на грубій віднозі дерева, де вона звично тупцяє перед тим, як впірнути до старого бджолиного дупла, давно почищеного нею, давно, роками відвідуваного, і, все одно, вона відчуває небезпеку, і навіть лапу ставить

обережно, збоку чогось підозрілого, немов проглянувши крізь рівний сніг понови, що, здавалося б, згладив всі підозри, та не для неї; вона переступить капканну тарілочку і згризе прибиту до стовбура тушку птиці, розвернеться в шалашику, там, де ти й рукавицею не міг поворохнути, щоб не збити насторожку, і гайне собі в невідомість, далі; звір, що ввібрав у себе мудрість та гнучкість змії і недосяжну красу зірниці, звір, уподібнений часові звичкою зачаюватись і уникати людини, звір цей викликав у тебе таку ж цікавість, як і потаємний, стрімкий, невловимий руками час— і ти про обох них прагнув узнати все можливе; за часом ти полював професійно, більше з обов'язку, ніж з азарту, а нічний, блискавичний звір викликав первісне захоплення і майже побожність; одної зими ти виходив кілька місяців до приманеного місця, і так і не впіймав хитрюгу; сліди відпечатувались на тарілочці капкана— відтиски опушених, широко розтулених лапок були завбільшки з волове око, але насторожка не спрацьовувала, бо вдень підтавало, а на ніч зубець прикипав до дуги, і тоді вона ступала на тарілочку, щоб посміятися з тебе; в лютий ж мороз, по сипучому снігові, вона капкана переступала— і стягувала поїдь на землю; в той капкан потрапило декілька сойок— вона з успіхом їх змотлошила, і з успіхом уникала й потім сталевої на ногах хватки; по довжині стрибків на снігу ти вгадував здоровенну, завбільшки з дві кицьки, самку— і так її й не впіймав, потративши зиму; іноді ставлять два капкани— з приманкою посередині— на жердині поміж дерев; звір, потрапивши, зависає в повітрі, і тоді йому не вдається ні викрутити, ні перегризти лапу; якщо ж потрапляє в капкан на твердому— гризе перетиснутий і відмерзлий останній суглоб, гризе м'які подушечки з кігтями і шарпається щосили, вириваючи ногу; до болю звір ставиться так, як ставився б у зубах хижака— з ненавистю і сліпим шалом, на відміну, від зайця, що потрапивши в капканюгу, сидить там, як квочка в кублі, і боїться навіть дриснути під себе; приманку на жовтодушок розносять задовго до сезону, ще з ранньої осені— і розкладають там, де ловитимуть їх; найкраще— подумки радиш авторам мисливського посібника— слугує пахуча приманка: курячі потрохи, зіржавлені оселедці, всякі м'ясні об'їдки, що літо повинні простояти у відкритому слоїку, а згодом їх розкладають у високі бляшанки і розвішують, де треба; здавна промишляють куниць дерев'яними давилками: двома обтесаними й настороженими всередині колодами; виймати здобич потрібно, відігріваючи диханням, щоб не пошкодити примерзле до стовбурів хутро; шкурка по цінності близька до соболиньої; проте, як на тебе— пишніша й краща від соболя; відмінною рисою є жовта горлова пляма, що клином збігає до ніг, і чорний носик; у кам'яної куниці горлова пляма біла й нижче сповзає на лапи, а носик сірий; горлові плями, на період гону, слугують для виділення пахучого секрету,— цього в книжці немає; це десь раніше ти вчитав— сліди бувають попарні і трійчаті, а високо на деревах суцільні витопти; пригадуєш замерзлого в розвилці ялини шуляка? там вона потопталась немало; однак не стягнула на землю; ходила поряд і вдивлялася в осклілі очі ворога: сидів набурмосений, з гострим і крізь пелену смерті, жовтохижим поглядом і гострими кігтями, так захромленими в кору, що й вітруган не зірвав його звідти; шуляк замерзав помалу: холод спершу вморозив і зціпив загнутого вниз дзьобака, і

легкою напівдрімотою приплющив очі, що вдивлялися вниз: на місячний переблиск снігів і хмаристих тіней по галявині; іноді, заплющуючись, він щосили напружав слух, щоб вчасно зачути шкрабіт куничих пазурів— і шибонуті між гілля, крилом зачепивши хижачку; то було найлюбішим його збиткуванням: стерновим пір'ям сікнути їй по очах, коли вона, вже вціпенівши й нагорбившись перед стрибком, втягує гадючими ніздрями солодкий пташиний запах,— теплий дух спокою, сну і кволі; шуляк знав: стара куницюра здатна вчіпитися в спину і на льоту гризти за шию, і впасти разом на землю; але тутай водилися молоді, мишоловні куниці, хоч і вони могли попсувати оперення; мишей багато— і наситілий звір пластається по деревах, щоб зігрітись і, розпалений гонитвою, нерідко вбиває просто так, з азарту; вбиває про запас і затягує пташок у великі кормові дупла; шуляк не раз зустрічав у широких дуплавинах тіла своїх приятелів— і тому ще дужче вслухався, та чув тільки вітер, скрип відчахнутої гілляки об стовбур, вітер, та час від часу кволе подзявкування собак на далекому хуторі; іноді, стрепенувшись, чув і обережний поскрип лисиці під ялинами, і розгонистий заячий біг через просіку, де на нього чатувало стільки страшних тіней, і важке шухкання крил неповоротливої сови, про яку він завжди думав зневажливо, але тепер ніяке почуття не відтавало в ньому надовго— він гинув і знав, що гине, і нема жодної сили, здатної його врятувати; вимерзле, люте повітря обтискало двома руками людини, що буцім схопила його спросоння і не дає злетіти; холод заповзав під пір'я, аж замерзала на тілі остання воша; ноги уже не гнулися, та кігті міцно вросли в кору ще до того, як він почав дубеніти, і м'язи слухались його волі; страх вимерз, а вкупі з ним вимерзла й сила, здатна в мить небезпеки вирвати пазурі з кори і хльостанути крилом по очах вигнутого в злій насолоді звіра; шуляк байдужів до всього— і це й була погибель; зникла млість у ногах і стало тепло, немов він, розкрилений, гойдається на весняних струменях, що зринають від маревної ріллі— теплінь розіллалась по тілу— він здіймався все вище, бачив степ, але чомусь степ осінній; бачив рожеву гречану стерню і ряди копичок до лісосмуги, бачив зайця, причаєного за огребком соломи, бачив всі знані й пам'ятні з першого зльоту яруги, закущені балки, поля, посмуговані ґрунтовими дорогами, мляву куряву за підводою в запрягу гнідих коней; повітря ставало все лагіднішим, тіло все невагомішим— легіт відносив до озера— і шуляк помічав на обмілині диких качок, що визбирували ряску й плескались радісно; бовтнула, ганяючи за плотвою між корчів, жируюча щука і хвилі від виплеску побігли до берега, і викинули на пісок павука, що плив у напівстуленому осиковому листкові; політ все нестримнішав— крила нездужали поборювати смертельний вітер— тільки зір був підвладним і всотував порухи всього живого з тією ж радістю і запамороченням як тоді, коли він вперше знявся на крило молодим і всесильним птахом; вітер вривень соснових верховіть відносив його до гнізда; назавжди; і, коли ти натрапив на замерзлого шуляка в розвилці ялини, він ще летів; стрімким, невпинним, летючим був його осінній погляд, що ввібрав золотавінь всіх зіниць всієї житньої стерні на полі і всю ліловість гречаного стерновища, простертого, мов жертва, мов недолюбленість і недожитість: птах ще летів і летів, крилатів нетлінною любов'ю пам'яті, та тіло, намертво вп'яте в дерево, вже нагадувало камінь,

той єдиний змах тиші, вкам'янілої на льоту, між блискавкою і громом.

Ти задрімаєш при світлі— і прокинешся глибоко вночі, немов відтанувши з вірної погібелі; чомусь всього тебе почне морозити; по бетонних стінах спіднизу струмуватиме крик: то на сьомому поверсі догризають одне одного чорнобильці; за роботу там отримали трикімнатну квартиру, обміняли на двокімнатну і залишок щасливо пропили, потім двокімнатну обміняли на тутешню готельку— і просандалюють решту; жили вони привидами, вдень спали повбивано і бузувірилися вночі, далеко за північ, коли в бетонній коробці тиша стоїть, мов у порожньому вулику; "я убью тібя! я на всьо способін!", "все ж магазини закрити...", "я убью тібя! я всьо сказав!", якийсь час долинали удари чимось важким об стіни, брязкіт побитих пляшок, тиша, п'яний, розгнuzданий чоловічий спів на всю охриплу пельку, якась белькітня, якесь матюжище і знову "я убью тібя! су-ка! випіть найді, я убью тібя! я всьо сказав!", вона покірливо, радісно, якоесь аж солодко, спокусливо вищала і збивалась на підлабузне блеяння, мов дурна овечка перед зарізом, та тепір удари об стіну були глухі, немов били куском мерзлого м'яса; "ти мне все мазгі атшібьощ, ва-а-ай", "у-б-ь-ю, сказав!", "ва-а-а-ай!", "у-б-ь-ю-у-у!", волав він ще дужче праведним богатирським голосом, немов викликаючи на ратоборство могутнього і підступного вражину; "у-б-ь-ю-у-у!!"— розлунювалося по вентиляційних продухах, коридорах і сходи́нних маршах безживно вснулого в смрадилі склепу— ти якоесь бачив цього героїка в під'їзді; вдень це був миршавий, весь скарлючений, зжовклий, з усохлими, тусклыми, запалими вглиб, немов у столітньої тараньки, очичкама напівстарець і напівпідліток, але з подвійною жорстокістю, притаманною цим віковим прошаркам; на лиці, попри ядуче зелене збридження, світилась та відмороженість, з якою їм так легко гинути; і їм однаково: вбивати себе чи ближнього; тепер він волав богатирськи, розбуджений чорною силою, встронційованою в його кістках, волав до всього, що потрапляло під руку; бив табуретки, гримів алюмінієвими каструлями й казанками, вивезеними з армійської їдальні— вона працювала поварихою в чорнобильській зоні, і куховарила там для військовозобов'язаних, призваних через військкомати— глибоко за північ ним тіпала та ж сама сила, що вселила й тіпавку в смертореактор, і потім вливала корчі й трем у все живе, що відмовлялось народжуватись і гинуло в утробі; ним лихоманила сила виродження, "у-б-ь-ю-ті-бя-а-а-а!", "па-п-робуй, пап-робуй, падайді, кастратіна!", відгукувалася й вона, вже захоплена люттю, з головою направленою, набитою на місце, мов сокира на топорище, і замахувалась рішуче, виклично "кастрат! калечь!", "шо-ти-сказа-ла?" обурювався він так смертельно, що переходив на сільську, рідню мову, бо він утік із села, підманувшись на обіцяне житло, та ще від сім'ї, п'ятьох дітей там покинутих, і тепер має хату в городі, має підібрану на похідній кухні шалавінь, має пенсію, має що продати з назбираного там, має час знов рванути туди і привезти на продаж якогось хламу, запчастин— і таку от має дяку! "пав-тори!" і, не дочекавшись відповіді, кидався душити і гамселити нею об стіни; а потім, і в дві, і в три години ночі, вона шкреблася в сусідські двері— в оселі злиднів, ще злиденніших, ніж ті пропойці,— стояла опухла, розпатлана, просила що-небудь дати, якогось рубля, позичити до

завтра, "якоїсь самогонки стакан куплю, он убиваїт міня, он убиваїт, он убьют міня, люди..."; хто їй міг дати що, коли в самих нема і копійки, аби сунути в кишеню перед школою дітям? і дивом було: як вона, все таки, виживала? бо він не на жарт погрожував? і так гамселив її щоніч головою об стіни, що й довбежа репнула б; та під ранок на нього сходило просвітління— і все стихало, мов після шабашу на цвинтарі; яка глупота в людській долі! яка пропадезна нещасність! якби не купилися на обіцянки та найвищі запевнення— як всі дурні і обкрадені, тут надто вірять запевненням— якби уникли тих прип'ятських дезактивацій та інших дурних робіт, привітшені, мовляв, нічого страшного, всьо будіт нормально, падзаработаїте і уедїте к сібе в діревню, там по гроб житні такіх деньжищ не увідят! якби їм було що втрачати— крім гумових чобіт і кухвайки— вони так і звікували б десь, мирно і незлобиво, десь біля корівника, він їздовим, вона дояркою, вигляділи б купу дітей, дождалися внуків і правнуків, а так їх спокусили даремщиною; а дармота невдовзі вимагає душу; їх спокусило одне із щупалець науково-фінансової цвілізації, одне з масових потьмарень— бо не могли ж сотні тисяч призваних на самозгубу людей не відати, що їх чекає— і після роботи в зоні вона народжувала викиднів, запила, опустилася, забула і попередні сім'ї, і чоловіків своїх колишніх, забула все, бо спротивилась і своїм іменем; якось потрапила до цього придурня, відвикла жити і працювати, відвикла од людей, і єдине, на що спромоглася: перепродувати на базарі привезені звідти речі; і кожна ніч, мов епілепсило цвинтар, починалася з крику й вереску, "у-б-ь-ю-у-у!", "тронь-тронь-тронь токо!", "у-б-ь-ю-ю-у-сук-ка!"; вони так зреклися села і так зненавиділи себе, свою хворобу, свою безсилість вирватися з гиблого кола, що вщент забули й слова, свою родинну мову, найглибші глибини серця; кілька судомних і тоскних вигуків єднали їх з антижиттям, розтягнутим на чорну тіпавку в глибині ночей, на самознищення, на гвалт і звірство— сила приречення впорскувала отрутняву в кожную клітину єства, вичікувала мить і знов, поволі, неспіхом, тримаючи флакончик над голкою, набирала рідину в шприц і знов колола, й відходила на кілька кроків, на безпечну віддаль, щоб приглянути за конвульсійним піддослідним матеріалом— всього декілька судомних і тоскних вигуків, останніх проблисків свідомості, кілька гупань і хрипів, немов сирена десь далеко, вночі, на під'їзді до божевільні; та це був голос світу. Чим ти міг зарадити? чим? коли стронцій в кістках у них замінив кальцій і єдиним бажанням стала нехїть жити; вони, донедавна дужі, сільські, роботящі люди, стожильні і тяглові, чужі всякій зніженості, тепер дивувалися кволі, що вдень притискала їх до ліжок і відбирала дар мови; вони могли тільки гибіти, напіврозплющено й тупо, на зсуканих гнилим мотуззям, брудних простирадлах, самі немиті й скелетні, з усохлими вглиб очима,— гибіти і боятись всього: власного голосу, кроків на вулиці, дільничного міліціонера з скаргами про дебоші, сусідів з погрозами відправити на принудлікування, всякого тупоту коридором, повз дверима, вжикання ліфта і його зупинок на їхньому поверсі, раптового скреготу в крапах, боятись, тремтіти весь день і поночі, коли час вимирав насправді, знаходити випивку, наливати по пів стаканюри, пити, ковтати слину, помаліше наливати знову, оклигувати, оживати і з висоти життя, з висот безпросвітку прагнути вбивства чи

скону; і вити, скрикувати, бити і битись об стіни; ти б хотів бачити того, хто посилав їх мити прип'ятські вулиці, мити будинки, мити площі і звозити землю з газонів, мити величезні гасла й дахи, під якими ніхто ніколи не житиме, мити проспекти, райкоми і самим вмиватися радіоактивним брудом; вмиватися радісно й жадібно, немов задурно потрапили на курорт з цілющими грязями; вмиватись і відчувати, як їм полегшало!— так їх прогіпнотизувала пропаганда; ти бачив генсеків і підсеків по чорновізору, спотворених при трансляції, розгойданих у просторі на електромагнітних хвилях, якихось ніяких, часом невтомних, часом усміхнених на всю людодіду мордугу, часом таких душевних по-батьківськи, часом таких співчутливих по-народному, іноді таких суворох за партійним звичаєм, часом таких втомлених, з печаттю чесно виконаного обов'язку, часом таких уважних до рядових громадян на вулиці, часом таких розкутих в оточенні охорони, що крутить динозаврячими голівками, немов недавно воскреслими з минулого і тому їх мучить ландшафт, і вони озираються й роззираються так подивовані нагло,— по ящику ти бачив тих, часом схильних до говорильні, усміхнених, в таких красивих, інтелігентних окулярах, але безсовісних обов'язково, безсовісних завжди, бо інших, інакших зроду не допускали до престолів; але тепер, вночі, ти хотів би зблизька побачити їх і послати утішителями на сьомий поверх; нехай би їм там вивернули в штанах кишені, витрусили піджаки, пропили їхні депутатські значки й недоторканість, розчерепили мозгівню недопитою пляшкою— нехай би вони їм віддячили, своїм поганяйлам; а так от дякують тобі, і добивають своїм вайканням, хрипом, ївканням і садистичною душолюбивою впродовж ночі; вони знають, що хтось їх чує— і той їм винен; да-а, якби ти послав до них останнього партсека, вони б його в задницю цілували— і дякували за квартиру й за пенсії, і за всю хороше, коліхтівное, братське, за всю самелучшее, что тада с нами било в прошлом...; вони б останній, намародерений хлам продали і з шкури б вилізли, щоб пригощати його і дякувати, за оказаную почесть, дякувати і вибачатись, що так скромно; таке осударство развалілі ці сволочні, прадажні пісакі! таку подорвалі промишліность, такі достаткі развурувалі, шо нас аж трусіт всю ноч; до такого нас довелі, сволочі, што прям угастіть вас нечим! звіняйте, звіняйте, вот в другий раз, пенсію коли получім, тоді б ви зайшли! ох і дали б ми гарі! щоб ви токо знали: як ми вас любім! за ваші окулярікі, за ваше радіме пятнишко, за ваше ліцо, доверітельне й ласкове, за то, шо ви нас послалі туду, вирвали, так сказать, із вечних помий і свинарень, і вивелі в пенсійонні люди! за то, шо ви билі і єсть такой, і помніте нас, трудящих,— і от заходите, як до собі рівних; і, кланяючись доземно, вони б проводжали його з сльозами. А ти хотів глянути в генсечі балухи— от ще мислення смрадянського журналіста, яким ти не був ніколи— ти хотів чесно і благородно звести ката із жертвами, і що з цього вийшло? а насправді було б ще простіше; вони б подумали, що це біла гарячка, і прибігли б до тебе, і довго билися б ногами й головами, ліктями, знову ногами, з п'яти, билися б об двері й просили випити— інакше капець; на твоїй совісті здохнем, сука! і ти б оддавав останнє, а партсек посміхався б на кухні до ввіреного йому народу, що розбуджений стуканиною збігся на сьомий поверх і застав там таку оказію: всі ці каліки з калік, інваліди з інвалідів, сліпці з сліпців, нещасні з

нешасних, що вже сто років ні їм, ні батькам їхнім, ні дідам, ні прадідам, вже століття, не платять ні зарплат, ні пенсій,— більшість так і повимерла не дождавшись, а гроші заповіла на розбудову саркофага, щоб там і музей був і меморіал, і вечний огонь, все, як положено,— всі ці, приречені, стиха клянчать: з наших копійок, може б ви десь там спитали, може б щось цягнуло нам, пойміте, сіргейовіч, надо платити за квартиру, за тое, за сьое, за всьо платити зараз нада! а ми сто лет адіноко виглядаєм наше кровне, просто спасу немає вже; електрик все ходить і ходить— і одключає нам свет; і подивитись теліка, одійти від цих очиданій вже немає можливості; от ми і їздимо бригадами, вахтами, коліхтівами, сем'ями, з друзями, з дітьми туди, за колючу проволочку, і привозимо, хто що вигребе; якісь гриби, якісь ягоди, якісь нужні речі, якесь цвітне залізяччя, якесь м'ясило, виміняне на горілку в браконьєрів; везем, наш батьку, бо ви нам стоко пообіщали, ну, і дали немало, ну, а тепер підлатуємося звідти, з-за колючки; якби не той рай, вся б країна пропала! це точно; то наша остання надежда— стільки звідти привозим всього, пощитай на наших товарах тримаюця люди! там, за дротом, повним повно всього! там всьо є штотихоч! бо самі пойміт, туди стільки грошви упарили, стільки всього закопали, що не вродити не може там— сключітельне место! і в розтривожених вдячністю очах генсека знов спалахнуло б почуття чесно виконаного обов'язку: він подбав про народ; він не покинув його напризволяще. А тутай наспіли б і самі хазяїва— він і вона— обережно протиснулися б через натовп, знову вибачились за беспорядок, під години споліскували під краном єдину, залапану і чорну всередині, мов нею пили дьогтярну ніч, гранчасту стограмову чарку, і наливали б повну, аж перепліснули б на стіл, і припрошували б з притиснутими до грудей руками, й німо, напівроззявлено дивилися як він п'є, спохоплювалися, вже як рідні перед ріднім, і, сплеснувши в долоні, діставали останню рибну консерву з давно поламаного холодильника, інкубатора тарганів, і просили не відмовити, не погидувати; це, сіргеїч, ще із виданих вами пайків, бережем для самих торжественних случаїв; їжте, їжте, пригощайтесь, ми вже вечеряли; їжте, повинна бути хороша кансервочка; ми якщо то, потім попробуєм трошки; їжте, їжте, кушайте тоїсть; і, коли він їстиме погнutoю алюмінієвою виделкою з консерви, поволеньки так, поволі, півгодинно розжовуючи одну маленьку рибку, ті двоє напівскелетів вже осмілюють геть і заходяться дякувати, дякувати звеселіло, дякувати, перебиваючи одне одного; дякувати і партії, і дорогому правітельству, і лічно, лічно вам, дражайшій міх'їлсіргеювіч, от всіго серця, лічно вам благодарствуєм, шо ви нас тудя послали, заплатили капітальнейше, і там нормально кормили, і поїли газірованою водою; ми там хоч пожили один раз без нагая, бо все начальство до нас по іміотчеству обращалося, все просили туди сходіть, туди пролізьте, житуха була тошонада; ну, а народ наш ласий на дармове, це ні для кого не сікрет уже, от і напхалося туди повно— і нас, понімаєте, вижили; но ви про нас не забули! і дали нам трьохкомнатку; лічно, сердечно, спасіба вам; спасіба як рідньому татові; спасібочки вам, нінаглядний родітель! так получилось, січас ми тут, но ми можемо снова, коли захочете, коли тра, коли десь пчихне, загорить земля, відкриється дірка в пекло; ми б з радістю поїхати зараді вас, там виносити на носилках землю, валити,

строїти, стірати, готувить жрачку; ми мігом; тільки пошліт; не раді бабок чи льгот якіхось; нет; раді чувства атветственности,— пайдьом і полностью аправдаїм доверіє; гість поплямкає, витре губи носовичком, посуне на край стола вилизану хлібом консерву, глипне по кутках, де б ще що з'їсти— кругом одне павутиння й затоптані недокурки— і з неохотою, бо тільки розпалив апетит, а поїсти любив він, любив попоїсти, з легким зверхництвом і роздратунком пообіцяє щось придумати, ідя навстречу пожіланням трудящихся, щось опщественно полезне, ударну стройку, опущену целіну, якусь аварію на крайній случай; бо народ же просто спивається од неробства, просто губить себе, гірш вражини; то чого не дати йому якесь благородне направленіє? не послати на трудову битву, в атаку; в житні всегда єсть место подвігу; народ наш— це не якийсь скучний, западний, закислий народець; народ наш хоче дерзати, героїти, рвати на собі рубаху— а не то спивається і надо спасати його сообща, політбюром, соответственным постановленієм, німедленно! і організувати йому високі цілі, ударну стройку, канал якийсь чи аварію; сделаєм товарищі. Присутній народ аж роззявить від передчуття спасіння— от коли їм, напевне, виплатять у вигляді підйомних сто літ очікувані пенсії, інвалідські пособія, компенсації за покинуте в зоні хазяйство!— а гість, користаючись заціпенінням, вийде в двері; ти стоятимеш на коридорі, коли він пройде повз тебе, немов реальний марксист повз привида, і натисне червону кнопку для виклику ліфта.

Ти перестарався; не того послав; що той горбатий? як кожен партсек, він зобов'язаний був живого життя не знати й забути все про живих, все справжнє і болісне, а залишити обіцянки, заклики й жеребцюваті лестощі, такі улюблені юрбиськам— і мислити історично, мислити дерзновенно, з розмахом, гідним великого народу, злютованого в жадобі: куди податись? для м'якотілих престол смертельний, як відкрите сонце для сухотника; такі там не виживають; світом правлять одморозки, пребезсовісні люди, бо тільки вони, до жебрацької крихти позбавлені знання життя, здатні виступати від його, життя безсовісного імені; і як їм тяжко корчити співчутливість при всяких аваріях, стихійних лихах з великими жертвами, при оголошенні ними загального трауру в зв'язку з підривом шахти (руками спецслужб, бо так шахтарі відмовлялись вилазити, а європейський банк вимагав такі виробництва згортати і надавав під це кредити, вже розтягнені по кишнях, а свій виробник закопувався глибше й глибше, ховаючись від приреченості) як їм тяжко на похоронах виголошувати співчуття сотням сімей і вдовам! якби хто знав: ще тяжче, ніж тим згорати, живцем у палаючій лаві; але такий вже тягар історії— і комусь його треба брати й нести, нести, як вирізану на спині й посипану сіллю зірку; ти перестарався, дарма ти послав до волаючих— ось і зараз рвуть жили на шії: у-б-ь-ю-у-у! тро-нь-то-к-ко!— того партсека; лучче б послати на сьомий поверх реакторного батька, академіка аліксандрова, з голим черепом, з розковбасеними гембами, кінськоголового й вирлоокого— тип відверто садюжний— чого б не послати його від славної когорти учених? вони то все знають; розфаустщені розумом, розбещені владами; вони в двадцятому віці побили всі рекорди канібальства, ну, а шановного академіка аліксандрова, теоретика й практика, що главно, його сам час велів причислити до їхніх

святих; його світла пам'ять, його злодух із злодухів,— моці нетлінно впочивають в землі, ждучи свого часу, коли їх виставлять для поклоніння ветераном тисячолітньої битви за приборкання саркофага,— його величні здобутки житимуть у віках; то чом би його не послати на сьомий поверх? він втішив би доздиhaючих; а може прах його розвіяли над тридцятикілометровою зоною? щоб припинити ланцюгове пекло їх світлоносним зарядом; а може попелом з нього посипають голови його сподвижники, щоб наснажитись покайно на нові дерзання? а може він ще живий і мислить про всіх нас, незгірше партсека; мислить, яку б ще вчворити okazію на кагановичевій батьківщині, біля ріднесенького кагановичевого села, щось похлеще голода і примітивних аварій? така головата лічність не може покинути нас по-сирітськи, ображено й тихо; він все пробачив нам! всі наші нескромні несправедливості, всі наші вспильчіві закиди! бо він, не ми; він знову мислить; на сей раз він всьо обдумав і передусмотрев— і скоро виступить по тiлiвiзору і запропонує знову... щось таке... ніпостіжимо умне... для блага чiловечества... щось, здатне вирівняти земну вісь, мов скривлений хребет третьокласника,— і тоді вже точно настане рай на світі! бо так, виявляється, планета летить карколомно і може крутити в'язики! так нахилилась зачитано, і прикособочіла, і порушила весь енергообмін, струмуючий по осьовій лінії! он воно що; тому-то про дідору ніде й не чути було; ніхто не досліджував його біографії; ніхто не перетрушував родинні кістки, хто він і чий він; ніхто не підраховував, скільки йому завдячують останнім житлом; все по мордохеях, по шмарксах топчуться та по їхніх послідовниках і відступниках, які вони б'які, які біснуваті, які нехароші, фу, просто, фу— а такого вілікого подвіжника, такого глибу-человека взяли й забули! та він живий і його віддані учні з ним; вони не дозволять ганьбити... ось вони вже забацалі новий проєкт; виправлення земної осі— а для цього треба зусиль і зусиль, енергії і енергії, реакторів і реакторів! вони ісправлять прежні ошибкі, добудують нам рай,— світле, променисте незбутнє; воскресять погібших; всьо путьом буде; на цей раз всьо перещитано, всьо перевірено; давайте з бюджету останні гроші, давайте введем п'ятдесят процентів чортобильського налогу по всьому світі— біда ж то вселюдська і невідкладна!— давайте все нам, сюди; ми крізь реакторну дірку проліземо глибше потойбіч, вглиб земного майбутнього і там підшурупаєм дещо на пользу всеобщого блага; дайте шанс— і всі повстанемо з проклять і попелу.

Ти спробуєш заснути— затулиш вуха долонею і втиснеш голову в подушку, а спіднизу по стінах, до самого неба, здається, довихриплюватиме, догавкуватиме "у-б-ь-ю-у-у!"; так покійний собака, незабутній Удав міг годинами обгавкувати котяру в посадці, аж йому тяжко було назад нагнути задерту голову, аж язик западав у горло, а він гавкав і гавкав; ти не зможеш заснути, але втішишся тим, що лиха година десь занесла іншу сусідку: мистецтвознавця, мисткиню, голову жіночої організації "свобода від місячних"; ця умна дівушка в західному журнальчику— їм вона вірила побожно— прочитала статтю, мовляв, після чорнзლობильських опадів людству загрожує імпотенція; інтересно— подумала умна дівушка, бо в неї все було або інтіресним, або неінтіресним, а якщо дуже цікавим, то це називалось "кла-а-с-ним"; подумала й

вирішила: негайно! поки не пізно! треба міняти орієнтири; після тоталітаризмів людству загрожують тотально-ранні клімакси; треба готувати нову революцію; вона вже бачила себе вождицею світових пролетарок; була вона дуже начитана і рішуча, мужопрезірающа дівушка, вживала такі слова, які ще й не всякий академік подужає, і, коли цих слів вона завчила багато, то склалось враження, що вона дуже й дуже умна— і вправі повчати нас; вона присвятила своє життя великій меті— спробам змінити фізіологію і вивести людство з печерного чоловікозасилля; вона морила себе голодом; їла землю, взяту опівночі з могил упирів, щотижня займалася кровопусканням, за медприписом минулого століття, знала зашіптування й інші засоби від теї справи, та головним вважала— будити маси, умнякати скрізь про себе, яка вона зізда умной лінтератури, як бере й дає, кому схоче, яка вона найсвободніша – від глузду й сорому – лічність! як нею зачитуються срізь по преріях, як множитья на всіх мовах, геть на шумерських клинописах, сага про її безсмертнілий подвиг, про те, як вона звершила оральне соїтіє і не збоялась це викрити, кинути в пики мужланському світові! як нею зачитуються під партами і на тюремних нарах; як кращі абзаци переписують від руки на пергаменті, вирушаючи в далекі мандри! один її оральний подвиг так потряс чіловечіство, що мало не склякли біржі, мов престарілі гоміки в передчутті безробітства! а що ж зріє далі?! головне умнякати так і на свому прикладі доносити до всіх велике визвольне дійство; її життєпис от-от повинен з'явитися в серії "жизнь замечательних людей"; тобі пощастило спілкуватися з цею постаттю; вона вривалась без стуку, будь-коли, і рилася в сигаретних коробках на підвіконні; одна сигарета ще диміла, а другу вона вже припалювала від недокурка— така духовна пожежа палила її зсередини— курила пачок по шість на день, знервована, зверхньо лиха, мов щосекунди мала іти під розстріл; вона приносила з собою гнилокапустяну затхлість немітої діжки; той пах пробивався крізь стіни незгірше, ніж крик алкоти на сьомому поверсі; той запах напливав і з екрану смердовізора, коли виступала з нагальним і брала на себе сміливість захистити права сексменшин, права мужественних безмужніх женщин, права гомосеків, права лесбійок— вони наші граждани і платять податки!— брала на себе мужність заявити, що в "есесесері" сексу не було, так довбала нас ідеологія, а це ж відсталість дика! у всьому порядошньому, цвілізованому світі існують свободні сношенія гомо, свободне партньорство, свободні взгляди на енті вешчі; ніхто ні на кого не тикне пальцем; це лічне дело граждан у гражданском опшистве; а в нас? а в нас! тривають утиски, домагання жінок, да, в кодексі є стаття за згвалтування дружини ріднім чоловіком, а скільки по ній засуджено? отото! триває розгул тоталітарних звичаїв; на всякий незгідний натяк вона змріювала ведучого з голови до ніг і затримувала погляд на ширіньці, мов проникливий слідчий, що зазирає підозрюваному в душу; її запал, її розкутий і незалежний вигляд відривали суспільство від обридних виздихувань, доздыхувань, пошуків рятівного тупика з безвиході— і скоро вона затьмарила найсексопильніших співиць; їй сприяли сановно: обвішували нагородами; їй помогали корпорації: по скажених розцінках оплачували її рекламу антиснідових засобів, пропонували навіть стати лицем гумових фірм; вона відмовилась; подумайте!

шаленіла респектабельна й бульварна преса! вона, проста, наша умна девушка відкинула почесь, до якої черга стоїть навколо екватора! знервована і розкута вона всюди підкреслювала зневагу до чоловіцтва, до приречених на імпотенство, як на справедливу страту за попередні звірства— і дивилася їм у ширіньки з сумом, ледь усміхнено й гірко, мов оперативник, що розшукав злочинні знаряддя: кастета чи закривавлену фінку; і бахато, бахато діяшпурних фондів та шьвітових дупумухових урханізацій жьгулусилися підтримати "шьвубоду віт мішячньих"; віжьміт, туруге зіноцтво, учі дулярики і викуришьтайте на вселюдчье жьвільнення; шьвубода уд мішячньих! прекласно і блахуротно! нарешті ше в краї жьявилися шьвітлі постаті! гідні насих бурців зя незялезньність! наресьці є жьміна; наресці ми бачим жьрусеня ду жяхітної тьмукратії; наресьці пухитнулись ушьнови туталітарного мишьлення; наресьці хукраїна стає нашьпрямді вільна! туть, на жяхуті, чулювіки масово стають зінками, переськоюдоу на сьляху до вшешьсвітньої жьлуки їдино є мішячньі чикли; та віримо, в чюрнопильських умовах нашій жемлячці, хукраїнчі, вдашьця питання че русвязати на коришьчь фітьчижьни; хратулюймо, ваші всі! хеть перезитки туталітризму! тьмухратія в непезпеці; вперет за шьвупоту! хеть туховні шюрнопилі! шьлава хукраїні! вона сама показувала тобі цього листа, підписаного чільною діяшпуріанкою— закоханою до нестями в неї бабуленцією, великою шанувальницею юних таланток, ще здоровою кобилякою з кавалерійським голосом і лицем з татарськими тонкими вусиками— а потім сходила з тим папірцем у мінчорнгробиль, там прочитали його кілька перекладачів і розтовкмачити міністрові: зараз на заході модно пов'язувати права сексувок із міжнародними кредитами; це найпростіша зачіпка для відмови; вона піде, їм поскаржиця, пустить нюні, підмахне, де треба— і плакали наші мільйончики, наші сотні мільйончиків, наші мільярдики для саркофагу! через якусь мандавошку! ми вже уклали угоду про співпрацю з швейцарцями! вони більшість своїх сейфів перевезуть сюди, під охрану мирного атома, ста тонн вкам'янілої лави, розіллятої і вкам'янілої попід реактором, по машинних залах— оце вам сховище! туди не достукається і не підступиться ні злодій, ні інтерполівець, ні європейська нишпорка, що шукає вернути внески жертв голокосту; і такі домовленості підуть псу під хвіст! через цю сосюру і пришмандовку?! міністр із особистих фондів відрахував їй стільки, що викупила на миколаївському суднобудівному недобудований авіаносець і там відкрила перший національний бордель для зальотних, спраглих екзотики— за її мистецьким задумом це сиволізувало вичерпання мілітарності, чоловічої, відверто грубої, насильницької сили, вичерпання тупого обов'язку в обіймах чуттєвості, ніжності, насолоджень омріяною всесвободою; статус національного немало посприяв держбудові, підняв національну свідомість віками бездержавного народу, поміг утвердитись і самовизначитись космополітично стурбованим павлітикам, створити нові робочі місця, і з притонних європій, азій вернути матерів родинам; свободу не спинити! свободу не подолати! торжествлярила, шаленіла щоопівнічна преса, розписуючи всю історичну вагомість цього проекту, під прапором якого повинні злучитись політичні партнери й суперники, вернутися з розсибірень, канадень, коналень любові спрагли поневірятьники, вітчизни

діти; слава закладу – слава ніжнюльок — підняла міжнародний престиж злочайни! нас знову заповажали; нас знову хотіли любити; нас у всіх "таймсах" знов називали мироносцями і свободолюбами, прихильниками демохватуї і грабринкових перетворень; нам знов обіцяли позики; знов як тоді, коли, перелякані "снідом", ми за два ящики гандонів — треба ж врятувати вітчизну!— подарували їм свою протиповітряну оборону, кілька тисяч зенітних комплексів, тактичну і стратегічну ядерну зброю; і тоді так нас любили, ну так розхвалювали! і тут ця юнка знов підняла престиж країни! замало не виникла чварламентська криза— депутати чубарилися з презентентом, кому належить ініціатива по підтримі цієї свободолубної організації, оплоту нашої дульократії; зійшлися на тому, що презентент вручає їй орден Ярослава Мудрого і цілує ручку, а чварламентарі призначають її уповноваженою з прав людини! але, поки водилися фінансики, вона думала; офіційно думала; вела переговори і під виглядом навчань заманювала на авіаносець натівських, одгодованих на чистих харчах, вояк і влаштовувала їм миротворчі акції, перевірки потенції, показові стрільбища і так ненав'язливо, помалу так виправляла їх орієнтацію. Так от куди йшли чоргнобильські грошики?! в п...дяку! в буквальному розумінні; в якісь невтолимі свободи під прикриттям порятунку людства; і нашим, немов повилазило— нічого не бачать; шо таке дівократія в дійствії; бо одне діло в тїоріях, в дїклараціях, в общїх мєстах, а друге діло в конкретних потягах організмів— куди їх тягне, затягує? якби не авіаносець, вони б перетопилися з нудьги і вичерпаності, як затички в унітазах; а так, між нашою свободою і їхнім безвіллям виникло взаємне притягнення, "і це вселяє надію в народи"— йшлося в передовиці бульварнорадївської газети; тебе ж колотило відкриття— так от куди встромили грошики! приховали від сто літ безпенсійних інвалідів, сиріт, удів, недобитків; створили кантору, посадили цю дурочку для приманки— і пішло й поїхало; викачують і з бюджету, і з позик, і з натівських фронтів; і все в п...дяку; так от чом нема паперу для твоїх зшитків правд? чом немає на крону для дозиметра? нема на метро? нема для цього, того і всього? все проїбали під виглядом свободолюства; все віддали ніжним збоченцям та іншим нещасним; пожаліли їх; нехай розважаються, потішають душечкі, почешуть плоть, поправлять упадочні настроєня, прекратят наркоманію, деградацію, токсикацію, потяг до насильства, нехай побалуєцца і уснуть— а вони он розходилися, одбюджетнюють половину із мінчорнгробілю і половину з мінрозборони, і весь бюджет по безкультурі; на дрібні, кишенькові витрати; і гульбанять на авіаносці — все дітї з очінь порядошних, уважаїмих семій! — а, поміж діла, ще й проводять там конфенеції, на теми євроінтеграцій; ми ж тепер наймиротворніша, розборонна нація! поумнявкують, перезнакомляця там, заведуть тісніші контакти,— оні їм очінь пригодаця на дїпломатічній службі; вони ж всіх себе оддають батьківщині! заправляла елітарчуками твоя мисткиня-сусідка; вона тягала їх за собою,— замість аплодуючої масовки— на різні зустрічі з передовою громадськістю, з трудовими гробокопальними колективами, з ударниками лома, кайла, штиковки й шуфлі, з творчою зашмулігенцією, що перекувалася на похоронних розпорядників, бо на поминках хоч годували і вкладали в

кишенню по пару гривен, на куриво й півхлібини; її збільшеними портретами давно вже обліплювали вбиральні в будинках перестарілих цекістів, мокроматністів, гебістів і запрошували виступити з лекціями; розворушити старих, розказати їм про секс, допомогти з гормональним обміном, бо вони, перегвалтувавши мільйони жертв, виявляється, так і не звідали сексуальності; вони, просто, брутально тратили сили, дичавіли в колективізаціях, у підніманнях цілин, у викритті врагів народу, у масовому садомазохізмі, і от, на старості літ, хотіли б, хочай почути про справжні насолоди; про найпринадніше! про найдорожче; якби на зорі століття вони довідались про переваги сексу над пролетарським інстинктом— хіба дійшло б до м'ясорубки?! до скорочення поголів'я!! стількох здорових самців і самок! та ніколи! і коли ви, відставні, почесні, гвалтівники, насильники, пенсіонери своєї справи, просите прочитати культурну лекцію і таким чином підсвідомо вибачаетесь за перегвалтоване століття, коли ваші серця прагнуть відродження в сексі, то що казати про молодь, про юнь— вона повально "за"! в чеканні кари сексманьяки підвішуються за геніталії до ґрат і з вигуком, "свобода від місячних!", самозгублюються на знак протесту проти відсутності сексу: саме це і підштовхувало їх на злочини; легалізувавши сексильство, ми виб'єм основу насильства, криміналітету і вбережемо націю від наруг по під'їздах, у ліфтах, у власному домі...; вона закашлювалась; викурюючи сигарету за сигаретою і регочучи голосно, вона, кумир всіх статево стурбованих, гнаних, знедолених, випробовувала на тобі уривки своїх радіозвернень до народу і щосуботніх телевиступів; висока, худя, американконога, з поглядом слідчого та істеричною захопленістю, притаманною мистецтвознавцям, вона, якщо співрозмовник відмовчувався, хутко втрачала свій емоційний шал, каторжанськи курила з кулака, дивилася сумно нижче пояса і переводила погляд на свої довгі, випростані через кімнату, ноги; вже переконана в своїх підозрах, розглядала свої пещені на руках нігті і всю себе, викупану в дзеркалі самозахоплення; її бажання розділити світ на передових сексуалів і класово ворожих елементів тебе не обходило; тобі не до цього було; твоя книга-ковчег ждала догляду; ти підконопачував трюми, наносив тюки сіна звірам, що посапували й подрімували, прив'язані до ясел; ти ладнувався до остаточної дезактивації вітчизни— і потім голуб принесе маслинову в дзьобаку гілку, і береги, і пасовища, й рівнини навкіл постануть вмитими від осквернень, благовісними, живильними, мов перша радість материнства; ти знав: коли пишеш, потрібно не дратуватись, не лаятись, не встрявати нікуди, однаково байдуже вислуховувати всяку маячню; хто слухає, той пам'ятає— і береже сили для справжнього; не завжди, правда, складалося так, і кожна дурна суперечка надгризала душу, і викрадала ненаписану сторінку; тому привчав себе змовчувати, хоч це й казило, ще дужче, довгу, худу, американоногоу стервозу; вона прикурювала од тліючого фільтра і знов пірнала в рідню димову стихію, смертельно zagrożену чистим повітрям; коли не курила, вона якось нітилась і очі її наливав тусклий подив, як у риби, що вистрибнула з води і зрить над собою бездонний простір; та дим притлумлював спрагу природності, спрагу материнства, спрагу народжувати і перероджуватись від лицедійства— і коли підводилась, нагадуючи худого, здоровенного полоза, здавалося, сам едемський

зміїдло, за попередні справи позбавлений статі й мудрості, погойднується на хвості і пригадує, що мусить зробити: довго спокушати чи легко прикінчити? Потім провітрював кімнату, вимикав смрадію, звідки доносився солодкавий, гнилокапустяний пах знайомого голосу; тлін помалу вивітрювався, ти брав теку з папером і пробував писати, та голос, запах, постава, рука на відльоті з сигаретною, жили всередині і змушували дозгадувати все відоме про неї; ти знав це від одного ясновидця (ти останній, хто бачив бідолаху перед тим, як його навіки замурували в підвалі спецбожевільні; йому варт було глянути на підвіяну спідницю чи на мотню достойника, як перед ним повставали всі їх статеві дати, всі місця злягань, візерунок покривала, скинутого на підлогу; його застукали на спробі передати за кордон список сановних і вельмивідомих осіб, проклеймлених збоченствами; список, секретніший від шпигунського, бо саме з цих категорій еліти і на вербовували собі штат всі розвідки й світові мафії); про цибату мисткиню казав однозначне: її один раз поїмев на столі, в кабінеті, інструктор райкому комсомолу, до якого прийшла за характеристикою для вступу в партію, бо якраз вигорала путівка за кордон, перша в ті часи поїздка— там шмотки, панчохи, туфлі, відік, телефон з автовідповідачем, та мало що вдасться притарганити?— а простих смертних, не комуністів, за кордон не пускали, а інструктор відтягував з папірцем, дві рекомендації вона вже мала, а інструктор все м'явся, все мимрив про кандидатський стаж, мовляв замовить слівце, де треба, рішить проблему і, посунувши телефон на столі, коротко й недвозначно запропонував рішитись; і першим партійним дорученням було— очолити організацію "свобода від місячних"; бо назрівала дармократизація,— і потрібно внідрятися в перебудовні процеси, контролювати, спрямовувати в нужне русло майнові потоки— і вона як взялась за громадську девітальність, так вже не могла спинитись, бо затаїла образу й на тих, і на тих; інструктор раз поїмев нашвидку й покинув, а ці дамокрятики, вчорашні шістки, ці красотульчики з самозакоханням, павіанним виразом, поголовно здавались їй гоміками, хоч від соратниць по організації знала, що не всі, не всі таки! але їй приємніше і простіше вважати всіх чоловіків жінконенависниками— і вона сохла, блякла, прокурювала літа; самоскурювалась, самозгорала за вашу й нашу свободу! і коли заскакувала, щоб похвалитись— про неї знімають кіно, американські фонди вже виділили гроші, бо наші жінки, свинарки, доярки, кухарки, сімей рабині, знизькорослілі і надірвані з сумками по магазинах, натерпілися, годі, і заслуговують кращого статевого майбутнього— ти розумів, що тепер вона вербує на вивіз співвітчизниць; ну і нехай собі; якщо їх там не заклюють розгодовані тамтешні бройлерші; ти розумів, що затлумлений димом, гнилокапустяний сморід розтліну й самокатувань притаманний самому дозгниванню епохи, її найвідомішим речницям і речникам— і вони знаходять одне одного в зграї по цьому запахіві, як звірі по пахучих мітках, і відрізняють чужих, і разом кидаються, щоб загризти; вона докурювала другу пачку, по-солдафонськи різко перекидала ногу на ногу, діставала з кишень розламану сигарету, прикурювала і, як їй здавалось, перескакувала на ближчу до тебе, на співчутливу тему: за що ти існуєш, Женька?! як багатьом з носіїв духовності, їй було важко повірити, що можна жити на

одному подиху, затамованому в легенях від пори, коли ти виїхав хлопчаком здоми— на тепломолочному запахові покинутої в хліві корови, на хлібному теплі чорноземів, спухкішалих після травневої зливи, на медовій радості половіючого жита, на ранковому інеєві, просіяному з щедрістю небесної манни, на теплих, сухих хатніх запахах, коли з веранди вечором слухаєш шемріт дощин в садку, дорожчий від шелесту мільйонних асигнацій; а вона все рознюхувала— ні, серйозно, хтось же приплачує? вона приходила від імені доброзичливців, друзів, готових допомогти, але, знаючи про можливість потрапити на перо і розконспіруватися, все не наважувалася на лобову вербовку— і дивилась, коли ти почнеш здихати, бо ж не вірила жодному, затамованому в легенях, запахові і слову; ти дихав повільно, а вона з придигом, мов бігун на дистанції, досмалювала недокурки за недокурком; ти ждав, щоб скоріше здихатися її— і писати всю ніч про щось непотрібне нікому, неокупне, позбавлене грошової вартості, дорожче серця коханої, що засинає грудьми на долоні; про повітря дитинства, яке, потрапивши в світ, згорає в реактивному соплиці— і час фугує в надзвуковому, нестримному леті; вона докурювала й пару останніх сигарет із твоєї пачки, купленої за останню нещасну гривню, відкладену на крону для дозиметра і пожертвувану на всенічний спокій, на провсьяквипадак, коли часом схочеш курити, хоч вовком вий— та, зрештою, вона допріщувала останню і з ненакуреним, голодним блиском, тікала до своїх богемних, мистецьких друзів; там куритимуть і втішатимуться— ну, що він там, пише? пише, пише! от дурак! дурак він і є дурак; недурно ж тримали психіатрильні; натуральне дурило, питаю, за що живеш? а він як ляпне про якийсь подих дурацький, хоч стій, хоч падай; придурок форемний; вони втішалися і щасливіли, мов злочинці, що уникли тюрми, бо, замість них, підхабарений слідчий зачинив іншого; вони боготворили твоїх армійських ескулапів, котрі відправляли тебе на обстеження, бо тепер знали, на що списати запальність і пошук якогось зерна з підвід, якоїсь причини чорних урожаїв вітчизни; хай пише там! день у ніч, рік за роком, хай пише, хай спішеться на порожню писавку, як перетліла осіння стернина чи розбита копитом порхавка; хай пише там! пише попелом крематорно вкорцюблого тіла і вдиханням з форсунок вогненної тяги— ми всі ті писульки підшиєм до його лікарняної справи; чим більш він пише, тим менше він небезпечний! вони не відали іншого: що й після мордувань психотропами та інсуліновими шоками Бог відновив тобі ті клітини мозку, свідомості, завдяки яким ти міг діагностувати великих і сильних, вдоволених і зраділих, кобилистих, жеребцюватих, манірних, ніяких, багатьох, деяких, добропорядних, надірваних, ніжних, богемних, перекультурених навіки, божевільніших ста маній величі, помножених на сто білих гарячок і сто істерій, втішених твоїм побуванням там, під корчами мажептилу, призначеного для них, та вони підхабарили долю, вчасно зайшли до інструктора, вчасно рішилися, вчасно потрапили за кордон, вчасно там перезнайомилися і тепір посміхаються благісно з велосипедних поїздок в поля, з собакою та пучком очерету за спиною; та нічого; ти безпомильно вгадував окрик, яким санітар з мітлою, держакон застромленою в сніг, зустрів би їх на порозі: кончені! і повів митися під крижаним душем; з усіх балачок про мистецтво, про альтернативні культури й свободу моралі, їм

залишили б одну безвільну волю: пізно вночі, на простеленому між ліжок, гнилому матрацові тихенько мамрати, мулятись побитими нирками об підлогу і кривавим окропом мочитись під себе; шастати їм між ліжками, голяка по палаті, бо там відбирають весь одяг, щоб не забігли нікуди; шастати загнано, довго, годинами, місяцями, туди й сюди, вузьким проходом, один взад, один уперед, по-блатному кажучи, тасуватись; шастати, рвучко змахуючи руками, і рвучко, в такт ходи, перемовлятися, яка сьогодні зміна, чи дасть санітар курнути, яка медсестра, чи легко дає уколи? шастати і боятись обходу лікарів, бо можуть підвищити дозу— і тоді, з обпаленими об недокурки губами, з ниткою слини до пупа, з посоловілими, великими очима, мовчки, бо ліки відберуть голос, тупцяти з останніх сил під дверима, за якими погойдуватиметься на стільці санітарисько з неангельським усміхом, скоротілим на бік; тупцяти ненав'язливо, якнайтихіше, щоб не розсердити його, і вимолювати прокопану чи інших розслаблюючих; бо як мене скорчило, гляньте дядьочку! тупцяти, переминатись, долати на місці кілометри розпачу, аж поки скорчить все тіло, скорчить живота і з кишечника хлисне по ногах гаряча жижа; той підскочить, рубне стільцем між лопатки і гукне над розпластаним: на помойку! двоє беззубих, усміхнених близнюків-гоміків, закритих на довічне принудлікування за труподство, з дебільною радістю в очах, вщасливлені доторком до санітарського недокурка, підскачуть до простягнутого, хапнуть під пахви гарячими, пітними, слизькими, мов розпарені гірчичники руками і задки, задки потягнуть блякло освітленим коридором до туалету; кинуть, аж голова, мов дерев'яний жбанець, гупне об загіджену, заболочену, в розчваканому лайні, підлогу; на заграшованому вікні сухими собачими покидьками сірітиме іней, але ні протягів, ні голобетонного холоду не буде чути; струмінь води з-під крану відшумує об дно відра, один підтягне тіло до водостоку в підлозі, а другий лине з відра,— різко і радісно, мов на обсмаленого підсвинка; потім перекине на другий бік, вода знов зашипить і знову зсудомить тіло, але холоду не буде чути; тільки різкішими стануть запахи вириганих над дірками ліків, гіркота і нудота кожної пігулки збовтає мозок, мов криваву й сморідну каламуть в бовтуні, і проріжеться запах іржавини й бруду на ланцюжку під залізним бачком, запах брудної ганчірки на швабрі, запах чорних міток лайна, витертого з пальців об сіроцементні стіни; і щастям стане надія вмерти тут, щоб ніколи цього не знати й не згадувати; це краще, ніж потім, коли притягнуть, прив'яжуть двома простирадлами до батареї— за горло, попід пахви і за живіт— спиною до повільного, ребристого жару, та млосне бовтання і виття в голові притуплятиме опіки, і густа зелена слина звисатиме з губи, мов виблювана тонка кишка; а так, звичайно, коли життя відбували інші, тільки й лишалося— стати мистецтволюбам, інтелектуалістами; сама вирішальність захабарена ними тут, але не назавжди! Нарешті й запах мистецької діячки звітриться, щезне з помешкання геть, і ти відчуєш малу полегкість; і вмиє штриконе під лопатками, в легенях— насправді це болітиме запалена, роз'ятрена і в час лежання присохла до легень пліва— аж неможливо зітхнути і перевести подих; ти й справді жив на одному вдихові дитинства! в коли й видихував повітря з словами, почутити, впам'ятованими від бабці, то ніби

продмухував дірочку в окрижанілій шибі— й виглядав когось на дорогах; запах дитинства був запахом гасу, коли дмухав у скляний ковпак лампи і гнотик жеврів світлячком— і досі жевріє всередині; на ранок же скрутить так, ніби під кожну лопатку увігнано по зубові з борон, і вони при кожному порусі скородять під ребрами, деруть легені, мов перекинуту дернисту скибу; видно, десь вчора, точно, тобі перемивали кості; скутість перевищувала біль і нагадувала всихання в домовині— таке ж облежане, тісне й безвилазне; ти прокидаєшся і дихаєш на повні груди. Цей стан непродихності, коли до легень прсихала роз'ятрена пліва, тобі наснився; це було і минулося; тоді ж ти гадав— це запалення, від протягів по електричках, це пусте; і в умовах тисячолітньої війни й не збирався нікуди звертатись, до лікарів, знаючи їхню ненависть і перевтому від хворих, яких тутай стільки є, ніби всенька людва тут народжується, щоб хворіти й отримувати інвалідність; і довгими днями, в безвиході, ти довбав шлямбуром залізобетонні стіни,— потрібно було вісім глибоких дір, щоб закріпити турніка,— ти потратив на це кілька днів, розтягувався, виснув на витягнутих руках, сідав працювати, довідувався в село до батьків, кашляв, сходив щонічним потом, особливо пітнів і температував на відкритому сонці, садив декілька грядок за хатою, слухався батька, "обов'язково зроби рентгенівський знімок", їхав у місто, підтягувався і вис на турніку, ніби легшало, але дотримувавсь слова, йшов у поліклініку, там зобов'язували пройти весь огляд, ти казав їм і про температуру, і кольки в спині, вони кивали, за знімки потрібно було платити, приплітався в свою клітку, працював, підтягувався на турніку, писав до третьої ночі, їхав на травневі свята до батьків, ніби й легшало, але температура трималась, вночі пробивало потом, приїздив у місто, там тебе вже видзвонювали, щоб вручити діагноз і направлення в тубдиспансер; дивовижна крадіїна,— все таки вітчизна злих див!— дивовижні умови, день живеш, а на другий щось трапилось; тут все воює з усім, все з'єднане в одну ланцюгову реакцію обкрадань і нищень,— і ці сутички з екзистенсом, то тут, то там, то одному, то другому вилазять боком.

Щовесни в злокраїні— зазначав дорогою з Хорватії до хазарського царства, один з небагатьох свідків так званої "хазарської полеміки", секретар християнської делегації, тоді ще юний Мілодар Павич— вприпочатку літа сні тут десь зникають, не ловляться, мов риба, яка пішла на нерест, і ловці сновидінь при дворі кагана нудяться й перепробують різні способи лову, та все даремно; весняний сон є найбажанішим, всі добрі пророцтва, закладені в ньому, переходять ловцеві, а злі віщунства не мають сили; весінніми снами вигідно торгувати, і в деяких ближніх племен, печенігів, угрів,— вони в поважній ціні, так як у монголоїдів розвинутий ембріон, вирізаний із черева щойно добутої ізюбрихи: властивості його цілющі, і його скуповують знахарі; щовесни на деревах тут розвішували петлі замість шпаківень: як із сталевих тросиків, так і з кінського пута; другі вважались кращими, бо намилені бистротою кінських ніг і, ніби аж самі наздоганяють здобич; їх розвішували й на високих тичках на узвишніх місцях, щоб ловити перелітні сні і рятуватися від променистих обставин; я бачив— звітує далі секретар хазарської полеміки— немало дивного; один доброзичливець, бажаючи мене

убезпечити, надав мені броньоване, з вікнами, що збільшували, авто і я бачив минуле й майбутнє хазарського царства: бачив нав'ючені шовком каравани з Китаю, бачив їхніх купців-радхонітів на європейських торжищах, бачив мечі, обопільно гострі, вручені в данину полянами, бачив війни і війни, і столицю на острові серед ріки, і якогось листа, привезеного до царського двору з Кордовії, за посередництва чоловіка з пучком очерету за спиною; бачив пустелю й занепад, і місто Самбатас там, де згодом звеличніє столиця краю, бачив урочище з їхнім іменем і крайні рубежі легенди про розповсюдження колін гебрейських; я проїздив вулицями, але недалеко від центру, бо всі полюси там змагнічувались і вказували напрям до якогось саркофага, як я гадав— до головної усипальні кагана і його придвірних— і, якщо заблукаєш, то будеш їхати доти, доки не перетворишся в сон: і потрапиш у розвішані, замість шпаківень, на деревах петлі; у цих племен прозирає зажерність до праці; вони розгинаються тільки під гарапником, а так, звиклі горбатіти на полях, пересуваються раком, ніби ждуть неминучого гвалту, і так залюблені в свою землю, що згодні перенести його, не відриваючись від сохи чи мотики; це єдина їх насолода і можливість запліднитись, бо так, за роботою, все немає часу; цілий день жнуть, цілу ніч молотять, а здосвіта вже печуть хліби загарбникам; вони щосили прагнуть погвалту, стільки звідавши глум на віку, що й не відають легших способів продовження роду,— і їхні красуні лиш в снах позбуваються працелюбства; однак, я не вірив спрощеному тлумаченню шпаківень-зашморгів, розвішених нібито для лову весняних снів, мов риба на нересті, наповнених благими пророцтвами; з допомогою хазарського словника, придбаного тутай в сторожа, що пропивав бібліотечні раритети, в обставинах променистості я й сам прозрів, і впірнув у сні легко й радісно, немов дитина в наповненій ванні, лежачи горілиць, притиснувши носа двома пальцями і ледь опустившись нижче; я побачив справжню причину весняних шибенств— це все митці, проплакавши себе по підворітнях та забігайлівках, полювали на сні невідомого автора, що витесував книгу-ковчег, передбачаючи незабаром очищення вітчизни; вони замислили виловити ембріон його сну і зеліксирити його видива в речовину безсмертя— позаяк душі з них витікли енурезно (подібне стосується митців, бо простолюдні душі зникають тихо й мирно, якщо не згоріли живцем нехрещені; душі ж засліплених владою дохнуть, як щойно вилуплені курчата під квочкою, так і не розплющившись ніколи); вони полювали на ембріон задуму і я, пробудившись, у того ж таки сторожа, доглядача бібліотеки, подарованої царем хазарським цареві кордовському, і втрофеєної князем Олегом, та так і залишеної тут, назавжди, я купив у старого кілька сувоїв; на пергаменті стояли клейма вавілонських кожум'як, а самі шкіри були з овець прабатька людства; від прочитаного морозило; автор епічнів, порівнював своє безталання з полоном князя Ігоря, піддуреного половецьким ханом, розбитого з дружиною і згодом утеклого з допомогою половців; є підозра, що хан видав за князя доньку, щоб полонити серце його краю— і, втікши, Ігор почувався в більшому зобов'язанні і полоні, ніж у попередній неволі; в гіркому становищі автор не раз вигукує: о земле руськая, ти знов за пагорбом! довго ніч меркне, зоря світло зронила, мгла поля вкрила, щебет солов'їний заснув,

гамір вороній прокинувся, та ніхто щитами черленими степу не перетнув, шукаючи собі честі, а князю слави; впізнаю погань половецьку— о мстиві! крізь метафори й вигуки прозирала наріжна думка твору: доба людської сили, знуртованої на честь і славу, скінчилася з початком чорнобильської неслави; землі руські зникли навек за пагорбом, і слово невідомого автора ковчежить саме по собі, на хвилях часу й безчасся, ураганів і мертвоштилля вигойдують інший, новий, безживний, безжальний, безпам'ятний, безтривожний, безмірний, ніякий, нічий, розщеплений часосвіт, осяяний іноді ще тією, древньою, з княжої пори зірницею пригадувань і малої сподіванки на милосерднішу долю; невідомий автор припускав, що чим безславніша поразка, тим яскравіше слово письменника про неї— і вділяв героям і словам частину вічності, відборгованої в майбутнього; вділяв ту грамину туги, видихнутої з правічних просторів велетенського буття і його безслівності й німоти в чеканнях голосу; вділяв і прагнув лише уважного прочитання, але та сила, котра церберить вічність від поділу і долученого до людей здріб'язніння, та сила затялась мстити йому, перекручувати при читанні його письмен грішне в праведне, правду в злукавленість; вона сукала дулі з абзаців, немов лиха сусідка з-за плоту, зсукувала речення в один мотузок, немов простирадла в безсонні, зашіптувала, заворожувала кожну сторінку, немов щасливе кохання, що муляє заздрісним; словом, паскудила, чим могла, аби тільки віднадити читальників; та й не дивно! через стільки віків ланцюгова оповідь— діалоги з собакою, розщеплені думи, променистість задумів і спроби вдіамантити прю з несвітом, коли земля за пагорбом і ні честю, ні слави— стане першою пам'яткою доби затемнення; цій пам'ятці судилось немало— і забуття й непрочитаність, і багатьма дослідниками здійснене потрактування туманних місць— вона відбирала у вічності велич подій, викрадала в часу трагічність, і слово пролітало крізь очі, мов птах крізь петлі, і залишало ще пронизливішу задивленість; все тут чекало обраних; і це наводить на думку, що автором і невловимістю його задумів, переказаних снів, поводити віра в святу марність написаного слова; це головне в тих уривках, які вдалося дістати; години творчості автор порівнював з силою, всевладною в церкві— поза стінами ж колотиться нечистий; і варто відкласти письмову теку з коліна, ступити за поріг— і потрапляєш у різуче повітря провокаторств і зрад, у вихор безчесного, у смерть однодення,— і зло вривається в груди й довбе легені, мов дятел, шукаючи лялечку в дуплі осичини; автор ніби хотів сказати: сила, яка берегла його, через написане ним вбереже уважних і вірних; я сам це відчув на собі, проїздяючи сюдою в якості секретаря християнської делегації, прикликаної на полеміку до столиці каганату,— до Ітиля— і, з допомогою придбаного тут словника та путівних порад невідомого автора щасливо уникнувши у всяку ніч стільки розвішаних зашморгів, стільки порожніх очниць злочасся, стільки лупооких нулів, подібних на шальки терезів, звідки зсипали почуття міри й безміру, і де тепер глипає одна даремність; я щасливо випірнав із снів і спросоння стискав два сувої, мов пінопластових два шматки з рятувального пояса; та в них бракувало закінчення— так, в шкодуваннях і роздумах, що ж там діялось за останнім, обірваним реченням? я діставсь до мети поїздки і приступив до обов'язків секретаря

полеміки; і тоді вже сам міг звідати всю силу й всевладдя увічного слова.

Ти порадів за приїзджого, що уникнув лихих okazій, розвішених тут, мов астрономічні знаки войовничої планети— і сам сідаєш писати, та враз рука, мов птах від пострілу, кидається вбік, думка ватніє і розлазиться на клоччя, важке отупіння причавлює голову танковим траком; ще мить, ще порух гусениці— і скроня чавкне; і знову настане вечір, ти пригадаєш, як все було, і уява відступить вбік, мов родич від швидкої допомоги, звідки два санітари дістають на ношах когось невідомого, з головою вкритого простирадлом; ти пригадаєш: голова боліла крізь сон, боліла нючим пекучим болем, мов великий набряк, а коли прокинувся і вмивсь, і глянув у дзеркало: очі були тупими й червоними, мов чиряки, що випорснули з себе гнояку; ти думав: це перевтома— стільки писати і жити за одним духом дитинства; ти не пив, намагався вчасно спати, та сил однаково не прибавлялось; з головою, вдсятеро важчою від звичайного, поравсь по хаті, робив зарядку, снідав, мив посуд і відчував у ногах все сверблячішу ватяність, все важчу втому, немов, одягнений у ватяні штани, ти провалився в ополонку і обмерзаєш на ходу, і кожен крок повільніє, аж охота впасти; ти сідаєш на стілець, сидиш довго, а коли хочеш встати, ноги розгинаються, мов сира гілляка, яку ламають до коліна, з повільним рипом і тріском; ставиш термометр— за тридцять дев'ять градусів; виходиш на балкон: над піщаним пустирем бовтається ліхтарне світло, і ніщо не радує; а засиналось так легко, з щасливим знанням вже уявленого: от прокинешся й будеш писати; і тепер маєш дяку; ніколи наперед не загадуй! Тепер ломота в кістках переходить в жар; щось читати, прикурювати й відразу гасити сигарету і лежати з камінно заплющеними очима; темно й моторошно, і якісь гнилі ягоди на горищі, переспілі полуниці, важкі й перелопані, підтікають соком, стільки пропало задарма, чого ж вони тут? нічийні, великі, в золотистому накрапі ягоди, найсмачніші з сметаною й цукром, малим заставляли їсти з булкою, так ситніше; ціла купера перестиглих полуниць підтоплює рожевим гноєм хату, ти підповзаєш на колінах до дверей і бачиш з горища, отамо за садком, за штахетами, в прогалинах між кропиви, тигра: він крадеться повільно і впевнено, приношуючись до когось у провулку; ти вицілюєш його з рушниць, звіридло ступає між деревами, приміритись важко, хвіст його витягнутий і трохи загнутий на кінці, очі криваві і хода його впевнена, люта, мов потік золотистої магми, немов сама невинність, і ти не наважуєшся стріляти; ти прокидаєшся: ніч, ноги викручує в суглобах, немов вони одгнивають заживо і стають всохлі й чужі, мов ціпилна— це коли біль попускає; і знов починає шкребти ще сильніше; корчить, мов зайця з перебитими лапами; зайця, що гребеться на місці по мерзлій ріллі, забризкуючи груддя сцяками й кров'ю— ось вже біжать по ньому; а тут і добити нікому; ти перелягаєш ногами в узголів'я ліжка,— так сплять вовки, через кожні чверть години перевмощуючись то так, то сяк; це пов'язано з магнітним полем; та на сей раз безсилі і вовчі звичаї; щось же повинно зарадити? спати; поспробуй заснути; ніби ти вдома і знаєш, що завтра канікули,— і ніхто тебе не будитиме; спи; зараз заснеш— і полегшає; спи; не виходить; гаряча тіпнява перетворює тіло на гнилий, розпарений на сонці, лівер— і в суглобах викручує так, ніби м'ясо

відгниває від кості; млосна лохомань вкупі з потом накочує від потилиці і розливається нижче, дихати немає чим— і немає таблетки аспірину, бо за що ти її мав купити? а один хемінгуейвський герой радив приймати смерть, як таблетку знеболюючого— добра порада; ти теж сповідуєш силу волі— от і приймай її на здоров'я; дурні твої думи про світову загроженість так і не передбачили одної, але дошкульної, приватної загрози; до чого ця маячня? це всього лиш токсикація організму, сильна токсикація— нестерпно крутить— але дітись нікуди, здохнеш так здохнеш; кашель аж вириває борлака— мертвою собачою хваткою рве на бік і заслинює обличчя; довгого болю ніхто не витримає— на щастя настає непритомність; але є біль на виснаження, біль, від якого ні знепритомнити, ні здрімати несила; Хемінгуей побоювався довготривалого болю; принаймні, він знався на цьому; а кому ж було знати ще? простий і конає бездумно, просто— це єдине щастя простолюдин; в мовчазній покинутості втаїлась сила; ти десь читав: один мисливець, вдалині од лікарень перемучившись відмороженими ногами так, що вони йому повсихали,— одна по коліно, друга вище коліна,— сам, у безвиході, ножом одрізав по колінному суглобові праву клешню; обчикував шкіру по колу,— так обчикрижують лапу звіра перед тим, як білувати— підсікав сухожилля, одколупував і різав хрящі, одрізав колінну чашечку і, аж тоді, храпнув ногою догори, виламуючи з суглоба; він тільки почав утрачати свідомість, але ненависть до лежачого свого здихання, ненависть до величезної байдужості, розлитої навкіл, ненависть до всіх і всього, кому однаково, як і де він доздикує, здикує насправді, гине назавжди,— ненависть повернула йому сили; він випив, обмотав рану сніпцями розпареного зілля і так лежав, безвилазно, у мисливській хатині з вікнами, врослими в землю; а коли прижило, коли відчапав потроху, то взявся за ліву ногу,— тепер він знав, як болить, і тому підганяв себе, щоб не передумати,— ліва клешня всохла вище коліна, і він спершу намислював одрубати її, але рука могла схибити, сил могло не хватити, довелося б шваркати другораз, та до цього міг втратити памороки і стікти кров'ю; на сей раз він мусів випити наперед; розітнув збрижену шкіру і м'язи широколезим розбірочним ножом, міцніш затягнув жгута на жижді, і відразу вхопився за пилку— просту ножівку, вигострену на бритвенно— чиргикав, гриз нею кістку, і двічі втрачав свідомість, але, перш ніж дозволити себе затьмарити, він пам'ятав, це капець, якщо потуманіти надовго, і тоді, здавалося, й воскресав скоріше; чим далі він різав, тим звук металу об кістку ставав гострішим і тьохкав у голові й вухах; він ще випив— і свербіжна печія розіллялась по тілі холодом, крижаним потом, і тьохкання з мозку перекотилось під груди; тепер він вже не боявся безсвідомості, а шкодував, як шкодує робітник за великою працею, що може зійти намарне— вже стільки витерпів, і тепер, якщо брикнеться, то принизить ту силу, яка, зміцнивши дух, допомогла винести і млость, і біль, і відчай; він шоркав пилкою запліщений— так менше пекло в очах— звук заліза об кістку був такий, як об засохле, аж крем'яне, дубове поліно; нога лежала на тапчані і колодці— пилка проскакувала між ними; враз ножівка чиркнула по м'якому, перепиляна кість зависла, мов гілляка на клаптеві кори— він налапав ножа і, різким півобертом леза спіднизу, одітнув сухожилля й шкіру; і, щоб не дивитись на обрізка,

відкинувся до стіни плечима. Тебе підкине спросоння— біль у колінах прищух, та плоть вся налята густодьогтярним жахом— ти спробуєш повторити давнє, "вище призначення людини— готуватись до смерті"*, та голос уже раніше витік у ніч, і тіло й дух наяву слухались гірше, аніж позбавлені свідомості; від смертоліття нема знеболень; плоть перетворювалась на пісок, такий ж зибучий, сліпий, пустельний, як і здовкола масиву— ти, ніби навмисне тут оселився, щоб швидше тебе не стало; на ніколи; назавжди; не стало; спати, завтра подивишся в сонник— тигр: це великий недруг? підгнилі ягоди— гнилі твої справи? байдуже; спати; згадай щось справжнє; згадай абрикосову па-хощ садів і літо в Білій Калитві, розпечені огорожі з плаского каменю, повз які ви ішли до річки, земля пашіла крізь підшви і пахла дощем біля водогінної колонки; згадай яструбиню висоту серпня, все чисте жадання молодості, жіночий сміх, викупану тугу засмагу; згадай світле й гідне; не можу; це так далеко вже; згадай, скільки ти приїздив туди! годі; згадай останній закрут дороги до міста— і настрій безсмертя, і зустрічі попереду; згадай перший лист, написаний в сіробетонній автобусній посеред степу, заходила ніч, гроза, і щасливішим і щирішим ти не був з того вечора; згадай, скільки світлих і стопритульних околиць ти звідав; скільки всіма забутих хутірських і прирічних доріг— ти ж пам'ятав їх усі, до найменшого, найчіпкішого куща глоду в скелі— згадай; не можу; все спохаблює втраченість; не згадати насправжньо; згадай щось ближче, недавнє, чого зазнав ти тут доброго; до лампи! хіба геть нічого? не варте звіданого там, тоді, в золотому жаданні молодості; згадай, як тобі писалось там! ти знов за своє? згадай щось просте і впевнене, щось мисливче: як одної зими ви брали вовка окладом; згадай: ти тягнув мотузку з прапорцями, розмотуючи його з котушки; сніг лежав недоторкано й чисто; ти намагався розмотувати так, щоб скрипом не сполохати звіра в хащах; перед цим ви об'їхали квартал лісу на бортовому "уязику"— слід пірнув у ялиник, великі, вдвоє більші собачих відпечатки— навислі гілляки лунко хльостали й шкребли кабінку, колеса храпотіли льодом насухо вимерзлих калюж, водій пригазував і велика ялинова лапа біла в потилицю; ти встигав підхопити шапку; повз засніженим багном виїхали на попередню дорогу— і зупинились; мисливцезнавець, розпорядник полювання, відчинив кабінку і запитав упівголоса "не бачили?", й очі його палахнули завзяттям, "і я не бачив; вихідного сліду нема; він днює тут; почув нас, але не страшно: якщо він ситий— пережидатиме; треба вспіти обфлажити", він уникав слова вовк, ніби той міг почути себе по імені і стрепенутись, мов припухлий старослужбовець на розводі, міг, козирнувши, гиркнути "я!", і ледачим перевальцем вийти з шеренги: за валізу й на дембель; він, розпорядник, оглянув бригаду новачків, присватаних одною думкою про полювання на знатного хижарюгу, "так, хлопці; не курити, не кашляти, не балакати голосно; накидаєм кільце; двоє стають на номерах, а всі решта в загонку", над капотом машини тремтіло маревце, пахло вистояним морозним повітрям і трохи бензином; мисливцезнавець закинув на плече карабіна з оптикою, махнув— і вся ватага рушила на просіку; був він поважний мисливець, брав вовків на вабу— на підвивання тобто— брав цілі виводки, тижнями ночував на мисливській вежі, вслухався в кожен шелест

між молодого підросту на галявині; він підвивав голосом вовчиці і вовчєнєта дзєвонїли на узлїссї в туманї, що густїшав і густїшав, аж геть укутував вежу; "ти б посидїв там нїч— і таку б написав поему", казав тобі цей чорновусий, з носом горбинкою, чоловік і в очах його лагідніло те світло, що в будь-якій справі виказує майстрів, людей обдарованих і захоплених,— влїтку по оббитій росї на травї розрізняв слїд вовчиці від слїду вовка, знав кїлькїсть звїра на кожній ділянцї, усїх браконьєрів по околицях; його побоювались і поважали; головною ж його справою було розведення оленів у великій, обтягнутій дротяною сіткою, вольєрі; влїтку оленям заготовляли віники, кукурудзу, сіно; декїлька оленів були ручні— і бігали за людьми, як собаки; зимою вовки стягувалися туди з усїх усюд і хоронилися в поближніх хащах; розмотуючи червонї прапорцї з катушки і накидаючи тонкого мотузка на гілляки так, щоб уникнути ламаних кутів на поворотах— потрапивши в залом, звїр може вийти— ти розмірковував, що, напевне, цей вовчило заблудлий; один; без зграї; слїд до ялиника вїв одиночний; правда, вони так навченї ступати слїд у слїд, що там, де й десяток пройде— на одного спишуть; ти замотував прапористу окидь на куцї і бокував далї; звїддалїк, між молодого сосняку, визиркувала просїка: ось завиднїє дорога, покинутий скраю вирубки "уазик"— і коло замкнеться; та щось насторожило тебе; ти поклав катушку на розритий дикими свиньми мурашник, відступив назад і роззирнувся: так і є! розміренї вовчї виволоки по глибокому снїгу— нїби підлїток чвалав, провалюючись на коротких лижах— перетинали квартальну смугу і щезали в хащах; вовк вийшов там, де найменш його ждали; вийшов помалу, з рїшучою впевненїстю господаря, трудївника, вийшов декїлька хвилин тому, добре вистеживши з чагарів тебе, беззбройного дурника з мотком кривавого шмаття; вийшов, здалеку оббїгаючи прапористе коло і наткнувшись на прогалину; вийшов з гїднїстю й зверхництвом, як чимось ображений гїсть з танцївного, весїльного кола; вийшов і поминай як звали; та мисливцєзнавцєві ця невдача додала запалу— все в ньому виказувало людину чистої пристрастї й чистого азарту, але людину бувалу, привчену щонайперш покладатися на витривалїсть і терпїння; він знав вовчї поведки незгїрше самого вовка, знав і передбачав мїсця днювання звїра— але вовк переважав його гостротою зору, гостротою слуху, гостротою всїх злютованих в'єдино чуттів і знанням гризучого болю, вкарбованого в живучїсть вкупї з пам'яттю про людину; а він, чоловік, майже нїхто проти такого витривалого, всечутливого, розумного і нахрапистого звїрила, мїг опертися тїльки на терплячїсть і везїння— та, навїть, якби пїв свїту його переконували вернути назад, чисте з'азартнєння й чиста пристрасть добувача кинули б його в глухомань, на пошук. Ви хутко змотали прапорцї, повантажили катушки на кузов і, щоб дати звїровї перепочин— тодї він знову заляже на днївку— вирїшили підобїдати; дїстали з рюкзаків сало, промерзлу цибулю, здерев'янілий на морозї хлїб, котлети в целофановїй, від жиру молочнїй, торбинї; відкинули заднїй борт і застелити краєчок кузова зїм'ятими газетами; окрасою столу виявились добутї мисливцєзнавцєм з армїйського речмїшка, загорнутї в жовтий папїр, шматки смаженої лосятини; ви підобїдували, пили з термосних закруток мелїсовий чай і слухали припущєння свого розпорядника, звїдки

цей вовчило? чи не той це вожак? виводок позаторішньої осені перебили, а по самому я стріляв біля річки, вже навесні стріляв— і попав; добряче його кинуло, але стелився на махах— я знов приклавсь по лопатках; попав! не смертельно, десь зачепив ногу, бо кров була у слідах; це точно він; другого матьорого тут не повинно бути; і куди йому дітись зараз? неляканий; так, підшуміли трохи; але ж не стріляли— піде в лозняки і заляже десь коло річечки; зараз накидаєм кільце, я стаю на вхідному сліду— він любить вертати своїм лазом— один на просіці, а решта в загонку; поїхали. Ви пострибали на кузов, закрили борт, покидали легкі речмішки на запасне колесо під лавкою; акселератор захухукав, немов бродяга, що хукає на замерзлі долоні, мотор коротко вуркнув, ніби собака спросоння, ще і ще звуркнув невдоволено і, врешті, ревно щосили, прокинувся— машина здала назад, розвернулася і рвонула в об'їзд, до річечки; двічі "уаз" провалювався в глибокі калюжища, ви розгойдували і випихали його гуртом, мисливцезнавець займав водійське місце і молодий, ще незвичний до лісових доріг, шофер тільки головою гойдав, коли машина на повному газу перелітала небезпечні баюри і розвихрювала сніг на поворотах; вам, на кузові, було чути як глухо— бо в шапках— гупають голови об дах кабіни: всередині сиділо троє; і двоє на кузові; за містком спішилися: пахло відлигою і смолистими бруньками з березової чагарноти; тут, на осонні, бруньки відтепліли хутчіш, щоб незабаром тугішати, бубнявіти і обсвічувати ліс м'яким зеленим світлом, одноколірним із хижістю і чеканням тих зеленавих очей, що чаїлися по глухоманинах і кидались вбік, раптово ширшали і раптово тускли, гинули, гасли, нешкодовані ніким, і зливалися з безмежною азартністю лісу; на сей раз ти і без сліду відчував присутність вовчари: десь тутай, десь отамо, в гушавині підліску— присутність того, хто легким розширенням ніздрів, широким, від блиску снігів нітрохи не прищуленим зором, затаєним глибоко, аж обмирав стукіт серця, безтривожним слухом і всіма підсвідомими чуттями перетворювався в одну підозру, і вгадував кожен твій крок, прочитував його напрям і те, що тут зараз може робити людина? чув покахикування в кулак, шерхіт здертої гіллякою, вовняної шапки, легке її погойдування перекинутим кублом, поки людина, згусток смородів і облежаної кволі, відступає назад і дотягується до загубленого— і ще самовпевненіше, скоріше проламується крізь хащаки, агейкає голосно, аж вхрипає, і тоді, відкашлявшись, підбирає дубчака і на ходу стукає об лункі стовбури; звук крилатиться дятлом; що тут робити людині? не лісорубові і не злодієві, бо веде себе виключно,— що? звірові було чути і шоркання сухого, зачіпистого гілля драпахів об рукави куртки, і кожен вистьоб лозини по спині, і гупання об дерево каблуком чобота, коли людина, підтиスカючи босу ногу, плечем злігши на молодого дубчака, вистукує із взувачки налиплий сніг, витріпує від бур'янного сміття паруючу гонучу, взувається, натягує холошину на халяву, підбирає дубчака і спішить між деревами далі; стукіт об південні, пригріті сонцем, боки стовбурів різнився від постуку об кору північну так, як звук паруючих, свіжих під зубами кісток щойно задертого лошака від торохтіння старим костомашшям на скотомогильнику; по дзвінкості луни вовк здогадувався, на скільки людина відшкандибала від його ліжбища вглиб промерзлого, малинового,

лунко вечірнього лісу; звір лежав, витягнувшись за прикоренем, старий і незворушний, одноколірний з латкою відталого сугіску— сірий і непримітний, непомічений навіть синицею, що радісно тенькала над ним вгорі, на гілляці вільхи— лежав збайдужілий, не розлючений ні криком, ні стуком загонщиків (по голосах уявивши всю їхню підкову, тепер він добре розумів, по чію вони припхались шкуру) лежав головою на витягнутих передніх лапах, лежав не мстивий і не безстрашний, лежав понурий, відречений втомлено, немов робітник, котрому нагло ввірвали сон і він стерплює безтурботний галас, тілом ще тут, а подумки вже ладнуючись на каторжну нічну працю; і, поки ти йшов, розсуваючи негнучке мерзле гілля, поки ти клишав захекано, то провалюючись у глибокий мох на багні, то спотикаючись об коріння й пеньки на вирубці, вовк напівсонно лежав за прикоренем і вгадував— хтось же його послав сюди, хто? саме сюди, в лозняк і сухі бур'яни по приріччі; послати міг один чоловік— старший над мисливцями— він один знає звички звірів так, ніби сам побував у звіриній шкурі; чорновусий, середнього зросту, з носом горбинкою, в незатяганому бушлаті і картузі з зеленою опояскою, дещо поблажливий, веселий, розбитний, але готовий до блискавичної дії; цей чоловік міг будь-якої години дня і ночі, в спеку, в грозу, в непогодь з'явитися в найглухіших заклах лісу, на стежках біля непролазних баген, на сутінкових галявинах, де трубно охкають лосі— і його запах, пам'ятний вовкові, запах впевненої рішучості і суворой сили геть різнився від пітної похапливості простих зарізяк, що приходили в ліс злодійськи, шастали, ховались, стріляли; похапцем ділили м'ясило, з важезними рюкзаками по пояс провалювалися в руду, матюжилися і раділи, потрапляючи на правильну стежку додому; тільки він— він один, знавець і владар всього живого поряд— міг послати цього крикуна саме сюди, до річища, а сам стоїть за просікою, прирісши плечем до дерева; і поспробуй впізнай його; ні, перележу тутай; голоси інших загонщиків мало обходили вовка, бо даленіли побіч— і, втішений своєю здогадливістю, звір став обм'якати всим тілом, став подрімувати, а коли окрики стихли геть, ревнув мотор, зашкработіло гілля об кузов і зробилось радісно, безлюдно легко в лісі, тоді тільки вовк заплющився і в очах йому постав той рішучий, чорнявий чоловік у бушлаті: він то приглядався до слідів на ранково вільглій після дощу дорозі, то підбирав ліньну шерсть на чіпкій ожині, то стояв на бобриній гатці і вслухався в озерну тишу, то їхав на коні повз яскравою від роси сітчастою загорожею, то натягував повід і придивлявся до погребів на піскові, то пролітав на машині, виставивши лікоть у вікно, горячою, наллятою смоляним духом просікою; вовк пригадував чоловіка таким, яким бачив його з глибини лісу, коли вітер дозволяв підкрастися ближче і одним своїм духом не сполохати коня, що спинився б, як вкопаний, і застриг вухами; але, навіть якщо той приїздив машиною і йшов до солонців на вирубці, вовк одбігав і ховався з підвітряної сторони, підозрюючи в ньому чуття незгріше кінського; він поважав цього чоловіка за невластиву людям, проникливу силу, за вміння терпляче вистежувати, а потім вже здобувати звірине життя, не покладаючись на одне лиш везіння; поважав і за рану, коли куля пересікла передню лапу й подарувала обачність, здатну вберегти там, де не допоможуть ноги й щелепи; поважав за впертість, з якою чоловік винищив вовчий

виводок, що відгонив його, старого, від звірових місць і тоді, по ночах, доводилось годуватися сільськими собаками; а тепер, час від часу, вовкові попадали підранки та голови й тельбухи, закопані бракон'єрами— і так, пролежуючи сутінки і поволі бадьоріючи в німій і голодній тиші, вовк подумував, куди, до яких кісток треба найперше добратись сьonoчі? а вже згодом пускатися в обхід угіддя; і від думки про їжу почував себе молодим, щасливим і сильним, і навіть щасливішим і молодшим, ніж колись, бо вижив сьогодні, обхитрувавши чоловіка. Ти прокинешся в темряві і пригадаєш— мисливцезнавця давно нема, його смертельно поранив бракон'єр-підліток— пригадаєш його запросини "приїхати й написати поему", і останню зустріч у конторі лісгоспу: там, на підлозі, лежала посеред кімнати довжелезна, сіра, з однією одрубаною по коліно лапою, шкура; це той вовк, якого ми тоді облавили— пояснив він буденно— я на другий день його взяв, став на номер, послав шофера шуганути від річки; той пару раз тільки крикнув, дивлюся, тюпає! тюпає прямо на мене через кущі; але щось запідозрив, хотів вже рвонутися вбік, відкрився боком— тут я його і вицілів; підбігаю: давній знайомиць; нога по коліно одгнила, а не кульгавив— ти подумай; така силища волі його підтримувала; шкура лежала проти вікна— витягнута, неприродно довга, сталевиста, з відкинутим на бік хвостякою— ви ще поговорили про полювання, оббалакали деякі плани, зійшли сходами з другого поверху, повз розвішані на стінах трофеї, оленячі роги, гостренні білі ікла сікачів, розкидисті лосині лопати, постояли на порозі, ти закурив, ви попрощалися; і, виявилось, назавжди. І лежачи в хворобливій пітьмі квартири, зненацька побачиш ліс, весь пронизаний лютим буревієм, побачиш сутінки, почуєш злодійкуватий постріл біля солонців, тупіт підраненого оленя, раптовий скрип гальм, стукіт закладної дверцят в машині і скавчання закритої в кабіні лайки, а сам чоловік з карабіном вже кинувся навперейми; він бачив, як шасьнула постать попереду; біг, послизався, на ходу скидав картуза, скидав бушлата, біг, знову помічав тінь між соснами, біг і, пересилуючи вітер, кричав: стій! стій, кажу! вже доганяв його, вже бачив півобернене до плеча, скосоротіле від переляку обличчя, вже впізнавав мстиву загнаність, яка й пацюка робить всерйоз небезпечним, та вже не міг спинитись— він біг і тоді, коли той, попереду, обернувся з рушницею і жажнув назад: рубані шматки цвяхів відкинули й пропороли тіло; він, осівши, приклавсь по втікаючому— по ногах— і карабін заклинило; дістав пістолета з кобури і ще стріляв, намагаючись міцніше стискати рукоятку; він пригадав цього хлопця, майже підлітка— шмаркни і соплею переб'єш— якимсь недавно затримував, забирав незареєстровану рушницю; тепер, видно, позичив у когось, вийшов по кусок м'яса, жадно скрадав оленя, злякався, що одберуть ствола і з розвороту впарив, дикарило; миршаве, в кухвайці й затяганій шапці, хлопчеське пощезло між соснами, а за якусь хвилю затихнув і тупіт чобіт; поночіло, вітер задер светра на спині, чоловік спробував повзти до машини, згадав, що майже добіг до села— і ще стрелив, ще— там живе єгер, сам приймав його на роботу, зараз порається по хазяйству, почує, наблизиться, самому не доповзти, десь перебило нерва, ніг не чути зовсім, от дикар! от дурне, бо голодне; повиростали в кущах— і подичавіли як звірі; хтось же мусить почути, що не з двостволки пахкають!

егер і справді почув; стоячи коло дровітні, поклав ще одну поліняку на оберемок, подумав чи донесе, щоб не розсипалось, доклав ще одну грабову ковирдяку, аби не рипатись лишній раз, і, притримуючи підборіддям, напівприсядки поволік до хати; вже в сінях, ногою притуляючи двері, почув ще постріл, знов не рушничний, і, кидаючи дровиняки біля груби, вже знав напевно— когось ловить начальник мій; ну, нехай, якщо йому більше всіх треба; на те і ліс, щоб паляли; всього не виб'ють, не-е, а хоче, хай ганяє їх; прийде, розкаже; такою холодіною йому не седиця, пострілює з пісталетіка і, вітелі, всі мусять збігатись до нього і накидати кальцо, переб'ється— він розпалив у грубі, вітер, здавалося, аж усмоктував дрова з полум'ям, і п'янке тепло розливалось по хаті; а в лісі геть споночіло; чоловік, знемагаючи від вогняної внизу живота різачки, слабнув щохвилі, підтискав коліна і пробував повзти— земля холодила лікті і з кожним порухом вгризала за бока, вітер проламувався верхами сосон і шипів по кущах,— від ревиська не так стогоніло в скронях і, знаючи, що ніхто з села за ним не прийде (хіба щоб добити тільки) посовувався п'ядь за п'яддю до машини; повз непритомно довго, так довго, що іноді йому вже вчувалось скавчання собаки; лайка й справді, відчувши лихе, дико стрибала по кабіні: вона перегризла повідка і тепер, звискуючи, плигала по важелях, мотлошила двері й сидушку, кидалася грудьми на вікна; сліпнучи від болю, чоловік сильніш затягнув паска— щоб поменшити втрату крові— і помріяв найперш доповзти до бушлата; десь тут недалеко він, а далі картуз, а там і машина, випустити собаку, вона побіжить в село, когось приведе, але десь цей бушлат, аби не збитися тільки; тепер боліло й простягання руки вперед— він хапався за куща і просовувався трохи в темряву; він не думав про смерть, а думав, як добратися до бушлата, накинути, натягнути його на плечі, зігрітися і бокувати далі; там є аптечка в кабіні,— видужимо; штани просякли кров'ю і обліплювали ноги, біль паралітив— хотів ще дотягтись до куща, гребнув пальцями мерзлий брусинник і глицю, в голові потуманіло, а коли холод у скроні повернув до свідомості, виття вітрища нагадало відголосок вовка, що, приманений на вабу, підійшов майже впритул і завив нутряно, розлючено й хижо; але нікого не було поряд; чоловік роззирнувся, на мить забувши, що трапилось, і подумав, чого він лежить тутай? і вже хтів підвестись бадьоро, звично, різко— кип'ячим болем линуло по спині і він довго ціпився, і впиравсь лобом у землю; і весь цей час собака кидалась по кабіні, шматувала сидушку й обламувала об двері різці: вона чула смерть, мов вовчий запах, що пробивався з вітром; зрідка доносився й запах господаря, вкупі з солодом крові й порохового диму— лайка кидалась на вікно і впізнавала присутність ще когось, падала на підлогу, підтискала хвоста і за мить знову, лютіше лютого вгризалася в двері; дух незримого здіблював шерсть на загривку; смерть не кричала пугачем, не зирила з кущаків старим, скільцьованим, напівдрімотним гадом, не віяла торфом і дохлою рибою з пересохлих боліт— взагалі нічим себе не виказувала й не дозволяла думати про себе, бо інколи сила волі, відштовхуючись від зримого небуття, здатна відкинути її застрахи і наблизити порятунок; смерть чатувала поряд, паралізуючи однією присутністю, тим жахом, що супроводжує її прихід і підмінює тілесну муку болем неоправності, болем прощання—

жахом збрыкала куца порість чорничнику, трухла, повалена з коріняччям сухостоїна, глухий килим шешітки, торішнє, вже не шельпотливе, притліле листя, кущаги драпахів, чагар ожиннику, відчахнута, шипахувата соснова гілка; жахом наливалось все, здавалось, давно віджило і давно безстрашне, звичнє, але втепер воно тріпалось і тремтіло сильніше, ніж перший раз, коли насправді гинуло; смерть бачила гідного ворога і не навіювала йому думки, якими зазвичай дурила як простих смертних, так і сильних світу: що нічого не станеться, що якимось пронесе, якимось перебуду і на цей раз, що я не можу померти так запросто, покинувши стільки справ, що людина не вмере, якщо не зневіриться зовсім, що не може пропасти, доки не виконає великого покликання, що вдячна пам'ять про неї житиме в поколіннях, але все одно рано, рано; кожна з цих побрехеньок по-своєму втішала приречених і загойдувала в сон погібелі; кожен раз вона, смерть, вигадувала щось нове, залежне від обставин, або жаль за родиною, або жадібний смуток за господарством, або сором за безчесні вчинки, або радість за неповернені борги, або світлий шал героїства, або гіркоту зрадливої всемарнотності всього, або чорну тугу за розплатою, або прокльон за прокльоном несправедливості випадку, або прощання з вітчизною, або слізне прощення в рідних,— і кожен, приречений на цей ритуал, сподівався помітити в собі легку й страшну миттєвість вмирання; це єдине, що смерть обіцяла всім,— і не дотримувалась ніколи; не схильна ні милувати, ні шкодувати, вона не була й ненависницею живого, бо не відала часу і навчена була тільки ждати— і з прочитаних спогадів, що роїлися над людьми, вміла визначити, скільки кому ще прощатися: життя вона бачила коротким, мов прощальний помах, і тому рідко брутальніла, обриваючи його на початку; вона все хотіла збудити в собі співчуття і зрозуміти те, що люди називають часом, коротким часом, відміряним долею часом або передчасністю; зрозуміти так само вперто, як все живе прагне жити, однак їй, позбавленій чуття часу— як безмежний владар позбавлений спромог поглинути все з собою— їй не вдавалося це так само, як всякій плоті існувати вічно; але вона й притомлювалась, якщо приречений надто жахався і душа його дрібніла так, що годі й помітити, де там гріх, де праведність? для таких призначалася віра в свою недаремність, у береженість долею, у все те, що нашіптує серцю про його обранство й довголіття; нині ж був дикий випадок— і вона цуралася втіхи; невситимо гув вітер, чоловік думав про згортання крові— все буде нормально, коли припиниться кровотеча— і всією силою сухожиль прагнув жити, а не тільки вижити, і в тій безхитрісній спразі пульсувала така найсправжня міць, що смерть відмовилася його дурити; але присутність була її обов'язком; раз викликана з піднебесся, відомим тільки їй, зойком душі, вона не могла забути про нього і відійти геть, як не змогла б просто так піти прикликана вночі повитуха від породіллі; вона не відала часу— і раз покликали, мусіла ждати; смерть недолюблювала слово "смерть", вигадане в прадавнину зсіряченими, забобонним людом, щоб примітивно означити мить, коли тіло дубеніє і стає непридатним для війни і злягання, а насправді усі слова усіх мов були не готові ще передати пронизливих ознак вмирання і всього того, в що перетворюється згодом плоть людини, плоть звіра, плоть дерева, плоть мурашника,

плоть раптового земного тепла, кинутого в ніч, мов простерта прощально долоня; присутність була її обов'язком— а всю решту і їй не доводилось знати: сила, безмежно вища від її поводитирства, опікувалася духом згаслого; вона ж мусіла присутіти, чекати й бачити: вітер, біль і знесиленість оберталися жахом для людини; чоловік згадав своїх рідних, своїх домашніх, своїх близьких і вперше подумав— до них не дістатись— він спробував повзти під дерево, в затишок, і берегти сили до ранку; напевне, шукатимуть; вітер скаженів у вершинах сосон, свистів пониззям; ніч проростала болотяним холодом, росла і дибилась корінням пітьми над чоловіком завбільшки з відорану скибу— нудотна мертвота розливалась по тілу— ніч росла, а душа чоловіка маліла, беззахисніючи дитинно; лежав скоцюрблено і пробував зігрітись, надихуючи собі на груди, а коли, здавалось, більшало сил, знову брався повзти, щоб не заковізнати до ранку; і гнав думку, що совається майже на місці, розгублюючи останнє тепло, тоді як вітер і ніч проламуються, протікають крізь нього, мов повинь крізь греблю; за кожним порухом всередині бовталось, біль помалу щезав, ледве чутним ставав і холод— подумки він знаходив при дорозі бушлата, натягував його, зігрівався, знаходив на куші картуза, передихував, знаючи, що вже близько, підповзав до машини, ліктями опирався на приступку, чув неймовірно радісне скавуління лайки, відчиняв кабінку, пробував завести двигуна і ввімкнути грубку; собака все заважала, лижучи руки й обличчя; а потім дістати аптечку за сидінням, прийняти антибіотики і щось знеболююче; головне, сирої води не пити; може трохи є чаю в термосі? може навіть вдасться їхати? чоловік пробував повзти і все частіше втрачав свідомість, а коли знову чув вітер і лоскіт холоду на лиці, то намагавсь дихати повільніше, тамувати тепло, повзти, дотягнутись хоча б до того виворотня, а там далі й далі, ближче й ближче до машини, а там затягнути себе в кабінку, простягтись на сидущі— і собака гарячим язиком лизне затерплу руку; знайшли його на третій день; скільки живим пролежав— богвість; з радістю запізнитого каяття кинулись шукати вбивцю, перетрусили округу, схопили неповнолітнього доздику— довго тримали під слідством, на скількись там років засудили; і, лежачи в хворобливій пітьмі кварити ти спробуєш уявити останню передсмертну самоту й покинутість,— і безсилля зарадити й допомогти буде безмежнішим нічного лісу, глибшим пригадувань, буде врівень поминальної молитви і довічного суму за всіма втраченими дочасно, за всіма щирими, за всіма єдиними. На другий день ти довідаєшся від людей— вчора ставсь викид радіації; по всьому місту— в знайомих— виламувало кістки, викручувало хрящі в суглобах, то морозило, то кидало в жарінь до запамороки, загострювало попередні болячки; і вперше подумаєш про всю ту викинуту напасть із вдячністю; ти, дякуючи їй, згадав справжнього чоловіка; нехай ж і він там згадає нас— і цього досить.

Весною при Володимирському базарі з'явився калікуга; сидів на застеленому картоном асфальті, випроставши всохлу, покручену, з пташиними кігтями ногу; збоку стояла коробка з-під цукерків; туди кидали дріб'язок і відходили хутко, глянувши на ще більше страхолюдство— на оголену по плече, обвислу худим, обскубаним крилом чаплі, руку, що тоншала і всихала донизу, а там, де мало б бути зап'ястя, закручувався

довгий, блідий, з гострим орлиним пазюракою, палець; каліка сидів на пригріві і посміхався— його минулої осені випустили з спецлікарні; там він прожив сорок літ; по затінках, деінде, ще лежав сніг, а каліка сидів напівоголений і до всіх усміхався, та вигляд його був на стільки непіддатний спогляданню, що й більшість із тих, хто б хотів кинути милостиню, відходили вжахано; його виписали одного ранку— в лікарні грошей нема, а все підвозять нових і нових покручів— санітарка, простягаючи йому милиці, порадила місцину на базарі; він перезимував на вокзалі,— там тільки ганяли, затримували, крили матюччям та забирали нажеброне— і світ йому здався немилим; весною ж, сівши біля базару і виставивши покручену ногу і всохлу руку, надивовувався і радів всьому— і день минав швидше, ніж затихав дзенькіт у коробці з-під цукерок; світ здорових людей— відкрилось йому раптом— ще калічніший від його минулого, лікарняного світу; тут роблять добро із сорому і відскакують, мов обпечені; та й самі копійки правлять скоріше відкупним за це його знаття, ніж правдивою милостинею, вділеною від серця; каліка посміхався й радів самовільному існуванню, знаючи, скільком молодшим від нього, скільком нерухомим, вроджено нещасним, лежати й лежати на просмерджених, сирих ліжках, мов чорний зализень криги в затінку; лежати, чекаючи на ложку з супом, яку піднесуть до рота, а можуть і забути, і обійти— піди поскаржся!— а на вулиці сам собі годувальник; озуєшся, сховаєш кігтисту руку в кишеню, перекульгаєш на другу вулицю— і вже не відхрещуються, як від нечистої сили; нещасні люди. Ти йшов повз базаром в один з хекологічних фондів, покликаних— згідно їхніх буклетів— розвивати суспільні рухи в Євгразії, сіяти зерна ділократії, фінансувати проекти по охороні середовища, проводити гавкологічну просвіту, практично втілювати гакологічну філософію, сприяти ефективному використанню ресурсів і альтернативної енергетики; ти піднімався на вказану в довіднику вулицю, підозрюючи в тих фондах щось непевне, щось безсовісне— то привезли нам сучалізм, то якість общелюдські цінності, то тепер гавкологію, а ми все злиденніші і злиденніші, а їм, сердобольним, усе кортить гакувати нас скопом і підгодовувати з одної заглищеної ложки— ти сподівався почути там запах злежалого, розпроклятілого, непропареного зерна, вивезеного звідси в тридцятьзленному році і побачити живих мумій з хлібних усипалень демокрадії; ти йшов з кількома аркушами в теці— там казалося про те, що вітчизна злих див по шияку в погибелі; годі облизуватись, охкаючи навколо саркофага! вітчизна інвалідів і калік повинна отримати статус зникраїни, що вигибає від чорнгробильського лиха; для цього потрібне те то й те то: зміна світової громадської думки, перегляд надзнущальних і пребезсовісних висновків магатюг, перенесення уваги з побутового виміру в площину переконливих, художніх узагальнень, зміна ставлення до народу, що скніє в умовах піддослідності й всепогибелі; пропонувалось створити центр гуманітарних досліджень, залучити літераторів, філософів, окремих, не звихнутих на самозамилуванні, митців— і спробувати охопити всю повноту і трагічність теми; з собою ти мав і відповідь кабінету міністрів, адресовану голові спілки письменників і тобі, бо ви разом підписували послання їм— у відповіді серйознилось: ви правильно вказуєте на роль художньо-філософського синтезу в розкритті глибинних, не

висвітлених досі, соціально-психологічних і гуманітарних аспектів чорновопильської катастрофи, а також у формуванні світової думки про нинішність дивокраїни; мовляв, вони схвально ставляться до ідеї, проте фінансове забезпечення може здійснюватися лише в межах тих коштів, що непередбачені держбюджетом на відповідні цілі, а також за рахунок спонсорських та інших благодійних внесків; отже, ти йшов по благодійні внески— бюджет на півтора століття заклали під проценти міжнародному валютному фондові, а спонсори насилу доспонсорують собі на вечерю; вітчизну всю пропили і одгвинтили на металобрухт останні таблички на митницях— та хтось же мусив змилосердитись; ти йшов, пам'ятаючи про два жетони на метро— один вже витрачений, а другого ще профукаєш на повернення в свою бетонну клітку— пам'ятаючи, що твій бюджет, складений із нулів, з лупооких вдивлянь в нікуди, передбачав стільки ж витрат на відповідні цілі, як і бюджет державний; однак ти мусів довести цю мороку з чорнгробилем до якоїсь певності, принаймні довідатись: кому тут хто треба? і що нам діяти: виздихувати гамузом чи поодинці жити? чи ні того, ні іншого? так, як в голодний рік, коли, через подібні фондики, ви завезли по черпаку бовтанки з квасолею і роздали своїм людям; скоріш останнє; під виглядом давайкратії знов посіялись жебронадії; а тутай так ждали— не так сорбентів, як розумінь всякої плоті, закинутої в живий і п'явчаний морок, у голизну апатії, надбайдужої і простертої скрізь, мов щойно змитий з відра, гранітний стіл моргу; і ніяких запитань— лягайте! навіть туга тут лишня; ти йшов похнюплений, деінде примічаючи зерно з підвід, просипане богвість якої осені— чи то коли його вивозили пропадаючим демокрадіям? чи коли воно звідти вже повернулося в кількох кишнях через шістдесят з лишнім років? вже перевіяне, протруєне як треба, готове до посіву, словом, насіння дивократії, як зазначалося в одному буклеті; ти йшов, відшукуючи правильний будинок з офісом— офіс, це також їхнє словечко, воно означає райський закуток у закамарку пекла— йшов ти йшов, але повинен признатись, якось невпевнено йшов; ніби не для допиту історичних злочинців, а на явку з повинною: така гадюча, гіпнотична дія цих їхніх офісів; ішов, ішов і вже аж почав блукати, аж почав зустрічати в під'їздах червоноармійців в будьонівках, з гостробагнетними гвинтівками, купою складені, то тут, то там, мішки з зернищем, наподобі барикад, підводи з задертими дишлями, мов нацистське вітання, а в одній підворотні лежали тюки листів подяки від розбанкірених америк, газети за тридцятьклятий, з передовицями про визнання "есересеру"; оце так врипався! але невдалік, за кілька кварталів, вже не виднілось жодної просипаної бубки, гострих колій від сталевого обіддя підводиськ, нічогісінького підозрілого, так ловко й звично, так розбійно і впевнено підмели, підамериканили все— от і скромні броньовані двері з позолоченим вічком; ти дзвониш; всередині шурхит, шелест, немов пересівають в пакетиках селекційоване насіння дивократії; дзвониш— там шелестять, шурхають,— ну, звичайно, посівна кампанія на носі— нарешті відкривають: ви дахаварівались? на какое время? і ти щось мимриш, пояснюєш, замість того, щоб видобути іменного кольта і переклоцати їх іменем гніву Господнього і неунікної справедливості; ти стоїш, мнеш теку, мов кріпосний шапку перед паном, мов колгоспник довідку про трудовні перед

своїм головою, а в тебе втупилися безпристрасні, справді револьверні, очі— по тричі на день вони перелапують і переграбовують світ, де що проклюнулося поза їхніми інтересами, сюди його! а тут якесь недорікувате, без домовлень і дозволів держдепартаменту, прийшло і мимрить, і, як вдалось зрозуміти, на щось натякає там, щось виклянчує, хоче розділити; та це ж пряме втручання в священні сфери впливу! щоб вирахувати, хто підіслав, тебе впускають; кругом прилизано, ніде ніякого сліду— ні зерна, ні ганчір'яних поворізок, ні перелатаних мішків— а може й не крали? не виманювали за безцінь? не вивозили нічого? навкруг стерильна, хірургічно холодна, відчужена чистота і бездоганно мертві, консервовані, як килька, посмішки; вибачайте, проходьте, зачекайте, присідайте; кругом комп'ютери, факси, телефони, проблеми, заклопотане сюрчання англійської, шелест вентилятора, поцокування каблучків, телефонні дзвінки, запрошення на конференцію, скляні двері, прообраз відкритого суспільства, пластикові на стінах квіти, нікельований блиск, юні кудесниці й старі сосяри і карапузкуваті, жваві, в сорочках і краватках, сексуально неголені дідки, замшефіня в легких, просвічуваних штанях, із граційною виправкою молодого курсанта, і тут ще якийсь прохач— зриш себе віддзеркаленим на дверях— сидить на краєчку стільця, немов на останньому допиті, перед засіданням "тройки"; сидить притомлено, з опущеними вусами, схожий на розкуркуленого прадіда, щось пояснює, щось доказує, а вони, збратані, мов щойно проспівали "Інтернаціонал", записують протилежне, своє, роблять останні, рішучі висновки, презираються з усміхом, кивають, знов під'юджують провокаційним, знову записують ще скоріш, просять показати, що там у вас під пахвою? чистосердечне розкаяння? давайте сюди, дуже, дуже добре, приобщимо до справи, це полегшить вам участь; вам би жити та й жити; да-а-а, парінь...; і ти, старіший од них на пів віку, враз почуваєшся млосно і виходиш на балкон, закурюєш, бачиш внизу розорене місто,— розоране для нового, відселекційованого засіву,— та, врешті тобі приділяють увагу, тебе усміхнено гукають і всадовлюють поряд; замшефіня подумки лічить, скільки ти мимоволі, під час розмови, торкнувся поглядом об її коротку статутну зачіску, об її худу, козиню в литці, ногу, об її великі, надуті силіконом, груди; вона посміхається вже поблажливіше, переконана, що в порядній країні могла б посадити тебе або провчити фінансово за статеві домагання; і в той же час вона вдавала уважність, покиувала, м'яко, але з військовим впевненням, казала "ні", це не підпадає під наші програми; ви уважно читали наші буклети? прочитайте ще; вам принесуть; вам краще звернутися в інші фонди; вже зверталися? нічим не можемо допомогти; всього найкращого. Ти одягаєш пальто і виходиш; вони дуже зайняті; вже на порозі, коли виходив, тобі тицьнули складену вчетверо буклетну папірчину; там йшлося про те, що фонд підтримує організації, спрямовані на торжество свобод, такі, наприклад, як "свобода від місячних", "ліга хекологічно пригноблених сексменшин", "конгрес собачого правозахисту"; ось вони, сіячі лженадії! здихались, і ти не встиг у них запитати: чи вже прозріли сліпі? чи заговорили німі? чи горбаті випрямились? чи лейкемійні зцілились? чи злидарі поснули без злої гризотняви в серці? без розтривоги про торбу, клюку і хліб? чи не стало ні вдів, ні сиріт, ні біженців, ні погорільців, ні

вигнаних за правду? чи тільки одні страждальники,— ніжні хутрові тварини, лесбоси й гомосяри— прагнуть милосердя і волають про захист? ти спускався вниз вулиці, а вони дивилися на тебе з балкону— як ти розмахуєш руками і комусь щось доказуєш— і розуміюче кивали головами; так, ти забув їм сказати: розсвобіднена людина те ж саме, що й звільнений, розщеплений атом; їхня енергія вбивча; вивільнення людини в блудняві, поіменованій сексом, ішло під руку із звільненням атомарної бісівщини— і, коли вони вторжествились, утвердилися в своїх ціннотах і звичаях, вийшло, душа менша хіті і світло життя нікчемніше сяєва згину; "горе світові від спокуси; воно й треба, щоб прийшли спокуси, однак горе тій людині, через яку спокуси приходять"*; ти змовчав; минув аптеку на розі вулиці; ти не хотів зовні нагадувати того англомовного проповідника, баченого вчорак на залізничному вокзалі; там, щоб вижити бомжів і злиднюг, відгородили добропорядних пасажирів з квитками залізним турнікетом, і молодий, жвавий, мов шкіра на ньому злазить, окуляристого вигляду молодик гасав між лавками, мов дресирувальник між тиграми— з острахом і героїзмом— то аж присідав і горбивсь од пристрасті, то розправляв груди і розкидав орлиньо руки, і все щось ґерґотів, незрозуміле нікому; не давав ні зітхнути, ні спочинуту цим тіткам з торбехами, що по три дні вистояли на базарі, просто на вулиці, ховаючись від нарядів міліції по під'їздах, купили дітям по парі взуття до школи і зо п'ять великих паляниць українського, і тепер кожна труситься над гаманцем, захищеним у ліфчику, а цей тут смикається, виписує вуркаганські кренделі і так і налазить, щоб облапати; він все сікався до цієї загнаної, загальмованої, задурманеної задухою і чеканням, одутлої від недосипу людвигу— йому в його секті, іменованій черговим домом спасіння, платили вже тільки за те, що він наважився ввійти в клітку з варварами; йому платили з грошей, зароблених на виробництві напалму, на негритянських спинах, і посиляли, немов у в'єтнамські хащі, з розвідницької місією: як там сприймають наш дивопорядок? наш мирноносний прапор?— і невиспані, вчамрілі до одутлості, тітки і їхні посоловілі від пива підручні зносили чергову, крикливу напасть із тією ж тупою терплячістю, з якою і зарплат, і пенсій виглядали по сто років; вони напружено ждали, навчені тим, що в країні злих див всяке вар'ятство, вуличні бісівства, гвалт несусвітній перекидаються запроста в душогубства і горлогризтва; вони погорблено сопіли; дужче стискаючи паляреси між цицьок і вгадуючи на доторк кожну копійчину й прошмуляну гривню; вони ждали чергового здирництва, а він, то присідаючи від пристрасті, то розпрямляючи орлиньо груди, ждав, що вони впадуть ниць і всі запишуться з жертвами в його черговий дім спасіння; і ґерґотів, ґерґотів безнастанно, виблискуючи аптекарськими скельцями; видно десь там, в усипальнях, під пірамідним зернищем, замислили серйозну акцію— і охопили чималий фронт, раз стільки кадрів збаюдили, і вже не найшлося чортила, яке б хоч цвенькало по московськи; та ну, їх, під три погібелі всіх! сіячів безнадій; лжеповідників, липові фонди;

там дуже зайняті, завтра прибуває головний фундатор, селекціонер блудократії, перевіювач зерна для безбожного засіву— бо, все таки, сіятимуть із проклятого нами— головний друг і наставник тих гаремниць хлоп'ячого вигляду, головний, давній, з

юнацьких часів, партнер тих карапузкуватих дідків у напрасованих сорочках і суворих краватках; вони дуже зайняті,— відбирають для затвердження кращі проекти, готують засідання комісій, експертних рад, проблеми, проблеми, а тут ще цей, із чортобилем, лякає мутантами? чи як його зрозуміти? ми й не думаємо тут народжувати; ну й що із того, що в пору відкритих ядерних випробувань, деś років сорок тому, народжувалися діти з пташиніми кігтями і пташиніми руками? ми твердо знаєм— і присвятили цьому окрему конференцію, запросивши провідних наукових звірил— ми твердо впевнені, що ніхто не знає, який чинять вплив малі дози радіації на організм людини; ви це хотіли почути? ми цю теми для себе підняли і закрили— і займаємось чистою гакологією, просвітництвом, захистом тварин, насінням демокрадії і гробадянського суспільства; вони стурбовані звітністю— деśо пропідарасили, деśо розтратили на кліпси партнеркам, а завтра приспіває головний благодійник, і чим його ублажити, коли затребує квитанції? подумати! головний вболівач за долю людства в окремому регіоні; приїде активізувати роль недержавних організацій; звичайно, йому відомо, скільки впаде на олтар свободи,— нової свободи в старому столітті— скільки мусить по-всякому вимерти, непогано було б все списати на радіацію; ідея вартісна! та ці помічники й помічниці, статевозвихнуті в напівтюремному, закритому середовищі офісу, знов перестаралися— нагруббили, наглупили цінному і завзятому молодому чоловікові; вернути! найти!! на гака нажити!!! і хоч лице його буде рудим, мішковинним, в очах не узрієш встиду— він сам не вивозив нічого, що ви? він генлював; він сам не привласнив і зернини з небезвідомого урожаю; він торгував— цим все сказано!— і прислуговувавсь розвитку науково-технічної цвілізації; і зараз, на старості, хоче деśо посіяти, деśо запліднити, оживити природність; не бійтесь! треба збуватись пережитків шмарксизму; та вони, в тісному збудженні курника, все одно млітимуть, боячись глянути одна на одну в гаремному страхіві, котру він вибере? владно і впевнено, як колись найманого робітника, що аж присівши розкарякувато, вивантажував у порту мішки з пшеницею; дотоді ти обходив немало фондів— і всюди тебе зустрічали, як грабіжницьке кишло зайвого свідка; і всякий на твоєму місці хрестився б, щасливо злинявши звідти; чи то ти занадто дививсь по кутках, підозрюючи там, за ксеромашинами, щойно витрушені лантухи, ганчір'яні поворізки і ледь чутний запах полинного степу, кудюю тарабанили відібране, чи то в очах їжачилась дика туга обікранства, але вони тебе вміть пізнавали, садили на краєчок стільця, неспіхом допитували і ждали, коли ти сам замрієш про втечу звідти; вони вміть ставали цинічними й хижими— куди вже там торочити про глобальний врятунок, гробальний устрій, про внески до всеєвропейського блага, про сприяння мистецтвам та культурі, про гарантії ідейної та матдопомоги демокрякам, що переслідуються, про вивчення й розвиток людських ресурсів у багатьох галузях, про взаєморозуміння народів, зокрема, шляхом запрошення в зарубіжні поїздки, про все те, що так солодко набріхувалось у буклетних гармошечках, так знадливо награвалось для танцівливих дурників і решти доведених до жебрацького відчаю; тебе вони вміть впізнавали— вибачте, вибачте, у нас не чорнвопільський профіль, зверніться за адресою; за безадресним майбутнім,

навпроти базару, сиділи каліки з голочаплиніми, всохлими, однокігтистими руками і торгували жахом; вітчизна ж перетворилась у придаток для фондів; яких тільки не заводилось гакувальників! по спасінню Дніпра; по підйому з дна водосховищ перунів і поганських капищ; по сприянню місячному затемненню; по відкриванні дверей і вікон в суспільстві; самі ж представництва не значились в жодній з адресних книг; потрійні броньовані двері без вивіски були їх головною прикметою; заправляли там моложаві дідки з виглядом невдах шпигунства, відправлені перед пенсіями в безпечні терени (так їм пояснювали в напутньому слові) або статеві маньячиці, вислані з метою підігріву там чреволюцій і мирних переворотів позами; торжествуючого глитайства й похоті; рабам принадного блудолобства; та сталося дивне; замість шантажу чиновників, підозрюваних у спробах продати іранцям ракетні шахти з привидами могутності, замість адюльтерних контактів і зчитування під час них секретних зв'язків і захоплених відгуків на кабінах президентських вбиралень, замість своїх прямих обов'язків і ті, і ті впали в апатію, кинули жувати гумки, втратили свій ковбойський, задерихвостий оптимізм, почали пити, курити, висловлюватись матом, підозрюючи абмець, та до самого скону так і не повірили, що сюди їх запроторили в ролі піддослідних; бо одна справа— знати про дію стронціанітів на туземні племена— а зовсім інша: на громадян з легендарним паспортом; вони підозрювали, що їх сюди заслано довік, і від того порохнявіли й старилися так швидко, немов пробуджені з довготривалого летаргічного сніва; вишколені по всесвітніх живодернях, де накопичувався їх національний капіталець,— отримавши старомарксистський вишкіл, ти знав: первісне накопичення багатств відбувається пограбунком: або чужого, або власного народу— навчені всякому бузувірству, видовбуванню очей і пропагандній наглядитині, мовляв, так і треба, навчені гакувати і за ребро нахромлених в'ялити, навчені з усміхом, вперто, клястись і божитися, що ті самі спересердь нахромилися, а вони приспіли спасати їх, навчені, здавалось, всьому, вони в променистих обставинах розгубилися; закинули практичні дії, забулись про вимоги інструкції, про залучення до співпраці місцевих жителів, про вербовку центральної і місцевої влади; днювали й ночували в офісах, зроблених за зразками космічних станцій, а якщо й виходили між люди, то, згідно інструкцій, лиш посміхалися і кивали, кивали і посміхались, підозрюючи в здикунених потяг до канібальства; ще недавно рішучі, вони боялися підступити до чиновників з міноборони і клерків з "емзеесу", змовлених по ракетно-шахтній справі, боялися увійти в адюльтерні кабінки, викладені мозаїкою з античних храмів— вся їхня діяльність полягала в перевірці замків і в закапуванні з маслянок броньованих завісів; виступаючи за відкриті звичаї, вони, насправді, плекали крайню замкненість і ще дужче самотніли в своєму відчуженні; і життя за дверима здавалось їм ще зловіснішим, ніж кіготь каліки, усміхненого біля воріт базару; та скільки б вони не задраювали люки, не загвинчували засуви, в кожен з тих фондів іноді проривався і сідав на краєчок стільця сивоусий, з торбою й шапкою на колінах, присутулений, втомлений, проте не розгублений, свято впевнений, що прийшов по своє, драбинно підстрижений ручною машинкою, з наскрізною раною в потилиці, чийсь давно

застрелений прадід; і всі вони— жваві дідки й гаремниці в прозорих штаненятах, і кастратного вигляду лобуряка при дверях, і керівник бюро з млосно-чекальними очима— всі до найменшої скріпки на паперах знали по його недаремний прихід, про його справедливу присутність, і страшно вдавали з себе заклопотаних: то мишкуючи навстоячки, напівзігнуто перед комп'ютером, то вихилясом бігаючи з чашками кави на таці, то безперервно, загнано набираючи по телефону довідкове чистилища: як його звідти випустили?! вони побоювались його так просто виштурити, буцім жебракуватого родича— так просто обірвати стосунки з цим народом, що ні живий, ні мертвий, але ввібрав стільки туги, що його шкодують і в потойбіччі, відпускаючи часом додому; вони остерігались антиреклами— що подумують про наше насіння? наші плани? наш новоявлений засів? нехай собі сидить дідом, мене шапку й розгладжує латку на мішкові— його не важко і обійти, спитайте, чого він хоче: кавусі чи віскі з содовою? а старий тільки дивиться і мовчить— зорить привидом і помовчує совою, немов пригадує, чого збудили засвітло; так неприємно рано? так до судного кінця задовго? і тут зарипить стільцем набичений, тілесистий, кастратного вигляду охоронець при дверях: шеф! якої йому кави? гнати втришия лахмидника! обдерте, зачухане, кажись, із того світяки прийшло,— і втелебенилось в порадошнім опшістві; і за його вайлуватою спиною підхікікуватимуть бліді, блядливі, затягані, мочалкового вигляду дівочки; шеф вислухає емоції в порядку розрядки і коротким, владним кивком вкаже: нехай сидить! нехай жде; от посів дивокрадії зійде озимо, встане зеленим щитом, викине солодке стебло, заколоситься на вітрові, споловіє на сонці, воцаною спілістю налле зерно, замре в спекотному безвітрі, — тоді й цвіркун боїться пискнути, щоб не злякати розпогоднілість жнивної днини— і тоді ми пошлем цього діда підгрибати полегле, невхоплене жаткою, колосся поза покосами, підзбирувати дерев'яними граблями, і він неспіхом, із мішком, перев'язаним черезплічно, складатиме в нього наш урожайчик; головне, мої друзі, створити робочі місця! забезпечити старців роботою! бо на дозвіллі їх хапають шкідливі звички: сорок мільйонів нашої алкоти і наркоманюг цьому прикрий доказ! і платникам податків, і зонам нашого впливу доводиться витрататись на запобіжні акції, на пропаганду сексу й здорового насильства; бо немає виходу; так-то, друзі! дайте спокій старому; нехай мене шапку і жде урожаю! а привид сидів, пригадуючи, як він сюди потрапив, у це глухе, непривітне, закляте місце, звідки вирватися назад важче, ніж з того світу?— його покликав родинний спогад і от він просиджує тут, доки оповідь родича перековзне на чисту сторінку й загубиться в сніві; він сидить навпроти фондиста і вдає забитого продподатками селянина; вдає зумисне, щоб простіше придушити главаря їхнього розгладженим, зсуканим на мотуз мішком, заткнути йому пельку шапкою і спробувати з заручником прорватись за потрійні, броньовані двері— а там він скаже, куди зерно зникав? прадід сидить і прочитує думки розпорядника, що морщить лоба над кольоровим журналом і в уяві складає доповідь про сприяння місячному затемненню, з метою просвітлення хекологічної несвідомості, про засновництво на дніпрових кручах комітетів порятунку бакенів, про засів нового, світлого неперебутнього— і старий пригадував: подібну ахінею ніс

агітатор і розкуркулювач, що в супроводі кіннотників приперся на хутір і просив все по-доброму відписати в колгосп, медословив про щастя, а коли замовкав ненадовго, погляд його тупів, мов сталь, пощерблена об кості; щоб не сквернитися, прадід не вникав у їх брехні; і того і цього він розумів нутром— щось хочуть видурити, вициганити, привласнити, але в незвичний спосіб; того немає вже, а цей, схилившись над зоряним прапором по середині столу, дістає самописку з підставки і занотовує в блокноті... активізація... програма передбачає фінансову і технічну допомогу... підтримка діяльності, направленої на вирішення проблем... грабринкових перетворень... нових представництв, асоціацій незалежних експертів... пропаганда через засоби прокламації... способи залучення місцевого населення, при участі юристів-професіоналів, перелік методів, проведення семінарів, докладне резюме доповідей і виступів, прізвище, ім'я, по батькові залученого, домашня адреса, телефон, назва організації, країна, область, місто, індекс, назва проекту, видана загальна сума, рекомендації керівника, конкретні зобов'язання, об'єм виконаної роботи, місце основної праці, посада, кількість штатних співробітників, дата, підпис; старий передумав брати його в закладники і від нічого робити м'яв шапку— м'яв суворо й затято, так, як би скручував голови тим, хто торгував його вивезеним урожаєм, бо тих, що вивозили, він встиг набачитись; він встиг загинути, передивитися всі світи— тих хитросраких немає там, не годні склякнути!— і ось тепер, сидючи приви́дом у благочинному фонді, вдихаючи полиновий вітер степів, кудюю везли одібране, перемацуючи латки на останньому вцілілому мішкові, він бачить знову не тих, а якихось зацькованих, засушених, злих жіночок, примушених посміхатись і проходити з теками крізь його згорблену фігуру; бачить молодниць, що ніяк не наважаться народжувати від мужів, боячись виродків, викиднів і ускладнених пологів; бачить він і якогось чоловіка— тебе—, що слухає цвірінькіт якоїсь вертихвістки: про чисту гавкологію, про поширення чистої несвідомості, про чисте незбутнє, а той чомусь думає про каліку з кігтистими ногами і пазюристою, всохлою рукою, про народженого в роки ядерних випробувань, а та цвірінчить і поглядає косим очком на кабінет розпорядника; він там замислено, збожеволено вкрай, звітує в нікуди; і саме зараз вона наважилась встати, зайти в кабінет і сказати йому, я вагітна, що будем роботи? а тут ще цей сидень сидить із своїм гуманітарним аспектом чортгробилю, грошей, гад, хоче, хоче як всі, хоче насолоджуватись, мене хоче, всюди хоче, всього хоче, гарно пожити хоче, погуляти, по світі пошастати хоче, молодих хотелок попляжити хоче, придумав проєкт! а на всіх не напасеся, у нас своя клієнтура вже, перевіріні люди, відстьобують, скільки скажем,— а вголос: прочитайте уважно нашу програмку, ми займаємось чистою екологією, екомоніторингом, екологічними експертизами, я панятно гавару? чорнзлюбиль не по нашій часті; старий приглядався до чоловіка— той одягав у передпокої чорне пальто— і припізнавав у ньому когось свого, та цієї ж хвили увагу його привернуло інше: темний привид креснув по кімнаті і зупинився навпроти жінки, яка щебетала недавно, а тепер нітилась перед головним кабінетом; лице привида відтінювало смоляне волосся; це була Желя, дух скорботи,— сповнена смутку сіла в

шкіряне крісло і обхопила підтиснуті ноги руками, й схилила до колін голову, і оплакувала живих, немов недавно померлих; прадід неспіхом одягнув шапку, вклонився вибачливо й позадкував до порогу— двері були прочинені— і звідти узрів уже збутнє: вертихвістка, пошлюблена з прибожеволеним, народить скарлючену, вкриту шерстю, триоку потвору і, глянувши на плід, тієї ж миті втратить дар мови і решту життя боятиметься близькості з чоловіком; втратить найменше бажання жити, і кілька разів, вночі, великими кравецькими ножницями пробуватиме каструвати приспаного, та чоловік прокинеться поранений і також боятиметься— звернутись до лікарів— і накачаний віскі тупо сидітиме в кріслі; і, звідтоді, так там і спатиме одягнений; прадід спускався сходами, змотував і ховав під полу кухвайки латаного мішка, і сподівався наздогнати того, хто його викликав спогадом— стільки мав розпитати в нього!— та правнук, гнаний втомою, десь пропав, десь зіллявся з натовпом коло базару; на сей раз ти пішов іншим провулком— не тим, де сидів, випроставши ногу і подобизну руки, каліка з усміхненим обличчям— ти перемацував у кишені останнього жетона на метро і думав про воду: треба поставити на ніч в банках, відстояти, зілляти з верхів у каструлю, переморозити, дати, щоб відтала, знов зілляти обережно, аби не збовтати фуз, і тоді на ній можна щось готувати; міг би купити й маленьку пляшечку мінералки, та сьогодні своє проїздив, денний бюджет пішов на невизначені цілі; сьогодні нап'єшся з-під крана; можеш перекип'ятити, дещо випаде в осад, оце й і вся геакологія; вибір обмежений; або чіпляйся ребром за гака, або тебе підчеплять; щоб натхненніше тіпалось і так писалось; а першу частину рукопису набирають і набирають, десь гублять сторінки, вже набране зжирає комп'ютерний вірус, а ти битий місяць вичитував роздруковане до болю в зіницях і знаєш його вже напам'ять, і ненавидиш, як щось безглуздо зазубрене; і нікуди не дінешся; якщо наберуть там, все таки, то будеш знов вичитувати, рипіти зубами і виправляти переплюгавлені, перекалічені слова— тут, якщо й знали мову, то на рівні газетно-тюремної сірятини, і все приневолювали до казематного стилю; а свій бюджет на друкарку ти помалу розтрінькав на невизначені цілі, і просиш, щоб десь набрали по знайомству, а потім, від одних помилок, в голову буцім вставляють електроди, а ти все одно вичитуватимеш, дописуватимеш нові й нові глави, і головним стимулом буде бажання доковчезити книгу; перед слізним потопом, перед прощанням живих із мертвими і гірких надій із тисячоліттям; перед початком зливи, посадивши туди всякої тварі по парі і в темряві, бо погасне світло, слухаючи важкі потоки по дорогах, по дахах, все ближче, ближче, ось нас і накрило вкупі з жарнею блискавиць, що крізь повіки спалахують синьо в очах, заплющених від переляку; про гонорар намагався не думати— від одної згадки про нього могло пропасти бажання, як від ілюстрацій сифілізованих тіл у медичній енциклопедії; плата за десятилітню працю, денно й нічно, по чотирнадцять годин на добу,— працю, від якої потім клинили мізки в комп'ютерів і вони висвітлювали речення шумерським шрифтом— плата за всіхні долі, втиснуті там, була менша від каторжної, менша кріпацької, менша від колгоспної, коли трудовенніли за паличку, поставлену хімічним олівцем у поклітинненому зошиті; була ніякою і, навіть, ще меншою, бо

вимагала могоричевих витрат; о, цей стан жебрака, що пропиває торбу! і якби-то тільки; а запал зчорнильних довіл ночей? коли вмочав своє школярське перо в остуджений комин чи прохилену кватирку, і темрява здригалась, скліпувала густофіолетовим оком звіра, ронила засмічену сльозу і далі, ще чіткіше, бачила якогось навіженого, що пише й пише, не днює й не спить, а все щось дозгадує, щось вигадує, вистромлює руку з пером за вікно і пише всезримим по білому; теше роман-вітрильник, і сторінки голосінь відживаючого, сторінки вселюдських марнот і розпачів,— мов списані сіллю й сонцем тонколляні вітрила, мов долоні осліпленого пустелею, підставлені під шельпіт зливи: сторінки уяви вітрильніють, напнуті всіма поглядами, що звідусіль струмують до них, спішать дотикнутись до них, як найпопутніший вітер у вічність незвіданства; що тобі ? більше всіх треба тут?— кинеш жетона в метро, ступиш на ескалатор і поїдеш з юрбою все нижче й нижче— може вони хочуть здихати? може їм написано так? може вони здобули спецосвіту для цього? вони все недавнє забули— якісь променисті обставини, якесь упроклятіле зерно— маячня; що тут слухати; ти б найнявся поденно, поїхав на заробітки, до своїх ростовських друзяк, портретистів удачі, і мав би, принаймні, на мінеральну воду; а сам клімат, повітря пригод, чисті води Донця десь за Білою Калитвою, десь на межі битви з половцями, десь на краю сердечного полону? а літній вітер, ангел доріг? а вистояні звідтоді вина? а допізні розмови в готелях? а постоялі двори? а відчуття світу, як братнього плеча? а впевнене пробудження зранку, з метою близькою і незрадливою, мов подих долі? та головне: відсутність недобрих здогадів, ніби своєю писаниною стаєш на змаг проти рокованого, того, як має статись і почасти сталося вже; того, вищого засторог, співчуттів, тривоги, жалю, гніву на недорік, вищого скорботи земних родів і червивої плоті гиблостоліття; вищого зримих пагорбів, гір, надій, накресленого й проскрижаленого, на віки вічні; а так, ти писав і писав, а твого здоров'я і днів твоїх меншало, як жетончиків на метро у перемацаній, пітній кишені; ти записався до того, що забув першу і головну письменницьку заповідь— подивись і минай— і надто наблизився до суті справи; а тебе повинні обходити тільки час і мінливість звичаїв у ньому; бо починав думати про людей— і ставав навік нещасливим; обнещасненням їх зловіллям; непомітно для себе ставав незгідним, шукачем справедливості, горе-борцем, притуплюючи пильність і спостережливість, і час, приземливши уяву, перетворював дні твої в тупу і застрашену даремність; час, якщо ти привласнюєш його холопів, його рабів, його смердів, час позбавляє головнішої мети і важливішого вміння,— якомога правдивіше, переконливо описати дещо,— і зловтішається зі спроб розпоряджатися його підручним матеріалом; будь простий, непомітний— ні одягом, ні гнівом— інакше холопи часу, окрисившись, самі розпишуть тебе, мов бездарний аркуш; будь байдужий— їхнє зло від недомислу— подивись і минай; засни, заспокойсь і вставай писати, вистромлюючи руку так далеко за вікно, немов перехиляючись через спину однокласника за передньою партою і вмочаючи перо в його фіолетову чорнильницю; спати! ти пережив більший сором, більші жалі— пора б уже й збезсоромніти і збезжальніти; це ніколи не пізно— вдавитися чорним гумором; повезло з протиотрутою: залляли сала за шкуру; залляли,

не шкодувалися— а ти шкодуєш всіх; а ще хочеш бути справедливим, і сон прогіркає в столітній оцет,— і марнується ненаписана сторінка; спати! харош сухофрукт— сказав би на обході лікар, побачивши таким прив'ялим, приджмеленим, і призначив електролікування; а ти, бач, вдома: радій і сподівайся! ти зажився в містах, зачучверів, засамотнів— і жодного добросилого враження; тут і камінь би зватнів, і всох, буцім загублена затичка; гігієнічний засіб, так по-культурному; культура в сучасному значенні— вміння напиться крові і загубитись; вміння бути ніким і присмоктуватись безболісно й непомітно, де треба; до грантів, державних гарантів, і викобелювати з себе грамотного; умняшкати про прежніх генійов, про всю і вопшем; культура, безсила зробити одну людину кращою, стає упирською— звідси маскультурність; геніальствуюча скотобездар; розгодована, розздоволена пафосякаюча нікчемність; набачився ти її, позавчора холуєрадянської, тепер грантозалежної; грантьєрі, як бідаки наркозалежні, погерояться, повикаблучіють, повиламуються, як чума в колбі, і на пшик сходять; скільки ти перебачив їх, на самовеличі звихнутих, бо стільки ж доказувати мусіли свою значущість! і роздулися, рознахабніли, як жабобегемотиська; та тільки приспіє холод, падають підкосом на чотири ноги, сруть під себе й сопуть, гріються в своєму гімняччі, вгрібаючи його під себе, під себе – світочі ж людства; їм якнайбільше треба; накультурили по саму пащеку; вляглися в своїх гігантомислях, і жадно й застрашливо булькають; спи! ніяк не розживешся на будильника— знов переспши захід сонця і голова болітиме сухо, ниюче і безмозкло, втерпло від холоду, немов гола рука, що довго стискала лома на морозі; спи! ти не із серливих, змалку живіт присох до спини; спи! не спиться; певно, знов занегодить; ач, тонкошкурий, так реагувати на негоду; нині багато тут реагує; а якщо серйозно? до катової задниці серйозність! спати, а там побачимо; ще нажив звичку, чим би не пробавлялись, аби уникнути обов'язку; не дуже то й зобов'язуйся, щоб легше розчаровуватись, нижче падати, тихіше самотніти, засинати безтровожно; кому треба твої списані папірчики? хто в них що порозбирає? ти ними когось врятуєш сорбентно? переллєш кров? пересадиш спинний мозок? вимієш ураніти з кісток, схожі на мідний окисел? комусь просвітлиш нетлінну душу? побачимо; спи; так треба; спи, а потім писатимеш; звичайно, це тиск, мозок, мов задихаючись, поглинає кисень; кого не спитай— негаразди з здоров'ям, і кругом навішують емблему смертоактивності; і обвисла безживність гойдається, мов на вітрові задублий шибеник; і, навіть, якщо не почуєш скарг, в очах, покривавлених тиском, немов уражених яскравою іржею, болітиме судомна тривога, наче змішаний з кров'ю сніг у роті вішальника, болітиме: що з нами сталось? забудь; не думай; спи; треба немало дописати; пригадай щось; подумай, як лататимеш шовковою ниткою стару, подерту об корчі, сітку з гайками, замість грузил, і трьома корковими поплавками; капітальна снасть! подумай, як поїдеш з братами на малу лісову річечку; туди заходить риба з чималої річки, з озер і ставків; і як ви зварите в казані юшку вечором; обов'язково треба, щоб настоялась; і не забути здоми кучерявої петрушки, коріандру, зеленої цибулі, потовчених сушених грибів, окропу, окропу не забутисся, і взяти ложки, й солі в сірникову коробочку, і пригорщу молодих картоплин, і четвертину калганівки, і

лаврового листа в пакетику, і все одно щось забудеш— от, наприклад, духмяний перець? взяв і забув би; поклади його в пакет із хлібом; вже все спаковане; а палатку взяли?— запитуєш уже в машині— ну і вертатись пізно, невдача вийде; і обов'язково задощить— ви ловитимете на спінінги і пізно ввечері повернетесь до родинної хати, на станцію; подумай, як ти розв'яжеш на подвір'ї речмишка з рибинами, перекладеними кропивою; луска на лопатистих, грубих, найбільших лящурах ледь рожевітиме, мов нажалена; обрізати голову й плавники— в них найбільше засвічує, ти сам замірював— випатрошити білі пухирі, а решту обстеаринених жиром нутрощів скинути ножом із широкої дошки в бур'ян за повіткою; бляшки великої луски налипнуть на руки, мов стерті на тонко срібні гроші— змиєш по лікті під умивальником, ополіснеш ножа; знову запахне річкою і підсихаючим риб'ячим слизом; а коли вода в казані прокипить, даси їй відстоятись і потім зіллєш у каструлю, випліснеш вапняний осад за поріг, споліснеш казана— і тоді вже можна варити; покрити в окріп молоді, приємно гладенької на доторк картоплі, кілька молодих, ще блідавих корінців моркви, сипнути з жменю крупи і витримувати на малому полум'ї; ви ж забули про дикого голуба! кляпнули його з воздушки на придорожньому стовпові, великий голуб, сизак— хуткіше його скубти, патрати; оце буде справжня, навариста, класична юшка! ріжте його на кілька частин— гукаєш із сіней на подвір'я— так він скоріше звариться; добрий сизацюра, завбільшки з пів курки! давайте бистріш, вже картопля вариться; от і чималі, обзолочені підшкірним жиром, шматки бльовкаються у вариво, пара з казана б'є по руках і ти притуляєш кришку— знатна готується юшка! ти послідовно був проти того, щоб кидати дерев'яне вугілля, окремо проварювати рибу в лусці і зціджувати навар, а вже на ньому загнічувати юшку— ти просто-напросто розрізав і кидав у кипінь три великі головки цибулі з степір'ям, тонко накришував лілових під шляпками, твердих, дрібних печеричок, назбираних у ліску над річкою, всипав і потерті сушених, білих грибів, і росяною стежкою йшов на город, по свіжий окріп, нащипував його ніжном'яких гілячок, наскубував листя петрушки, прибитої дощем до землі, наламував лопушистих, густорожевих листків амаранту, зеленого паростя цибулі-семилітки, що підростає все літо, тільки встигай стригти, ще роздивлявся по присмерклому городі і виривав соковиту часничину, кілька біло завітчаних стебел коріандру і з добрим пучищем зелені повертався на подвір'я; там вже пахніло грибною парою і голубинім м'ясом; стріпував промиту зелень і вступав у сіни; газова горілка букетно волошковить темряву, пахне давнім, припліснявілим хлібом, мокрими ступаками на підлозі, глиняним, сухим теплом стін; пора кидати рибу, всипати й промішувати славу ложку солі— солити треба якраз вприкінці, щоб не здубовіла картопля— і помалу, до ямкуватої посередині, фанерної дошки сікти затиснуту в кулаці зелень; ніжик гостренний, тонкий і довгий,— коли посічеш, саме й риба провариться— лезом посунути кришиво в казан і на найменшому вогні залишити юшку, щоб доспівала; і тоді найприємніше закурити: сидючи на порозі й пригадуючи— цього, бритвенно гострого, ножики з ебонітовою колодкою знайшов між посадками біля залізниці; там, невдалік од села, приблукалі з південних міст наркомани влітку риють землянки, ночами ріжуть

мак по городах, а днями чадіють— і видно посіяли ножика; да-а, славний ніжик, зручний і легкий, і сталь не тупиться, спасибі вам, жертви цивілізації— і від згадки про місто стає ще миротворніше на серці; дістанеш з продуктової шафи старе, світлобурштинове яблучне вино і з пластикової пляшки пліснеш у казан— п'янка запашистість, коли тримаєш накривку в лівій руці, лоскітне груди; вимкнеш горілку, закрутиш вентиля на газ-балоні; над провулком— видно в прохил дверей— залягатиме натовплена літня темінь, шемерхатимуть у бур'яні коти, вишукуючи рештки риб'ячих нутрощів і згустків крові, простогонить поїзд, стане ще тихіше, аж чути, як робаки точать розм'яклу післядошову землю, десь ґерґне сойка, десь згавкне собака, протарабанить сошем останній, найбезталанніший рибалка і кінчики прив'язаних до велосипедної рами вудок цокатимуть об підсачок, що так і не знадобивсь йому; десь щебетне і замовкне ластівка, раптовий вітер струсне цілу зливу із сливняку перед хатою, з тонким пронизливим писком промайне кажан, десь хтось погукає дитя, рій наполоханої кажаном мошви гойднеться до причілка, запахне підсихаючою бетонною доріжкою і обсіченим горіховим листям, десь заскрипить ясен, засюрчить попереджувальний дзвінок на переїзді, здуру, зненацька зчинить базарний галас вороння на посадкових кленах, здалеку долине повільний гул поїзда, заскриплять двері на сусідському горищі, на чийомусь дворі диркне й заглохне мотоцикл, продзеленчить по дорозі припін і ланцюг за відіпнутим телям, грім коліс і двигіт землі заглушать всі інші звуки, замелькають за деревами яскраворадісні вікна пасажирського, десь хтось кудись поспішатиме, гуркіт мине та довго ще цокатиме об цвяшок тріснута шибка в дверях до кімнати; десь тутай, поряд, прощально минатиме чиєсь і твоє життя, мов дослухаючи з насолодою перед сном трохи сумну, трохи веселу і трохи моторошну казку, а ти стоятимеш сторопіло, в сінешній пітьмі, мов гість непрошений на весіллі, мов сирота під поминальним столом, стоятимеш, ніби пригадуючи, щоб встигнути ще зробити сьогодні, а ніби й виглядаючи на когось, на далеких і рідних, на обділених і дорогих— повз порогом, мов велике голчате серце і могильний горбик водночас, пробіжить, похоркуючи, буцім виказуючи надірване в земних тривогах серцебиття, старий, заклопотаний їжачисько з нагостреним у бік бур'янів за повіткою, сірим, з чорном цяткою, писком і замре там надовго: нема нічого! ти поховаєш свою сердечність, як і завразливе знаття, скільки вечеряв ти наодинці; та ти геть зашпортався сьовечір— згадай, ти ж не сам; твої брати поснули з дороги у крайній кімнаті; вставайте, ви там! тихо, ніхто й не скрипне; ах да! вони ж поїхали— завтра робота і купа справ, дзвінки, домовляння, обіцяне, якого три роки ждуть, і гірка даремність; тут важко займатись справами, — якщо не обдурять нагло, то вдушать податками; від імені державки, котру і ти підбудовував— і тепер от ніколи, ніяк полюдськи посидіти з братами; розбудували нівроку; всі рискають, мов голодні їжаки, та ніде вже нема нічого; вечеряй сам; обхопиш казана рушником і внесеш у хату, і, коли присяєш світло, вечір збуденніє; неголосно увімкнеш радіо і, черпаком наливаючи юшку в тарілку, заборониш собі думати про людей; відпити з пласкої пляшки ковток прополісної, загвинтити ковпачок і вслухатися тільки в огнисте тепло по шлункові, і,

помалу так дичавіючи, брати причерствілу крумку хліба, відсьорбувати найпершу, найжаркішу ложку, виловлювати білий, напіврозварений кусень риби, виймати з нього кістки на газету; коли ж подужаєш першу миску,— потім проб'є до кісток, і вітер через квартиру холодитиме по спині так, ніби перед грозою їдеш на велосипеді степом— знов відкоркуєш пляшчину, ковтнеш із пів стопки і пригадаєш, яку юшечку ти варив при лісовому озері; з помідорами, з щукою, з димом; хоч дехто вважає, що юшка задимлена: гріх туристів; але тобі смакувало; там, біля озера, при наметі поселилась гадюка й шипіла радісно, по-домашньому, мов збігле молоко, при твоєму наближенні; днями ти пражився в гумовому човні, спінігував азартно, так, що часом зопалу, з-за спини, прорубував блешнею балони, клеїв човна, ставив закидушку з живцями, ранком попадали й великі, розгублено балухаті, оранжевопері окуняки, вдень брала щука; ціла низка великих, найживучіших щукер билася на кукані у глибокій вирві під берегом, коли ти пропливав там поряд; спека стояла африканська; ти полінякою вирих між сосон глибоку яму, поклав туди середню, випатрошену й присолену, загорнуту пілкою, рибу і знов прикидав та притоптав піском— улов зберігався негірше, ніж у холодильнику; одного дня по тебе мали приїхати; середній брат тоді ще їздив на своєму сто п'ятдесят сьомому "зілові"— здоровенній, з грубезними колесами, машинері— і ти б здалеку упізнав звук потужного двигуна і хляпання бортами; глибоким смерком ти відкладав спінінга на ніс човна, великих щук чіпляв на кукан— вода від раптового плескоту аж вирувала в ямі— щосили захромлював палицю з прив'яззю в піддатливе торф'яне дно, ще натискав усим тілом і відпливав; щучиська якусь хвилю комизились на сталістому багатожильному дроті— і затихали; ти витягував човна на беріг і, поки варив вечерю, мало турбуючись димурою над казаном, попід очеретами, в найдальшому кутку озера, хтось присвітлював ліхтариком і голосно плескав веслами; ти наїдався до відвалу, перекурював, сидючи на вгрітому піску, підчеплював казана за дужку до соснової гілляки, і тупав і стьобав лозиною по землі перед наметом— гадюка неспіхом відповзала вглиб лісу; ти залазив у палатку— все тіло морозило від сонячних опіків— і поспішав заснути, щоб прокинутись раннім ранком, коли, впливши з-під корчів і кидаючись за малорухливою спросоння рибою, жирує найбільша щука; там ловилися і безхвості щучиська— стільки їх розвелось, що здуру нападали одна на одну; а ще більші чаїлися по неприступних, закоряжених, гиблих місцях, де ні блешнею не проведеш, ні кружка не поставиш,— затягне в лозняк і зірветься; перевірена справа; досвітком чи глибоко вночі, вони гупали там, немов нечиста сила підривалась на міні— мить прислухалися до твого зляку і тиші навколо, і гупали ще нахабніше, мов потверджуючи незнищенність злодухів, піднятих із пратовщ торф'янику на пострах рибалкам; одного полудня, в розпал спеки, коли ти сидів у затінку намета, над берегом закалатав дзвінок; ти зірвався— і, поки прихекав до закидушки, все стихло; попробував підсікти— марно— кований потрійний гачок, здавалося, зачіпивсь намертво за коряжину; ще тримаючи жилку в руках, ти подумував іти до човна і з нього відчіплювати снасть, коли вода завирувала і здибилась біля напівпритоплених кущів,— і ти відчув не посмик, а що тебе тягне з берега; ти коротко сірпонував на себе— рибина

засіклась, рвонула ще дужче, й торпедилася з боку в бік, а ти підтягував, підтягував, підтягував помалу, а тоді почав лапати по землі, по траві, все дивлячись уперед, на воду; сачка ніде не було, забувся в поспіху біля намету— і відпускати жилку пізно: риба заплутається за коряжник і зірветься, налякана; і, сподіваючись виволікти з розгону на беріг, підтягував її, підтягував, а вона виявилась бувалою і хитрішою: перед самим беріжком повела вбік, між невисокі сторчаки, залишки притоплених дерев; там беріг крутішав— і витягти було неможливо; ти бачив колодисту спину щуки в горіховій воді, бачив її чорносмоляну голову з гусячим пласким дзьобаком, бачив жовтуватий кінчик хвоста, що ледь погойдувався, бачив усю її поряд і в азарті вирішив підтягнути ще ближче, вхопити пальцями за очі і притиснути щосили— випробуваний спосіб паралізувати щуку, бо якщо вломитись під зяберні кришки, вкалічієш надовго: зубенята на зябрах поріжуть пальці до кості,— щука тільки погойдувала хвостом і пливла дещо збоку наструненої жилки, на витягнутому вскіс повідку; ось вона притискається до поваленої колодини, ти замотав жилку на сучкуватий прикорінь, тернув об ногу затерплого, побілілого кулака, рибина зіпала зябрищами і тримала повідок натягнутим, ти нахилив руку— може краще оглушити? втече? може збігати по сачок? не встигну; може шарпнути на беріг? не викину, лопне жилка; може все таки збігати? і нікого немає поряд!— а рука сама по собі опускалась нижче, нижче, торкнулась води і за пів миті до того, як пальці мали зсудомніти на її голові, вода згуркнула, немов земля провалилась під нею; ти витягнув ослаблу снасть: жилка була цілою; підтягнув ближче— щука розігнула завідне кільце, яке б не подужав розвести плоскогубцями— десь досі погулює з повідком у пащі і скалиться на твою гарячкуватість; зранку, впливаючи на човні, ти став помічати великих, завбільшки з картуз, карасів, що плавали бокасом під очеретами; це браконьєрив з електровудкою місцевий єгер— вдень присікувався нізачо, аби прогнати, а вночі плавав з ліхтариком, гепав веслами, виганяв рибу з густих очеретиськ і бив електровудкою— і за короткий час риба там покалічнїла й поміняла звички, поховалася в неприступні місця, перестала брати; відтак ти рибалив на річці; відкладав рукопис на шафу, нав'ючував рюкзак, пів години добиравсь електричкою, стягував по східцях велосипеда з тамбура і, слухаючи цокіт прив'язаних спінінгів об багажник, їхав асфальтовою дорогою за станцію: пригадував гадюку, що берегла твій намет і відповзала вглиб шарудливого, навислого над нічним багаттям, лісу; пригадував свої сумніви і непевність напередодні четвертого роману— тепер він написаний, за останні гроші передрукований і лежить у кутку під столом, вкупі з давніми й новими теками: його відкинули видавці, що розучились читати, стільки даремних літер їм виїло, запорошило очі, і вони все принесене, як поганий крамар, змірювали на вагу, мовляв, твій рукопис затовстів від правди, опух від безсонь, розпампушивсь, мов пака фальшивих грошей, і запускання їх в обіг люто карається законом— ти їхав, і передчуття річки й удачі зливалось у всепроникну радість, а там, на пагорбі, коли пригальмовуючи педалями, по пояс, по груди, з головою впірнав у притуманілу тишу похилих полів, берегів, збадьорена передчутливість ставала вірою: все знов напишеться, все вийде на краще; і оновлено,

росяно, свіжіла земля наокіл; повір, що й нині, коли прокинешся будь-де і виставиш руку за вікно, немов через спину однокласника дотягуючись до чорнильниці на передній парті, неувялений ще рядок ввіллється в тебе так безтривожно й звично, як тала вода в рукавець струмка, десь вприпочатку річки, десь далеко в горах.

III

Подумки чи насправді, чи в надрайському сні, але от, здається, душа твоя вдома— і тихий спокій вітчизни, зціливши від справ, просвітлює до дитинного зір і совість; і всього стає шкода; ти, пригальмовуючи педалями, зупинявсь на містку, під яким, мов обкурений вулик, знов гули протяги, гули з недовірою, гули насторожливо, гули здивовані твоїм приїздом, ніби сподівались зустріти тебе давно розвітраним на молекули; рівчак так само, як і десятиліття тому, мілкенко, безшелесно, сонно плівся осінньою ящіркою— такий ж острохвостий і пузатий— між закущених бобівником берегів, мов віспою здовбаних коров'ячими ратицями; колись рівчак цей був річкою, навіть назва якої стуманіла й щезла з нетривкої, нужденної, столаткастої пам'яті селян і, ніби кривулі спитого фельдшера на довідці про смерть, живе на настінній карті у тебе вдома; отамо під гойдливими снопищами осоки ви колискою вибовтували в'юнів і скоблів, отамо, на пригірку, ділили улов і з маленькими кульками бігли додому,— і щасливіших од вас не було на ту пору,— отамо, вже дорослий, за горбами, в яру ти начерпував друшляком п'явок у змілілій кольобанці, стояв у гумовому водонепроникному костюмі, по пояс у воді, і з дна друшляка посовував очеретиною ковбасистих, чорно-рудих, у світлому накрапі, п'явур у горловину пластикової пляшки, до запамороки, непродихно пахло сінами, серпнем, тривогою обмирання літа і ще п'янкішими думками про те, як ти вилюднеєш, як вичухаєшся із злиденства, мов власні жалі й гризоти, що смоктали тебе рік од року, щодень, щоніч, мов щось найцілющіше продавши ковбасисту, чорно-руду, кровопийну черву вітчизни— та й ту поставили під хекологічний сумнів і заборонили вивіз, офіційно пояснивши, що людство проти; проти вітрильних безсонь, проти чуйності й чулості, заслуханої обома світами, проти твоїх розтривог, проти привіяного звідусіль животрепету, проти вловленої сторінковітриллям правди впередмить справдження, правди, загнаної в куток підпіччя сирітськоправди перед лапучими ручиськами виправдань; людство проти! проти недремних сповіщень про воздання мерцям, проти волян, намагань докликатись до сліпезних, поглухлих, мертущо сплячих, проти наскрізно жахаючої, як мить перед атомовибухом, предвісної горю викричаної спустошеності, проти твоєї надтуги й гризотняви, твоєї смокчучої різачки під лопаткою, проти всього того, що потім вметаморфозилося в п'явки, безсиле зринуті ввись, мов саме стромбоване, чорновенозне тяжіння часу; ти їхав далі на велосипеді, в куряві від продзагонівської орди, котра до чужих узбереж і станцій, вивезла зерно з прадідівського поля; ти їхав знеможений, вкритий відчаєм і неможливістю підробити, як на своїх сторінках, так і на жадній до крові черві вітчизни; ти їхав, велосипедився, думав, от вивезли повні лантухи шістьдесят шість років назад, а тобі й досі в очах запилуюжено, яскраво-чорно від ненависті й голодного, смертного жахища; звідчаєний, на безлюдді— щоб долетіло до неба— ти кричав про обікраність,

не стільки прагнучи мсти, як позбавлення від тупої мовчанки цих обікраних піль, цих навстіжних овидів, цих смеркаючих вовчевоем горбів, цих зловітряних гибломісць, глинищ, колій, над якими пилюжиться все світове лукавство; ти кричав ненаситцям, а в чорній імлавині з твоїх надривань тільки пихкало, немов у киплячій смолі бульками— і хай тебе запідозрять, що ти не звів пекла! ти насилу тиснув на педалі, вмивався потом і в сорочці за спиною вітер скипався й пухирив матерію, перетворений на пісок з пустелі; ти, обтяжений всим пекучим, мов заблошвлена квочка, тріпався, бив крильми, щось покрикував ледве чутне, ледь зрозуміле, а вони сонно, замружено, мирно, в засипаних зерном країнах перестукувались по комп'ютерних мережах, мов споріднені спільним цвинтарем мерці в домовинах; і ти, якого вони не помічали впритул, як абортвану молекулу з космічних навколиць, ти, в чие народження вони відмовлялися вірити і все зробили, аби ще твоїх дідів залляло кип'ячою смоляною пилюкою за продзагонівськими підводами, ти, котрий так нечемно з'явився на світ і щось там покрикуєш, чимсь там обурений, то пописуєш нікчемні романи, то харкаєш кров'ю над тазиком, ти, що хочеш до них добратися, доповзти, догребтись, а вони сплять фараонно під пірамідним зернищем, під спільними оберегами з принижень, з проклять— оце й було таке таємниче для науковців прокляття фараонів, коли цілі експедиції гинули загадково: чим більше їх люди скликали при житті, тим безжальніше ця чорна сила берегла мумії і нищила цікавих— ти їхав полями, задихано, здавалось, навіть хутко, але попереду поскрипували лиш привиди підвід, а сам урожай тридцятьвічного року, зернина по зернині, як цеглина по цеглині, впірамідився десь в оазах, буцім навічні усипальні демоклятії; ти приспівав щосили, аж в каретці потріскувало, починалися перехвати і заднє колесо збезсиліло вихляло на місці, ти їхав у хмарі куряви, весь сповнений нетерпця, весь тремтячий, як сухожилля силача, руку якого от-от притиснуть до столу, та він випручується і од ліктя, самим порухом кулака, осилує вже не супротивника, а ворога; ти летів у тій сірочекальній хмарі, спускався нижче й нижче в сутінкові, залляті прохолодою, яри, немов спущений на парашуті запал у гримучі газові випари— ти був епіцентром вакуумної бомби: ще мить, і виплеск вогню випалить все живе вщент і провалить небо, мов ледь пришерхлу ополонку кований чобіт; ти їхав запально, в злих випарах окраденості, вселенського ошуканства, брехні, відрижок чужої ситості й аміачних видихів голодування; ти їхав, велосипедився, можна сказати, летів, мов вирвата з прадідівської справи сторінка про розстріл,— малий папірець, видертий молодими "есбістами" з чималої теки, яку принесли тобі, коли став письменником, для тимчасового ознайомлення,— ти летів, як цидулка, якої найбільш бракувало для переконливості цього безживного простору, ніби нікого й ніколи тут не задурювали, не оббілювали живцем, не мордували так безкінечно, нагло, не зловтішалися з тупим садистичним шалом; ти їхав, пригадуючи прадідівські поля, його землю відразу за мостом чи десь деінде, всюди, пригадуючи так осяжно й зримо, немов позавчора вигонив прадідових коней на пастівень і пострілював гарапником, їдучи на молодому жеребчику крізь медоносну духмяність, крізь вечір, крізь розморений, сонний, тепломолочний запах череди, яка щойно протупотіла до

околиці, крізь дзижчання останньої бджоли, що поверталася з гречаного поля, крізь глинища з розбійним, зачаєним холодом у печерах, крізь багрянець на пагорбі, крізь сутінки по долині, крізь пахнінь вив'ядаючого картоплиння, що вістує: скоро, скоро вже осінь; ти їхав теперішнім, добре втрамбованим шляхом— ось вона розкуркулена, видерта нагло, одною сліпою, сказеною хваткою вирвата з живого тіла, ось вона нічийна твоя земля, живий шматок, яким не вдавилися досі! ось вона, чиясь недоля, притуманілі рівнини, горби, мов бите цвіллю зчорніле м'ясо; ось вона, безрідня земля, чорнозем загуслої крові, немов суцільний крововилив у мозку, немов суцільно злий випадок, чиясь паралітне поле, і так тобі тоскно, ніби знов стоїш на мокрому камені під мостом, на якому гупає важко і січе батою по мурованих челюстях давно покійний об'їздчик, кричить: вилазь! вилазь! матюгається в душу й матір; вилазь! кому кажу! а ти знову мочишся на обліплених п'явками, здерев'янілі ноги і вростаєш у нависле, сире склепіння, немов тінь прадіда перед розстрілом у тюремну стіну; вилазь!!! а з глинища несе солом'яним димом і солодком пригорілих, воцаненої спілості колосків, які ви пробували засмажити і тут вас застукав об'їздник: боком цибицьнув з підводи і метнувся з батюгою, старші втекли в поля, а ти з переляку забивсь під місток, стоїш там і нюняєш, і обшуровуєш п'явур на литці, і вперше відчуваєш свою смерть так близько, бо якщо займе і прив'яже корівчину до підводи, і доправить на колгосп, тоді тобі легше вмерти, ніж потикатись додому; твоя ница вжаханість тупцяє під містком і досі— це вона тебе зустріла протягами, мов сподівалась побачити розвітреного на молекули, щоб хоч на найменшій, на одній хоч, клітині узріти відсутність тавра і, уподібнившись чистоті, звільнитись від застрахів— а ти їдеш сюдою на велосипеді: ось вони, розпластані тінню, чорновжахані поля, продзагонівська курява, злодійський скрегіт нізвідки, гризота одвічного блукання; і ти, прозріваючи на мить, як частка запалу, що вибухнув і з середини спалаху побачив весь обшир безмежного, палючого сказу, всю надяскраву сліпіню всіх щойно вирватих очей горизонту, все люте зло неоправного, всю судому ошпареного, обгорілого і по тому всьому ще й оббілованого заживо, аби тільки в кожному клітині цього простору всадюжити, впекти, втаврувати дику паралітну вжаханість— ти, прозріваючи, розумів більше, ніж міг би висповідати паперові чи звірити власній відвертості; ти мовчав, пробалакувався натяками, вигуками, недоречними спогадами, щоб приховати здогадане про розпроклятість краю; про весь цей збезмежний, позаісторичний час, зворохобнілий, мов один кошмар в непробудності; про щось більше від всіх гріхів тут скоєних; ти змовчував про найпосутніше, найважливіше, як ранок змовчує про весілля в обід чи про смерть пополудні, як день насущний приховує близьке майбутнє— ти б не зміг його виказати, передати, якщо б розказував і сто літ, виплакуючи слова з щирістю розкаяної роси над полями неправедності; знання перевершувало уяву, як вибухова речовина перевершує сподівання винахідників, всі їхні формули, схеми і потяг до всевладдя, закладений у володарстві жахом; ти мовчав про суворе, відмовчувався від недорік, котрі стільки твоїх попередніх знань вже викривили, перебрехали, розепігонили, переплагіатили, буцім горе-алхіміки, котрі щире золото перетворили в олово і раденькі як дурники; ти мовчав

про наближене, а якщо й виходив на люди, то одягнений обивательськи: в сірятину газетних новин, у парфуми дешевих сенсацій, сентенцій народних мислителів, роздрукованих на обгортках, у всяку заношеність, заяложеність політичного примітизму, обов'язкового як китайський кітель; така непримітність дозволяла тобі й надалі провадити тихцем свої дослідництва і розстеження, займатися постчортобилем і урожаєм енного року, щоб колись видобути, знайти ту важку воду, що розділяє заряди в небезвідомій бомбі; і те знання, здобуте з розпроклятості гиблокраю і всього збезмежного позаісторичного часу, мусіло б стати одним із заступництв, що знадобиться тоді, коли гегне цвілізація, мов загнана шкапина, і постане відчайдушне: з чим і куди торбешитись далі?

Ти мовчав, а душа, відригуючи блуканину й окраденість, мов жорна без муки, без зерна, знай скреготіла камінно, затерпло, байдуже до щоближчого зламу; скреготіла, згризаючи саму себе, вихриплювала: о земле проклятості! земле проклять, залишених вкупі з курявою за продзагонами! земле розпроклятих, де замість злаків колосяться собачі покидьки! і туга справедливого стала звірячою тугою, судомою загризеного; і, відтоді, лиш хрип перемірює долю, роки, пережите і пройдене; добре, покинем сивілити, заламувати над головою руки, в чомусь когось переконувати— люди як коїли, так і коїтимуть своє; собачня як вертала, так і вертатиме блудливо в свою блювотину; все як росло, так і зростатиме далі, догори раком, проти природи речей, з голови; всохла смоківниця як не давала, так і не дасть поживного плоду; по правді кажучи, ти займався безчесним, супротивним євангелійським звелінням: розкидав перли перед свинотою, роздавав святиню псам— і що тебе ждало доброго? звісно, розбитість, розчарування, вичерпаність; бо якось же мусіла сила, що дарувала тобі слова, припинити це марнотратство і блуканину в полях, коли й розмоклі дороги насмолювались, налипали на обидва колеса, так їм, оплаканим, тяжко було відпускати тебе далі— одного в сторозтерзаність; що ж сталося, коли ти розчарувався й повернув свого велосипеда назад: звихнувся азимут? скособочіла земна вісь? закружляла млинком троянда вітрів, черкаючи по руках, немов осіннє кленове ключчя? засурмив гарбузяний цвіт? голосніш після бурі загорлали півні? омились від марева ближні ліси, забулені, мов дворучна пилка, і далекі, дрімучі, повні чистої, нерозплісканої таїни, мов ночви з синькою? а нічого не сталося! а якщо не сталося, то нікому вони й не потрібні були твої сповідання, вигадкування, здогадки, сердешні правди— і чи означає це, що і майбутнього в них немає? що їх занесе зневагою, замулить вщент і, коли гегне шкапа, ніхто й не подумає, що десь тут були джерела; отже, ти повертався, ведучи велосипеда в руках і зрідка обчовчуючи патином колеса, бо налипало під щитком і ніч скипалася в одну нездвигність; ти втішав себе, що нічого не сталося, ти просто покинеш писати— надто художню прозу— нічого не сталося, тільки зжорнована, зжована, змотлошена душа в тій незрячій самотності гангренила чорно і хотіла спати, спати, спати; ти гидував собою дужче, ніж недолугими своїми писаннями; яка в них правда? простакуваті словеса, кинуті жужмом, немов просалена газета; ти збився зі сліду, розгубив чуття міри— вірна прикмета того, що з мисливця за життєвим матеріалом ти

став жертвою його хижості; матеріал, піймавши на просіках твого сліда, за медвежим звичаєм обходив тебе з підвітря, тихо скрадав тебе ззаду, слід у слід, шелест у шелест— ти й голову не встиг повернути до плеча, відчувши печію погляду в спину, не встиг і зойкнути, як могутня лапа, з кігтями завдовжки з оголені бритви, легко, мов професійний воротар дитячого м'яча, підсікла голову, і от вона бемкається на кількох сухожиллях; а життєвий матеріал стоїть собі знічено, зніжено, припухло від розслабухи, облизується і жде, коли ти протхнеш, засмердишся на стільки, прикиданий хмизом, що м'ясило з тебе зійде йому на ніжну, розм'яклу, ласощ; нічого собі! ти схаменувся; тебе зарили, закидали мохом заживо, але голова тіпалась іноді— і ти, за браком душогубніших навичок, брався знов за старе і змушував себе писати: рвучко і навскіс, мов рубаючи шиї проклять, але, насправді, лише розсуваючи гілля над власним тілом, якусь одну галузку, ще одну, немов і справді порух цей міг розметати приреченість і приростити голову; ти свято вірив у силу волі! у силу волі, що може все: надихнути, підняти, приростити досвід до тіла і змусити знов писати,— рвучко і навскіс, мов рубаючи шиї зневір, переконуючи Господа, що не все втрачено, тільки б Він зглянувсь над нами, вдихнувши святість в серця і чесну силу в руків'я; але для того— для переконливості— ти повинен ще стільки повідати: що, врешті, спіткало поля, перестояні й пожовтілі, мов сало в банці? що стало з землею, чи всиновив її хтось пером, відтоді як ти лежав зневірений і мислив глобально; отоді ти і запримітив хворобливу закономірність: глобалізм і зневіреність споріднені, як содомія із снідом; мисли глобально, а дій локально— напучував тебе той прибулець, що, пригадується, на пошті вручив повноваги голови опікунської ради над осклерозеним століттям— найменші практичні дії, списана сторінка, поміч ближньому, рибальство та полювання важать для серця й віри стократно більше від всіх намислень і марень глобальних; замах на всеосяжне: це від перевтоми; справжня осяжність, глобальність дорівнює тільки глибокій тузі і тій миті натхнення, тій рідкісній і для справжнього художника прозорливій півсекунді, коли в останній рядок, як в щойно підключену електромережу, вливається епічна сила і з'єднує водномить із величезним, незримим, ледь уявним світом: від далеких турбін, генераторів, високовольтних ліній, підстанцій до витоків нічної ріки, що всією силою напірає на греблю, злегка її продмухує і награве печальне, мов музикант на губній гармошці; а ти тільки пробуєш підхопити мелодію і вгераклітити наново, переллявши в слово; тільки чому ж так болісно? так нелегко даються спроби? чому так дитинніє і витьохкує залякане серце в п'ятах? так калічніє впевненість, немов тебе босого знов на налігачі протягла корова по купі склобою, і ти біжиш і витрушуєш із розсіченої до кістки ноги гострозубе дно пляшки із-під шампанського, біжиш і тріпаєш клешнею, мало не риєш спотикача, біжиш і стискаєш налігача дужче, щоб корова не втекла в безлиху, біжиш, полосуєш морду об бритвенні колюхи акації, вискакуєш із посадки, біжиш, ледве торкаєш землю, біжиш по стерні на одному пальці і витріпуєш і вистукуєш гострий зазубень, біжиш сягисто і все безстрашніше, бо від кровевтрати вже адреналін довбанув у мозок, біжиш, помалу щасливіючи від того, що втримав миньку, вона не запреться в шкоду, її не займуть в

колгосп, батькові не прийдеться її викупляти, випрошувати звідти, біжиш, майже вві сні, піднесено, біжиш, такий раптово силенний, що міг би й озвірілу перегнати коров'ягу, біжиш, але все одно на якійсь грудомасі підбиваєш великого пальця і з розмаху гепаєш на всю ступню, розвалюючи п'яту, як вареного червоного бурякугу— і тоді вайкаєш і випускаєш мотузяку, накинута на роги збісілого пегаса; потім прикульгуєш до залізниці, бачиш пасажирського поїзда, що мчить повз тебе, відвозячи в невідому безвість твоїх уважних, твоїх співчутливців, твоїх читачів, твоїх майбутньовічних, яким ти підпрігся, ти зобов'язаний, відкрити очі і спільним, твоїм і їхнім, зором порахувати, скільки зелених і сірих коників причаїлося в траві, в стерні, і вистрибує радісно й дружньо назустріч, коли ти підманюєш утеклу корову, минь-минь-минькаєш благально, жалібно, а вона відбігає все далі й далі, до чужинецьких сіл, і болить тобі не трикутна, затовчена павутинням діра в п'яті, а простягнута в цвілі сутінки долоня— і досі, здається ти блукаєш в полях, так і не підкликавши, не зловивши годувальницю за оброшений, гадюче слизький налигач, і не вернувшись додому; бо звідки ж ще цей всиротиннілий потяг написати про найщиріше, найкраще, про красу і прощальність берегової трави впереддень кінця літа, коли ти відстав від гурту, озирнувся назад, на береги, залляті тугою по завмерлому дитячому галасові— і зрозумів, що мусиш колись описати цю пронизливу втрату, цей докір долин, німий і старечий, цю привільну волю, де ви своє відпастушили і позавтрим приречені йти до школи; і гібіти до нового літа; ти так і не написав про це, відкладаючи на майбутнє, виглядаючи в собі настрій дитинної чистоти, тієї вразливості, що гоїть найлагідніш; ти так і не зваживсь надовше затримати зір над просвітленим берегом, над першим знаком обранства; ти й досі гібієш у досмертній школі, вчишся неуцтву, мов тупий переросток, повертаєшся в нижчі й нижчі класи, де викладають невідання, пускаєш круглим дзеркальцем зайчики на уроках, радієш сонячній погоді, малюєш серця і стріли на парті, а насправді все це письменницьке школярство, весь твій нажитий досвід тільки привід, щоб поховати в собі пастуше, прощальне, подароване, аби ним, миттєвим знаком обранства, зцілити інших, далеких, ближніх, скоріше відчутних серцем, ніж зримих, коли в сутінках, по шию в пилюці, поганяють додому череду з останнього поля; а ти плентаєш позаду і очам від здогаданого так нестерпно сіро, немов незрячому за мить до прозріння. А потім на що ти тратив своє вміння бачити? на всяку чортівню, ніби для неї ти і був покликаний; от наприклад: лідери слов'ян звернулись до тебе, мовляв, десь діваються окремі підвиди з родини нечистої сили; а це ж наше минуле! наші міфи, наша духовність!! куди нам без неї? за їхнім моніторингом, чи як воно в чорта зветься, геть повиздихали чорти з потерчатами, тобто чортенятами; геть запропали бабаї, бісиці, болотянки, вже не кажучи про легкоранних відьмищ; ті то найперші скопитились, бо, місце їхнього шабашівства, Лиса гора так звана, зрушила в непевному напрямі, десь зачувши новопорока чи то потрапивши в тяжіння третього блоку, спорідненого чорній зірці, а на гніздовищі відьмацьким, на місці злого розплоду, залишилось глухе й безживне болото; безслідно зник Велес, божок скотарства, покровитель творців, пастухів та торговців; зник страшидницький Вій, наймогутніший

представник нечистосили; існує здогад, що його довгі, доземні вії, зазвичай підтримувані летючою мишвою, коли це лихо з'являлося по ночах, як головна підмога дрібніший нечисті, його вії випали і сам він полисів, наподобі обсмаленого соломою і добре обшкребаного кнуряки, що втупленим, навік прозрілим поглядом бачить білі, білезні сніги кругом, сніги й далечінь, і ніяких хлівних простінків; якщо Вії загнувся, прозрівши й замріявшись понад міру, наскочивши на сумну долю поетів та інших загодованих творчістю організмів, то віща птиця Каган, мешканка піднебесся, покровителька тих, хто трудиться в поту обличчя,— і тим вона обов'язково вділяє щастя,— ця невловима, майже небачена, пташка щезла по простій причині: ніхто вже не визнавав щастя за щастя, так воно всім остогидло; в моду ввійшло страждання, емблеми радіаційної небезпеки, гумовий одяг, респіратори, протигази, насильство стало модним, як спорт, та, зрештою, і терор, підтриманий переконливими бомбістськими аргументами, отримав почесну заявку на олімпійські ігри; тепер дозволялося квасити глядачів вибірково і масово, в парках відпочинку, на стадіонах— і це викликало скажену цікавість і статевий мандраж давно збайдужілих, спліснявілих феміністок; це потверджувало підозру, що під кортячкою жіноцтва до свобод криється невситиме: хоча б один раз на віку нажаритися до сказу і розірвати на шмаття; тепер їхні розміри стали реальністю; такі одомашнені персонажі як домовик та злидні— перший з'являється в образі зачучверілої людинки, цілком нешкідливий і, більше того, навіть доглядає по хаті і сторожує всіх пожильців свого дому; другі зліші: істоти з сірозморщеними писками, паскудять всією ґерелицею; де поселяються надовго: гине худоба, урожай пропадає, робота з рук валиться; вибирають вони лінтюхів та п'яндиг, замордованих, безтолкових,— ото ж, і перші й другі накрилися тим мокрим рядном, яким і їхні господарі накривались, від них вони й підхопили лиху лихоманку (бажання вижити будь-що самому, а світ хай гине) й пішли навіки за ними; такі ж нехитрі й причини пощезання лісовиків, які в добрішу пору, бувало, передибають подорожнього то дідом, то пугачем, то облізлим вовком і, знай, волосся зачісують наліво, гуньку застьобують направо, хвоста тримають вгору, брів і вії позбавлені, каліч каліччю, і все прагнуть завести, заманити углиб лісів, все кортить їм вас залякати, а як доходить до діла, то все, на що здатні вони: програвати заячі душі в карти! нема! не стало й лісовиків зовсім! бо ж відомо: уникнути їхніх підступів можна, нап'яливши одягу навиворіт; а тутай все так спохабніло, так перекинулося з ніг на голову, догори дригалом, вовною назовні, так зчортячили й переінакшились звичаї, що старі добродушні духи від розпуки склякли, запаморочені цим мінливим шалом; упирі, колись народжені від чорта й відьом— ті, що не гниють у гробах і ночами виходять вчідити людської крові,— звелися в природі по причині скорочення поголів'я відьом; до того ж кривця послулих зотруйніла так, що dokonувала присмоктаних незгірше осикового кілка, вбитого в те місце могили, де розташовані груди; на тлі такого загину демонічних видів відчутно виросла популяція Мору, злодуху ворожості, підступу, заздрощів; у північних слов'ян Мор з'являвся чорнезним привидам, селився в темних, глухих, провільглих місцях і вирізнявся від іншої нечисті впертим душогубством; тепер

і цей недостойник змушений перейти на самоїдство. Так от чим ти займався! прямим співробітництвом з нечистою силою; відстоюванням їхніх прав і вольностей під виглядом слов'янського братства! як ти купився міфічним благом вітчизни! скільки вгробив часу, повзаючи, рачкуючи, то в найдикіших лісах, то між забутих нічних могил, то вдень з вогнем на рівному полі, вишуковуючи сліди минулої слави, сліди казкових героїв, сліди дитячих страхів і втіх, та все подоросліло, стало мертвим і неблаганним; нехай його досліджують інші! нехай вбачають у ньому весь зміст історії і древність пракоренів! нехай бовтаються щасливо в своїй зачарованій, запаяній колбі! тобі важливіше й дорожче теперішнє, наше, всінє! як я міг так купитися й вгробити десятиліття на якісь загальні ідейки, на примітивне благо, забувши, що мій головний ворог, час, вдень і вночі бадьоріє, пересіває пісок, викльовує на картоплі бідаву брость, наливає зерном колоски, в'ялить листя, час назбирує проти тебе безліч свідоцтв, зусиль, які, може статися так, ти не вступиш ні описати, ні спростувати; оце і є його надзавдання проти твого покликання. Так розмірковував ти дещо згодом, їдучи нескінченністю польових доріг, з Удавом попереду, з пучком очерету на плечах, аж раптом нізвідки наносило куряву від продзагонівської орди і тебе, мов контуженого прикладом на куркульському подвір'ї, вмить переклинювало і ти кричав про обікраність, про землю крові, кричав, не стільки бажаючи мсти, як прагнучи збутись тупої мовчанки цих ґрунтових доріг, цих розхристаних пагорбів, цих навовчених розбійно яружищ, цих осріблених місяцем безживних піль, цих нерайських околиць, над якими згромадилось все світове лукавство; позбутися як корости, стріпнути з них німоту, зіпання і судому, мов протигаз із перекритим шлангом на тому, хто втрачає свідомість, закатований; ти кричав ненаситцям і спільній з ними радіоактивній бурі над зогнилими скирдами, над покинутими сівалками, над кагатом розмоклого в мішках міндобрива, над задертими на возі догори зубами боронами в пучках пирію і гудиння, над покиданими в поспіху мотиками, сапами, кістяними серпами, кам'яними сокирами, над дерев'яною сохою, над розпашкою для підгортання картоплі, над стрілами і налуччям, розкиданими в безладі, після бойовища, над шкурами, розстеленими довколо погаслого кострища на стійбищі, над криваво іржавим, навіл засмоктаним глиною у канаві, культиватором, над величезним тракторним, "білорусівським" скатом на ставковій обмілині, над житлом із кісток мамонта, над крем'яним гостренним скребком, яким із нього лупили шкурище, над зігнутими й замисленими, мов цибатий старий землемір, стовпами високовольтних ліній, над розкрижованими тополями вздовж дороги, над непоетичним мороком, над привидами всіх втеч і вигнанств, що проордилися сюдою з прапочатку світу— ти кричав, мов догукувався до гласу, вопіючого в людопустелі, кричав уявно, сподіваючись на силу роздрукованого слова, а з твоїх надривань тільки пирхало в чорній, глухій імлавіні, мов лопали бульки над кип'ячою смолою; кричав, а вони сонно, мирно, в засипаних зерном країнах займалися хекологією і підбивали тебе вболівати за їхні хекання, збочення і накрасивлену, цвілізовану, нечисту силу! вони ототожнювали її з праслав'янством, з екзотичним міфом і, щоб одзвітуватись перед історією, заходились досліджувати, вишукувати

персонажів казкових; а ти рвав душу,— то рви собі й далі; вся шушваль світу по окремих крадіїнах грала в свої добродієнні ігри, щоб ухилитися від податків! а ти на ніх сподівався! Ти підкачував переднє колесо, застѣбував під сідлом кобуру і, перекинувши ногу через раму, відштовхувався латаним яловим чоботом, міцним і легким, придбаним на базарі задешево, дякуючи німецькій гуманітарній допомозі (такі їх мучить совість! підкинули чобітки, щоб було попоходити в чому, поназбирувати бубка за бубкою зерна з підвід, що прокурликали, проспівали звідси чорноліття тому, потовкти його в ступі, в духовці спекти піснених коржів і вийти в досвіток з вірною п'ятизарядкою, обходити яри, посадки, видолінки, там, де тебе менше бачать заздрісним очком, зурочуючи удачу; підняти в кропиві і будяках розгубленого спросоння зайця, гепнути, забрати його в торбу і, поки прийдеш додому, він закоцюбне там, заковізне так, що здається несеш не радісну здобич, а мерзлого кусок поліна) ти відштовхнешся чоботом— бач, пожаліли, посовістились, не дали здохнути з голоду добродієнці, гуманісти!— і ковзнеш на своєму велосипеді з горба, аж тарабанітиме багажник, поцокуватиме привідний ланцюг об щиток і нестрашно сикатимуть гальма; ти з'їджатимеш вниз і вниз, у непроглядність яру, болотяних випарів, покинутих сидищ, необжитих вечорів, а разом з тобою з'їджатимуть усиновлені тобою лани, твоя ненаписана проза, підтексти й надтексти, твоє недомовлене, історії далеких і ближніх, всепам'ятних тобі, тутешніх людей: вони ждали від тебе відповіді, виходу, порятунку, а тутай лиш холод, болотяний гнилий туман, рівчак, верболозові чагариська, забур'янений беріг і чавкіт копит краєм непролазного рудого баговиння; тут запах торф'янику, дика первісна вжаханість, а десь далеко, в засипаних зерном країнах, їхні умільці перекували вивезені вкупі з урожаєм підводи на непідступно блискучі авто і, поки ти пригальмовуєш із горба, вони паралельно, за тисячі кілометрів звідси, вириваються вище й вище, в гори, в Альпи, в Анди, немов і саме повітря окраденості, болотяний, дурманний запах, вадить їм, буцім чад головешок погорільцям; бо це вони рознещасні, а ви тупі і терплячі, це вони змушені передихнути після тряских підвід, оздоровитись озоном, змити бруд і гріховність, більш пів століття тому привезені з родючого варварського несвіту, і вони вириваються якнайвище, туди, де їх не дістане ні прокляття, ні мста, ні скрип каретки в задньому колесі твого велосипеда; і, коли ти пробуєш через силу й собі гребнутись під гору, налігши вагою тіла на педалі, то лиш тріскотить підшипник, западають перехвати, ще зусилля, ще ривок, колеса вихляють на місці; ти зцибуєш і ведеш своє вело, відчуваючи прохолоду руля долонею; земля наоکیل— драглистий кровопідтік, бачений тобою не раз на тілі зблизька застріленого звіра, коли удар шроту аж підкидає жертву; аж відстає м'ясо від шкіри і кров під плівкою скипається в чорнотремтливую жижу; земля жалоби! земля з незвітраним гірконужденним запахом сажі, що буває на місці пустки; земля, мов чорна спрага, чорне, вбивче бажання пити в зачумленого, конаючого в пропасниці, в чорній відразі до всього живого, заколочений на чорнильному безсиллі й крові нечистої сили; земля, де чума гомосоветікізму, жлоб'яцтва, скотства збирає ужинок за ужином— і молотарка чмихає денно й нічно, пересіваючи чорні ріжки, що паразитують на житі;

земля, де ріжки сіють і ріжки жнуть, жеброта жеброту плодить, злидень їде на злиднєві і поганяє злиднем— чи може ти згущуєш фарби? згущуєш свою уяву? чи згущуються слова, протікаючи крізь папір димів, крізь дими усеспалень всевічного німого мороку, який і є життям, і як тяжко нидіти й борсатись в ньому кожній пійманій в сіті артерій теплокровній істоті! все живодає тут ставало занадто добрим, по-дурному роздобрілим як тісто, ставало причиною заздрості, підступу, напівправди, несправжності; заповідане всім терпіння здубовіло у всетерпіння і завжди між нами й плодами нашої праці з незліченством кротовин поставали вози, навантажені мішками і глупотою обікраних; поставала невдячність за працю, така нагла й дика невдячність, що звідтоді той давній, неозвучений, незаписаний крик, пропікаючи папір, рониться в землю чорними ріжками і проростає зерном окрадення; саме над ним і заходиться простакувата молотарка: чмихає в задушній куряві з остюків і полови, працює старанно, справно, либонь, розгадавши твій задум: вгодувати ситих ще й чорноріжковим хлібом, викоханим, розколосеним більш за пів віку з чорних марень конаючих, із морочних здогадок, домислів, що ж нас чекає далі? чорний хлібець зійшов нівроку! а ми ж такі добрі, що не можемо не поділитись: пригощайтесь! і ти подиви на них: вони вернуть рило! на перероблених наших возах позавозили свої інвестиції, свій чистий харч, своє альпійське повітря, закачане в офіси, зроблені за зразками космічних станцій, а наша національна їжа, хліб із ріжок, їм не до шмиги; ти подивися тільки! так, вибачайте, накласти на нашу гостинність! а розкуркулити за таку пиху?! а к стенке?! ви б нажерлися із-під себе. Так обзивався до тебе болотяний випар з долини, що була колись пастівнем і, якби не шмарксизм, не комунія, не совдепія, ти б може нині випасав там коней за прадідівським звичаєм; якби ж не підводи, що в зленний рік прокурликали на Південь, на Південь, підманюючи душу прощанням і наказуючи розпрощатись з усім хазяйським щастям, більшим від просто викраденого, щастям оброблених своїх степів, свого простору, волі— і от тобі ніде піти в пастухи чи в підпасичі; путати, переганяти, пасти коней; і в світі: ніде нікому нічого; на тісті старих урожаїв зросла показова доброчинність, все стало історією, непогребною смертю, що по суті одне і те ж, і виявилось— тебе немає; тебе з твоїми зшитками уяв і правд, описами польових доріг, підрахунками зернин, аудиторськими перевірками революцій, греболуюцій, чреволюцій, чортилюцій і фінансових інтересів, що стояли за ними, з новим, вже уточненим обрахунком зерна, геть до останньої золотини-бубки, з усіма цими паками, кипами списаного мотлоху з грифом секретності і "зберігати вічно", тебе немає; нема як письменника; тебе ніхто не читав, а ті, що й читали, давно поснули й забулися, про що ти там молотиш, про теє, сеє і все невпопад, недоладно, хамськи— вітелі йому не наравиця історія; пізно, тютя; а ті, що й пригадували, втомилися слухати, бо втомлює всяка правда, якщо безсила вона відновити справедливість, а ще тому, що правдою здобувають ворогів, а дружніх приятелів приманюють лестощами; і тут немає винятків; а ти втомився лестити, рука втомилась знімати шапку, витягувати з себе язика, показуючи, що в тебе ні шанклів, ні сказу— не бійтесь, для вас незаразна правда! тепер дійшло до того, що тебе немає; тебе нема і крапка. Скільки б ти не

розпинався в спустельних полях, засіяних ріжками та сухим кизяччям, скільки б не списував руки до кісток, не простелявся димом крізь ніч, не літописнів одним з непересічних димів вітчизни, скільки б мелодій цвіркунового співу, скільки святого й з'яскравленого в кожній зеленій іскрі, ти б не перекладав на людські слова, зберігаючи, де можливо, і мелодійність і захват серпневих коників у вижухаючому різнотрав'ї, звідки зринають іскристо за кожним кроком, твоїм і часу, скільки б не здармував ти вічностей, своїх і чужих життів, злютованих в єдиному ритмі мовлення, сповіді, скільки б не сліпав над сторінками, роз'ятрюючи об біловапняне мовчання і зір і душу, скільки б не намагався когось переконати, когось всовістити і багатьох обнадіяти: вже скоро! вже близько! скільки б не розпізнавав по деревах прикмет літа благословенного, Господнього літа, скільки б не з'їздив, не перебачив, не перевзнав, не перечитав, та непогребна смерть, поіменована історією, раз за разом виявлятиметься живучішою, живішою від твоїх живих, життєспраглих намагань просіяти з безміру процвітаючого декілька чесних відповідей; виявляється: одна загублена правда, як одна просіяна з полудрабка зернина, могла викликати стільки прихованого обурення, ніби в священному товаристві збовтнута непристойність; так ти ставав непристойним автором, хоч і писав без матюччя, а ті, що пописували з гінеталіями, з оральщиною, з проповідями збоченств, отримували від блюзнірів право на щось надмистецьке, подібне до священнодійства: прорікали, ділились глибими роздумами, вискакували, як голий з маку, з розінтерв'юшених шпальт, засвічувались на екранах, вальсяжніли, іронізували, кидали в маси парадоксальні мислі, мислили себе провидцями, геніями, щонайменше особистостями з великої літери, самозакохані до павіанства через губу не сміли й плюнути, язикаті мантачки, бздюхи, іграшкові тарабайки, незвиклі мовчати, скорботніти, думати, бо все їм давалось задарма, по блатах, по залицаннях, через постіль або комсомольські рознарядки на редакторства у видавництвах; через дзвінки, перемови, змови, дешевенькі таємниці, хто коли скільки з ким кого і чого засандалив, от вони й мусять тепер приховувати посутнє, гундосити з авторських передач, шумувати, мов вірус, намертво, назавжди запаяній в колбі, ділитись поетичними враження з щойно прочитаних збірок, геніальними, конгеніальними, на їхню думку рядками, виливати цю гнилятину, сукровицю в запалений і без того, збезнадієний мозок слухачів, а якщо й примовкати на мить, то в стилі базарних перекупок: заскалено, хитро, ждучи, що до них самі підійдуть; о! вони собі знали ціну! духовидці, віршарі, вівчарі, по святах побожні й привдягнені в суворий національний одяг! вони знали розцінки! знали, що купиться, і піддрочували маси своїми легендами про запої, забори, однаково творчі, і про таке лихо по всій вітчизні, від митця до митця, передавалось на вухо трагедійним вишептом, "такий-то запив... помирає... да-а... страждальник", і ти їхав, знаходив, відкачував, похмеляв, вислуховував зарікання, наводив повчальні приклади, вдихав надію, просиджував коло ліжка з собачою вірністю, тратив серце і час, відірвані від сторінок недописаної прози, від тих безіменних людей, чиї справжні долі і справжні болючі ти не міг марнотратити на якісь дешеві спектаклі, що через місяць починалися знов; знову підходив хтось і нашіптував

"такий-то... запив... помирає... да-а... страждальник", і в тому трагічному вишепті вчувалось саме доздыхання, трепет підстрелених лебединих крил легенди, а через тиждень той доздыхальник, нехай вікує сто літ, висовувався ще ореольніший, ще світліший на спорожнілі вулиці, при капелюсі, в поважному пальто, і далі линув захоплений шепіт "він зав'язав...", а невдовзі знов долинало з таким фатальним придыхом, що вся вітчизна, здавалось, вслухається в пульс героя і стоїть навшпиньки, тихо, "помирає... запив... страждальник..."; ти їхав, відкачував, похмеляв, сидів коло ліжка, відгавкувавсь по телефону, а за цей час запоїв і недопоїв, час трагічних ширянь легенди, в землю здовкола безіменно лягло кілька мільйонів, яких ти й досі пригадуєш поіменно, намагаючись описати; та стільки часу і віри здармовано на підтрим запійних легенд, на тисячі й тисячі інших невдяк, даремщин, стільки серця поклав ти за недруги своя— що тепер невідомо: чи й вступиш? життя для цього замало, кажучи класичним стилем; а потім, коли за твої вболівання вітчизна вручила тобі орден туберкульозу першого ступеня, дірку в легенях три на п'ять сантиметрів, той, легендарний, у п'яній компанії відковбасив губу: та це він сам собі видумав хворобу, аби видурювати, сшибати грош; і жоден з них, з легендарного оточення, з золотої комсомольської роти, жодного разу не подзвонив тоді, коли ти спав навсидячки, кавкав над тазиком і битий рік храпотів антибіотиками й вітамінами, придбаними в борг, мов голодний кінь буряками в шаньці; ти без найменшого докору розумів їх, засмиканих, але відмовлявся вірити, що серед них є ближні, гідні молитви, любові і навпіл розламаного хліба; чим дужче жорсточився час, лютуючи до садизму, тим скоріш опускалися, обм'якали поети; але, на щастя, твою печаль більш аж ніяк не обходили ні легендарні зальоти, ні перепійні марення; ти пам'ятав цих хльопців у кращі дні, то ж чи міг ускорботніти тому, що дні змінилися вечором і до гіркот непродихних додалася ще й сутінкова гіркота, запах димів вітчизни, котрі не солодші, як виявилось, від багать чужинства; ти знав цих хлопців— і такими, кращими, молодими упам'ятаєш їх назавжди; ти не мав до них злоби і шкодував їх як міг, знаючи: це головний ворог-час, ненаситець, що жере каміння, постав між тобою й ними, аби перед тим, як тебе і їх пожерти, скам'янити ваші серця зневірою, розбратом, відразую й заздрістю, аби ви самі один одному зажадали погибелі, зготувались на мсту, поклали тягар на душу і, хто без гріха, кинули б один в одного першим каменем; а він, зловорожий, він невиситимий, він, розгодований на камінних хлібах, він, тиран над тиранами і злий дух над злодухами, він, невідспіваний, непогребний, не добрий, ні злий, він, ніякий, даремний, марнотний, точніше кажучи, прабатько марноти, він, що підточує більшість живого суєтним і втвариннює благодатність, він, наджорстокий, чужий всьому дитинному, від перевтоми лютий, бо і денно і нічно, стооко, безсонно випантровує кожну живісіньку мить і старить, старить, старить її, мов упорскує в вену радості сирітство, покинутість, смертний тривожний біль і, мов немовля в колисці, задушує всяку сподіванку на воскресіння; він, легковажний, вітряний, золотий і пергаментний в спогадах, снах, він столикий, брехливий, різний, аби по різному приховати свою визначальну рису, ненаситність, він надлукавий, такий, на якого ще не зродилось лукавця, що обдурив би

його назавжди, він таємничий, примітивно званий минулим, теперішнім, майбутнім, він родюча, плодюча рілля пітьми, що відринула од волі Провидіння з початком світла, він безмежний владар океанів, вітрів, мерзлоти, він, що вмерзлотнює, кам'янить ваші душі, як курчат в морозильнику, він, хто еклезіастився раніше царів іудейських, він батько переказів, міфів, письмен, таємниць, батько людської історії та намагань Геродотових, він сам по собі надповчальний, але невіглас із невігласів, такий що чинить усе, ніби навмисне всупереч доброму й вічному, всупереч сподіванням, проте собі не ворог, бо виплутується з найганебніших okazій та невдовзі залазить в нові, і так безкінечно, він, по правді сказати, безбожно непостійний, чужий всякій сповіді й віросповіді, зріканням і клятвам, він, надзнушальний,— о, наївність живого!— чомусь найчастіше западає в уяву в образі лікаря і підступає підступний, мов ніж під горло сонного; він, званий коротким, крем'яним, кресальним словом час, перш ніж знищувати й розкидати, перетворює в камінь, ожорсточує і креше лобами об стіни в самоті, в самозгубі, в гордині, він, якщо і збирає, то тільки впочатку, аби прицінитись, приміритись, щоб смертельніш влучити, він розкидає, все правильно, тут ти згідний з премудрим, але він і збирач не з останніх, як убивця із багатьох знарядь вибирає одне, найубойніше, тому і мусить призбирувати, він для всього є свій, це також правда, тільки ж спробуй вгадати, коли настає під небом година всякій справі, народжуватись і помирати, кохати і ненавидіти, плакати і сміятись, дерти і зашивати, руйнувати і відбудовувати, обіймати і ухилятися від обіймів, садити і виривати посаджене; по суті, на вбоге розгадування, коли що діяти, і розмарновується життя і це є ще одна, не з останніх, підступність часу; він одірве від друзів, від близьких, від рідних, від дорогих, виснажить смутком втраченого, неповторного, єдино свого, і ще тисячами й тисячами інших, дієвіших засобів відбиватиме в тебе охоту до писання: вириватиме плоть із легень і силу з обов'язку, аби ти лиш заткнувся, замовк, озлобився на посередніх, які не вибачать ніколи тобі, що вони бездарні й убогі. Чи не забагато честі?— заміришся ти харконути межі очі цьому розпливчатому часові, невловимому ворогові, часові посередньості, просто часові, слизькому вельможі, що уникає чесного двобою і все підсилає своїх шісток, ублюдків, провокаторюг і підуськує тебе, підбиває під лікоть руку, аби покинув писати і упортретнювати його блатняцькі замашки, бісексуальні виверти, душогубства вдови й сиротини, словом, гвалт і содомію; і тоді це по правді набридло: не друкують, не платять, не дають ні дихнути, ні гігнути, а ти із святим завзяттям лізь на роги й змагайся з таким бугаїщем-часом! та ще тебе й пострікатимуть: те не так, се не так! ото ж ти, доросліючи, по декілька разів на день бравсь переучуватись, осилював інші справи, підучував златинені мови, щоб податися в найми, і думав замріяно: ким би тільки не міг я стати! ти залишався простим сільським хлопцем, вмів садити города, доглядати собак, полювати, рибалити, перечитувати старі журнали, квасити на зиму яблука, заряджати патрони, визначаючи мірку дробин на око, латати, прасувати, варити юшку з дичини і домашньої птиці, вибирати попіл, білити грубу, дерти шкури з білок, ондатр, лисів, зайців, куніць, обчищати мездру сухою тирсою, мити руки спиртом, сушити шкури на п'яльцях, але так, щоб не пересохли, вмів копати, рубати,

стріляти навскидку, знаходити мед у дуплах, насторожувати й пригортати снігом виварені з полином і живицею капкани, відрізняти слід лисиці від лиса, помешкання лісової куниці від куниці кам'яної, по далекому звукові розпізнати чи влучний постріл, лляти шріт з акумуляторів, вирубувати пижі з валянків, лагодити велосипеда, настоювати горілку на прополісі, а от суспільно-заробітчанські справи давалися тобі тяжкувато, кепсько, якщо взагалі вдавались; гроші від тебе сахалися, як голодні воші від трупа, і за що ти жив, напевне, і сам творчий дух не відав; ти писав, полював, рибалив, порався по хазяйству, а от це питання з грішми... тьху на нього й згадувати, відразу псується настрої; ти був поставлений княжити, а твоїм смердам, викраденим у тебе цвілізаторами і розгодованим, обнаглілим украй на зубоскальстві та свистократії, твоїм літвасалам, твоїм новонародженим прийомним дітям, яким везяв зеленюкою пупи, твоїм одержавленим нині і вельмисановним стрельнуло в голови запрягти тебе й поганяти; нехіло парні! некепсько демоклята! вони навіть вигадали податок на твої безсоння,— щоб ти прокидався раніше і слід за всіма протоптував колію по променистих обставинах завглибшки по коліна; вони, обставини, хурделили снігом щоніч, приблукало, замерзло, зіщулено дмухали на ліхтарі, як на повні, з гарячим чаєм, склянки, билися в двері й вікна, то немов погорільці просились ввійти, то позлодійському кидалися втікати, все одно виривались за межі уяви, білим соромом скоєного вибілювали вщент поля, завихрювалися в степу за машинами, мов пробували і їх наздогнати й під'їхати далі, бігли, бігли, тоді розставляли руки захекано, присідали, падали на ріллю, в канави, на цілий степ, і зранку ви скопом прокладали лижню, аби виправдались путівки хекологічним туристам (після розгаданих тобою кросвордів це було друге суттєве поповнення бюджету; тютюн і алкоголь потрапили під заборону правозахисних організацій, зелених та інших фарбованих, бо й так всі, мовляв, почаділи й ледве пересувають ноги, а перегар і дим згубно діють на тваринні організми, і таке злополуччя ставило нас на межу відокремлення від євразії і євгрови; наш "емзеес" знов відгавкувавсь, та нас поставили перед фактом: або протоптуйте лижню, стежки, і заробляйте на домовини променистим туризмом, або вводять оонівські війська, вивозять наших котів, собак, пернатих, включно з опудалами в зброярських магазинах, і покидають нас наодинці з новим льодниковим насувом; і що найгуманніше: в деяких, вимощених зерном, країнах миттю виказали готовність надати нашим собакам статус екобіженців! це розчулювало на стільки, що ми зіграли відбій— оонівці ще покрутили носом, ще понюшкували і змушені були прибратись, пообіцявши другораз або ввести на всіх нас намордники, або відчикрижити вітчизну від континенту і прилатати до лепрозорію).

Ти озлиденнів до того, що був готовий найнятися на перемощування доріг, крадіїн, забрукованих урожаєм небезвідомого року; в штанах з наколінниками з автомобільних скатів ти подумки брів до кордону; на крайній випадок ти б за помірну плату міг там перемірювати настрої вітрів, перегортати партитури луговим коникам і цвіркунам на верандах; міг би звільнити засипані лінощами й добробутом, притупілі від пива краї, од такого дошкульного їм безробіття: на власному прикладі надихнув би їх громадян на

запальне вітрогінство, на обслуговування концертів за участю найпронизливіших цвіркунів, а то й цілих оркестрів саранчі, привітреної на перший поклик; ти б підтягував зелені струни, навощував багрянцем вечора тонкостеблинні смички і ви б фестивалили від забігайлівки до забігайлівки; ти вдихнув би у тоскню приспаність видива й звуки цих божественних музикантів, що вістують передбачене, благословенне літо, і їхніми голосами, вселітнім тремом збудив ослимачені душі, змусив їх поскидати панцирі й сурмити в них, як у похідні сурми: пора! пора! шикуйтесь! ти б змусив їх присвятити себе мистецтву, як довічній каторзі,— солодким мукам— скрипальськими колективами й духовими оркестрами виходити в поля, в ліси і порівну розділяти хліб, вино, обов'язки з осінньою тугою вістрягану в дротах і коминах, з виттям морозної віхоли за вікнами, з завиванням приреченості в порожній собачій буді, з гірким сосновим димом, привітраним од поліських пущ, від моєї сільської хати, де я розувся після полювання, скинув верхні, шерстяні, окрижанілі штани, немов підшиті наколінниками з автомобільної гуми, вступив у кімнатні тапки, відчинив дверцяту шафи, линув калганівки з наперсток в пузату чарочку, закусив сухарем і копченим салом, поклав на колісники в грубі соснові щепки, креснув запальничкою і розпалюю зіжмаканими чернетками рукопису; вогонь згаркує, розгораючись, притишено й глухо, немов покійний Удав спросоння, коли йому снилось, що мертвою хваткою душить за шию лиса і стріпує коротко; в хаті холодно, наливаєш повну чарку, пригадуєш всі поля й посадки, сходжені з рушницею сьогодні, горілка з дубильним присмаком прогріває всередині, поволі розрівнює спину, ти пригадуєш кожного побудженого зайця, як ти стріляв і мазав, все постає увіч, але пронизливіше й щасливіше, врівень удачі; ти ще наливаєш; тепір немов і собака подрімує спокійніше під грубою; ти намагаєшся не дивитись туди; все нормально; передрімаєш і почнеш працювати; від ніг по тілу розливається тепло, безтривожність, втома; все нормально; ти чуєш себе живим, упевненим, зрідненим з цим призахідним сутінковим щастям, зітханнями полум'я в грубі, колотнечею вітру об стіни й намерзлі вікна; а що тебе тут чекає далі? і знехотя уявиш їхні дороги, бруковані хлібом, їхні доми, поставлені на краєкутному камінні з діжок, повних задублого тіста, їхні алеї, дитячі майданчики, пляжі, посипані непропарощеним золотопшеничним піском, бо спліснявіле, розпрокляте наше зерно ще отоді, давненно, відмовилось стати мукою, сходити тістом, пропаро-

щуватись, проростати і вони його використовували для примітивних потреб, як ми гранітну мучку; люди милі! сплеснеш ти руками— оце так достаток! оце благоденствіє! їхати чи не їхати? однозначно: це зрада ідеалів! історія тобі не вибачить запобігання! та з площини доречності— згідно натхнень, згідно настанов небесного вісника, що на початку осені викликав тебе на пошту і вручив повноваги опікуна над осклерозеним століттям та заповів дбати, дбати і дбати всіма переможними засобами,— з площини доцільності ти мусив, звичайно, з'їздити, допитати й тамтешніх свідків, а учасників притягнути за барки впритул і посвітити настільною лампою їм межі очі, може щось і згадають просвітлілим од ситості мозком; звичайне, мусив поїхати: прийняти розкаяння, взяти розписки і банківські шифри, полегшити перед відходом душі; але

щось тебе стримувало, щось осмикувало, щось підмовляло серцю: саме тут і нині ти зобов'язаний вислуховувати, сповідатись за всіх, утверджувати волю Слова; виходило: ти був прикутий до вітчизни гірш прометеївського, востократ самотніше, бо той орел, що довбав печінку, давно полисів і здох, відколи ти нуклідами й творчістю заліковував свій туберкульоз, свій залацканний орден, вгероєний, вручений тобі за мужній крик і запальність; да-а-а, бідна пташка, одкинула кігті! а ти терпиш, пишеш, жереш ці стронціаніти й ураніти вкупі з антибіотиками з пригорщі, ти храпотиш ними, як кінь буряками в шаньці— і запиваєш жовчю й плітками своїх незліченних заздрісників; тут не один орел загнувся б! тут ланцюги б розлізлися, як киші в здохлятині, і сама скеля зчервивіла, як застрелений давно собака; а ти гориш, ти прикутий— і нема тобі спасу; їхати чи не їхати?! їхати, це справа честі! як же покинути тих недопитаних, тих невисповіданих, і прирікти їх на вічнопекельні муки! або, ще гірше, прирікти на гнів всевишній! ти мусив їхати, щоб врятувати Захід; щоб звільнити їх підсвідомість від скоєного, розпроклятілого з роду в рід; їхати! бо якщо не ти, то хто тоді! але й сила обов'язку не розбивала вагання, і, коли надходили візи й виклики, скажімо, на Тридентський собор— покласти і своє серце на боротьбу з білібердалами, еретиками, реформацією як початком вселюдської зараженості— коли тебе закликали до габсбургського двору часів розквіту австрійської імперії, аби ти оспівав, розгомерив, так би мовити, їхню велич, то, чесно кажучи, ти, як всякий мисливець напередодні полювання, розбивався в здогадах: куди податись! підеш туди, а весь звір, вся цікавість пригод, вся історія зіб'ється в іншому, глухішому місці— і ти повернешся з поля, убивши ноги та так і не бачивши ні шерстинки! то ж ти собі й далі сидів біля груби, підкидав поліняччя на жар, весною просиджував на пригріві на пеньку коло хати, осінню сидів на порозі, мов спорохнілий гриб, рано старився, дитинів безнастанно, дописував, виправляв сторінки, а все, що чворилося в світі й шелестіло по смрадію, нагадувало пересипання міри порожнього в безмір пустого, з пустелі в пустелю, з темряви в темінь: ніч так предовго трусила зірками, мов гральними костями, що їй аж зсудомило пальці— й тобі не випаде виграш; все довкільне, озвучене смрадіом, виказувало марнотність, одержимий нестрашний жах, розваги й ігрища подурілих комп'ютерів; все віддалене від подвір'я на неуявні гони, гналося одне за одним, мов тічка собак, скаженіючи з жиру— і чим би ти там займався, непідлаштований під злу гонитву? головною ж відразою була несправжність і спроби віднайти справжнє в дикуватий спосіб (вони на твоєму прикладі хотіли опроститись, але скількох, скількох вже твоє знання завело на манівці й перетворило в недоуків!) вони здамократилися до того, що вимагали відставки прем'єр-міністра, який мовляв то запропастив штатного, пикатого, як сальтисон, кота з резиденції, і чварламент на повному серйозі лихоманило під час слухань: де подівся наш котик! наш національний символ! наша гордість! котик, котик, де він! їхні леді, здавалося, мріяли народжувати домашніх тварин, котів, іншу безсловесну живність, так зненависніли їхні джентельмени до свого ближнього в подобизні людини; серед садистів, насильників звична перебільшена любов до тварин, це пояснювали тобі знавці кримінальної психіатрії. Одної зими, за північ, повернувшись

з села електричкою, ти бачив на приміському вокзалі п'ятьох замерзаючих бомжів; люта, вітряна морознеча, градусів під тридцять, шугала порожньою залогою, хляпали старезні двері, в кутку, на підстилці з картонних ящиків, покотом, напівмертво лежали в лахманах п'ять осіб, що нагадували зогнилу купу гички, на бетонній підлозі сіріла випита пляшка з-під дешевенького вина, морознеча була така, що тобі припікало в пальці крізь підошви чоботів; п'ятеро людей ледь позітхували, пройшов міліцейський патруль, упритул не помітивши їх, щоб зранку витягнути за ноги і більш не мати мороки; п'ятеро лиць не виказували ні страждання, ні тваринного жаху, ні, тим більше, благань; вони, засинаючи, замерзали, як тихне вода в крижаніючій річці, вони були вже напів, якщо не більше, мертві, поворушувались зрідка, тихо, спроквола, як нагадує про себе велика кротовина; вітер ніс снігову крупу по залі, шерехтів краєм картонного ящика, перекинув порожню пляшку, але ніщо не зрушило землистої тиші, згорбатілої в кутку; гепнули з розмаху двері, люди в закуті поворухнулись,— вони були ще живі і ти не міг їм нічим допомогти, зарадити, цим п'ятьом, які колись були дітками, ходили в школу, цілувалися на випускному вечорі, мріяли про життя велике і світле, виїжджали в міста, горбатіли на новобудовах, по двадцять літ стояли на квартчерзі, працювали, тягнули лямку, віддавали в науку дітей, співалися потихеньку, жінки їхні знаходили молодших, спритніших, таких самих, лише безпрописних, селяків, а скаголених, споєних виганяли, виписували з квартир, доздохувати, доспиватись, догибати, і от вони лежать покотом, на вимерзлому всмерть бетоні, мерзлішому вічної мерзлоти, вони, що недавно боялись ступити в перший клас школи і стояли, мов зайченята, з притиснутими до грудей руками перед учителькою, вони тепер замерзали безбоязно і ти не зміг їм допомогти, навіть словом, бо не почули б вже; а якщо й почули б, то глибше б забилися в закут, у глибину вмерзання; вітер ще дужче рвонув двері з петель, покотив дзвінкою підлогою пляшку, над купою лахів підвелась голова, рука і знов осіла, і ти пішов на останню електричку в метро, сам бездомний, і, коли в теплі зимової квартири колись згадаєш про це,— голова, немов від обуха, втягнеться в шию; від твого сорому з них ніхто тут не оживе; не підведуться народи, дозгноєні чреволюбством, покинуті на доздохання в скавчливій купі; не встануть прямо; не випростаються від зваб смертюги; не звідземніють; не окаються; не оживуть; як і твій вірний Удав, твій мисливський друзяка— і як тобі без нього розплутати ці сліди спогадів, ці свіжі ранкові наброди того, що було недавно, ось пробігало поряд? як тобі розібратися в цих всіх споминах, впечатаних легко й нечутно, мов нічний слідок куниці в білопінну пороху! от ти й збиваєшся з сліду, розгадуєш здвійки, петлі, по непарній чи парній кількості вгадуєш: покинув звір нору чи днює в глиняному сховищі пагорба? ти, дошукуючись здобичі,— невловимого часу, подібного на лісову жовтодушку-куницю, що пластається в ніч однаково стрімко і по землі і по вершинах ялинового чорнолісся,— не міг не збиватись, відступати назад, щоб примітити, де звір дернувся на дерево і пішов на махах верхами, отрушуючи кухту, і ти, по смітинах на недоторканому ще снігу понови, розпізнавав його верховітий біг, політ, скрадав далі й далі, по буреломнику, по непролазних хащах аж доки він знову не сковзне на снігову м'якину; тут ти відчуєш

його п'янку, з'азартнену як і ти,— в гонитві, в ловах,— заховану, завмерлу десь недалеко в гайні, в дуплі, присутність; час, як і куниця, має звичку затаюватись намертво; це його сама рятівна, вироблена мільйоноліттями звичка— зачаюватись і пережити нишком; скільки разів бувало на твоїй мисливській пам'яті: ось лісова жовтодушка, куниця з яскравозлотим підгорлям, заховалась, занишкла в дуплі старезної ялини (жале дупло від нежилого, або тимчасового, різниться тим, що воно вичовгане до блиску, з налиплими на живицю тонкими, виткими, сріблявими вискубнями з підшерстку і довгими смоляними, вирватими з хвоста, волосинами, а також присутністю свіжого посліду: завбільшки з вказівний палець кручків на віднозі грубезної гілляки; приховуючи рисканину, куниця і опрацьовується біля житла, надто в снігову зимову пору) ти відчуваєш, ось вона! близько! поряд! собака розривається від гавкоти, з розгону вицибує на дерево, дере кору, зіскакує на бік, знов розганяється, знов цибицькає; вище, вище! кидається на дерево ще і ще, захиляється, мов плаче з радості— от вона, хитрюга, що стільки нас виводила, надурила! от вона, сучара!— заходиться зірванням на виск, тонкоголосим дзявкотом, аж тобі закладає вуха, ти вилазиш на дерево, дивишся вниз, у прямовисне дупло, а там нічого й нікого; ти б'єш обухом сокири по стовбурі,— жодного поруху, жодного відзвуку; ти пробуєш низ дупла лозиною, щось ворухке, м'якеньке, проте лежить мертво; ти виймаєш лозину, обстежуєш розмочалений зумисне її кінець, щоб націплялося, якщо звір там, всередині, пуху з підшерстку; так і є! ось він! ось вони! срібляві з рудизною волосинки! але куниця всередині нишкне ще дужче, собака внизу, під ялиною, аж охрип, хекає з висолопленим язичурою і тоскно, безсило звискує, за мить віддихався і ще лютіше, азартніше, в п'янкуму засліпленні, стрибає на стовбур — і сіється чорна, лускоподібна кора на витоптане котовило; ось вона! ось вона! однак, нічим себе не виказує і тільки, коли їй набридне геть,— і знавіснілий гавкіт, і шпирхання тупим патином під боки,— вона підніме голову і зиркне назовні, на світло: два зелено яскравих ока з дна темряви раптом виблискують: одні з найщасливіших, одні з найдорожчих, одні з найпронизливіших зблисків! бо так пронизує звідти, з теміні, пара очей з якимось магічним, ядучим, а, насправді, загнаним і безвихідним блиском; це миттєвість, коли позбавлений всякої кволі й страху, мужній, чесний хижак вперш відчуває своє безсилля, приреченість і коротко, зле погиркує— голови не бачиш, тільки пара зеленоядучих, пронизливих цяток кидається з боку в бік, завмирає і плавно гасне: це звір, розвернувшись в дуплі, збігає ще нижче, вкутується там, на підстилці з трухлявини, м'яким при корені і грубуватим, мов з кінської волосіні хвостом, і пропадає в незримості; може впірнути в бічну дупловину і зачaitись там наглухо й пересиджувати, заткнувши тілом діру, клуби диму, який ти розвів, прорубавши отвір у стовбурі; тоді потрібно вдатись до професійних заходів; та головне: це вроджене, терпеливе, безстрашне вміння зачаюватись, споріднене з хижим зачаєнням часу! і ось ти сидиш під грубою, намагаючись не глянути туди, де колись подрімував на простеленому мішку собака, сидиш і розплутуєш із перемінним успіхом теперішні враження і минулі сліди, голодний рік і постчорнобильські осені, своє смертовідчайне

бездомів'я, митарство і стежки в засипаних зерном країнах; розплутуєш, збиваєшся з нариску, деінде переметеного снігом, деінде пролеглого по мельхіоровій санный колії, і тоді геть незримого, непомітного, але ти то знаєш: звір вибрів на чужий слід, щоб десь обережніше, раптово, зробити скидку і залягти на днювання; тут-то й підходь— і бери його голими руками; ти підкидаєш дровенят у грубу, подумуєш— чи ще не випити?— закурюєш, ходиш по хаті, набираєш квартою воду і вмикаєш кип'ятильника, крутиш ручку радіоприймача, що за час твого ліричного відступу втратив хвилю і збився на шельпіт, шелест, однотонний із вітряним пошелепування верховіття ялини, під якою ти снігом одтирав ледь поцятковане, тепле, м'яке, недоторканно ніжне, хутро щойно впольованої куниці; та от звиснуло: хвиля знайдена, в хату п'яною безпардонною ґерелицею ввалилися голоси, новини, звичаї далекого заможного світу; та, щоб вони не молотили, ти відсторонюєшся від них, запарюєш в кварти деревій, мелісу і м'яту, присьорбуєш гарячий духмянок,— в хаті від радіодзявкоту вже не так самотньо— і, якщо голова твоя притупіла сьоніч, і ти відкладеш писанину нині, то раптово, з нічого, зродиться анекдотний настрій; ти пригадаєш чуті, розгавкані по смрадіоновинах okazії з країн, засипаних пірамідним зернищем; да-а, здамократилися до ручки! завели порядки! завели, наприклад, моду страчувати своїх президентів за те, що в них, попри кастрацію, оживають статеві марення! а нічого собі! президенти там могли тільки скалозубити й виступати, виступати і посміхатись щировівсяним кінським усміхом; а, не приведи доле, щоб доторкнувся до жінки!!! феміністки лінчували нещасного, обварювали смолою, викачували в пір'я і пускали з торбою в твою вітчизну: на розтерзання променистих обставин, агресивних, мов покручі алігатора і піраньї; сидючи на порозі веранди, ти іноді бачив якогось бідаку на стежці: весь білий, обпір'яний, мов алкаш, що шукав зникані жінкою гроші в подушках і перинах, а потім, коли це нещастя підходило і топталось по-кінськи, немов одфиргуючи ґедзів, і просило милостиню в тебе, ти з вельможного голосу впізнавав їхні санкції, їхні погрози, їхні обіцянки заборонити! покарати! стерти в порошок твої антидівократичні вилазки в поля на велосипеді! твій крик про обікраність і землю крові; обіцялися навіть вирвати твій жалібний пучок очерету за спиною, мов над волхвами з'яскравлену дороговказну зірку! так вони іродствували, так бажали одібрати дари і посіяти тьму народам, знов повернувши доветхозавітню пору; а тепер дожилися: он тупцяє, христарадничає— це воно, що всіляким ехидством вбивало твою піднесеність, заклики гніву небесного! це воно, що так нагло замахувалось на зорепадний очерет, на звідчаєну боленестерпність!! на молитов уповання, на благальність Пришестя!!! на вогнепад запекельнілим!!!! на воздання нечестивцям!!! — це воно мнеться, нітється, на сльозу тисне; ти помагав їм, чим міг: ліщиновими горіхами, куснем сала, хліба, парою яєць, огірками з города; проводив до хвіртки і довго дивився в зсутулену спину вигнанця, і довго потім не міг писати, довго зітхав: що ж це робиться! та в нас і собаку шкодують більше і тримають при подвір'ї! та там вони з жиру вдуріли геть! а наступного тижня новий вигнанець човп по стежці...; та скільки ж там тих презентентів замордовано?! а що з простолюдом коять?! да-а озвіріла дівократія; заскотинніла як стара репанка,

запахабніла, як жирна ропушина, засмердотіла гнилокишшям, як старечого блуду дірка; і лізе межиочі, в наречені світу; так збиткуватися над посадовими людьми і вводити в розор напівопухлі села; тут іноді й собі закропитися нічим; і так до зими: йшли і йшли лінчовані президенти, аж поки їм не відвели окремі помешкання на собачарні під столицею, бо, все таки, той оазис гицельства збудували під тиском їхніх зелених, і вони мали на нього моральне право; там, на псарні, вони й довіковували; а ти ще довго не здужав взятися за перо, обурений до того, що біліла кров під нігтями й біліло чорнило в авторучці— яке знуцання! скотилися до расизму на статевому ґрунті! до лінчування усміхнених! о людство, людство! набачившись такого, хто б на твоєму місці ризикнув їхати в ті людодні землі?! ти, хоч і не з лякливих, але вважав за краще не випробовувати долю лишній раз, як міцність шиї, трапляється, випробовують на залізничних рейках; австроугорськими візами ти загортав в'ялене м'ясо й хліб, вибрідаючи вдосвіта на полювання; без тебе обійшлися на Тридентському соборі і, як показала історія, запропонованих там засобів було замало, щоб вирівняти горбатих перед могилами і лібердалів перед актом віри, і, зрештою, під тиском жваво-хитрих урядів, усьому істинному перекрили йому кисень; як тепер і тобі перекривають, де тільки можна, вихід на люди, в люди, між людство, і загиджують ефір, гідний грецьких філософів, своїми пісеньками, блянням, дриганням, немов ошпарені кози; немало б ти міг повідати там, у Триденті,— до чого докотиться людство через чотириста з лишнім літ! до чого змерзеніє із свободами й скліщеним братством! немало! немало! ти б змів брехоти і виправдання мертвовірою, виправив хиби в кожному параграфі— і якою б нині була парафія?! незбочевлена, невскаженіла, чиста! подумати тільки! помріяти про високу можливість; невже все терпіння вичерпане? ні, ніколи! погибельне має згинутися, а від живих вимагається чистота істин, життя згідно них, милосердна віра; Бог змете нечестивців, як смердінь труп'ятини, як сморід блюзнірства, як смердоту над відстойниками— принесе меч, і буде ридання запізним, і скрегіт зубів даремним; вірте— і їхні кості розтануть на віск, і сіті, на вас розставлені, розлізуться, мов гниле жабуриння; саме ці перспективи ти оббалакував на самміті, коли до тебе прибули історичні гості; вони провзнали твою адресу з архангельського довідника— там імена засвічених Духом, починаючи з прабатька людства,— вони ввійшли в хату з обіймами, з привітаннями, з вигуками, з повними сумками речей і гостинців; твої старі знайомі! чільні дослідники земнопекла: Варлам Шаламов, Данте Аліг'єрі, Федір Достоевський і якийсь четвертий, невідомий, у верблюжововняній одежі, підперезаній шкіряним поясом; посиділи, пообідали до вечора— за сутінковими вікнами останні в череді вівці пронесли на вовні вицвілу, полинову пилюку з авраамового поля— ще вдарили по соцькому, закусили маринованими опеньками з цибулею і підступили до мети відвідин: чого ж вони хочуть, людинознавці, духовидці, класики? "чим можу бути корисний?", "та нічого особливого, колего!", "ну, а все таки, мої шановні?", "та нічого такого, зайшли собі, от, калганівка добра,— де б ми ще так пригостились?!", дякуєм, дякуєм!", "не! ви кажіте прямо", "ну, раз ви так настоюєте,— по старшинству бере слово італієць— не прийміть це за ґендель чи подібні фінансові штучки, ми пропонуємо обмін: променисті

обставини на нерайські місця; зате поправите здоров'я, поспілкуйтеся з моїм провідником, Вергілієм; вам треба поберегти себе, юначе", саме на цьому слові повз вікнами знов проячали, прокурликали незнікомі вози, підманюючи душу прощанням, прокурликали й стихли, і стало нам всім неприкаяно, осінньо, запропадезно золко; ще пригубили по соцькому, хто калганівки, хто настояної на прополісі; чорною мукою з ріжок ніч обсівала садки, поля, бовдури пусток, провалену шию льоху, дорогу в глинища, гупання десь на току і скрегіт незримої молотарки; мовчання ставало ще гнітючішим; від тебе чекали відповіді, а ти знай пригадував і не міг пригадати, упізнавав по читаному, так слізнопам'ятному, аж пригалушило на мить, ім'я того четвертого, у верблюжововняному одязі,— ну як його? як його?— допікав ти себе, доки поважне товариство сутулилось над тарілками; ти ще линув по чарках, запалив свічку— нічна, принаджена світлом мошва, ринула знадвору в квартиру, ти заляцнув її на клямку, вийшов з-за столу, щоб внести сало з погребів і підкріпитись для пам'яті, бо вже несла згадувати: хто ж він? і тільки ступив у сіни, як при порозі спіткнувся об щось важезне, мов кілька чавунних батарей опалення— присвітив свічкою— об власні рукописи!!! обважнілі від переплавлених, чавунних ночей і дум; об власну сповідь! яку вже й сам нездужав донести далі порогу, а потім електричкою відтархтарити у видавництво: оце так вийшла дискетка! і на слові сповідь тобі просвітліло; сповідь, сповідь; ти потоптався ще довкола цієї назви, глянув на гостей на лавці і в четвертому, загадковому, впізнав дослідника пекельних заглибин серця, автора знаменитої в шістнадцятому столітті "Сповіді", в миру Августина Аврелія; так, це був він, уроженець Тагасту, містечка в Алжирі, тогочасній римській провінції, він, охрещений зрілим мужем, він засновник автобіографічного жанру, він, що поєднав триєдине в оповіді: розкаяння в свідомих і несвідомих гріхах, подяку Всевишньому й безмежну віру; він, подвижник, служитель, теоретик; але ти вдав, що нічого не сталося: злавив у погріб, вніс нашпигованого часником і лавровим листям сала в трилітровій банці, обтер полотниною запотіле скло, покраяв до дощечки білі з рожевуватим прожиллям шматки на тонко, ще розілляв по повній; випили, закусили, ти осмілів і не втримався, правда, довго гадав, як звернутися краще? ніби й колега по літераторству, а ніби й не рівня? святим називати якимось занадто незастільно, по батькові, як його, теж не знаєш! звати по простому, по імені; якраз ввімкнули електрику; щось рано сьогодні! і загально покращений настрій,— радість бачити один одного,— додали тобі впевненості: скажіть, Августине, Ваша сповідь справді комусь допомогла? когось одвернула од звиродніння? комусь вгоїла нетлінну душу? вплинула на шкандибачку подій? виправила горбатих перед могилами і білібердалів перед аутодафе? дивлячись у спину історії, як Ваш покірний слуга на вози, що курличуть повз хатою, дивлячись, так би мовити, на злу випадковість визначального, щоб Ви могли сказати й порадити сьогодні? бо я і сам сповідаюсь, певною мірою, звичайно; не ті часи, щоб відвертитись вкрай, роздавати святиню псам і годувати перлами свинократію; хотів би почути Вашу думку про доречність літературного сповідання (он як ти завикрутаєш! духовидець бачить наскрізь), він глянув на мене з сумним заохоченням, як вчитель на дитину, що

задає йому простеньку загадку з читанки; він глянув із ледь помітним докором і співчуттям, мовляв, да-а, дожилися тут люди, так змаловірили, так запотьмарили себе, що сумніваються в силі сповіді! оце так житка! оце так нове варварство! він вгадав коріння сумнівів, ближньонелюбства, братоїдства, всіх наших бід, забичілості цих споганених теренів, обсажених всевічним трауром, прахолобством, чорнезною мукою з ріжок; а ти стояв розгублений— потрібна твоя писанина чи знепотрібнена навіки? стояв, мов юний, зачмошений графоманчик перед шанованим класиком, одне слово якого означало: жити або гинути з бездарності й сорому; ти стояв і м'явся, м'яв душу напоказ, мов кріпосний шапку перед паном, стояв розгублений— чи перепитати ще про доцільність? та тут мовчанка зійшла на мету відвідин: Варлам Шаламов, знаючи про твою скруту, запропонував добратись до золотоносних шурфів; там, по колимських мерзлотах він стільки їх надовбав, що тепер тільки йди і призбируй своє законне, змозолене золото; табори розпустили, в бараках звіринніє вітер, умови каторжні, але, принаймні, за літо намієш собі на хліб і безклопітність; а повітря цілюще, а скільки там дичини! я б сам вернувся, та старий уже; Достоевський, той навпаки, запропонував переїхати до північної столиці і зійти до слави гоголівським проспектом, так переіменованим з невського, бо все звихнулось, звідьмачилось, zdeгенерувало до рівня його героїв, що часом шпацірились там— і малороса признано одним з батьків звиродніння на офіційному, топонімічному рівні; ти подякував і відмовився; тебе й не таким купляли! сам душезнавець не із останніх, ти вбачав у добродійствах— доволі практичних і щирих— спосіб усунути тебе від досліджень виняткових мертвих домів, виняткових, безмежних концтаборів і каторг; тобі, виявляється, пощастило! які простори звироднінь для дослідника! які небачені зміни доль, характерів і художнього слова, що покладене на папір, протікало крізь нього, буцім нічне сновидіння крізь білий цідилок досвітку— і не було йому прихистку, не було йому спокою до наступної ночі; ти знав свій народ, як усебачимість мікроскопа знає вірус чуми, бацили гомосовєтїкізму— і вмочав своє школярське перо в чорнильницю комина, щоб висповідати найважливіше, найщиріше, та тутай знов понад вікнами прокурликували вози, нагадуючи, як їм тяжко добутися за океани й проклятість, от і блукають в розпачі: летіти їм чи підоджати наступного тисячоліття? ти умочав покликання в досвід всеспалень, надій, горінь, а з гіркоти безвісного, зниклого безслідно, як корчі примітивних організмів, напластованих у вапнякові, з гіркоти свого і всіхнього, прикипілого до серця, як гірчичник до спини, з гіркоти вечорів без притулку і ранків без усміху, з гіркоти скислого на оцет вина і молочайного вітру в середині серпня, з гіркоти років без сподіваного, з гіркоти виглядань в очах, з гіркоти злидарства, принижень, невіддячених образ, зневіри в тих, що присягалися найпалкіш і вливали жовчі в тривогу осені, з гіркоти звіданого дьогтярніла на сторінках здебільшого сага про сажу, ніщо про нікого; але тут ти не падав духом, не повзав на пузі перед сюжетом, а чесно шукав свої відповіді і чесно вірив, що істинне тобі відкриється, як нове небо апокаліптистові; пронизаний побожним полум'ям, ти вигукнеш, "плачте зі мною, плачте наді мною, ви, що зберігаєте в своїх серцях добродієсні почуття, джерела добрих

вчинків"*; стоси намисленого, призаданого, зчавуннілого при порозі були тим щаблем, з якого ти міг узріти чистіші, пронизані вірністю, обрії; забігаючи наперед, повинен признатись, що, все таки, ти згодився здати вітчизну кільком квартирантам— платили ж не асигнаціями, а дзвінком металом удачі, золотом, відкарбованим на монетних дворах ще в незфальшивлені століття— чого гріха таїти, змушений був підлататись, поправити здоров'я, щоб далі провадити збір свідоцтв, очевидництв, наклепів на себе, доносів на кожну неординарність, звітів і розписок по кожній вивезеній зернині, статистичних даних по кількості просіяних в землю нуклідів і пропарощених чорних ріжок, про урожай безбутнього, якому колоситися чотири вічності, по чотири пори року; безнастанно; ти знав, що з цього матеріалу, як з непотрібної колись нікому нафти, постане енергія надбігаючого тисячоліття; ти вибрав за краще поузбережитись на середземномор'ї, підгоїти легені, і тільки склав учетверо візу на курорти, оспівані в "Божественній комедії", як твої недруги з безнадійних джерел здобули й розгавкали інформацію про застілля з класичними особами; мене звинуватили в співпраці з потойбіччям; мене, котрий всю увагу громадськості звертав виключно на теперішні, на тутешні справи; мене звинуватили в дворушництві, практично, в лицемірстві, в спробах примаститись до вічності; правда, наш "емзеес" безнастанно спростовував ці провокаторські штучки, але ти сказав: годі! залляли смальцю за шкуру! вже і орел загнувся від моєї печінки— патріоти побачили в цьому знак занепаду російської імперії— а мені, бач, не вільно підправити десь здоров'я, десь проєвропитись, десь ненадовго відлучитись, мов, на босу ногу вскочивши в биті валянки, збігати через засніжене подвір'я в дощаний нужник, навпіл закиданий кучугурою; недружні резидентури, здійснивши витік інформації, натякнули вульгарно: сиди й не рипайся! (про це тобі потім за чашкою чаю розказав Даніель Дефо; а той знав, що каже) це так вони тобі віддячили за право завозити підгнилий крам— бізнеснувшись добряче, вони замулялись тобою як свідком; а ти ще й підкопуєш під фундамент з тіста, під вимощені зерном дороги, під стратегічні напрями ошуканства— сиди й не рипайся!

А тоді, за столом, ти, пам'ятається, поплескав по плечі співбесідника: Федір Михайлович! Федір Михайлович! і всюди вам бачиться зловмисність католиків! а чреволюції хто робив? хто чекістив недавно в підвалах, заляпаних мозком по стінах, бо стріляли впритул, в потилицю? якої віри безвірці бузувірились стільки літ? Ви загалом то правильно їх оббісили в своїх "Бісах", але поіменно, повіросповідно— хто вони? чому грішні й праведні збилися в одне нерозлучне стадо, як худоба на бойні, і ревуть заголоджені, а їх тримають впроголодь, щоб зміряти справжню, очищену вагу, прикинути на рахівниці: чого вони варті скопом? і знов роздрібнити, пустити тим вузьким, незворотнім коридором, що веде до убою; а хіба це гуманно, Федоре Михайловичу? щоб ви порадили: як перевіяти від полови зерно, все чисте й чорнозгорьоване, мов сльоза живцем прикопаної дитини? як перевіяти від остюків і пилюки чорні ріжки, бо доброго давно не родить, і молотарка чмихає, кашляє з сухотним болем, засіваючи вітчизну чорноріжковою мукою— і в наступному поколінні тут зродиться новорабська, чорніша від африканосів, опраховіла, земним осліплена,

раса! Федоре Михайловичу, скажіть по вічному: де підступники? де ці варавині дочки й сини, від першого до останнього секретарі й секретутки, а нині ударники на біржах? де ненаситці? і хто їм скаже словами пракниг: а тому, кому б закортіло вашої землі, киньте йому в ротяку вповні, хай покладе до пащі своєї і заціпиться змовклий; ти немало землі накидав, затовкаючи пельки вражидлам, та щось пороблено було співвітчизникам, щось таке, про що оповідав, здається, Гомер у своїй "Одісеї", коли "ячної з сиром муки та з медом жовтявим змішавши, з світлим прампейським вином подала їм, підсипавши в келих зілля лихого, щоб зовсім вітчизну забули; щойно дала їм ту суміш і випили всі, як ударом кия їх загнала в свинарню і там зачинила; голови й постаті їхні щетиною вкрились, і рохкати всі по свинячому стали, лиш розум, що й був, залишився"; вона, тобто Кіркея, не випадково лишила одісеївцям розум, щоб вони все розуміли, все своє свиньство і непотребство, коли чавкали жолуддям і буряками з дертю, і зарозумлювались ще дужче, аж поки вона не зволила їх намастити вигойною маззю, і вони вернулися в людську подобу: навіть вищими на зріст і молодшими на вигляд; а ми хіба не шукали, Федоре Михайловичу, таємниць древнього рецепту?— бо що таке література як не мазь від всесвиньства?— хіба не дерзали ми, щоб зцілити своїх земляків, але, на противагу древньому, виходило все гірше й гірше! дерзали, дерзали, а крик стоїть, мов у пологовому домі, де зроджується новорабська раса; і молотарка чмихає, і ударне плем'я ставить рекорди надоїв і бере соцзобов'язання на біржах; а якщо по серйозному: три речі здійснилися нерозривно: видебілення, радіація і непокараність совдепу— вся інша сподієність, лихоманство історії, лише обрамлення цього; все інше цікаве як анекдот, як випадок, як туриське враження; проклятість краю— і метафора світової проклятості— захована у вищезгаданому перетворенні, але його, як сказав би колега Августин, його неможливо охопити грішно-допитливим розумом; і щоб Ви порадили, Федоре Михайловичу, в такому випадку? Ваш маніфест про красу, як я казав, здається, тут переінакшили і напнули гаслом над сценами, де тривають конкурси і розпродажі дівочого тіла; пророцтвам ніхто не вірить— вірять дівахам у купальниках— і хто що хоче, те і пророчить; от щоб Ви порадили за променистих обставин у цій драглистій, мов скопитнена бойня, зникраїні? де всі шляхи тупикові на манір коридору, що веде до убою— і задкувати зась, бо ззаду напірають інші; ви правду кажете, юначе— спохмурнів старий каторжанин— і про дівах, і про проклятість, все гола, голіша нікуди, сказати б, блудницьки заголена до пупа, правда; але така, напевне мода— і я вас дуже і дуже розумію,— такий стиль доби, який ви намагаєтесь передати щонайправдивіше і неповерхово; а що порадити? ви й самі знаєте, і не раз про це писали; вам недаремно підсовують мавпувату маскультуру, первісні звичаї; вас, справді, зігнали на спільне тирло, вас зважують і переважують, і підморюють голодом, щоб звідати: чого ви варті в живій вазі, без гімна і тельбухів,— щоб продати оптом; а де ж вихід? богвість, шукайте. Ти подякував— добре, хоч не відрадили від дослідницьких вправ; либонь, ти на правильній дорозі, з велосипедом і невтомним собакою— ти сьогодні побудеш вдома, а коли гості підуть до сну, ввімкнеш нічника над узголів'ям і на збитому з грубих дощок ложі впірнеш під ковдру, зігрієшся,

а потім, обпершись на лікоть, перечитаєш Августинове сповідання, немов підеш слідом за гостем, чий обрис вже й на дорозі щезнув, лише далекий шелест туману, мов шельпіт перегорнутих сторінок і запитань безголосих, виказує його присутність: "яке мені діло до людей? чи потрібно мені, щоб вони слухали мою сповідь, начебто вони мали вилікувати "всі наші недуги"? людський рід цікавий пізнавати чужі гріхи, але лінивий свої виправляти! чому вони хочуть почути від мене, хто я, вони, які не хочуть почути від Тебе, хто самі вони? і звідки вони, почувши про мене від мене самого, знають, чи я кажу правду, якщо "жодна людина не знає того, що діється в людині, тільки дух людини, захований всередині"? та, оскільки "любов вірить у все", а тим більше між тими, що тісно з'єднані одні з одними, то і я, Господи, сповідаюсь тобі, щоб почули інші; я не можу сказати їм, що говорю правду, але мені повірять ті, хто вислухає мене з любові; однак Ти, Лікарю моєї душі, поясни мені велике значення моїх починань; моя сповідь стосується моїх давніх гріхів, які відпустив мені і покрив їх Ти, що хотів, аби я знайшов моє блаженство в Тобі, коли Ти зміцниш мою душу Своєю вірою і Своєю таїною— оживи серця тих, хто читає їх або слухає, нехай вони не засинають між сумнівів і не кричать "я не можу",— а нехай прокинуться для любові милосердя Твого, для тієї сили безсильних, яким дана свідомість їх безсилля. І люблю слухати добрим про давні провини тих, що давно вже вилікувалися, і не тому радіють вони, що це провини, а тому, що вони були, а тепер їх немає вже"*; відклавши книгу, вслухаючись у нічний скигліт вітру, що б'ється на безвіконній веранді, мов птах, котрий, вернувшись додому, застав гніздо порожнім, ти подумки бачив занесений снігом степ і думав про неможливість виповісти всю правду, бо жодній земній істоті, через обмеженість її чуттів, не відкриється всеохопна, всезагальна правда, правдиві відповіді, правдиві вирішення, правдиві овиди за безмежжям блюзнірства; все настає якось саме собою; вір і сподівайся: вірним відкриється радість як дітям; оце і все, до чого ти домислювався; а розум прагнув глибшого, розум, цей залишок людського в зачаклованому освиняченні, прагнув розгадати щось більше; подібного ти, пригадується, прагнув, їдучи у метро через річку, день був передвесняний, сірий і крізь продухи у вагон насівало легкого снігу і чистої височини з навколиць, ти прагнув довідатись про сотні й тисячі земних речей, що скуті в'єдино вони вслугували переходом через річку і крижаною міццю заперечили давнє, мовляв-то: в одну і ту ж воду не вступають двічі; ти прагнув перейти і провести інших над нею, над непогребним часом, що десь там, внизу, ізсукується вішальницьким мотуззям течій, глибин, стрімнин і втягує з собою не так підгризені судомою, випадкові жертви, як саме бажання зміряти безмірне,— щоб приховати дикий нурт углибин, захованого на дні ямер, під корчами, крижаного праісторичного часу, подібного на літні стійбища древньої риби, миньків, зовнішньо схожих на вужа й сома водночасне, древньої праістоти, яка ще боїться розніжувального тепла і зачасним серцем відраховує мільйоноліття, запліднюється від тих пратовщ, праглибин тільки для неї пам'ятного чекання, дикого і щасливого безлюддя морів, переповнених небезпеками, і наливається жагучою ікрою, і жде зими, найлютіших морозів січня, жде однаково, як інші риби чекають травня, пори ікромету; ти проходив

крізь час, як нейтринова частка крізь вкам'янілу в скорботі планету; але, якщо нейтрино, звільнене із магматичних товщ, із райських небес, із продимлених сіркою рудників пекла, якщо воно летіло радісно й звільнено в нескінченні, сповнені нових захоплень, міжкосмічні мандри, то ти, в силу якогось незрозумілого приречення і невідкритого ще тяжіння, вертав назад і знову перепірнав земну кулю з невтомністю піщаного годинника, перепірнав як засіяну ряскою неглибоку копанку,— малим ти стільки вимірював подібне щастя; в селі вашому ставка не було і ви ходили в сільце сусіднє, і там до блювачки накупувалися в мілкій кольобанці біля качатника, де дно жовтіло від водяних бліх, а на горбі напівсонна, голодна лисиця в лопушинні біля нори перелягала з місця на місце, ждучи, коли ви вишиєтесь геть, і їй вдасться підкрастися до каченят на березі; а тепер ти лежиш вночі, маліший себе малого, і пробуєш наново перепірнути час, іще й іще, іноді тобі вдається, вітер стабунено топчеться по веранді, а, коли втихає, ти запитуєш у безмов'я і сонних почмихів молотарки: може в стирлованому загоні, в злуці грішних і праведних, в близьності всього і криється винятковість вирішення? тобто, в наперед заданій несправедливості, в притерпільності до неї, заховано вищий знак справедливого? знак непізнаного, неприступного для людського розуму й розмислів; і, поки ти думатимеш про часоплинність, час збігатиме ще стрімкіше, немов потрапивши в тіснину і вириваючись на звичну волю, і навздогін йому вигукнеш, "горе мені, що не знає навіть того, чого не знає!"; ти здогадувався: час, над яким ти бився, не міг бути мірою на манір ліктя, котрим вимірюють довжину колоди; нема ні майбутнього часу, ні минулого, ні теперішнього, ні проминального нині, а, однак, ми вимірюєм час— і ти перемірюєш безмір променистих обставин, нерозкритих злочинств, розбрукованих на зерні доріг; ти обмірюєш усе це уявою, як одну об'ємність часу; слідом за попередниками обмірюєш мовчанку й стогін, рух і тривання, і з "грішною цікавістю хочеш пити більше, ніж можеш випити", і хоч, не хоч, а змушений будеш визнати близьність своїх вимірів, досліджень, поглядів, кинутих навздогінці, бо лікті, на яких ти повз уперед, замірюючи дорогу до обрію, були всього лиш людськими ліктями, які наближають до ворога, щоб поквитатись— і тоді ніколи мріяти; в почмихів молотарки, що на току день і ніч пересівала чорноріжкові купи, ти запитував як у живої істоти: може в стирлованому загоні, звідки один коридор до убою, може в злученні грішних з праведними, в близьності, й криється виняткове вирішення? вищий знак справедливого, непізнанного, неприступного для людського розуму? і нічого перемірювати ліктями тимчасові виднокола? ще кілька почмихів молотарки— і все поглине темінь; у чому ж безсилість догнати час і безпосередньо в нього взнати причини проклятості краю? вся біда в тому, що наше серце дає притулок усяким речам і вміщає забагато дурниць, які спотворюють і силу прагнень, і силу молитви; тепер від істинного тебе відриває все менше вражень; театри й співи, гоцкання й заливання до поросячого виску алкоголем тебе не захоплювали ніколи; не шукав ти і віщих відповідей у тіней небіжчиків, цураючись святотатських обрядів; не звертався до ворожок, астрологів, дельфійських оракулів, але серце й без того наловило дурниць, як кожух арештанта тюремних вошей, і тепер сиди й думай, куди з ними

рипнутись, бо все таки вони, наситілі, частка твоєї крові і найближчі ближні? куди їх витрусити, щоб податись слідом за Святим Августином? є над чим подумати. Збігай назад, роззирнися: десь тут ти згубив слід відвертості; так, так, так, ти знов забув, що хотів сказати своїм вірним, своїм обраних і всім тим, що шукають обранство, як ти по зернині шукаєш сліду; і завжди знаходиш там, де не передбачаєш— радість була potwierджена телеграмою від безіменного адресата; ти знайшов її в щілині між одвериною, повернувшись із полювання— поставив рушницю прикладом на поріг, розгорнув проштемпельовану сотнями тюрем, божевілень, концентраків телеграму, чималенького аркуша, що шукав тебе безвість літ, шукав усюди, по всіх застінках митарств, по всіх пристанищах твоїх літгероїв, ототожнених із тобою, споріднених настільки, що годі було розрізнити: де ти? де вони? і ось вона, аркушина, затягана, буцім нею начищала до блиску наваксовані чоботиська ціла армія вертухаїв, санітарів, наглядачів, чергових по райвідділу, препараторів моргу, начищала, аби ти на халявах міг угледіти віддзеркалення кожного, кого човпли носачищами ялових з рипом чобіт— от вона, папірчина, мов затягана суконка, знайшла тебе, і, розгорнута, зігриває душу; зігриває подвійно: тим, що тебе, слава Богу, не затовкли, начищаючи тобою чоботи, що досі ти пересуваєшся звичним способом, а не плазуючи в корчах від стіни до закутка, що ти— аж не віриться досі!— живий, а не вириганий з кров'ю в тазик, як одна з туберкульозних паличок; що ти в зневірі, в знесиллі, в знехоті, й просто в безвиході й усепогибелі, знову пишеш! з висоти земнолюбної, чорнопопельної епохи ти волаєш: народ виздихує від беззаконь, а вони чешуть себелюбства похоті! ти пишеш мечем хребта, присвічуючи ним польові дороги й обікранства, пишеш, присвічуючи в смертоночах, пишеш, вимріуючи колись просвітлених, пишеш, а глистохребетні на жирних пузях повзають перед славолюбством і успіхом, обжираючись прахом і сухим кизяччям, немов розверзті могилогорби, сама земля поглинає свою землистість; якби не ти, і вони б самі, і їхня дітва, і прапраправнуки бігали б ,ощасливлені, за татаро-московсько-польською кіннотою, бігали б із совками й торбами, щоб пальцями й усією долонею жадібно нагребти паруючих кизяків і з них надлубати вівса на кашу; а так повлягалися, незалежні вже; а друга радість, мов чорний шарфище, зігриває душу одою, змістом телеграми, з якої дозволиш собі деякі рядки, щоб ознайомити зі стилем послання: уява письменника віддаровує нам пронизливий, чистий ліризм і ожорсточення доби, які, мов просвітлена киснем і тьмяновенозна кров, з'єднані в одному ударі серця; і це про тебе! як ти міг після цього відкласти перо, мов змашеного плуга під повітку, звідки витягнуть його на весну! ти, хто об'їздив, обвелосипедив далеч і всиновив поля, мов згущені чорнила реальності, прози, мов чорний піт застраханої людвиги з навколиць, мов чорнонічну тривогу за рідніх, улюблених, близьких, дорогих, своїх, прикипілих до серця, як шрам інфартника,— як ти міг не писати? як ти міг не віритись, гніватись? гнівितись так, що біліла кров під нігтями і біліло чорнило в авторучці; як ти міг, стільки навчений, обпікатися на дурному, немов новобранець, якому за дві зтяжки недокурком запропонували лизнути залізну, лютоморозну клямку— і він, заплющений, рве прилиплого язика із м'ясом; від безсилості описати

правдиво всі омерзіння й зуроченість ти гнівився ще дужче; описати й добити їх пером, немов позбавити жито чорноріжкового урожаю— ось завдання не з останніх; земля наокіл, мов надреальна проза, мов саме чорнослів'я, лютий підтекст, який протік крізь папір, ніби кров з конаючого, пополотнілого, в пісок і відчай, і од знекровленого світу відступилися всі, а ти стоїш і розглядаєш сліди розбою, насильства; ти бачиш ці величезні, засохлі, криваві плямища у вигляді чорноземів і чорного поту лихоліть, лиховість, чорної безнадії, що, немов розіллита нафта, зібрана зайдами, послугує для двигунів їхнього машинного оптимізму; ти мусив писати негайно! рвучко і навскіс, мов рубаючи шиї проклять, переконаючи Господа, що не все втрачено, тільки б він зглянувсь над нами, вдихнувши святість в серця і чесну силу в руків'я— і було б прикро, якщо б твій передчасний відхід асоціювався з вириганою, викашляною згустками кров'ю в тазику; ти намагався! ти прагнув! щоб з цієї чорноземної, чорнокривавої нафти, шляхом перегонки, з'явилося щось енергійне, щось здатне відкрити нову сторінку, новітню еру, — і самому перегорнутися з сторінками в добріші, немов життя своїх літгероїв після епілогу, в здоровіші часи й закинути цю писанину, звільнившись для полювання, рибалки й тисячі радісних і азартних, справ, а то сиди, сліпай над долею чорнознеможеної вітчизни, аж паморочиться в очах, немов на скелі над штормовим морем; сиди, сліпай, а тобі за це легіон заздрісників вручить орден, дірку в грудях, три на п'ять сантиметрів; ти писав, а чорна, застрахана людва з околиць, її чорнослів'я, її замазученість на тракторних станах, її непохмелена, чорна, безпросвітна туга, мов хвилі на беріг, накочувались на поріг твоєї хати; ти впускав їх одразу: з мареннями й зітханням; вони стояли призігнуто, насторожено, всим виглядом звернені туди, на двір, готові бігти, ховатись, мов щойно утекли з тюрми і впевнені, що їх вже шукають з вівчарками; вони сідали на лавку, курили в рукав, просили завісити вікна ряднинами, відхекувались і простягали ноги під грубу, а якщо траплялося їм заночувати, то спали одягнені, на підлозі, покотом— і вві сні марили, оповідали моторош; а ти мусив записувати кожен їх сон, кожную садистичну лютощ їх володарів, кожен прощальний вигук над чорноболотяним полем, де все блукає, провалюється і гине, засмоктане в драглисту жижу; де навіть привиди не знаходять дороги назад, як трапилося, наприклад, з возами, що курличуть в нікуди й підманюють душі прощанням, і підбивають прощати; ти описував ніч за ніччю, борозну за борозною, кожную найменшу, вивергнуту з комина, сніжину радіоактивної сажі, що перетворена в літери мріяла стати сагою; ти описував кожне багряне згасання коногонки в мороці шахти і в кожному з мільйонів людських організмів кожен тромб, що от-от обірветься й рине вперед, мов скажений шершень; ти писав, а тебе винуватили в душевному популізмі— і хто питається? рогата худобень, ссавці бездарні, недописьменники, недокритики, хитра й пронирлива посередність, яку ти, на клопіт собі, не раз рятував, витягував за чуби з тарілок з холодцем і смальцем, куди вони падали п'янезними рилами і заливались ригачкою; але от, відмившись і посвященівши, вони разом з запоями покинули й писання, ринулися в продюсерства, менеджерства, в новочасну паразитарність, де знову, як і раніше, втілювали головне покликання: змішувати святі дари з яєшнею— і

плодити блюзнірства; вони жалісно, щоб не образити, замовчували тебе як останнього дикуна в бойовому розфарбленні— і сміялись до впаду кругом поза очі; тупі, підлуваті, хитромстиві, як всяка бездар, вони організовували всякі тупі й бездарні проектики, і плювали в руку, що взявши за вуха, витріпувала з них пилюку, як з плюшевих зашмарканих цуциків— і підгилювала в люди; невдячність і підлість, здобрена приамериканеним сюди пронирицтвом— вони навчалися в них всьому уніфікованому і викастрованому до плюгавства— невдячність і підлість, як два наглі роги безкарності, були їх визначальними рисами; витріпані, вони вже за дверима сміялись голосно, сміялись як з лоха, котрого так облапошили— тобі ж болів тільки час, так здармований марно, інфікований невдяками; богвість як, через силу, ти продовжував репортажити— з гільйотиною на шиї— та іноді виїздив на велосипеді в сутінь і ніч, щоб пригадати азарт, з яким гасав по дорогах, розбризкуючи мілкі калюжі, відданий твій собака; скільки раз ти кидав писати, полишивши це зайняття своїм епігонам, звихнутим на словоблудді, як жебрак на новій торбі; вимріюючи торбеху, він мислить, що з нею і сам вилюдне, і стане князем; печальнезна помилка! а скільки підманюється даремно і йде по твоїх стежках, по закоулках митарств, марновірств, марнотратств і, протокольно кажучи бомжівств! скільки їх? вже не кажучи про читачів, змушених, мов риба в ятері, битися в чорних сітях побаченого тобою скрізь і сплетеного в рядки уявою! ти казав їм, що вичерпавсь, виписавсь, надірвав свій мізерний талант, аж серце виперло грижею поміж ребер і вісить там, мов порожня кобура арештованого генерала; ти казав заздрісним, жадним до корчів, як шибениця до прокльонів,— он стоїть собі дерев'яна, не добра й не зла, ніяка, байдужа, проста, стоїть і пантрує юрбу чекальним, незмигнотримим оком зашморга— ти казав те, чого від тебе ждали стільки збудлених літ, по електричках, по вокзалах, по всіх кутках безпритульності: ти таке ж бидло, як і вони; ти збудлярнів, просмердівшись злодухом, як їздовий силосом; вони добилися свого; стільки вганяли в помийниці, в ніщо, в нікчемство, переконуючи,— раз ти нікчема, то повинен мовчати й ховатися як обісраний,— стільки примушували знімати шапку, зрікатись князівства, постригатися в смерди, стільки дерли шкуру, мов вітер рубероїдні клапти з повітки, що тобі просто обридніла ця живодерня; чорнобалюйте!!!— віднині ти думатимеш про нетлінну душу; але тут то й глибиннів смуток: там, глибше всякої прірви, безодні, гніздовища проклять, далі дикого скрику, там, де не тісно небу, в тій долоні, простертій у ніч, в тому гнізді відлітання, де мала б тепліти душа, лежали два знепотрібнілі крила— час і спогади— і те безсиле крилля нагадувало геть обсажену і надсмалену підмітачку, зроблену з гусячих крил: такими бабця підмітала припік печі; а де ж душа? оце так влипнув! де ж душа? де вона?! кричав і пінився ти сам до себе, як розгніваний батюшка до святотатця, що вкрав і десь заникав чудотворний образ— де душа моя?! виявляється: ти її пролихварив! ти вклав її в свої романи, як гіркий скнара вкладає все зароблене в чисті перли й золото; і вкупі з тими рукописами заніс нетлінну душу в руки редакторів, видавців, цієї лихварної банди, залюбленої в свої посади і в твої письменна як жирні плями в сторінку; вони на них ставили закусь: дешеву тушонку, шпроти; надто це стосувалось тих галімарів, тих букерів, що твоїм відчаєм, твоїм

стилем застеляли блискучі столи і на вирватих главах чистили оселедці, і всідалися обідати лицем до безсмертя! і обсмоктували пальці, запиваючи пивом; а ти, дурний, сподівався, ти вірив, ти так хотів— з їхньою допомогою докричатись до неба; і пролихварив душу; тепір хоч пиши, хоч мовчи: час і спогади лежать обсмалені, в сажі, і ятрать порожнечу, звідки їх виламали, викрутили в суглобах; хоч пиши, хоч мовчи, голос осінніх полів, пострижених каторжно під нулівку, голос кожної стернини, всепам'ятної тобі, мов кожен незронений без ліку волос малих рабів вітчизни, саме голосіння безмежності тобі не дасть заснути; хоч пропадай пропадом, нарікай на лихварів-видавців, які за всі твої рукописи дали півдулі ще й змусили довго кланятись, хоч плач, хоч скач, ти не зміниш дитинного голосу, викликаного з п'їтьми для любові й уславлення животворності Слова; ти думав так: коли Бог покидає народи й краї, обригані злодійством, заздрістю, ненависництвом одне до одного, коли тьмяніє розум в полудня і всякий добрий замисел уражує цвіль невдачі, ніби залишки доброти тільки й покинуті для процвітання цвілі, і треба зрікатись доброго, як гріховних помислів, коли ти сам, геть покинутий, без смиренності голуба, без мудрості вужа, геть ніякий, сам між безчестя й пристрастей, марноти і втоми, твій писемний обов'язок є вдячним синівством, розшифровуванням, розкодуванням генів, що ріднять кожного з образом Божим; ти доказував це в підтекстах, в надтекстах, авторською прямою мовою, доказував, де тільки міг, щоб припинити розлад, розпад, розщеплення, смертюнатхненність, вияскравлені в порошинах і дрібках сажі з реактора, мов новорічна радість з хлопушки; ти доводив очевидніше, лицемір'юг самознищення, а тебе винуватили в незрозумілості, в зарозумілості, в потопах свідомості; ти зречешся таланту, якщо він був, і запропонуєш їм стати воїнами і служити— та їм кортіло казатись, яскравіти врівень реакторної, променистої доби і виплоджуватись якимось небаченим досі народом; ні Божий, ні чортів— бо проти нього й потвора з рогами й копитами виглядає майже ангельськи— ні дикий, ні свійський народ цей позбувся лица та імені; за сімдесят марнотних літ перетворений в гумус, у силос, у чортійщо, ніби всі мерзенні звички й риси вперш за історію так розбуяли сказано, так розцвіли отруйно, а все людське, порядне, щире вимерзло й вищезло до грамини, народ цей став напівпритомним: як не п'є, то похмеляється, як не чухається, то виє закапканним смертним воєм, аж захлинається вхрипло, як не продається в рабство з бебехами й дітьми, то закликає варягів правити, як не біжить на блядки, то поспішає на аборти, як не топить лій із дітей, за звичаєм орд монгольських, то перед першим зустрічним підтискає хвоста, плазує на пузі і зорить усміхненим немовлятком, мов сама безневинність, але з гнилим віддихом людського м'ясила, м'яса брата з пащі; і скільки б ти не підгледів звичаїв, рис, жодна з них не звістить обнадію, а тільки посилить біль, помноживши відчай на смуток і вітер всенічний на пекельну тугу— і всі попередні напасті, вся мерзота безсовісті, здичавіння, тупості вкарбується в одне слово: кончений; бо куди не підносив злодух свій силос, він не вставав і навшпиньки, не підростав, не кращав, а німував по ямах, заливав кислотою кінські ніздрі вітру, лежав, смердів, мов позіхаючий сифілітик, був кончений— і годі; це про нього писалося:

повбивав пророків посланих, повбивав гідних і зречених, повбивав милосердних і чесних, повбивав мудрих і жертовних, повбивав жалібнорадісних, залишив тупезних, понурих, лежачих, мов силос на прокорм худобі; ти знаєш, що кажеш; ті, кому віддавав душу з долоні, чи вони подбали про тебе, коли ти був хворий, кавкав, бухикав, вмивався знемогою й потом, спав навсидячки і випльовував себе по кровині? чи одвідали тебе в темницях розпачу? то ж чи вони твої ближні, заповідані для любові й жертовності? хіба не ти їм прощав сімдесят раз по сім, а вони риють рогом, бичаться— і ти все одно їм винен; і ти вирішив змінити стиль, стати комп'ютерним вірусом, щоб стерти всякий спогад про них і про себе, як вони стерли з твоїх задумів найпронизливіші сторінки, стерли, отруївши зневірою в них, сплюгавлених; ти став вірусом мовлення про все й нічого, перекладом із санскриту, древньогрецьким алфавітом, вислідом слимака на стежці, замуленим річищем, візерунком короїда, хвилястим прочерком за гадюкою на тиховодді, піском на зубах, камінним прахом тих перших скрижалів, що були розбиті нам на покару; ти обрав стиль невизначень, перетворень, стирання, зникомості самого зникання, став вірусом, щоб знищити хворобливість подій, конкретного скотства, конкретного відступництва, конкретного блюзнірства, конкретного свинорилля з вилупленими, як шматки кривавого геморойного м'яса, очицями; тільки вплетення в мову іншого коду, іншої сили, могло очистити сутінкове поле від просіяних кругом і пропарощених чорних ріжок, паразитарного колосся, що колись було житом; ось вони, колективізатори, агітатори, ударники, доблесне, передове плем'я! і ти, хто хотів із цього гімна і смальцю викувати мечі ! ти, покараний за одне те, що в них, смальцемордих, повірив, що не зміг розпізнати за тупістю агресивність обуха— обуха, зіржавленого в кураках на дровітні, обуха, якому ти так співчував, обуха, призначеного тільки для того, щоб добивати, обуха, як загартованого в розчереПЛеннях, серця народу,— ти, хто хотів рятувати від чорнзлобилью і тим противився караючій волі, тепер станеш вірусом, розчинишся в мовленні, в незрозумілих рядках, розщепиш мізки читальників і загальмуєш їх, мов божевілля психотропами, а далі від вух до вух, від сказаного до почутого, від зачитаного до незабутнього, від того до іншого безболісно, незримо, тихо, як жах в сновидіння, впірнеш у свідомість безвірних і над кожним зітханням і подихом розставиш знаки оклику, зарубки крику в сутінкових навколицях, затесі, які роблять на деревах у дрімучому лісі,— і потім скажеш: це не біда вам одтесує голови, а доля знакує чиєсь повернення! згодом, по вірусомандрах, визнаєш: ніщо не змінилось; ось він, цей гнилий силос, в який ти так намагався вдихнути полум'я з горнил небесних,— а жовто-зелена маса не горить і не тліє, лиш просторить запамороку, кислий злодух і навкруг б'ється ситий кнурячий вереск, мов під колійською шпичкою; ти стояв коло народу, як слово біля силосної ями, стояв тоді, коли народом цим і не пахло, а смерділо скацапленим п'яним сапом, матюччям, люттю, закислою тугою кукурудзяного лежання, похабним блядством, нахабним звірством, заздраною, непошаною, хамством, бидляцтвом, стогоном перебитих кукурудзяних суглобів, гарячими сцями по ногах, всією нездвигною, втрамбованою масою, вжаханим і приреченим, тупим нікчемством; як би ти не любив його, скільки б не

жертвував йому силу пристрасті й роздумів, скільки не окроплював, ніби з пульверизатора, вірою й зашпорами з серця, він хотів залишатися силосом, хотів і лежав собі, докисав, позіхав пребайдуже на всі твої жертвочки, лежав, як купа смороду на колишньому храмному місці, бо в нього вирізали той орган, завдяки якому мучаться щиро і щиросердо воскресають; а крім спокути, нема рятунку; твої попередники, пригадується, твердили поетично, що він лежав як паралітик той, що при дорозі, ти ж застав інакше: гниття і сморід, і всебайдужу лежачість; навіть зло тутай втратило природню силу і кругом докисало, досмерджувалося ні те, ні се, голе нікчемство, убозтво, паразитарне, показне добродійство, гола безсовість і такий лютий гніт, що настає в людоїда, який пожер дітей і сидить вирячено й посоловіло від ситості в кутку під божницею— і чекає: що ж далі? а далі от що: божевілья, покара, галюцинативні голоси, які кип'ячим оловом линуться в вуха; далі країна без совісті, без співчуття, без лиця, без радості, без надії зцілитись, без віри в своє покликання, без чогось вищого від тупотваринного, ситого посоловіння під божницею; без розкаяння хоч на найменшу машину, зіницю справедливого; без усвідомлення приреченості свого стану і тому ще більш некерована— і ти, хто ховався по підпіччях від її людоїдних ручиськ, що пробували тебе там знайти, намацати, витягнути за ногу і потім порубані куски кинути в обсажений банячисько, ти, хто дитинно тремтів тут скрізь, відчуваючи лютий поблиск у темряву, де ти згорнувся бубликом і боїшся пискнути, ось, волею випадковості, переждав розбій, різанину і глухе бухкання свіжих порубаних шматків об долівку; ти, пересидівши в цій людоїдній кодлярні тридцять п'ять літ по кутках, по підпіччях, непомітно й застрахано, навіть думки свої привчив ховати прямий і рішучий блиск, як звір, що відводить очі від людського зору, щоб лишній раз не випробовувати недолю; та от, зібравшись на силі волі, ти драпонуєш од скаженої хати і трохи потиняєш по світах, сподіваючись, що цих ненаситних, цих, які знали про твою присутність під піччю, добре знали і берегли, як найкращу закуску, на свято, цих посоловілих, набичених, рукастих, прийде пора, заб'ють в кандалиги, і ти зможеш вернутись в спокоєний— марно; їх обминула проста й наочна суспільна кара, але тобі вже було не до цього: поки вештав собі в світах, нібито просто так, заробітчанськи, безклопітно, світлорадісно, піднесено, споглядально, захоплено, поки перебував у іншому вимірі, іншому настрої, іншій пам'яті, все зло й переляки попередні вивтікали з тебе, вивітрились, як дух мишаків і курячого посліду, який викачав на себе, тручись по підпіччі,— вивтікли й залишили місце для кращого, справжнього, рівного мужності, безперервного людського виіснування, виживання, яке ти бачив просвітленим, звільненим зором і впам'ятовував, можливо, проти власної волі; впам'ятовував тисячі облич, тисячі доль, тисячі співпадінь рокованих, тисячі переповіданих тобі розлук, тисячі сподівань на зустріч на всіх прощальних вокзалах, тисячі поспішливого серцебиття листів у тисячах поштових скриньок, тисячі ликів незримого, невимовного і від того дорожчого ще дужче; ти впам'ятав стільки, що не міг вже його носити в собі— і мусів навчитись письма, і потроху, потроху стати яким не яким, а письменником; можливо, це також була підсвідома спроба уникнути рук людоїдства, коли знов укутаєшся в солодкі дими

вітчизни: в бричці з брезентовим, запылюженим верхом ти їхав, подібний на молодого й запального пана, готового на всякі вольності, на те, щоб звільнити душі з кріпацтва, поставити в селах хати-читальні, завести передовий лад в господарстві, творити добре, прекрасне, всевічне і подавати приклад, яскравий приклад, запал горіння, пожертви в ім'я вітчизни— ти, здавалося, їхав, а, насправді, стояв коло народу, як слово біля силосної ями, стояв, як нездійснений заповіт на перевозі біля річки, стояв на сторожі всього, а він, народець, з великої дяки то обхаркував, то виставляв дурнем, то пускав з торбою, то постригав у солдатчину, то отруював душу так, що ти виригував труйку з шматками легень і кров'ю; а нівроку собі почесна варта! та ти терпів, як належить терпіти у вовчій ямі і письменницькому житті, коли все віддаєш за здобутий досвід— дехто здобував його ще дорожчою ціною і був позбавлений шансу здобуте виказати, а тобі покищо таланило; ти писав, рвучко і навскіс, бузиновою кров'ю безсонь, розколючених на кіптяві ночі— виходили майже овічені чорнила; ти терпів, лиш подеколи нарікаючи, як жнець у жнива нарікає на сльотавінь, негоду; однак, колосся все порожнішало, все мертвішав його марнотний шерхіт— і ти невірився в нинішньому народі, як вогонь у гнилій соломі; зневіривсь не тільки в цьому, своєму, але й у всякому, теперішньому, бо по справах їхніх виглядало: немає між ними правди! немає Божого страху в них перед очима, нема нічого, крім душевної лінії й смертних гріхів, помножених на одур легкобитства, бо так легше щезати в безвість; ти зрозумів, що спершу в них розневіривсь Творець, а ти не йняв Йому віри; ти бачив так, як тебе навчила розмальовидлена, мов стара масногуба вдовиця, гиблотрадіція: що всяка людина є доброю і треба тільки вдихнути в неї чесноти; довіритись їй; але в цей перележаний силос уже ніщо не вдихалось і він мусів зотліти дощенту; ти стільки вдихав свій запал, надривну віру, що надірвав легень і нетлінну душу, і, як тобі сказали потім, зимовим вечором, в ранні сутінки, дорогою в чужому місті, в чужому автомобілі: ти просто був лохом; оцим людям, ось цим перехожим твої образи й жалі до сраки! та й справді на те скидалося: в золкому середзим'ї бляклі пики, мордяги, писки, старі й малі несли якусь затерплість, оббрезклість, як до болю засиджені задниці, аж ти хотів вигукнути: до болю рідний народе, невже це правда? правдою було мовчання; а ти ждав іншого? от вони, силосоямні глибини! приховані від тонкосльозих гуманістів; життя тут стваринніло так, що нагадувати про щось людське: все одно, що розривати могили; там кості й сморід, хоч зверху й гроби лаковані— все так, як казалось в часи прадавні; ти не збайдужів одночасно, ти просто став ним, як знак оклику над рядом— і цього знаку мусив дотримуватись віднині; це вже була позиція, кажучи політично; так ти протестував; ти відмовлявся блошивіти між цих крапок і ком— і обов'язково опинятися крайнім; тепер ти ставав над абзацом! над початком наступного! над вирішенням майбутніх тем! і думав, що вже стаєш невразливим: нарешті! але цей народ жив у тобі не так, як силосний сморід у кухвайці їздового, не так, як оскома на кінських зубах, не так, як тремтіння в обпеченій морозом лошацій шкірі, а так, як хвороба, як туберкульозна паличка в дірці в легенях— тому так пригадувався і мільйонним лицями кривавивсь в очах тобі, що сам безсилий ти був його позбутись; він так само, як і

паличка, розщеплював білкову масу, вимивав її із сечею, висушував тіло лихоманним потом, він жив у тобі щасливо й схмеліло, мов боярин на весіллі; та ще гірше було із народом творчим, гримучою сумішшю похоті й нещастя повальних— ця публіка навчена тільки одному: їсти одне з під одного і розхвалювати до впаду; вони прийняли це за щастя: у п'яних відходах стільки дурі, що вистачить на сто літ— і нічого бігати по гастрономах, все тутай поряд, і підхвалювали один одного в одах, верлібрах, критичних статтях, весь творчий процес модернізували на стільки, що й саме натхнення, саму поезію пробували здистилювати таким незвичним способом, і хвалили, похвалювали, захвалювали; так от чого їм бракувало?! безвихідного виробництва! і вони на історичну мить дали тобі спокій, достатній, аби ти написав свої романи-енцикліки, романи-послання— і за те вдячний їм; а потім якої фуфлятини вони не поперли проти тебе— доходило до смішного— понесли на тебе свої книжечки завбільшки з гірчичник, свої окретинені критичні роздуми, свою похитливу цноту, свій безмежний, пропитий, просодомлений надцинізм, чимось навіть величний і незворушний, як море блювоти, свої збоченства, які вони несли над головами наподобі святинь і від їхнього злого поблиску стерня наокіл перетворювалась на жабуриння і світ ставав непролазним, гидким, тягучим, як їхні захвалені, зжабуринені душі; вони, до смерті обурені тим, що ти не алкаш, не свинтюх, не славолиз і соромишся так підлабузно когось хвалити— за віршослів'я, м'яко кажучи, неспівмірне з виттям і жахом епохи— вони вирішили тебе втопити в заздроті, в жалюгідних плітках, брехнях, наклепах, у тій мерзотняві і гиді, де, мов дитина в літеплі, бовтались їхні зропушені, жаб'ячі душі— і це еліта! це совістюга нації! де б вони не з'являлися, вони найперш накачувались горілякою, як свині брагою— і потім несли ці фуфлятинні плакатики, протести проти твоєї правди, що народ виздихує, мре, пріє силосно, і на одного порядного сто десять підлезних; вони, браголюбні, несли мирні першотравневі заклики проти твого гніву, проти яструбиності зору, проти, проти, проти! а скільки ти бився над ними, витесуючи з тисячолітніх дубів цих змистеччених буратінок, і все виходило як не п'янь, так рвань, як не чмуридло, так хамидло— матеріал підводив! витесані тобою вистрибували з руки і давай буратінитись, давай довбати, мов курчата, твої простягнені під стіл, втомлені безмежним, безвихідним крокуванням у пошуках істини, обпалені надактивною мерзлотою вітчизни, потріскані, в нестерпності розчухмарені, кривавом'ясі ноги, і ти підводився через силу, ставив пшоно з жовтком і воду в окремих тарілочках; тепер підрости, вбилися в пір'я— і ладні видовбувати дзьобилами очі; і не тільки від цього, але й від інших невдяк, дух твій скволів, скорцюбився й плакав так, мов вітер сирітський в шпарину пустки: так по дитячому завразливо, тоскно, благально, що ти запитав у свого розпачу— іншого не було нікого, бо й сам Володар нетлінності, покинув сей світ, мов протяг за собою лишивши це завивання в пустках, в злодушах, скрізь, де ти, маловірний, шукав початки зла, бажаючи його виправити, шукав зле і не бачив зла у самому своєму пошуку (як потім пояснив Августин на прикладі своєї сповіді)— ти запитав у розпачу: чого ранок і вечір тут безнадійно, однаково кривавлять зір вапном, кинутим межи очі? чого повітря стало різучим, мов очерет, і січе руки й лице до кості,

коли тільки пробуєш його розсунути й заглянути далі: що там, ріка чи безодня, виблискує насправді? лиш розсуваєш досвіток, починаєш день— і вже язики злого ятриво злизують кров на тілі; живим вапном пече щоденна безвихідь, безвість; чому заздота й жадоба так здичавлює, чорнозливами впоєний, замогильно простертій, голитьбезний степ, що й вітер ночами тікає, скиглить, минаючи пустки, пустки? чому туманом і тонким болем пахне різуче повітря зрад, а ти все не годен повірити: невже? завіщо? ти тягатимеш на собі тривоги, немов мішки з намоклим цементом, тягатимеш, маючи на обов'язку будову іншої, новосправжньої, сторожової вежі, хоч вона і цікавила цей перевернутий, самоїдний час, як вигрібну яму цікавлять скривавлені холерою нутроші.

Поки ти літописнів, стелився димом крізь ніч, країна й надалі западала в морок— здавалося б, куди вже чорніше! але й пільма здатна згущувати властивості, наливаючись іржавиною, рудизною і сірководнем з болота; морок густішав так, що його можна було возити, як мерзлу землю колимськими тачками, але він тут же обвалювався, і помріяти про світло було б найвнішим, ніж побажати вигребтись із підземно-кілометрового завалу в шахті; очі, привчившись до темряви, як у глибоководних риб, тепер балухатили ще дужче, немов синяки на тілі, з якого щойно зняли лікарняні банки— і свербіли нестерпно, так хотілось їм плакати, щоб влізти назад, замружитись ненадовго і прозріти в яснішу далеч; десь то є вона; коли ж розвиднювало ненадовго, так, що ти міг налапати ручку смрадіоприймача і піймати якусь суспільну хвилю, там, за твоїм городом, по всій вітчизні кіптюжилися ті ж самі, безпросвітні, нулевидні, мов підпалені автошини, події з гумовим непродихним чадом; наприклад: вкотре перепродалось приватизоване "емзеес"— знайшовся пристойний наркоінвещур, що вклав копійчину в нашу зовнішню падлітику— та все одно не було порядку, все тривало собі як і раніше: один нав'язував іранцям ракетні шахти під притони, другий вимагав зняти ембарго на експорт наших повій у гарячі точки, щоб тим самим збити шаленство в тамтешнього чоловіцтва, третій споював амбасадорів на щоденних прийомах і підсовував їм папірці про розподіл європій і, підпивши, вони розглядали континент, як свою торгову точку: де і чим змахлювати? де і коли в підсобці відтарабанити продавщицю, лигнути пива? їхнім амбасадорам таки подобалась ця країна, бо за тутешнім законом ніхто нікого не лінчував і не викачував у пір'я за так звані сексдомагання, як це практикувалось по їхніх вітчизнах; навпаки: наші, зігріті на стронцієвих пляжах, суки давали такий стійкий запах течки, що кобелі всіх порід зривалися з прив'язі й вили в них під дверима; ніщо не мінялось; ти знову, як отоді в сутінковій, мов поцвілені стіни моргу, електричці, тримаючи напрям до столичного злидарства, запитав себе про сутність зневіри— і відповідь була однаковою: тутай, в країні відчаю, вона не пахне фіалкою, не гірчить мигдалем, не завжди й милиться мотузякою до шиї, тутай вона безмежна, як море блювотини, тутай вона наскрізна, глуха до вмовлянь, глибша вічної мерзлоти, чорніша мороку для живцем закопаного, звична й природня для проживаючих тут, як міражі водойм для конаючого в пустелі; тут кожен зрісся з нею, як собака, в чийому дворі покійник, із непідвладним бажанням

плакати, прощатись, вити, вихриплювати з себе надчутливе і надпроникне знання про те, що всіх нас чекає невдовзі; стільки разів зневіра— надживуча, сморідна, люта,— вгодовувала тебе вовтузнявою, мов здохлого коня червою, що ти не міг не стати ніким, прощальним вигуком тяги в комині, димом паперу й соснових дров, гірким і жалісним усеспаленням всіх попередніх роздумів; стати снопами на вулику, де бджоли, завбільшки з чорну кров під відбитими нігтями і такі ж болючі, переповзають із рамки на рамку, ледь чутно гудуть, сподіваючись пережити зиму, і гинуть за кожною краплею ядучого меду з паді; стати невинним мрійником, який хотів продати п'явок, черву вітчизни! продати все, що точило її зсередини, з озер, з боліт, все, що смоктало ниючим тоскним боєм, мов інфартний рубець, що от-от розповзеться на серці; продати, і раз і назавжди здихатись цих смокчучих причин кволі й немочі— і встати з постелі залежаної, і ходити з радістю, як той, що одужав при дверях храму; зрештою, це малосуттєво, бо ким би хто не ставав, він рано чи пізно стане самим собою; стане простим і чистим, як буває в тій хаті, де сонячним пилом од вікна процвіло дитинство— ти обіпрешся ліктями об підвіконня, щоб перевести погляд і подих, роз'ятрений вапном сторінок, та знову побачиш дорогу, невдалік за городами, всіяну зерном, аж храпотить під сталевим, блискучим обіддям дерев'яних коліс, під самими підводами та підковами наступних коней, здоровенних, вгодованих, якоїсь германської породи ваговозів; побачиш знічийнену землю, бовдури пусток, кропиву вище плотів, замшілі повітки, бур'янюгу в садках, деінде вцілілі стріхи, журавлі над криницями, підняті в небо, мов шлагбауми перед спраглими воскресіння; побачиш половину над молотаркою, що з тридцятьвічного року пересіває лиш чорні ріжки, половину й пил, бо в чистому зерні відпала потреба— лиш чорноріжковим хлібом годуються наші чорні злидні, чорний розпач та чорна нехіть жити; побачиш дорогу в золотилах залишеного, просіяного на один роздратунок з возів, немов сама сатанинська безкарність лишила по собі сухозлотицю з поганьбленого образу, лишила, аби нагадувати про довічне безчестя, довічне святотатство, довічну безсилість цих порожніх дворів, цих роздертих воріт, цих почманілих каліцтв, цих непритомних полів, цих скрегітних виплесків туги над молотаркою, що оббиває одну пилюку, остюки й чорні ріжки з колосся замість зерен; побачиш— і всією бадьорістю уяви спробуєш забігти навперейми підводам, спробуєш зупинити за оброть, хапаючи обома руками за упряж, та час напірає тупим, скаженооким ваговозом і ти відскакуєш на обочину; їздові в брезентових накидках, сидячи на мішках, на тебе й не глянуть, знай димлять самосадам і покивають сонно; тепер, коли все здаленіло, і в чорних, порепаних до крові, ручищах, у чорнопітних всередині шапках жебрака, злидаря навіки вписемніла так звана історія, тепер, коли все збезкарніло назавжди і в засипаних зерном країнах панує процвітання з правами чілавека, тепер їм навіть не сниться своє хлоп'яче бешкетництво; їм ніколи; вони на пірамідній купі зернища поставили потужню антену і давай поливати— твої сумніви, твою переконаність, твої роздуми, твою віру в самодостатність цього і всякого іншого краю— поливати так, що аж в очах тобі двоїлось, коли польовими дорогами їхав на велосипеді, пронизаний радіострумами і одне рятувало: почмихи молотарки, що

пересіває одну неродючість, чмихає астматично, задихано, стомлено за стільки даремних чекань і виглядань чогось удатнішого від засіву тридцятьжнивного року; чмихає, буцім коняка, якому в ніздрі набилася комарнота й пече розжареною приспособою для таврування— й пилюка сіється над бовдурами пусток, над кропивою вище плотів, над деінде вцілілими стріхами, над бур'янюгою по садках, над проваленою шиєю льоху, немов конаючого довго човпли каблуком у потилицю, над жалюгіддям останніх, всіма покинутих, обвислоруких калікунів, над добродійною, незліченною, немов рухомі кротовини, валкою возів, які курличуть, курличуть нещасні, підманюють душу прощанням, підмовляють прощати, так само, як і раніше, коли на цьому й купили нас голі й спритні на вигадки комнезами-недолюдки; ти здогадався: привиди і курликіт існували, вовтузніли тут, щоб збожеволити твою уяву, збити з правдивої дороги пошуку— і разом із смрадіохвилями налаштувати на звироднілу ноту; як вони тут старалися! як розхвалювали свої свободи, свою широту дірократії, як натякали на дрімучість колишніх звичаїв— наприклад: підармонові педіка дозволено педрити до СНІДу й сказу, а от чоловікові зробити натяк жінці вважалось за особливо брутальний злочин; таких лінчували, якщо це були сановні особи, або просто, звично, буденно відправляли кудись на кастрацію; содомія свобод так нахабно радіохвирила простір, що іноді тобі здавалось, буцім на катамарані велосипедиш морем і твій Удав, як парус самотній, в голубому тумані шукає щось кинуте в краю далекім: він бунтівний прагне бурі! так, ніби в бурях є спокій! але, навчений історією з тирговканням ваговозів, ти наказував собі не зважати; нехай собі дзявонять, нехай смрадіохвилять над полем; ти приїздив додому, піднімав трубку з чварламентським прямим зв'язком, довідувався— надають додаткові повноваги чи досі мнуться?— з даху підталими снігом шурхала ніч: сира, оглухла, вся збрякла чорною гнойовицею мотороші, розколюченої з кров'ю повбиваних безневинно; час глухішав, глухішав, глухішав пекельно, немов все провалилось під землю і вслухається, вщулене, в крем'яні кілометрові товщі над собою: так буває в шахті відразу після завалу; ти дочікувавсь спокою і в спогадах, сповідях брав вітчизну за руку і слухав одночасний, мільйонно-аритмічний пульс зневірених, напівмертвих, скорцюблених по закамарках нужди й принижень, нужди й безнадії, тупонімої нужденності, що заливає пеклюгою душу, як вогняне повітря заливає груди зачиненого в палаючій хаті дитяти; але перед тим, за мить до судоми і бездиханності, зціплює легені ядучим клубком: гірким непродихним горем; і тільки-но ти знімав руку з пульсу, як гасли тисячі безсонних вікон, меркла зоря на обрії, світало,— та ненадовго— ще один удар півстамільйонної аритмії і день починало лихоманити, западала півсутінь, радісним вовчим воєм заходились над головною площею ліхтарі; мить спокою тривала дотоді, доки тримав руку на пульсі, а другою ледь встигав записувати, кардіограмити це відчутне на доторк мільйонне тріпотіння, цю вщулену, смертічекальну безмірність, цю вогку тремтячу глину, на яку перетворювали народ, і крізь тебе, мов через апарат по гемосорбції переганяли хвору кров всіх зурочених і зловтішних, всіх гордих і заздрісних, всіх нікчемних і ніяких, всіх безпомічних і безпорадних, всіх, до одурі переобдурених, всіх, усіма й собою забутих, всіх, пребайдужих до горя ближнього і

потерпань вітчизни, всіх, лицемірно відданих, показушно щирих, тремтячих од глитайства, всіх, злютованих у безмежно-мільйонній аритмії жадоб— і крапельини отруйного подеколи протікали на папір, розливались рядком, позбавленим певності, чи вистане йому сил з'яскравити і тремтіти в людських очах, немов рубінна жаринь волоска, коли глянути на високовольтну лампочку і заплющитись ненадовго; ти мусив писати: хоча б для того, аби події перестало паркінсонити й ліхтарі покинули вити, вперше за котре століття дозволивши нам заснути без тіпавки від кожного кроку по коридорі; без жаху, що ось прийдуть і заб'ють у наручники сьоночі; мусив вигадувати обнадійливе, щоб розвітрити сірятину; мусив романитись над епічним, піднімати в світловисоти бездиханну простертість і тим рятувати від пролежнів, якщо їй вадять крила; мусив іще й тому, що найвірніший друг, ягдтер'єр Удав, небіжчик, на тому світі чекав продовження, цікавивсь тутешнім, мисливським і ти зобов'язаний був йому листувати, а він читав переказане з непересічних димів, простелених від комина твоєї хати і злітописнених одним із просвітлених свідчень; він прочитував їх упівока, тікаючи краєм ріки— від запаху радіації, як від землетрусного запаху, що вістує лихий початок,— тікаючи від тієї тріщини, якою розверзлась земля і час зупинився назавжди: квітнем вісімдесят шостого року; він тікав— йому в спину дихала жахноморозна хвиля, дух рокованого, моторош незворотності— тікав із того на позатой світ, бо і в раю і в пеклі чулося, долинало звідси, це тоскне виття ліхтарів над площами, цей храпіт розсунутих земляних мас, як храпотить, вибухаючи ізсередини, крига в надлюту морознечу; він тікав— і передчуття вибуху, що знову й знову зринало знізвідки жахноморозним запахом, стлалося за ним слідом, бігло тінню між почорноблених потойбічних тіней; він тікав, як від злого передчуття тікає сила волі з тіла, як кров, що шугає в голову, як душа, яка в передостанню мить облітає околиці, не знаючи ще, куди їй намислено ринутись; він тікав, як вжахане вибухом світло ядерної бомби від епіцентру лиха, де закипає темінь, морок, мор і час анігілюється на ніщо, на незникоме прокляття; він тікав краєм річки, із того на позатой світ, бо від недавно померлих йому передався тривожний настрій, передземлетрусний трем, якого душі їхні так і не змогли позбутись; він тікав усе далі й далі, й далі— від цих драглистих полів, мов суцільний кровопідтік під плівкою зблизька застреленого і оббілованого звіра— далі буденної, зримої далечини, далі мрії про те, куди стане сил добігти; тікав, бо іншого не мав виходу— чесна рятівна сила змушувала його тікати від жахноморозної тіні, як від вовчого запаху; він тікав, хоч і не підтискаючи хвоста, хоч і не скиглячи благально, але тікав, як тікає всякий звір із охопленого пожежею і палаючим вітром лісу; він тікав, бо безсилий позбутись передчуття, що в'їлося в генотип його предків ще тоді, до його народження, у вісімдесят шостому році, і навіть по смерті не дає зупинитись і гонить тінню поперед власної тіні; він тікав, ледь встигаючи дивуватись: як там на білому світі вживаються, всиджують живі?, коли від тривожного гулу і в царстві сутіні мона з розпуки пенькнути, і ноги самі несуть тебе в безлиху, за назублені лісосмугами земні рубежі, за гребені втоми, біля яких можна впасти знесилено, і не страхатись більше; він одбігав далі й далі— навіть від твоєї пам'яті— а ти все думав безрадісно: чого він так

рідко сниться? куди він пропав, друзяка?! ти розказував йому про сьогорічні полювання, про сліди степового тхора на полі, в закиданих снігом кушах лозиння, про нори цього хутрового звіра, на якого ладнався поставити капканяку, але сніг був весь витоптаний біля обнірків і ти не міг вгадати, в якій норі заднював тхоряка, а винюшити й обгавкати нікому! ти розказував, як дядько з одного пострілу забив трьох зайців— легендарний постріл— вийшов на своєму хуторі, невдалеки від хати, сів на перекинутому відрі і став ждати, коли зайці од лісу збіжаться на підпас вруни, он всю вже витоптали як добра череда! ждав-ждав і почав куняти; місяць тьмянів за хмарами й плямиста тьмавінь ковзала засніженим клаптем поля, канавою, кущами, де щось заворушилося нібито, щось, здається, почало стрибати; був січень, пора заячих шлюбних ігрищ; щось ніби є, а ніби й нема нічого, і чим дужче вдивляєшся, тим сильніше плямистіє і поцибує перед обкошеними, невисокими, оситняковими кущами; щось ніби є таки; він приклався, гепнув— ніби щось цибонуло— підходить: лежить зайчило; вранці, коли розвидніло, вийшов ще раз поглянути, як він його поцілив: біля куша лежить ще один, непомічений вчора; а пообід, йдучи полем, поза канавою, знаходить третього— легендарний постріл! ти розказував своєму Удавові, шкодувався йому, як минулого тижня, заєць надурив тебе в жлуктичку— повільним котом виповзав, ледь шемерхаючи, з сухого, низом скутого кригою, в рідких проталинах, очерету; хто б міг подумати, що він там заляже на днювання?!— заєць проповзав майже перед самим носом, ти перехопив рушницю, піймав на мушку гойдливі очеретяні мітелки, трохи одвів дуло на прогалину, куди він мусив вискочити, ждав повільного його вискоку, але так і не піймав ошпареного його вимельку, коли на великих махах він цибицьнув раз-другий через чистину, замелькав помазком по сухій траві, ринув під гору; вище, вище, вище; вже кинувся за гребінь яру, а ти все молотив по ньому набій за набоем, зрешечував, а він летів класично, відкрито, боком, так, що й наосліп можна влучити, але жодна дробина не впекла його в убійне місце; так і побіг десь, лисам на вечерю; а ти зарядив нових п'ять патронів і довго стояв прибито, бо не було доброго собаки, котрий би добрав підранка, а був сором і немислима якась невдача; ти розказував Удавові і про інший випадок, коли в глибокому яру з середнім братом розплутували заячий слід на понові; ти йшов горою, брат низом, по шерехтливій осоці, по пригнутому мичкуватому бур'янові; заячий слід був ранішній, з петлями й скидками, які означали, що він десь тут, десь поряд, десь він заліг, вражина! он як напетлював, наплутав, щоб збоку, з безпечного місця, почути наближення небезпеки— і метнутися непомітно, навскіс, прилігши до трави, на недосяжній для широту відстані! он як нахитромудрив; знатний, старий зайчура; але де він? де він? сліди попетляли і щезли вприкінці яру; брат ще потоптався там, походив взад-вперед, став, перехопив рушницю за цев'ю, розвів руками, ви вже вголос забалакали один до одного— ну де ж він?— а чорти його матір знають!— десь має бути, десь він тут!— може десь проминули скидку і дернув під гору?— та не, він тутай!— та й де ж він?!— а халера його знає— брат ще пройшовся закрутом, ніде нічого, закинув рушничний ремінь на плече, розстебнув під горлом бушлата, неспіхом піднявся на горб, ви ще

постояли, побалакали, куди пильгучити далі, і краєм ока ти запримітив: щось мелькнуло в яру! і стояв заворожено, отетеріло, безсилий зірвати з плеча п'ятизарядку і хоч для успокоєння гахнути йому навздогін, а заєць поволеньки, мов зловтішаючись, перебіг яр, гребнувсь крутосхилом, пристояв трохи на гребені, вже недосяжний для пострілу, перековзнув за пагорб і поминай як звали; ти спустився на низ і знайшов його вихідні сліди; знайшов затишне, під влечаним бур'яном, кубельце, біля якого за кілька метрів уздовж і впоперек стелилися відпечатки братових гумових чобіт, а заєць пересидів, витерпів і кажи потім, що він дурний і переляканий навіки; він із кубла то виповз, коли ви напівобернулись до нього спинами, і не чули його й небачили; геройський заєць! ти розказував собаці, що біг понад річкою, як цеї зими надумав зробити в посадці засідку на лиса— хитрюга тудою швенляє, повз кущами спіренї, приманений пташинім запахом, бо вдень снігурі й дрозди обкльовували на них сухе насіння,— зробити з дощок сідало між високими двома гілляками й сидіти при повному місяці на дереві, сидіти задивлено, зачаровано сріблявим, синім, безмежним мерехтом на кожній присипаній снігом бадилині й гілці; сидіти тихо, украдьки, тугіше запоясувати поли кожуха з піднятим коміром, вслухатись і вдивлятись, ждати, коли лисяра, переступаючи скрадливо і витягуючи вперед голову, ступить по просіку, скраю якої розкидана приманка, порубані тушки ворон, котів, порубані для того, щоб не міг вхопити великий шмат відразу і дати дьору, а так шукатиме близьку здобич, поведе носом туди, сюди, білий кінчик його труби, тобто хвостяри, нетерпляче й собі здригнеться, біле підгорля стане ще білішим, боки займуться ще червонястішим золотом, все тіло, немов відчуваючи передсмертність, сяйне найкращою, останньою своєю красою, старий, завбільшки з добру собаку, лисовин вшилиться носом у сніг, а ти, давно його виціливши, тамуючи подих, притримуючи вовняні рукавиці під пахвою, востаннє звіряєш прицільну планку з мушкою і в місячній мертвій тиші, опередь пострілу, здається, маєш почути, як кляцне, зриваючись із зводу, ударний палець, що б'є по бойкові, а той цокає капсуля— час розтягується в азартне, чисте чекання; вибух, лис відскакує на кілька метрів, свічкою кидається вгору і з простреленою головою б'ється в корчах; але цеї зими було малосніжно і ти зимував, переважно, в місті, а нір по полях було повно— і одиночні, недавні, в крутих ярах, і подвійні, й потрійні на пасовищах, де земля давно лугує,— нори свіжовідриті, розчищені, лиси до них ходять, ставлять мітки при вході, лисів достобіса, але нема на них часу й немає доброго норного собаки; так ти розказував ягдтер'єрові, що пластався краєм ріки, про свої невдачі, про дні без нього, і від всього самотнього тебе впікала така нестерпна лютош, яка одного разу в полі обпікала заголоджених до сказу, напівдиких приятелевих собачиськ-покручів: вони доганяли підранка, гнали його напівколом, близько, близько, майже впритул, так, що вже не можна стріляти, ось насіли йому на хвоста, ще кидок, все звихрилося гаркітливою купою в снігу, заєць верескнув дитинно, верескнув ще тонше, ще жалісніше, геть олюднено і тільки гаркіт стояв, так вони його шматували, а коли приятель їх бив, підбігши, чобітьми під дихала, вони тільки кавкали, відскакували і знову кидались, вже на піднятого за задні лапи зайця з вирватим по живому й

завислим на якійсь кривавій жилі оком; собаки цибицькали навсибіч, розпалені гризнею й гонитвою; чоловік дістав мисливського ножа з піхов і одсік криваво-сизе яблуко, зависле над очницею— й собаки збилися в гризні за око; ти розказуєш своєму Удавові всякі мисливські придибанки: як, наприклад, вас піддував лис посеред невеликого села, в очереті; посеред села, де повно бродячих собак, ходять люди, з горба ковзають на санях діти, поряд дорога, городи, лемент і гвалт над подвір'ями; але той очерет, метрів п'ять на п'ять, видався тобі підозрілим, ти махнув молодшому братові, щоб він прогнав його, потоптався там добряче; крізь очерет протікав рівчачок, що впадав у кар'єри, колишні торфовиська; брат пройшов очеретяну стіну, храпнув льодом, гукнув тобі на пагорб, що там нічого нема, вода стоїть, що тут ляже днювати?! ти махнув йому— ходім далі!— а коли одійшов до дороги і озирнувся на поспішаючого брата, то побачив на городі, за добрих сто метрів од себе, здоровенного і гарненного, яскравочервоного проти сонця лисяру: он перековзнув через межу, пробіг повз рідке кукурудзиння, повз капустяні качани, кинувся вниз і в лозах повз канавою пропав для вас назавжди; ти розказував Удавові, яких позаводили мисливці собачиськ, яких покручів здичавілих, яких ублюдярищ! раз завалили козла, дістали розборочні широколезі ножі, взялись по теплому його лупити— а куди там! тільки підрізали шкіру на ногах і зробили поздовжні надрізи на ляжках, як та собарнота рве паруючу пліву і шерсть з-під леза; то, поки двоє дерли, один мусив з розмаху гатити чоботом собак під дих, а вони, явкнувши, все одно кидались; їм віддали скипілу згустками кров і тельбухи,— і за пів хвилини гризні на снігу лежала лиш купка зеленої каші з шлунка; такі собачки! ти розказував своєму вірному другові, як сьорік зимою перевіряв бджолині дупла в посадці,— ще літом ти познаходив їх, рої там жили чималі, десь біля півтора десятка роїв із пасік і, розрісшись, аж шипахами наліплювались на дупловини в ялинах— ти сподівався, що вони перезимують, але літо було мокрим, холодним і меду вони наносили мало; то ж, коли в січні ти прийшов перевірити їх зимівники, на снігу валялися одні порожні, побиті пліснявою стільники; самі бджоли виздыхали, вигибли з голоду, доївши останній припас і заковізнувши од морознечі; навіть куниця раз-другий пірнувши в дупла, більш лінувалася туди заскакувати і полювала переважно по кущах, ласувала мерзлими яблуками з дичок і ловила мишву, розгрібаючи сніг і листя; ти натесував ножем прополісу на горловинах дупел і потім настоював його на горілці; ото і вся твоя здобич; у вимерзлих дуплах, здавалось, жила сама приреченість, неблаганніша смерті; уперемішку зі снігом там лежала вощина і чорна розсип бджолиніх сімей, але жила там незрима лиха приреченість, бо ти не зміг туди довго дивитись як у колиску, де спить гадюка; і почуття первісності, дикості світу, яке ти приносив з мисливських мандрів— віра в справжність була головним із тоді здобутого; ти розказував собаці, як приходиш додому, як ставиш рушницю прикладом на поріг, скидаєш рюкзак, дістаєш ключа з потаємного схову і вже в сінях, коли тримаючись за одвірок, човгаєш об поріг, скидаєш наброджені пудові чоботи, на тебе падає блаженна втома і вічнорадість повернення; ти кидаєш рюкзак в куток, ставиш там і рушницю, щоб відтепліла перед тим як її занести в напалену, вгріту кімнату, потім пригадуєш, що

треба розрядити, і, впершись дулом у підлогу, п'ять разів різко напирася на приклада, і затвор викидає з патронника п'ять набоїв;

ти підбираєш їх і входиш у дрімотну м'яку теплінь, вже збезсилений і роздягнутись— ось ти і вдома; чіпляєш обмерзлу, обреш'яшену куртку на вішалку, чіпляєш вогкі гонучі на підвішену палицю для просушки біля груби, взуваєш сухі шкарпетки і думаєш: чого б ковтнути? калганівки чи прополісної? чи теї й другої? а потім ще пригубити з грамину настоянки чаги? закусь: сухарі з часником і салом; тепер тобі нічого приховувати від звіра свій разючий віддих; ти наливаєш коньячну двадцятиграмову чарочку; раніше в тебе була дідова, стародавня, огранена, на цибатій ніжці, справжня мисливська чарка, якою стільки пили за удачу й після невдачі, що тільки потримати її— і вже проймало благородним, чистим хмелем! да-а десь уграли чарчину; ну, нічого, причастимось і з цеї: за всіхне здоров'я! за тих, хто вертає з поля! за холодінь на дворі; за просту радість теплої хати; хрумкаючи сухарями, розпалюєш грубу і думаєш: а чи не внести з погребя мочених яблук? так набродився, що лінь і висовуватись на подвір'я; потім внесу, коли передрімаю трохи; вогонь помуркує як старий ледачий кіт— і все здається просяклим втомою, сонливою легкою знемогою; ти чуєш голод, але лінуєшся варити картоплю на газовій плитці, згадуєш свої припаси, відхиляєш дверку продуктової шафи і між кульків з мукою, з крупою, з сушеними грибами, з лавровим листям знаходиш консерву, килька в томаті, і ще наливаєш повну чарку; насухо такого їдла не вб'єш у шлунок; ще пригадаєш: варто було б сходити на тижні в сільмаг по хліб, але випічка в нього така глевкава, ніби пекли його з лободи і всякої неїстивності за рецептом тридцятьгиглого року; як звикли тоді— так і не здужають перевчитись; краще дозимум на сухарях, а там, у місті, насушу нових, свіжіших; добренні сухарики; консерва відкрита; облизуєш ножа; треба ще покришити цибулину і плеснути олійки; да, можна жити, як приказують старі люди, озираючись на минулішне; ось і вогонь прокинувся, і згуркує нетерпляче весняним на пригріві голубом; так! ще одну порцію чагової, запити холодним м'ятовим чаєм і спати; але перед відбоєм ще підкинеш на палаючі в грубі березові полінця грубезних ясенових ковирдяк,— тоді й горітиме довше і жар триматиметься міцніший; якраз повинно вистачити, щоб не тратити розпалку знов, коли прокинешся ранньою ніччю— змахнеш на долоню крихти з стола і сядеш перекурити навпроти піддувала; вікна з призахідного боку взолочені блиском снігів, але сутінь вже тутай, вкублена скрізь по хаті: в порожній, склянній, синій хлібниці на столі, в дранті на вішалці, в козиній шкірі, розп'яленій на стіні коло ліжка, в побитій міллю білячій, вохристій шкірці в кутку під стелею, в ягдташі, почепленому на гвіздох, у чоботях, що вкупі з розпалкою сохнуть на грубі, в картатому запиналі над дверима, котрі ведуть на веранду, в м'яких шкарпетках, в розлитому під ногами теплі, в малиновій напівтемряві розжареної внизу духовки; докурюєш "трусардину" і загашуєш об дно відра, куди мав вибрати попіл і полінувався; підпираєш дверцятку груби совком— щоб жар не просипався від почмиху полум'я— і човгаєш до ліжка; ще прочитати якусь сторінку і відбитися на пару годинок; але перед самим сном знов захмелить полювання, знов пригадається кожна хитрощ зайця, який

переждав, коли ти минеш його, і з-під самих ніг вивергнувся з снігового надуву і дернув ріллею, полем, полем, ще зовсім близько, ще твій він, ще вступи хитнути стволом трохи вбік, напереріз йому, але він раптом ковзає в борозну,— рука в неловкій шкіряній перчатці ковзає на рушничну скобу, палець усе прошилюється до курка, зіскакує, гадство, заєць прищулено шпарить, як у кіно пригнутий солдат по траншеї, палець таки потрапляє на спуск, але цілитись ніколи, ти гарячкуєш, бахаєш, бахаєш, бахаєш, тільки гільзи сікають направо, в сніг, бахаєш вже прицільніше, зайця обсіває земляним пилом, чи то так здалось тобі зопалу? нічогісінького йому нема, біжить, пильгучить далі, пірнає в ложбину і потім вигулькує на недосяжній відстані; і так тобі прикро знову, що й тепер, пригадавши, ладен зірвати з себе волосся, як тоді зірвав пітну, підв'язану назад од вітру, кролячу шапку; і треба ж нап'ялити ці перчатки, десять раз би вони згубились, згоріли! скільки ходив там у в'язаних пальчатах— і не було там, на тому надувові, ніякого зайця! а вдягнув ці, шкіряні, і як на зло— на тобі! є він! і так осрамитись! це закон підлості! це ще той закончик! і що мене смикнуло на цей шкіряний непотріб?! і після цього не вір у долю! так йому було написано, тому зайцеві, коли якісь перчатки його врятували! а вдягнув би в'язані...; от, ти скажи, яка напасть! як хто зурочив! і кому скажеш?! ніхто не повірить; а-а, нехай собі ті зайці плодяться, може то зайчиха— вони завжди підпускають ближче, особливо в золку, глуху відлигу; хоч на вуха їм наступай; да-а, дурні зайчихи, більше схильні затаюватись, бо так вони оберігають виводок і відводять від нього небезпеку, підманюючи ворога на себе; до зайченят ще довго, та вони однак затаюються; ти так з'азартнів, що геть забув про це; іншим разом, на тому тижні ти піднімеш такого зайчидла, такого зайця! він од тебе не дінеться; нехай собі; а тепер спати. Тут ти перериваєш стенограму спогадів, адресованих собаці, що тікає краєм ріки і ледь чує твій голос за тривожним виттям звідусюди, за підземельним гулом; він тікає, як твоя уява з майбутнього цих прирічних навколиць, цих полів, оцих сіл, закиданих чмихами молотарки і пилом окрадення, чорною мукою з ядучих ріжок; ти хочеш вірити: йому знайдеться місце, затишніше і добріше цих гиблих, непевних місць! не може бути, щоб душа найвірнішого друга заблукала в нетрях щезання! він знаходив тебе в лісах, в болотах, хурделигою в непроглядному полі, коли за піднятим звіром гнався чортійкуди і повертався захеканий і щасливий: не може бути, щоб він не мав душі! бо звідки ж така братолюбна приязнь струмувала до тебе від нього? радісний і невтомний дух його— як у кмітливого слуги— ні, не може пропасти; і нащо тобі переконувати себе? пес твій вічний, як вірність одного справжнього серця, полеглого за тебе, за твою справу, яка їм прикрила, яку вони ненавиділи— от і знайшли беззахисну, вразливу частку твого життя, твого собаку і отруїли чимось; чим? тобі байдуже; а потім знову взяли за тебе, правда, інші, впертий, рогатий, хоча і змікроблений народець; ти вивчав його під мікроскопом, а він вдячно плював із підставки, щоб влучити тобі в око; чума гомосоветікізму: невмируща бубонка; ти прищеплював злихоманеним частку своєї душі, як найновішу вакцину, а вони впивалися зубенятами в руку з шприцом і надією; ти віддавав душу, а тобі вертали смерть і зрадиво; ну, це й при твоєму людинолюбстві та схильності до дослідництва і

жертв, так не могло тривати завжди; замість того щоб рознароднюватись, розкидати себе, мов екзезіастівські камені, ти надумав вернутися до пракоренів вірності, до пам'яті про собаку— і на його прикладі воскресити добре, прекрасне, превічне, вдихнути мужність в серця і вирівняти горбатих, немов змалку примагнічених домовинами; ти тільки перепочинеш— і сядеш писати; про чесні і сповнені гідності справи: про полювання, про звичаї тварин, про всякі повадки звіра, про його здатність вгадувати, відчувати міру небезпеки; а поміж цим, повнокровним,— нікуди не дітися— мусиш, як дзвоники в кінську гриву, вплітати всілякі буденні враження, брязкальця, уривки з розлогої саги про сажу з твоїми власними коментарями, з примітками й посиланнями на першоджерела, що закидані досі реакторним попелом, але твої сучасники пам'ятають, скільки експедицій ти відрядив туди, в задротинену зону, щоб по черепках, по глиняниках, по рештках спалених променистими обставини поховань, по шаблях, стременах і бусах у тих могилах встановити, до якого історичного часу й племені належали ті народи, що ринули в нові кочів'я: до радимичів, до печенігів, до болгар, до хазар того останнього століття, коли їхня панівна верхівка прийняла іудейство і вони зникли назавжди? ні Ітиля тобі, ні Беленджеру, столиць їхніх, стертих піском і водою; жодних суттєвих пам'яток матеріальної культури! якісь шаблюки, уламки цегли, скелети, позбавлені ступнів, зотлілі ножі, черепки та ще всього лише три епістоли, писані на єврейській; а який був народ достославний, напівкочівний, напівпаразитарний, що жив за рахунок транзитної торгівлі, вигідно користуючись своїм положенням (як пояснив тобі один недурний академік); одже, між доповідями своєму слугі, собаці, ти мусиш тут перейматися брязкітливим,— вплутувати в гриву вітру дзвінкоголосий час, щоб врятувати від заблукань своїх стільки жданих, палких читачів, схилених над сторінками, подібними на туман, в якому видзвонюють коні. Перш ніж заснути, ти знімеш з гвіздка на стіні важкенького, довгововняного кожуха, вкриєшся ним до підборіддя і відчуєш справжній затишок, справжню впевненість, що ти живий, що ти вдома; о-о, це ще той кожушина! це ціла історія! коли ти закінчив першу частину роману, вітчизна по заслугах дала орден туберкульозу першого ступеню, а щоб зігріти душу, накинула старого тарасового кожуха, на якому щомісяць наростала вовна; ти стриг його, прямили нитки і роздавав, здебільшого, задарма,— правда й спродував дещо, аби підтримати підупалі сили,— ти роздавав всякі вовняні речі, роздавав сусідам, погорільцям, старчихам, до краю опущеним алкашам, сиротам, вдовам, митарям, ветеранам татаро-монгольських побоїщ, інвалідам ледарства, матерям-одиначкам, пролетаріям, що одною рукою жали, а другою били молотком по снопах, колгоспникам, що боялися власності на землю, як вскаженілий на останній стадії розкладу мозку лихоманно боїться води, пожежникам, вічним вахтерам, постовим при дорогах, одірваним од гілляки, прибитим з-за рогу мішком, деяким кривоносами, заздрісникам, учням профтехучилищ, контролерам в метро, муміфікованим креозотом, міцним, як шпали, нестаріючим залізничникам, у яких дорога й швидкі пасажирські поїзди викрали поспіх, викрали час і тепер їм несила постаріти; роздавав теплі речі всім зустрічним, словом, народові, щоб якимось, хоч так, зігріти його, що на місяці твоєї

хвороби був позбавлений твого теплого, співчутливого слова; а на кожусі вовна знов наростала; ти вкривався ним наніч, коли найдужче морозило, трусило, виламувало кістки і ти не міг спати лежачи, так хрипіло й різало в грудях; славний орден,— за нього треба і треба попотіти! ти не міг влжати довго, так знесилював постійний піт, мов тебе пражать уже на якихось пекельних решітках, так пропащо, втуманіло, вчаділо витікав глузд, імунітет і віра в те, що ти колись допишеш обірвану на півслові сторінку— і тільки запах кожушини, густоялиновий, лісовий, вовчий дух шерстистої ночі, що росла і просторіла скрізь, лоскотав ніздрі надією, як ніздрі хижого звіра лоскоче тепла й жадібна пахнінь вже близької здобичі; вовна на кожухові наростала за ніч, немов сама пітьма, замогильність пропарощувалась на твоєму тілі, скорченому при стіні, де ти й куняв навсидячки, в полуснивах, одне від одного гибліших; марилося: то ти розпалюєш сирим м'ясом піч, то хтось знадвору, з імли, кличе голосно, раптово тебе по імені, мов просить вийти, то покійна бабця вкриває ковдрою з дерновинної землі, то чалий кінь, фиргнувши, проламає копитом грудну клітку; вовна на кожухові сіріла вранці під колір вимерзлої стерні, чи перелинялої шерсті вовчої— але скоріше і того й другого, бо від тіла ішла мерзлятина страху, і безстрашність, безвихідність вовка, що закапканений гризе кість ноги, гризе метал, шарпається з потаском і обламує, стирає до щелеп, ікла об сталеві дуги— і, сидючи на ліжку, сам один, у зачиненій від лишніх відвідувачів, щоб чого доброго не заразились, у добрій, низенькій, дідівській хаті, ти мав роботу до полудня: куделити вовну, сукати нитки, в'язати теплі речі для змерзлого в безгомінні, в безслів'ї, позбавленого співчуття народу; за час недуги ти й не такому навчився: як безболісно й так, щоб потім не було гулюмах, робити собі уколи— сідати на краєчок стільця і, відтягнувши жижку, різко штрикати голкою і вганяти під шкіру стрептоміцин, від кінських доз якого ти наполовину оглухнув, опух, ходив із почорнілим, немов якийсь падлоїд, язицюрою; та іншої не було ради, як тільки два місяці колотися стрептоміцином і, вкупі з зажертими ще чотирма антибіотиками, збивати запалення, пригашувати діру, в якій, все дужче роз'їдаючи легені, кишіли туберкульозні палички, плодилися, плодилися, хотіли їсти, їсти, розщіплювали білкову масу, і за кожним виходом під кущі ти висцикав себе в буквальному розумінні; але ти ж мав поправитись! вижити! а для того чимало чого мав навчитись; як пройти вулицею прямо, коли тебе всього гойдає, мов учаділого до півсмерті? оце і є хіміотерапія, стонадцять отрут, увігнаних в мозок, в легені, в найменшу клітину тіла; тебе гойдає, а ти мусиш дійти до залізниці, перебрести колії, перон, знову колії, знов перон, знову колії, знов перон, знову колії, розпашілі на сонці,— а від інфрачервоних променів рідні тубпалички починають множитись і бродити, аж тебе ще дужче сколюче всього,— ти підходиш до сільмагу, купуєш бухінця і якихось цукерок, щоб віднайти потяг до куріння, знов розжарені колії в покидьках і мазуті, розпечена, ковзка між шпалами, щєбінка, перон, знову колії, ще перон, ти одійшов од станції, звідки тебе бачать люди, повно людей, скупчених з торбехами перед приходом електрички; в спину немов хтось довбанув ломом і ворушить там повільно— лопатками неможливо зітнути, рухи некординовані, заносить, заточує, але плювати, байдуже; ти біля провулку,— хто тут

тебе побачить? ти злякався тоді, коли стрептоміциновий чад якогось ранку,— коли надпилював ампулу з новокаїном і впорскував рідину з шприца в пляшечку з білим порошком,— занув у тобі солодким передчуттям, що треба, треба скоріше вколотись й лице запухатиме повільно від тупості і солодкого вглухання; мозок, твій хитрий недруг, вже відчув приємність в затруєнні і та його частина, якій підвладні насолоди, попискувала пташиньо, тихо, але так, що багатьом забракне сили волі для заперечень—вколись, вдурій, тобі все однаково здихати— вколись, вдурій, ходи вчамрілий, глухни і заривайся в подушку; але ти пересилив ту подразнену, зніжену частину мозку— і примусив себе ненавидіти ліки, лікуючись ними; потім почав сідати зір, точніше кажучи, почала звужуватись ширина погляду, все вужчало перед очима— бачиш і водночас не бачиш; спершу ти не міг добрати: що це? можеш читати, зблизька ніби нормально бачиш, коли товчешся по хаті, а на чистій відстані, коли глупим вечором, при вигаслій спеці, велосипедиш неспіхом по полях, чіткості нема ніякої; а ти ж минулої зими розрізняв зайця, що кілометрів за два пластається сніговою рівниною і різко закликає, і, присівши, поводить головою на дорогу, на село, прислухається до собак, і думає, куди безпечніше йому втікати? а оце в сутіні, їдучи з повним речмішком наповнених баклажок від кринички з цілющою водою, ти не впізнав в обличчя якусь літню жінку, що привіталася з тобою— хто вона? ти навчився по двічі, по тричі перечитувати мисливські журнали ще дідівських часів, і знаходити там все корисніші поради, і подумки готуватись до видужання, до полювання; ти підеш на качок, підеш на бекасів, на перепілок,— ти доживеш до літа і підеш всюди. Наснитись, ніби йдеш старезним, темним, неісходимим лісом; по низу стелиться папороть, деінде, на вогких місцинах, мох м'яко пружинніє під ногами, чагарі драпахів чіпкими колючками деруть за рукави штормівки; ти давно вже блукаєш тут, і, щоб вибратись на чистину, всякій зустрічній деревині даєш наймення, знов колом обходиш зачаровані місця і вкупі з дорогою, ледь зримим протоптом у мохові, забуваєш і накинута дерева назви; тиша стоїть заслухана, немов у той день творіння, коли ніщо не мало назвиська і ждало слова; ти кружеляв по вирубках, по мілких болітцях з шпичакуватими сухостоїнами сосон на купинах і думав, що так караєшся, так блукаєш ти за втручання в небесну творчу волю,— бо тільки вона, всевидюща Воля, дає імена— все мусить мати назву; Бог все розрізніє і поокремішньо любить кожне дерево і всякий подих; так само і з досвідом, ніщо не втрачає імені; кожнісіньке почуття, випадок, зжите даремно і сама недаремність надії, кожне безсмертне тремтіння душ живе так само, як найщасливіший трепет щойно, сьоночі, розбрунькованого листа живе і квилить, і хвилиться на вітру зіллятим воедино, м'якозеленим тремтінням лісу, таким ж незміряним, таким ж відчуженим і самотнім у всесиллі глибини, як і вимісячене море— кожна okazія й стовбур на твоєму шляху вже мали свої назви і ти хотів поновити їх, вернути їм справжність, хотів гукнути по імені і тим збудити цю здубовілу покинутість, це дуборилля пеньків і байдуже тупе чекання, нагніт сили, потім спотрібленої на домовинні дошки й тирсу; ти хотів якнайкращого, але в поспіху, видно, дещицю й сам наплутав, бо дерева ще дихали доброзичністю, а повітря було ворожим; і ти знову і

знову називав стовбуриська іменами майбутнього, іменами сподіваного, щоб і собі, з тим сподіваним, вирватись на узлісся і впасти втомленим; ти знову і знову намагавсь якнайкраще передати, вловити сутність побаченого, однак воно, напевне, мало древніші назви, древніші й дороги звідси; ти блукав і, принаймні, чесно робив що міг: називав живе живим і сухостійне, захламне придатним тільки для полум'я; досі ти думав, що попередні історичні лиха всього лиш більмо, нажите в побоїщах або зумисне набуте, щоб потім, коли трапиться лютіше лихо, не бачити вже нічого, окрім минулих бід, нічого і не шукати для порятунку, а мирно й отуплено гинути; ти думав так, а тепер думаєш— скільки важить назвати правильно! і вкарбувати назву в пробуджену пам'ять зросту; візьмись, спробуй ще раз, прокидайся— діло варте того; ти прокинешся й пригадаєш як після заморозку, теплим полуднем, останнє між гілляк, воцаноспіле яблуко вдивлялося навсибіч і висіло тільки для того, щоб ним замилювалися, щоб похвалили: яке красиве! і потім впало в спільну даремність загниваючих у жухлотрав'ї садка своїх напарників, своїх посестер— але в твоїй пам'яті воно й досі висло, як зимова мрія побачити щось живе й світлорадісне, на гілляці за вікном, де давно безлистяно й голо вже; візьмись, спробуй, вставай— і ти ковзаєш ступнями на холодну підлогу, налапуєш тапки, кляцаєш вмикачем, непривітна яскравість вгризається в очі, накидаєш куртку на плечі, виходиш на двір: свіжість, свята й недоторкана, дихає, накипає зорями, як молоком, що от-от має збігти; дихає сніг на похилих гілках малини, дихає безгоміння глибокої ночі, дихає і скрипить суглобами витка, неглибока стежка, вікна кругом погаслі, село давно спить, поснули обмерзлі важкі ланцюги і солома в собачих будах, тихо— і ти починаєш дихати всіма снами й видіннями, простертими до виднокола; аж раптом камінь— обірваний зрак космічного мороку— прометеорює небо навскіс і, набачившись за одну мить над землею дива, жаху і пільмави більше, ніж за всю свою попередню, мільйонолітню блуканину, раптом спалахував і вирячено, безголосо кричав, і пар валував позад нього і його засторог у морозному повітрі над обрієм; тут, над землею, де вогніючий каменепад кричить про zagrożеність, хіба почують тебе, одного з малих димів вітчизни? тут, де каміння заговорило вогняним голосом і посічене, дірчає небо нагадує томограму легень сухотника, тут хіба має надію щось взагалі і твоя писанина зокремішньо? їхні вуха поглухли й наллялись отрутою, як гриби-трутовики на хворому дереві; навчилися мекати "маєм, що маєм" і ніби моляться Богу, а вірять собі й телевізору; про ніч здогадуються лиш виючі ліхтарі та треті півні, що подуріло, невтомно, за якусь мить надихатимуть на давню зраду, але й самі обдуряться передчуттям ранку; більшість із родини ссавців приймає ніч за насмолені зашморги, за чорні кола в очах від виснажливого вдивляння в безнадію та спотьмареність глузду— тільки зрак неба волає, прометеорившись навскіс, і ти входиш у хату, сповнений сил, пізнавши в навскісності власний почерк, яким ти одрубував шії проклять і переконував Господа, що не все втрачено, тільки б Він зглянувсь над нами вдихнувши мужність в серця і чесну силу в руків'я. З чого ж почати далі? ти думаєш про невпинність сповідей, розмов, волянь, розіллятих в дельті часу і тому неохопних; думаєш про свої вбогі здібності і підкидаєш на жар поліняччя в грубу; з чого почати

нині? з того як Господь насилав сарану, щоб пожерла всю зав'язь, залишену після граду в Єгипті? розжарений вітер дув цілий день і ніч, а коли заясніло надрання, вітер надніс із собою зелені хмари, зелений дощ, що знищив геть усю листяну зелень і всі плоди на деревах; в хатах закривали ставні, щоб сарана не проникла в дім; річки й потоки були закидані мертвою саранчею так, що вода смерділа падлом, і звір і людина відмовлялися її пити; в донських степах, де ти приживсь ненадовго, ще на початку віку зупинялися поїзди, бо в розчавканій жижі з саранидла пробуксовували колеса паровозів, мов у кнура з перебитими, простреленими лапами, що гребеться лісовим багном і харчить запінено, люто; селяни по тижнях не пекли хліб, бо печі були забиті зеленими перепончатокрилами завбільшки з ковбасистий палець; запах тіста в діжках змішувався із пахом невситимої агресії і сам хліб, данина перетворенню, воскреслості любов'ю, отримував ненажерну вбивчу лютощ; щойно випечений і покрайний ставав крицевим, мов білувальний ніж, і кожна скибка лежала як знаряддя вбивства, здирництва; хлібини з саранчевим смородом відмовлялися брати і жебраки на папертях, кажучи, що з такої випічки настає голод і лють людожерлива; так і сталося. Нині ж тебе цікавило інше: чому з тисяч і тисяч видів сарани лиш деякі— близько п'яти— збиваються в агресивні хмари і зважуються на кочів'я? як казав тобі один із серйозних знавців цієї проблеми, Гржимек, коли ви їздили в Африку на поминки хемінгуєєвого родича Мекомбера— пристрасть до пересувань нападає на сарану час від часу, і, що найсуттєвіше, тільки в певних районах земної кулі; це стало підтвердженням твоєї тези, що існують прокляті території; і от вони вирушають, зелені, стрімкі літуни кольору американських асигнацій, і страшна сила заздрості й жадоби криється в їхніх хітинових щелепах: чавкати й чавкати, жерти і жерти, загиджувати собою і молоді врунні поля, і скорботу покинутих цвинтарів; вони насувалися як цивілізація,— погибель культури— в п'яному чаду всесиль, в шалі безкарності, й радісно, регітно лізли далі, далі, шукаючи, де б що пожерти ще? і земля щулилася й свербіла, мов до м'яса розчухана, коростява шкіра; Гржимек тобі розказував— коли ви брили від підніжжя Кіліманджаро літаком на Арушу— без води сарана обходиться, але повинна добувати вологу звідусюди: з листя й трав, з напівзасохлого бадилля; в стадії личинок вона вибирає місця з температурою близько сорока і підвищеною вологістю; вона, особливо червона сарана, ніколи не піднімається в повітря при навколишній температурі нижче плюс двадцять; рідко летить вище двадцяти метрів; здіймається на крило, коли повітря прогрілося до тридцяти і вітер помірний; до того як стати летючою, сарана п'ять разів линяє, аж поки в неї не виростуть крила— і от, окрилена, змінивши забарвленість на лимонно-жовте в самців і на солом'яно-жовте в самок, сарана збивається в хмари, повні всесилля і відчаю безвихідної мети, того стану, що зрідні вибухові, який нічим не втримати: безсилий знищити сам себе він випліскує скажену лють назовні; та спершу самки розривають пісок і в ямки відкладають яйця, заливаючи їх піною— і через два місяці земля вкривається повзучою черв'якоподібною масою, що перековзує долини й горби і рухається в чітко обраному напрямі— і пожирає зустрічну зелень так затято, мов коїть мсту за тіла втрачених, що полягли, долаючи перешкоди;

незворушна, затята, вона й вогонь перевершує в невиситимій злості; непомітно видозмінюючись— щоб приховати мсту— вона, врешті, отримує хітиновий покрив, розгортає ще складені трубочками крила і наливається мстивим чеканням, мовби в розплату за попередні приниження, за незугарний вигляд, за зчерв'ячніле плазування, за те, що її так багато, а світ нехтує її красу і силу; і тоді вона мстить; вона, замислена як справедлива кара, призвана бути летючим мечем, викрадає в світу найпроклятіше, найгірше, себто безкарність, і сама по собі безпричинно зринає ввись, щоб множити хаос і відсутність кари; тоді байдуже— червоного вона кольору чи зеленого?— в ній, головне прокинулася сліпа войовничість, те приховане ненависництво однієї особини до подібної собі, настрій великого скупчення, що зроджує ненависть до когось іншого, третього, четвертого, неуявного, незліченного і приневолює шукати його і вигублювати дощенту; і, навіть, якщо вдома, там, де сарана зродилася, вдосталь соковитої зелені, сама безвихідна туга скупчення підбиває сарану кочувати, підносить над рівниною, мов ядучий зелений випар— і посилає вбивати; особини, що в звичайних умовах уникають одне одного— як твої улюблені цвіркуни, наприклад— під тиском скупчення перетворюється в солдатів, у виконавців безжальності. Так само просториться й цивілізаційність з її примітивними пошуками— і що ти годен їй протиставити? чим протидіяти? дим виривається з комина в сніговий, вітряний, вселенський морок здовкола хати і над полями, над світом тоненько в'ється, мов сиза імлавінь гнотика над пороховою бочкою; ти мусиш багато ще звіритись тисячолітній тиші, засвіченій відблисками ясеневого жару з піддувайла; щоб перепочити, на деякий час сідаєш за свою улюблену справу: за старі мисливські журнали, старі, наївно ілюстровані книжки з полювання, наповнені справжністю життя й поетизмом справжнім більше, ніж мляві брошурки зачитаних, знаних тобі поетів; простий селянин, розповідаючи якусь придибанку на ловах, якусь хитринку з капканами, приміром, як краще підвішувати приманку для норки, простий собі дядько виказує більше життєвої снаги, аніж ті, чиє призначення— життя уславлювати; сідаєш за журнали, прихилившись до холодної стіни і слухаєш повуркування вогню, як розсердженого в дуплі лозиною куна, самця куниці; вгадуєш за стінами неозору тишу села довкіл і гортаєш сторінки: медвідь на вівсяному полі, медвідь над розтерзаною тушею; звідки б взяти грошей на ліцензію? сісти в засідку і лупонуту по ньому, коли він, вгодований, сидючи на задніх лапах, передніми запихає в пащу вівсяні мітелки і обшморгує їх кивком голови наліво; гортаємо далі, знайдем щось простіше й для себе; ось про хортів тази; от би завести парочку! і скільки добірних годин з невтомними і стрімкими друзями! тази, на відміну від ягдтер'єрів, одні з найдревніших собак, лишилися деінде в Азії, ловці завзяті; беруть, на відміну від звичайних хортів, звіранюхом по сліду, побуджують і женуть витривало, і наздоганяють, хоч у чистому полі, хоч у лісі— і не розбиваються на скаку об дерева, як хорти російські; і не рвуть здобич до підходу господаря; славні собачки! слухняні й чемні, відчайдушні й прудкі, саме такі, як потрібно, та де їх взяти? да-а, розмірився! а був же час, коли ти ставився до мисливських собак, як дурний перехожий— і мало не копав їх ногами; до всього треба

дійти самому! ти купив Удава за зелену двадцятку на пташиному базарі в Києві, купив янчливим тримісячним цуценям, і того ж вечора перед електричкою купив на вокзалі це одного, кудлатого, як виявилось потім, ердельтер'ера, якого ти назвав за поважність Борманом; ти віз їх нічною електричкою в коробці, запихнутій у рюкзак, вони повискували там, але каляж не робили; а це немало значило— з вихованих порід собаки; а зранку ти прокинувся в звичній самоті від благального шкработу на веранді— і згадав про купівлю!— і вже хуткіше вдягнувся, щоб зготувати їм їжу; це тобі не боки облежувати, брати відповідальність за безпомічне мале життя, тобі раптом ввірене; двоє цуценят скавуліли на веранді і обнюхували кутки, безсилі второпати, куди їх привезли? ти зготував їм кашу, вистудив за порогом, розмішав її з ложкою тушеного м'яса і вніс дві тарілки на веранду; а чого потім вартувало їх доглядіти й виходити? ти розривався між містом і селом, оббив подвір'я високими дошками і, поки вони були малі, то трималися двору; згодом Удав навзвбавки з розмаху переплигував метрову загородь, і ти зачиняв їх у хліві, покидав повний баняк варива, каші з м'ясними відходами, плівами, кістками— і довго, до самої залізниці чув їхнє скиглення й шкрабіт об двері; Удав той скоріше— бо він норчак— навчився рити підкопи під порогом і щораз, від'їжджаючи, ти боявся, що його хтось зловить на вулиці і продасть на станції за пляшку; як хутко ти встигав упоратися з мороками в місті! купляв на базарі свіжих м'ясних обрізків, хліба, масла, і вплигував у останню електричку! як легко, чекально збігало п'ять годин їзди! і ось ти вдома; випущені з хліва собаки плигають тобі в руки, лижуть долоні, одбігають під пліт і ще радісніше кидаються під ноги! ти починав розуміти, чому пани тримали по багато собак і з легкістю обмінювали кріпосних на знатних гончих— собаки відданіші й чесніші од всякої підневільної людини; на їхньому місці— коли б вернувся той час— ти б половину закріпачених сельчан обміняв на рябих гончаків-англорусів, а другу половину найняв би в ловчі, в псарі, в доїжджачі, щоб доглядали й правили в полі зграєю; да-а, була б потіха! а так маєш двох цуценят, із них один, як виявилось, сторожовий, немисливський; Бормана, дещо підрослого і кудлатого, як вівця, ти віддав на село батькам, щоб там учився вартувати хату; був він винятково прив'язливий і апетит мав вовчий; добряк добряком, налупиться, ляже в затінку біля хліва і з-під густенних брів подивляється лагідненько, хто куди пішов, що поніс, чи не поклали на літньому столику шмат свіжини, кусник сала, торбинку з сиром, пригніченим двома кружками— щоб його де поцупити?! лагідним злодійським поглядом він позиркував і на дійницю, коли мама йшли до корови в хлів і пілка,— щоб витерти вим'я,— тріпотіла од вітру на дужці; Борман— це був парняга! кудлатий і з вигляду страшний, як лев, характером він був сумирніший від овечки, бо та вівця, що жила на хазяйстві, буцкала його і часом відгонила від хлівчика; героїчною, левиньою рисою його була та, що за один присіст міг ум'яти шматець підчеревини кіл на чотири, коли сало, хоча б на мить, покидали бездоглядно в літній кухні з прочиненими дверима чи на дворі, на столику; він міг їсти, стільки не дай йому— кисляк, помії, варену для свиней картоплю, охлапи з вечері, позавчорашній борщ, щойно видоїне молоко з піною, зачерствілий хліб, пожовтіле сало з банки, варені курячі киші й лапи, сирі качині

голови, хвости з оселедців, залишки холодцю, що підтік в тарілці, вінегрет, захололі шкварки, засохлу в каструлі гречку, кисляк, помиї, варену картоплю, їсти все, що даси, їсти жадібно, буцім вирвався з голодного краю, та, скоріше всього, з такого, як кажуть, гнізда, де ніколи не бачили їжі вдосталь, і жадоба йому передалась генетично; добродушний і лагідний він швендяв за всіма слідком і, тільки на перший погляд здавалося, що він шукає, де б під'їсти, лигнути якого охлапину, а насправді, він так прив'язавсь до сім'ї, як сирота, якого забрали з дитбудинку— і він пам'ятає, як було йому там; не з медом; коли ми з середнім братом завели аж чотири мисливських пси, постало питання— кудись збути Бормана; бо він один петлює за трьох свиней, а всі разом вони з'їдають стільки баняків каші, як добра свиноферма! віддали його в люди; день нема, другий нема, третій нема— і от прибігає: вихудлий мало не на скіпку! щасливий! цибає як! він ж не повірить, що його зрадили! що йому пожаліли їдла! ось, дивіться: як він вас любить всіх! як качається по дворі і підстрибує відразу на чотири лапи, і цибає так довго, мов грайливе лошатко! він там голодав і вив на прив'язі, голодав, не їв нічого, відмовлявся їсти і схуднув так, що стягнув ошийника через голову— і от він знову з вами! щоб не думали, ніби він ненажера; більше його нікуди не віддавали; правда на тиждень було відвезли на дачу, щоб сторожував од злодіїв, але й там він відмовлявся їсти, худ і скучав до сім'єю; його забрали назад— і лагідний, добродушний вдень він лежав під хлівчиком, лежав у затінку, грав на балалайці, тобто сік за вухом бліх, а наніч вірно і віддано простягавсь на бетоні при порозі хати; йому простеляли там мішковину чи фартуха, і за кожним нічним, підозрілим скрипом біля хати він підводився на передні лапи й випинав груди, мов сфінкс; виглядом був страхітливий; безстрашно й обгавкував всякого зайду, хоч вдень і побоювався вівці— тепер, коли ніч була люта й загрозлива для поснулих господарів, кидався мужньо на всякого, хто впізні, непрохано наближався до хати; так він проводив літа свої: вдень під хлівом, вночі під порогом хати, нездвигний, непереступний, невблаганний, мов сама відданість; а вдень боявся навіть старої кицьки, що чмихала на нього і відгонила від каструлі з наїдками; боявся й відскакував від всякого різкого, необачного поруху людини; вночі ж зорив сфінксом і виглядав справжнісіньким левом; на третю зиму його проживання там морози вдарили люті; біля порогу йому поклали мішка, набитого м'яким сіном, бо будь-де в іншому місці він відмовлявся ночувати; морози стояли такі, що дерева репали й вибухали на всю околицю, а кудли на ердельтер'єрові біліли від інею і він нагадував якогось священного, викупаного в молоці, бараняку; тоді, мабуть, він і простудивсь, і занедужав люто і почав худнути, й страшенно смердіти— смердотніти так, що неможливо пройти повз нього поряд; коли ти приїхав до батьків, на початку літа, сам хворий, висушений хворобою, то вжахнувся і заплакав поночі— до тебе, ледь переступаючи на облізлих, ліловогнійних, роз'ятрених лапах, підійшов якийсь байдужий скелет; він хотів виказати радість, але не годен був і поворухнутись, не те, щоб підстрибнути; шерсті на тілі майже не було, а висіло злипле від гною, стручкувати клоччя і зяяли виразки; очі були навпіл заліплені гноем; собака не міг зворухнутись, постояв, пізнав тебе, відмовивсь, навіть не глянувши, на піднесену з хати

їжу— кусник вареної ковбаси— і пошкутильгав під хлів; видно й він знав про запах свій і не хтів просмерджувати ним коло хати; ти бачив— це якесь гнійне запалення— і знайшов у каструлі свіжоварене м'ясо, запихнув у нього кілька протисухотних своїх пігулок; антибіотики мусили подіяти; собака з'їв їх і на ранок став веселішим; ти вважав,— це якась шкіряна недуга— і щодень обмивав собаку остуженим відваром пижма, багна, деревію; рани на тілі поволі гоїлись, ти давав йому з м'ясом таблетки, собака оживав, очистились від гнойників очі, хребет став гнучким, рухливим; він навіть пробував гавкати, але вдавалося йому це тяжко; ти поїхав за ліками собі і попросив давати йому звичайні, малосильні антибіотики, і обмивати трав'яним відваром; ти чомусь затримався в місті, обдзвонював ветлікарні, ніхто не міг сказати певного: яка це хвороба? радили його привезти сюди; але як, яким способом, коли він в такому жахливому стані; потім ти кілька тижнів мешкав на станції і якоїсь суботи середній брат приїхав на рибалку, ви пробалакали цілий вечір— де яка риба може ловитись? як добути барсука, чий жир помічний при сухотах? яка буде погода на завтра? які брати снасті— потім, вже постелившись, він сказав, що Бормана не стало, і додав, "це останній із могікан"; так останній; останній із тих собак, яких було у вас п'ятеро; двох отруїли, одного десь вбили вночі, бо не вернувся додому, лайка пропала в лісі, заблукала і збилась зі сліду; цей останній; ти відчув: смерть стоїть поряд і забирає відданих, чесних, безвинних; ще тільки вчора здається привозив їх безпорадними, довірливими, малими— і не вберіг тих, що берегли твою віру в справжні чесноти; ось він медведкуватий, закудланий ердельтер'ер по-діточому зиркає в шпарину між досками і німо жде, коли ти надійдеш по стежці з городу; ось він купається на мілководді в ставку; ось вайлуватو біжить за велосипедом, але відразу за станцією лягає в пилюку і відмовляється бігти далі, так зріднений із подвір'ям; ось зустрічає тебе будь-звідки, зривається од порогу і лобом буцкає об твої ноги; ось лежить, зкорцюбленим бубликом, на втоптаному снігу подвір'я, і шерсть на морозі й на животі від подиху засріблюється інеєм; ось стоїть перед тобою вночі, освітлений лампочкою над одвірком, весь висохлий, скелетний, в струп'ї і стручкуватій, злиплій шерсті, стоїть, безсилий поворухнути хвостом, стоїть на облізлих цибатих ногах, жалісно й безнадійно хилить голову,— і ти відчуваєш, як тяжко йому її тримати,— стоїть, не втрачаючи віри в добру силу господаря, що може йому допомогти, підтримати в ньому не стільки тварне життя, як обов'язок бути мужнім проти всякої небезпеки, стоїть з розчухмареними виразками, смердючий, з випнутими ребрами, і тебе душить за горло спершу безсилля, а потім ненависть до природи, до чогось більшого й страшнішого смерті, до якогось розлитого в цих променистих обставинах звиродніння, що відбирає найкращих; згодом ти якось перечитав супровідну писульку до своїх ліків; там йшлося про те, що вони застосовуються, крім сухот, ще й при менінгіті; так от що було в собаки! якби ти знав тоді! ти б віддав йому свою пайку, собі дістав би ще— і на тривалому лікуванні може б вдалось його виходити? тому він почав оклигувати, а потім, на слабших антибіотиках, хвороба його зжерла зсередини; лякливіший вівці, з виглядом прирученого лева, вдень застраханий, а вночі безстрашний, він стане тобі взірцем чесно виконаного обов'язку; і

невже ви не стрінетесь з ним ніколи? хоч ненадовго? щоб ти подякував йому, бо в людей неможливо навчитися справжнього й відданого до скону; щоб ти сказав йому, пояснив на мигах— який він непереможний хлопець! він виконав своє по справжньому і ти своє виконай; збери волю в троєперстя, що обтискає перо; сідай і пиши; до рання далеко.

Яким дурним ти був! і не каюся; час, відпущений на земні справи, — на виховання дитини, на догляд собак— ти потратив на всяку довкіллitterатурну вовтузняву й шарпанину; щоб когось підтримати, когось врятувати, комусь догодити, щоб потім ті, кого ти підтримував, рятував, і кому догоджав, коли ти відхопиш по заслугах залацканну дірку в грудях, у радісному чеканні проковтнули язики і боялись підняти телефонну трубку: вже? чи ще тільки? боялись злякати твою погибель— і свою удачу; не заходили й не дзвонили; ти знав духовний рівень еліти, її самолюбство, її пиху, її зловтішність: крім шкури ближнього, її ніщо на любов не запалює; яким же дурилом ти був! святі, земні, обов'язкові справи сплутав з обов'язком щовечора тягнути на горбі чергового, п'яного до всцикачки і щось трагічно пасталакаючого поета; час, коли твоя дитина піростала, твоя душа маліла, терпла, твої собачата скавчали в хліві і гризли соснові двері, ждучи тебе на станції, час молодості і дерзань ти вгробив, похмеляючи всяку наволоч по редакціях,— всяких редакторів, коректорів, недрукованих геніїв, роздрукованих архігеніїв, авторів аж кількох віршенят, художників, критиків, прикумків; скільки виставив їм горілки по хатах, з чесним серцем відгукуючись на благальне, мовлене вишептом, впритул на вухо, але так, що вся вітчизна ставала навшпиньки й прислухалась "там такий-то геній гине... запив... треба щось робити... він в такому запої, що не може вийти..." так, ніби він сидів у заваленій шахті, і пробував підняти кілометрову стелю, і заробляв ліричну грижу; кожен, хто займався писанням віршів— бо хто не грішив цим змолodu?— підтвердить, що це зайняття висмоктує гірш недуги; самі вірші можуть бути кращими або гіршими, талановитими або дубовими, цікавими або наївно-вбогими, але сам стан поезописання, стан присутності в наднапрузі завжди однаковий,— рівнозначний гарячці, постійній засмиканості, тривожній, роз'ятреній вразливості, що з часом, обов'язково, переростають у відлюдництво і гординю; поезописемництво для носія цієї немочі не завжди згубне, а для оточення гірш упирства; звичка римувати, верлібрити, як всяка шкідлива звичка, постає з банальних, дурних причин,— з бажання сподобатись жінці чи парубкові, звірити йому статеву тугу, а потім переростає в постійну рефлексію; на тисячі й тисячі осоловілих базік трапляється, іноді, один совісний мученик і потім ті, забазікані, пустослівні, ті, що вкоротили йому віка, піднімають його, мов прапор над своїм лицедійством; показово, що професійні поети, які перейшли на прозу, зрікаються своїх попередніх занять і згадуть їх із жалем за втраченим часом; всякий, хто спостерігав за поетами, помітить, як їм, справді, тяжко жити: щось їх гризе, щось смоктють зсередини, так звана "недосконалість світу", щось мучить постійно і безпричинно; то вони зашугані злидарством, то герояться понад міру, то пишуть любовні послання й плазують на пузі перед одною музою, то плюють на неї і переповзають до другої,

третьої, двадцять четвертої; поспілкувавшись із ними немало, ти сам занедужував: відразою до життя, чистоплюйством, позерством, грою в класика і, сором сказати, якоюсь розчуленою ніжністю до себе; яка це зараза— надвразливість і зніженість— яка це солодка п'явура на серці! хіба дурний був Платон, кажучи, що вся гнилятина в суспільстві починається з поетів? філософ знав, що каже! а ці пущівірінки теперішні, пліснява, здатна тихцем пожерти і нетлінні слова і могильні плити, ці нещасні поезодурники і їхні підгавкувачі, критики, виставили мудрого дурнем; о, вони вміють по плечі поплескати, мовляв, старий помилявся, зараз нові часи, нові звичаї, нові призначення віршарства: скільки в ньому краси й милозвучання! скільки перлів! але дух гризотняви, пихи й нудьги, дух самоїдства, гордині, відрази до дару життя, дух лицемірства і книжництва, впроклятий з часів євангелійських, дух самолюбного пекла однаковий; але тоді, коли тобі казали "геній гине... в запої... не може вийти... тра рятувати", тоді ти ще й сам не йняв віри мудрому і поспішав, як один з добровольців у палаючу, завалену шахту, і бачив те ж саме, самозакохане в якусь вигадану самотрагедію лице, наливав йому похапцем,— повного стаканюру горілки— і довго й уважно вислуховував сповідь; біда, себто причина накваситись, дорівнювала яечній шкорлупайці— але що коїть з людиною безперервна уява! ти довго вмовляв, як дитину, довго втішав, як сироту, та його мордувало найдужче: де б ще додати? на вулиці ж вечоріли вісімдесяті роки, непитуша епоха, коли спиртне прирівнювалось до стратегічної зброї і стереглося відповідно; іноді, правда, продавали— по талонах, по картках, з відмітками в паспортах, по спецзапрошеннях із спецпідрозділів по боротьбі з іншодумством,— словом, тоді добути пляшку, та ще й вночі, означало те ж саме, що й вкрасти атомну бомбу; це було надзавдання; але ж на тебе дивилась вітчизна і один з її кращих героїв, на тебе чекали— і ти йшов на ризик, пускався у всі нелегкі брехні, завчені по світах, пробирався крізь закамарки і чорні ходи до сановного вигляду вантажників, продавців, завмагів, вбалакував без жодної посвідки, жодного талона, жодного спецзапрошення, просто повторював, нам треба, і дивився очима усміхненого кулеметника, свого хлопця, запихав дві гранати за пояс і мчав щодуху назад: якби хоч не гегнув страгічнений! посоловіла душа всім виглядом, всім скаламутнілим зором, кожною тютюниною на обвислих губах питала: є?!!! і вся трагічність щезала від солодкомлосного знаття, що й завтра й позавтрім прийдуть рятувати, виручать; і, поки містом точились плітки, мовляв виштурать його з роботи, назовсім покине жінка, поки на вустах співчутливців був черговий запій легкобита, всі інші трагедії і чийсь інші біди сором'язливо нишкли; ...такий-то запив...; усенародна скорбота; навіть щось більше трауру млоїло серця, щось невситиме, повзуче, зрідніле з відчаєм, мов за давнена болячка— і ти був на стільки дурний, що вірив їм і втішав тих бевзів, налаштованих гинути за рахунок вгробленого чийогось часу; вони примудрялись квасити тижнями і триматись робіт, банячити місяцями, роками і триматись сімей, родинних стосунків, загаюлювати з рання до вечора і дбати про дітей, про побутові справи, а ти, що нездужав за компанію пропиячити більше двох днів, не мав ні роботи, ні сім'ї, ані часу довідатись до дитини; все думав— ось врятую чергового, ось домовлюся про видрук

чийогось рукопису, ось піду для морального підтриму на зібрання опозиції, і обов'язково довідаюсь; твоя дитина виростала з матір'ю, а ти вирятовував генія за генієм, витріпував від сміття чергового співця помийниць, носив його позеленілі від цвілі й заздрості рукописи по редакціях, вбалакував друкувати інших, напіврозплющених з похмілля геніялят, вони обіцяли подумати, ти біг за пляшкою, другою, третьою, вони обіцяли друканути позеленілі писання і ти біг далі, на літературний вечір, бо пошепки переказали: там повинна така революційна заява прозвучати! там таке про владу! мусиш підтримати, бути присутнім, бо завтра скажуть: продавсь спецслужбам і зрадив націю! п'янюгам легше: всі бачили їхні страждання, їхні муки за народ; їм співчували і захоплювались ними, оспівували в легендах; їм дозволялось нікуди не ходити,— до них самі приходили: з пляшками і мовчазним визнанням героїзму; ти думав— рятуєш вітчизну— а рятував, насправді, чиїсь мерзенні звички; ти позичав на похмілля, тягав упоєних на горбі, слухав нудьгу і заклики на черговому вечорі, просякав несправжнім, як земля отрутою з купи міндобрива, а справжній час неспокутно і незворотною підростав з дитям, із напівсиротою, з кровиною рідної плоті, підростав, щоб ти згодом змалів до нікчемства прожитого, до німої розпуки і визнання заклятості, бездонної порожнини, утвореної між справжнім і несправжнім, і названої безчассям; тепер, коли воно настало і геніялята доспиваються радісно в забігайлівці, бо нині кругом наливають, а потім спішать на роботи, на служби, в редакції, на телезаписи, в нікуди, звідки ніхто їх не вигнав за прогули, тепер, здається, ти повинен би був охолонути, стишити біг, зрозуміти, що більшість тут зживає себе і душу ближнього, яка співчутливіла до нього, зживає біологічно, як звір напівсплячку, байдуже і вчаділо у власному, влежаному смороді нори чи барлоги, тепер, замість того, щоб плюнути, ти затявся тесати книгу-ковчег і вирятовувати з нізвідки минуле й майбутнє; без жодного запиту чи це йому треба; може чорнгробильська позачасовість, ямера безчасся, і є йому найлюбішою, рідною, тією, котру він ждав усевічно, ждав, занадто залюблений в себе, щоб змужніти, і занадто байдужий, розмнямлений, щоб довіритись правді; воскрешаючи одне, ти занাপашував інше, батьківські обов'язки; рятуючи від нічийної зради одних, зашмаркано спраглих скону, ти все далі даленів од єдиних, своїх, від рідних, що сиротинніли серцем в ночах і прокидались настрашенно в мороці і беззахисті; і таке непотребство ти, дурний, називав долею, обов'язком письменника, затятою працею і все дужче скидався на тюремного писарчука, що вмоченим у зеленюку квачем виводить хрестоподібні мітки на лобах розстріляних; оце і все його писання! ти змарновував співчуття, так потрібне обопільному напівсирітському болеві— твоєму і далеких ближніх— змарновував на пошуки відбитків пам'яті в часові, буцім молодий капітан з опергрупи, посипаючи сірим спецпорошком зламану злодійвою одверину, і так списував сторінку за сторінкою; відпечатки ж злодійства то ледь проступали на припорошенім косяку, то щезали зовсім— і в домі пам'яті все безпам'ятне, все винесли підчисту і десь перепродали на базарищах; ти писав без надії на видрук чи, боронь доле, якийсь гонорар, писав, підуськаний звичкою та ще декількома причинами, а коли приніс до

редакцій, де стільки випито, свій попередній роман, тобі сказали, що він затовстий; сім присохлих до спини, як киші дистрофіка, заголоджених літ, сім сонмищ безвиході по сім раз на ніч ти прокидався будь-де,— на чужих кухнях, на підвіконнях вокзалів, на лавках нічних електричок, в окрижанілій підсобці на якомусь масиві, просто неба з бродяжною сумкою в узголів'ї— прокидався і думав, з чого почати далі сторінку? шукав початок речення, спогаду, звуку і через сім років митарств, бездомності, безпросвітку, сумнівів і обнадійливого схмеління, коли щось вічніше, вище земного часу огортає і старить душу, через сім проваль всездоланного тонко так дорікнули, що ти дурний, далеко погнався, багато захтів, перехитрив хитрих, перепив найп'яніших, обжерся гординею і тому так оббрезкнув, так зажирів, затовстів твій рукопис більш на пів тисячі сторінок; піди напиши щось забойніше, щось для народу, простіше й коротше; з присохлим до спини шлунком і руками, як дві головешки, ти й тут не покався; справа була тільки в тому, що для нової книги треба все починати спочатку; треба прожити заново все попереднє життя, всеньке його перевіяти й перезгадати, знайти в тій полові хоча б зернинку, посіяти, доглянути, зібрати колоска і знов засівати уяву, знов і знов, доки не виколоситься поле; знов і знов проживати змарнотнілі радощі, зветхлі надії і до всього прожитого знайти і додати утеклу пристрасть, принуку до праці, легкобитами й самолюбами поіменовану натхненням— знайти, переступити втра чене і впасти так само, як курява, отрушена з апостольських сандалів, як гнівне свідоцтво: про наближеність воздаяння; довгим ключем ти відмикав промерзлу, з інеем на стінах, хату, розпалював грубу, клав течку на коліно і подумки викликався носити воду в дяка, ждати плугатарів із панщини, козачкувати в пана, вчитися малювати, писати, лаяти царицю, потрапляти в солдатчину— і скільки б ти не оренбуржив, не косаралив дарма, аж захалявна книжечка обмуляла ногу, десь далеко, в гадючій вовтузняві тісних застіль, у шатах благочесного захвату зринатиме думочка: скоріше б він здохнув вже— з своїми думами, горем і сумними рядками; да-а, побажання долинали простецькі; в простому людодстві ти навіть вгадував певну традицію, але доходило й до труподних потягів; наприклад, твій добрий приятель, як не дивно, поет, довідавшись про вручений тобі залацканний орден, пройшовся з шапкою по редакції радіо— хто скільки може, треба; один із байстрючних нащадків вічних кухаруків і недоношених блюдолизів сказав захоплено, з масляним дровичильним усміхом, аж мало не цвиркнуло в нього з тімені, запамороченого передсудомним щастям: для нього (себто для тебе) я б склав пожертву на домовину; чого-чого, а труподів і людодиськ тут не бракувало ніколи; в цих краях, де мертві воюють із мертвими і котрий вік обдаровують задушеними плодами в утробах, і загнивають там на погибель сущому; де як не повальні, розбоєм накликані, лютіші вовчих, голодиська, то племенні побоїща, гробадянські війнища, й знов конання і доздиخالова, чіпляння всієї родини руками за кістлявий, на запліччях і жижках порізаний, обезм'ясений труп рідного батька: він наш! не оддамо нікому! він наш! самі з'їмо!! що ж діяти? не гинути ж на догоду спадковим людодідам! ти поправляєш рожеву, по краях витерту, теку на коліні— і мимовільно, миттєво починаєш рядок, за мить до першого слова здолавши непевність,

злу випадковість, недолю, все зле і даремне, що жде описання, мов пухлина вчасного скальпеля; здолавши даремщину і сторопіле безслів'я, ти повертав серцю відвертість, долі свій легіонний крок і, поки іскри над хатою сліпили ніч, немов повернені назад зірки сікалися в глибокий морок, поки в грубі палилося і в хаті була теплінь, ти повертав час до його природньої висоти, буцім підпирав рогачилнами гілля яблуні під нестерпною вагою; плодів цих нікому не праглось; досвід цієї землі— важкий і терпкий— згнивав задарма, оббитий зливами і вітрами; важкий, гнилоп'яний запах додавав бражного, хмільного азарту перегорнутим спогадам, вигадкам, сторінкам і ти, вже зміцнений, вже захмелений ними, ще впертіше відгойдував час од землі, обтрушував ламке гілля, плоди лукавства з вічності, яскравий тлін із всенічної, вселюдської приреченості, обтяженої переситом; ти більш не пробував зігрітись морозно згораючим часом, просто виконував свою роботу і цього досить; потім відкладав теку і списані сторінки на стіл, малим кип'ятильником зігрівав воду в залізній кварти, всипав нашморганого з пучків під сволоком листя водяної й собачої м'яти, меліси, ще докидав з десяток ягід шипшини і притискав фарфоровою накривкою з білим бубляшком; розплісканий по хаті духмянок літа змішувався з димом, просиченим із чорної прорізи шибера в грубі, та, зрештою, дух обнадійливого земного супокою витісняв згораючу часову прогірклість; але ненадовго: тепло від груби пахніло нестерпним болем літ, що з сичанням і тріском, із яскравим запалом втікали з кожної поліняки, буцім глухе, всенічне, конаюче терпіння лісу, ламаного бурєю, батоженого снігом, безсилового вирватися з землі і знайти щасливішу, захищенішу долю; сичання сирої березини в грубі помалу зливалось в той самий гул, з яким люта віхола розпанахувала галявини й мокрим, налиплим на гілля, снігом витрощувала підлісок— огниста рвійність над дровами виказувала скільки витерпіло кожне річне кільце на полінах, котрі так щасливо, так зречено звільнювали себе в полум'ї і гасли назавжди; ти пив малими сьорбками запашистий чай і думав про мед, яким десь ласує в дуплі куниця— скільки повних вощинного меду дуплавин розкидано по посадках, по старому лісі! скільки всього скарбівного приховано від людських очей і в подяку за довгий пошук дістається звірові!— ти досьорбував духмяне, гіркеве питво, пригадував, про що сьогодні замислював ще написати, з порожньою головою сідав на лавку, а звільнена тривога вогню, до рожевіні напівкиши духовку, розливалась від груби і останнім жертовним вигуком полум'я змушувала брати на столі обшарпану теку з синіми поворізками, поправляти папір і писати, так само здивовано, як розплющеними очима, впритул, бачити перед собою галявину, білопщаний закрут дороги в житі, марево над похиленим, спілим колоссям і людей, що поспішливо, мурашиньо дріботять між розгорнутих полів і зникають в неісходимості лісу. Увіч постає ранньожнивне літо, гаряча пухка пилюка на ґрунтових дорогах, кудюю ти стільки виходив, виїздив на велосипеді,— стільки здорового і простого відкривалось довкіл, що аж не вірилось у його зникомість, і та невіра була єдиною, по якій просто і впевнено думалось, все попереду; ти перекурював, збиваючи сигаретний попіл у відро біля груби, в грубі непритомно тихо, як у мертвому зимовому лісі, звідки привезли ці дрова, які стали

попелом— ось вона, перед тобою, зрима, ще тепла незворотність!— ти переводив погляд на морочне вікно, за яким просторіло далеко не літо, але ти вже знов пам'ятав усі його запахи, сухий скрип колодязьної корби, запах розплісканої на стежці води, яку повними відрами несли для поливу капусти, запах підв'ялених яблучних дольок на лісці, поставлених на повітку, запах недавно обмолоченої соломи, яку на підстил худобі вивантажують із підводи в провулку, запах останніх, подовбаних шпаками, вишень, запах свіжої коров'янки на обочині, запах ранковосвіжої землі на кротовинах, запахи й запахи всього, що не піддається прямому описанню, але від того ще дужче проситься в серце і янчить на порозі хати; янчить, так само благально, як твої собаки, Удав та Борман, коли малими вони гралися на подвір'ї, то кумедно погиркувалися одне з одним, то залазили під величезні лопухи край плоту і простягалися головами на витягнуті передні лапи, і дивились на тебе слухняно і замилувано, з принишклим дитячим щастям; дивились так віддано й зречено, як блудний син в першу мить повернення не дивився на рідного батька; ти сидів навпроти них, на порозі, підводився, виносив з сіней відро, вливав холодної води в тарілку, заходив у хату, писав, читав, та за якусь хвилю на подвір'ї зчинявся явкіт, собачий плач, а потім долинала приглушена шкрабіння об стіну, об двері, знов об стіну; ти поспішав дописати сторінку, а коли виходив на двір— у стіні жовтів вишкребень і купка глини лежала біля порогу; ти плювався, зітхав, тупав ногою— цуценята забивалися вглиб лопушиння— і йшов до хліва, брав тазика, розмішував глину з тирсою, додавав води, до масляної густини розтирав місиво руками, пурскав воду на вишкріблене і з розмаху, щоб ліпше пристало, плескав глиною в дірюгу; на тиждень вони, насварені, переставали дерти стіну, а потім греблися знову, коли ти засиджувався в хаті, забував за них ненадовго чи засинав, і вони з сирітським вжаханням скавчали, сплакували і шкреблись знадвору; ти був їм один найпотрібніший, один господар, один заступник і грізна сила перед вечірнім світом; прокинувшись на збитому з грубих дошок ложі, ти звішуєш ноги, вслухаєшся, знаходиш пальцями розшнуровані кеди і йдеш відчиняти двері,— впустити собак до себе— але спохоплюєшся: там нема нікого; це минулі несправедливості, минула неувага до них, задивлених на тебе, це гнів колишній живе в тобі, обернений на провину, що ти не вберіг своїх відданих, своїх найщиріших— ніхто не шкребеться в хату; ти сам шкребешся на стіну спогадів, снів, а там, всередині, ніби сьогодні й нема Господаря, лише одна заклопотаність; щоб втишити явкіт, ти з вдячністю думаєш про собак: вони, єдині з живого, досі по справжньому вірні людині, вірні з тієї пори, коли служили пращурам, на полюванні вгризались підраненому звірові в карка, а потім лежали за стійбищем в якості недремної сторожі; розморені ситним їдлом, первісні люди спали, от щось зшелепує на стежці, щось хижо скрадається по сліду— і, розриваючи темряву безстрашним гавкотом, собаки кидали себе в непевність і ніч, назустріч чомусь загрозливому, що ступало ледь чутно на м'яких, опушених шерстю, лапах і великими ніздрями втягувало запах дрімаючих; вірність і відданість— ось що передає найменше собача великій і зневіреній, зрадженій багатьма і собою найперше, людині; ти б міг спілкуватися з мисливськими собаками хоч тисячу літ, а з розбещеною

і розніженою, самоїдною породою часом гидував бачитись і пів хвилини; та доля посилала йти до них, треба; серед ночі витягувати з начорно прокурених, кров'ю зариганих, зашмарклених, засцяних витверезників, міліцярень, бомжарень, тюряг, писати всякі благання, клопотання, волення, скарги, звернення, обдзвонювати, набиватись, на прийоми, збирати підписи вічнопереляканих старих бздунів, тіпа видатних громадських нацдеятільов, чемних, киваючих, невтолимо підлих гадючевиплодків з кегебе-інкубатора, витягувати й випрошувати з зажахотнених, наскрізь промерзлих, позіхаючих смертю місць, чим далі, тим менше сподіваючись, що визволення з чергової халепи якогось поета чи горе-редактора вирівняє їм спину до крицевості меча і пошле на святі й справедливі справи; ти не міг не робити того,— хоч, кажучи сповідально, і зарікався не раз— того, що наказано в заповідях; не тому, що ти краший чи прешся в святі, просто, так ти влаштований і дещо звідав на власній шкурі; біда твоя— в запаленій уяві, здатній відтворити: як кому де ведеться нині; як би там не було, а дерзав ти з дурного запалу— витягував, клопотався, рятував тих, кому давно обридло своє животіння, але вони, опущені, збаблені, розкислі, були не гідні й віка смердючого свого вкоротити— дерзав і дерзав ти, здавалось, на благо, а, насправді, перебираючи настрій розкислості й збаблень, настрій всіх самозгуб, що ширяв від знещаснених, мов від ганчірок, якими підтирали в громадських, безплатних сральнях; і жертвою благодійства були ненаписані сторінки та ще осад невдячностей, подібний на холестеринові бляшки, тільки смертельніший і непередбачуваніший речовини, котра затрамбовує судини вщент і з гарячою, як сеча, кров'ю вириває м'ясо з серця; ти був зам'який для того, щоб покинути мертвим хоронити їхніх мерців, покинути позіхаючій, замороченій снами, спросоння підсліпуватій смертюзі, нарешті, привітно всміхнутись їм, покинути цим з'алкоголеним і зміщаним підтирати собою підлоги загидженого і тісного, так улюбленого їм злосвіту; ти навчивсь більшого; колись навчишся і кидати напризволяще; нехай хоронять себе самі; ти станеш ловчим, що править зграєю гончаків у пана; править всіма цими натаस्कаними на лиса й на вовка англорусами: ось вони, красногони, що в три смички легко затравлюють виводок прибулих і пару старих, маторих лобанів-вовчидлів! зграєю голосисто загоюють їх по самих гиблих місцях і передують, як мокрих тютьок; а вже потім, тісним півколом ставши над здобиччю, з срібними чарками в простягнутих руках мисливці пили "на крові" і затравлена звірота лежала поряд з розплющеними, осклілими, але однаково повними люті й гідності очима; ти служив у пана, який був письменником— і фото його розміщувалося в настінному календареві!— ти ж знав його більше як заповзятливця, як мисливця: стрункий, худорлявий, у ловких чоботях, у теплій чумарці він по приїздові з міста найперше розпитував про собак: чи котрий з гончаків не збив по підмерзлому чорнотропові ноги? чи не закоростіли ягдтер'єри по лисячих норах? чи не загодовані, не зажирілі собаки? бо тоді ж чуття в них тупіє; і поки пан десь парижився, на тобі лежала відповідальність за цілу псарню, за всіх цибатих, приземистих, муругих, брудастих, підуздох, з вигостреними на мертву хватку щіпцями— щоб жодне, гляди, не прислабло, бо от наспіє пан і, ще й кофію не пивши, боброву шубу скинувши з пліч на

ослін, відразу наказує ладнуватись на ранок в поле; в поле! ти ж знав вітчизну, від малого до великого, як гончу зграю в розбігу; а пан ніч не спав, розбиваючись в уяві, куди ж йому вдосвіта на полювання, і от викликає тебе й каже суворо так "Євгене! повторюю тобі! ми нинішній рік срамимось до дев'ятого гудзика,— з поля іноді йдемо, ні шерстинки не бачивши! наділи мені наші скаредні місця, легше, звичайно, по дурницях вправлятися, ніж у справах пристойних, однак це не мій смак... будемо брати поле в Верхів'ї", "вже зовсім непролазні місця...", "тим краще! мовчи і слухай моє, готове!", "те, що вертались в порожню, не наша в тому вина; теплінь же стояла, всяка звір хоронилася, не в риску була... їздили все по білотропу, а сніг під копитом танув; хіба ж це охота? все перемочки, все сира прохолода! от тепер друге діло— і звір вже з лісу виліз як слід, пізню осінь почувши", вийшли барин— Іван Олексійович Бунін— на ранковий поріг, озирнулись, ну, кажуть, з Бо-гом, на кінь! рушили ми всім нашим багатолюдством, пройшли по вінцю гори, вирівнялись на простір і тут піднялись барин на своєму буланому на тім'я, себто на узвишнє місце— і наказали зачинатись полю! йшли ми спершу по дріб'язках, по дрібному, значуща, чагарникові, потім звалилися в береги до лісу; перескочив я риссю береги і став підвивати, тільки відголосу ніякого, ну, думаю, вовки на здобичі; вискочила було лисиця та скотилась в яри і зразу ж понорилась— не стали ми на неї і часу тратити; потім підглянув я русака, цьвохнув гарапником— заклались по ньому двоє хортів, спіють за ним, спіють майже вухо в вухо, тільки став він від них відростати; вони спіють, ще наддали і збили з межі, і покотилися разом, а тутай вже і вся зграя накрила їх; барин гукає: прийми! а я вже давно прийняв— заколов тобто; ох, Іван Олексійович, смертний, завзятий мисливець! він по справах полювання прямо з розуму сховався; так собак любити як він любив, ніхто в окрузі не міг! барин всяке полювання обожнювали— і з хортами, і з гончими; іншим разом цікавились навіть і мокрою, а весною по бризках; болотною, значить; а яких собак тільки в нас не було! були пойнтери, були сетери, були лягаші, а хортам і гончим і лік утратили: їх цілий стан у нас за садибою стояв; ну і я гончих і хортів любив, може, й не менше пана; був я спершу простим доїзджачим, а потім і ловчим став, зграєю правив,— а це скажу вам, не книжку прочитати; тут простого русака ослідити і то розум потрібен; або хоч взяти мисливський поклик— тут не одне хайло потрібне, тут кураж треба мати, а я, бувало як наддам "о-гой!", так весь ліс здригнеться; весь світ обімре, отерпне наскрізним одним чеканням, а згодом якийсь гончак збрехне, подасть голос і вся зграя рине туди й залетиться басами по щойно побудженому звірові; тепер ти один— ні бари́на, ні собак нема— в ранніх сутінках загортаєш книгу з бунінським оповіданням "Ловчий" і згадуєш часи минулі, часи мисливські, панські; згадуєш всіх собак своїх гончих, як ти привчав їх не боятися вовка, вовчого лютого запаху, вовчої лихогої присутності в лісі, вовчого підступного звичаю заманювати в найглухіші місця і, розірвавши на шмаття, ласувати собачатиною; ти знав вірний засіб як відбити в собак вроджений паралітичний страх перед вовчарою: малих цуценят примушував повзати, жити по простеленій в кутку вовчій шкурі і їсти сире вовче м'ясо— і такі виростали собаки! красногони! герої! до звіра вскаженілі, а перед хазяїном сама слухняність.

Тепер ти один, мов дворняга помийницею, причарований пам'яттю; бігаєш і бігаєш туди, винюхуєш і винюхуєш якісь гниляки, об'їдки, все давно знепотріблене, запропале, бо іншої нема поживи; тепер ти й написане, вигадане приймаєш за частку власного досвіду; ні часу, ні бажань попошукати десь здоровішу поживу не було зовсім; пори року тут, хоч і залежали від уяви, але поважали послідовність: літо змінювалось осінню, рибальство полюванням і, тільки-но тебе обирали, чи то головою опікунської ради над осклерозеним століттям, чи просто пророком своєї вітчизни, якого не має бути, тільки-но траплялась історична нагода пересилити потяг до помийниці, як ти згадував, що пора в'ялити в оббитому від мух сталеву сіткою, дерев'яному ящику жирних підлящиків, пора набивати шротом п'ятого номеру набої на молодих крижаків, пора діставати з горища в'язку обіржавлених, брязкітливих капканів на ондатр, пора виварювати їх з водяною м'ятою, щоб перебити залізний запах, пора йти на лови, бо ті невеликі, завбільшки з добру рукавицю, золотопухнасті гризуни досі готують з пожухлого очерету хатки на зиму і там найліпше капкана поставити, ледь зруйнувавши вершину хатки і прив'язавши тросика до найгрубшої рогозини; звірки припливуть вночі і обов'язково відбудовуватимуть хатину, необхідну, як місце для зимового підлідного столування; тут і вся хитрість; тут вони й попадали в капканчики; з літературних зарібків ти не годен був розстаратись і на путню шапку— от і мусив гібїти в гумовому костюмі, по пояс в багні, в зарослому рогозинням заклі: ондатр там водилось чимало, всюди видніла свіжа погризь і столики, де звірки харчувались; ніжним, як інкубаторні курчата, і таким ж писклявим, нав'язливим хекологічним звितяжцям тепер легко винуватити тебе в примітивному дикунстві, в звірствах щодо водяних гризунів тощо; отримуючи пачки зеленої грошви з фондів, заснованих у засипаних зерном країнах, вони й на прабатька Авраама завели кримінальну справу - за те, що батожив овець своїх, — і на тій підставі вимагали перегляду його біблейності, геть до виключення з Писання; о часи, о звичаї! а тутай ще ти, набиваєшся під руку зеленосправедливості з лисами, зайцями, ондатрами; як можна!!! пишуть інкубаторні єврокурчата і біжать скаржитись на тебе до своєї американської квочки, вгодованої на зерні, що в тридцятьзленному році прокурликало на продзагонівських підводах. Ти не встигав нікуди— підмахнути угоди на академічне видання з примітками, спогадами і фотографіями, виступити на Тридентському соборі, розгомерити епічно подвиги австро-угорської імперії— не встигав на зустрічі з власними персонажами й історичними реаліями; не встигав просорбонитись, заоксфордितись, вивчити мови, поспілкуватися із наставником на латині; та куди там! за всіма цими рибалками й полюваннями не встигав скласти найнагальніше: маніфест порятунку цвілізіції! бо кому ж вона ще боліла так, як зимовий вітер вночі болить покинутим гніздам і цвинтарям? знов ліхтарі на вітру скиглили й вили так, мов собарнота на шибеника, знов на бруківці, замість слідів, проступали кабалістичні знаки, ландшафт перетворювався на міражі руїн, людина ставала подібною на покруч віслюка і зайця, і всюди на її стойбищах залишалися калюжі кривавих сліз, купи вирватого волосся, гнилокапустяний сморід розтліну й самокатувань, аміачна задуха звиродніння, словом, претъмуща тьмократія;

горе й смерть давно вмерли, а з ними загинула й справжність людського існування.

Кілька років довкола снувалась тиша— недобра, липка, павутиниста— а потім десь там урвався терпець (бачити й слухати велосипедні вилазки в поля по правду) десь там плюгаві змовились: і поїхало і поперло; що вони тільки не погнали на тебе! що ти проти рівності й братства, проти свободи і содомії, проти володарства жінки в суспільстві! проти наших абортів, наших роздובбаних задниць, наших розпідарасених, альтернативних культур, наших міленьких наркоманчиків, наших прілесних лесбісток, наших невіннуоулибчівих гоміків, наших прикольніньких шалунішок, наших заманливих егей-парадіков, таких наших милих протестів проти насильства й жорстокості в світі: ми протестуєм аморалізмом на ваш тупий традиціоналізм; ми протів ужасів демагогії! ми, дзявкократики, хочем кушати і поротись! поротися й кушать— і нет проблем! немає трагедій! ми хочемо понаслаждатись; і тільки попробуйте нам заткнути рота! людство проти! людство втомилося шукати правду і воювати! людство з нами— а тутай якийсь вухналь, якийсь гнулий цвях із польської підкови, якийсь сільський лох, якийсь зачуханець у прогноєній кухвайці, якийсь просмердюжений силосом колгоспник, якийсь протруєний бурячихою і кінським потом споконвічний їздовий, пройдисвіт, шарить під інтелехтуала і пробує учить нас жити; мало того! просто задовбує свою простотою! ми тут німношко ковтнули, пооралились, солідарно попідаризувались, а це мурло під'їхало на велосипеді під вікно і кричить про якусь обікраність! про якесь просіяне з підвід зерно і пропарощений чорно нуклеїдний засів! от скатіна! от дебіляка тупорила! от хамидло! безкультурна лічність! стало і верещить, верещажить на всеньку пельку— і заважає нам інтілехтуально беседувать на цьому сімпозіумі; ми тут зібрались, щоб обговорити подальші інтехробаційні процеси, дальнейшу свободізацію, девократізацію, гробалізацію, поснідали в ресторанчику, пообідали в ресторанчику, повечеряєм в ресторанчику і візьмемось за культурну програму; ось тільки пригубили винця з бокалів, аж стало, вхопилось за того велосипеда, як злидень за останню сорочку— і волає до неба; ми тут одразу і прийняли колективне рішення: замовчати, не звертати уваги, вдавати, що такого немає; немає і всьо тобі; він так скоріше надірве пупа! нехай верещить, нехай собі! він так скоріше порве жили на шиї, викричить легені з гноєм і кров'ю; а нам спішити нікуди: довечеряєм, сьорбнемо ще по бокальчику, засмакуєм скромним, тисячедоларовим, винця букетиком, і в очікуванні кавусі далі продовжимо, далі поведем іронічні і толедрантні інтеліктуальні бесіди; нехай покричить, охрипне, поумнішає трохи! люди добрі! та воно надривається з голодухи й заздрощів! воно до нас за стіл проситься! а куди такого підпустиш! ми, хоч і ділократи, і хоч зараз можемо з мужиком по проспекту пройти під ручку, але всьому є міра! такого чухана запрошувати в культурне опшество! ну, ви знаєте, тоже зарпортувалися із свободами; нехай кричить! може хто з іноземних гостей не чув?— це такий національний звичай тут, такий спосіб випрошувати милостиню; ну, там одні народи грають на гітарах на площі, крутять шарманку, співають пискляво у гондолах, а ці тільки тоскним звірючим риком кричать ведмежо— і страшними лапами хочуть видерти якусь цукрину чи копійку; не зважайте, друзі, продовжимо нашу вечірку, а

потім у нас ще серйозні і пресерйозні біседі: як окультурити охлос?! як до нього донести цивілізацію і світло свободи? нехай покричить собі; не-е!!! він задовбав таки! ну він дождеться! так! німедлінно! перекрити кисень! припинити трансляцію! малчать! к стенкі! руки за голову! задрав бугаїна! ніде його ні пічатать! не издавать! не згадувать! не пускати на екрани, не допускати до мікрофонів, не брати інтерв'ю, викреслити з довідників, з підручників, замалювати в сільрадівській книзі дату його народження, закрити церкву, де його хрестили, устроїть йому тридцятьвечну голодовку, нехай вівсом, вівсяними бубками нехай похарчується з-під продзагонівських коней! оголосити йому повальну відразу, як біснுவатому й лепракові одночасно— і хто з нас оступиться від бойкоту, викидати з обойм і списків, з депутяжництв і грантососень, з урочистих президій і штатних прохвостень, з совєцких квартир і дачних посьолків, і так само оголошувати біснуватолепруками! і тоді всякий затямить, що свобода і демокракія це не просто трахання в задниці! ми можем так пролібердалити, так проінтелектуалити, так перемити кості, так проклеїмити відсталістю й зачуханством, що грецьким платонікам на тому світі стане соромно за себе як обпісяним пацанятам! ми всякого, хто посміє пискнути, оголосимо дурником на цілий світ— таким смішним, некультурним, неотесаним, але, іноді, очінь небезпечним дурілкою; він звихнувся на загостреному потягові до правди— так він, напевне, компенсував брак статевих зносин; дурілка! прийшов би зразу, розказав нам— ми б його навчили; а тепір ми вимушені— а хто б на нашому місці допустив м'якотілість?— затягнути його в гамівну сорочку, забити кляпом пельку, в шияку кийком, у шияку його, щоб він не покусав нас, своїх лікарів, і для його ж блага виставити його на всіобщє обозреніє; як дуже показательну фігуру; дивіться люди! і знайте, до чого доводить потяг до правди вместо бісексуальних потягів! дивіться, як це неприємно, а там, на свободі, де-небудь, де кому зручніше: одна пріятність! хіба це не ясно! І так вони пританцьовували і казились безмежно,— звісно на американські грошики, бо який чорт ще влаштовує інтелектуальні підарасники на чолі з криптолесбіюгами?!— так вони зловтішалися, доки за тебе не вступились фантоми спалених напалмом у в'єтнамській бойні (вони линули їм межі очі палаючого фосфору: нехай повилазить вам, якщо не бачите або відвертаєтесь од правди; хай ваша вжаханість її узрить, щоб ви, хоч трохи, очистились перед сконом, вишмарчки, і вкрай не засмерджували тогосвіття) та, головне, за тебе вступились штатівські негри, здоровенні, м'язисті, у заношених кепках чолов'яги: вони задерли футболки і показали спини— в білих мітках, білих пропазуреннях і білих покусах та погризах псів, якими цькували їх білі люди на батьківщині сучасної, найлібердальнішої дем-окрадії, тепер скрізь розвішеної, як соплі на заборі; вони показували нашим, підготованим на бавовняні грошики, інтелектуалам правдиву ціну тих грошей, на які нині попиває, побазікує, пошпокується розкута публічка на всяких культурних симпозиумах, конференціях, пленарних акціях, обсуждаловах, обговоривах прискорених обдемокрячень, ударних шокореформ тривалістю в декілька світових війнюг і ще стількох громадянських боєнь; на які такі грошики вони виставляють усміхнені білособачі зубки? на кого їх знов нацьковують? на того, хто стільки неміряних гонів і

стільки століть, виростаючи з німоти земної, їхав з пучком очерету за спиною, схожим на дороговказну зірку? ось він під'їхав на велосипеді, просто став біля вікон і заглянув всередину— і сумний його вигляд так жахнув ваші брехні, що ви верескнули разом і верещали страшно, страшенно, верещали, переконуючи себе, що це він за вікнами щось кричить вам образливе і brutальне! це він кричить, це він, він!— і його треба скрутити, зв'язати, скувати по руках і ногах, вгамувати врешті; поки не наспіла "швидка", ви верещали і тикали на нього пальцями,— аж поки не переконали пів світу, що він замахується на основи основ дірократичного, як всі нулі усіх грошей, світу; світу!— уявіть собі тільки! а якщо він згукає послідовників?! якщо дорветься до газетних шпальт?! до трибун і круглостолів?! до телекамер і мікрофонів!! і пустить свій звіриний гвалт в ефірі?! що настане?! сплошна анархія і здичавіле правдошукання; а там можна дошукатися, хто кого образив ще до того, як нас кишнули з раю; і -тоді-ну-таке-почнеця-!!!-плакали-наші-пасіделкі-!-злиплися-наші-дупи-?от-безсовісний-!-от-наглячий-провокакторюга!!! неграм, або, як вони запопадливо називали їх нині, афроамериканосам, ця їхня жебракувата тарабарщина була, як горох об стіну; вони осмикнули на спинах футболки, заправили їх у джинси, затягнули пояси і розповіли про той перший час, коли їх вивантажили з трюмів і погнали на плантації; вони втратили рідних, втратили своїх найближчих і поночі, перед бараками, випрацьовані всмерть, вони втрачали і людську мову; вони не могли балакати, наловлені, де попало, різноплемінні люди,— хтось схлипував першим, хтось не стримувався й собі, і згодом ніхто з них не здужав витримати і всі вони заходились вити, завивати тоскним передсмертним воєм, сплетеними руками й тілами, навсидячки, погойдуючись у такт відчаю, незримого повіу, що нагинав до землі, а вони щоразу відгойдувались і вили трохи тихіше, але пронизливіш, із такою лютою тугою, що німіли й собаки на прив'язі, й наглядачі у вартівні, і тихнув пташиній спів над полем бавовнику, білим, аж цинковим, у мертвоті повномісячного світла; да-а, якби не в'єтнамці й негри, ці свободолобці точно відправили б тебе на миловарню, як стару шкапину, що гупає й гупає, ходить і ходить, безхозна, під вікнами— і не визнає ніякого світопорядку! вони б тобі висвободили душу,— як багатьом вже випустили, і пишаються вельми,— але трохи їм перебили патетякання; трохи їх остудили правиттям негрів, прабатьків, прарабів процвітаючого, преуспішного континенту; ті вгноїли собою ґрунт процвітання, а тепер ваша черга,— гноїтись і вити, і ставати підніжжям для великої зверхності, для великоуспіху демолюбів; і коли наступлять на шию, ще й пробувати лизнути чобота; підрозгубились умнявкаючі свободолобці, що тільки й вправляються в безкінечних злободах похоті, в обжераловах, в оббрехаловах, у лжемудрстві і лизаннях, і все за грошики,— аж язикуга їх часом зраджує, як мантачка, що проскакує повз щербату косу— тож так, ненадовго, відчепились од тебе; да-а, все таки незлопам'ятні, праслов'янські, проспоені, прогульбанені, проблуднені, прозраджені, пробезчеснені, прозневірені, віками пропшикані душі; правда, ти так і не зміг пояснити їм: ти, якщо проти чогось, то проти того, щоб розділяти людей на білібердалів, демокряків, сучалістів та комуняк, як на породи собачі; під цими формами ти бачив приниження

людини— до рівня похоті чи батрацтва— приниження вищої сутності, просвітленої зором Провидіння; всі ці форми, державні устрої, означення й назви, ешелони списаного паперу в обозах ідеологовій, вся ця даремщина давно не означає нічого; ніякого духу; нічого конкретного; ніякої справжності; ніякої суті; нічогісінького, крім того, що ми збилися з дороги, і забейхані, обрешані назвами боїмось потикатись на очі світла, на очі призначеного, на суд і милосердя Всевидючого зору. Окрилені таким поворотом подій— в'єтнам-негритянським демаршем— за тебе вступилися американські президенти, жертви фемандізму; тепер вони жили в оазі гицельства на окраїні міста і згадували тебе виключно як доброго самаритянина, що перший подав їм руку; перший дав приклад дієвого милосердя, виніс щось перекусити,— кусень копченого сала, вареної картоплі, свіжих огірочків з городу, хліба, насипав солі в сірникову коробку! і це після того, як ми, лінчовані, пішки пройшли пів світу і нам тільки плювали в спину; плювали ці озвірілі від демоклятії фемандістки з онаністами, вже не кажучи про сексменшини— насправді, давно сексбільшини, але вони приховували свою орієнтацію, аби підтримати статус гноблення— від тих, взагалі, потрібно було кілками відбиватись; на словах вони за свободу, а стриньсь на безлюдді— живцем роздерли б; тоді-то ми й почали прозрівати, й переконуватись день у день: не все так райдужно й димократизовано, не все так дивократично по наших колоніях, як доповідали оонівські держиморди; тут, на знаменах, і наш орел обскубаний, немов щойно витягнута з морозильника жирна курка; так населення тих країн боготворило ніжки буша— воно тільки плямкало й просило "дайте!" фактично, вкорінювало жебрократію; та що там казати! було нею,— владою жебраків від найменшого до найвищого, владоухапуг, папуг, здирників і хапуженят менших! та в них руки змалку просто з кишень виростали, так вони перенавчились торгівлі, переспродуючи з роду в рід тих декілька підснарядних, з відкидними ручками і замками, добротно шпунтованих, дощаних ящиків гандонів, за які ми в них виміняли всю ядерну, тактичну і стратегічну, зброю, всі ливарні, трубарні, лихварні, негасимі, роками палаючі, шахти-трупарні, всі родовища, половіючі чорним житом поля, вовчевиючі, вовчетужні овиди, попелищні вихори, здрагловілі од вікового трему, від розкопитнень лавинних орд, степи, яри, оповзні, почорноблені пущі, криваво потьмарені на диво частими сонцезатемненнями небеса, лиху безлюдь доріг і протяги на кордонах; і, звідколи ціннішого в зникраїні вже не траплялось нічого, то вони перепродували, перелатували, перемінювали на хліб, на обмотки й дрантя, тих кілька ящиків протиснідової гумдопомоги, підкинутих з благородною метою шокореформ, утвердження дивократії і збереження популяції, та вони, заторгувавшись так легко здобутим, відвикли від конкуренства, відійшли від виробництва, не змогли вийти на зовнішні ринки і тим підірвали впень економіку — а наші намісники вводили нас в оману! таким, простягнутим, був історичний розвиток у євгробах і євгрязіях, доки ми не прибилися до кордонів вигнання; вірите? нічим було закропити душу; нас впізнавали на вулицях і трусили, мов гаманці, приймаючи за якихось інвещурів, що приколумбилися було раніш, глянули, наобіцяли і з'якорились, відчалили в сторону індій; а нам тримай

відповідь! ніхто і чути не хотів, що ми голодні й виснажені; ось-ось попадаєм, вже другий тиждень їмо жолуддя, потовчене й спечене на хліб, їмо щавель, назбираний при дорозі, їмо печених слимаків і річкових беззубок, налапаних на обмілині, їмо всяку всячину, аби напхати рота, їмо й їсти хочемо, їмо вві сні, їмо подумки, їмо, заламуючи в молитвах руки, їмо своє невиситиме бажання їсти, їмо найхрумкіші спомини про чіпси й припечену, золотистожирну на індиччї шкірку, їмо назгадані сосиски, стейки, булки, кетчупи, їмо пресолодкі, преніжносмакотні, прешоколадні, кремові торти й тістечка, неосяжні як супермаркети, їмо скрізь і всюди, їмо себе поїдом, вперше так нутряно розуміючи, що ж таке голод— і як то велось народам, що доживались до нього— ми ледве тюпаєм із присохлими до спин животяками, а вони, ошчасливлені нами державки, вискакують назустріч з прапорами і гаслами: дайош курятину! дайош ножкі буша! отоді ми й задумались: на скільки ці раси одскочили од мавпи?! вони називають себе християнами і опаплюжують милосердя; вони перевчилися слова "дай!"— і всякий американець у них ототожнюється з грошовим знаком; вони ввели культ наших грошей і ворожили на них, немов на прадавніх, праціганських картах; викликали духів, кадили з них кісткам померлих, ставили, як потаємні в узголів'ях іконки, новобранцям на шиї чіпляли, мов ладанки, клали в горілку і закопували до старості, щоб, настоявшись, помагала від заздрот і немочі, зашивали в подушки, щоб закоханіш, свіжіше спалося, молились на збільшені ксерокопії в окладах з-під давніх образів, хотіли й загадували тільки грошей, і тим накликали на себе й своїх дітей ще злиденніше, ще пропачіше безмайбутнє; звиклі злидарювати, вони всі наші натяки на нужденність піднімали на глузи; обступали кругом, обдивлялися нас зусебіч, торкали нас вилами й дровками списів під ребра, і гиржали задоволено, запанібратськи; діти й жінки їхні присідали од сміху, потім котрась із них впізнавала в нас сановну особу, розжалувану за позовом жіночої статі й вигнану з батьківщини на розтерзання променистих обставин— котрась узнавала і давай чехвостити як попало! і такі й ми й пересякі,— приставали до бідних дівочок у своїх країнах— там вам і треба, сволюючи! вон воняка ми із наших дівократей! погляньте на них: викапані фашизоїди, фанатики, ізвіргі! приставали з приборами до бідних жінок! а сюди їх! дайте, дайте— ми їх докастріруєм, кнурів таких! от борови; там наказилися і сюди приперли! та в нас давно вже порядки то шо нада,— ми знаємо, шо паложено, а шо нелібердально; ми вас відучимо від паскудних привичок: бачити в нас рабинь для сексу; тепер, када ми стали на путь слободної лісбіяно-підарастії, ми не позволимо себе ганьбити так, принижувати і ввергать в дикунство; тут не место отбросам опшества; тут живуть порадошні люди— ви ж цього хотіли? ми фемандізувались, розкувались, скинули сімейні кандали, порвали брачні й внебрачні пута, живьом, гульбанім, спідуєм собі, а тут нам підкинули цих провокаторів, цих блудюг, цих виродків, що зиркають статево голодними баньками і просять їсти; а погляньте на них— як вони з'їбались на нитку! ці ізвіргі, ці насильники, ці безсовісні, ці пребезстижі баболюби! та вони прочінгісханилися сюдою гірше орд монгольських, перезапліднили, перепсували етнос, підірвали чистоту генофонду, напились нашої кров'яки— і корчать святу невинність, от сморчки слизькі! да-а, паскудяги і є

паскудами; правильно вас здоми виперли! правильно вигнали на розтерзання променистих обставин! там, то точно, дадуть вам раду вже; ми вас і залишимо цілими тільки для того, щоб там позбиткувались над вами вволю,— та туди й з пекла їдуть переймати ударний досвід!— отак ідіте, ідіт дорогою, потім степом, потім ярами, знов полем, потім городами і натрапите на пофарбовану в зелений колір веранду одного з посіпак; там його літня резиденція, подарована за геройства й доблесть хазарським каганом— там він обмислює долю просторів, полює й пише, пише; так от, вам ясно? дорогою, степом, ярами, знов полем, городами по межі— і будете в нього на прийомі: від нього залежить чи ще пожити вам, чи в страшних корчах згинуть; ступайте; ми йшли і йшли, як порадили нам племена, і точно— бачимо: є межа! ось він, рубіж потерпання! тільки стали на м'яку, трависту доріжку, гойдливу і легку, немов летючий килим, нас обняла полегкість, піднесеність, ніби йдемо ми не на вірну плаху, не на четвертування, не на кару на сосновому кілкові, забуленому всередину наподобі ялинки,— ідем не на смерть у корчах, а на вечерю до дитинства друга; і щоб ви думали?— так і сталося; він, цей уважний, добропривітний юнак, сидячи на веранді, на дивані, обкинутому величезною, ще, либонь, саблезубого лева, шкурою— поки прислуга на стіл накривала і цокала дорогими візантійськими тарелями— він нас розпитав про дорогу, про враження, про здоров'я і справи усіх американських класиків, починаючи від Марка Твена; виявляється, він з ними в прегарних стосунках: бував на полюванні, плавав на теплоході, ловив рибу з яхти; дехто приїздив до нього, до декого він довідувався на запрошення ліги безсмертних; словом: свій, живий, не затьмарений цивілізацією, чолов'яга; доступний своєму народові і пришельцям; любить і побалакати, й пригубити калганівки, і просто дружньо посидіти за чаєм з меліси й деревію; наш, простолюдний, ковбойський хлопець! простодушний, хоч і заглиблений, немало замислений над недолями світу, над зловолею не людства, воїн слова, поставлений захищати, навертати і громовержити; а коли почав цитувати напам'ять наших літераторів, то приємно послухати: ерудит! і до того ж сповідує декілька простих істин і моральних приписів, заповіданих тим нашим, як його, ну тим, що написав "Світло в серпні"; ми й грамоту в нього бачили, "пророк своєї вітчизни першого ступеню", надається з врученням залацканного знаку; а це вам не шутейне діло; ми скільки світів зійшли— такого, признаємось, не бачили; та чи й бачила сама історія-матінка: щоб у своїй вітчизні тай визнали? з одного цього скажемо: це визначне духовне явище; і, виявляється, треба всього лиш навсього згадати декілька приписів, стільки повторюваних нашим класиком— а ми забули бідні; і тепер от караємось; а з другого боку це й добре: зустріли в літній ставці такого уважного чоловіка; він повернув нам віру в людство; він пригостив нас, дав відпочити в своїх апартаментах, перевдягнув, перевзув, своєму їздовому дав розпорядження на ранок ладнувати шестерик коней і одвезти гостей під столицю: там збудували недавно чудове пристанище; жись прекрасна! нам постелили на веранді, на шкурі нібито саблезубого тигрюки; насправді ж, як часто коїться з нашим братом, презинтентами, ми помилялись, це була - й полоскочувала руку - шкура леопарда, описаного Хемінгуєм у "Снігах Кіліманджаро",

пригадуєте, "майже при самісінькій вершині західного шпилю лежить висохлий, змерзлений труп леопарда; що знадобилось леопардові на такій висоті? ніхто пояснити не може", так от, наш дбайливець нам привідкрив таємницю; виявляється, свого часу, на запрошення вождя масаїв, він консультував їхнє плем'я, чи справді західну верховину гори, звану ними Нгайе-Нгайя, слід дослівно вважати домом Бога? звісно, ні! розвіював він сумні пережитки – Бог обіймає всесвіти, створені Ним, як приймачі й перетворювачі Його всеживильної наденергії, Його Любові; Всевічний і Єдиносущий, як велика Людина, безмежно могутніший, неуявимо масштабніший всього, сформованого з Його почуттів і всевідань, з Його Божественної Любові й Мудрості, випромінюваних наповсюди; древні високий стан прийняття Його Любові, височінь умиротворення, піднесеність до безстрашності милосердя, до бажань діяти задля ближніх і Господа, древні цей могутньолагідний стан оживленої душі порівнювали з станом піднесення на узгір'ях, і тому, Бог у них жив на вершинах; так мовилось по співвідносності земних образів і небесних станів; насправді ж, Бог живе, як і жив, у натхненні, в любовесилі кожної зреченої для добродіяльності людини, що справами милосердя уподібнюється Йому; тому Господь, відкривши учням ознаки кінецьсвіття, кличе в днину відомщення в гори втікати, вгору!! так, в годину непевності, він яснив призабуте, масаї німо слухали, десь скрикувала гієна, палахкішав від прохолоди вогонь, відкидаючи в ранню ніч довгасті, видовжені від списів тіні; мешканець рівнинного бушу, леопард, здіймався того вечора гірськими протоптами, усе вище й вище, мов здоганяючи тиху теплінь і світло, яке ще промінилось, ще жило в снігах, ще дніло в горах; звір ішов, увігнувши голову, ішов неспіхом, звичнорозсудливо, вибираючи найприступніші місцини і подовгу роздивляючись, притишуючи хід, не з обережності чи з небажань сполохати небезпеку, ковзнути в урвище, обламуючи кігті, чи проламатися з крижаним настом у льодяну тіснину, звір частенько пристоявав, як кожен з тих, хто в незворотній дорозі прощається з навіки зжитим; звір ішов так, ніби напивавсь висоти повногруддям і, сповнений рішучої легкості, переносився через громаддя слизенних брил, через все ненадійне, хитке, заманливе й легко доступне; звір, самою вже вдихнутою надсилою, відторгав зухвальство і небезпеку, йшов, то, виважуючи підшовою передньої ноги уламистий камінь, то, в мить його зрушення різко кидаючись вперед і перестрибом долаючи непролазність, ішов, жоднораз не вслухаючись зверхньо, як тьма позаду гуготіла смертельним полум'ям, ішов, чим вищий над світом, тим менший, чим повносилиший, тим непомітніший собі, ішов так, ніби сам відгомін лавини, відголосок дії здіймався ввись і вищав там, по новому підкликав до себе, нагадуючи про всездоланність, ішов, не знаючи відступу, силою вдихнутого, майже, позбавлений себелюбові, йшов, нелякливий і незгероєний, йшов, як і належить іти на чистий поклик, і так, напоєний висотою, не раз забитий, скалічений, але позбавлений знесиль гіркопам'яті, бо там жила, там живильніла радість призначення, звір опинився на прискельному плато, звідки просторіла вся внизу долина; звір сам почувався горою тоді; піднесений до надрадості й витомленої безтривоги, давненно, задовго до підйому, призначених йому; вони ввіллялися в нього давно, але всерадісною безтривожністю

забриніли в тілі лише в мить досягнутого, в промельк здійснення, мов омили безсмертям, і все лихе й жадобне щезнуло; звір зріднився з дією заради вищого, з рішучістю й лагідносилою піднесення в ньому; йому знадобилось видертись так височенно, бо внизу він розчув, як пострілює із рушничик, чергова, гієн нагліша, тічка вічнопронирливих американців, очолювана бородатим, "показушні герої, удавані горемисливці, яких штовхає на лови не здоровий голод, не потреба добути здобич, щоб поділитися з близькими, а пхає в спиняку ситезна одур, аби без малого ризику доказати переситілій решті свою найгеройськість, свою найкращість, бо змогли одірвати сідниці од круглих стільчин біля бару стойки, змогли в літаку пролетіти над океаном, машиною прибуксувати в савану, і машинально, як все у них, смикнути за курок рушницю; вони змогли це! вклякайте їм! а потім, напиті, нагуляні, дадуть своїм догоджальникам, своїм, найнятим із місцевих, служкам пива, по кілька ковтків із слиною, допити з пляшок; ті гольнуть і побіжать ловити родичів, аби всеньким скопом виманювати оденків і зелених, мов цвіллю побитих, грошей, що смерділи щурами, сирими коморами, поцвіленими від наддостатку; сірозелені, мов вкриті памороззю, спилужені на стількох дорогах, грошики та присмажені, в пахучих консервах, недоїдки і гіркого хмелю недопивки підбивали їхніх вождів продаватися із племенами й саванами, з бусами й брязкільцятами, з хлипанням наостанку, з геройсько переказами, якими ж преславними їхні батьки були; а ще потім, оситілі, впиті і вжерті, узрівши, що їдла меншає, консерв малувато, дров настає нехватка, зженуть собі у прислугу цілі племена, цілі народища, і пошлють їх вбивати; пошлють виловлювати; пошлють вирізати; пошлють все живе й згораюче, все привільне, в клітках, вивозити на узбережжя"; звір лежав на обталому валуні, головою на витягнутих передніх лапах, лежав, ніби дотягуючись вперед, туди, де зрідка зметалось вгору вогнище і, пробиваючись над туманами, млявів димок та знагла дерлися в небо постріли; леопард лежав так і ніч, і день, знов опівніч, знову полудень, лежав відчужений і невразливий, лежав, пригрітий думою про врятунок, лежав, не радісний і не байдужий, лише приколисаний думкою, що їм його не дістати; тільки зрідка, коли вогонь внизу розгорався, шкура на ньому поїжачувалась і викручувало в суглобах лопатки; так млоїло знаття, що скрізь, де тільки він бачив їх, вони по всьому живому, преслізно рідному, залишали квітучі попелища, цвіль якусь, гідь якусь, зажиріле лінивство, освиніле глитайство, важке здихайливо, гірке непотребство, зжаблене отупіння, ядучий розпач у безвиході довгого живоскону, неїстивну якусь падлятину, яку вони так піднесено, так захопливо поіменовували цивілізацією; людоїдів гірша цивілізована дикунота хоче звідати й взнати все, крім наймудрішої волі Творця, Єдиногоживого Господа; хоче всього, крім визнання Його Закону; цивілізовані рабчуки в своїх марнопрацях так нічого не уникають, як дії згідно Його — і тільки Його — священних призначень; цивілізовані карли нічогісінького так не прагнуть, як тільки себе звеличнювати, зміцнювати грошвою, славою: з кривавих горлянок тих, що, нахлиставшись недопивків, порізаними язикугами, з гарячих консерв, нализались продимлених, млоснопахнучих недоїдків, дозапивають їх свею кров'ю і щасливенні

дonesхочу; цвілізованим ненаситцям нічого так не охота , як тільки себе визнавати батьками добра, щасть дарителями, отцями святості, владиками земного й вічного, життя й смертюги; тільки б нажаблюватись, надуватись, накрасивлюватись одне перед одним, булькаючи у накоштовніших лахах, у найблискупчіших залізяках; тільки б пестити себе розвагами і прилюблених своїх увагою; тим то й не мають вони нічого дорожчого в серці, від хотінь наживатись, злягатись, знов наживатись — і проживати лукавством нажите, витріщаючись на краєвиди; де б не були вони, щоб не коїли, їх одне смокче: тільки б впиватися насолодами, всіма звеліваючи, всіх приневолюючи своїй пожираючій дрібноволі; на противагу Його найвеличнішій, найжертвовнішій, благодатній волі; цвілізовані нещастя так опотворили, так звироднили себе, що їм невідчутні й незрозумілі радості, від черевних і скотських глибші; для них невлівими радощі чистої вселюбові, чистої добродії; для них неземні блага й істини — як аскарідам тепло і яскравінь сонця; і все їх розніжене, накрасивлене, ледачосите нинішнє — лиш мить приховування їх злодухом, що напозавтрім очікує їх у найгидезніших смердярях пекла! звір лежав із прищуленою до ніг головою і так поволі холонув, вичахав зсередини, тьмянів очима, вмерзав у мерзлотенний камінь; слухняний тій волі, що привела його, винесла в стан недосажної чисторадості, яскравішої від всього звіданого і всього наміряного напотім, слухняний поклику однораз, він вже не міг відступити; своїм відхідництвом всьому живому і чорно снуючим, сновигаючим у цвілій димурі внизу леопард підмовляв пильнувати, стерегтися зла в нехижій подобизні, остерігатись підступностей, принесених, як благодійства; звір захищав останнє —дорогу до вершини — одним своїм риком, голосом над безоднями, зупиняв мерзотину: пронирливу злоцікавість тих, кого жене, палить палом самозвеличнення, розвага й вигода; опісля них — тільки запах смаленого, живцем горілого, та гіркотінь згарищ, та розпачу попіл; звір зупиняв наповзаючий прагматизм і до всього вишнього скепсис, спиняв найгиблішу впевненість, зловіру тих, що бачать себе на небі, а всім єством у гнояці; тих, що залято вірять у свою найкращість, найрозумнішість, найуспішність, не знаючи і півздогадом про гидковигляд зла в собі, в кортячках і хитрощах; тих, що палять себе земножадобі звичками, не приймаючи істиннішого, не відаючи про живильний вогонь - милосердя дух — неба саяність всередині; тих, що вірять у свою небом обраність, не бажаючи і півмиттю знати, як небо в кожному — живодух його — твориться з найчистіших мрій і замислів, з прагнень відземніти, зла зрікатись, для інших дбати; вірні лиш власнорозуму й власнообранству вірять лиш в те, що потай улюблене їм, коять лиш те, що приємне, лестливе, вигідне їм, мріють лише про те, що додасть тілесам вдоволення і лінивствам комфортності; і, збеззвільнені власнолюбством, збезглуздені мертвознайством, западають у гноєжадобу, нікчемства й збочива; в невіданні іншорадостей вважають свою мертвотінь, свій здір смердезний на роздутих кишах — найнедосажнішими надуспіхами; свої тельбуги — їх надвершинами; свою розперту хіть і можливість легко, жадно її вдовольняти — найвищоблагами; ознаками царственності; і ще впертіше пруться в обраність: владарювати й карати ослуханців, неприслужних, не

вмить послушних їх прихотям — нагліше цвілі, безсоромніше всіх вонярень смрадила, пнуться запосісти собою небо: уповання кожнісінького на них; і мертво тягнеться до мертвот, смертне тяжіє до вбивчого, як оживаюче до живого; так леопард, клеочучи люттю, гнівом праведним на цвілокаліч внизу, приспиняв до сокровенного підступ; звір — слово правди, поклик спражності: над порожнєзними душами! над прірволюддям!! — обзивався доти, доки над урвищем не влігся морозний туман, мов сірчаної цвілі повінь; доки холоначий язик і паща не обкипіли інеєм, що обтиснув давким, сталешипастим намордником; звір потягнувся, напружився, мотнув головою, мов прокидаючись, — і різко видихнув ніздрями; таким, самотньо пильнуючим, прозїрно уважним, недосяжним і незнищеним, витягнутим привільно, як поплямований іржею крові меч, таким його і знайшли масаї, і, щоб не робити з нього опудала, зжалїлися над ним: зняли й згорнули шкуру, й подарували наставникові, як знак великої міцноти, як доказ непереможності того, хто стійкий в малому обов'язку; так от звідки, пропахла снігами й роздоллями, розлаписта, розкинута, як обійми, шкура на дивані на веранді! лиховісний речдоказ! коли й дикий звірило ласти сплів! пав жертвою цвілої американізації, то що зітхати про кволі, збожеволені в похотях, обзаздротнені нами народики? горе зажадобленим! як прорік у подібному випадку дельфійський оракул: Спарта згине! коли в ній знову пробудиться надлюбов до багатства! горе нам! і поки ми спали в його домі, вперше з часів вигнання спали безтровожно й нишкло, поки ми набирались сил, пес його оберігав на порозі наш спокій; щоб і злі, демонічні сни до нас не влетіли; і далі наше життя почалося з чистої сторінки; а тепер ми чуємо,— з усіх мас-ко-медій— якісь посміховищні, підозрілі наганяї; ми підозрюєм, проти нього зварганили пропагандську кампанію і хочуть виставити, як пугало, на пострах іншим; це наші недруги вже й сюди добрались; ми закликаєм— люди, будьте пильними!— ці фашизоїди під личинами слобод хочуть його виставити смішним і скаженим; мовляв, тому так кипить, так лютує на неправду він; ми знаємо цю людину, як достойника, що ввесь свій недремний час дбає та дбає, все пише та переписує, все мислить та розмислює, все теше вітрильника і рветься ввись! все вперто думає та ще гіркіш передумує, як і, чи вдасться, викувати з цього жирносморідного матеріалу мечі для захисту чеснот, заповіданих нам релігіями і окремими речниками? а ви заходились поливати його, паплюжити; — ех, вітчизна. Це було друге авторитетне втручання— не сказати, щоб сильно допомогло, проте відстали до часу й дали серцю спокій.

Ти думав— вже все— та де там! вони і мертвим— щоб ті перестали снитись— підрізали руки, мов крила, а ти захтів, щоб так собі відступили від напівживого?! цим свободюгам тільки дай свободу! зразу їх тягне на насильства й збочива! на ехидства й хіханьки; на маніакальні паплюжництва й по живому терзання! а що не обгидять, не об'ехиднять, не перекрутять на свій копил, а що не подужають вгризти чи пазурвою подерти, те виставлять хуторянським і забитим, таким, про що треба змовчувати і встидатись; свободовиродків найлегше розпізнавати на ставленні до безхитрісного, простосердного, сільського: до того злидожиття й збідованості, де ще трапляються залишки милосердя; а від чистоти й невинності свободюги, схильні тільки до

себелюбства, розгнузданства, собісвободи — до милосердь навпаки — беле́ніють до осатаніння: вся злоба з душак закипає жовчпіною, всезнущальне не людство криваво плямить лиця! а коли, відтіпавшись, відзловтішавшись, відтупавши страшно ногами, затихають, мармизи їхні, липучозелені у відверті, стають ще холоднішими й неприступнішими, мов обригані жабуринням; у всякому щиродоброму служінні вони вбачають замах на те, аби тільки їм, тільки їм, розпрекрасним і розпремудрим, тільки їм, розуспішним і ненаглядним, тільки їм, несрамненим, служили; коли ж не вчувають постійної собікористі, відпадають скорчено, як припалені п'явки, і лізуть шукати довірливішого, легковажного; так от, ти сидиш, дещо звільнений від кровососів (правда, й себе попалив немало) сидиш у селі, почухуєшся, нікому нічого не винний, слухаєш смрадію; покрутив, покрутив ручку, ніби тебе згадують— так і є: держдепартамент сполучених штатів виступив з офіційним запереченням твоїх писань, вбачаючи в них неспростовні диктаторські замашки; держдеповчамент зазначив — прогресивне людство протестує аморалізмом на твій тупий традиціоналізм; людство втомилось шукати правду і воювати; людство хоче понаслаждатись— і, де хтось, хоч словом, обідив якогось підараса, лесбіярку чи фемандістку, де хтось поспробує вчить нас жити, ми проти ужасів дімагогії виставим права людини: ми направим мізки в ширіньку і навчимо, про що треба думати; деякі твоїзадумиречник держдеволаменту однозначно називав спробою підірвати американські інтереси в регіоні; про все пронюхали кляті янки! якщо вони доумілися сканувати думки, то як же доять вони під'єднаних до комп'ютерної мережі?! так обкрадати й блюзнірити! та вони показилися з жиру— , обпалений у війні з кровососами, та духом нетлінний, ти був готовий сісти за стіл і розписувати їх так повчально, як Бог черепаху не розписував! але, схильний до справедливості, вирішив дослухати; голос держдебедламенту бринів, схвильований, і погрожував економсанкціями; так, це їхня улюблена пісенька: тільки що не до шмиги їм: душити злиднями, морити голодякою, підштовхувати народ до бунту; вони замислили обмотати нас колючим дротом, приоонити свої війська і визнати за державку, що сприяє терогризмові, і все тому— що хтось проти їхнього смів подумати; оце дивократія! оце свобода! оце, я розумію, пафосяга! вони про кожного думають, як про рідне дитинчатко! як тут їх не полюбиш? такі усміхнені, чемні, милі, такі привабливі, просто сексі, і кивають пальчиком— ну-ну-ну— як їм можна відмовити, і не зректися творчих замислів? по дезактивації вітчизни; і знов обліпитись сумнівними п'явками; виручила уява: вони вже завезли напалм— ще один їх улюблений аргументик— і на найближчих натівських базах розмістили його в бочках для оселедців, призначених дипломатам; будь-якої миті могли приперти його сюди і— в разі твоїх подальших вилазок у поля по правду і надривних волянь до неба— без сумніву пішли б на докрайні заходи: випалити до щенту степові дороги, вітрильні овиди, вітрюжно виючі, вовчеслізні горби, кудюю, в сорочці нарозхрист, ти велосипедився з пучком очерету, подібним на дороговказівну зірку; випалити ці яріючі вогнезолотом, волаючі про воздання, небеса в ранніх сутінків синяві: внизу жаристі, вогненніші, вгорі глибоченно пресвітлі, прелгідно іншосвітні, обтяті хмаристою

гранітносиззю; випалити яснарадісні, впотьмах незгораючі, небокраї — над мраковинням крилатіючі, нетлінною яснотою вгору, в пронизливу вічновись, кличучі обрії; випалити мороз і січневу темряву, коли ти надумаєш простелитися в ніч, пролітописніти одним з непересічних димів вітчизни; випалити рукописні, сирітські, всиновлені поля і пагорби, що так радісно збігали за тобою в прохолоду долин і відхекувались на кам'яному місткові; випалити в пилюці сліди підвід, що прокурликали до узбереж і станцій лихоліття тому, випалити на обочинах непропарощені, вкам'янілі з прокльонів, зернини, випалити в ріллі засів чорних ріжок, так званої спориної, що колись росла на житі, а тепер колоситься скрізь і слугує наркотичною речовиною, яку фанатики пруть на Захід, з метою поширення деграданства; випалити все, що надихало, наснажувало, кликало до справжності і будь-коли, будь-кого з цих дикунів, з цих дикарлів, могло надихнути, наснажити, розправити спину, звеличити, піднести, покликати в обраність— і тоді знов починай з початку?! ...ач, плюгаві! так блефувати... знали, що народ не видасть їм твого місця на карті (бо звідколи ти намацав ледь блимаючий пульс історії і взяв його в свої руки, на картах, починаючи від чорнзლობильських річищ аж до скирд за твоїм городом, друкували одну білу пляму, суцільне інкогніто, і давали примітку: там, на початку доріг, сонце вибілює нахромлені на палі черепи іноземців) ач, мокрі тютьки, підмочені по в'єтнамських хашах, вирішили тебе залякати; дилетанти; ще не встигли вони пошущукатися в овальному кабінеті і скласти офіційну побрехеньку для преси— про твою добровільну відставку— як вуха твоїх читачів все підслухали й доповіли тобі; що й до чого; народ їм тебе не видасть; проте, бочки з оселедцями могли потрапити в руки воєнщини, в лапи шакалояструбів — могли постраждати невинні дороги, тріпочучі першопроталинним маревом, чорнолаткасті поля, безпритульно зимові нічні дими, пагорби, мов поковізлі, зігнуті під торбами, сирітські постаті!— і, щоб виграти час для закінчення роману, ти вступив у затяжні переговори: віддаєш їм чортобильську зону під п'ятдесят-енний штат і навіть не претендуєш на пост губернатора; привозьте своїх оглядачів, радників, влаштовуйте чесні вибори і нехай переможе сильніший; чудову нагороду вислужитись отримали їхні шістки: тепер уже через них преса длубалась в твоїй білизні і винуватила в диктаторських замашках, в тому, що твої вилазки в поля порушують міжнародні домовленості про неперегляд історії; підривають становлення грабринкових відносин і суперечать інтересам держдебардаменту в регіоні; стара пісня! вигадали б щось новіше; на зустрічі президентів перерозвинутих країн дехто хотів протягнути рішення щодо твоїх велосипедних прогулянок, та вхопив облизня; з рішучим запереченням виступила Японія; як завжди, коли йдеться про традиції, твердо змовчала Франція (не даремно ти листувався з А.Камю і з ліво-правих пошуків схилив його до стрімкої і всеохопної міфологеми прощання) знайшлися й інші совісні люди, здатні, принаймні, змовчати— і тобі дали спокій з твоїм велосипедом і тінню собаки; з животрепетом спогадів, з сторінками вселюдських розмов і розпачів, що, мов списані сіллю й сонцем тонкольняні вітрила, мов долоні осліпленого пустелею, тремтять, підставлені під перлиновий вистук зливи; дали забуття сторінкам, що орлиньо, прощально, в

протягненій б'ються руки; вітрильніють, напнуті вітрами безсонних поглядів; дали відмашку, бо події розвивались обурхливо; за тебе вступилось пів того світу— і мертві і ненароджені узріли виразника і заступника інтересів недоношених, третьосортних країн, якими нас зробила історія-мачуха; нас, народжених, де попало й від кого прийшлося, народжених із переляку, зопалу, з одного того, що пізно було вже нас абортувати, закопувати на смітниках і забуватись назавжди; нас, народжених від удару прикладом по животі, народжених кволими, скарлюченими, з гачкуватими пальцями, приреченими на дрібне злодійство в своєму домі, у самих себе; нас, придиistroфлених війнами, тюрягами й голодовками так, що ми жили одним мертвим духом, й жили так довго, аж виїли вщент повітря, залишили одну непевність, маревні корчі обріїв, і навіть космічний камінь, врившись в цю надвакуумну яму, пробує щось кричати, щось вихрипіти прощальне, хоче спинитись і в страхові задкує назад, побачивши в одну мить злих див і пільмави більше, ніж за всю попередню, блукальну змандрованість; щось закликає діяти, дбати, рятуватись, та тут його на льоту, ще теплим, підхоплюють і рвуть на кавалки рученята наших заглищенців, наших засранців, наших, спритних на дармове, постояльців, наших катюг, волоцюг, жебрацюг, наших п'яндиг, доздох, погорільців, наших підтоптаних порхавок, наших сумних вуркаганів, наших немитих, замшілих бомжар, наших інвалідів столітніх воєн, наших сліпих ударників комунгробилля-крематоро-чортобилля, наших заслужених діячів охудоблення, наших снайперів, героїв по відстрілу опухлих селян за три колоски за пазухою, наших ідеологів світлонебутнього, наших незгойних, нещасних, скарлючених, вщент побитих, злиднюг, варнацюг, сволоцюг, що сім століть не торкались хліба, і весь цей час виглядали його всліпу, навпомацки, лапаючи безвітря, як щойно осліплений, з жахом і радістю, що не вбили, налапує вихід із розбійної печери; так ми й отримали небатьківський дарунок,— камінь навзамін хліба; нас, народжених недолею, історія ще й виховувала— одним мотузком— і давала їсти одне лиш грубе господарське мило, заставляла дивитись одні кіножахи, порнухи, скотоложства, щоб ми подуріли вже вкрай, перегвалтувались і перевішались, намиливши собі мотуззя, накинувши на шияку чорний нуль дірократій; чорнезний зашморг порожніх назв, зсуканий із ділократій, тьмократій, демокрадій і демоклятій; петлюку старих душогубств із підновленим поганялом! історія, м'яко кажучи, була для нас нерідньою— і от знайшовсь чоловік, що пробує узагальнити і сказати про всіх нас правду! правду про те, як нам приперли якийсь сучалізм і змусили живцем загризати одне одного; заради світлого незбутнього! правду про те, як на нескінченних возах, під курликот прощання, вивезли все зерно, геть до останньої золотини-бубки, і вцілілих знову стравили одне на одного, щоб доїдали поїдом; а тих, що й потім вціліли, сердитих, затятих, покусаних загнали в колгоспи й привчили сіяти чорні ріжки, сіяти чорне спориння, паразитичні нарости, що колись уражували зав'язь злаків, а нині, у вітчизні злих див, колосяться в зріст людини; нас привчили пекти чорноріжковий хліб, щоб наші жінки перестали народжувати— м'язи матки судомило так, що наставало задушення плоду; тих, що вціліли в гризотнях, привчили дякувати й дякувати, і тим чамренним хлібом довели до

того, що ми сіяли по городах одні лиш кизяки коров'ячі— і з них проростало щось схоже на соняшники; і, пощитай, на одному гімняччі й трималися! засохлими стовбурами палили в печах і в грубах, з насіння чавили олію, листя кидали в борщ, коріння вживали замість гострих приправ до м'ясного; нам пояснили: гімноїдство дуже корисне для організму— зникає процес окислення клітин і всяке старіння; нас навчили плоди кизячні класти на сон під подушку, обкурювати гледчики, всипати замість синьки в ночви з замоченою білизною, накришувати в чай навзамін лимона (ми відмовились від ввозу цієї заморської дряні і на зекономлені кошти провели скромні олімпійські ігри,— в піку гнилому, м'ясоїдному Заходові— нехай подивляться на наших атлетів і позаздрять, каліч гнилокишка) ми були на порозі безсмертя, біологічного, живого безсмертя, а не якихось теорійок; ми лиш розправляли крила, щоб вторжествити кругом свої ідеали, свої порядки, як тутай ті спритники, що в минулі віки винайшли сучалізм і привезли нам цілі ешелони з колбами, тепер ті діловари під виглядом прав людини і гумового клею для протиснідових засобів,— під вивіскою таких благородних, гуманних цілей!— приперли ще якусь плюгавщину; ми не встигли й запам'ятати назву її, як всіх нас викосило; стільки збігло відтоді! і от один чоловік про нас обізвався— мав мужність подати художні звіти, ескізи, пейзажі, грав'юри й цілі епічні полотна! не диво, що тут його звинуватили у всіх смертних прагріхах; не дивно, що так з'ївся на нього держдепадламент, мовляв, він пробує пливти проти течії історії, тоді як інші народи... мовляв, його безпардонні вилазки в поля з собакою приносять серйозну шкоду гавкології, в час гніздів'я підривають степову тишу як атомні вибухи, тоді як законодавствами інших країн передбачено... мовляв, він вишукує по озерах радіоактивну сировину і під виглядом чорних, товстих п'явок хоче продати її іранцям для створення бомби; він виношує в пучку очерету за спиною мрії про світове панування, тоді як рада безпеки ще два роки тому прийняла резолюцію, і закликала, і закликає, і готова на санкції...; проте, далі закликів вони не рипнулись; деякі експерти виступили за те, щоб його включити у велику вісімку і запросити на зустрічі глав перерозвинутих держав, чий запал призводить до перегріву планети, а творчість цього автора все більше впливає на глобальний клімат; вона з сяючих вершин доносить нам крижану правду і здатна остудити перегріті фондові ринки, біржі й гарячку цивілізаційного аморалізму; прибиті скандалами й суперечками довкіл його імені, їхні видавці— галлімари й букери— змовились поки що виждати й не помічати його як абатовану молекулу з космічних навколиць, як того, кого нема, не було і просто не може бути; їхні партнери все зробили, аби ще його прадідів і дідів залляло кип'ячою, смоляною пилукою за продзагонівськими підводами; звідси, із світу небіжчиків, нам добре видно: видавці, владарі газет і журналів, тільки він вистромиться, забивали його, мов цвяха в підшву, щоб не муляв ходи історії; тоді як інші народи...; вона, історія-мачуха, йде в прийми до нового удівця і примірюється до його діток, а тут, бач, якесь небрите, нечесане хамидло встає на дорозі з пошарпаним велосипедом і щось кричить, чимсь погрожує, ціпиться з пучком очерету за спиною, немов із сагайдаком отруйним стрілищ— упертий до божевілля, в сірому, на останній гудзик застібнутому від сльоти

й вітру, кителі з обрізаними петлицями і погонами, в сіросукняних, заправлених у вичовгані чоботи, штанах, у крислатому капелюсі, стоїть і вичищає патином болото з-під переднього щитка; стоїть, з виду розгублений, що так сталося, що він опинився впоперек ходи історії, але це тільки з першого погляду! насправді ж, він подумки волає до неба! волає аж сюди— до редакцій, до держлепетаменту— чути; стоїть, длубає під щитком, виглядає з сутінків відбіглого за куріпками собаку— стоїть укопано, і ні обійти його, й не об'їхати; от провокатор! і ще не ревнула команда в навушниках— под гусеніци ево!— як збіглися сердобольники з камерами і в наших мироносних шоломах прозвучало "відбій", білий джип спостерігачів крутнув на місці і вшився геть собі, а нас відкликали на пилораму: пиляти дошки для троянських коней; ми взнали його родинну любов до цих тварин і сподівались: він допоможе нам подолати променисті обставини і ворожість на дорогах його вітчизни. І саме тоді за тебе вступилася більша частина потойбіччя— стріпнула пилюку з агресорів, і привела їх до тями: вдосталь напорядкували, досить! несподівано за тебе вступився орел, що давним-давно прометеїв тобі печінку і, як свідчили очевидці, бо сам ти був прикутий до збитого з грубих дощок ліжка, орел той відкинув кігті— бідна пташка— а виявляється, він вижив; вижив, дякуючи бажанню злетіти, звідати, що ж воно значить їсти пригорщами стронціаніти, ураніти, антибіотики і писати, писати за так, по дванадцять, по чотирнадцять годин на добу? це поставило його на ноги— яка ж велика сила в пізнанні!— і тепер, перероджений з шуляка, замерзлого на ялині, він де може, популяризує твою дороголюбну творчість, твій опрощений спосіб життя, і на прикладі твоїх репортажів з гільйотиною на шиї вчить дітей як любити вітчизну; чи то на семінарі для викладачів Оксфорду, чи то на зустрічі з випускниками військової академії у Вест-Пойнті, орел скрізь доказував: яку смішну й повчальну, дороговказну книжку вдалось тобі написати! пучком очеретяного світла в степовій поночі! яких стрімких висот досягнуто там! звідти, з розгорнутих двох долонь, видно всеньке століття! з притаманною білоголовим птахам тягою до рекламних перебільшень, він іноді перехвалював твої здобутки, більше ніж скромні, з огляду на поставлене завдання: дати міфологему прощання і водночас жезл, який,— доки ти пишеш, епістоляреш в нікуди,— поміг би маловірним розправити спину, підвести очі, вчитатися і вдихнути спокій першої перемоги; своє попереднє ставлення до тебе орел пояснював обов'язком солдата, обставинами холодної війняки; необхідно було взяти проби печінки і готувати війська до променистих обставин— і тривалого залягання перед атакою; і прорікав далі: внесок цього письменника у справу миру тепер очевидний всякому; він жертвував собою, щоб зупинити гонку озброєнь! а нині знаходяться примітиви, що навішують йому культ простоти і пропаганду сили; дешеві пігмеї! звичайно, як всі значні особистості, він мав свої, зумовлені звірствами його часу, недоліки; але хто їх не мав із великих?! і як би ви заспівали на його місці, з його відповідальністю, мої шановні? він стільки пожертвував задля миру! це тоді, коли серед вас більшість боялась підставити пальця для аналізу і тупо дивилася в ящик: коли його покажуть? як він там? чи ще думає про нас? чи пише епічні енцикліки? чи продовжує репортажити з тим

блискучим, прекрасним, як накрохмалене середньовічне жабо, дивним приладом на шії? чи тримає він руку на пульсі? і, щоб бува не покинув, відлучившись на заробітки? і щоб не стало нас паркінсонити, як дику грушу в ураганному полі? тепір, звичайно, легко його винуватити— хіба всім догодиш? десь допускав перегиби, нечемності, але, повторюю, його творчість вимагала сили волі і сили обов'язку; тут було не до посткультурних сюсюкань— на ту клейку падь вдосталь мух позліталось; він проти танкомордої історії виставляв протитанкову прозу, свої романики-міни; тут вимагались рішучість і праця, і землеробське стожилля! з особистого спілкування з ним,— продовжував орел перед випускниками військової академії,— з особистого, так би мовити, контакту з цією людиною я виніс сильні й здорові враження; що вам сказати? це ерудит, патріот всього людства і зацькованих малих вітчизн, послідовник стоїцизму, гідний учень Марка Аврелія, в побуті й розмовах— простий сільський хлопець і, повірте мені, не має нічого спільного з пугалом, яке витворила з нього пропаганда! ми з вами не діти; ми знаємо, як і для чого це робиться! друзі!...— казав орел на завершення, а ти потім переглядав його виступ по інтернетові— повірте старому солдату: п'ята з його книг, це армійська знахідка; це путівник для пластуна, це бомба для диверсанта! його спостереження, його поради, його карти променистих обставин, його досвід і переможний пафос повинні стати найпершим, що ви вкладете в душі воїнів після статуту; держайте, друзі! Орла було не впізнати; з простого могильщика став таким шанувальником художньої літератури! і навіть вижив, черпнувши з неї силу волі; да-а, орел нині був парняга! а який стратег, який тонкий політик, який інтелектуал,— як він їх усіх обдипломатив?! як розвіяв їх наглі брехні! як зично й впевнено подав свій високий голос?! та, кажучи по правді, його ти ледве пригадував; скільки нездар вгризалися тобі в печінку, що ти б міг звихнутися, якби їх всіх впам'ятовував; так, крізь туман, пам'ятаєш ніби: да, прилітав якийсь, спускався на стіну ночами, коли ти був прикутий до ліжка і спав навсидячки; да, прилітав— а чи брав якісь проби? хтозна; ти й так був заклъований невдачами й злиднями— візьми, розберися зранку, де чиї мітки; було не до того; а потім преса звинуватила, що бідна пташка відкинула кігті! все через тебе! через отруйні сумніви, через наклепи на справжній хід історії; але орел врятувався— і сам загорівся правдою: вдвох і прометеїти легше; ти листівно запросив його в гості— з попутним міфом— і отримав відмовну відповідь; він пояснив, що не в праві тебе відривати од праці і від безлічі зобов'язань: вслухатися в пульс доби, очолювати опікунську раду над осклерозеним століттям, провадити телесеанси мануальної терапії і своїм рукописом, наче праскою, розгладжувати лібердалам спину, репортажити, втепляти непересічним димом ніч, перегортати партитури луговим коникам, шукати достойний матеріал для мечів, дбати і дбати; і скільки ти не запрошував, так орел і не з'явився; видно, й сам був добряче зайнятий,— будив громадську думку— бо щодень надходили нові й нові результати; значна частина побожного єврейства вступилась за тебе як за уроженця станції між Бердичевом і Полонним— між цими двома оазами, що в їхній духовній історії зіграли більшу роль, ніж Вашингтон і Нью-Йорк, котрі в час зародження хасидизму були завбільшки з

прив'язь і довблене корито для ковбойських коней— вони кабалістичним способом якось провзнали, на бердичівсько-полонській осі деє знаходиться одна з літніх ставок кагана, а з хазарами в них тісна містична сув'язь; добре знаючи— як з візантійських хронік, так і з сирійських літописів, не кажучи вже про такого авторитетного автора як імператор Констянтин Порфирородний— знаючи про твою дипломатичну співучасть у листуванні кордовського халіфа, АбдаррахманаІІІ, точніше його придвірного, єврея Хасдай Ібн-Шафрута з царем загубленої деє у південних степах держави, що за слухами була іудейською; перший післанець Хасдая— Ісаак-бен-Натан— що хотів через візантійського імператора передати листа в ту країну, вернувся з Константинополя ні з чим; імператор слушно послався на страшні утруднення й небезпеки, що чигали на мандрівника до Хазарії як на суші, так і на морі; самі ж євреї вважали, що християнська Візантія вкрай вороже поставилася до спроби контакту з іудейським царством, не бажаючи зв'язку європейських євреїв з хазарськими; придвірний Хасдай вже намітив новий шлях гінців— із Єрусалима в Месопотамію, через Вірменію, Албанію (теперішній Азербайджан) і звідти вже рукою подати до Ітиля, столиці хазарської— але в цей час із послами Германії в Кордову прибуло двоє єврейських вчених, що визвались переправити листа через Угорщину, Русь і Болгарію, і таким чином отримати відповіді на питання, що їх цікавили: походження того народу, політичний устрій, економіка краю, сила і кількість війська, сусіди Хазарії і що її подвинуло до іудаїзму? так от: цього листа доправляв ти; власноніжно, на своєму велосипеді, в супроводі грізного собаки— і, як видно з історії, тодішній каган дав вичерпні відповіді, які ти передав адресатам; сама переписка тривала з 954 по 961рік; ти, як зараз, пригадуєш: від Гурганського моря (Каспію) країна та простилалась на схід на протязі чотирьох місяців їзди і жило там дев'ять народів; з південного боку на протязі двох місяців їзди, аж до Чорного моря, жило п'ятнадцять народів; із західної сторони жило тринадцять народів; звідти, від чорномор'я, кордон повертає на північ, до великої річки Юз-г, народи тут живуть по степах і країна простилається на чотири місяці шляху; "народи— як писав у листі каган Йосип— багаточисельні і всі платять мені данину, і всі мені служать"; щодо служби: ти згоден; своїм літописним пером і знанням околиць— все таки ти обвелосипедив карколомні простори!— ти заслужив у власність злих див вітчизну; не на правах рабовласника, кріпосного пана, голови колгоспу, а на правах дбайливого батька! так, ти платив данину! тут нічого соромитись; такі були порядки; ти платив золотом щирості в своїх літописних сувоях; як стільки є— куди ж його діти? це при тобі за щедрість додаровувалося життя, а скнарство каралось; вкупі з прихованим добром вкладали спати в сирі й великі могили— і скнари там ночували до повного розкаяння; і ніхто, крім тебе й кагана, не мав права використовувати при будівництві обпалену цеглу,— як м'якоглиняні, слабкі люди; однак ти збився з розповіді... за тебе вступились євреї, бо знали про твою незамінність у променистих обставинах, через які пролягає півріччя шляху до місця, під лупу вивченого істориками і так і не знайденого понині; всяке може трапитись— черговий розподіл світу, зміна земель обітованості— і хто проводирем туди виступить? тільки ти, в звітрильній вітром, натхненній сорочці; з

голосистим собакою, з пошарпаним веловітрильником і пучком очеретяних китиць за спиною. Своє рішуче "ні" на твій захист сказали сірі й зелені коники в прижухаючому серпневому різнотрав'ї— ні!!!— і по світі настала тиша; стало чути як сердито посапують невігласи і наглуки, сопуть, немов реактивні, мов ковальські міхи, що роздмхують жар і ненависть, замірені викувати на тебе якусь катівну приспособу; ні!!! ще раз змахнули навощеними багрянцем смичками сірі й зелені коники в лугах і по стернях— і їм одразу заціпило; вони прийняли вимоги страйкуючих; вони там, по держверещаментях, по радах небезпеки, визнали: ти їздив на велосипеді в поле не з метою випробування ядерних пристроїв; просто так; але на землі, збарабаненій війнами, кожен виїзд і крок так резонансить дороги, що їхні сейсмографи зафіксували вибухи, вибухи, вибухи, і вони мали всі підстави твердити,— ти проводиш атомні випробування; вони засікли те місце і підзирали з супутників, як ти в озертяті, стоячи в гумовому костюмі по пояс у воді, друшляком наловлював п'явок; ми подумали: видобутий з них плутоній піде іранцям на бомби! аналізи ж спростували підозри: нуклідів і важких елементів у тілах безхребетних було достатньо, але не стільки, щоб використовувати їх у військових цілях; ми не могли й припустити, що духовидець історії так озлиденнів і ладен продати, з метою продовження репортажів, своє найдорожче: кровопийну черву вітчизни; ситих, рудих і чорних п'явур, які смоктали все живе в тій землі весь вік і потім вметаморфозилися йому в смокчучу різачку під лопаткою,— і прогризли легені; разом з примітивними організмами він хотів продати і гробухи самих досліджень, корчі п'явок, їхню судомну жадобу крові, їхню вроджену ненасить, чимось навіть прекрасну, мов спрагле першої зливи вруно; продати чорну гойданицю з мілководь, все примітивне існування, що одбирає нам силу, мов чорноп'явчані, зварикознені на ногах вени; продати все ворухке, жваве, зболотніле і придатне, мов лікувальні грязі, для зцілення обрезаемого, зморшкуватого, зістарченого в совісних муках світу,— ми заборонили, бо не могли повірити, що така людина і так бідує чорно; аж ладна продати найдорожче в своїй вітчизні; тут щось не так; тут якісь транскорпораційні маклі; головне, щоб це не зашкодило в регіоні американським інтересам; доки не проведем спеціального слухання в конгресі, на вивіз поліських п'явок існуватиме ембарго; на нас тиснуть виборці, преса, повірте, дозволь ми йому продати нам кілька десятків безхребетних, то з нас би самих на другий день цвиркнуло, як із розтоптані п'явки— закінчував тремтячий голос представника держвиправдаменту; доки тривали страйки сірих і зелених коників, цих пронизливих музикантів, на твій захист у дельтах Дону й Нілу вишикувались об'єднані полчища сарани, таких, як і ти, невдомних бродяг, колись тобою увічнених так живо і переконливо, що виявляється серед незчисленних їх легіонів тебе визнавали за єдиного, хто уник агресивної стадності і здатен верховодити над полчищами; це твої профілі їхні воїни розмічали з висоти, а потім видовбували на неприступних скелях, використовуючи як місця для посвячення тих, що на чолі хмар повинні сунути з гарячим вітром, назустріч світові; і там проливатись зеленим дощем, пожирати всю спліснявілу зелень землі і всі почорнілі плоди на деревах, м'якою зеленою масою

зупиняти ешелони, щоб колеса паровоза пробуксовували і марно греблись під гору, мов на прострелених, перебитих ногах кнуряка, який гребеться лісовим багном і харчить червоною піною; сарана, замислена, як небесна кара, призвана бути караючим летючим мечем, викрала в світу найпроклятіше й найгірше, світову безкарність, і віднедавна зринає ввись сама по собі, щоб множити хаос і плодити безкарність; сарана, чия войовничість зроджена надвеликим скупченням і ненависництвом одної затиснутої особини до іншої, другої, третьої, неуявної, незліченної — і це приневолює її зринати ввись і вигублювати свою безвихідь дощенту, — сарана, виконавець безжальності, солдат цивілізації у зеленоплямистій формі, розправлений у стрімких кочів'ях, сарана й та прозрівала від твого слова, каялась і пригадувала своє покликання; бути небесним мечем; вона вбачала в твоїх сторінках заклик до справедливості і тепер, коли імітатори справедливства вбрали зеленим кольором свої гроші і засівають ними поля, щоб вигубити сарану непоживним, тепер, коли ті бевзі щось десь підле ляпнули проти тебе, армади стрімких літунів вишикувались в бойовій готовності, ладні летіти на їхні поля й луги, бо вдома в себе вони не сміять своїми отруйногрішми; летіти й морити їх жахом, як вони їхнього дорогописця пробували вморити злиднями; він описав нас так поетично, натхненно, що тепер саранячі яйця, зариті в пісках, вилуплюються вдвічі скоріше— щоб пройти ряд перетворень, розправити крила і звідати справжнього поетизму рішучості; він надихнув нас на нові злети, вказав на відступництво від головної мети, від покликання— карати й милувати— він повернув нам первісну радість дійства, а тутай якісь сальтисонні нікчеми, опухлі від ліні й жиру, сміють його залякувати; його, якого вони обікрали ще до народження і стільки разів помагали, аби він не з'явився на світ, а він народивсь та ще й пише щось, докопується до істини— і це їх показило; його поїздки на велосипеді в звітрильненій вітром, претонкій, як відлітаюча душа, сорочці, з пучком очеретяних блискавиць за спиною; його розмови з собакою, коли людей не стало зовсім; коли подумки чи насправді він увесь час вертався додому, і все щось плував, все щось збивало з дороги—з дороги до правди, з дороги праведності— то вози впоперек колій, то танкоморда історія на сутінковій ґрунтовці; казили й бридили його розповіді про села, де по сто літ самотніють в одних обгноєних гумових чоботиськах; з чотирьох ранку ходять на роботу в колгосп і ждуть заплату вже котре століття; їм все обіцяють і підморюють голодом, щоб менше платити; їх змушують засівати поля чорними ріжками, сухим кизяччям, а оце віднедавна ще й отруйними асигнаціями замість пестицидів; та всеєдино ніщо не родить; і без війни, без чуми їхні діти в школах падають без свідомості, бо їхні батьки на синьо спиті, привчені тільки вкрасти й зжерти, на сей раз приросли головами до столів і їх добудитись несила; він пробував їх описати— і з висоти принижень цих сіл знову вигукнути: немає правди в світі! він, чий стиль увібрав усю довжину й надкаторгу довгих бурякових рядків, яким кінця й краю немає в полі,— під сонцем, під зливою, під розжареним суховієм, однаково нагинці і однаково задарма,— він, що дружив із кожним зеленим коником на стерні і був утішителем йому в передзим'ї, він тепер оголошувавсь ворогом людства; ще один натяк, ще одне горbate слово, ще один день його потерпань— і ми злітаємо,

начувайтесь! тобі довелося прикласти немало зусиль, щоб впомірнити запал окрилених друзів— на зустрічі в дельті осінню армади сарани вітали тебе так, як царя царів Ксеркса не вітали війська перед походом— ти передав їм запевнення, що сам все розставиш на місце, і вони згодилися почекати; невдовзі наспіла телеграмоцитата від В.Фолкнера; він поділяв твої побоювання про загроженість свободі і зокрема казав, що "свободу ми підмінили патентом— патентом на будь-які дії, скоєні в рамках законів, які сформульовані творцями патентів і женцями матеріальних вигід... свободу ми підмінили байдужістю до всякого протесту і оголосили, що може бути здійснена будь-яка дія, аби вона лише освячувалась викаструваним словом "свобода"; і в цей самий момент зникла також істина; ми не відмінили істину; просто вона відвернулася до нас спиною; істина,— ця довга, чиста, чітка, неоспорима і сяйлива полоса, по один бік якої чорне— це чорне, а по другий бік біле— це біле— в наш час стала кутом, точкою зору, чимось таким, що не має нічого спільного не тільки з істиною, але навіть із простим фактом і повністю залежить від того, яку позицію ти займаєш, дивлячись на неї; або— точніше кажучи— від того, наскільки тобі вдалося змусити того, кого ти хочеш обдурити або збити з пантелику, зайняти певну позицію при погляді на неї"; як радісно, все таки, знайти підтрим своїм борінням, думам; так, ти згоден; тиранія суспільних свобод, розгнuzданість, замінила те первісне, що розумілося під свободою; людина ніде не вільна; немає галузі існування, де б залишилося її особистісне, єдино притаманне їй, індивідуальній людині, єдино цнотливе і таємниче; жертвуючи особистісною свободою заради якихось перегвалтованих падлітками суспільних свобод, людина мало того, що уніфікується і жовується, як витирачка,— вона сірячніє на стільки, що всяка культура і все справжнє, людське зачахає в ній, витіснене кількома інстинктами, завжди сильнішими од вікових одухотворень, і тоді серце вгрівається не кров'ю пристрастей, а пухне від рідини, виробленої залозами внутрішньої секреції; тут ви були одностудцями з класиком; і, немов для з'яскравлення правди, раптом камінь— обірваний зрак космічного мороку— прометеорює небо навскіс і, вмиць набачившись над землею злих див, злої пітьмави, жаху й відчаю більше, ніж за всю свою попередню історію, раптом вирячено й безголосо зривався на крик; він кричав і пар валував позад нього у морозному небі, у морочному безвітрі; він кричав про загроженість, тобі і всім, кричав, немов би задкуючи від землі— і ти не встиг його втішити, як руки злидоти, простягнені по хліби, руки, століттям скорчені в нужді й чеканні, руки наших п'яндюг, варнацюг, волоцюг підхопили його на льоту і рвали гарячим на шмаття; і в блискавичній з'яві над обрієм, у навскісності лету ти впізнавав вихор прийдешніх святих зиговиць і правильність обраного свого шляху— навскісну стрімкість почерку і шабельних категоричних фраз, якими відрубував шиї проклять і переконував Господа, що не все втрачено, тільки б він зглянувсь над нами, вдихнувши мужність в серця і чесну силу в руків'я; тільки Йому, терплячому з терплячих і сильному з сильних, ковалеві з ковалів, тільки Йому вдосталь часу і засобів, щоб викувати щось вартісне з цього лайна і смальцю— нинішнього людства— але й письменник, якщо він письменник і засвічений духом правдивості, а не злодухом громадських срачів, він зобов'язаний, вдихнувши на

повні легені, піддмухнути вогонь в горнилі; інакш він роздмухує саму зневіру, а відьмаків для цього й без нього досить. Поки за тебе заступались, вступались відомі й незнані тобі особи, поки історія десь на пилорамах різала дошки для троянських коней, щоб проскочити крізь вітчизну злих див і променистих обставин, поки все йшло як і йшло, ти проходив крізь час, як нейтринова частка крізь вкам'янілу в скорботі планету; але якщо нейтрино, обпікшись на мить, пролітало її раз і назавжди, й ще швидше хурделило собі далі, летіло радісно й захоплено в нескінченні мандри, то ти, в силу тяжіння слова, вертав по нього назад і знов перепірнав земну кулю з приреченістю піску в годиннику; летів крізь кипінь магматичну, крізь вдень засіяні зорями райські небеса, крізь продимлені сіркою рудники пекла, бачив усіх неспасених одною вірою, усіх грішних з тачками; ти перепірнав свій час, як неглибоку копанку біля качатника, де дно жовтіло від водяних бліх і ви плавали там, матиляючи ногами і вхопившись за чорні дерев'яні корита з налипом дерті і посіченої зелені; ви плавали там, малі й замурані, з весни до осені, плавали донесхочу, накупувались до блювачки і після теї каламутини, посинілі й зіщулені, в довгих чорних трусах, перецибуючи скошене, сухе будячиння на березі, бігли обмиватися чистою водою в канаві; потім знаходили чистіше, незагиджене качвою місце на пригірку, і ляскали в карти на висадку, і знову бігли до копанки, і грали у водяного квача, виривали один в одного набряклі, довгі чорні коритища і жовті, налякані всмерть каченята кидались на мілководдя; і вам ставало ще веселіше; на горбі, якраз навпроти водойми, кущився безом і світив синьо пофарбленими хрестами цвинтар, а невдалік, на пагорбку, лежала в лопухах біля нори голодна лисиця; вона перелягала з місця на місце, ждучи, коли ви вшиєтесь, і їй пощастить підлізти до гвагітливих і дурних, збитих купою каченят при березі; в норі її чекав і поскиглював виводок; вона втекла від нього і з покусаними цицьками лежала в лопушинні, й слухала ваш регіт, і гупання ногами об воду, а коли лисенята висовувалися з нори, вона зіскакувала й била їх мордою, заганняючи всередину; на тому ставку був і місток; ви пірнали з нього, змагаючись, хто пропливе найдалі; торкнувшись лицем об ворухке, всіяне кишінням дно, і вхопивши рукою мулу, ти намагався гребнутись ще далі, ще далі, ще, аж закладало в вухах і повітря тонкою цівкою цвірчало з рота, ще— і випірнувши, ти розтулюєш кулака з болотом; ви плавали, тримаючись за корита, в напрямі до цвинтаря; плавали, міцно стискаючи домовинно товсті дошки лодій, та вас не страхала могильна присутність поряд, вам рано було ще про неї думати, ви просто бовталися в життєрадісному літеплі, перестрибуючи через будяки, бігли до канави, обмивалися, викручували довгі чорні труси, обсихали на сонці, бігли по вишні й смородину в пришкільний садочок, наїдалися яблук-зелепук, з новою радістю гайдабурили з горба, розхапували корита і ще голосніше бовтали ногами; вам найстрашніш було порізати ногу об пляшку чи коли прийдуть старші й почнуть топоти,— і тому так знахабніло позиркувала на вас облізла, вся злямчена, лисиця в лопухах на обнірку; з бруду тих вгрітих, заблошिवлених мілководь ви виходили з чистою радістю і легким серцем; чого не скажеш про майбутнє, коли жив серед чистоплюїв, чистьох, із тусклыми, мов перемитий, алюмінієвий армійський посуд

лицями, серед газетних інтелектуалів, всезнайкуватих горожан, жив і бруднився незмивно, мов доторкнувшись до зумисне підкладених, посипаних спецпорошком, провокаторських грошей,— бруднився так, що мусив перепізнати час, щоб відмитись, щоб спробувати, принаймні, змити поміченість у теплих спогадах, вигадках, та клейма огрошівленої цивілізації вросли в шкіру— марно ти силувався згадати золоте дно дитинства— і незмивна проклятість злочася виштовхувала назад, до світу; та по дорозі між минулим і безвісним ти встигав дещо; встигав нагадати їм: з висоти безпросвітності, котра вища ночі і височіє над смертоліттями, з висоти принижень цих сіл, прибитих убозтвом і п'янством, прирослих до поля, як мертвий головою до столу, з висоти забур'янених пагорбів, диких гір, заляклих, мов вроджене каліцтво, з висоти повільних просторів, наверхлюджених, ніби визвольна армія в поході проти лукавства, з висоти курганів і скельних підвищ, мов піднятих за ребро на гакові і так скособочених навіки, з висоти інвалідських, знекровлених, третьосортних країв, зникраїн ти повторюєш просто неба: нема правди в світі; а раз немає— і вас не буде. Ти йдеш по землі в магматичних брижах гнояки, йдеш давно, непробудно і так пражить пітне, розтерзане сверблячкою тіло, немов сама шкіра налипла на тебе, мов гнійна, просякла сірчаною маззю, сорочка екземника— йдеш і чекаєш, коли вечір з'яскравіє блискавками на косину через небо; явився, Господи.

1994 - 1999 - 2007